

บรมคชลักษณ

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๒

กับคำอธิบาย ของ พระเจ้าบรมวงษ์เธอ

กรมพระดำรงราชานุภาพ ฯ

พิมพ์ณโรงพิมพ์ไทย สพานยศเส

ปีเถาะสัปตศก พ.ศ. ๒๔๕๘

NATIONAL LIBRARY

พิมพ์ที่กรมแผนที่ทหารบก

หลวงอุดม สมบัติ (จัน) กรม พระคลังสินค้า รัชการ ที่ ๓ ผู้เขียน จดหมาย. รายงาน กระแด่รับสั่ง ปฤกษา ราชการ. ใน. เมืองไทร แล เมือง กลันตัน. ส่ง สมเด็จ. เจ้าพระยา องค์ น้อย. เมื่อ ปีจอ สัมฤทธิศก จุลศักราช. ๑๒๐๐. ถึง ปีกุล เอกศก จุลศัก. ราช. ๑๒๐๑. ถึง แก่กรรม ปีมะเมีย. จัตวาศก.จุลศักราช. ๑๒๔๔. ตรงกับพระพุทธศักราช. ๒๔๒๕. ในรัชกาล ที่ ๕. อายุ ๗๐ ปี เศษ.

พิมพ์ที่กรมแผนที่ทหารบก

ถูกจันทร์ "ทัศนะพยัคฆ์" บุตรี หลวงอุดมสมบัติ (จัน) กรมพระคลังสินค้า. เกิดเมื่อวัน. ๗ ๕. ค่ำ ปีวอก สัมฤทธิศก จุลศักราช. ๑๒๑๐. ตรงกับวันที่ ๑๑ ๑ พฤศภาคม พุทธศักราช. ๑๓๙๑ เมื่อวัน ๕ ๑๐ ๆ ๖ ค่ำ ปีฉลูสัพศกจุลศักราช. ๑๒๒๗. ตรงกับวันที่ ๖ พฤศภาคม. พุทธศักราช. ๒๔๐๘. ได้ทำการวิวาห์มงคล.กับพระยานรานุกิจมนตรี(เปลี่ยน) ทัศนะพยัคฆ์" แต่เมื่อยังเป็นนาย. สนอง ราชบรรหาร. หุ้มแพร ในรัชการที่ ๔. ยุ่มา จนถึง ๒ ๑๓ ๆ ๗. ค่ำ ปีฉลู เบ็ญจศก. จุลศักราช. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๑๖. มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๕๖ ถึงแก่กรรม. อายุได้ ๖๕ ปี เศษ.

คำนำพิเศษ

ด้วยพระยานานุกิจมนตรี (เปลี่ยน ทัศนะพยัคฆ์) จะทำการปลงศพลูกจันทน์ผู้ภรรยา ปรารถนาจะสร้างหนังสือเป็นของแจกในงานศพ มาปฤกษากรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ พระยานานุกิจมนตรีมีความประสงค์เจาะจงอยากจะได้หนังสือเรื่องจดหมายหลวงอุดมสมบัติ เป็นของแจกในงานศพลูกจันทน์ ด้วยเหตุหลวงอุดมสมบัติ (จันทร์) เป็นบิดาของลูกจันทน์ หนังสือเรื่องนั้นฉบับที่พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปีมแมนพศก จุลศักราช ๑๒๖๙ พ.ศ. ๒๔๕๐ จำหน่ายหมดเสียนานแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชปรารภจะให้พิมพ์ครั้งที่ ๒ ด้วยโปรดหนังสือเรื่องนี้มาก แต่การที่ทรงพระราชดำริห์ค้างอยู่จนตลอดรัชกาล ข้าพเจ้าตั้งใจอยู่ว่าจะทำให้สำเร็จดังพระราชประสงค์ ได้เตรียมการไว้พร้อมแล้วแต่ยังไม่ได้ลงมือทำ ครั้นพระยานานุกิจมนตรีมาปฤกษา ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าพระยานานุกิจมนตรีมีความชอบธรรมที่จะได้หนังสือเรื่องจดหมายหลวงอุดมสมบัติ แจกในงานปลงศพลูกจันทน์ผู้ภรรยา ด้วยลูกจันทน์เป็นธิดาของหลวงอุดมสมบัติ จึงได้ลงมือเรียบเรียงหนังสือเรื่องนี้สำหรับพิมพ์ครั้งที่ ๒ มาตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ นี้ พระยานานุกิจมนตรีได้ช่วย

ขวนขวายหารูปหลวงอุดมสมบัติ มาให้เย็บติดไว้ข้างน่าสมุดตามความประสงค์ของข้าพเจ้า ด้วยเข้าใจว่าผู้ใดอ่านหนังสือเรื่องนี้แล้ว คงอยากรู้จักตัวหลวงอุดมสมบัติทุกคน เมื่อได้เห็นรูปก็คงจะพอใจ ส่วนการพิมพ์หนังสือนั้น เห็นว่าหนังสือเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ จดหมายของเดิมก็มากอยู่แล้ว ข้าพเจ้ายังแต่งคำอธิบายตามกระแสพระราชดำริห์ของ พระยาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเพิ่มเติมลงอีกยืดยาว มาคิดดู เห็นว่าจะให้พระยานรานุกิจมนตรีพิมพ์ด้วยทุนของตนเอง ไม่สมควร จึงรับพิมพ์ด้วยทุนของหอพระสมุด ให้พระยานรานุกิจมนตรีรับไปเพียงเท่าที่ต้องการสำหรับแจกในงานปลงศพลูกจันทน์ แต่ถึงกระนั้น หนังสือจดหมายหลวงอุดมสมบัติฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๒ นี้ ต้องนับว่าพระยานรานุกิจมนตรีและลูกจันทน์ผู้มรณภาพ ได้มีส่วนซึ่งกระทำให้สำเร็จประโยชน์ ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่าหนังสือจดหมายหลวงอุดมสมบัติเรื่องนี้ ผู้ใดได้อ่านแล้วจะชอบใจทุกคน เพราะฉนั้น ขอชวนบรรดาผู้ที่ได้รับแลได้อ่าน ของอนุโมทนาในการกุศลของพระยานรานุกิจมนตรีที่ได้ขวนขวายสร้างหนังสือฉบับนี้ ด้วยเทอญ

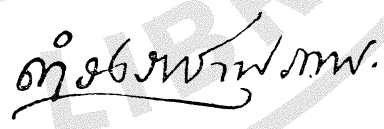

หอพระสมุดวชิรญาณ
วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๘

คำนำ

หนังสือที่เรียกชื่อว่า "จดหมายหลวงอุดมสมบัติ" เรื่องนี้ ถ้าใครไม่เคยอ่าน ได้ยินแต่ชื่อเรื่องน่าจะเข้าใจว่า เป็นแต่หนังสืออย่างสามัญอะไรเรื่อง ๑ แต่ที่จริงเป็นหนังสือดีอย่างที่สุด ซึ่งผู้เอาใจใส่ในโบราณคดี แลในทางความรู้ราชการเก่า จะเป็นราชการทหารหรือราชการพลเรือนไม่ว่า ถ้าได้อ่านแล้วจะมีความเห็นเป็นอย่างเดียวกันทุกคน ว่าเป็นหนังสือน่าอ่านนับเป็นอย่างเอกได้เรื่อง ๑

ต้นฉบับหนังสือเรื่องนี้เขียนไว้ในสมุดดำ ๑๕ เล่ม เดิมเป็นของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ หรือที่เรียกอีกนาม ๑ ว่า สมเด็จองค์น้อย เก็บเข้าตู้ซ่อนเร้นเป็นมรดกตกต่อมาจนถึงเจ้าคุณคลี่ธิดาของท่าน หนังสือเรื่องนี้ก็มิได้ปรากฏแก่ผู้ใด จนเจ้าคุณคลี่ถึงอสัญกรรม เมื่อปีมเสงสัปตศก จุลศักราช ๑๒๖๗ พ.ศ. ๒๔๔๘ พระยาไกรเพ็ชรรัตนสงคราม (แฉ่ บุนนาค) สมุหเทศาภิบาลมณฑลราชบุรี ได้รับมรดกเจ้าคุณคลี่ ตรวจมรดกไปพบหนังสือเรื่องนี้ กับต้นท้องตราในครั้งเดียวกัน เห็นว่าเป็นหนังสือเก่าอันเกี่ยวด้วยราชการ จึงนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายแด่

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อได้ทอดพระเนตรตลอดแล้ว ทรงพระราชดำริห์เห็นว่าเปนหนังสือเรื่องสำคัญในทางโยราณคดี คือทำให้ผู้อ่านแลเห็นวิธีราชการในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดีกว่าหนังสือเรื่องอื่น ๆ แลทำให้ปรากฏว่าความทรงจำของข้าราชการแต่ก่อนเขาดีเพียงใด เมื่อทรงแล้วพระราชทานต้นฉบับมาให้ข้าพเจ้าอ่าน แลได้มีรับสั่งให้สืบสวน ว่าผู้ใดที่เปนหลวงอุดมสมบัติผู้แต่งจดหมายนี้ มีผู้สืบได้ความว่าหลวงอุดมสมบัติคนนี้ ชื่อ (จัน) เปนบิดาของลูกจันทน์ ผู้เปนภรรยาพระยานานุกิจมนตรี (เปลี่ยน ทัศนะพยัคฆ์) มีอายุอยู่มาจนในรัชกาลที่ ๔ แลได้รูปถ่ายหลวงอุดมสมบัติเข้าไปถวายด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ฉายรูปถ่ายนั้นเปนขนาดใหญ่ เข้ากรอบติดไว้ ในตำหนักราชฤทธิรุ่งโรจน์ที่สวนดุสิต โดยพระราชประสงค์จะทรงยกย่องความสามารถของหลวงอุดมสมบัติให้ปรากฏ

ส่วนต้นจดหมายหลวงอุดมสมบัตินั้น เมื่อข้าพเจ้าอ่านแล้วเห็นเปนหนังสือสำคัญ ซึ่งควรจะพิมพ์รักษาไว้ไม่ให้สูญ เมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงให้พิมพ์ขึ้นเปนครั้งแรก เมื่อปีมเมียอัฐศก จุลศักราช ๑๒๖๘ พ.ศ. ๒๔๔๙ แต่การพิมพ์ครั้งนั้นข้าพเจ้าเกรงไปว่า จดหมายหลวงอุดมสมบัติเรื่องนี้จะไม่สู้มีผู้พอใจอ่านมากนัก เพื่อจะสงวนทุนทรัพย์ของ

หอพระสมุดวชิรญาณ จึงให้พิมพ์ครั้งแรกเพียง ๒๐๐ ฉบับ แต่การมิได้เป็นดังคาด พอมีผู้ได้อ่านหนังสือเรื่องนี้ ก็เกิดเลื่องฦๅว่าเป็นหนังสือดี มีผู้ต้องการกันมาก ถึงกับมีพระภิกษุมาหาซื้อพิมพ์แล้วได้เพียงเดือนเศษ หนังสือเรื่องนี้ก็ไม่พอจำหน่าย ข้าพเจ้าจึงคิดจะให้พิมพ์ครั้งที่ ๒ ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูล ฯ แด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพระราชดำริห์ว่า หนังสือจดหมายหลวงอุดมสมบัตินี้ ถ้าจะพิมพ์ใหม่ควรจะเล่าเรื่องมูลเหตุแลมีคำอธิบายส่วนตัวบุคคล ซึ่งปรากฏนามในจดหมายของหลวงอุดมสมบัติ ให้เป็นประโยชน์ทางความรู้แก่ผู้อ่านยิ่งขึ้นกว่าฉบับที่พิมพ์ครั้งแรก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าหาหนังสือเรื่องต่าง ๆ สำหรับที่จะสอบสวนทูลเกล้า ฯ ถวาย ทรงตั้งพระราชหฤไทยจะทรงพระราชนิพนธ์เอง ข้าพเจ้าได้รวบรวมหนังสือต่าง ๆ มีพงษาวดารเมืองแขกเป็นต้น ทูลเกล้า ฯ ถวาย แลเข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจะได้เริ่มทรงพระราชนิพนธ์ไว้บ้างแล้ว แต่หากติดพระราชธุระอย่างอื่น ๆ เสีย การนั้นจึงค้างอยู่จนตลอดรัชกาล ได้มีผู้มาตักเตือนกรรมการหอพระสมุด ฯ เนือง ๆ ขอให้พิมพ์จดหมายหลวงอุดมสมบัติขึ้นอีก ข้าพเจ้ามาคิดเห็นว่า ถ้าจะพิมพ์ใหม่ควรจะทำให้ต้องตามพระราชดำริห์ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ข้าพเจ้าจึงพยายามเรียบเรียงเล่าเรื่องมูลเหตุที่

หลวงอุดมสมบัติ จะเขียนจดหมายเหล่านี้ไว้ข้างต้น แต่ข้าพเจ้ารู้สึกความขัดข้องด้วยเรื่องที่จะทำคำอธิบายส่วนตัวบุคคลที่ปรากฏชื่อในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ด้วยความรู้ข้าพเจ้าน้อยนัก แลไม่ได้รับพระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ด้วย แต่ด้วยเป็นพระราชดำริห์มีอยู่ ก็ต้องจำทำเพียงเท่าความรู้ของข้าพเจ้า คงจะยกพร่องมาก หวังใจว่าท่านผู้อ่านจะให้อภัยโทษในความยกพร่อง ทั้งที่เล่าเรื่องมูลเหตุ แลที่อธิบายถึงตัวบุคคล

ข้าพเจ้าขอโอกาศตักเตือนท่านผู้อ่านไว้ตรงนี้สักน่อย ด้วยธรรมดาคนเราความคิดเห็นย่อมต่าง ๆ กัน บางทีจะมีบางคนเมื่ออ่านหนังสือจดหมายหลวงอุดมสมบัติเรื่องนี้แล้ว จะคิดเห็นว่าขนบธรรมเนียมราชการเมืองไทยในครั้งรัชกาลที่ ๓ ไม่เป็นศิริวิไลย หรือว่าเรอ่ำน่ายิ้มเยาะ ถ้าความเห็นเช่นนี้มีแก่ท่านผู้ใดไซ้ ขอท่านผู้นั้นอย่าลืม ว่าเวลาช้านานเกือบ ๘๐ ปีมาแล้ว ในสมัยนั้นไม่ว่าเมืองไทยหรือเมืองอื่น ๆ ความนิยมแลขนบธรรมเนียมบ้านเมืองไม่เหมือนทุกวันนี้ด้วยกันทั้งนั้น ถึงวิธีการงาน แล ความคิดอ่าน ของ ท่านผู้ เป็นบุพการี ของ เรา จะ เป็นอย่างไรก็ตาม ท่านทำด้วยความจงรักต่อชาติแลบ้านเมือง เจตนาของท่านไม่เลวกว่าชั้นเราในปัจจุบันนี้ ว่าโดยส่วนผลก็มีพยานอันจะคัดค้านมิได้ ที่ท่านสามารถจะแก้ไขความลำยากอันบังเกิดขึ้นแก่ราชการบ้านเมืองในครั้งนั้นให้เรียบร้อย เป็นปรกติสืบเนื่อง

ตลอดมาจนถึงชั้นชาวเราผู้ที่อ่านหนังสือเรื่องนี้ แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่าผู้อ่านโดยมาก คงจะอ่านด้วยตั้งใจหาคติอันเป็นคุณแลประโยชน์ถ้าเช่นนั้น คติที่จะพึงได้แก่ผู้อ่านหนังสือเรื่องนี้มีอยู่เป็นอันมาก แม้จะยกมากล่าวในที่นี้แต่ข้อเดียว ใครเคยได้ยินสุภาสิตโบราณซึ่งกล่าวถึงความลำบาก ยกหัวอกแม่เจ้าเรือน สมภารเจ้าวัดแลพระมหากระษัตริย์ขึ้นอ้างไว้เป็นตัวอย่าง ผู้นั้นจะแลเห็นได้ในหนังสือเรื่องนี้ ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงปกครองสยามราชอาณาจักรนี้ ต้องทรงรับภาระทุกข์ยากลำบากพระราชหฤไทย สมดังคำโบราณกล่าวทุก ๆ พระองค์มา ไม่ได้ประสบแต่พระบรมศุขอย่างเดียว อีกประการ ๑ จะแลเห็นได้ในหนังสือเรื่องนี้ว่า แม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะให้การงานเป็นไปในฝ่ายข้างดีงามเพียงใด ความขัดข้องโดยธรรมดาเหตุย่อมมีอยู่เป็นอันมาก การงานที่จะสำเร็จได้ดังพระราชประสงค์นั้นไม่สู้ง่ายนัก ผู้อ่านหนังสือเรื่องนี้ เมื่อได้ทราบการงานครั้งรัชกาลที่ ๓ ว่าเป็นอย่างไร ข้อ ๑ ควรจะบังเกิดความยินดี โดยความรู้สึกว่าเมืองไทยของเรานี้ ได้ดำเนินมาในทางข้างเจริญกว่าแต่ก่อนไม่ใช่น้อย ข้อ ๒ ควรเห็นอกรัฐบาลบ้าง ว่าการปกครองบ้านเมืองไม่สู้ง่ายนัก ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงคติที่จะพึงได้จากการอ่านหนังสือจดหมายเหตุวงอุดมสมบัติไว้ในคำนำเพียงเท่านี้ก่อน ด้วยผู้ที่อ่านคำนำยังไม่ได้อ่านตัว

จดหมายของหลวงอุดมสมบัติ เมื่อถึงตอนข้างท้ายข้าพเจ้าจะกล่าวความต่อไปอีกตอน ๑ โดยฉันแสดงความแก่ผู้ที่ได้อ่านรู้เรื่องในจดหมายหลวงอุดมสมบัติแล้วด้วยกัน

ดำรงราชานุภาพ

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๘

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

สารบาน

อธิบายเรื่องราวอันเปนมูลเหตุแห่งจดหมายหลวงอุดมสมบัติ

เรื่องเมืองประเทศราชมลายู ๔ เมือง น่า ๑
เรื่องพระยาปัตตานี พระยาไทรตั้งตัวเปนอิศร เมื่อเสียกรุงเก่า ,, ๑
เมืองปัตตานีกับเมืองไทร ในเวลาครั้งกรุงธนบุรี ,, ๒
เรื่องไทยตีเมืองปัตตานีครั้งแรก เมื่อในรัชกาลที่ ๑ ,, ๒
เรื่องอังกฤษขอเช่าเกาะหมากจากเมืองไทร เมื่อเวลาเปนอิศร ,, ๓
เรื่องเมืองไทรยอมกลับมาขึ้นไทย เมื่อในรัชกาลที่ ๑ ,, ๔
เรื่องเมืองไทรรบกับอังกฤษด้วยเรื่องจะเอาเกาะหมากคืน ,, ๔
เรื่องเมืองไทรต้องให้อังกฤษเช่าที่ฝั่งตรงกับเกาะหมาก ,, ๔
เรื่องเมืองถลางกับเมืองนคร ฯ เมื่อในรัชกาลที่ ๑ ,, ๕
เรื่องเมืองปัตตานีเปนขบถ เมื่อในรัชกาลที่ ๑ ,, ๕
เรื่องไทยตีเมืองปัตตานีได้ครั้งที่ ๒ เมื่อในรัชกาลที่ ๑ ,, ๖
เรื่องแบ่งน่าที่เมืองนคร ฯ เมืองสงขลา ในการกำกับเมืองแขก ,, ๗
เรื่องแยกเมืองปัตตานีเปน ๗ เมือง ,, ๗
เรื่องปราบเมืองยิริง เมื่อในรัชกาลที่ ๑ ,, ๗
เรื่องสกุลวงษ์พระยาไทร ,, ๘
เรื่องบุตรพระยาไทรแย่งกันเปนเจ้าเมือง ,, ๘

เรื่องทรงตั้งตนกูปะแงรันเปนพระยาไทร น่า ๙
เรื่องพระยาไทรปะแงรันตีเมืองแประ เมื่อในรัชกาลที่ ๒ „ ๙
เรื่องเมืองแประ ยอมขึ้นไทย „ ๙
เรื่องทรงตั้งเจ้าพระยาไทรปะแงรัน „ ๙
เรื่องทรงตั้งพระบริรักษ์ภูเบศร์ (น้อย) เปนพระยานคร ฯ „ ๑๐
ประวัติเจ้าพระยานครน้อย „ ๑๐
เรื่องทรงตั้งพระยาสงขลา (จ๋ง) „ ๑๒
เรื่องเจ้าพระยาไทรเกิดอริกับพระยาอภัยนุราช „ ๑๓
เรื่องเจ้าพระยาไทรเกิดอริกับพระยานคร ฯ ด้วยเรื่องพระยาอภัยนุราช „ ๑๓
เรื่องกรมหมื่นศักดิพลเสพ เสด็จออกไปจัดการเมืองนคร ฯ „ ๑๔
เรื่องยกเมืองกลันตันเปนเมืองประเทศราช „ ๑๔
เรื่องเจ้าพระยาไทรไปเข้ากับพม่า „ ๑๕
เรื่องเจ้าพระยาไทรตั้งแขงเมือง „ ๑๗
เรื่องกองทัพไทยตีเมืองไทรครั้งแรก „ ๑๗
เรื่องเจ้าพระยาไทรหนีไปพึ่งอังกฤษอยู่เกาะหมาก „ ๑๗
เรื่องตั้งไทยเปนพระยาไทร „ ๑๗
เรื่องอังกฤษแต่งครอเฟิดเปนทูตเข้ามากรุงเทพ ฯ „ ๑๘
ครอเฟิดทูตอังกฤษมาพูดเรื่องการค้าขายแลเรื่องเมืองไทร „ ๒๑
ไทยไม่ยอมให้ครอเฟิดพูดแทนเจ้าพระยาไทร „ ๒๑
เหตุที่ไทยไม่ตกลงกับครอเฟิดเรื่องการค้าขาย „ ๒๑

เรื่องอังกฤษเกิดรบกับพม่าครั้งแรก น่า ๒๒
เรื่องอังกฤษทำสงครามกับพม่า ,, ๒๓
เรื่องไทยแต่งกองทัพออกไปตั้งที่ต่อแดนพม่า ,, ๒๓
เรื่องอังกฤษขอให้ไทยช่วยรบพม่า ,, ๒๔
ถึงรัชกาลที่ ๓ ไม่ยอมช่วยอังกฤษรบพม่า ,, ๒๔
เหตุที่ไทยไม่ตกลงกับอังกฤษในเรื่องรบพม่า ,, ๒๔
เรื่องอังกฤษให้เยอร์นิเป็นทูตเข้ามากรุงเทพ ฯ ,, ๒๖
ไทยกับอังกฤษทำหนังสือสัญญากันครั้งแรก ,, ๒๗
ข้อสัญญาที่ว่าด้วยเมืองไทร ,, ๒๗
ข้อสัญญาที่ว่าด้วยเมืองแประ ,, ๒๘
ข้อสัญญาที่ว่าด้วยการค้าขาย ,, ๒๙
อังกฤษให้พม่าสัญญา ว่าจะไม่ทำร้ายต่อเมืองไทยต่อไป ,, ๓๐
เรื่องอังกฤษเกิดวิวาทกับเจ้าพระยาไทร ปะแงรัน ,, ๓๑
เรื่องทรงตั้งพระยาสงขลา (เซ่ง) ,, ๓๓
เรื่องพระยานคร ฯ กับพระยาสงขลา ไม่ถูกกัน ,, ๓๔
เรื่องตนกูเดนที่เมืองไทร ,, ๓๕
เรื่องเมืองแขกทางทเลน่าในเปนขบถขึ้นด้วย ,, ๓๔
เรื่องกองทัพไทยยกลงไปปราบแขกขบถ ,, ๓๕
เรื่องเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เปนแม่ทัพใหญ่ไปที่เมืองแขก ,, ๓๖
เรื่องไทยได้เมืองไทรครั้งที่ ๒ ,, ๓๖
เรื่องไทยได้เมืองแขก ๗ เมืองได้ครั้งที่ ๓ ,, ๓๖

เรื่องพระยากลันตันสารภาพรับผิด ยอมเสียค่าปรับ น่า ๓๗
เรื่องพระยาตรังกานูไม่รับผิด ,, ๓๗
เรื่องถอดพระยาตรังกานู มหะหมัด แลทรงตั้งตนกูอุมา
เป็นพระยาตรังกานู ,, ๓๘
เรื่องเชื้อวงษ์พระยากลันตันแย่งกันเป็นเจ้าเมือง ,, ๓๘
เรื่องทรงตั้งตุวันสนิปากแดงเป็นพระยากลันตัน ,, ๓๘
เรื่องทรงตั้งญาติพระยากลันตันให้มียศยางคน ,, ๓๙
เรื่องพระยายาโงย กับตนกูปะสาไม่ได้รับยศ ,, ๔๐
เรื่องพวกญาติเจ้าพระยาไทร กับแขกสลัดมาตีเมืองไทร
ครั้งที่ ๒ ,, ๔๑
เรื่องพวกพวกแขกเมืองไทรกับแขกสลัดตีเมืองตรัง ,, ๔๑
เรื่องพวกพวกแขกขบถทางเมืองไทรยกมาตีเมืองสงขลา ,, ๔๒
เรื่องเตรียมกองทัพกรุงเทพ ฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด)
ยกลงไปปราบแขกขบถ ,, ๔๒
เหตุที่หลวงอุดมสมบัติจะเขียนจดหมาย ,, ๔๒
เรื่องพระยากลันตันเกิดวิวาทกับญาติวงษ์ ,, ๔๓

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

ฉบับที่ ๑ ลงวันอังคาร เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ ปีจอสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑

เล่าถึงเหตุการณ์แลกระแสรับสั่งย้อนเวลาขึ้นไปเริ่มตั้งแต่เดือน ๑๐ เวลาได้ข่าวว่าพวกแขกตีได้เมืองไทรเมืองตรัง แลยกมาตีเมืองสงขลา ทรงพระราชดำริห์ปฤกษาการศึก แลจัดกองทัพกรุงเทพ ฯ ที่จะยกไป จนพระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพกราบถวายบังคมลา น่า ๔๕

ฉบับที่ ๒ ลงวันพฤหัศบดี เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีจอสัมฤทธิศก

บอกข่าวราชการแลกระแสรับสั่งในระยะเวลา ๗ วัน ตอนกองทัพจะยกออกจากกรุงเทพ ฯ น่า ๑๒๕

ฉบับที่ ๓ ลงวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุญยังเปนสัมฤทธิศก

บอกข่าวราชการแลกระแสรับสั่งในระยะเวลา ๙ วัน ตอนกองทัพยกออกจากกรุงเทพ ฯ แลได้ข่าวว่ากองทัพเมืองนคร ฯ ยกไปตีเมืองไทร น่า ๑๔๙

ฉบับที่ ๔ ลงวันศุกร เดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีกุญเอกศก จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒

ยอกข่าวราชการแลกระแสรับสั่งในระยะเวลา ๖ วัน ตอนเร่งเรือกองทัพกรุง ฯ คือเรือเจ้าพระยายมราชเป็นต้น ให้รีบยกไป แลได้ข่าวว่ากองทัพเมืองนคร ฯ ตีได้เมืองไทร น่า ๑๗๕

ฉบับที่ ๕ ลงวันศุกร เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีกุญเอกศก

ยอกข่าวราชการแลกระแสรับสั่งในระยะเวลา ๒๘ วัน ตอนสืบสวนถึงเรือกองทัพกรุง ฯ ที่ยกไป แลได้ข่าวว่าพวกแขกที่มาตีเมืองสงขลาแตกหนีไป น่า ๑๙๙

ฉบับที่ ๖ ลงวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ ปีกุญเอกศก

ยอกข่าวราชการแลกระแสรับสั่งในระยะเวลา ๙ วัน ตอนพระยาศรีพิพัฒน์ไปถึงเมืองไชยา แลได้ข่าวว่าที่เมืองกลันตัน ตนกูปะสาเกิดรบกันขึ้นกับพระยากลันตัน น่า ๒๔๕

ฉบับที่ ๗ ลงวันพุฒ เดือน ๗ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุญเอกศก

ยอกข่าวราชการแลกระแสรับสั่งในระยะเวลา ๙ วัน ตอนกองทัพกรุงเทพ ฯ เริ่มไปถึงเมืองสงขลา แลได้ข่าวว่า ตนกูปะสากับ พระยาบาโงย ตั้งค่าย ล้อม พระยากลันตันไว้ น่า ๒๕๙

ฉบับที่ ๘ ลงวันพุฒ เดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุญเอกศก
ยอกข่าวราชการแลกระแสรับสั่งในระยะเวลา ๕ วัน
การปฤกษา ด้วยเรื่อง จะระงับ เหตุวิวาท ที่เมือง กลันตัน
น่า ๒๗๘

ฉบับที่ ๙ ลงวันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๕ ค่ำ ปีกุญเอกศก
ยอกข่าวราชการแลกระแสรับสั่งในระยะเวลา ๙ วัน
ตอนกวาดครัวเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ ข้าหลวงลงไปถึง
เมืองกลันตัน แลได้ข่าวว่าเจ้าพระยานคร ฯ ป่วย
น่า ๒๘๙

ฉบับที่ ๑๐ ลงวันพุฒ เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ ปีกุญเอกศก
ยอกข่าวราชการแลกระแสรับสั่งในระยะเวลา ๓ วัน
มีเรื่องจับฝัน (เรื่องจับฝัน ที่จริงมีในจดหมายแทบทุก
ฉบับ เพราะเวลานั้นกำลังตรวจตราโดยแข็งแรง เพื่อ
จะมิให้ฝิ่นเข้ามาในพระราชอาณาเขตร) แลทรง
ปฤกษาราชการเรื่องเมืองกลันตัน น่า ๓๐๙

ฉบับที่ ๑๑ ลงวันศุกร เดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุญเอกศก
ยอกข่าวราชการแลกระแสรับสั่งในระยะเวลาวัน ๑
(เพราะมีเรือจะออกไปติด ๆ กัน) ทรงปฤกษาราช
การเรื่องเมืองกลันตัน น่า ๓๑๕

ฉบับที่ ๑๒ ลงวันศุกร เดือน ๘ ปฐมาสาธ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีกุญเอกศก
บอกข่าวราชการแลกระแสรับสั่งในระยะเวลา ๘ วัน ตอนได้ข่าวจากข้าหลวงที่ไปเมืองกลันตัน แลได้ข่าวว่าเจ้าพระยานคร ฯ ถึงอสัญกรรม ทรงปฤกษาที่จะจัดวางการปกครองเมืองนคร ฯ แลเมืองไทร น่า ๓๒๑

ฉบับที่ ๑๓ ลงวันอาทิตย์ เดือน ๘ ปฐมาสาธ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุญเอกศก
บอกข่าวราชการแลกระแสรับสั่งในระยะเวลา ๒๓ วัน ตอนได้ข่าวว่าตีเกาะนางกาวิแขวงเมืองไทรคืนได้ เรื่องพระยาไชยาแม่ทัพที่เมืองพังงา เกิดอริกับพระตะกั่วทุ่ง เรื่องพระยาศรีพิพัฒน์จัดการห้ามวิวาทที่เมืองกลันตัน แลทรงพระประชวร น่า ๓๔๗

ฉบับที่ ๑๔ ลงวันอาทิตย์ เดือน ๘ ทุติยาสาธ แรม ๒ ค่ำ ปีกุญเอกศก
บอกข่าวราชการ แลกระแสรับสั่งในระยะเวลา ๒๒ วัน ตอนพระยาเพ็ชรบุรี (ศุข) ยกกองทัพลงไปตั้งที่เมืองสาย ห้ามพวกเมืองกลันตันหยุดรบกัน กวาดครัวแขกเพิ่มเติมเข้ามา แลทรงปฤกษาเรื่องเลือกหาเจ้าเมืองไทร น่า ๓๗๗

ฉบับที่ ๑๕ ลงวันพฤหัศบดีเดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำปีกุญเอกศก บอกข่าวราชการ แลกระแสรับสั่งในระยะเวลา ๒๐ วัน ตอนตกลงจะตั้งแขกเปนพระยาไทร ที่เมืองกลันตันเลิกการวิวาท แลเตรียมรับกองทัพกลับกรุงเทพ ฯ น่า ๔๑๗

ประชุมความ เล่าเรื่องต่อจากจดหมายหลวงอุดมสมบัติ

เรื่องเมืองไทร น่า ๔๒๙

เรื่องเมืองกลันตัน " ๔๓๐

เรื่องเมืองนครศรีธรรมราช " ๔๓๕

เรื่องอังกฤษ " ๔๓๖

อธิบายระเบียบราชการ " ๔๓๗

อธิบายพระราชานุกิจพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว " ๔๓๗

ว่าด้วยข้าราชการที่ความทรงจำแม่นยำ " ๔๓๙

อธิบายด้วยวิธีกวาดครัว " ๔๔๐

เรื่องพงษาวดารอันเปนมูลเหตุ
แห่งจดหมายหลวงอุดมสมบัติ

เมืองไทรบุรี เมืองปัตตานี เปนเมืองขึ้นของไทยมาแต่ดึกดำบรรพ์ แต่เมืองตรังกานูพึ่งตั้งเมื่อครั้งกรุงธนบุรี แลมายอมเปนเมืองประเทศราชขึ้นกรุงเทพ ฯ เมื่อในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทรนี้ ส่วนเมืองกลันตันนั้น เดิมเปนเมืองขึ้นเมืองปัตตานี ต่อมาเมืองตรังกานูได้ไปเปนเมืองขึ้น พึ่งแยกออกเปนเมืองประเทศราชขึ้นกรุงเทพ ฯ เมื่อในรัชกาลที่ ๒ ดังจะปรากฎเรื่องราวต่อไปข้างน่า เรื่องราวเมืองทั้ง ๔ ที่กล่าวมานี้ มีแจ้งอยู่ในหนังสือพงษาวดารของเมืองนั้น ๆ ซึ่งได้พิมพ์ในภาษาไทย ในหนังสือประชุมพงษาวดารภาคที่ ๒ ที่ ๓ แลที่ข้าพเจ้าได้เก็บแต่ใจความลง ไว้ในหนังสือ พระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทรรัชกาลที่ ๒ นั้นแล้ว

เมื่อว่าแต่เฉภาะเรื่องที่เกี่ยวกับจดหมายหลวงอุดมสมบัติเล่มนี้ เริ่มแต่กรุงเก่าเสียแก่พม่าข้าศึก เมื่อปีกุญนพศกจุลศักราช ๑๑๒๙ พ.ศ. ๒๓๑๐ เมื่อสยามประเทศเปนจลาจลทั่วไป ในครั้งนั้นผู้ซึ่งได้ครอบครองหัวเมืองใหญ่ ต่างตั้งตนเปนอิศรหลายหมู่หลายเหล่า ส่วนหัวเมืองปักษ์ใต้ ผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราช

เมืองไทรบุรี แลเมืองปัตตานี ทั้ง ๓ เมืองนี้ต่างก็ตั้งตนเปนอิศรเหมือนกัน เมื่อขุนหลวงตากตีหัวเมืองฝ่ายเหนือฝ่ายตวันออกไว้ได้ในอำนาจ ตั้งกรุงธนบุรีเปนราชธานี แล้วเสด็จยกทัพหลวงลงไปปราบปรามหัวเมืองปักษ์ใต้ ได้แต่เมืองนครศรีธรรมราช กลับมารวมอยู่ในสยามราชอาณาจักรอย่างเดิม แต่เมืองไทรกับเมืองปัตตานียังเปนอิศรต่อมา ด้วยพระเจ้ากรุงธนบุรีติดการทำสงครามอยู่ทางอื่นตลอดเวลารัชกาล มาจนถึงในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร เมื่อปีมเสงสัปตศกจุลศักราช ๑๑๔๗ พ. ศ. ๒๓๒๘ พระเจ้าอังวะปะดุง ยกกองทัพใหญ่เข้ามาตีเมืองไทย ๖ ทัพ ยกมาทุกทางที่จะมาได้ พระเจ้าปะดุงเองยกกองทัพหลวงเข้ามาทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ ครั้งนั้นกำลังไทยยังมิไม่ถึงครึ่งกำลังพม่าที่ยกมา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีรับสั่งให้กรมพระราชวังหลังยกกองทัพขึ้นไปตั้งขัดทัพพม่าที่เมืองนครสวรรค์ ถ่วงไว้มิให้พม่ายกลงมาตีกรุงเทพ ฯ ได้ทาง ๑ ทรงรวบรวมกำลังเปนกองทัพใหญ่ให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเปนจอมพล เสด็จยกไปตีทัพหลวงพระเจ้าปะดุงที่ยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ทาง ๑ ส่วนหัวเมืองทางแหลมมลายู ตั้งแต่เมืองชุมพรลงไปจนเมืองนครศรีธรรมราช จำต้องละไว้ให้พม่าทำตามชอบใจ ด้วยไม่มีกำลังพอจะส่งลงไปรักษา เมื่อไทยตีกองทัพหลวงพระเจ้าปะดุงแตกยับเยินไปแล้ว จึงโปรด

ให้กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จยกกองทัพลงไปตีเอาหัวเมืองปักษ์ใต้คืนจากพม่า ครั้งนั้นหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งน่านอกแลน่านในเสียแก่พม่าตั้งแต่เมืองชุมพร ลงไปจนถึงเมืองนครศรีธรรมราช เว้นแต่เมืองถลางท้าวเทพสัตรีท้าวศรีสุนทรต่อสู้รักษาเมืองไว้ได้ เมื่อกองทัพไทยตีทัพพม่าแตกกลับไปได้หัวเมืองคืนหมดแล้ว กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จลงไปประทับอยู่ที่เมืองสงขลา ให้ข้าหลวงเชิญกระแสรับสั่งออกไปถึงพระยาปัตตานี พระยาไทรบุรี แลพระยาตรังกานู ให้มายอมเป็นเมืองขึ้นกรุงศรีอยุทธยาอย่างแต่ก่อน พระยาปัตตานีไม่ยอม จึงมีรับสั่งให้กองทัพไทยยกลงไปตีได้เมืองปัตตานี เมื่อตีได้แล้วมีรับสั่งให้กวาดครอบครัวและเก็บเครื่องสาตราวุธ คือ ปืนใหญ่กระบอกที่เรียกว่าพระยาตานีนั้นเป็นต้นเอามากรุงเทพ ฯ ทอนกำลังเมืองปัตตานีลงเสียบ้าง แล้วทรงตั้งให้แขกซึ่งเป็นเชื้อสายเจ้าเมืองปัตตานีเก่า เป็นพระยาปัตตานีต่อมา

ในสมัยนั้นประจวบกับเวลาอังกฤษกำลังต้องการที่พักเรือรบเรือค้าขายทางทเลน่านอก สำหรับจะค้าขายแข่งกับพวกวิลันดาซึ่งได้เมืองมละกาไว้เป็นที่มั่น อังกฤษให้มาขอเช่าเกาะหมาก คือที่เรียกตามภาษามลายูว่า เกาะปีนัง ต่อพระยาไทรบุรี พระยาไทรกำลังกลัวกองทัพไทยจะยกไปตีเมืองไทรบุรี จึงยอมให้อังกฤษเช่าเกาะหมาก ร่างข้อสัญญาส่งไปให้อังกฤษ ว่าถ้ามีข้าศึกศัตรูมาตีเมืองไทรจากสรรพทิศใด ๆ อังกฤษจะรับส่ง

กำลังเข้ามารบพุ่งป้องกันเมืองไทร ฝ่ายข้างอังกฤษขอแก้หนังสือสัญญา จะยอมรับป้องกันแต่คัตรูซึ่งมาตีเกาะหมาก จะเป็นในระหว่างพระยาไทรยังไม่ได้รับตอบจากอังกฤษ หรือจะเป็นในเวลาเมื่อได้รับตอบจากอังกฤษ ว่าไม่ยอมช่วยตามความประสงค์นั้น พระยาไทรได้ทราบว่า กองทัพไทยตีได้เมืองปัตตานีแล้ว มีความยำเกรงพระยรมเดชานุภาพ จึงเข้ามายอมขึ้นกรุงเทพ ฯ ในคราวเดียวกับพระยาตรังกานูด้วยกัน พระยาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณาโปรดให้คงเป็นเมืองประเทศราชอยู่ตามเดิมทั้ง ๒ เมือง ฝ่ายพระยาไทรบุรีเมื่อรู้ว่าไทยไม่ทำอันตรายอันใด ก็เกิดเสียดายเกาะหมากขึ้นมา ด้วยอังกฤษเข้ายึดถือเอาที่เกาะหมากเสียในระหว่างที่ว่ากันอยู่ ด้วยเรื่องสัญญา พระยาไทรไปทวงเอาเกาะหมากคืนจากอังกฤษ อังกฤษไม่ยอมคืน เกิดรบกับอังกฤษขึ้นเมื่อปีกุญตรีศก จุลศักราช ๑๑๕๓ พ. ศ. ๒๓๓๔ พระยาไทรสู้อังกฤษไม่ได้ ลงปลายต้องทำหนังสือสัญญายอมให้อังกฤษเช่าเกาะหมาก เป็นราคาค่าเช่าปีละ ๖๐๐ เหรียญ และยอมสัญญาว่า ให้อังกฤษซื้อเสบียงอาหารไปใช้ที่เมืองเกาะหมากได้โดยสดวกไม่ต้องเสียภาษีอากร ต่อมาถึงปีจอจัตวาศก จุลศักราช ๑๑๖๔ พ. ศ. ๒๓๔๕ เกิดเหตุด้วยมีพวกแขกสลัดยกข้ามจากฝั่งไปตีเกาะหมาก อังกฤษสงไสยว่าพระยาไทรรู้เห็นเป็นใจด้วยพวกสลัด จึงว่ากล่าวข่มขู่ จนพระยาไทรต้องทำสัญญากับอังกฤษอีกฉบับ ๑ ยอมให้อังกฤษเช่าที่ดินข้างฝั่งตรงกับ

เกาะหมาก ซึ่งอังกฤษเรียกว่า ปรอวินส์ เวลเลสลี อังกฤษยอมขึ้นค่าเช่าให้อีกปีละ ๔๐๐๐ เหรียญ รวมด้วยกันเป็นปีละ ๑๐๐๐๐ เหรียญ ที่พระยาไทรทำสัญญา ๒ ฉบับกับอังกฤษนี้ ความจะทราบขึ้นมาถึงกรุงเทพ ฯ หรือไม่ทราบข้อนี้ไม่ปรากฏ

ส่วนหัวเมืองไทยทางปักษ์ใต้ เมื่อในตอนต้นรัชกาลที่ ๑ มีเมืองใหญ่ ๒ เมือง คือ เมืองถลางอยู่ข้างทเลน่านอก เป็นน่าด่านป้องกันพม่าข้าศึกเมือง ๑ เมืองนครศรีธรรมราช เขตรแดนตกทเลทั้งน่านอกน่าใน ได้กำกับดูแลหัวเมืองแขกเมือง ๑ ทางเมืองถลางโปรดให้เจ้าพระยาสุรินทราชา เป็นขางวาง ได้ว่ากล่าวทั้งเมืองถลางแลหัวเมืองที่ใกล้เคียง คือ เมืองภูเก็จ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เป็นต้น ที่เมืองนครศรีธรรมราช โปรดให้เจ้าพัฒน์ซึ่งเป็นอุปราชของเจ้านคร ฯ (หลวงนายสิทธิ) เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช จะได้ว่ากล่าวเมืองไชยา แลเมืองพัทลุงด้วยหรือไม่ ข้อนี้ยังไม่พบหลักฐาน ปรากฏแต่ว่าโปรดให้เมืองสงขลามาเป็นเมืองขึ้นเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลาในเวลานั้น หลวงสุวรรณคีรี (บุญฮุย) ผู้ว่าราชการเมือง มีความชอบครั้งตีเมืองปัตตานี ทรงพระกรุณาโปรดเลื่อนยศขึ้นเป็นพระยาพิไชยคีรีศรีสมุทสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา แต่ยังคงขึ้นอยู่กับเมืองนครศรีธรรมราช

อยู่มาถึงปีขาลโทศก จุลศักราช ๑๑๕๒ พ. ศ. ๒๓๓๓ มีแขกซาหยัด คือ จำพวกที่อ้างตนว่าเป็นเชื้อวงษ์สืบมาแต่พระนาบี

มหาหมัด เข้ามาจากนอกพระราชอาณาเขตร มาสำแดงตนที่เมืองปัตตานีว่าเป็นผู้วิเศษรู้เวทมนต์ อาจจะสำแดงฤทธิเดชได้ต่าง ๆ พวกแขกพากันนิยมนับถือมาก พระยาปัตตานีคนใหม่ที่เรียกในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า รายาปัตตานี เห็นได้ช่องจึงคบคิดกับพวกแขกในพื้นเมืองเป็นขบถ แลชักชวนพวกแขกสลัดชาวเมืองอื่น ยกกองทัพขึ้นมาตีเมืองสงขลา พระยาสงขลา (บุญฮุย) เห็นกำลังไม่พอจะต้านทานพวกแขก จึงถอยขึ้นมาตั้งมั่นที่เมืองพัทลุง เวลานั้นพระศรีไกรลาศเป็นผู้รักษาเมืองพัทลุงอยู่ พระศรีไกรลาศตื่นข่าวศึกหลบหนีไปเสียก่อน พระยาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระพิโรธ มีรับสั่งให้ถอดพระศรีไกรลาศ แลทรงตั้งพระยาพัทลุง (ขุน) ซึ่งเรียกอีกนาม ๑ ว่า พระยาพัทลุง (คางเหล็ก) ผู้ต้นวงษ์เจ้าจอมมารดากรมหมื่นไกรสรวิชิต เป็นผู้ว่าราชการเมืองพัทลุงมาแต่ครั้งนั้น เมื่อข่าวศึกพวกแขกเมืองปัตตานีทราบเข้ามาถึงกรุง ฯ พระยาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงโปรดให้กองทัพกรุง ฯ ยกลงไปกอง ๑ แต่เมื่อก่อนกองทัพกรุง ฯ ออกไปถึง เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ยกกองทัพเมืองนคร ลงไปสมทบกับไพร่พลพระยาสงขลา (บุญฮุย) ตีพวกแขกเมืองปัตตานีแตกพ่ายไปจากเมืองสงขลา แล้วให้พระยาสงขลา (บุญฮุย) ยกเลยลงไปตีได้เมืองปัตตานีอีกครั้ง ๑ จับตัวพระยาปัตตานีได้

ในครั้งนั้น เมื่อกองทัพกรุง ฯ ลงไปถึง เจ้าพระยานคร (พัฒน์) กับพระยาสงขลา (บุญชุย) เกิดอริกันขึ้น ถึงกราบทูลกล่าวโทษกันและกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชดำริห์เห็นว่า เมืองนครเมืองเดียวไม่พอจะกำกับดูแลหัวเมืองแขกให้ทันท่วงทีราชการได้ จึงโปรดให้ยกเมืองสงขลามาขึ้นกรุงเทพ ฯ และทรงพระกรุณาโปรดเลื่อนยศพระยาสงขลา (บุญชุย) ขึ้นเป็นเจ้าพระยา ให้กำกับหัวเมืองแขกข้างทเลน่าใน คือ เมืองตรังกานู และเมืองปัตตานี ซึ่งโปรดให้แยกออกเสียเป็น ๗ หัวเมือง คือ เมืองตานี ๑ เมืองหนองจิก ๑ เมืองยะลา ๑ เมืองรามันห์ ๑ เมืองยิหริ่ง ๑ เมืองสายบุรี ๑ เมืองระแงะ ๑ ทรงตั้งไทยบ้าง แขกซึ่งมีความสวามิภักดิ์บ้าง ให้เป็นผู้ว่าราชการเมืองทั้ง ๗ เมืองมาแต่ครั้งนั้น ส่วนเมืองนครคงได้ว่ากล่าวแต่เมืองไทรบุรี อันเป็นหัวเมืองใหญ่อยู่ชายทเลน่านอก

ต่อมาถึงปีมโรงสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๗๐ พ.ศ. ๒๓๕๑ เจ้าพระยาสงขลา (บุญชุย) มีใบบอกเข้ามากราบบังคมทูล ว่าได้ข่าวว่าดาโต๊ะปักลันผู้ว่าราชการเมืองยิหริ่ง คบคิดกับพวกแขกเมืองตรังกานู และแขกสลัดนอกพระราชอาณาจักร จะพากันยกเป็นกองทัพมาตีเมืองสงขลา จึงโปรดให้เจ้าพระยาพลเทพ (บุนนาคบ้านแม่ลา) เป็นแม่ทัพคุมพลลงไปสมทบกองทัพหัวเมือง ปราบปรามเมืองยิหริ่งเรียบร้อยได้ดังแต่ก่อน

อนึ่งเมื่อในตอนปลายรัชกาลที่ ๑ นั้น จะเป็นปีใดไม่แน่ พระยาไทร (อับดุลละ โมกุรัมซะ) ถึงอนิจกรรม พระยาไทรคนนี้มีบุตรชาย ๑๐ คน คือ:—

๑ ตนกูรายา
๒ ตนกูปะแงรัน
๓ ตนกูบัศนู
๔ ตนกูอิบรฮิม
๕ ตนกูสุเลมัน
๖ ตนกูซู
๗ ตนกูโดด
๘ ตนกูม่อม
๙ ตนกูอาหมัด
๑๐ ตนกูยูโซะ

บุตรเหล่านี้เห็นจะต่างมารดากันโดยมาก เมื่อพระยาไทร (อับดุลละ โมกุรัมซะ) ถึงอนิจกรรมแล้ว ตนกูลิยาอุดิน รายามุดาได้เป็นพระยาไทรอยู่น่อยหนึ่ง ก็ถึงอนิจกรรม พระยาไทร (ลิยาอุดิน) ไม่ปรากฏว่ามีบุตร พวกตนกูที่เป็นบุตรพระยาไทร (อับดุลละ โมกุรัมซะ) จึงแย่งกันจะเป็นเจ้าเมืองไทร ตนกูรายาบุตรที่ ๑ เห็นจะถึงแก่กรรมเสียก่อน ด้วยไม่ปรากฏชื่อต่อมา ปรากฏชื่อตนกูที่แย่งกันเป็นเจ้าเมือง แต่ตนกูปะแงรันบุตรที่ ๒ กับตนกูบัศนูบุตรที่ ๓ ตนกูบัศนูฝากฝ่ายสนิทสนมอยู่กับเจ้าพระยา

นคร (พัฒน์) แลยางที่จะเป็นบุตรภรรยาหลวงด้วย ความปรากฏว่าเจ้าพระยานคร ฯ อุดหนุนข้างตนกู ปะ ศนู ได้พาทั้งตนกูปะแงรัน แลตนกู ปะ ศนูเข้ามาเฝ้าถึงกรุงเทพ ฯ แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชดำริห์เห็นว่าตนกูปะแงรันเป็นพี่ จึงทรงตั้งตนกูปะแงรันเป็นพระยารัตนสงคราม รามภักดี ศรีสุลต่านมหะหมัด รัตนราชวังษา พระยาไทรบุรี ทรงตั้งตนกู ปะ ศนู เป็นพระยาอภัยนุราช ตำแหน่งรายามุดา กลับออกไปรักษาราชการบ้านเมือง

ถึงรัชกาลที่ ๒ ปีมเสงเอกศก จุลศักราช ๑๑๗๑ พ.ศ. ๒๓๕๒ อันเป็นปีแรกนั้น พม่ายกกองทัพลงมาตีเมืองถลาง ปรากฏว่าในครั้งนั้นพระยาไทร (ปะแงรัน) ได้ยกกองทัพเมืองไทรไปช่วยรบพม่าที่เมืองถลาง ต่อมาในปลายปีมเสงเอกศก หรือในต้นปีมเมียโทศกนั้น พระยาไทร (ปะแงรัน) ยกกองทัพลงไปตีเมืองแประซึ่งเป็นเมืองแขกอยู่ข้างใต้ ติดกับเขตรเมืองไทร ยังคับให้พระยาแประยอมเป็นเมืองประเทศราชขึ้นกรุงเทพ ฯ สำเร็จได้ เห็นจะเป็นด้วยความชอบทั้ง ๒ เรื่องที่กล่าวมานี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย จึงทรงพระกรุณาโปรดเลื่อนยศพระยาไทร (ปะแงรัน) ขึ้นเป็นเจ้าพระยา จะเลื่อนเมื่อปีใดไม่แน่ แต่ได้พบจดหมายเก่าที่เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเขียนไว้เมื่อปีมแมศก จุลศักราช ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ เห็นเรียกว่าเจ้าพระยาไทรแล้ว

๑๐ เรื่องมูลเหตุแห่งจดหมายหลวงอุดมสมบัติ

ในต้นรัชกาลที่ ๒ เมื่อเสร็จศึกพม่าแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ทรงพระราชดำริถึงการที่จะป้องกันพระราชอาณาเขตรให้มั่นคงกว่าแต่ก่อน ความปรากฏว่า เมื่องานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เจ้าพระยานคร ฯ (พัฒน์) เข้ามาเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท ให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า มีความแก่ชราหูหนักจักขุมืดหลงลืม ขอพระราชทานกราบถวายบังคมลาออกจากราชการ จึงทรงพระกรุณาโปรดเลื่อนเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ขึ้นเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ตำแหน่งขางวาง แลทรงตั้งพระบริรักษ์ภูเบศร์ (น้อย) ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช ขึ้นเป็นพระยาศรีธรรมาโศกราช ผู้ว่าราชการเมือง เมื่อณเดือน ๙ ปีมแมศก จุลศักราช ๑๑๗๓ พ. ศ. ๒๓๕๔

พระบริรักษ์ภูเบศร์ ที่ได้เป็นพระยานคร ฯ นั้น คือ เจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) ซึ่งเป็นผู้มีความสามารถ แลยังคัยบัญชาการบ้านเมือง ผิดกับผู้สำเร็จราชการเมืองนคร ฯ คนอื่น ๆ ทั้งสิ้น ควรจะนำประวัติของเจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) มากล่าวไว้ในที่นี้สักน่อย

เจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) ผู้นี้ ตามทางราชการกล่าวว่าเป็นบุตรเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัฒน์) แต่ที่คนทั้งหลายเข้าใจกันโดยมากนั้น เข้าใจว่าเป็นลูกเธอพระเจ้ากรุงธนบุรี หาใช่บุตรเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัฒน์) ไม่ มีเรื่องราวปรากฏมาว่า

เมื่อเจ้านคร ฯ (หลวงนายสิทธิ) เข้ามารับราชการอยู่ที่กรุงธนบุรี ได้ถวายธิดาคน ๑ ชื่อฉิม[๑] ทำราชการฝ่ายใน ได้เป็นพระสนมเอก มีลูกเธอซึ่งปรากฏนามในภายหลังว่า พระพงษ์นรินทร พระอินทรอำไพ มีน้องสาวเจ้าจอมมารดาฉิมนั้นเข้าไปอยู่ในพระราชวังด้วยคน ๑ มีเรื่องปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า ครั้ง ๑ เมื่อปีวอกอัฐศก จุลศักราช ๑๑๓๘ พ.ศ. ๒๓๑๙ เจ้าพระยาพิไชยราชา ผู้สำเร็จราชการเมืองสวรรคโลก ลงมากรุงธนบุรี

---

๑ ประเพณีแต่โบราณ ธิดามารดามักเรียกบุตรแลธิดาเมื่อยังเยาว์แต่ว่า ออฉิม ข้อนี้มีพยานในสำนวนที่แต่งหนังสือเทศน์กัณฑ์ชูชก ตอนนางพราหมณีผู้มารดานางอมิตตาปรับทุกข์แก่ชูชกว่า "จนพ่อออฉิมเขาโกรธ เขาคาดโทษว่าจะตี" ดังนี้ นี่เป็นสำนวนครั้งกรุงเก่า ในชั้นกรุงรัตนโกสินทร พวกผู้ดีชาวนครยังถือประเพณีนี้ บุตรแลธิดามักมีชื่อตามบุรพการีเรียกเมื่อยังเยาว์แต่ว่า "น้ย" (ตรงกับว่า น้อย) หรือ "หนู" หรือ "เอียด" ล้วนแต่ที่หมายว่า เล็ก นั้นโดยมาก ธิดาเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัฒน์) ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดากรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ก็ชื่อ นุ้ย อีกคน ๑ เป็นภรรยาเจ้าพระยาทิพากรวงษ์ ฯ ก็ชื่อหนู ธิดาเจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) ถวายทำราชการในรัชกาลที่ ๓ สองคน อยู่มาจนข้าพเจ้าเองได้รู้จักตัว เรียกว่าคุณน้อยใหญ่คน ๑ คุณน้อยเล็กคน ๑

แต่งเถ้าแก่เข้าไปขอน้องสาวเจ้าจอมมารดาฉิม ความทราบถึงพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพิโรธว่า เจ้าพระยาพิไชยราชาชังอาจะมาตั้งตัวเป็นเขยน้อยเขยใหญ่กับพระองค์ ถึงให้ลงพระราชอาญาประหารชีวิตรเจ้าพระยาพิไชยราชา ส่วนน้องสาวเจ้าจอมมารดาฉิมนั้น คงอยู่ในพระราชวังต่อมา จนถึงปลายรัชกาลกรุงธนบุรี พระราชทานน้องสาวเจ้าจอมมารดาฉิมคนนี้ แก่เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัฒน์) คนทั้งหลายเข้าใจว่ามีครรภ์กับพระเจ้ากรุงธนบุรีติดไป มีบุตร คือ เจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) ชาติประวัติของเจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) ดังกล่าวมานี้ มีปรากฏในหนังสืออื่น คือหนังสือพระราชวิจารณ์ ตอนน่า ๕๔ เป็นต้น แม้จนหนังสือภาษาอังกฤษที่นายพันโท ชื่อ โล แต่งเมื่อในรัชกาลที่ ๓ ก็ได้กล่าวเรื่องนี้ไว้ พระยานคร ฯ (น้อย) ได้เลื่อนยศขึ้นเป็นเจ้าพระยาในปลายรัชกาลที่ ๒ หรือต้นรัชกาลที่ ๓ แต่จะเป็นปีใดยังหาพบหลักฐานไม่

ในใกล้ ๆ กับคราวเมื่อ พระยาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ทรงตั้งพระยานคร ฯ (น้อย) นั้น ประจวบเวลาตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาว่าง ด้วยเจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) ถึงอสัญกรรม จึงทรงตั้งหลวงฤทธินายเวรมหาดเล็ก ชื่อ จ๋ง บุตรพระอนันตสมบัติ ผู้น้องเจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) เป็นพระยาวิเศษภักดี ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา

ในตอนนี้ ปรากฏว่า เจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) เกิดอริขึ้นกับพระยาอภัยนุราช (รายามุดา) เหตุด้วยพระยาอภัยนุราชจะขอเอาตำบลกวาลามุดาเป็นบ้านส่วยของตน เจ้าพระยาไทรจะให้ก็ให้น้อยก็ไม่เอา ถึงโปรดให้พระยาพัทลุงเป็นข้าหลวงออกไปไกล่เกลี่ย เมื่อปีรกาเบญจศก จุลศักราช ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ ก็ไม่สำเร็จ ลงปลายตกลงกันได้ด้วยโปรดให้พระยาอภัยนุราช มาว่าราชการเมืองสตูล ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเมืองไทร ทางเมืองไทรทรงตั้งตนกูอิบรฮิมน้องที่ ๓ เป็นรายามุดา เหตุที่พระยาอภัยนุราชถือเบี่ยงเกี่ยงแย่ง ไม่อ่อนน้อมต่อเจ้าพระยาไทรบุรีนั้น พวกเมืองไทรบุรีพูดกันว่า เป็นด้วยเจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) ให้ท้ายพระยาอภัยนุราช ซึ่งบางทีจะมีความจริงอยู่บ้าง เพราะมีเหตุผลเป็นพยานปรากฏในเรื่องต่อไปข้างน่า ประกอบกับคำพระชานินทรนิพัทธ ผู้เป็นน้าเจ้าพระยาไทร (อับดุลฮะมิด) ทุกวันนี้ ได้เคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า คำผู้หลักผู้ใหญ่เล่าสืบกันมาว่า แต่ก่อนเมืองไทรก็ได้พึ่งพระบารมีอยู่เย็นเป็นศุขมาจนกระทั่งเจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) ได้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองนคร ฯ เจ้าพระยานคร ฯ คิดขยายอำนาจ ด้วยประสงค์จะเอาเมืองไทรไปเป็นเขตรแดนเมืองนคร ฯ แกล้งหาความผิดร้ายใส่โทษต่าง ๆ เมืองไทรบุรีจึงได้ความเดือดร้อน นี้ว่าตามความเห็นข้างฝ่ายแขกเมืองไทร ถ้าจะพิเคราะห์ดูความเห็นข้างเจ้าพระยานคร ฯ ก็จะพอเข้าใจเหตุได้อยู่

บ้าง ด้วยเจ้าพระยาไทรไปคบหาฝรั่ง อันเป็นข้อรังเกียจของเจ้าพระยานคร ฯ อยู่โดยธรรมดา

ตั้งแต่พระยาอภัยนุราชมาว่าราชการเมืองสตูล ซึ่งเขตรแดนติดต่อกับเมืองนคร ฯ เชื่อได้ว่า คงจะมาฝากฝ่ายอ่อนน้อมต่อเจ้าพระยานคร ฯ ยิ่งกว่าที่อ่อนน้อมต่อเจ้าพระยาไทรบุรี เรื่องพระยาอภัยนุราชนี้เป็นมูลเหตุที่เจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) เอาใจออกหากจากไทยเป็นปฐม พระยาอภัยนุราช (ปั่ศนู) ว่าราชการเมืองสตูลอยู่ได้เพียง ๒ ปีก็ถึงอนิจกรรม ไม่พบจดหมายเหตุว่าผู้ใดได้ว่าราชการเมืองสตูลต่อมา แต่พิเคราะห์ตามเหตุการณ์ที่มีภายหลัง เชื่อได้ว่าคงจะอยู่ในพวกญาติวงษ์ของพระยาอภัยนุราชได้ว่ากล่าว แลคงสนิทสนมอยู่ข้างเมืองนคร ฯ ยิ่งกว่าเมืองไทรต่อมา

ถึงปีจอฉศก จุลศักราช ๑๑๗๖ พ.ศ. ๒๓๕๗ เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัฒน์) ถึงอสัญกรรม เมื่อปลงศพในปีกุญสัปตศก จุลศักราช ๑๑๗๗ พ.ศ. ๒๓๕๘ กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ แต่ยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นศักดิพลเสพ เสด็จออกไปปลงศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ซึ่งเป็นคุณตา ความปรากฏว่าในครั้งนั้น กรมหมื่นศักดิพลเสพ ได้รับกระแสรับสั่งออกไปให้จัดวางแบบแผนการปกครองเมืองนครศรีธรรมราชด้วย ในเวลานั้นประจวบเหตุมีขึ้นทางเมืองตรังกานู แลเมืองกลันตัน ด้วยเดิมเมืองกลันตันเป็นแต่เมืองขึ้นเมืองตรังกานู อยู่มาเจ้าเมืองกลันตัน

ชื่อ หลงมหะหมัด เกิดผิดใจกับพระยาตรังกานู ให้เข้ามาว่าแก่พระยาสงขลา ว่าจะขอถวายต้นไม้ทองเงินขึ้นตรงต่อกรุง ฯ พระยาสงขลา (จ๋ง) ไม่ยอม พวกเมืองกลันตันจึงขึ้นมาร้องต่อพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เห็นจะเป็นด้วยกรมหมื่นศักดิพลเสพ ทรงอดหนุนด้วย ลงปลายตกลงทรงพระกรุณาโปรดยกเมืองกลันตันขึ้นเป็นเมืองประเทศราช ขึ้นตรงต่อกรุง ฯ แต่ให้อยู่ในบังคับเมืองนครศรีธรรมราชตามใจสมัค แต่นั้นมาเมืองนครศรีธรรมราช จึงได้กำกับเมืองไทรบุรี แลเมืองกลันตัน ส่วนเมืองสงขลา ได้กำกับเมืองยะหริ่งตานี ซึ่งแยกเป็น ๗ หัวเมือง กับเมืองตรังกานูอีกเมือง[๑]

เจ้าพระยาไทร (ยะแงรัน) จะไปสมคบพม่าแต่เมื่อปีไร ข้อนี้ไม่ปรากฏ แต่มีเนื้อความในหนังสือพงษาวดารพม่า ว่าได้ลอบเอาต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าอังวะ

---

๑ ที่พระยาวิเชียรคีรี (ชม) กล่าวในหนังสือพงษาวดารเมืองสงขลา ว่าเมืองกลันตันได้เป็นประเทศราช ขึ้นตรงต่อกรุง ฯ ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๑ แลที่ว่าเมืองสงขลาได้กำกับเมืองไทรบุรีอยู่ก่อน พระยาสงขลา (จ๋ง) เป็นผู้กราบทูลขอให้เมืองไทรมาขึ้นต่อเมืองนคร ฯ ความ ๒ ข้อนี้ สอบในหนังสือซึ่งมีหลักฐาน คือกฎตั้งเจ้าพระยานคร ฯ ก็ดี พงษาวดารเมืองกลันตันก็ดี เหตุการณ์ที่ปรากฏในเรื่องจดหมายหลวงอุดมสมบัติ เมื่อคิดเทียบเวลาดูก็ดี จะเป็นอย่างกล่าวในพงษาวดารเมืองสงขลาไม่ได้

ครั้นต่อมา เมื่อปีมแมเบญจศก จุลศักราช ๑๑๘๕ พ.ศ. ๒๓๖๖ พระเจ้าอังวะจักกายแมงเตรียมกองทัพพม่าจะยกเข้ามาตีเมืองไทยอีกครั้ง ๑ คราวนี้พระเจ้าอังวะคิดชักชวนจะให้เมืองไทรยุรียกกองทัพแขกตีขึ้นมาทางฝ่ายใต้ และจะให้พระเจ้าเวียดนามมินมางยกกองทัพญวนตีขึ้นมาทางฝ่ายตวันออก ให้เปนศึกสามทางพร้อมกัน เมื่อได้ข่าวเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ ว่าพม่าเตรียมกองทัพที่เมืองเมาะตมะ เมืองทวาย เมืองตนาวศรี แลเมืองมฤท จึงโปรดให้กองทัพไทยออกไปตั้งขัดตาทัพ ที่เปนทัพใหญ่ คือ พระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปตั้งที่เมืองกาญจนบุรีทัพ ๑ กรมหมื่นศักดิพลเสพ ไปตั้งที่เมืองเพ็ชรบุรีทัพ ๑ พระยากลาโหมราชเสนา (บิดาเจ้าพระยายมราช ศุข) ไปตั้งที่เมืองถลางทัพ ๑ ในครั้งนั้นคงจะได้ข่าวแว่วเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ ในเรื่องเมืองไทรเอาใจออกหาก จึงปรากฏว่าโปรดให้กองทัพเมืองนครศรีธรรมราช กับเมืองสงขลา ยกออกไปตั้งต่อเรือที่เมืองสตูลเปนทำนองคุมเมืองไทรไว้ การที่พม่าเตรียมครั้งนั้น หาได้ยกเข้ามาดังประสงค์ไม่ ด้วยพม่าไปเกิดวิวาทขึ้นเสียกับอังกฤษทางเมืองมณิบุระ แลเมืองจิตตะเกิง ต้องถอนกองทัพทางข้างใต้ขึ้นไป เมื่อพม่าถอนกองทัพไปแล้ว ตนกูม่อมน้องเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) เข้ามาพึ่งที่เมืองนครศรีธรรมราช ว่าเจ้าพระยาไทรเอาใจไปเผื่อแผ่ต่อพม่าข้าศึก อีกฝ่าย ๑ จีนลิมหอยพ่อค้าเมืองถลาง แล่นเรือไปค้าขายที่เกาะหมาก ขากลับมาพบเรือพม่าลำ ๑

เห็นมิใช่เรือค้าขายผิดสังเกต จึนลิมหอยมีกำลังมากกว่าจึงเข้าตรวจค้น พยพม่าถือหนังสือรับสั่งพระเจ้าอังวะลงมาถึงเจ้าพระยาไทร ก็จับทั้งพม่าและหนังสือมาส่งต่อพระยาถลาง เมื่อได้ความทั้ง ๒ ทางเป็นหลักฐานว่าเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) เอาใจไปเผื่อแผ่แก่พม่าข้าศึก จึงโปรดให้มีตราให้หาเจ้าพระยาไทรให้เข้ามาแก้คดี เจ้าพระยาไทรได้ทราบท้องตราแล้วก็เลยตั้งแขงเมือง ไม่ส่งต้นไม้ทองเงินเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวายดังแต่ก่อน[๑] จึงโปรดให้มีตราสั่งให้เกณฑ์กองทัพเมืองนคร ฯ เมืองไชยา เมืองสงขลา เมืองพัทลุง ให้เจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) เป็นแม่ทัพยกลงไปตีเมืองไทรบุรี ได้รบกันเล็กน้อย พวกเมืองไทรสู้ไม่ได้ กองทัพเมืองนครศรีธรรมราช ตีได้เมืองไทรเมื่อณวันเดือน ๓ แรม ๘ ค่ำ ปีมเสงตรีศก จุลศักราช ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ เจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) หนีไปอาไศรยอังกฤษอยู่ที่เกาะหมาก เจ้าพระยานคร ฯ ให้กวาดต้อนครอบครัวแขกเมืองไทร ส่งเข้ามากรุงเทพ ฯ บ้าง ส่งมาไว้เมืองนคร ฯ บ้าง ทอนกำลังที่จะต่อสู้ให้น้อยลงแล้ว ให้บุตร ๒ คน คือ พระภักดีบริรักษ์ (แสง) เป็นผู้รักษาเมือง ให้นายนุชมหาดเล็กเป็นปลัด อยู่รักษาว่า

---

๑ เจ้าพระยาไทร พูดแก้ตัวแก่อังกฤษว่า เพราะได้ข่าวว่าที่กรุงเทพ ฯ เกิดอหิวาตกโรค จึงรอต้นไม้ทองเงินไว้ แต่ข้อที่เจ้าพระยาไทรไปเข้ากับพม่านั้น อังกฤษรู้แลยืนยันว่าเป็นความจริง ข้อความเหล่านี้ปรากฏในจดหมายเหตุของอังกฤษ

ราชการเมืองไทรบุรี เมืองไทรบุรีจึงอยู่ในความปกครองของเมืองนคร ฯ สิทธิขาดมาแต่นั้น

ในขณะเมื่อเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) ตั้งแขงเมืองนั้น ประจวบเวลารัฐบาลอังกฤษในอินเดีย ซึ่งครั้งนั้นยังอยู่ในอำนาจบริษัทอีสอินเดียอังกฤษ รู้สึกว่าผลประโยชน์การค้าขายของบริษัทตกต่ำไปเปนอันมาก เพราะเหตุที่ฝรั่งต่างชาติทำสงครามกันอยู่ช้านาน ในครั้งเอมเปรอนะโปเลียนที่ ๑ เมื่อสงบการสงครามแล้ว อังกฤษตรวจดหมายเหตุเก่าได้ความปรากฏว่า แต่ก่อนได้เคยมาค้าขายที่เมืองไทยแลเมืองญวนได้กำไรมาก ในเวลานั้นอังกฤษตั้งเมืองสิงคโปร์ขึ้นใหม่ แลได้เมืองมละกามาจากวิลันดา เมืองทั้ง ๒ นี้รวมทั้งเกาะหมาก เปนเมืองขึ้นอยู่ในรัฐบาลอังกฤษที่อินเดีย อังกฤษประสงค์จะให้มีการค้าขายติดต่อขึ้นกับเมืองไทยแลเมืองญวนดังแต่ก่อน ได้แต่งให้พ่อค้าอังกฤษเข้ามาสืบสวนถึงกรุงเทพ ฯ ได้ความออกไปว่ามีเรือฝรั่งต่างชาติเข้ามาค้าขายอยู่บ้างแล้ว ไทยไม่มีความรังเกียจแก่การที่จะค้าขายกับฝรั่ง ด้วยเปนเวลาไทยกำลังต้องการซื้อหาเครื่องสาตราวุธไว้สำหรับต่อสู้ข้าศึก เปนช่องอันดีที่พ่อค้าฝรั่งจะเข้ามาค้าขาย ความลำบากในการที่ฝรั่งจะเข้ามาค้าขาย มีอยู่แต่ด้วยเรื่องวิธีซื้อขายของหลวงแลวิธีเก็บภาษีซึ่งยังเปนการจุกจิกรบกวนให้ลำบากอยู่บ้าง เมื่อรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียได้ทราบความดังนี้ มาร์ควิสเหสติงส์ผู้สำเร็จราชการ

อินเดียของอังกฤษ จึงแต่งให้หมอครอเฟิด[๑] เป็นทูต ถืออักษรสาสน์ แลคุมเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายณกรุงเทพ ฯ แลสั่งให้เลยไปเมืองญวนด้วย ธุระของอังกฤษที่ให้ครอเฟิดเป็นทูตเข้ามากรุงเทพ ฯ ครั้งนั้นเป็น ๒ เรื่อง คือ เรื่องการค้าขายเรื่อง ๑ กับเรื่องเมืองไทรบุรีเรื่อง ๑ ส่วนเรื่องการค้าขายนั้น รัฐบาลสั่งครอเฟิดให้เข้ามาขอแก้ไขขนบธรรมเนียม ซึ่งอังกฤษเห็นว่ายังเป็นการลำบากแก่พวกพ่อค้าอังกฤษ แต่ถึงจะไม่ได้ดังปรารถนา ก็เพียงทำไมตรีให้มีไว้กับไทย พอให้รัฐบาลพูดว่ากล่าวกับไทยในการเกื้อหนุนพวกพ่อค้าอังกฤษได้ เมื่อทางไมตรีมีต่อกัน การค้าขายกับอังกฤษเจริญขึ้นแล้วจึงจะคิดอ่านทำหนังสือสัญญากับไทยต่อไป ส่วนเรื่องเมืองไทรบุรีนั้น ความปรากฏในจดหมายเหตุอังกฤษว่า เจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) บอกไปยังอังกฤษ ๒ ครั้งว่า มีความทุกข์ร้อนเกิดขึ้น ด้วยไม่ถูกกับไทย ข้าพเจ้าสันนิฐานว่าจะเป็นเมื่อครั้งเกิดยาดหมางกับพระยาอภัยนุราชครั้ง ๑ จะเป็นเมื่อครั้งไทยยกกองทัพลงไปตั้งต่อเรือที่เมืองสตูลครั้ง ๑ ฝ่ายอังกฤษได้รับเช่าเกาะหมากจากพระยาไทร แลยังต้องอาไศรยซื้อหาเสบียงอาหารที่เมืองไทรบุรี รู้สึกว่าควรจะช่วยสงเคราะห์เจ้าพระยาไทร แต่ที่จะสงเคราะห์อย่างไร มาร์ควิส เหสติงส์ สั่งครอเฟิดให้มาปฤกษากับอังกฤษเข้าเมืองเกาะหมาก ซึ่งเป็นผู้อยู่ใกล้ แต่กำชับ

---

๑ ไทยเราเรียกกันแต่ก่อนว่า การะฝิด

มาในคำสั่งว่า อย่าให้ครอเพ็ดทำอย่างไร ให้อังกฤษต้องเข้าไปรับความลำบากอยู่กลางในระหว่างเจ้าพระยาไทรกับไทยได้ เมื่อครอเพ็ดมาจากเมืองอินเดีย ยังไม่รู้ข่าวที่เจ้าพระยานคร ฯ ลงไปตีได้เมืองไทร ต่อมาถึงเกาะหมากจึงได้ทราบ ในขณะนั้นเจ้าพระยาไทรหนีไปอาไศรยอยู่ที่เกาะหมาก เจ้าพระยานคร ฯ เขียนจดหมายไปถึงอังกฤษ ให้ส่งตัวเจ้าพระยาไทรให้เจ้าพระยานคร ฯ ที่เกาะหมากคนกำลังตื่นกันว่ากองทัพไทยจะยกเลยลงไปตีถึงเกาะหมาก พอเจ้าพระยานคร ฯ รู้ว่าครอเพ็ดเปนทูตมาจากอินเดีย ก็มีจดหมายให้คนถือลงไปถึง เล่าเรื่องเหตุการณ์ที่ต้องตีเมืองไทรให้ครอเพ็ดทราบ แลบอกไปในจดหมายว่า ไทยไม่ได้ตั้งใจจะยกกองทัพลงไปตีถึงเกาะหมาก อย่าให้อังกฤษมีความวิตก แต่ถึงกระนั้น พวกอังกฤษที่เกาะหมากก็ไม่ไว้ใจ คำสั่งที่ครอเพ็ดได้รับมาจากเจ้าเมืองเกาะหมากมีแต่ให้คิดอ่านให้ไทยคืนเมืองไทรให้เจ้าพระยาไทรปกครองตามเดิมอย่างเดียว ครอเพ็ดเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อณเดือน ๕ ปีมเมียจัตวาศกจุลศักราช ๑๑๘๔ พ. ศ. ๒๓๖๕ ได้รับการต้อนรับตามธรรมเนียมทูต แลโปรดให้เข้าเฝ้า แต่การที่ปฤกษากันด้วยเรื่องธุระของอังกฤษ ไม่สำเร็จตามปราถนาทั้ง ๒ เรื่อง ในเรื่องการค้าขาย ครอเพ็ดจะขอให้พ่อค้าอังกฤษซื้อขายสินค้ากับคนทั้งปวงได้โดยอิศรทั่วไป ไม่ต้องเสียภาษีอากร จะยอมขึ้นค่าปากเรือทดแทนให้บ้าง ข้างไทยว่าถ้า

ยอมอย่างนั้น ผลประโยชน์แผ่นดินที่เคยได้จะตกต่ำมากนัก แต่ถึงกระนั้น ถ้าอังกฤษยอมรับประกันว่า จะมีเรือกำปั่นอังกฤษเข้ามาค้าขายถึงกรุงเทพ ฯ ไม่น้อยกว่าปีละ ๕ ลำ ก็จะยอมยกภาษีอากรเปลี่ยนไปเก็บเป็นค่าปากเรืออย่างเดียวตามประสงค์ ครอเพ็ดก็ไม่ยอมประกัน ส่วนเรื่องเมืองไทรที่ครอเพ็ดกล่าวโทษเจ้าพระยานคร ฯ ว่ายกลงไปตีเมืองไทรนั้น ข้างไทยตอบว่าเจ้าพระยานคร ฯ แลเจ้าพระยาไทร ก็เป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทด้วยกัน เจ้าพระยาไทรมีเหตุที่จะกล่าวโทษเจ้าพระยานคร ฯ ประการใด ชอบแต่จะเข้ามาเฝ้ากราบบังคมทูล ฯ ก็จะโปรดให้พิจารณาให้เห็นเท็จแลจริง แลให้เจ้าพระยาไทรได้รับความยุติธรรมทุกประการ ความทั้ง ๒ ข้อที่กล่าวนี้ เป็นแต่การโต้เถียงกันโดยสำนวน แต่เหตุที่เกิดยาดหมางกันขึ้นในระหว่างไทยกับครอเพ็ดครั้งนั้น ที่จริงเป็นด้วยเหตุอื่นอีก ๒ ข้อ คือ ข้อ ๑ ข้างฝ่ายไทยว่า ถ้าอังกฤษประสงค์จะให้ไทยให้ประโยชน์ในการค้าขายแก่อังกฤษ อังกฤษต้องยอมให้ไทยซื้อหาเครื่องสาตราวุธตามหัวเมืองขึ้นของอังกฤษได้โดยสดวก ความข้อนี้ ครอเพ็ดก็เข้าใจว่าไทยประสงค์จะหาเครื่องสาตราวุธมาตระเตรียมต่อสู้พม่า ในเวลานั้นอังกฤษกับพม่าก็มีเหตุยาดหมางกันอยู่ข้างแล้ว แต่อังกฤษยังไม่ปลงใจที่จะรบพม่า ครอเพ็ดกลัวไปว่า ถ้ายอมให้ไทยซื้อหาเครื่องสาตราวุธรบพุ่งพม่าได้โดยสดวก จะเป็นเหตุให้พม่าโกรธแค้นอังกฤษ ครอเพ็ดจึงพูด

เบี่ยงไปว่า ถ้าไทยไม่ซื้อหาเครื่องสาตราวุธมาเพื่อการรบพุ่งกับประเทศที่มิไมตรีกับอังกฤษแล้ว ก็จะยอมให้ซื้อหาได้โดยสดวก ข้อนี้ทำให้ไทยเห็นใจอังกฤษว่าจะเอาเปรียบแต่ฝ่ายเดียว ไม่แลกเปลี่ยนประโยชน์กันจริงดังว่า อีกข้อ ๑ เกิดเหตุขึ้นด้วยเมื่อครอเฟ็ดเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ เที่ยวหยั่งน้ำทำแผนที่ทางไปมาแลมาเกิดวิวาทขึ้นกับกับตันเรือที่มากับครอเฟ็ด กับตันเรือนั้นขยายคำซึ่งครอเฟ็ดพูดจากับพวกที่มาด้วยกัน ให้ทราบมาถึงไทยว่าครอเฟ็ดพูดว่า เมืองเช่นเมืองไทย ถ้าอังกฤษจะต้องการเมื่อใด ส่งเรือรบมาแต่เพียง ๒-๓ ลำก็จะตีเอาได้ ความข้อนี้ทำให้เกิดขัดเคืองขึ้นข้างฝ่ายไทย การปฤกษาหารือกับครอเฟ็ดจึงไม่ตกลงกันได้ทุกข้อ แต่ไทยก็ไม่ได้ทำให้เสียอัชฌาไศรยอย่างใด ได้มีหนังสือพระยาพิพัฒน์โกษาตอบไปถึงรัฐบาลอินเดียแลให้พระยาวุฒาราชมนตรี ทำหนังสือให้ครอเฟ็ดฉบับ ๑ เป็นหนังสืออนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษไปมาค้าขายได้ แต่ต้องซื้อขายแลเสียภาษีอากรตามอย่างธรรมเนียม ครอเฟ็ดไม่สมประสงค์แล้วจึงออกจากกรุงเทพ ฯ ไปเมืองญวน ญวนก็ไม่ยอมทำสัญญาด้วยอีก ต่อนั้นมา ครอเฟ็ดได้เป็นตำแหน่งเรสิเดนต์เมืองสิงคโปร์ จึงเปลี่ยนอัชฌาไศรยกลับแสดงไมตรีกับไทย การค้าขายในระหว่างอังกฤษกับไทยจึงเจริญขึ้นตามความประสงค์ของรัฐบาลอังกฤษในอินเดียโดยอันดับมา ถึงปีวอกฉศก จุลศักราช ๑๑๘๖ พ. ศ. ๒๓๖๗ อังกฤษกับพม่าเกิดรบกันขึ้นเป็นครั้งแรก เหตุ

ด้วยแย่งเมืองประเทศราชซึ่งอยู่ระหว่างอินเดียกับพม่า คือเมืองยะไข่ เมืองมณีบุระ และเมืองอัสสัม เป็นต้น ซึ่งพม่าไปตีได้ไว้แต่ก่อน ครั้นอังกฤษรบกับพม่าตีเอาเมืองเหล่านี้ได้แล้ว แต่แรกคิดจะเดินกองทัพบกเข้ามาตีเมืองอังวะ แต่มาปรากฏว่าทางกันดารนัก อังกฤษจึงเปลี่ยนความคิดจัดเป็นกองทัพเรือ ให้เซอ อาชิบัลด์ แคมป์เบล เป็นแม่ทัพ ยกมาเข้าปากน้ำเอราวดี ตีได้เมืองร่างกุ้งไว้เป็นที่มั่น ครั้นจะยกกองทัพตีต่อขึ้นไปพอประจวบเข้าฤดูฝน หนทางกันดาร ไพร่พลอังกฤษผิดอากาศเกิดเจ็บไข้ ทั้งระยะทางที่จะต้องรบพุ่งพม่าต่อไปก็ยังไกล ด้วยจะต้องผ่านแดนรามัญขึ้นไปก่อนจึงจะถึงเมืองอังวะ อังกฤษจึงต้องหยุดยั้งทัพค้างฤดูฝนอยู่ที่เมืองร่างกุ้ง แต่ในเวลาที่หยุดอยู่นั้น อังกฤษแต่งทัพอีกกอง ๑ ให้ลงมาตีหัวเมืองของพม่าตามชายทเลข้างฝ่ายใต้ ตั้งแต่เมืองเมาะตมะ เมืองทวาย เมืองตนาวศรี และเมืองมฤทไว้ได้ ในอำนาจของอังกฤษทั้งสิ้น

ในเวลาเมื่ออังกฤษเกิดรบขึ้นกับพม่าครั้งที่กล่าวนี้ เป็นเวลาปลายรัชกาลที่ ๒ ความคิดเห็นของรัฐบาลไทยในครั้งนั้นจะเป็นอย่างไร ยังไม่พบจดหมายเหตุเป็นหลักฐานพอที่จะอ้างได้เป็นแน่นอน ปรากฏแต่ว่า ทรงพระราชดำริห์เห็นว่า สงครามเกิดขึ้นในที่ต่อติดพระราชอาณาเขตร จะไว้ใจแก่เหตุการณ์มิได้ จึงโปรดให้แต่งกองทัพ ๓ กอง ทางยกให้เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรีย) เป็นแม่ทัพ ยกล่วงน่าออกไปทางด่านพระเจดีย์

๓ องค์กอง ๑ ให้พระยาสุรเสนาเป็นแม่ทัพยกหนุนไปอีกกอง ๑ ทางเรือให้พระยาชุมพร (ซุย) คุมกองทัพเรือไปรักษาการทางต่อแดนเมืองมฤทเมืองตนาวศรีอีกกอง ๑ การที่ไทยยกกองทัพออกไปครั้งนั้น ได้บอกให้อังกฤษทราบว่าจะไปช่วยอังกฤษฝ่ายข้างอังกฤษ เมื่อไปติดชงักอยู่ที่เมืองร่างกุ้ง ต้องการกำลังพาหนะที่จะหาบขนเครื่องสาตราวุธ แลเสบียงอาหารส่งกองทัพที่จะยกต่อขึ้นไปในฤดูแล้ง อยากได้กำลังไทยช่วยจึงชวนให้กองทัพเจ้าพระยามหาโยธาเข้าไปตั้งอยู่ในแดนเมืองเมาะตมะ ที่อังกฤษตีไว้ได้ เวลานั้นพอเอิญประจวบเปลี่ยนรัชกาลในกรุงสยาม ฯ ถึงรัชกาลที่ ๓ ไทยกับอังกฤษเกิดเข้าใจผิดกันขึ้นด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ

ประการที่ ๑ อังกฤษจะต้องการแต่สัตวพาหะนะ แลผู้คนในกองทัพไทยใช้เป็นกำลังแยกหาม ไปใช้สอยอยู่ในบังคับบัญชาของอังกฤษ อ้างเหตุว่า เพราะวิธีการทำสงคราม วิธีของอังกฤษกับไทยไม่เหมือนกัน ถ้าไทยอยากจะรบพุ่งพม่าโดยลำพัง ขอให้จัดกองทัพยกไปตีหัวเมืองพม่าจากเมืองเชียงใหม่อีกทาง ๑ ข้างไทยเห็นอังกฤษจะเอาเปรียบแต่ฝ่ายเดียว จึงไม่ยอมให้กองทัพเจ้าพระยามหาโยธาอยู่ในบังคับบัญชาอังกฤษ พอถึงงานพระเมรุพระบรมศพก็ให้หากองทัพกลับคืนเข้ามากรุงเทพ ฯ

ประการที่ ๒ อังกฤษมีความคิดในชั้นแรกว่า ถ้าทำสงครามชนะพม่า จะคืนเมืองตนาวศรี เมืองมฤทให้แก่ไทย แต่ว่า

จะคืนให้แต่แผ่นดินตอนตอนข้างใน ส่วนข้างชายทเลซึ่งเปนทำเลค้าขาย อังกฤษจะเอาไว้เสียเอง ส่วนทางต่อแดนอังวะอังกฤษคิดว่าถ้าตีได้แล้วจะกลับตั้งรามัญประเทศขึ้นตามเดิม เพื่อทอนกำลังพม่าให้น้อยลง แต่ในเวลานั้นเชื้อวงษ์พระเจ้าหงษาวดีแต่ก่อนสาบสูญ อังกฤษเลือกหาผู้ซึ่งจะเปนที่นิยมของพวกมอญตั้งเปนพระเจ้าหงษาวดีขึ้นใหม่ เจ้าพระยามหาโยธาเปนผู้อยู่ในที่จะถูกเลือกคน ๑ ความทั้ง ๒ ข้อนี้ ไม่เปนที่พอใจของไทย ด้วยเมืองมฤท เมืองตนาวศรี เมื่อเปนเมืองขึ้นของไทยอยู่แต่ครั้งกรุงเก่า เปนประโยชน์ด้วยเปนเมืองท่าค้าขายทางทเล ถ้าอังกฤษเอาชายทเลเสีย ก็เปนอันขัดท่าค้าขาย หาประโยชน์อันใดแก่ไทยมิได้ ไทยมีแต่จะต้องรับผิดชอบรักษาหัวเมืองคอนให้เปนประโยชน์แก่อังกฤษฝ่ายเดียว ส่วนความคิดที่อังกฤษจะตั้งรามัญประเทศขึ้นอีก แลโดยเฉภาะที่เจ้าพระยามหาโยธา ตกอยู่ในผู้ต้องเลือกนั้น ไทยต้องไม่พอใจอยู่เอง ด้วยมอญได้อพยพเข้ามาเปนไพร่บ้านพลเมืองไทย ตั้งแต่เมื่อกรุงธนบุรีครั้ง ๑ แลเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ครั้ง ๑ มีจำนวนมอญอยู่ในเมืองไทยเปนอันมาก มอญเหล่านี้จะกลับไปฝากฝ่ายอยู่กับอังกฤษก็ต้องเปนข้อรังเกียจอยู่เอง

ประการที่ ๓ เมื่อมีท้องตราออกไป ให้พระยาชุมพรยกกองทัพเรือไปนั้น ในท้องตราจะสั่งอย่างไรไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ว่าพระยาชุมพร ให้เข้าไปกวาดครอบครัวเอาคนเมืองมฤทเมืองตนาว

ศึกมามาก ครั้นอังกฤษลงมาตีได้เมืองตนาวศรีเมืองมฤท พวกพลเมืองพากันไปร้องทุกข์กับอังกฤษ ว่าถูกพระยาชุมพรกวาดครัว อังกฤษกำลังจะเอาใจชาวเมืองตนาวศรีเมืองมฤท จึงขับคนเมืองชุมพรที่ไปกวาดครัวไว้ได้มาก เมื่อความทราบเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระพิโรธแก่พระยาชุมพร ให้เอาตัวเข้ามาจำไว้ในกรุงเทพ ฯ

ประการที่ ๔ เกี่ยวด้วยเรื่องเมืองไทรบุรี คือเมื่อพระยาไทรทำสัญญาให้อังกฤษเช่าเกาะหมากนั้น ในข้อสัญญามีว่า ยอมให้อังกฤษซื้อหาเสบียงอาหารเอาไปจากเมืองไทรบุรีได้ โดยไม่ต้องเสียภาษีอากร ครั้นเมื่อไทยลงไปปกครองเมืองไทร ตั้งเก็บภาษีตามอย่างธรรมเนียมเหมือนกับหัวเมืองอื่น แลโต้อังกฤษว่าอังกฤษไปทำสัญญากับพระยาไทรโดยพลการ ไม่ได้บอกให้กรุงเทพ ฯ ทราบตามสมควรแก่ประเพณี อีกข้อ ๑ เมื่อเจ้าพระยานคร ฯ ลงไปตีได้เมืองไทรบุรีนั้น พระยาแประเลยงดไม่ส่งต้นไม้ทองเงินเข้ามาถวายดังแต่ก่อน พวกเมืองแประเกิดแตกกันเป็น ๒ พวก พวก ๑ เห็นควรจะอ่อนน้อมต่อเจ้าพระยานคร ฯ พวก ๑ เห็นไม่ควรจะอ่อนน้อม ฝ่ายข้างอังกฤษก็ไม่อยากจะให้ไทยมีอำนาจล่วงเลยเขตรเมืองไทรบุรีลงไป อาไศรยเหตุทั้ง ๔ ประการที่กล่าวมานี้ในปลายปีรกาสัปตศก จุลศักราช ๑๑๘๗ พ.ศ. ๒๓๖๘ เมื่ออังกฤษทำสงครามจวนจะชนะพม่าอยู่แล้ว หลอดแอมเฮิสต์ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษ จึงแต่งให้นายร้อยเอก เฮนรี

เยอนิ เป็นทูตเข้ามากรุงเทพ ฯ เพื่อให้เข้ามาพูดจาตกลงกับไทย โดยทางไมตรี แลขอให้ทำหนังสือสัญญากับไทย ให้มีไว้ต่อกันเสียเป็นหลักฐาน

นายร้อยเอก เยอนิ มาหาเจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) ก่อน เมื่อเจ้าพระยานคร ฯ ได้รับอนุญาตจากกรุงเทพ ฯ แล้ว จึงพา นายร้อยเอก เยอนิ เข้ามากรุงเทพ ฯ เมื่อในเดือน ๑๒ โปรดให้เข้าเฝ้าอย่างแขกเมืองที่เคยมาแต่ก่อน แลให้เสนาบดีปฤกษากับนายร้อยเอก เยอนิ ตกลงกันได้ทำหนังสือสัญญากับอังกฤษ ฉบับแรก เมื่อณเดือน ๗ แรมค่ำ ๑ ปีจออัฐศก จุลศักราช ๑๑๘๘ พ.ศ. ๒๓๖๙ เป็นหนังสือสัญญา ๑๔ ข้อ จะกล่าวในที่นี้เฉภาะแต่เนื้อความที่เกี่ยวด้วยเรื่องเมืองไทรบุรี แลเมืองแประ มีอยู่ในข้อ ๑๓ กับข้อ ๑๔

ความในสัญญาข้อ ๑๓ ว่าไทยจะเป็นผู้ปกครองรักษาเมืองไทรบุรี จะยอมให้ชาวเกาะหมากกับชาวเมืองไทร ไปมาค้าขายถึงกันโดยสดวกดังแต่ก่อน แลยอมให้ชาวเกาะหมากมาซื้อเสบียงอาหารที่เมืองไทรบุรี เป็นต้นว่า ปลาสุสัตว, เข้าปลา, พาไปบริโภคได้โดยไม่ต้องเสียภาษีอากร สิ่งของที่จะต้องเสียภาษีขาเข้าขาออก ไทยจะตั้งด่านเก็บตามปากน้ำในเขตรเมืองไทรบุรี แลเก็บโดยอัตราอันสมควร จะไม่ผูกขาดให้ผู้อื่นไปเก็บตามอำเภอใจ อนึ่งว่าเมื่อเจ้าพระยานคร ฯ กลับออกไปจากกรุงเทพ ฯ

แล้ว จะปล่อยญาติวงษ์แลข่าวไพร่ของเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) ที่ได้กวาดต้อนเอามา ให้มีอิศรที่จะอยู่หรือจะไปได้ตามใจสมัค ฝ่ายข้างอังกฤษรับสัญญาว่า อังกฤษไม่ต้องการเมืองไทรบุรี อังกฤษจะไม่มารบกวน แลจะไม่ยอมให้พวกเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) มารบกวนพระราชอาณาจักรสยาม ทั้งที่เมืองไทรบุรีแลที่อื่น อังกฤษรับสัญญาอีกอย่าง ๑ ว่าจะจัดการให้เจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) ซึ่งอาไศรยอยู่ที่เกาะหมากนั้น ไปอยู่เสียที่อื่น ไม่ให้อยู่ในเกาะหมาก หรือเมืองแป้ไหร หรือเมืองแประ เมืองสะลังงอ หรือในเมืองพม่า ถ้าหากว่าอังกฤษไม่เอาเจ้าพระยาไทรไปไว้ในที่อื่นได้ดังกล่าวนี้ อังกฤษยอมให้ไทยเก็บภาษีเสบียงอาหารจากพวกเกาะหมาก ที่มาซื้อหาไปจากเมืองไทรอยู่อย่างเดิม

ความในข้อ ๑๔ ว่าไทย กับอังกฤษยินยอมให้พระยาแประปกครองบ้านเมืองได้ตามอำเภอใจ ถ้าพระยาแประจะส่งต้นไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการขึ้นมาทูลเกล้า ฯ ถวาย อังกฤษก็จะไม่ห้ามปราม ถ้าหากเจ้าพระยานคร ฯ จะให้ผู้คนลงไปหาพระยาแประโดยทางไมตรี หรือพระยาแประจะแต่งกรมการขึ้นมาหาเจ้าพระยานคร ฯ อังกฤษก็จะไม่ห้ามปราม แต่ทั้งไทยแลอังกฤษสัญญากันว่า ทั้ง ๒ ฝ่ายจะไม่ส่งกำลังพลทหารไปรบกวนเมืองแประ ฝ่ายอังกฤษจะคอยระวังไม่ให้เมืองสะลังงอมาตีเมืองแประ ฝ่ายข้างไทยก็สัญญาว่า จะไม่ลงไปตีเมืองสะลังงอ

ในคราวนั้น ไทยได้ทำสัญญากับนายร้อยเอก เยอนิ ผู้แทนรัฐบาลอังกฤษอีกฉบับ ๑ ว่าด้วยการค้าขาย เป็นสัญญา ๖ ข้อ มีใจความซึ่งควรกล่าวในที่นี้ คือ :—

ในข้อ ๑ ว่าห้ามมิให้พ่อค้าอังกฤษซื้อเข้าเปลื้องเข้าสารบรรทุกออกไปจากกรุงเทพ ฯ อีกประการ ๑ ยื่นแลกระสุนดินดำซึ่งพ่อค้าอังกฤษบรรทุกเข้ามาในกรุงสยาม จะขายได้แต่เป็นของหลวง ถ้าของหลวงไม่ต้องการ ต้องพากลับออกไปจากพระราชอาณาเขตร นอกจาก ๒ ประการที่กล่าวมาแล้ว ยอมให้พ่อค้าอังกฤษซื้อขายสินค้าได้โดยสดวกไม่มีข้อจำกัด แลไม่ต้องเสียภาษีอากรอย่างใด นอกจากค่าปากเรือ ซึ่งอังกฤษยอมขึ้นอัตราให้ คือ เรือที่บรรทุกสินค้าเข้ามาขาย ให้เก็บตามขนาดปากเรือกว้างวาละ ๑๗๐๐ บาท ถ้าเรือไม่มีสินค้าเข้ามาขาย หมายแต่จะมาซื้อสินค้าในกรุงเทพ ฯ เก็บวาละ ๑๕๐๐ บาท

ความในข้อ ๓ ว่า บรรดาเรือค้าขาย ของอังกฤษที่จะเข้ามากรุงเทพ ฯ ถ้ามียื่นแลกระสุนดินดำสำหรับเรือเข้ามา ต้องเอายื่นแลกระสุนดินดำนั้น ขึ้นมอบไว้แก่เจ้าพนักงานที่เมืองสมุทปราการก่อน เรือนั้นจึงจะขึ้นมาถึงกรุงเทพ ฯ [๑] ได้

---

๑ ประเพณีที่เก็บยื่นกระสุนดินดำเรือต่างประเทศ ตามที่ปรากฏในสัญญานี้ ที่เมืองพม่ายังแรงขึ้นไปกว่านี้ เรือต่างประเทศเข้าไปค้าขาย ไม่ใช่แต่ต้องส่งยื่นกระสุนดินดำไว้ต่อเจ้าพนักงานเท่านั้น ต้องถึงถอดหางเสือส่งไว้ต่อเจ้าพนักงานด้วย

นอกจากหนังสือสัญญา ที่ได้ทำกับอังกฤษในครั้งนั้น ยังได้ตกลงกันในการอย่างอื่น ซึ่งปรากฏในจดหมายเหตุ คือ :—

๑ ไทยยอมปล่อยชาวเมืองพม่า ซึ่งตกไปเป็นของอังกฤษ คือชาวเมืองมฤท เมืองตนาวศรี ที่พระยาชุมพรไปกวาดมาเป็นต้น คืนกลับไปบ้านเมือง ฝ่ายอังกฤษก็ปล่อยไทยชาวเมืองชุมพรที่จับไว้ได้คืนกลับมาบ้านเมือง

๒ ไทยยอมให้อังกฤษเช่าเกาะหมากแลที่ฝั่ง ซึ่งเรียกว่า ปรอวินส์ เวลเลสลี ตามสัญญาที่ได้ทำกับพระยาไทร ให้เจ้าพระยานคร ฯ ทำหนังสือสัญญากำหนดเขตรแดนข้างทางฝั่ง กับเจ้าเมืองเกาะหมากในครั้งนั้น

๓ เมื่ออังกฤษชนะพม่า ถึงทำสัญญายอมแพ้กัน อังกฤษกำหนดให้พม่าทำสัญญาให้แก่อังกฤษข้อ ๑ ว่าไทยเป็นพวกเดียวกับอังกฤษ พม่ายอมสัญญาว่าต่อไปในวันน่า จะไม่มารบกวนเขตรแดนไทยเป็นอันขาด

ความเรื่องอื่นนอกจากที่กล่าวมาแล้ว คือเรื่องที่อังกฤษจะตั้งรามัญประเทศก็ดี ที่อังกฤษจะยกเขตรแดนเมืองตนาวศรี เมืองมฤทให้แก่ไทยก็ดี ฝ่ายไทยก็ไม่ต้องการ ฝ่ายอังกฤษเมื่อรบชนะพม่าแล้วก็เปลี่ยนความคิด จึงเป็นอันเลิกกันไป

เมื่ออังกฤษได้ทำหนังสือสัญญากับไทยแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดตั้งพระภักดีบริรักษ์ (แสง) เป็นพระยา

ไทรบุรี[๑] ทรงตั้งนายนุชมหาดเล็ก เปนพระเสนานุชิต ตำแหน่งปลัดเมืองไทร

เมื่อทำหนังสือสัญญากับอังกฤษเสร็จแล้ว การที่ทั้ง ๒ ฝ่ายจะต้องจัดให้เปนไปตามหนังสือสัญญา การอย่างอื่นไม่ปรากฏว่ามีข้อขัดข้องอย่างใด มีอยู่เรื่องเดียว แต่ที่อังกฤษจะต้องเอาตัวเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) ไปจากเกาะหมาก ด้วยตั้งแต่เจ้าพระยาไทรหนีไปอาไศรยอยู่ที่เกาะหมาก ไม่ได้ไปอยู่เปล่า คิดพากเพียรยุยงอังกฤษจะให้มาตีเมืองไทรคืนให้อยู่เสมอ ครั้นเห็นว่าอังกฤษไม่ตีเมืองไทร ก็แต่งคนไปยุยงราษฎรในเมืองไทรให้ก่อการกำเริบต่าง ๆ ฝ่ายข้างอังกฤษที่ปกครองเกาะหมากนั้น ตามเนื้อความที่ปรากฏในจดหมายเหตุของอังกฤษ ดูความเห็นต่างกันเปน ๒ พวก พวก ๑ อยากให้อังกฤษยกกองทัพมารบไทยที่เมืองไทร อีกพวก ๑ จะเปนด้วยรู้ว่ารัฐบาลอังกฤษที่อินเดียไม่มีความประสงค์ที่จะมารบไทย แต่แลเห็นประโยชน์อยู่ว่าการที่เจ้าพระยาไทรอยู่ที่เกาะหมาก แลแกล้งก่อการวุ่นวายต่าง ๆ ในเมืองไทรนั้น เปนเหตุให้พวกราษฎรเมืองไทร พากัน

---

๑ ในหนังสือพงษาวดารเมืองสงขลา ที่พระยาวิเชียรคิรี (ชม) แต่ง นามพระยาไทรมีสร้อยดังนี้ พระยาอภัยธิเบศร์ มหาประเทศราชธิบดินทร์ อินทรไอสวรรย์ ขัณฑเสมา มาตยานุชิต สิทธิสงคราม รามภักดี พิริยพาหะ

อพยพไปอาไศรยอยู่ในแดนอังกฤษมาก เปนการทำให้เกิดประโยชน์แก่แผ่นดินของอังกฤษ จึงเปนแต่พูดจาว่ากล่าวห้ามปรามเจ้าพระยาไทร แต่หาได้กวดขันจริงจังอย่างไรไม่ เจ้าพระยานคร ฯ ได้พากเพียรทำการทั้งที่จะเปนไมตรีกับอังกฤษ ให้เหมือนกับเมื่อเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) ปกครองบ้านเมืองอยู่ แลเอาใจใส่ปกครองราษฎรในเมืองไทรให้ได้รับความผาศุก ความข้อนี้มีปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุของนายพันโท โล ซึ่งเปนคนอังกฤษแต่งไว้ว่าที่จริง เมื่อไทยปกครองเมืองไทรบุรีนั้น ปกครองดีกว่าเมื่อครั้งเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) เสียอีก แต่อังกฤษที่เกาะหมากก็ไม่ได้จัดการอย่างใดในเรื่องเจ้าพระยาไทร นอกจากตอบคำบอกกล่าวของเจ้าพระยานคร ฯ ว่าการที่รับเจ้าพระยาไทรไว้ที่เกาะหมากนั้น ทำตามขนบธรรมเนียมของประเทศใหญ่ทั้งหลาย ซึ่งย่อมให้ผู้หนีร้อนมาพึ่งเย็น ได้พึ่งพาอาไศรยในแดนดินเปนที่อยู่ กับอีกอย่าง ๑ ได้ให้ไปว่ากล่าวแก่เจ้าพระยาไทรว่า ถ้าเจ้าพระยาไทรไปรบกวนไทยที่เมืองไทรบุรี จะหยุดเงินค่าเช่าไม่ยอมให้ตามสัญญาเช่าเกาะหมาก คำที่ว่านี้ก็ไม่เปนประโยชน์อันใด เพราะเจ้าพระยาไทรไม่ได้มารบกวนโดยเปิดเผยด้วยตนเอง เปนแต่ลอบหนุนหลังใช้ให้ผู้อื่นมาก่อการกำเริบ ครั้นเมื่อรัฐบาลอังกฤษในอินเดียทำสัญญากับไทยรับรองมั่นคงว่าจะเอาเจ้าพระยาไทรไปไว้ที่อื่น ถึงเวลาที่จะเอาตัวเจ้าพระยาไทรไป เจ้าพระยาไทรไม่ยอมไปจากเกาะหมาก

อังกฤษจะยังคับ เจ้าพระยาไทรก็แต่งทนายความให้ฟ้องในศาลว่า เจ้าเมืองเกาะหมากจะทำให้เสื่อมเสียอิศรภาพผิดกฎหมาย ต้องเป็นความกันอยู่ยก ๑ ครั้นเจ้าพระยาไทรได้ระหัศระเหียนว่าศาลจะตัดสินตามหนังสือสัญญา ก็อพยพหลบหนีไปอยู่ที่ตำบลบรวสในแขวงเมืองแประ อังกฤษต้องส่งเรือรบไปจับ ถึงเกิดต่อสู้กัน ทหารอังกฤษยิงพวกเจ้าพระยาไทรตายหลายคน ข้างอังกฤษก็ตายบ้าง จึงจับเจ้าพระยาไทรได้ ให้เอาตัวไปคุมไว้ที่เมืองมละกาแต่นั้นมา

ฝ่ายข้างเมืองไทรบุรี ตั้งแต่ไทยลงไปตีได้ในชั้นแรก เมื่อกำลังต้องคุมเชิงอยู่กับอังกฤษ ปรากฏว่าเจ้าพระยานคร ฯ ลงไปอยู่ที่เมืองไทรเอง เห็นจะเป็นเมื่อทำสัญญากับอังกฤษแล้ว เจ้าพระยานคร ฯ จึงมอบการงานให้พระยาไทร (แสง) ปกครองโดยลำพัง ต่อมาในระยะนี้ไม่ปรากฏว่ามีเหตุการณ์อย่างใดทางเมืองไทรบุรี แต่ข้างทางเมืองสงขลานั้น พระยาวิเศษภักดี (จ๋ง) ผู้ว่าราชการเมืองสงขลาถึงอนิจกรรม ทรงพระกรุณาโปรดตั้งพระสุนทรนุรักษ์ (เซ่ง) น้องพระยาสงขลา (จ๋ง) เป็นพระยาวิเชียรคีรีศรีสมุทสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองสงขลาต่อมา[๑]

---

๑ ในหนังสือพงษาวดารเมืองสงขลา ที่พระยาวิเชียรคีรี (ชม) แต่ง ว่าพระยาสงขลา (จ๋ง) ถึงอนิจกรรมแต่ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีฉลูนพศก จุลศักราช ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ ก่อนเจ้าพระยานคร ฯ ตีเมืองไทร

มีข้อความซึ่งควรจะกล่าวไว้ให้ผู้อ่านเข้าใจข้อ ๑ โดยปรากฏในหนังสือแลคำที่เล่าสืบต่อกันมา ว่าตั้งแต่แยกเมืองสงขลามาขึ้นกรุงเทพ ฯ แลให้มีน่าที่กำกับหัวเมืองแขกเหมือนกับเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยานคร ฯ กับเจ้าพระยาแลพระยาสงขลาไม่ชอบกันมาทุกชั้นบรรพ ข้อนี้เป็นความจริง แลเป็นปัจจัยให้เกิดเหตุร้ายทางหัวเมืองปักษ์ใต้ ดังจะปรากฏต่อไป คือเมื่อปีชาลโทศก จุลศักราช ๑๑๙๒ พ. ศ. ๒๓๗๓ ตนกูเดนบดรตนกูรายา ที่เป็นพี่เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) เที่ยวลอบเกลี้ยกล่อมแขกต่างเมืองเข้าเป็นสมัครพรรคพวกได้มากแล้วยกจู่เข้ามาตีเอาเมืองไทรบุรีได้เมื่อณวันศุกร เดือน ๓ แรมค่ำ ๑ พระยาไทรแลพวกไทยต้องถอยมาตั้งมั่นอยู่ที่เมืองพัทลุง เจ้าพระยานคร ฯ มีใบบอกเข้ามากรุงเทพ ฯ แล้ว ทางโน้นตระเตรียมกองทัพที่จะยกลงไปตีเอาเมืองไทรคืน ให้พระสุรินทร์ซึ่งเป็นข้าหลวงฝ่ายพระราชวังบวร ฯ อยู่ณเมืองนคร ฯ ในเวลานั้นลงไปเกณฑ์กองทัพเมืองสงขลา แล (เมืองปัตตานีเก่า ซึ่งแยกเป็น) หัวเมืองทั้ง ๗ อันขึ้นอยู่ในเมืองสงขลา ให้ยกมาสมทบช่วยกันตีเมืองไทร การที่พระสุรินทร์ลงไปเกณฑ์กองทัพในครั้งนั้น จะไปทำอย่างไรบ้าง ไม่พบจดหมายเหตุทรายความโดยพิศดาร แต่เรื่องราวอันปรากฏเท่าที่ทราย พอสันนิฐานเห็นได้ ว่าเจ้าพระยานคร ฯ กับพระยาสงขลา (เซ่ง) ไม่เข้ากัน จะเป็นเพราะเจ้าพระยานคร ฯ เข้าใจว่า ถ้าจะกะ

เกณฑ์กำลังเมืองสงขลาโดยพลการ พระยาสงขลาจะไม่ฟังบังคับบัญชา จึงให้ข้าหลวงกรุงเทพ ฯ ซึ่งอยู่ที่เมืองนคร ฯ ในเวลานั้นลงไปเกณฑ์ ฝ่ายข้างพระยาสงขลาก็คงเห็นว่า เหตุการณ์เกิดขึ้นเพราะเจ้าพระยานคร ฯ จัดการรักษาเมืองไทรไม่ดีเอง แลยังจะมาพาให้เมืองสงขลาต้องรับผิดชอบในการที่จะเกณฑ์ให้แขกไปรบแขกด้วยกันอีก จึงอ้างเหตุอันใดอันหนึ่ง ส่งพระสุรินทร์ให้ลงไปเกณฑ์พวกแขก ๗ หัวเมืองเอาเอง ความปรากฏว่าเมื่อพระสุรินทร์ลงไปเกณฑ์กองทัพแขก ๗ หัวเมืองในคราวนั้น พวกแขก ๗ หัวเมืองพากันขัดขืนกำเริบขึ้นทั้ง ๗ หัวเมือง เจ้าเมืองที่เป็นแขกก็เข้าด้วยกับพวกแขก เว้นไว้แต่เจ้าเมืองยีริ่งเป็นไทย ไม่เข้าด้วยอยู่คนเดียว พระยาสงขลา (เซ่ง) มีใบบอกเข้ามายังกรุงเทพ ฯ กล่าวโทษว่าเพราะพระสุรินทร์ลงไปกะเกณฑ์ลงเอาเงินทองทรัพย์สมบัติแก่พวกแขก พวกแขกจึงพากันกำเริบ เมื่อความทราบถึงกรุงเทพ ฯ ว่าหัวเมืองแขกเกิดกำเริบขึ้นในครั้งนั้น จึงโปรดให้กองทัพกรุงเทพ ฯ ยกลงไป ๔ กอง พระยาณรงค์ฤทธิโกษา คุมลงไปกอง ๑ พระยาราชวังสรรค์กอง ๑ พระยาพิไชยบุรินทรากอง ๑ พระยาเพ็ชรบุรี (ศุข ซึ่งได้เป็นเจ้าพระยายมราช ในรัชกาลที่ ๔) กอง ๑ กองทัพทั้ง ๔ กองนี้ เมื่อยกลงไปถึงเมืองสงขลา เห็นจะได้ทราบความว่า ทางเมืองไทรบุรี เจ้าพระยานคร ฯ ได้ยกกองทัพเมืองนครศรีธรรมราชลงไปแล้ว ๔ กองที่ไปจากกรุงเทพ ฯ จึง

ยกไปทางหัวเมืองทั้ง ๗ แต่กำลังไม่พอที่จะปราบปรามได้ ด้วยพวกแขกเมืองกลันตันแลเมืองตรังกานู ขึ้นมาช่วยพวกแขก ๗ หัวเมือง จึงมีใบบอกขอกำลังเพิ่มเติมจากกรุงเทพ ฯ จึงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ ซึ่งได้เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงษ์ ในรัชกาลที่ ๔) ครั้งนั้นว่าทั้งที่สมุหพระกลาโหมแลกรมท่า เป็นแม่ทัพใหญ่ ยกกองทัพเรือตามลงไปอีกทัพ ๑ เมื่อณวันอาทิตย์เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ ปีมโรงจัตวาศก จุลศักราช ๑๑๙๔ พ.ศ. ๒๓๗๕

เมื่อก่อนกองทัพเจ้าพระยาพระคลังลงไปถึงเมืองสงขลา ทางโน้นกองทัพเจ้าพระยานคร ฯ ยกลงไปตีเมืองไทร ได้สู้รบกับพวกแขก กองทัพไทยล้อมตนกูเดนไว้ ตนกูเดนกับพวกแขกหัวน่า เห็นว่าจะหนีไปไม่รอด ก็พากันฆ่าตัวตาย เจ้าพระยานคร ฯ ตีเมืองนครศรีธรรมราชได้คืนแล้ว จึงยกกองทัพมาช่วยเมืองสงขลา มาถึงก่อนกองทัพเจ้าพระยาพระคลังน่อย ๑ จึงแต่งกองทัพเรือลงไปปิดปากน้ำเมืองยะหริ่งไว้ ครั้นเจ้าพระยาพระคลังลงไปถึง จึงให้เจ้าพระยานคร ฯ ยกกองทัพหนุนลงไปจากเมืองสงขลา เมื่อณเดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ กองทัพไทยสมทบกันปราบปรามพวกแขกขบถ ๗ หัวเมืองได้เรียบร้อย ได้ตัวเหล่าผู้ว่าราชการเมืองที่ไปเข้าด้วยพวกแขกขบถเกือบหมด แลได้ความว่า พระยากลันตัน (หลงมหะหมัด) ได้ให้พระยายาโงย พระยาบ้านทเลผู้น้อง คุมคนเมืองกลันตันขึ้นมาช่วย

พระยาปัตตานี ผู้เป็นหลานเขยของพระยากลันตันรบพุ่งไทย แลพระยาตรังกานูก็ได้ให้ตนกูดาเร เจ๊ะกูหลัน, หวันกามา, เจ๊ะสะมะแอ, คุมกำลังมาช่วยพระยาปัตตานีด้วย เจ้าพระยาพระคลัง เตรียมการจะตีเมืองกลันตันต่อลงไป พระยากลันตันรู้สึกตัวกลัวผิด แต่งให้เจ๊ะหลง, เจ๊ะยาบา, ถือหนังสือขึ้นมาถึงเจ้าพระยาพระคลัง รับสารภาพผิด ยอมส่งตัวพระยาปัตตานีให้แก่ไทย แลขอเสียค่าไถ่เมืองเป็นเงิน ๓๐๐๐๐ เหรียญ ค่าใช้จ่ายของกองทัพไทยอีก ๒๐๐๐๐ เหรียญ รวมเป็นเงิน ๕๐๐๐๐ เหรียญ เพื่อให้พ้นโทษที่ได้ทำผิด เจ้าพระยาพระคลังก็ยกโทษให้เมืองกลันตัน แต่ส่วนเมืองตรังกานูนั้น พระยาตรังกานู (มหะหมัด) นิ่งอยู่ เจ้าพระยาพระคลังจึงให้ข้าหลวงถือหนังสือลงไปต่อว่า พระยาตรังกานูแห่แหนรับหนังสือตามธรรมเนียม แต่ครั้นทรายความในหนังสือแล้วก็ยอกย้อยเสีย ข้าหลวงไปตักเตือน พวกกรมการก็บอกแต่ว่า พระยาตรังกานูยังป่วยอยู่มิรู้ที่จะทำประการใด ข้าหลวงคอยอยู่เห็นไม่เป็นประโยชน์อันใด แล้วก็กลับมา เจ้าพระยาพระคลังปฤกษากับเจ้าพระยานคร ฯ เห็นพร้อมกันว่า ถ้าจะยกกองทัพลงไปตีเมืองตรังกานู พวกแขกเมืองตรังกานูก็จะพากันอพยพแตกฉานเข้าไปอยู่ในเขตรแดนอังกฤษ จะได้แต่เมืองเปล่า หาเป็นประโยชน์อันใดไม่ ในเวลานั้น พวกเมืองตรังกานูเองก็แตกกันอยู่เป็น ๒ พวก ด้วยเมื่อก่อนน่ามา ๓ ปี พระยาตรังกานู (มังโซ) ซึ่งเป็นบิดา

ของพระยาตรังกานู (มหะหมัด) กับตนกูอุมาได้รบพุ่งแย่งชิงเข้าเมืองกัน ฝ่ายไทยเข้าด้วยพระยาตรังกานู (มังโซ) ตนกูอุมาจึงอพยพหนีไปอยู่เมืองลิงา ซึ่งเป็นเขตรแดนของวิลันดา เข้าพระยาพระคลังให้มีหนังสือลงไปถามตนกูอุมา ว่าถ้าจะโปรดตั้งให้เป็นพระยาตรังกานู จะรับจัดการให้เรียบร้อยได้หรือไม่ ตนกูอุมารับจะทำราชการสนองพระเดชพระคุณ และจะจัดราชการบ้านเมืองให้เรียบร้อย เจ้าเมืองลิงาซึ่งเป็นญาติกับตนกูอุมาก็มีหนังสือรับรองเข้ามาด้วย เจ้าพระยาพระคลังมีใบบอกเข้ามากราบบังคมทูล ฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์เห็นชอบด้วย จึงโปรดให้มีท้องตราสั่งออกพระยาตรังกานู (มหะหมัด) และทรงตั้งตนกูอุมาให้เป็นพระยาตรังกานู เมื่อชาวเมืองตรังกานูได้ทราบความว่า ไทยอุดหนุนตนกูอุมา และกองทัพไทยตั้งอยู่ที่เมืองสงขลา ก็ไม่มีผู้ใดที่จะคิดต่อสู้ตนกูอุมาเข้ามาว่าราชการเมืองตรังกานูได้โดยสดวก ส่วนพระยาตรังกานู (มหะหมัด) นั้น อพยพมาอาไศรยอยู่ที่เมืองกลันตันได้ ๓ ปีก็ถึงแก่กรรม

ในเวลาต่อมาจะเป็นปีใดไม่แน่ ด้วยศักราชที่ลงไว้ในพงษาวดารเมืองกลันตัน ว่าตามศักราชแขก ปีเดือนเคลื่อนคลาศไม่ตรงกับของไทย ข้าพเจ้าประมาณว่าราวปีวอกอัฐศก หรือปีรกานพศก จุลศักราช ๑๑๙๙ พ.ศ. ๒๓๘๐ พระยากลันตัน (หลงมหะหมัด) ถึงอนิจกรรม พระยากลันตัน (หลงมหะ

หมัด) ไม่มีบุตร พวกเชื้อวงษ์เจ้าเมืองกลันตันที่มีตัวอยู่ในเวลานั้น มีน้องพระยากลันตัน ชื่อพระยายาโงยคน ๑ หลานพระยากลันตัน (คือ บุตรพระยาตะมะหงง ซึ่งเปนน้องพระยากลันตัน) ๔ คน ชื่อ ตุวันตอกาคน ๑ ตุวันมิกาคน ๑ ตุวันสะนิ (ปากแดง) คน ๑ ตุวันมุสูคน ๑ พระยายาโงยมีบุตรคน ๑ ชื่อตุวันตาเงาะ บุตรรายามุดา (หลงสาลอ ซึ่งแขกเรียกว่าพระยาบ้านทเล น้องพระยากลันตัน) มี ๒ คน ชื่อตุวันปะสาคน ๑ ชื่อตุวันมุสูคน ๑ ว่าโดยย่อ พวกญาติวงษ์พระยากลันตันที่เปนชั้นผู้ใหญ่ มีตัวอยู่ในเวลาพระยากลันตัน (หลงมหะหมัด) ถึงอนิจกรรมนั้น เปนน้องคน ๑ เปนหลาน คือ บุตรของน้อง ๗ คน นัยว่า พระยากลันตันรับหลานบรรดาที่เปนบุตรพระยาตะมะหงงมาเลี้ยงไว้ตั้งแต่ยังเด็กถึงแก่กรรมทั้ง ๔ คน แต่รักใคร่ไว้วางใจตุวันสะนิ (ปากแดง) ยิ่งกว่าคนอื่น ด้วยเห็นว่ามีสติปัญญา ตั้งใจจะให้ตุวันสะนิ (ปากแดง) สืบวงษ์สกุลต่อไป แต่เมื่อพระยากลันตันถึงอนิจกรรม พวกญาติวงษ์เหล่านี้ไม่ปรองดองกัน เกิดชั้นเชิงที่จะแย่งกันเปนเจ้าเมืองเจ้าพระยานคร ฯ จึงให้พระเสนหามนตรี (น้อยกลาง) บุตรที่ ๒ (ซึ่งได้เปนเจ้าพระยานคร ฯ เมื่อรัชกาลที่ ๔) ลงไปว่ากล่าว พระเสนหามนตรี เห็นผู้คนพลเมืองนิยมในตุวันสะนิ (ปากแดง) มากกว่าผู้อื่น จึงว่ากล่าวเกลี้ยกล่อม พวกญาติวงษ์ก็ยินยอมพร้อมกัน ให้ตุวันสะนิปากแดง เปนพระยากลันตัน

เพื่อจะจัดการทั้งปวงให้เรียบร้อย พระเสนหามนตรี จึงให้ตุวันสะนิทำต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ แต่งให้พระยายาโงยผู้เปนอา ตุวันมุสูผู้เปนน้อง แลตุวันปะสาบุตรพระยาบ้านทเล คุมเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวาย พระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดตั้ง ตุวันสะนิปากแดงเปนพระยาวิชิตภักดี พระยากลันตัน ทรงตั้งตุวันตอกา พี่พระยากลันตันสะนิปากแดง เปนพระยาสุนทรธิบดี ศรีสุลต่านเดหวา มหาราชา ตำแหน่งจางวาง ทรงตั้งตุวันมิกา พี่พระยากลันตันสะนิปากแดงอีกคน ๑ เปนตนกูศรีอินดาราห์ ประตามหามนตรี ทรงตั้งตุวันมุสูน้องพระยากลันตัน เปนรายามุดา แลพระราชทานเกียรติยศญาติของพระยากลันตันชั้นผู้ใหญ่ ให้เปนตนกูทุกคนแต่นั้นมา แต่ส่วนพระยายาโงยกับตนกูปะสา หาได้ทรงตั้งแต่งให้มียศศักดิ์ไม่ ด้วยทั้ง ๒ คนมีความระแวงผิดครั้งขึ้นมาช่วยพระยาตานีรบไทย เมื่อปีขาลโทศก จุลศักราช ๑๑๙๒ พ. ศ. ๒๓๗๓ ดังแสดงมาแล้ว ดูเหมือนพระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงพระราชดำริห์ให้ยึดเอาตัวไว้เสียทั้ง ๒ คน หรือให้ยึดไว้แต่พระยายาโงย ด้วยทรงระแวงพระราชหฤไทยว่า จะไปก่อการวุ่นวายขึ้นอีก แต่เจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) อยากจะให้การเมืองกลันตันเรียบร้อย โดยเชื่อว่าพี่น้องปรองดองกันหมดแล้ว ขอรับพระราชทานตัวออกไปทั้ง ๒ คน พระยายาโงยกลับออกไปถึงเมืองนคร ฯ

แล้ว ก็เลยหนีไปอยู่เมืองปาหังนอกพระราชอาณาเขตร แต่ตนกูปะสานั้นกลับไปอยู่เมืองกลันตัน การเมืองกลันตันเป็นปรกติมาได้คราว ๑

ถึงปีรกาน พศก จุลศักราช ๑๑๙๙ พ.ศ. ๒๓๘๐ สมเด็จพระศรีสุลาไลย สมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวงสวรรคต ทำงานพระเมรุถวายพระเพลิง เมื่อต้นปีจอสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑ ผู้ว่าราชการหัวเมืองเข้ามากรุงเทพ ฯ ในงานพระเมรุโดยมาก ในระหว่างนั้น ตนกูมหะหมัดสหัสตนกูอับดุลละ หลานเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) ซึ่งหลบหนีไปเป็นสลัดอยู่ในท้องทเลทางตวันตก คบคิดกับหวันมาลีซึ่งเป็นหัวน่าแขกสลัดอยู่ที่เกาะยาว แขวงเมืองภูเก็จ เที่ยวชักชวนพวกแขกร่วมคิดได้เป็นอันมาก ยกขึ้นมาตีเมืองไทรในเวลาไทยเผลอ ไทยรักษาเมืองไทรไว้ไม่ได้ต้องถอยมาตั้งมั่นที่เมืองพัทลุงอีกครั้ง ๑ เมื่อพวกแขกตีเมืองไทรได้แล้วมีใจกำเริบด้วยรู้ว่าในเวลานั้นข้าราชการผู้ใหญ่ทางหัวเมืองปักษ์ใต้โดยมาก

---

๑ เรื่องราวเมืองกลันตันที่กล่าวมาตอนนี้ ไม่ตรงกับพงษาวดารเมืองกลันตัน ซึ่งแต่งในครั้งรัชกาลที่ ๔ แลไม่ตรงกับที่ปรากฏในพระราชพงษาวดาร ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงษ์ที่เคียวข้าพเจ้าถือเอาวันปรากฏในกระแสรับสั่งพระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเปนใหญ่ จึงแก้ความที่เคลื่อนคลาศ เข้าหาตามเค้าในกระแสรับสั่ง ซึ่งจะเห็นได้ในจดหมายหลวงอุดมสมบัตินี้

มีเจ้าพระยานคร ฯ แลพระยาสงขลาเป็นต้น เข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ เมื่อพวกแขกตีได้เมืองไทรแล้ว จึงยกไปตีเมืองตรัง ซึ่งเป็นเขตรเมืองนคร ฯ อีกเมือง ๑ ก็ได้โดยง่าย ครั้นได้เมืองตรังแล้ว จึงยกกองทัพข้ามแหลมมลายูเข้ามาตีเมืองสงขลา แลแต่งคนไปเกลี้ยกล่อมพวกแขกทาง ๗ หัวเมืองจะให้กำเริบขึ้นอย่างคราวก่อน เมื่อข่าวเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ผู้ว่าราชการเมืองรีบกลับออกไปรักษาบ้านเมือง แต่ทรงพระปริวิตกอยู่ด้วยคราวหลังนี้พวกแขกขบถเข้ามาตีได้ถึงเมืองตรัง แลมาประชิดติดเมืองสงขลา ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ เกรงเกลี้ยกพวกแขกตามหัวเมืองทางน่าใน มีเมืองตรังกานู แลเมืองกลันตันเป็นต้นจะกำเริบขึ้นด้วยดังคราวก่อน จึงทรงพระราชดำริห์ให้จัดกองทัพใหญ่ยกออกไปจากกรุงเทพ ฯ อย่างเคยโปรดให้เจ้าพระยาพระคลังยกออกไปเมื่อคราวก่อน เปลี่ยนแต่ให้พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด) น้องเจ้าพระยาพระคลัง (ที่ได้เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ เมื่อในรัชกาลที่ ๔) เป็นแม่ทัพ

ในเวลาเมื่อเตรียมจะยกทัพตามกระแสพระราชดำริห์นั้น พระยาศรีพิพัฒน์ให้หลวงอุดมสมบัติ ผู้มีตำแหน่งในกรมพระคลังสินค้า ทำนองเป็นเลขานุการ รับธุระคอยสืบฟังข้อราชการที่ได้ปฤกษาหารือกันในกรุงเทพ ฯ อย่างหนึ่งอย่างใดในเรื่องกองทัพยกออกไปให้ทราบ ทำนองจะเห็นว่าหลวงอุดมสมบัติเป็นผู้

ทรงจำแม่นยำ แลอยากจะให้มีจดหมายลายลักษณไว้พิจารณาข้อราชการแต่ต้น ตั้งแต่ตกลงจะให้พระยาศรีพิพัฒน์เป็นแม่ทัพออกไป ข้อความที่ปรากฏในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ จึงเริ่มเรื่องตั้งแต่ก่อนพระยาศรีพิพัฒน์ได้ยกออกไปจากกรุงเทพ ฯ แลมีจดหมายส่งตามต่อไปโดยลำดับ รวมตัวจดหมายที่ได้มาเข็ดเสร็จเป็น ๑๕ ฉบับด้วยกัน พิเคราะห์ดูตามเนื้อเรื่องเห็นจะหมดเพียงเท่านั้นเอง

อนึ่งในเวลาเมื่อพระยาศรีพิพัฒน์ยกกองทัพออกไปแล้ว ทางเมืองกลันตันเกิดเหตุขึ้นอีกในข้อสัมฤทธิศกนั้น ด้วยตนกูปะสา เกิดวิวาทขึ้นกับพระยากลันตัน (สะนิปากแดง) เหตุด้วยเรื่องทรัพย์สมบัติแลข่าวไพร่ ตนกูปะสากับพระยายาโงย มีความน้อยใจด้วยเรื่องพระยากลันตันไม่ทูลขอให้เป็นที่ทางอันใดอยู่แล้ว แลยางที่จะรู้เหตุเรื่องเมืองไทร เมืองตรังเสียแก่พวกแขกด้วย เมื่อเกิดอริกันขึ้น ตนกูปะสาจึงไปชวนพระยายาโงยเข้ามารวบรวมผู้คนตั้งค่าย ถึงได้รบพุ่งกับพระยากลันตัน แต่เมื่อเกิดเหตุที่เมืองกลันตันคราวนี้ พอกองทัพกรุงเทพ ฯ ลงไปถึงเมืองสงขลาทัน ต้องจัดการระงับทางเมืองกลันตันอีกทาง ๑ เรื่องราวอันเป็นมูลเหตุมีดังแสดงมานี้ เรื่องต่อจากนี้ไปจะปรากฏโดยพิศดารในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ซึ่งพิมพ์ไว้ต่อไปนี้

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

ฉบับที่ ๑

๏ ข้าพเจ้า หลวงอุดมสมบัติ ขอพระราชทานจดหมายกราบเรียนท้าวพระกรุณาเจ้า[๑] ให้ทราบ

ด้วยณวันเดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ ปีขอสัมฤทธิศก (จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑) เพลาค่ำ ทรงตรัสถามคุณพิพัฒน์ว่ามีเรือราชการมาแต่ไหนบ้าง คุณพิพัฒน์กราบทูลว่า ไม่มีเรืออะไรเข้ามาหามิได้ รับสั่งว่า อย่างไรหนอ เงียบหายไปเสียหมดทีเดียว คอยฟังเรือพวกสงขลา คอยข่าวเมืองตรังกานูก็ไม่ได้ความ ข่าวราชการเมืองไทรก็เงียบไป ไม่มีใครยอกกล่าวเข้ามาเลย คอยอกใจวัย ๆ หวิว ๆ อยู่ทีเดียว อย่างไรอยู่หนอ มันจะคิดไปทำเอาเมืองถลางด้วยฤๅอย่างไรก็ไม่รู้ แล้วตรัสถามว่าพวกชุมพรใครเข้ามาถึงบ้าง พระนรินทร์กราบ

---

๑ คำว่า ท้าวพระกรุณาเจ้า ในจดหมายหลวงอุดมสมบัติทุกฉบับ หมายความว่า พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) ซึ่งได้เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติในรัชกาลที่ ๔

ทูลว่ายังไม่มีใครเข้ามาหามิได้ ทรงตรัสว่า พระยาเสนาภูเบศร์จัดแจงว่าจะเข้ามาจากชุมพร ค่อย ๆ ก็หายไป แล้วตรัสถาม พระยาโชฎึก [๒] ว่าไล่เลี่ยงอ้ายจีนผ่องซึ่งเข้ามาจากสงขลาด้วยราชการเมืองไทรนั้น ได้ความอย่างไรบ้าง พระยาโชฎึกกราบทูลว่าไล่เลียงเข้าดูก็ไม่ได้ความต่อไปหามิได้ รับสั่งว่า ลูกเรือลูกแพมันก็มีอยู่หลายคน คิดอ่านค่อยสืบสาวเอาตัวมันไล่เลียงเข้าก็คงจะได้ความบ้าง ถ้ามันไม่บอกความ พูดจาเป่นไม่รู้เสียสิ้นแล้ว ก็เอาโทษตีมันเสีย ๔ ที ๕ ทีบ้างเถิด แล้วทรงตรัสเล่าคำให้การเดิมจีนผ่อง ให้กรมหลวงรักษ์รณเรศฟังว่าอ้ายจีนผ่องมันว่า พวกอ้ายแขกไทรยกเข้ามา ๓๐๐๐ จะมาตีเมืองสงขลา พระยาไชยาคนเก่าจัดแจงคนได้ ๘๐๐ ยกออกไปรบสู้กับอ้ายแขกอยู่ ๓ วัน อ้ายแขกแตกถอยไปตั้งอยู่ที่สเดานอก จากบ้านปริกทางวันหนึ่ง พระยาไชยาตั้งอยู่ที่บ้านปริก แล้วพระยาไชยาแบ่งคนใน ๘๐๐ แยกให้ไปตั้งรับที่พังลาในบ้านปริกเข้าจมากองหนึ่ง ไปตั้งอยู่ที่นมควายกองหนึ่ง แล้วว่าผู้ช่วยสงขลาจัดคนได้ ๕๐๐ ให้หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ยกไปตั้งค่ายรับอยู่ที่หนองบัวกองหนึ่ง ฟังดูไม่น่าเชื่อเลย แม่ทัพตั้งอยู่บ้านปริกแล้วทำไมจะมาแบ่งคนเข้ามาตั้งรับอยู่ที่พังลาข้างหลังเล่า ชอบแต่จะตั้งรับข้างนอกไปจึงจะชอบ พากันแยกย้ายตั้งเป่นกอง ๆ ห่างกันทางวันหนึ่งคืนหนึ่งไปเสียสิ้น อย่างนี้จะทันท่วงทีราชการ

---

๒ เข้าใจว่า พระยาโชฎึก (ทองจีน)

ที่ไหน ผู้คนน้อย ๆ อย่างนี้กลับมาแยกย้ายให้ห่างกันไปอีกเล่า ชอบแต่จะมั่วสุมกันเข้าให้พรักพร้อม ตั้งเป่นชั้น ๆ กันไปจึงจะชอบ ถึงอ้ายแขกจะตั้งอยู่ พากันยกไปให้พร้อมตีอ้ายแขก ๆ ก็จะแตกหนีเข้าป่าไป จะทนอยู่ที่ไหนได้ ฯ

◎ แล้วตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า ได้พูดจากับเจ้าพระยานคร[๓] ได้ความเป่นอย่างไรบ้าง ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า ได้รับพระราชทานถามดูที่เข้าจะให้นายทัพนายกองกิน ก็ว่าจะได้รับพระราชทานเข้าข้างนอก ได้แต่พอสี่เดือนเท่านั้น จะอาไศรยเข้าใหม่ในปีนี้เล่าก็ไม่มีใครทำไร่นา คิดวิตกอยู่ด้วยเข้าจะขัดสน หาพอกองทัพรับพระราชทานไม่ จึงทรงตรัสว่า ฉันก็ว่าอยู่ก่อนแล้ว เข้าปลาอาหารมันก็คงจะจุดเผาเสียบ้าง จะได้มากินสักกี่มากน้อย แล้วตรัสถามว่า ๆ ความอย่างไรต่อไปบ้างเล่า ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า ถามดูที่การคิดจะทำเมืองไทรนั้น ก็ว่าการครั้งนี้ง่ายกว่าครั้งก่อน เมื่อครั้งตนกูเดนนั้นทำยาก ด้วยตนกูเดนเป่นคนแขงแรง กล้าแขงสู้รบมาก ครั้งนี้เป่นแต่ลูกเด็ก ๆ หาสู้แขงแรงไม่ ทรงตรัสว่า ๆ อย่างนี้จะมิเป่นประมาทลูกผู้ชายไปฤา แล้วตรัสถามว่า ครั้งนี้ว่าง่ายอย่างไร มันทำเมืองไทรได้แล้วมันทำเมืองตรังก็ได้เมืองตรัง ครั้งก่อนเมืองตรังมันได้ไปเมื่อไร ได้ไปก็แต่เมืองไทรเมืองเดียว ผู้คน

---

๓ เจ้าพระยานคร ฯ ที่กล่าวถึงในหนังสือนี้ คือเจ้าพระยานคร (น้อย)

เมืองตรังเมืองพัทลุงก็คิอยู่หาเสียหายไม่ กะเกณฑ์เรียกเอาไปก็ได้ทุกบ้านทุกเมือง ครั้งนี้จะเอาแต่คนเมืองพัทลุงเมืองนครก็ไม่ใคร่ได้เสียอีก ว่ามันแตกพ่านเข้าป่าไป จะต้องเรียกหาคอยรวบรวมอยู่ก่อนยังไม่ใคร่ได้ทันราชการ อย่างนี้จะว่าง่ายกว่าครั้งก่อนอย่างไร ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า ถามเจ้าพระยานคร ๆ ว่าการครั้งนี้ตัวเจ้าพระยานครเข้ามาอยู่ณกรุงเทพ ฯ การเกิดขึ้นภายหลัง เจ้าพระยานครหาทราบความตลอดไม่ เมื่อครั้งตนกูเดนนั้น เจ้าพระยานครอยู่ข้างนอกทราบความอยู่สิ้นรบสู้กับตนกูเดนที่เมืองไทรเล่า อังกฤษก็ให้เอากำปั่นรบขึ้นมาคอยปิดปากน้ำเมืองไทรช่วยระวังอยู่ทั้ง ๒ ลำ[๔] พวกทัพนครก็ไปมาหาอังกฤษไม่ขาด อังกฤษก็ไม่คิดทำให้พวกทัพนครขัดใจ พวกทัพนครก็คอยพูดจาว่ากล่าวไม่ให้อังกฤษขัดใจ การครั้งนี้แลไม่เห็นตลอดคิดไปไม่ถูก หารู้ที่จะคิดอย่างไรได้ไม่ จึงทรงตรัสกับกรมหลวงรักษ์รณเรศว่า พี่งดพูดจาหาคิดเห็นเป็นแน่นอนลงที่ไหนได้ไม่ ครั้งก่อนก็ว่าอังกฤษเอากำปั่นรบมาช่วยปิดปากน้ำระวังอยู่ถึง ๒ ลำ อย่างนี้จะว่าครั้งก่อนยากอย่างไร มีแต่คิดความผิดไปเสียสิ้น อย่างนี้จะมิเสียทีแก่การฤๅ ฤๅจะเห็นว่า

---

๔ ที่อังกฤษเอากำปั่นรบมาปิดปากน้ำช่วยระวังนี้ ทำตามสัญญาเยอนี ซึ่งอังกฤษรับว่าจะคอยช่วยป้องกันไม่ให้พวกเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) มาทำร้ายในเมืองไทร

ครั้งนี้ว่าง่ายง่าย ด้วยอ้ายแขกพวกขบถ (ในพื้นเมืองจำใจเข้าด้วยพวกหัวน่าที่มาจากภายนอก) ถ้าอ้ายแขกพวกขบถพากันกลัยใจคิดเข้าหาเราแล้ว การเมืองไทรก็เป่นสำเร็จได้ ฤๅจะคิดเห็นอย่างนี้จึงว่าง่าย ถ้าคิดเห็นอย่างนี้แล้วครอบครัวญาติอ้ายแขกพวกขบถ ที่กระจัดกระจายอยู่ตามบ้านตามเมืองป่าดงก็คงจะมีมันจะพากันไปหมดทันที่ไหน มันก็คงเหลือพลัดพรายอยู่บ้างนั่นแหละ ถ้าคิดสืบสาวหาเชื้อสายมันไปเกลี้ยกล่อมคืนเข้ามาบ้านเมืองได้สิ้นแล้ว การเมืองไทรก็เป่นสำเร็จได้ง่ายจริง คิดอย่างนี้ได้ก็เห็นถูกกับความที่ว่าครั้งนี้ทำง่ายกว่าครั้งก่อน แล้วทรงตรัสเล่าถึงการครั้งก่อนว่า เมื่อครั้งตนกูเดนคิดตั้งรบสู้ที่ค่ายต้นโพนั้น ทัพเจ้าพระยานครยกออกไป จัดทัพแยกย้ายตั้งค่ายก็หลายค่าย กองละค่ายสองค่ายรายห่างกันไปเสียสิ้นรบสู้กันอยู่ถึง ๒ วัน ๓ วัน อ้ายแขกจึงแตกหนีถอยไป จัดทัพจัดค่ายอย่างนี้ การร้อนเร็วจะช่วยกันทันท่วงทีที่ไหน ต่างคนต่างก็จะคิดรักษาค่ายของตัวอยู่นั่นเอง ฟังดูท่านแต่ก่อน ๆ ท่านจัดทัพจัดค่าย ท่านไม่ประมาทจัดแจงให้ห่างเหินกันอย่างนี้ จะมีค่ายเป่นค่ายใหญ่แม่ทัพตั้งอยู่ที่นี่แล้ว ค่ายน่าก็ตั้งอยู่ราววัดสระเกษอย่างนี้ นี่ว่าห่างกันเป่นมากแล้ว ที่จะให้ห่างกันออกไปกว่านี้ไม่มี ถ้าการกวดขันแล้วท่านตั้งเป่นชั้น ๆ ติดกันไป เดินไปมาเอาข่าวราชการได้ไม่ขาด มีราชการมาก็พรักพร้อม

ช่วยกันทันท่วงทีราชการ แลการจัดทัพจัดค่ายนี้ก็เป็นนิไสย แม่ทัพไม่ประมาทอยู่แล้ว การก็พรักพร้อมอยู่เอง ถึงการครั้งนี้มันจะมาตั้งรับอยู่ที่ไหนมั่นคงก็เอาเถิด คิดเอาขึ้นข่ารงค์ขึ้นไปราย ๆ ประเคนมันเข้า มันก็จะทนอยู่ที่ไหนได้ มันก็จะพากันวิ่งครื้น ๆ เข้าป่าไปหมดสิ้น ฯ

◎ ครั้นณวันพุฒเดือน ๑๐ แรม ๘ ค่ำเวลาเช้า ทรงตรัสถามเจ้าคุณหายน[๕] ว่า เป็นกระไร จัดแจงพูดจากับเจ้าพระยานครได้ความอย่างไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เจ้าพระยานครว่าจะขอรับพระราชทานทัพกรุงเทพ ฯ ๓๐๐๐ ยกออกไปขึ้นที่เมืองนครแล้วจะคิดหาผู้คนที่ระยาดเก็บรวบรวมเข้าบรรจุทัพกรุงเทพ ฯ ยกออกไปทำการเมืองไทรฉลองพระเดชพระคุณ รับสั่งว่า ฉันจัดแจงไว้ก็หลายอย่างแล้ว จะเอาอย่างไรก็ว่าเสียให้เป็นแน่ จะเอาทัพกรุงเทพ ฯ ไป ๓๐๐๐ อย่างนี้ก็เอาเถิด จะเอาไปขึ้นที่เมืองนครก็ตาม เจ้าพระยานครช่างคิดช่างว่าจะให้ไปขึ้นที่เมืองนครนั้นก็เหตุเพราะจะได้คิดหาว่ากล่าวเก็บรวบรวมผู้คนได้ง่าย แล้วรับสั่งว่า คอยฟังข่าวราชการดูอีกสักคราวหนึ่งเถิด ค่ำวันนี้ฤาพรุ่งนี้ก็คงจะมีข่าวมาถึงในวันหนึ่งสองวัน จะยกทัพใหญ่ออกไป

---

๕ ที่เรียกเจ้าคุณหายนในหนังสือนี้ แปลว่าเจ้าคุณบ้านบน คือเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เวลานั้นว่าทั้งกลาโหมกรมท่า ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงษ์

ก็เปนรดู (ฝน) จะไปติดฝนติดน้ำอยู่ จะยกไปทำไม่ได้ ก็จะต้องรอทัพอยู่สงขลา ป่วยงานไพร่พลเสบียงอาหารเสียเปล่า ไหน ๆ ก็จะได้ทำต่อเดือนอ้ายเดือนยี่แล้ว จะยกทัพใหญ่ไปทำไม รอคอยฟังข่าวคราวสักสองสามวันก็คงจะได้ความ ถ้าได้ความว่าจะต้องยกทัพใหญ่แล้ว เดือนอ้ายเดือนยี่ก็ยกออกไปตีทำเอาให้ได้เมืองไทรทีเดียว เห็นจะไม่ป่วยงานไพร่พลเสบียงอาหาร ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำทรงตรัสถามราชการอื่นไป หาได้ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันพฤหัศบดีเดือน ๑๐ แรม ๙ ค่ำเพลาเช้า ตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า ได้ข่าวคราวมาถึงแล้วฤๅยัง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่ายังไม่มาถึงหามิได้ แต่ได้ความว่าพวกนคร ๗ คนมาเรือเล็ก ถือหนังสือยอกนครเข้ามาแล้ว จะถึงในวันหนึ่งสองวัน จึงทรงตรัสว่าคอยฟังอยู่ไม่ใคร่จะมาถึงเลย แล้วตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า เจ้าพระยานครจะล่องลงไปวันนี้ฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า จะล่องลงไปเพลาบ่ายวันนี้ จึงมีรับสั่ง ๆ เจ้าพระยานครว่า ออกไปถึงเมืองนครแล้ว อย่างไร ๆ ริบมีหนังสือยอกให้คนถือเข้ามาให้รู้หนักรู้เบาโดยเร็วก่อน การควรจะจัดแจงสถานใดจะได้จัดแจงไปตามควร ถ้าเห็นการว่าจะมากมายหนักแน่นแล้ว จะได้ให้ทัพใหญ่ยกออกไปริบทำเสียให้แล้วโดยเร็ว ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำหาได้ทรงตรัสถามราชการเมืองไทรไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันศุกรเดือน ๑๐ แรม ๑๐ ค่ำ เพลาเช้า เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า พระวิชิตสรไกร[๖] ให้นายเรืองถือหนังสือยอกเข้ามา ใจความว่า พวกอ้ายแขกไทรมาตั้งอยู่บ้านสเคาะประมาณ ๕๐๐ คน ตั้งอยู่ที่ยางงาม ๓๐๐ คน พระยาไชยานอกราชการตั้งรับอยู่ที่บ้านปริก รอทัพคอยท่วงทีกันอยู่ พระยาไทรได้จัดแจงรวบรวมคนเมืองไทร เมืองพัทลุง เมืองนคร ให้ปลัดเมืองไทรคุมกองทัพยกออกไป ๑๑๙๕ คน ให้เร่งยกล่วงลงไปให้พ้นกะบังปาสู เข้าไปแดนไทร ที่ตำบลใดมีเสบียงอาหารมากก็ให้คิดเร่งกระทำชิงเอาเสบียงอาหารไว้จ่ายกองทัพให้ได้ พระยาไทรยังจัดแจงหาคนรวบรวมต่อไปอยู่ ถ้ารวบรวมคนได้แล้ว พระยาไทรจะจัดให้ยกไปทางปลิศอีกทางหนึ่ง แล้วพระยาไทรจะยกหนุนกองทัพออกไปให้ทันราชการ พระยาไทรให้คนเข้ามาจัดซื้อเข้าที่สงขลาได้ ๒๐ เกวียน เอาไปจ่ายให้กองทัพ ๑๑๙๕ คนที่หาดใหญ่ ให้ยกไปแต่ณวันเดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำแล้ว แลทางเมืองตรังนั้น อ้ายหวันมาลีคุมเรือใหญ่เรือน้อยเข้ามา ๙๕ ลำ ประมาณคน ๑๐๐๐ เศษ พระสงครามวิชิตเจ้าเมืองตรัง ได้รบสู้กับพวกอ้ายเจ๊ะหมัดอาลีที่เขาราชสีห์ พวกอ้ายแขกซึ่งอยู่บ้านหลังเขา

---

๖ พระวิชิตสรไกรนี้ เป่นบุตรเจ้าพระยานคร (น้อย) ชื่อไร ไม่ทราบ เข้าใจว่า ได้รักษาราชการเมืองนคร ฯ คราว ๑ เมื่อเจ้าพระยานคร (น้อยกลาง) อสัญกรรมในรัชกาลที่ ๔ แต่ไม่ได้เป่นตัวผู้ว่าราชการเมือง

พลอยสกัดกระหนาบรบเอาพระสงครามวิชิต ๆ แตกฉอยมามีคน ติดมา ๖ คน พระวิชิตสรไกรกับพระเสนาพิพิธ คิดรวบรวมคนที่ท่าทองที่เมืองนครได้แล้ว พระวิชิตสรไกร พระเสนาพิพิธ จะยกลงไปกับพระสงครามวิชิต แล้วว่าแขกซึ่งอยู่ในแขวงจังหวัดเมืองไทรนั้น พากันหลบหนีเข้าป่าไปเร้นซ่อนอยู่ ยังหาได้เข้าหาอ้ายแขกพวกขบถหมดไม่ พากันคอยฟังข่าวคราวกองทัพอยู่ จึงรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหาบนว่า จัดแจงให้เจ้าพระยานครรีบออกไปเถิด เจ้าพระยานครออกไปถึงแล้ว ผู้คนแขกเหลือเหล่านั้นมันก็คงเข้าหาหมดนั่นแหละ แล้วตรัสถามว่าที่กะบังปาสูนั้นอยู่ที่ไหน เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า อยู่นอกต้นโพออกไปทางวันหนึ่ง ในตพานช้างเข้ามาก็วันหนึ่ง ทรงตรัสว่า คน ๑๑๙๕ คน ที่ยกออกไปนั้นน้อยนักหนา ได้สัก ๓๐๐๐ แล้วดีดีเดียว แล้วตรัสถามว่าจะให้ยกไปทางปลิศทางหนึ่งนั้นเหตุอย่างไร จะไปเข้าที่ไหน เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่าจะยกไปทางปลิศนั้น จะได้อาไศรยหาเสบียงอาหารหาผู้คนเติมกองทัพยกออกไป ไปทางปลิศนั้นต้องไปทางบ้านปริกเข้าทางไปเมืองไทรทีเดียว ไม่ถูกบ้านสเดาหามิได้ แต่ทัพปลัดเมืองไทรนั้นไปทางยางงาม ต้องตียางงามเสียก่อนจึงจะยกออกไป ทรงตรัสว่า ข่าวทัพสงขลาจะอย่างไรอยู่หนอ จะได้ตีอ้ายแขกซึ่งตั้งอยู่ที่สเดาฤๅอย่างไรก็ไม่รู้ เปนไรจึงไม่ให้คนไปสืบข่าวยอกกล่าวเข้ามา แล้วตรัสถามว่า ข้างเมืองถลางนั้นเปนกระไรเงียบดีอยู่ดอกฤๅ เจ้าคุณ

หายนกรายทูลว่าเงี้ยยอยู่ ยังหาทรายความประการใดไม่ รับสั่งว่า ดูขับต้อนเร่งพวกถลางพวกพังงาพวกตะกั่วทุ่งตะกั่วป่า ซึ่งเข้ามาตกค้างอยู่ให้รีบออกไป จะได้รักษาบ้านเมืองทันราชการ แล้วตรัสถามว่า พระยาไชยาจะออกไปเมื่อไร จะได้ช่วยกันจัดแจงรักษาเมืองถลาง ถ้าอ้ายแขกไม่มาทำเมืองถลางแล้ว คิดจัดแจงเอาคนถลางคนพังงาคนตะกั่วทุ่งคนตะกั่วป่า เป่นทัพเรือยกไปช่วยกันระดมทำเข้าก็จะได้ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า พวกถลางพวกพังงาพวกตะกั่วทุ่งตะกั่วป่านั้น ก็ล่วงออกไปหมดแล้ว แต่พระยาไชยาจะกรายถวายบังคมลาไปณวันเดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ออกไปแล้วจะยกไปเมืองถลาง ถ้าอ้ายแขกไม่มาทำเมืองถลาง พระยาไชยา จะจัดแจงลงเรือคุมทัพเรือลงไปทำกับอ้ายแขกไทร เรือที่เมืองพังงาก็มีอยู่ ๔๐ ลำแล้ว จึงรับสั่งว่า ให้เจ้าคุณหายนพูดจาสั่งเจ้าพระยานครออกไปให้เข้าใจว่า พระยาไชยาหาสู้ชำนาญทางทัพเรือไม่ อ้ายหวันมาลิมันมีเรือเข้ามาถึง ๙๕ ลำ จะเอาแต่คนไม่ชำนาญลงไปก็เหมือนกับลงไปนั่งเปล่า ๆ อยู่ จะเสียที่แก่ราชการไป ให้เจ้าพระยานครคิดเอาคนนคร กับพวกถลางพวกพังงาพวกตะกั่วทุ่งตะกั่วป่าใส่ลงเป่นทัพเรือ จะเอาพระวิชิตสรไกรฤๅใครเป่นนายทัพคุมยกลงไป เห็นจะต้านทานมิไชยชำนะกับอ้ายแขกได้ พระยาไชยานั้นให้คุมทัพยกยกเลียบฝั่งทำลงไปตามอ่าวทุ่งชเล คิดอย่างนี้ได้เห็นจะดีนักหนา แต่ให้พระยาไชยาคอยฟังบังคับบัญชาเจ้าพระยานคร อย่าให้เสียท่วงที

ราชการได้ แล้วรับสั่ง ๆ เจ้าพระยานครว่าออกไปแล้วเร่งมีหนังสือไปกำชับกำชาบรรดาหัวเมืองปากใต้เสีย อย่าให้มีความประมาท ถ้าราชการหนักเบาประการใดให้เร่งบอกเข้ามาโดยเร็ว การควรจะให้ทัพใหญ่ยกออกไป จะได้ให้ยกออกไปทำเสียให้แล้ว

◎ ครั้นเพลาค่ำตรัสถามว่า เจ้าพระยานครล่องลงไปแล้วฤๅยังได้พบกับพระยาไชยาฤๅไม่ พระนรินทร์กราบทูลว่า เจ้าคุณหาบนพาพระยาไชยาไปพบเจ้าพระยานครแล้ว แต่เรือเจ้าพระยานครนั้นล่องลงไปทอดอยู่ที่อู่พระที่นั่งอมรแมนสรรค์ ตัวเจ้าพระยานครจะกราบถวายบังคมลาไปเพลาพรุ่งนี้เช้ามืด รับสั่งว่าเออไปพบกันเสีย พวกไชยาไม่สู้ชำนาญชเลข้างตวันตก จะได้คิดผ่อนปรนให้ถูกแก่ราชการ แลการข้างเมืองถลางนั้น อ้ายหวันมาลิคนนี้มันอยู่ที่เกาะยาว[๗] มันรู้เบาะแสภูมิลำเนาเมืองถลางอยู่สิ้นเปนกระไรหนอ มันจะคิดไปทำเมืองถลางฤๅอย่างไร อกใจให้ร้อน ๆ หนาว ๆ อยู่ที่เดียว พวกนครซึ่งเข้ามาก็มาแต่ณวันเดือน ๑๐ ขึ้น ๑๒ ค่ำ อ้ายหวันมาลิมันตีเมืองตรังแต่ณวันเดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ ถ้ามันจะคิดไปทำถลางก็ราวตกแรม ๔ ค่ำ ๕ ค่ำไป อ้ายพวกซึ่งเข้ามานี่ก็ยังไม่รู้ จะรู้ความก็ราวแรมสิ้นเดือน ๑๐ นั่นแหละ แล้วรับสั่ง ๆ คุณพิพัฒน์ว่า ให้มีตราออกไปเมืองสมุทปราการ เมืองสาครบุรีว่า ถ้าเรือพวกปากใต้ลำใด ๆ ออกไปแล้ว ก็ให้บอกเข้ามาให้รู้ทุกลำ ๗

---

๗ เกาะยาวเปนแขวงเมืองถลาง อยู่ใกล้เมืองภูเก็ต

◎ ครั้นณวันเสาร์เดือน ๑๐ แรม ๑๑ ค่ำเพลาเช้า ทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า พาพระยาไชยาพบเจ้าพระยานครแล้วฤๅ เจ้าพระยานครล่องลงไปแล้วฤๅยัง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่าพาไปพบแล้ว เจ้าพระยานครคิดกับพระยาไชยาว่า ออกไปแล้วเจ้าพระยานครจะให้พระยาไชยาเข้ามาพบที่เมืองพัทลุง จะได้คิดขัดแข็งหาคนผ่อนผันลงเรือ ถ้าขัดแข็งหาผู้คนได้ พอที่จะให้พระยาไชยากลับเข้ามาอยู่รักษาบ้านเมือง ก็จะให้กลับเข้ามา แต่ตัวเจ้าพระยานครนั้นกราบถวายบังคมลาล่องลงไปแต่เพลาเช้าแล้ว ทรงตรัสว่าริยออกไปเฉิด ไปถึงเมืองนครก็จะได้รู้หนักเบาดอก ผู้คนข่าวไพร่เหล่านั้น มันรู้ว่าออกไปถึงแล้ว มันก็จะหายตื่นตกใจเข้าหาหมดนั่นแหละ ถ้าเห็นการว่าได้ผู้คนพอกับการแล้ว ก็ให้พระยาไชยาอยู่รักษาบ้านเมืองเฉิด จะเอาไปก็จะบ่วยงานไพร่พลเสียยังอาหารเปล่า ๆ ฯ

◎ แลกระแสพระราชดำริห์ซึ่งทรงตรัสราชการเมืองไทรนั้น ตั้งแต่เพลาค่ำณวันเดือน ๑๐ แรม ๑๑ ค่ำ ไปจนณวันเดือน ๑๑ ขึ้นค่ำ ๑ สงยอยู่หาได้ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๑๑ ขึ้น ๒ ค่ำเพลาเช้า พระยาเทพ[๗] กราบทูลว่า พระสุนทรนุรักษ์[๘] ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ให้ขุนไชยา

---

๗ เข้าใจว่าพระยาเทพอรชุน (บุญถึง) ที่เป็นปู่เจ้าพระยาศรีวิไชยชนินทร์

๘ ชื่อสังข์ ภายหลังได้เป็นพระยาสงขลา ในรัชกาลที่ ๔

ถือหนังสือยอกเข้ามา ใจความว่า ณเดือนเก้าขึ้นจอสัมฤทธิศก อ้ายบ่งลิมาโปป่ อ้ายบ่งลิมามระ มาตั้งอยู่ณบ้านสเดาประมาณ คน ๑๐๐๐ เศษ อ้ายโต๊ะปดังตั้งอยู่ที่ยางงาม ๓๐๐ คน อ้ายโต๊ะนุเระตั้งอยู่ที่ตพานสูง ๕๐๐ คน อ้ายบ่งลิมาตั้งอยู่ที่สยาเพน ๓๐๐ คน อ้ายเจ๊ะหมัดยิหวาตั้งอยู่ที่ทุ่งบ้านโพ ประมาณ คน ๑๐๐๐ เศษ พระสุนทรนุรักษ์ให้เจ๊ะหลงสัน เจ๊ะหลงยง ลงไปสืบราชการ เจ๊ะหลงสัน เจ๊ะหลงยง ลงไปถึงบ้านกะยังป่าสูอยู่ ๒ คืน เจ๊ะหลงสัน เจ๊ะหลงยง กลับขึ้นมาถึงเมืองสงขลาณวันเดือน ๑๐ แรม ๙ ค่ำ แข้งความว่า อ้ายตนกูอับดลลาบุตรอ้ายพระยาไทร[๑๐] มาตั้งอยู่ที่ตพานช้าง แต่หาทรายว่ามีคนมากน้อยเท่าใดไม่ ได้ความแต่ว่าอ้ายแขกซึ่งมาตั้งอยู่บ้านสเดานั้น ให้กวาดผ่อนครอบครัวแขกบ้านสเดาลงไปไว้ที่สยาเพน เอาคนที่สยาเพนขึ้นมาไว้รักษาค่ายบ้านสเดา พระสุนทรนุรักษ์ได้จัดให้นายทัพนายกองยกออกไปตั้งค่ายรักษาด่านทางอยู่ทั้ง ๑๗ ตำบล เป็นคน ๑๐๘๑ คน ค่ายละ ๕๐๐ คน ๒๐๐ คน ๕๐ คน ๓๐ คนบ้าง แต่พระยาไทรบุรีนั้นอยู่ณเมืองพัทลุง มีหนังสือมาถอนแย่งเอาคนซึ่งให้มาสมทบรักษาด่านทางรวม ๕๐๐ คนนั้น กลับไปเมืองพัทลุง ว่าอ้ายหวันมาลิยกทัพเรือเข้ามาจะมาตีเมืองตรัง ยังสู้รบกันอยู่ที่ปากน้ำพระม่วงแต่ณวันเดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ แต่พระยาไชยานอกราชการนั้นป่วยเป็น

---

๑๐ พระยาไทรที่ว่าตรงนี้ คือเจ้าพระยาไทรแขก ชื่อปะแงรัน

วรรณโรคที่ผี้เย็บ อยู่ที่เมืองสงขลา ทรงตรัสว่าเปล่า ๆ ทั้งนั้น คิดว่าจะได้สู้รบกับอ้ายแขกเล่า มิได้รู้พากันแยกย้ายตั้งราย ๆ กันไปเสียสิ้น คิดอ่านการงานอะไรอย่างนี้ไม่เปนมนุษย์เลย อ้ายพวกเดียรฉานทีเดียว ทำไมมันจะเข้าใจว่าอ้ายแขกไม่เข้ามาตีสงขลาฤๅอย่างไร มันจึงคิดแยกย้ายตั้งรั้งรอกันอยู่ ถ้าอ้ายแขกเข้ามาตีแล้ว มันตั้งแยกย้ายกันอย่างนี้ มันจะช่วยกันทันท่วงทีที่ไหน คนยิ่งน้อยอยู่แล้วกลับมาแยกย้ายกันไปอีกเล่า จึงรับสั่งว่าพระยาสงขลา[๑๑]เขาออกไปถึงบ้านเมืองเข้าเมื่อไรแล้ว ก็คงจะได้จัดแจงการรักษาบ้านเมือง คิดรวบรวมคนช่วยกันตีอ้ายแขกเสียให้ยับเยินได้ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำเพลาค่ำ พระนรินทร์กราบทูลว่าเจ้าพระยานครบอกให้ขุนจำนงถือเข้ามา ใจความว่า เจ้าพระยานครจัดทัพให้พระยาไทรยกไปตีอ้ายแขกทางปลิศ พระยาไทรยกไปถึงด่านทางร่วม จัดแจงกองทัพจะยกไปตีอ้ายแขกซึ่งขึ้นมาตั้งค่ายอยู่ณทางปลิศ พอพระยาสงขลาบอกหนังสือไปถึงเจ้าพระยานครว่า ณวันเดือน ๑ แรม ๖ ค่ำปีจอสัมฤทธิศก อ้ายแขกยกกองทัพขึ้นมาตีเมืองจนะ ๓๐๐ คน[๑๒] ปลัดเมืองจนะได้สู้รบกับอ้ายแขกอยู่วันหนึ่ง ปลัดเมืองจนะแตกถอยมา อ้ายแขกพากันจุดเผาบ้านเมือง ๆ จนะเสียแล้ว อ้ายแขกยังตั้งอยู่ณบ้านนาแขวงเมืองจนะ อ้ายแขกให้คนลงไปเกลี้ยกล่อมคนเมือง

---

๑๑ ชื่อเช่ง ๑๒ แขกพวกนี้เปนชาวมณฑลปัตตานีโดยมาก

เทพาอยู่ พระยาสงขลาขอกองทัพเจ้าพระยานครให้ยกไปช่วย ครั้นทุกทัพพระยาสงขลา เจ้าพระยานครได้ให้พระยาไทรยกไปช่วยกองทัพพระยาสงขลา แต่พระปลัดเมืองพัทลุงซึ่งอยู่รักษาค่ายสตูลทางซึ่งอ้ายหวันมาลิยกมาแต่ก่อนนั้น ยอกมาถึงเจ้าพระยานครว่า พวกอ้ายหวันมาลิเข้าตีชิงเอาเสบียงอาหารที่สตูลไปสิ้น หามีพอกองทัพรับพระราชทานไม่ จะขอรับพระราชทานเข้าณกรุงเทพ ฯ บรรทุกเรือออกไปให้กองทัพรับพระราชทาน แลกองทัพเมืองชุมพร เมืองไชยา เมืองประทิว ซึ่งโปรดให้ยกออกไปให้ทันพร้อมกันคิดราชการตามกระแสพระราชดำริห์แต่ก่อนนั้น คอยอยู่ประมาณเดือนเศษมาแล้ว ยังหายกออกไปถึงพร้อมกันไม่ เจ้าพระยานครไม่รอคอย คิดจะทำเสียให้สำเร็จในเร็ว ๆ นั้น ได้ให้นายทองเดชไปว่าซื้อเรือโยตที่เมืองใหม่[๑๓]มา

---

๑๓ ที่เรียกว่าเมืองใหม่ คือเมืองสิงคโปร์นั้นเอง เกาะสิงคโปร์นั้น พวกมลายูมาตั้งเปนเมืองตั้งแต่ยังถือพระพุทธสาสนา เปนเมืองขึ้นของเมืองยะโฮมาแต่โบราณ เมื่อปีขาลสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๘๐ พ. ศ. ๒๓๖๑ อังกฤษคืนเกาะชวาให้แก่วิลันดาแล้ว อยากจะมีที่พักสำหรับค้าขายแข่งวิลันดา เซอ สแตมฟอด แรฟเฟลส์ เห็นว่าเกาะสิงคโปร์นี้ เปนที่เหมาะแก่ความประสงค์ ในเวลานั้นเจ้าเมืองยะโฮวิวาทกับตนกูหุเซ็นน้องชาย ตนกูหุเซ็นมาตั้งตัวเปนอิศรอยู่ที่เกาะสิงคโปร์ เซอ สแตมฟอด แรฟเฟลส์ ไปพูดจารับอุดหนุนตนกูหุเซ็น ๆ จึงยอมยกเกาะสิงคโปร์ให้แก่

จะยกลงไปทำอยู่แล้ว จะขอรับพระราชทานกระสุนดินดำสุพรรณถัน แลกองทัพกรุง ฯ ยกออกไป ๓๐๐๐ แลให้มีตราเร่งกองทัพเมืองชุมพร เมืองไชยา เมืองประทิว ยกออกไปทางบก จะได้คิดราชการทำเสียให้สำเร็จทีเดียว จึงทรงตรัสถามว่า จำนวนคนกองทัพที่มีอยู่ข้างนอกนั้นยอกเข้ามาฤๅไม่ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ไม่ได้ยอกเข้ามาหามิได้ ทรงตรัสว่าอ้ายแขกยกขึ้นมาตีเมืองจนะ ๓๐๐ คน พึ่งดูไม่น่าเชื่อเลย คน ๓๐๐ เท่านั้นมันจะมาทำไมได้นักหนา คนที่เมืองจนะเมืองเทพาก็มีมาก จะรวบรวมช่วยกันรบสู้มันก็จะได้ ทางเมืองสงขลากับเมืองจนะก็วันเดียวเท่านั้น โดยจะยกมาช่วยกันก็จะทันราชการ ทำไมพระยาสงขลาจะไม่รู้ฤๅว่า อ้ายแขกมาตั้งอยู่ที่นั้น ๆ ก็รู้อยู่ด้วยกันหมดสิ้นแล้ว มานิ่งให้อ้ายแขก ๓๐๐ เข้าตีบ้านเผาเมือง ๆ จนะได้เหตุผลอย่างไรอยู่หนอ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า คนกองทัพเมืองนคร เมืองสงขลา ก็เดินไปมาถึงกันไม่ขาด ถามขุนจำนงได้ความว่า เห็นพระยาสงขลาจัดแจงกองทัพจะยกออกไปตี

อังกฤษ แต่แรกอังกฤษยกย่องยศตนกูหุเซ็นขึ้นเปนสุลต่านอังกฤษผู้เปนหัวน่าในเกาะสิงคโปร์ คือครอเฟิดที่เคยเปนทูตเข้ามาเมืองไทยเปนต้น มียศเปนแต่เรสิเดนต์ ไทยเราจึงเรียกกันแต่ก่อนว่า การะฝั่ดรัสดิน เมื่อสุลต่านหุเซ็นสิ้นชีพไปแล้วอังกฤษเอาเกาะสิงคโปร์เปนของอังกฤษ ตั้งขึ้นเปนเมืองในรัชกาลที่ ๓ ไทยเราจึงเรียกว่าเมืองใหม่

อ้ายแขกซึ่งตั้งอยู่บ้านนา จึงรับสั่งว่าคอยฟังยกสงขลาเข้ามาเถิด เจ้าพระยาบดินทรเดชา เจ้าพระยาพระคลัง จงปฤกษาหารือกันจัดกองทัพให้ยกออกไป ซึ่งจะขอทัพกรุง ฯ ออกไปทางยก ๓๐๐๐ นั้นจะไปทำอะไรได้ ยกออกไปไพร่พลก็จะยอยซ้ำงอมไปเสียหมด ออกไปถึงทำไม่ได้แล้วก็จะยกขอเข้ามาอีกไม่รู้แล้ว เป็นแต่อย่างนี้ ไปก็จะบ่วยงานไพร่พลเสบียงอาหารเสียเปล่า แล้วตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า เมื่อครั้งยกออกไปทำกับอ้ายตนกูเดนครั้งก่อน เอาคนไปเท่าใด เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า คิดทั้งทัพนครทัพพัทลุง ทัพสงขลา หมดด้วยกันเป็นคน ๙๐๐๐ รับสั่งว่าครั้งนั้นยังเป็นแรกรู้อยู่ ครั้งนี้เป็นการเคยรู้ท่วงทีอยู่แล้ว แล้วเมื่อจะยกออกไปจากกรุงเทพ ฯ ก็ได้พูดจาว่ากล่าวจัดแจงกันแล้ว เจ้าพระยานครเห็นว่าจะทำการต่อไปไม่สำเร็จได้ ก็ให้เจ้าคุณหายนมีหนังสือตอบออกไป ให้คิดแต่จัดแจงการรักษาเขตรแดนบ้านเมืองให้มั่นคงไว้ให้ดีเถิด คอยฟังยกพระยาสงขลาเข้ามา ถ้าทำไม่ได้จริงแล้วจะได้ปฤกษาหารือคิดเอากองทัพกรุงเทพ ฯ ควรจะเอาทัพใหญ่ยกออกไปก็จะได้ให้ยกออกไป รีบทำเสียให้สำเร็จโดยเร็ว ตีกวาดเอามาเสียให้สิ้น จะได้ให้เป็นบำเหน็จมือกองทัพกรุงเทพ ฯ ซึ่งยกออกไปทำจึงจะได้ แล้วรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายนว่า มีตราตอบความออกไปดังนี้ก่อนเถิด ที่เสบียงอาหารขัดสนก็ยอกให้เจ้าพระยาพลเทพ[๑๔]จัดแจงส่งออกไป **แล้วให้**

---

๑๔ เจ้าพระยาพลเทพ (ฉิม)

มีตราเร่งกองทัพเมืองชุมพร เมืองไชยา เมืองประทิว ออกไปให้ทันเจ้าพระยานครคิดราชการ แล้วตรัสถามเจ้าคุณผู้ใหญ่[๑๕] ว่าจะออกไปดูที่ขุดคลอง[๑๖] เมื่อไร เจ้าคุณผู้ใหญ่กราบทูลว่าจะกราบถวายบังคมลาไป ณวันเดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ รับสั่งถึงท้าวพระกรุณาว่า ออกไปอยู่หลายวัน บ้านนี้จะมีคอยอยู่แล้วฤๅ ออกไปเถิดจะได้รีบกลับเข้ามาปฤกษาราชการในกรุง ฯ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๓ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เพลาค่ำ พระนรินทร์กราบทูลว่าพระยาสงขลายอกเข้ามา ใจความว่า ณวันเดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ พระยาสงขลากับนายทัพนายกองยกออกไปพร้อมกันณที่หาดใหญ่ ณวันเดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ พระยาสงขลาขัดให้พระยาสาย พระยายะหริ่ง ยกออกไปตีค่ายอ้ายแขกที่สเดา อ้ายแขกแตกถอยไปตั้งอยู่ที่ทุ่งโพ พระยาสาย พระยายะหริ่ง ยกติดตามเข้าไปตีอ้ายแขกที่ทุ่งโพ ได้สู้รบกันกับอ้ายแขก ๆ แต่งกองออกวกหลังสกัดตีกองลำเลียงพระยาสาย พระยายะหริ่ง ๆ คิดจะสู้รบก็ขัดด้วยเสบียงอาหาร พระยาสาย พระยายะหริ่ง พากันถอยมาตั้งอยู่ที่คลองหินเหล็กไฟคลองพาลา อ้ายตนกูอาเกยยกติดตามเข้ามา พระยาสาย พระยายะหริ่ง ยังสู้รบกับอ้ายแขกอยู่ที่หินเหล็กไฟที่พาลา กับว่าณวันเดือน ๑ แรม ๖ ค่ำ อ้ายแขก

---

๑๕ เจ้าคุณผู้ใหญ่ หมายความว่าเจ้าพระยาดินทรเดชา (สิงห์)

๑๖ คลองขุดนี้ คือคลองยางขนาก ขุดแต่แสนแสบไปทลุแม่น้ำบางปะกง

ยกเข้าเมืองจนะเผาบ้านเมืองเสีย อ้ายแขกยังตั้งอยู่ที่บ้านนา ให้ลงไปเกลี้ยกล่อมคนเมืองเทพาเมืองหนองจิก ๆ เข้าด้วยกับอ้ายแขก ๆ คิดจะยกไปตีเมืองตานีเมืองยะหริ่ง ๆ ยอกขอกองทัพเมืองสงขลาให้ยกไปช่วย พระยาสงขลาเห็นว่ากองทัพเมืองสงขลามีน้อย จะขอรับพระราชทานกองทัพกรุงเทพ ฯ กระสุนดินดำออกไปณเมืองสงขลา พระยาสงขลากลับเข้ามาคิดจัดแจงตั้งค่ายรับอยู่ณเมืองสงขลา จึงทรงตรัสว่า เปล่า ๆ ทั้งนั้น พากันอ้อแอ้ไปเสียสิ้น ไม่เปนแก้วเปนการเอาเลย คิดแต่หลงเชื่ออ้ายแขกเปล่า ๆ ใช้แขกหลวมออกไป มันก็ไล่วิ่งเข้ามาเท่านั้นกันเอง มาคิดรับอะไรอยู่กับบ้านกับเมือง จะคิดรวบรวมกันเข้ายกเปนกอง ๆ อุดหนุนเนื่องกันออกไปรับอยู่ให้มั่นคง ตามเขตรตามแดนก็จะได้ผู้คนมันมีเข้ามากี่มากน้อยนักหนา มันจะมาทำสงขลาได้ที่ไหนกับคนเท่านั้น จึงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า โดยมันคิดมาทำสงขลามันมีคนอยู่ ๒๐๐ เศษ มันจะมาทำได้ฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ถ้าจะทำล้อมเอาบ้านเอาเมืองแล้วคนราวสักหมื่นหนึ่งจึงจะได้ ทรงตรัสว่าคิดตกตื่นใจไปเปล่า ๆ มานิ่งคิดรับอยู่กับบ้านกับเมืองอย่างนี้ ไม่พอที่จะเสียเขตรแดนให้กับมันเลย จึงรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายนว่า มีตราให้จมื่นราชายาลออกไปยอกเจ้าคุณผู้ใหญ่ยอกท้าวพระกรุณา เข้ามากรุงเทพ ฯ เถิด จะได้ปฤกษาหารือคิดราชการ ถ้าจะควรเอาทัพใหญ่ยกไปแล้ว จะได้จัดแจงให้

ออกไปทำเสียให้แล้ว แต่คิดให้พระยาวิชิตณรงค์ คุมคนออกไปสัก ๕๐๐ ในเร็ว ๆ ก่อนเถิด จะได้ช่วยกันรบสู้คิดราชการทันท่วงที ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๓ แรมค่ำ ๑ เพลาเช้า รับสั่ง ๆ เข้าคุณหายนว่า คิดหาเอาใครใส่เข้ากับพระยาวิชิตณรงค์ยกออกไปด้วยกันก็ดี จะได้เป็นเพื่อนคิดราชการกัน เข้าคุณหายนกราบทูลว่า ซึ่งจะคิดให้ยกออกไปครั้งนี้ คิดจะใคร่รับพระราชทานให้ยกไปสักพันหนึ่ง จึงรับสั่ง ๆ ว่า เอาพระราชรินทร์ออกไปด้วยอีกคนหนึ่งเถิด คิดเอาคนให้มัน ๕๐๐ เอาไพร่หลวงเกณฑ์บุญ ๓๐๐ เอากองอาทมาตซ้ายขวา ๒๐๐ หาให้พระยาวิชิตณรงค์ ๒๐๐ คน เป็น ๗๐๐ ด้วยกัน ให้รีบออกไปก่อนเถิด แล้วมีตราไปถึงพระยาเสนาภูเบศร์ เกณฑ์คนปากใต้เหล่านั้นอีก ๕๐๐ คน ให้พระยาเสนาภูเบศร์คุมยกออกไปช่วยด้วยทีเดียว แล้วรับสั่ง ๆ พระราชรินทร์ว่า เองออกไปคิดอ่านช่วยกันตีอ้ายแขกเสียสักทีหนึ่งเถิด ถ้าใครมันอ้อแอ้โยเยแล้วก็ตัดหัวมันเสีย มันจะได้ไม่ดูเยี่ยงอย่างกัน ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำ ตรัสถามเข้าคุณหายนว่า ทัพสงขลาซึ่งสู้รบกับอ้ายแขกนั้น เอาปืนจ่ารงค์ออกไปยิงบ้างฤๅไม่ เข้าคุณหายนกราบทูลว่า ได้เอาไปให้พระยายะหริ่ง ให้พระยาสายอยู่ที่หินเหล็กไฟยอกหนึ่ง พระยายะหริ่ง พระยาสาย ยิงไปถูกหอรบ

อ้ายแขกพังครั้งหนึ่ง ทรงตรัสว่า จะเอาขึ้นข่ารงค์ไปให้มาก ไม่ไว้ใจสู้มันไม่ได้ กลัวมันจะไล่ติชิงเอาขึ้นเสียฤๅอย่างไร จึงเอาไปแต่น้อย จะคิดเอาไปให้มาก จัดคนคุมรักษาขึ้นเข้าให้มั่นคงก็จะได้ เอาไปยิงประเคนมันเข้า มันก็จะวิ่งพากันเลิกไปหมด มิแต่คิดอ้อแอ้ไปเสียหมดอย่างนี้ อ้ายย่าโม่อะไรที่ไหนมิรู้ น่าเกลียดน่าชังนักหนาทีเดียว แล้วรับสั่ง ๆ เข้าคุณหายบ่นว่า จัดแจงคิดจำนวนทัพใหญ่คอยไว้พลางเถิด ใครจะไปได้เล่า มีอยู่ก็สำรับที่เตรียมไว้แต่ก่อนนั้นแหละ คิดหาผู้หาคน

หันแตร[๑๙] ฉบับหนึ่ง ใจความต้องกันว่า ราชการเมืองไทรครั้งนี้มิศยอนำรู้อยู่แล้ว มิศยอนำได้ให้กำปั่นเข้ามาช่วยรักษาปากน้ำเมืองไทรอยู่ ๔ ลำ รักษามาได้เดือนหนึ่งแล้ว มิศยอนำรู้ว่าเจ้าพระยานครออกมาถึงเมืองนครมีความยินดีนัก ให้เจ้าพระยานครยกกองทัพเร่งไปตีเสียให้แล้วในเร็ว ๆ นี้ ถ้าช้าไปการอังกฤษข้างชเลมีขึ้น การจะผันแปรประการใดยังไม่รู้ มิศยอนำได้มีหมายประกาศบรรดาแขกซึ่งอยู่ในแว่นแคว้นอังกฤษ ถ้าผู้ใดไปตีเมืองไทรแล้วให้เลิกถอนกลับมาเสีย ถ้าไม่กลับมาจะเอาโทษเหมือนหนึ่งมาทำกับเมืองอังกฤษ ทรงตรัสว่า มันว่ากล่าวเข้ามาหวานนักหนา ราวกับน้ำตาลทรายที่เดียว ถ้ามันคิดขัดแข็งเข้ามาช่วยจริงแล้ว กำปั่นก็ยึดปากน้ำอยู่ถึง ๔ ลำ อ้ายแขกจะมานิ่งหลงรบหลงตีอยู่ได้ที่ไหน เข้ามายึดหลังไว้อย่างนี้แล้วใครบ้างก็เอาเถิดจะอยู่ไปได้ฤๅ ก็ต้องคิดระวังน่าระวังหลังอยู่ด้วยกันสิ้น นี่อ้ายแขกไม่คิดระวังหลังเลย กลับตีรุกเหยียบแดนสงขลาเข้ามาเสียอีก อย่างนี้มันจะว่ามาช่วยอย่างไร มันมาช่วยกดทัพอ้ายแขกนั่นฤๅ ถ้ามันมาช่วยกันจริงแล้ว อ้ายแขกจะสู้รบอยู่ที่ไหนได้ มันก็คงเลิกทัพไปหมดนั่นแหละ ฯ

---

๑๙ หันแตรนี้ คือมิสเตอร์ฮันเตอ พ่อค้าอังกฤษ ที่เข้ามาเช่าตึกน่าบ้านเจ้าพระยาพระคลังตั้งห้างขายของในกรุงเทพ ฯ แต่ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อขึ้นเดือยตัวศก จุลศักราช ๑๑๘๔ พ.ศ. ๒๓๖๕ แล้วเลื่อนมาสร้างตึกตั้งห้างที่ริมกฎีจีน

◎ ครั้นณวันเดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ หามีกระแสพระราชดำริห์การเมืองไทรไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๓ แรม ๕ ค่ำ เพลาค่ำ ท้าวพระกรุณากลับมาแต่ราชการขุดคลอง ทรงตรัสถามว่า เปนกระไรออกไปดูที่ขุดคลองได้เห็นแล้วฤๅ ท้าวพระกรุณากรายทูลว่า ที่ข้างบางขนากนั้นได้เห็นแล้ว ทรงตรัสว่า ให้ไปดูแลจะให้จัดแจงทำก็จะไม่ได้อยู่ทำ คิดจะเล่นแร่ให้สนุกก็จะไม่ได้เล่น มีการจะต้องไปเสียแล้ว ๆ รับสั่ง ๆ ท้าวพระกรุณาด้วยราชการเมืองไทรว่าออกไปสักทีหนึ่งเถิด อ้ายแขกมันจองหองคุมเหงนักหนา ยกเข้ามาในเขตรแดนเมืองสงขลา ทำเอาเมืองจนะเมืองเทพาไปได้ พระยาสงขลาก็พากันอ้อแอ้เสียหมด นิ่งให้อ้ายแขกมันหลอกลวงทำเข้ามาได้จนในเขตรแดน อ้ายแขกมันก็เปนแต่ลูกเล็ก ๆ ยังให้มันทำได้ น่าเกลียดน่าชังนักหนาทีเดียว อ้ายย่าโม่อะไรมิรู้ ถ้าไม่เปนคนชอบอัชฌาไศรยอยู่แต่ก่อนแล้วจะสั่งท้าวพระกรุณาให้ออกไปตัดเอาหัวมันเสีย แล้วรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหาบนว่า เอาหนังสือบอกราชการเมืองไทรซึ่งมีเข้ามาเก่ามาใหม่นั้น ให้ท้าวพระกรุณาดูเสียให้รู้ราชการจงทั่วทุกฉบับจะได้เปนที่ตริตรองคิดราชการ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ได้รับพระราชทานให้ดูแล้ว แต่ยังหาทั่วทุกฉบับไม่ ตรัสถามว่าให้ดูที่ไหน เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ดูที่ศาลาลูกขุนพร้อมกับเจ้าคุณผู้ใหญ่ รับสั่งว่าดูยังไม่หมดก็ค่อยดูไปวันละเล็กละน้อย

แล้วรับสั่ง ๆ ท้าวพระกรุณาว่าออกไปเถิด รดูนี้ก็ยังเปนรดูลม สดวกดอก คิดดูก็เปนรดูล่าไม่เหมือนทุกปี ปีนี้ข้างจีนเดือน ๘ สองหน ถ้าจะคิดตามเดือน ๘ สองหนแล้ว เดือนสี่ก็เปนเดือนสาม ถูกกับรดูลม ดูเลือกเอานายทัพนายกองไปเถิด จะเอาไพร่น้ำไพร่หลวงกรมไรก็เอาไป ดูเอาที่คนแขงแรงเคยไปเข้าใจในทางชเลนั้นออกไปให้มาก ๆ เอาพวกตำรวจวังน่าไปด้วย แลเมืองนนทบุรี เมืองพนัศนิคมเหล่านี้เขาก็เคยไป ดูเลือกเอาเถิด ออกไปถึงแล้ว ชักเอาพวกนครพวกสงขลามาเข้าสมทบกันให้พรักพร้อม ควรที่จะแยกยกออกไป ก็คิดแยกย้ายสัญญากันให้พรักพร้อม พากันยกออกไปไล่ต้อนเอาให้ยับเยินเสียทีเดียว กวาดต้อนเอามาเปนหญ้าช้างหญ้าม้าเสียให้สิ้น เอาให้จนใบไม้เส้นหญ้าก็อย่าให้หลงเหลือติดแผ่นดินอยู่ได้ ให้สมน้ำหน้าสาแก่ใจมันที่เปนเสี้ยนหนามแผ่นดิน แต่ก่อนคิดเวทนาที่รออยู่ว่าจะให้กองทัพใหญ่ยกออกไป ก็กลัวครอบครัวจะได้ความลำบากพากันยับเยินเสียหมด จึงไม่ให้ยกออกไปเดี๋ยวนี้มันของหอง ยกเข้ามาทำเอาจนในเขตรในแดน สงขลาแล้วออกไปรำเอาให้ยับเยินเสียเถิด ถ้าเห็นการควรจะจัดแจงตั้งไว้คงบ้านเมืองแล้ว ก็จัดแจงเอาแต่พวกซึ่งมั่นคงเปนที่ไว้ใจได้ตั้งขึ้นไว้ ริบกระทำเสียให้แล้วให้ได้กลับมาในเดือน ๙ เดือน ๑๐ ปีกุญเอกศก (จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒) นี้ คิดทำอย่าให้ผู้คนเสียหายป่วยงานไพร่พลเสบียงอาหาร ถ้าเห็นการควรจะ

ผ่อนปรนให้กลับเข้ามา ก็ให้ผ่อนปรนกลับเข้ามาเสียบ้าง แล้วรับสั่ง ๆ เข้าคุณผู้ใหญ่ สั่งเข้าคุณหายนว่า ช่วยกันคิดจัดแจงหาเอาคนที่แขงแรงเคยทางชเลเกณฑ์ออกไปให้มาก คิดทำเสียให้แล้วที่เดียว จะได้รีบกลับเข้ามา จึงรับสั่ง ๆ ท้าวพระกรุณาว่า ออกไปถึงแล้วการก็จะเบามือลงหมด มันรู้ว่าทัพกรุงเทพ ฯ ออกไปแล้ว บรรดาที่มันเข้าเกลี้ยกล่อมอ้ายแขกมันก็คงจะกลับใจเข้าหา ถ้ามันกลับใจเข้าหาแล้ว ทำไมกับอ้ายแขกยกมาสองพันสามพันเท่านั้น มันจะมาอยู่สู้รบทำอะไรได้ มันก็คงจะพากันเลิกถอนไปสิ้น ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ เพลาค่ำ ตรัสถามเข้าคุณหายนว่า กองพระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ ซึ่งจะไปก่อนนั้นจัดแจงผู้คนแล้วฤๅ มันจะไปเมื่อไร จะเอาเรือไปกี่ลำ เข้าคุณหายนกราบทูลว่า คิดจัดแจงเสร็จอยู่แล้ว เปนจำนวนคนกองพระยาวิชิตณรงค์ ๒๘๒ คน กองพระราชรินทร์ ๕๐๙ คน กำหนดจะกราบถวายบังคมลาไปณวันเดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ จะเอาเรือไป ๔ ลำ เรือแกลบกลางสมุทลำ ๑ เรือบั๊กหลั่นลำ ๑ เรือยิมลูกค้า ๒ ลำ แต่พระราชรินทร์ว่าจะลงไปลำเดียวกับพระยาวิชิตณรงค์ ทรงตรัสว่า ๆ กระไร จะลงไปลำเดียวกันอย่างไร ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า เดิมคิดจะลงไปลำเดียวกัน เห็นว่านายต่อนายไปลำเดียวกัน ไพร่ไปถึงก่อนก็จะต้องคอยนาย ๆ ไปถึงก่อนก็จะคอยไพร่ การหาพรักพร้อมกันไม่

เดี๋ยวนี้คิดจะลงไปคนละลำ ทรงตรัสว่ากระนั้นสิ จะแยกย้ายทิ้งไพร่เสียลงไปลำเดียวกันอย่างไรได้ มันจะพรักพร้อมไปทันกันที่ไหน จึ่งรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายน สั่งท้าวพระกรุณาว่า ดูแลว่ากล่าวขัดแขงให้มันออกไปให้ดี มันจะได้ไปเป่นพาหนะใช้สอย พระยาวิชิตณรงค์เขาก็เป่นคนดีเป่นคนผู้ใหญ่อยู่แล้ว เห็นจะไม่ถือเปรียบแก่งแย่งกันกับพระราชรินทร์ดอก แต่พระราชรินทร์มันเป่นคนแง่งอนดื้อดันอยู่ ออกไปแล้วมันจะไปแผลงฤทธิ์ขึ้นข้างนอก ถือเปรียบแก่งแย่งไม่เอาใจปฤกษาหารือกันสิเสียการเสียงานที่เดียว ว่ากล่าวยอกสั่งสอนมันเสีย เอาพระยาวิชิตณรงค์ ให้เขาเป่นผู้ใหญ่ออกไปคิดปฤกษาหารือกันให้ดี อย่าให้ถือเปรียบแก่งแย่งกันไปได้ ฯ

◎ ณวันเดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ แรม ๘ ค่ำ หาได้ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ เพลาเช้า คุณเทพกราบทูลลาให้กองทัพพระยาวิชิตณรงค์ กองทัพพระราชรินทร์ ว่ากำหนดจะได้กรายถวายบังคมลา ยกออกไปณเมืองสงขลา ณวันเดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ เป่นจำนวนคน ๗๙๐ คน ขึ้นน่าเรือท้ายเรือ ๘ ขึ้นรายแคม ๒๒ ขึ้นหลัก ๑๐ ขึ้นคายศิลา ๓๑๐ ยอก รับสั่งว่าเออพากันไปให้ดี ๆ ด้วยกันทั้งหมดเถิด ออกไปช่วยกันร่ำเอาอ้ายแขกเสียให้ยับเยินที่เดียว คิดเอาคนที่สงขลาเข้าด้วยช่วยกันดี กันมันออกไปเสียให้พ้นเขตรแดน

สงขลา คิดรักษาเขตรแดนไว้ให้มั่นคงก่อน คอยแต่พอให้ทัพใหญ่ไปถึงเถิด ข้างทัพเมืองนครเขาก็คงจะยกมาช่วยทัพสงขลาดอก แล้วรับสั่ง ๆ พระราชรินทร์ว่า ออกไปแล้วอย่าไปถือเปรียบแก่งแย่งกัน พระยาวิชิตณรงค์เขาเป็นผู้ใหญ่ คอยฟังปฤกษาหารือกันให้ดี อย่าให้เสียท่วงทีแก่การได้ แล้วรับสั่ง ๆ ท้าวพระกรุณาว่า ว่ากล่าวสั่งสอนมันเสีย ท้าวพระกรุณาเป็นแม่กองทัพใหญ่ พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์เป็นลูกกอง ดูจัดแจงเสียให้ดี ออกไปจะได้ใช้สอยการข้างน่าทันท่วงทีราชการ แล้วตรัสถามว่า ยี่นน่าเรือยี่นท้ายเรือเอายี่นอะไรไป พระนรินทร์กราบทูลว่ายี่นทองยางไซ รับสั่งว่าคิดเอายี่นใหญ่จ่ารงค์รักษาพระสาสนา [๒๐] ออกไปดี การอย่างนี้ถึงจะมีรี้พลน้อย มีแต่ยี่นมาก ๆ อยู่แล้ว มันจะเข้ามาทำไมได้ เอาราย ๆ กันเข้ายิงประเคนมันออกไป มันจะอยู่สู้ทนที่ไหน มันจะมียี่นใหญ่มากี่มากน้อยนักหนา มันมามันก็มาทางยก อย่างนี้โดยจะมียี่นใหญ่มาก็มีแต่กระสุน ๒ นิ้ว ๓ นิ้วเท่านั้น มันจะสู้ยี่นจ่ารงค์ได้ที่ไหน มันคงพากันเลิกไปสิ้น ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำ พระยามหาอำมาตย์กราบทูลถวายบาญชีจำนวนกองทัพใหญ่ ซึ่งจะโปรดให้ท้าวพระกรุณายกออกไปเป็นจำนวนคนเข้ากันทั้งกองพระราชรินทร์หกพันเศษ จึงตรัส

---

๒๐ ยี่นรักษาพระสาสนานี้ เป็นยี่นใหญ่ชนิด ๑ ซึ่งถือว่าเป็นอย่างดีในครั้งรัชกาลที่ ๓

ถามท้าวพระกรุณาว่า คนหกพันเศษเกณฑ์ออกไปคราวนี้ คิดดูหรูทั้งทัพเมืองนครเมืองสงขลาเข้าด้วยเปนกระไร จะพอทำฤๅไม่พอ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า คิดทั้งคนข้างนอกด้วยเห็นจะพอ ทรงตรัสถามพระนรินทร์ว่า คนเมืองนคร เมืองสงขลาจำนวนเท่าไร พระนรินทร์กราบทูลว่า เมืองนครสามพันเศษ เมืองสงขลาพันเศษ รับสั่งว่าทั้งเมืองคิดเอาแต่ห้าพันเฉิด ยังคนเพ็ชรบุรี คนราชบุรี คนชุมพร ประทิว กุย ปราณ เหล่านี้เขาก็จะตามออกไป จึ่งตรัสถามพระนรินทร์ว่า มีตราเกณฑ์ออกไปเท่าไร พระนรินทร์กราบทูลว่า เกณฑ์เมืองเพ็ชรบุรี ๘๐๐ เศษ เมืองราชบุรี ๘๐๐ เศษ เมืองชุมพร เมืองประทิว กุย ปราณ ๘๐๐ เศษ รับสั่งว่าคนก็ยังอีกถึงสามพันเศษ คิดทั้งคนไชยาเข้าด้วยเอาแต่ห้าพันก็ได้ เข้ากันทั้งคนซึ่งเกณฑ์ออกไปหกพันเศษนั้นก็ถึงหมื่นเศษมากอยู่ ถ้าเมืองสงขลาไม่เสียหายดีอยู่ คิดจำนวนคนซึ่งออกไปกับคนข้างนอกหมดด้วยกันเท่านั้น ก็พอทำอยู่แล้ว ถ้าแม้นว่าออกไปมิทันเมืองสงขลาเสียหายกับอ้ายแขกเสียแล้ว จะคิดเติมผู้คนให้ออกไปอีกให้มาก ร่ำเอามันให้ยับเยินจงได้ จึงตรัสถามพระยามหาอำมาตย์ว่า เคยไปเมืองสงขลาอยู่บ้างฤๅไม่ พระยามหาอำมาตย์กราบทูลว่าได้เคยไป รับสั่งว่าดีแล้ว คอยฟังเตรียมตัวไว้เถิด ถ้ามีการจะต้องเพิ่มต้องเติมให้ท้าวพระกรุณาไม่ทันแล้ว จะได้ให้ยกออกไปช่วยท้าวพระกรุณาคิดราชการ

ทำกับอ้ายแขกเสียให้ยับเยิน แล้วตรัสถามพระยาเทพว่าเขมรใหม่กองพระยาภักดีณรงค์อย่างไรจึงเกณฑ์มันไปด้วยเล่า กองเขมรเก่าที่เคยไปก็มีอยู่ ทำไมจึงไม่เอามันไป จะเอาเขมรใหม่ไป มันจะแข็งแรงในการงานฤๅ มันเป็นคนยังไม่เคยไปเลย ออกไปมันจะไม่เป็นแก้วเป็นการดอกกระมัง เดิมคิดก็ให้เอาเขมรเก่าไป ทำไมจึงไม่เอาไป พระยาเทพกราบทูลว่า เจ้าพระยาพระคลังเห็นว่าพวกเขมรเก่าได้เกณฑ์ให้ออกไปตัดเสาเสียแล้ว ยังอยู่แต่เขมรใหม่ จึงคิดเกณฑ์ให้กองทัพออกไป รับสั่งว่าได้จัดแจงเกณฑ์ให้มันเข้ากองทัพแล้ว จะเอามันไปด้วยก็ตามเถิด แต่ทว่าดูแลระวังใช้สอยมันให้ดี มันก็จะได้เคยเข้าด้วยกันสิ้น แล้วตรัสถามว่า ทำไมไพร่หลวงตำรวจวังน่าจึงเอาไปน้อยนักหนา เป็นอย่างไร จำนวนคนมีเท่านั้นดอกฤๅ เจ้าคุณผู้ใหญ่กราบทูลว่า ไพร่หลวงตำรวจวังน่านั้นหาสู้มีมากเหมือนกรมไพร่หลวงอื่น ๆ ไม่ มีอยู่ติดกรมอยู่ก็กรมละ ๔ คน ๕ คนเท่านั้น ทรงตรัสว่า ไพร่หลวงตำรวจวังน่านี้น้อยดอกฤๅ แล้วรับสั่ง ๆ ท้าวพระกรุณาว่า เอาจำนวนคนไปแต่เท่านั้นก็หนึ่งเถิด ถ้าเมืองสงขลาไม่เป็นอันตรายก็พอคิดทำอยู่แล้ว ถ้าเห็นการว่าจะต้องเพิ่มเติมก็จะเพิ่มเติมให้พอทำเอาจนได้ ถ้าออกไปถึงพร้อมกับทัพเมืองนคร เมืองสงขลา เมืองไชยาแล้ว คิดจัดแจงแยกย้ายกันเป็นทัพบกทัพเรือยกลงไปได้เห็นจะดี กระหนาบตีร่ำเอาทั้งบกทั้งเรือเสีย

ให้ยับเยินจนได้ แลการทั้งนี้กว่าจะได้ยกออกไปก็คงจะได้รู้อีกสักคราวหนึ่ง คอยฟังอยู่เถิด ถ้าเห็นการว่าไม่พอที่จะออกไปก็อย่าออกไปให้ป่วยงานรี้พลเสียยังอาหารเลย ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ ๑๑ ค่ำ ๑๒ ค่ำ หาได้ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรไม่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ๑๔ ค่ำ เพลาค่ำ ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรแต่ว่า ลมก็ดีนักหนา เปนไรยอกเมืองนคร เมืองสงขลา ไม่เข้ามาถึงบ้างเลย คอยฟังข่าวคราวอยู่ก็พากันเงียบไปเสียหมดทีเดียว ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ หาได้ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรไม่ ฯ

๏ ณวันเดือน ๔ ขึ้น ๒ ค่ำ เพลาค่ำ พระยาเทพกรายทูลถวายร่างตราตอบเมืองสงขลาด้วยราชการเมืองไทร ซึ่งให้กองทัพพระยาวิชิตณรงค์ กองทัพพระราชรินทร์ ถืออกไปครั้นอ่านถวายจบแล้ว ทรงตรัสว่า เออเอาส่งให้มันออกไปเถิด จะว่ากล่าวไปอย่างไร ๆ ให้มากก็จะเพ้อเสียเปล่า ป่วยงานเขียนเปลืองกระดาษเปลืองดินสอทั้งนั้น ไม่พอที่จะให้อ้ายแขกมันหลอกเล่นได้ การซึ่งยอกเข้ามาครั้งก่อนว่า อ้ายตนกูหมัดสอัด มีหนังสือเข้ามานั้น ก็ได้ว่ากล่าวชี้แจงสั่งสอนออกไปแล้วว่าจะเชื่อมันนั้นไม่ได้ ความก็รู้อยู่ด้วยกันแล้ว ยังให้มันหลอกลวงทำได้ กองทัพสงขลายกไปอยู่ที่หาดใหญ่ จะคิด

จัดแจงเอาพวกสงขลาอุดหนุนติดตามกันออกไปก็ไม่มี ให้แต่แขกต่อแขกออกไป มันเห็นว่ากองทัพไทยจะอุดหนุนไม่มีแล้ว มันก็วกหลังไล่ตีเอาวิ่งเข้ามา ถ้าคิดจัดกองทัพอุดหนุนยกติดตามไปเป็นกระบวนทัพน่าทัพหลัง ระวังมั่นคงอยู่แล้ว มันจะเข้ามาตีตัดหลังได้ที่ไหน แล้วทรงตรัสกับกรมหลวงรักษ์รณเรศว่า พี่งดูท่านแต่ก่อน ๆ ท่านจัดทัพจัดค่ายไม่ประมาทเหมือนอย่างนี้ ถ้าจะตั้งจะเดินจะรบทัพก็ดี ท่านก็จัดทัพเป็นกระบวนทัพน่า ทัพหลวง ทัพหลัง ปีกซ้าย ปีกขวา ดูน่ากลัวมั่นคงพร้อมสรรพนักหนา ท่านไม่ประมาทเหมือนอย่างนี้ นี่มีแต่ความประมาทหลงเชื่อมันให้เสียทีเปล่า ๆ ทำนองจะเข้าใจเสียว่า มันจะไม่ทำเมืองสงขลาแล้ว จึงคิดให้แต่แขกออกไป ปรารถนาจะได้ให้ไปพูดจากับมัน ความเห็นจะเป็นอย่างนี้ จึงให้แขกออกไป ย่าโม่อะไรมีรู้ อ้ายแขกมันจะทำเอาตัวไปได้ก็เอาไปเสียเถิด จะได้หาคนอื่นเขาเป็นต่อไป แล้วรับสั่ง ๆ ท้าวพระกรุณาว่า ออกไปหน่อยเถิด จะให้ใครไปก็ไม่ได้ จะให้แต่เจ้าพระยายมราชออกไปเล่า ก็จะว่ากล่าวการงานไปไม่ตลอด ผู้ที่ออกไปจัดแจงว่ากล่าวเจ้าพระยานคร พระยาสงขลา คิดทำการงานได้ ก็มีแต่เจ้าพระยาบดินทรเดชา เจ้าพระยาพระคลัง ท้าวพระกรุณา พระยาราชสุภาวดี[๒๑] ๔ คนเท่านั้น นอก

---

๒๑ พระยาราชสุภาวดี (โต) ถึงรัชกาลที่ ๔ ได้เป็นเจ้าพระยานิกรบดินทร ฯ ที่สมุหนายก

จากนั้นจะออกไปว่ากล่าวขัดแข็งที่ไหนได้ ออกไปเฉิด ทรงคิดอยู่ก็จะหาใคร่ให้ออกไปไม่ ด้วยว่ารับรวมการรวมงานที่กรุง ๆ เหน็ดเหนื่อยมาก เคยเล่นเคยทำบุญด้วยอยู่ มีการจะต้องไปก็ออกไปพอเป็นสวัสดีผู้มีบุญไปสักทีเถิด ถ้าใครอ้อแอ้ไม่คิดทำรักษาเขตรแดนบ้านเมืองได้แล้วก็เอาออกเสีย หาคนอื่นเขาเป็นต่อไป คิดทำเอาให้จนได้ ถ้าออกไปถึงแล้ว การจะเป็นมาก มาย ด้วยอ้าย แขก เหล่านั้น พากัน กำเริบ เข้ากับ อ้าย แขกไทรไปสิ้น ทำเอาเมืองสงขลาได้แล้ว ก็จะเพิ่มเติมทุ่มเทกองทัพออกไปช่วยให้มาก ให้ทันการ ทำเอาบ้านเมืองเขตรแดนคืนให้จงได้ แล้วตรัสถามเจ้าคุณหาบนว่า ถ้าโดยมันจะทำเอาเมืองสงขลาได้ ก็เพราะอ้ายแขกของเรามันกำเริบหมดเข้าด้วยกับมัน ๆ จึงจะทำได้ ถ้าอ้ายแขกเรามันไม่กำเริบดีอยู่แล้วมันจะทำเอาเมืองสงขลาได้ฤๅ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ถ้าแขกเหล่านั้นไม่กำเริบแล้ว จะมาทำเอาเมืองสงขลาไม่ได้ รับสั่งว่า ถ้าจะทำเอาสงขลาไปได้ ก็เพราะอ้ายแขกเรามันกำเริบเป็นเชื้อเข้าด้วยจึงจะทำได้ แล้วรับสั่ง ๆ ท้าวพระกรุณาว่าออกไปเฉิด ไหน ๆ ก็ออกไปในวันเดือน ๔ แรม ๗ ค่ำนั้นแหละเป็นแน่แล้ว ฯ

๑ ณวันเดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ ๔ ค่ำ ๕ ค่ำ หาได้ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่ามีอะไรบ้างฤๅไม่ คุณพิพัฒน์กราบทูลว่า พระยาสมุทปราการบอกเข้ามาว่า เรือกองทัพพระยาวิชิตณรงค์ได้ใช้ใบไปจากปากน้ำณวันเดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ พระราชรินทร์ได้ใช้ใบไปณวันเดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ ทรงตรัสถามว่า ไปเรือกี่ลำ คนลงไปในลำเรือลำละเท่าไร พระนรินทร์กราบทูลว่า เรือ ๔ ลำ คนในลำเรือพระยาวิชิตณรงค์ ๑๐๐ เศษ เรือพระราชรินทร์ ๔๐๐ เศษ เรือนายฤทธินายเวร ๘๐ เศษ เรือจีนขุนพัฒน์สงขลาขี่มา ๘๐ เศษ แต่พวกเกณฑ์บุญซึ่งไปกับพระราชรินทร์ยังมาถึงไม่พร้อมกัน ค้างอยู่ ๓๐ เศษ ว่าจะตามออกไปทางบก รับสั่งว่า มันจะไปทางบกเมื่อไรจะไปถึงทันการทันงานที่ไหน ให้มันคอยออกไปกับกองทัพใหญ่ทีเดียวเถิด แล้วตรัสถามเข้าคุณหาบนว่า ท้าวพระกรุณาจะยกออกไปจะเอาช้างออกไปด้วยฤๅไม่ เข้าคุณหาบนกราบทูลว่าไม่เอาออกไปหามิได้ รับสั่งว่าออกไปหาเอาช้างนอกเถิด จึงตรัสถามเข้าคุณหาบนว่า ช้างที่นครที่สงขลามีอยู่สักเท่าไร เข้าคุณหาบน กราบทูลว่า ช้างที่เมืองนครหาสู้มีมากไม่ มิใช่ล้อยอยู่ทั้งเมืองนคร เมืองพัทลุงราวสัก ๑๐ ช้าง ๒๐ ช้าง แต่เมืองไทรนั้นมีมาก ที่เมืองสงขลามีอยู่ ๕๐ ช้าง แต่หามากเหมือนช้างข้างเมืองแขกซึ่งขึ้นอยู่ณเมืองสงขลาไม่ จึงรับสั่งว่าท้าวพระกรุณาออกไปแล้วคิดกะหาเอาช้างมาใช้สอยก็เห็นจะพอได้อยู่ แล้วตรัสถามเข้าคุณ

หายนว่า เมื่อครั้งเจ้าพระยาพระคลังออกไปครั้งก่อนนั้น เอาช้างออกไปแต่กรุง ฯ กี่วันจึงจะออกไปถึง เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ออกไป ๒ เดือนจึงถึง รับสั่งว่า ถ้าจะออกไปแต่กรุง ฯ ก็จะต้องคอยช้างอยู่ จะไปถึงทันการงานที่ไหน ไปหาเอาข้างนอกเถิด ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ เพลาค่ำ เจ้าคุณหายนกรายทูลถวายร่างตราตอบเมืองนคร บอกกำหนดกองทัพใหญ่ ซึ่งโปรดให้ท้าวพระกรุณายกออกไป รับสั่งว่าเออ เอาให้มันออกไปเถิด ว่ากล่าวก็มากมายไปนักหนาแล้ว ถึงจะว่าไปให้มากมายอย่างไร ๆ ก็มากเสียเปล่า ๆ การก็ไม่แล้วลงที่ไหนได้ แต่ขอเติมความจดหมายลงอีก ๒ ตัว ๓ ตัวเถิด ว่าออกไปว่าการครั้งนี้มีความน้อยพระไทยเจ็บพระไทยนัก ด้วยพระยาสงขลาไม่คิดปฤกษาหารือให้พร้อมกัน ทำจนให้อ้ายแขกมันกำเริบจะเข้ามาตีเอาเมืองสงขลาเสียอีก ซึ่งเจ้าพระยานครขอกองทัพกรุง ฯ ออกไป ๓ ทัพ จะโปรดให้แต่เจ้าพระยายมราชคุมกองทัพออกมาช่วยก็ได้ แต่ทรงเห็นว่า คนสามพันนั้นน้อยนัก จะหาพอกับการทำให้แล้วได้ไม่ ด้วยการเมืองไทรนั้นเสียหายบ้านเมืองมาก็ ๒ ครั้งแล้ว จึ่งโปรดให้เจ้าพระยายมราช ท้าวพระกรุณา ยกทัพใหญ่ออกมาปรายปรามทำให้ถึงใจอ้ายแขกเหล่ากำเริบเสียให้ราบคาบแล้วทีเดียว แล้วทรงตรัสกับกรมหลวงรักษ์รณเรศว่า การครั้งนี้อ้ายแขกไทรมันมีคนมากี่มาก

น้อยนักหนา มันมีมาห้าพันหกพันเท่านั้น มันแยกย้ายกันก็กองละ ๒๐๐ กองละ ๑๐๐ กองละ ๕๐๐ กองละ ๓๐๐ คนที่นครก็มีอยู่ห้าพันเศษ สงขลาก็ห้าพันเศษ คนถึงหมื่นเศษพอทำอยู่แล้ว ยังทำไม่ได้ ต้องร้องถึงทัพกรุง ฯ ออกไปจึงจะทำได้ มันจะเป็นการกระไรนักหนาทีเดียว คนเรามีพอทำแล้วปฤกษาหารือกันให้ดี ช่วยกันให้พร้อมพร้อม หัวใจมันอยู่ที่ไหนก็ทำเอาตรงเข้าที่หัวใจมันอยู่ที่นั้นแล้วจะไปไหนคงทำได้ นี่ต่างคนต่างถือไม่ปฤกษาหารือกันช่วยกันทำให้พร้อมพร้อม การจึงเป็นไปได้ ข้างสงขลาก็คิดทำเอาตามข้างสงขลา หลงเชื่ออ้ายแขกยกหลวมออกไปถึงทุ่งโพ จะมีกองอุดหนุนติดตามกันออกไปก็ไม่มี มันก็วกหลังไล่ตีเอาวิ่งเข้ามา ข้างเมืองจนะเมืองเทพาเล่าอ้ายแขกก็มา ๓๐๐ เท่านั้น ทำเอาเมืองจนะเทพาได้ บอกขอกองทัพเจ้าพระยานครมาช่วย เจ้าพระยานครให้พระยาไทรมาช่วย แล้วว่าพวกอ้ายหวันมาลี่ยกกลับเข้ามาตีชิงเอาเสบียงอาหารที่บ้านสตูล ให้พระยาไทรแบ่งคนไปช่วยที่สตูล พังดูออกวุ่นไขว่ไปทีเดียว เล่นเอาอ้ายไพร่กองทัพเดินจนสบ้าหัวเข่าจะหลุดเสียแล้ว ไม่เป็นแก้วเป็นการอะไรเลย เปล่า ๆ ทั้งนั้น กลับไปกลับมาอยู่เท่านั้นกันเอง ทำไม่เป็นอันสำเร็จได้สักอย่างหนึ่ง จะคิดยอกกล่าวเข้ามาแล้วก็มีแต่ปดแก้ความว่า อ้ายแขกมันกำเริบอย่างนั้นอย่างนี้ ตกตื่นใจไปทีเดียว ช่างกระไรไม่มีทิฐิมานะเลยน่าอายอดสูนักหนา จะมี

ใจทิฐิมานะเข้าข้างว่าร้ายก็ทีหนึ่ง ดีก็ทีหนึ่งก็ไม่มี พากันอ้อแอ้ไปเสียสิ้น จะว่ากล่าวพูดจาไปอย่างไรก็ว่าเสียเปล่า ๆ หมดไหน ๆ ก็เปนอันทำไม่ได้แล้ว ก็เอาทัพใหญ่ยกออกไปประโคมเอามันเฉิด ทำอ้ายพวกกำเริบเสียให้ยับเยิน กวาดต้อนมาเสียให้สิ้น เอาให้แล้วจนได้ จึ่งรับสั่ง ๆ ท้าวพระกรุณาว่าพึ่งแล้วอุส่าห์ตริตรองจำไว้ ออกไปอย่าไปทำเหมือนอย่างนี้ ถ้าทำเหมือนอย่างนี้แล้ว จะเอาคนให้ไปจนหมดคนกรุงศรีอยุทธยาก็ไม่พอ แล้วรับสั่งว่า ต่อเมื่อจวนจะออกไปเฉิดจึ่งจะทรงตรัสสั่งให้เข้าใจ ไหน ๆ ก็คงจะได้พึ่งข่าวคราวอีกสักทีหนึ่งดอก ดูจัดแจงทำเรือไปพลางก่อนเฉิด แล้วเจ้าคุณหายนกรายทูลว่าเจ้าพระยานครยอกเข้ามาครั้งนี้ก็ขอกระสุนดินดำออกไปด้วย ว่าดินดำที่เมืองนครเมืองพัทลุงนั้น เดิมมีอยู่ ๔๐ หายเศษ ใช้สอยเสียยังอยู่สัก ๑๐ หาย ๑๑ หาย หาพอจะใช้สอยต่อไปไม่ แต่ดินขาวนั้นมีอยู่ จะขอรับพระราชทานกระสุนดินดำกับสุพรรณถันออกไป รับสั่งว่าช่างเฉิด ไหน ๆ ก็เปนอันทำไม่ได้แล้ว จะต้องยกทัพใหญ่ออกไปทำ ก็คอยเอาที่กองทัพใหญ่ที่เดียวเฉิด จึ่งตรัสถามว่ากองพระราชรินทร์นั้น เอาดินไปเท่าไร พระนรินทร์กราบทูลว่า เอาไป ๓๗ หาย รับสั่งว่าทรงทราบอยู่ เอาไปถึง ๔๐ หายแล้ว แลเมื่อเสด็จขึ้นนั้น รับสั่งให้หาท้าวพระกรุณาเข้าไปเฝ้าริมลับแลกระจกเชิงอัฒจันท์ จะโปรดสั่งด้วยข้อราชการประการใด ข้าพเจ้าฟังหาชัดไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามพระยาเพ็ชรบุรี[๒๒] ว่าเข้ามาถึงเมื่อไร พระยาเพ็ชรบุรีกราบทูลว่า เข้ามาถึงเพลาเย็นณวันเดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ จึงรับสั่งว่า การข้างเมืองแขก พระยาเพ็ชรบุรีก็เคยไปเข้าใจอยู่แล้ว ออกไปด้วยกับทัพใหญ่ช่วยกันทำเสียให้แล้วสักทีเถิด ไม่พอที่พอทางจะให้ยวยงานรี้พลเสบียงอาหารเลย การข้างนอกก็มีผู้คนพอทำอยู่แล้วยังทำหาได้ไม่ ทำไม่ได้แล้วจะคิดแต่รักษาเขตรแดนบ้านเมืองไว้ให้มั่นคงเท่านี้ก็ไม่ได้ ข้างหนึ่งฉลาดก็ฉลาดเกินไป ข้างหนึ่งโง่ก็โง่ดื้อไป ทำจนให้มันไล่เข้ามาในเขตรในแดน การไม่ควรจะเปนได้ก็เปนไป ทำให้อายอดสูเขาเล่นเปล่า ๆ ต่างคนก็ต่างทำ ไม่สามัคคิรศปฤกษาหารือกันเลย มีแต่คิดถือเปรียบแก่งแย่งกันไปเสียสิ้น แล้วตรัสถามพระยาเพ็ชรบุรีว่า เขาเกณฑ์เอาคนไปเท่าไร พระยาเพ็ชรบุรีกราบทูลว่าเกณฑ์ไป ๘๐๐ รับสั่งว่าไปหาให้พบท้าวพระกรุณา คิดไล่ถามปฤกษาหารือกันเข้าเถิด จะขัดแขงไปอย่างไรก็จะได้ขัดแขงออกไปให้พรักพร้อมกัน ช่วยกันร่ำเอาอ้ายแขกเสียให้ยับเยินจนได้ ฯ

◎ ณวันเดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ๑๐ ค่ำ หาได้ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เพลาเช้า พระยาเทพกรายทูลลาให้ขุนจำนง ให้นายทองเดช กลับไปเมืองนคร รับสั่ง

---

๒๒ ชื่อศุข ถึงรัชกาลที่ ๔ ได้เปนเจ้าพระยายมราช

ว่าให้มันออกไปเถิด ออกไปถึงแล้ว การงานมันเปนอย่างไร ก็ให้เจ้าพระยานครรีบยอกกล่าวเข้ามาโดยเร็ว จะได้ทรงคิดจัดแจงการต่อไป ข้อความพระราชดำรัสประการใดก็แจ้งออกไปในท้องตราซึ่งขุนจำนง นายทองเดช ถืออกไปนั้นแล้ว แลซึ่งทัพใหญ่จะยกออกไปนั้น จะให้รอฟังดูการข้างสงขลาอีกสักคราวหนึ่งก่อน ถ้าได้ความว่าได้ยกเข้าติดตีสู้รบกับอ้ายแขกเห็นการกระไรอยู่แล้ว ก็จะหาให้ยกทัพใหญ่ออกไปไม่ จะให้พระยาเพ็ชรบุรีถืออาญาสิทธิ์คุมออกไปสามพัน ยกไปช่วยก็จะได้ จะให้ทัพใหญ่ยกออกไปก็จะบ่วยงานรี้พลเสบียงอาหาร ถ้าเห็นการว่าทำไปไม่ได้แล้ว ก็จะต้องให้ทัพใหญ่ยกออกไปทำเอาให้แล้วจนได้ ทัพพระยามหาอำมาตย์ก็ให้เตรียมไว้ช่วยอีกทัพหนึ่ง แล้วทรงตรัสกับพระยาเพ็ชรบุรีว่า คนที่เมืองนครมีอยู่ถึงห้าพัน คนที่สงขลาก็ห้าพัน คนเปนหมื่นหนึ่งแล้ว ยังสู้กับคนอ้ายแขกห้าพันหกพันไม่ได้ ราวกับอ้ายแขกมันมีมือมาคนละ ๙ มือ ๑๐ มือทีเดียว น่าแค้นนักหนา มีแต่อ้อแอ้กลัวมันไปเสียสิ้น ไม่ควรจะว่าเลย ทำเอาแต่ให้ได้ของอ้ายแขกมาฟัดหัวสักทีหนึ่งก็ไม่ได้ ไม่เปนแก้วเปนการทั้งนั้น ไม่พอที่จะให้ร้อนถึงทัพกรุง ฯ เลย เปนเจ้าบ้านภารเมืองกินถึงเจียดเงินพานทองเปล่า ๆ สุดแต่มีการขึ้นครั้งไร ก็ร้อนถึงทัพกรุง ฯ ออกไปทุกครั้ง จะคิดทำรักษาบ้านรักษาเมืองไว้เกียรติยศรักหน้ารักชื่อ อย่าให้ขายเขาก็ไม่ได้ คราวนี้ถ้ามีการต่อไปแล้ว ก็เอาทัพกรุง ฯ

ยกออกไปที่เดียวเถิด จะไว้ใจเชื่อทัพหัวเมืองเหมือนแต่ก่อนไม่ได้แล้ว จึงตรัสถามพระยาเพ็ชรบุรีว่า เปนกระไรกองทัพกรุง ฯ ออกไปหกพันเศษกับกองทัพข้างนอกจะพอทำฤๅไม่ พระยาเพ็ชรบุรีกราบทูลว่าพอทำ คนถึงหมื่นเศษนี้ก็มากมายอยู่แล้ว จึงตรัสว่า แต่คนข้างนอกก็พอทำอยู่ ทำไปไม่ได้เอง ไม่พอที่จะให้ร้อนถึงทัพกรุง ฯ เลย แล้วรับสั่งว่าการที่กรุง ฯ ข้างทางเมืองกาญจนบุรี มิศริจซอน[๒๓] อังกฤษก็เข้ามา ทางเมืองชุมพรก็เข้ามา มิศยอนำอังกฤษข้างนอกก็เร่งให้ยกกองทัพออกไปเร็ว ๆ ว่าเอากำปั่นมาช่วยยึดปากน้ำเมืองไทร จะช้าอยู่ไม่ได้ การก็วุ่นไขว่รอบข้างอยู่อย่างนี้ จะทำอย่างไรได้ เมื่อมันจะช่วยก็ช่วย ไม่ช่วยเราก็คงทำเอาจนได้ จะเอาขมูกเขา

---

๒๓ มิศริจซอนนี้ คือมิสเตอร์ริเซอชสัน อังกฤษ เปนทูตของผู้สำเร็จราชการอินเดียอังกฤษ แต่งให้ถือออักษรสาสนคุมเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย แต่ให้เดินบกเข้ามาทางเมืองเมาะลำเลิง ที่จริงเชื่อได้ว่าเข้ามาตรวจทางที่พม่ากับไทยเคยเดินกองทัพ แต่อ้างเหตุว่าเพราะที่เมืองเมาะตมะ เมืองทวาย เมืองตะนาวศรี ซึ่งอังกฤษได้ไว้จากพม่า โคกระบือเปนโรคระบาดล้มตายมากนัก ให้เข้ามาขอซื้อโคกระบือในพระราชอาณาจักร อนึ่งมิสเตอร์ริเซอชสันเข้ามาคราวนั้น มีพม่ารามัญเปนคนใช้แลหาบหามสิ่งของเข้ามาด้วยกว่า ๑๐๐ คน จึงเปนเหตุให้เกิดสังไสย

มาหายในนั้นไม่ชอบ มันว่ากล่าวหวานมาอย่างไร เราก็หวานไปอย่างนั้น ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำทรงตรัสถามคุณพิพัฒน์ว่า มีอะไรเข้ามาฤๅ คุณพิพัฒน์กราบทูลว่า ไม่มีเรืออะไรเข้ามาหามิได้ ทรงตรัสว่าลมก็ออกคู้ ๆ ช่างกระไรเงียบไปเสียทีเดียว ทั้งนครทั้งสงขลาไม่บอกเข้ามาถึงข้างเลย คอยฟังอยู่ก็พากันหายไปเสียหมด จะเปนกระไรอยู่หนอ จะได้คิดทำสู้รบติดตีกับมันออกไปได้ฤๅอย่างไรก็ไม่รู้ ฤๅมันจะทำเอาสงขลาไปได้อย่างไร ความจึงเงียบไปเสียสิ้น น่าแค้นนักหนาทีเดียว ข้างเมืองปากใต้แล้วมีแต่อย่างนี้ไปเสียหมด ไม่ใคร่บอกกล่าวมาให้รู้โดยเร็วเลย จึงตรัสถามว่า ตั้งแต่วันขุนพัฒน์เข้ามาแต่สงขลาจนวันนี้กี่วันมาแล้ว พระนรินทร์กราบทูลว่า ได้ ๒๓ วันมาแล้ว ทรงตรัสว่า การก็พอจะมีบอกข่าวคราวเข้ามาถึงแล้ว ยังหามีเข้ามาถึงให้รู้ไม่ จึงตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า ถ้ามันทำเอาสงขลาได้แล้วโดยจะวุ่นอยู่ ไม่บอกเข้ามาได้ ข่าวนอกจะไม่เลื่องฤๅเข้ามาบ้างเจียวฤๅ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า ถ้าเมืองสงขลาเสียแล้วป่านนี้ข่าวก็คงจะเลื่องฤๅทราบเข้ามาถึง รับสั่งว่ากระนั้นสิจะฟังฤๅ คนกระจัดกระจายไปทั้งบ้านทั้งเมืองแล้วมันก็คงจะเลื่องฤๅเข้ามาบ้าง นี่เห็นจะเปนว่าด้วยบอกเข้ามาแต่ก่อนว่า อ้ายแขกกำเริบอย่างนั้นอย่างนี้เกินไปเสียแล้ว ภายหลังความจะหาเปนอย่างบอกไม่ อ้ายแขกมันไม่กำเริบ ที่

กำเริบมันก็กลับใจเข้าข้าง ข้างเมืองนครเล่า ยอกเข้ามาก็ว่าจะไม่รอดอยกองทัพกรุง ฯ แล้ว จะยกลงไปทำการซึ่งจะยกลงไปทำไม่ได้ยกลงไปเหมือนว่าครั้นจะยอกเข้ามาก็กลัวอยู่ ความเห็นจะเปนอย่างนี้อยู่ด้วยกันเท่านั้นกันเอง จึงไม่บอกเข้ามา ไม่พอที่จะพากันตกตื่นใจเลย มันจะกำเริบไปหมดที่ไหนได้ ประเดี๋ยว ๆ ไปอย่างนี้ มันจะไม่เข็ดหลาบลงบ้างเจียวฤๅ มันก็เข้ามา ได้จัดแจงว่ากล่าวพึ่งให้ออกไปเมื่อวานซืนนี้ใหม่ ๆ ทีเดียว เจ้าบ้านภารเมือง เมืองสาย เมืองยะหริ่ง เมืองตานี ก็ยังอยู่ที่สงขลานั่นเอง มันจะพากันกำเริบไปไหนหมดได้ โดยจะเปนไปบ้างก็เปนแต่คนเล็กน้อย ที่มันกวาดเอาครอบครัวไปได้มันจนใจอยู่มันก็ต้องเข้าอยู่เอง ถ้ามันเห็นว่ากองทัพเราทำแขงแรงอยู่แล้วมันจะไปไหน มันก็คงกลัวกลับผินหน้าพากันเข้าหาสิ้น นี่มีแต่คิดหยอนกลัวมันไปเสียหมด ราวกับอ้ายแขกมันมีมือ ๘ มือ ๑๐ มือฤๅอย่างไร พากันวุ่นไขว่อยู่เปล่า ๆ ทั้งนั้น ไม่เปนแก้วเปนการอะไรได้ อ้ายแขกมันมาเท่าไรนักหนา ผู้คนก็มีพอทำอยู่แล้ว จะคิดช่วยกันทำให้พรักพร้อมกันเข้าก็จะได้ มีแต่คิดถือเปรียบกัน ยกกลับไปกลับมาอยู่นั่นเอง ถ้าคิดช่วยกันให้พรักพร้อมจริง ๆ ทัพเมืองนครยกขึ้นหลังเข้ามาที่หินเหล็กไฟ อ้ายแขกจะอยู่สู้รบที่ไหน ก็จะพากันเลิกไปหมดสิ้น อะไรก็ไม่ได้สักอย่างหนึ่งดูเลวเต็มที ทำกับมันไปไม่ได้แล้ว ก็ยอกแก้ตัวเข้ามาเปล่า ๆ ว่าอ้ายแขกมัน

กำเริบ มิคนมาเท่านั้นเท่านี้ คราวจะคิดเกณฑ์เอาการงาน แล้วก็ว่าแขกไทรมีน้อย คราวอย่างนี้แล้วก็ว่ามีมาก เข้ามาถึงสี่พันห้าพัน น่าเกลียดน่าชังนักหนา แล้วทรงตรัสกับท้าวพระกรุณาว่า จำนวนคนที่จะยกออกไปครั้งนี้หกพันเศษ กับคนนครคนสงขลาด้วยกัน ถามพระยาเพ็ชรบุรีเขาเมื่อเช้า เขาก็ว่า คนไปถึงหมื่นเศษพอทำอยู่แล้ว ว่ากระไรเล่า พระยามหาอำมาตย์ พระยาเทพ พระยาพิพัฒน์ ก็นั่งอยู่ด้วยกัน ได้ยินฤๅไม่ พระยามหาอำมาตย์กราบทูลว่าทรายอยู่ พระยาเพ็ชรบุรีว่าคนออกไปนั้นก็มากพอทำอยู่แล้ว จึงรับสั่ง ๆ ท้าวพระกรุณาว่าคิดไถ่ถามพระยาเพ็ชรบุรีดูเถิด เขาเป็นคนเข้าใจเคยไปรบกับแขกอยู่ การงานอย่างไรเขาก็รู้อยู่สิ้น แล้วทรงตรัสกับกรมหลวงรักษ์รณเรศว่า ฟังดูการบ้านเมืองข้างปากใต้ทุกวันนี้ ดีแต่คิดหาเงินหาทอง จะเอาผลประโยชน์ใส่ตัวไว้ให้มั่งมีไปเสียหมดเท่านั้นกันเอง การที่จะคิดทำทัพศึกรักษาบ้านเมือง ไว้ชื่อไว้หน้านั้นไม่มีเลย ทำอย่างนี้นานไปการวิชาทัพศึกก็จะเสื่อมสูญไปเสียสิ้น จะหาคนรู้การทัพการศึกก็จะไม่มี จะหมดคนลงทุกชั้น ครั้นหมดคนรู้การทัพศึกลงแล้วคราวมีทัพศึกมาก็จะคว้าไขว่เปล่า ๆ ทั้งนั้น แต่จะหาคนยิงปืนเป็นสักคนหนึ่งก็จะไม่มี ลงจนชั้นนี้แล้วที่ไหนจะเป็นบ้านเป็นเมืองไปได้ มันก็ร่ำเอายับเยินไปเป็นข่าวมันเสียสิ้น แล้วทรงตรัสเล่าการซึ่งสิ้นคนทำทัพศึกในพงษาวดารลำดับกระษัตรมาจนถึง

กระษัตรแผ่นดินกรุง ฯ ซึ่งเสียกับพม่า เปนใจความว่าครั้งพม่ายกเข้ามาตั้งค่ายอยู่วัดแม่นางปลิมนั้น จะหาคนรู้วิชายิงยืนเปนสู้รบกับพม่าก็ไม่มี สูญทแกล้วทหารเสียหมด รับสั่ง ๆ ให้เอายืนปะขาวกวาดวัดขึ้นไปยิงสู้รบกันที่หัวรอ ต่างคนต่างก็ตกตื่นใจเอาสำลีจุกหู กลัวเสียงยืนจะดังเอาหูแตก ว่ากล่าวกันให้ใส่ดินแต่น้อย ครั้นใส่แต่น้อยกำหนดจะยิง ข้างน้ำข้างในก็พากันร้องวุ่นวายเอาสำลีจุกหูไว้ กลัวหูจะแตก รับสั่งก็สั่งให้ผ่อนดินลงเสียให้น้อยลง จะยิงแล้วไม่ยิงเล่า แต่เวียนผ่อนลง ๆ ดินก็น้อยลงไปทุกที ครั้นเห็นว่าน้อยพอยิงได้แล้ว ก็ล่ามชนวนออกไปให้ไกลที่เดียว แต่ไกลอย่างนั้นคนยิงยังต้องเอาสำลีจุกหูไว้กลัวหูจะแตก ครั้นยิงเข้าเสียงยืนก็ดังพรูดออกไป ลูกยืนก็ตกลงน้ำ หาถึงค่ายพม่าไม่ จึงตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า เปนกระไรรู้ฤาไม่ วัดแม่นางปลิมกับหัวรอนั้นใกล้ไกลกันเท่าไรนักหนา ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า ทรายอยู่แล้ว ค่ายที่วัดแม่นางปลิมกับศีศะรอก็ตรงกันข้าม รับสั่งว่าสิ้นคนรู้วิชาทพิวิชาศึกแล้ว ก็จะเปนไปอย่างนี้นั่นเอง ฯ

๏ ณวันเดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำ หาได้ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรไม่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามคุณพิพัฒน์ว่ามีอะไรมาฤาไม่ คุณพิพัฒน์กราบทูลว่า ไม่มีเรือเข้ามาหามิได้ ทรงตรัสว่าปลาดนักหนา ทำไมจึงเงียบไปเสีย

หมดที่เดียว คอยฟังข้างสงขลาอีกสักทีหนึ่งเท่านี้แหละไม่ได้ความเอาเลย จึงทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า เป็นกระไรคิดจัดแจงเรือแพแล้วฤๅ จะเอาเรือไปเท่าไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่าเรือรบนั้นคิดจะเอาไปหมด จัดแจงทำอยู่ยังหาแล้วไม่ ตรัสถามว่าก็เรือที่ยืมลูกค้านั้นได้มาเท่าไร พระยาโชฎึกกราบทูลว่าได้มา ๒๐ ลำ ๒๑ ลำแล้ว ทรงตรัสว่าทั้งเรือรบเรือยืมเท่านั้นมันจะพอคนออกไปฤๅ ยังจะได้เรืออยู่ที่ไหนบ้างเล่า พระยาโชฎึกกราบทูลว่า เรือที่จะยืมนั้นก็สิ้นอยู่แล้ว รับสั่งว่าได้เรือสำเภาเล็ก ๆ ที่ไหนสักลำหนึ่งสองลำแต่พออออกไปส่งกันให้หมดได้ก็จะดี เอาเรือง่วนเสงไปสักลำหนึ่งก็จะได้ รอแต่หลังคาเขาหลังคาเราไม่รอลงก่อนเล่า พระยาโชฎึกกราบทูลว่า เรือจะยังมีอยู่ก็มีแต่เรือไหหลำข้างนอกอยู่ ๖ ลำ ๗ ลำ รับสั่งว่าเรือเขาข้างนอกจะเอาของเขาอย่างไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เรือรบที่เมืองสมุทมีอยู่ ๒ ลำก็เอาขึ้นมาจัดแจงทำอยู่แล้ว คิดดูทั้งเรือรบนคร เรือกำปั่นแปลง เรือรบมีชื่อ ก็เห็นจะพอ แต่คนกองเพ็ชรบุรีนั้นว่าคนเหลือเรืออยู่ ๔๐๐ จะเข้ามาลงเรือที่กรุง ฯ จึงรับสั่ง ๆ ว่า ดูแลจัดแจงเข้าเถิด การก็ขวนอยู่แล้ว พระยาเพ็ชรบุรีเขาจะไปลงเรือข้างนอกก็ขัยให้ออกไปเถิด เขาจะได้ไล่มันเข้ามาลงเรือที่กรุง ฯ อย่าพากันนิ่งทำโยเยเสีย วันนี้ก็ ๑๓ ค่ำแล้ว ยังกี่วันมีเล่า ประเดี๋ยวก็จะ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ถึงแรม ๗ ค่ำโปกเข้า ถ้าไม่ได้ไปแรม ๗ ค่ำแล้วก็จะไปติดตรุษ

ติดถือน้ำอยู่ จะไปได้ก็ราวเดือน ๕ ถ้าตกลงจนเดือน ๕ แล้ว ลมจะจัดกล้าขึ้น จะไปก็จะยากลำยากอยู่กลางชเล จะหาทันทิทันการไม่ ดูจัดแจงเข้าเถิด โดยไปไม่ทันวันแรม ๗ ค่ำแล้วก็คิดให้แต่ทัพพระยาเพ็ชรบุรีเขาล่วงออกไปก่อนพลาง ให้ได้ไปในวันแรม ๗ ค่ำได้นั่นแหละดี ๚

◎ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า เปนกระไรได้จัดแจงคิดผู้คนลงเรือบ้างแล้วฤๅ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่าได้จัดแจงลงไว้บ้างแล้ว แต่ยังคอยคนอยู่ ยังหามาถึงพร้อมกันไม่ ถ้ามาถึงพร้อมกันแล้ว จึงจะจัดแจงให้ลงเรือ รับสั่งว่าคอยมันว่ากระไร จัดแจงเรือกะไว้เสียให้พอว่าเปนเรือของคนนั้นคนนี้เสียทีเดียว มันมาถึงแล้วก็ชี้ให้ ๆ ก็จะแล้ว จะให้มันมาถึงก่อนแล้วจึงจะหาเรือส่งให้นั้นจะหาทันกันที่ไหน จะไปก็จะไม่พรักพร้อมกัน แล้วตรัสถามว่า ยังขัดอะไรอยู่บ้าง ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า จะขัดอยู่ก็แต่ต้นหนไต้ก๋งหามิลงเรือนาย ทัพนายกองไม่ จึงรับสั่งว่า ทำไมนายท้ายนายใบที่ปากน้ำก็มีอยู่ว่ากระไรเล่า ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า นายท้ายนายใบนั้นหาได้เกณฑ์ออกไปไม่ รับสั่งว่าอย่านิ่งเสีย ดูว่ากล่าวขอเอาออกไป เปนผู้จะไปแล้วจะขัดสนสิ่งไรก็ต้องจัดแจงว่ากล่าวให้เขาส่งเสียออกไป จะให้ใครจัดแจงเล่า จะให้พระนรินทร์มันจัดแจงฤๅ ฤๅจะให้พระยาเทพ ฤๅจะให้พระยาพิพัฒน์จัดแจงก็มีมานั่งเห็นหน้าอยู่ด้วยกันเท่านี้แหละว่ากระไร จะให้ใครจัดแจง

ก็ว่าไป แล้วรับสั่งว่า ใครจะจัดแจงเล่า จัดแจงเอาเองเถิด จะเอาสิ่งไรก็เอาไป ใครจะมาขัดขวางไว้ได้ แล้วตรัสถามว่า ที่เข้าปลานั้นเปนกระไร ได้บรรทุกเรือลงบ้างแล้วฤๅ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า ได้จัดให้เรือหลวงภิมุขมนตรีลำหนึ่ง เรือขุนสาลีพิทักษ์ลำหนึ่ง พระชัญญาธิบาลลำหนึ่ง หลวงกระยาบริบูรณ์ลำหนึ่ง ไปรับบรรทุกอยู่ ๔ ลำแล้ว ว่าเข้าที่กรุงเทพ ฯ นั้นมีอยู่น้อย ยังให้คนขึ้นไปเอาเข้าที่กรุงเก่าอยู่ จึงตรัสถามว่า คิดเอาเข้าไปคราวนี้เท่าไร ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า รับพระราชทานเอาไป ๕๐๐ ทรงตรัสถามว่า เข้าถึง ๕๐๐ จะบรรทุกเรือ ๔ ลำไปหมดฤๅ เรือจุลำละเท่าไร จะบรรทุกไปอย่างไร ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า จะรับพระราชทานบรรทุกออกไปครั้งนี้ไม่ถึง ๕๐๐ หามิได้ จะบรรทุกไปตามกำลังเรือจุลำละ ๗๐ เกวียน ๘๐ เกวียนแต่พอไป ทรงตรัส เออ ว่าอย่างนั้นก็ว่า พึ่งดูว่าจะเอาไป ๕๐๐ เกวียนเล่นเอาตกพระไทยทีเดียว ทำไมกับเข้า ๕๐๐ เกวียนเท่านั้นไม่ว่าดอก มิใช่จะหวงจะกันไม่ให้เอาไปเมื่อไรมี กลัวจะเอาไปไม่ได้เอง ถ้าผ่อนปรนเอาไปเปนคราว ๆ อย่างว่าแล้วก็ไปได้ ออกไปถึงแล้วก็ให้มันกลับเข้ามาเอาออกไป แล้วตรัสถามว่า คิดเอาเข้าไป ๕๐๐ จะไปกินได้กี่เดือน ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า คิดให้รับพระราชทานไปจนเดือนสิบ ทรงตรัสถามว่า กินไปจนเดือนสิบ คิดแต่เข้า ๕๐๐ ฤๅ ๆ คิดทั้งเสบียงกองทัพด้วย ท้าวพระกรุณากราบ

ทูลว่า คิดทั้งเสบียงกองทัพ ทรงตรัสถามว่าเสบียงบวกกันคนละเท่าไร มันจะไปกินได้กี่เดือนจึงจะหมดเสบียง ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า บวกเสบียงกันคนละ ๕ ถัง คิดวันละทนานรับพระราชทานได้ ๓ เดือนจึงหมดเสบียง แล้วทรงตรัสถามว่าจะบรรทุกไปลำละ ๗๐ เกวียน ๘๐ เกวียนนั้น ก็ยังเสบียงมันอีกมันจะใส่ลงไปได้ฤๅ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า คิดดูเสบียงที่คนไปก็ไม่มากนักหามิได้ จะใส่ลงก็ ๒ เกวียน ๓ เกวียนเท่านั้น จึงทรงตรัสว่า กรมนาก็ไม่มีใครมา จะถามด้วยเข้าว่าได้บรรทุกลงบ้างแล้วฤๅยังก็ไม่รู้ ขึ้นไปเอาเข้าก็ขึ้นไปถึงกรุงเก่าเมื่อไรจะได้เข้ามาบรรทุก วันนี้ก็ขึ้น ๑๓ ค่ำแล้ว ประเดี๋ยวก็จะ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ถึงแรม ๗ ค่ำเข้า แต่พากันโยเยอยู่อย่างนี้เมื่อไรจะออกไป จึงตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า จะไปได้วันแรม ๗ ค่ำฤๅจะเหลื่อมไป ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า ไม่เหลื่อมไปหามิได้ รับสั่งว่า ไม่ว่าดอก จะเหลื่อมไปก็ตามสุดแต่ไปเมื่อไรก็ได้ทำมันเมื่อนั้น ไปเดือน ๕ ก็ได้ทำในเดือน ๕ ไปจนเดือน ๖ เดือน ๗ ก็ได้ทำในเดือน ๖ เดือน ๗ นั่นแหละ แต่ว่าจะไปยากลำยากอยู่เอง ตกลงจนเดือน ๕ แล้วลมก็จะจัดกล้าขึ้นจะไปไม่สดวก จึงตรัสถามว่า ที่ขึ้นที่ผานั้นจะเอาไปเท่าไรจะเอาขึ้นอะไรไป ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า จะรับพระราชทานขึ้นจ่ารงค์หลังช้าง กับขึ้นรายแคมไปสัก ๓๐ ยอก รับสั่งว่าจะเอาขึ้นจ่ารงค์หลังช้างไปทำไม จะเอาขึ้นหลังช้างไปยิงค่าย

อ้ายแขกฤๅ ยืนจ่ารงค์หลังช้างเป่นยืนสั้นไม่ดีดอก ที่นี่ก็มีอยู่น้อย เอาไว้สำหรับทัพยกทัพผู้ข้างนี้บ้าง ยืนข้างนอกอยู่ที่นครที่สงขลาที่พัทลุงก็มีพออยู่แล้ว จะเอาไปทำไมถึง ๓๐ ถึง ๔๐ จะเอาไปก็ดูเอาไปแต่พอใช้สอยเถิด ยืนจ่ารงค์ก็มีหลายชนิด เลือกดูให้ดี จะเอาไปยิงค่ายคูอย่างนี้ ก็รักข้างยืนยาวนั่นแหละ มันส่งลูกไปไกลได้ จะเอายืนหลังช้างไป ก็เอาไปแต่บอกหนึ่งสองบอกยิงสู้ยืนยาวหาได้ไม่ แต่ยืนรายแคมนั้น จะเอายืนสำหรับเรือไปข้าง ก็เอาไปแต่พอกันสลัดศัตรูกลางทางเถิด ไปอย่างนี้สลัดศัตรูมันก็ไม่อาจเข้ามาดอก จะเอาไปขึ้นบกใส่ช้างอย่างนี้ รักยืนยาวคายศิลาอย่างที่ซื้อขึ้นใหม่นั่นแหละดี เอาใช้เป่นรายแคมไปก็ได้ ถึงแล้วก็เอาใส่หลังช้างไปยกเห็นจะดี แต่การจัดแจงยืนอย่างนี้ต้องเลือกดูลำกล้องกับกระสุนยืนให้ได้กันออกไปยิงจึงจะดี ยืนจ่ารงค์ก็มีหลายชนิด แต่หาเหมือนกันไม่ ดูเลือกเอาเถิด ถ้ากระสุนกับลำกล้องไม่ได้กันแล้วยิงก็ขัดเสียไป ลูกยืนก็หาออกไปไกลไม่ ดูจัดแจงให้ดี แลการซึ่งจะออกไปอย่างนี้ก็อาไศรยแก่รี้พลเครื่องสาตราวุธเสบียงอาหารพรักพร้อมจึงจะทำได้ ฯ

๏ ณวันเดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ หาได้ทรงตรัสราชการเมืองไทรไม่ ฯ

๏ ณวันเดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เพลาค่ำ พระยาสงขลายอกให้ขุนจิตรใจรักษ์ถือเข้ามาถึงกรุง ฯ ทรงทรายแต่ฝ่ายข้างมหาดเล็กนั้นแล้วเสด็จขึ้นพระแท่น ทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า ยอกเข้ามา

ว่ากระไรบ้าง เข้าคุณหายนกราบทูลใจความว่า พระยาสงขลาได้จัดให้หลวงไชยสุรินทร์คุมคน ๕๐๐ ออกไปตีอ้ายแขกที่บ้านยอนแตก ตั้งประชิดรบกับอ้ายแขกอยู่ที่บ้านนา ณวันเดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ อ้ายแขก ๑๐๐ คนเข้าเผาบ้านชิ้น วกหลังจะเข้าตีทัพหลวงไชยสุรินทร์ ๆ ถอยทัพมาถึงปลักแรด อ้ายเจ๊ะหมัดยิหวายกตามหนุนอ้ายแขก ๑๐๐ คนมาพันเศษ พระยาสงขลาได้จัดคนไทยคนจีนเติมออกไปช่วยหลวงไชยสุรินทร์ ๕๐๐ หลวงไชยสุรินทร์กับอ้ายแขกสู้รบกันอยู่ข้างทางหินเหล็กไฟทางพาลานั้น พระยาสงขลาเห็นว่าอ้ายแขกจะยกเข้ามาตีตัดหลังได้ จึงให้กองทัพพระยาสายกองทัพพระยายะหริ่งถอยมา อ้ายตนกูอาเกยยกตามเข้ามาพันเศษ ทัพพระยาสายได้สู้รบกับอ้ายแขก ๆ ตาย ๓๐ คน จับได้มา ๒ คน พระยาสาย พระยายะหริ่ง ตั้งค่ายรับอ้ายแขกที่เขาเก้าเซ่งแห่ง ๑ ที่เขาลูกช้างแห่ง ๑ ที่คลองสำโรงแห่ง ๑ กับว่าหลวงสวัสดิภักดีผู้ช่วยเมืองยะหริ่งยอกมาถึงพระยาสงขลาว่า อ้ายแขกไทร กับแขกเมืองหนองจิก เมืองตานี เมืองยะลา เมืองรามันห์ ประมาณคนพันเศษยกมาตีเมืองตานี เมืองยะหริ่ง พวกเมืองยะหริ่งกับพระยาระแงะกับพระพิทักษ์ชานีเมืองสาย คนสามพันเศษตีอ้ายแขกแตกถอยไปอยู่ประหวันแขวงตานี พระยาระแงะ พระพิทักษ์ชานี กำหนดนัดทัพกันจะเข้าตีอ้ายแขก ณวันเดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ ข้อความบอกเมืองสงขลา แจ้งอยู่ในหลวงทิพอักษรเสมียนตราคัดออก

มานั้นแล้ว ทรงตรัสว่าเปล่า ๆ ทั้งนั้น สู้มันไม่ได้ก็กลับมาเท่านั้นกันเอง จึงตรัสถามว่า ค่ายที่ตั้งรับมันอยู่นั้นกับเมืองสงขลาใกล้ไกลกันเท่าไร เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ห่างเมืองสงขลาอยู่สัก ๕๐ เส้น ทรงตรัสถามว่า เห็นเปนกระไร จะเสียสงขลาฤๅไม่เสีย เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ถ้าไม่ทิ้งเมืองแล้วก็ไม่เสีย ทรงตรัสถามว่า เขาคิดรักษาบ้านเมืองทำค่ายคูไว้อย่างไร เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ทำค่ายล้อมเมืองสงขลาไว้ชั้นหนึ่ง แล้วทำค่ายยักกากันข้างน่าเมืองไว้อีกชั้นหนึ่ง ยาวตั้งแต่เตาอิฐไปจนคลองสำโรง ๓๐ เส้นเศษ จึงตรัสถามว่า ค่ายยักกาทำนองชักยืดทางไว้ฤๅอย่างไร ก็หัวยักกาข้างโน้นข้างนี้มันจะมีทางเข้ามาได้ฤๅไม่ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า หัวยักกาทั้ง ๒ ข้างไม่มีทางเข้ามาได้หามิได้ หัวยักกาข้างหนึ่งตั้งแต่เตาอิฐริมชเลสายไปจดเอาริมคลองสำโรง ชักยืดทางเสียทีเดียว ทรงตรัสว่า ตั้งยักกาอย่างนี้ทำนองจะแผ่รายกันรับสู้รบกับมัน ดูปัญญาคิดจัดแจงตั้งค่ายก็ตั้งเอาอย่างนั้น จะตั้งชักยักกาวงล้อมบ้านล้อมเมืองเข้าเปน ๒ ชั้น ๓ ชั้นก็จะได้ แล้วตรัสถามว่า มีคนรักษาค่ายยักกาอยู่เท่าไร เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่ามีอยู่สองพันแยกกันตั้งรับอยู่ ๔ ค่าย ทางเขาเก้าเซ่งค่าย ๑ ทางปลักแรดค่าย ๑ ทางเขาลูกช้างค่าย ๑ ทางคลองสำโรงค่าย ๑ ชักยักกาถึงกัน ทรงตรัสถามว่า ค่าย ๔ ค่ายห่างกันเท่าไร มีการร้อนเร็วจะช่วยกันได้ฤๅ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ห่างกัน

อยู่ (๑๐) เส้นเศษ ทำทางเดินตลอดถึงกันทั้ง ๕ ค่าย ถ้ามีการเข้ามาผ่อนปรนช่วยกันได้ทุกค่าย ทรงตรัสถามว่า ค่ายทำด้วยไม้ไผ่ฤาไม้อะไร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ทำด้วยไม้จริง แต่ค่ายที่เมืองสงขลาเสาค่ายใหญ่กว่าค่ายยกกา รับสั่งว่าไล่เลี่ยงถามมันดูหรู เขาคิดขัดแจงรักษาจะสู้รบกับมันอย่างไร จะรักษาเอาเมืองไว้ได้ฤาไม่ พระยาเทพกราบทูลว่า คิดขัดแจงเอาปืนขึ้นใส่ไว้บนหอรบ รับสั่งว่าอย่างไร เอาปืนอะไรขึ้นไปใส่บนหอรบ เอาปืนใหญ่ขึ้นไปใส่ได้ฤา ว่าอย่างนี้ก็ว่าเล่า พระยาพิพัฒน์ช่วยไถ่ถามเข้าดูที่เถิด พระยาพิพัฒน์ถามแล้ว กราบทูลว่า พระยาสงขลาคิดขัดแจงจะสู้รบอยู่ ให้เอาปืนหลักขึ้นใส่ไว้บนหอรบ เอาปืนใหญ่ใส่ไว้ข้างล่าง จะรักษาเมืองไว้ให้ได้ รับสั่งว่า ก็ใจของมันที่มันเข้ามามันเห็นว่ากระไร จะรักษาไว้ได้ฤาไม่ได้ คุณพิพัฒน์ถามแล้วกราบทูลว่า ถ้าอ้ายแขกไม่ยกเพิ่มเติมมาอีกแล้วก็เห็นจะรักษาไว้ได้ ทรงตรัสกับท้าวพระกรุณาว่า มันมีแต่พากันตกตื่นใจไปเสียหมดอย่างนี้ ไม่คิดสู้รบเอาเลย ฟังดูพูดจายังตื่นอยู่ทีเดียว จึงตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า อย่างไรเห็นจะรักษาเมืองไว้ได้ฤาไม่ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า แต่ก่อนพากันตกตื่นใจอยู่ ครั้นมาตั้งรับเข้าเป็นที่มั่นได้ก็หายตกตื่นใจลงบ้าง เห็นจะคิดรักษาเมืองไว้ได้ แล้วตรัสถามว่า มันว่าจะยกเพิ่มเติมมาอีก มันจะเข้ามาทางไหน ขัดแจงตั้งค่ายปิดทางไว้อย่างนี้ทำรั้วขวากฤาไม่ มันจะแหกค่าย

เข้ามาได้ฤๅ ฤๅจะมีทางเข้ามาทางไหนได้ ว่ากระไร จะรักษาเมืองไว้ได้ฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์ถามแล้ว กรายทูลว่า ที่น่าค่ายก็ลงรั้วขวากไว้แล้ว แต่คิดระวังอยู่ทางหนึ่ง กลัวอ้ายแขกจะข้ามฟากไปเผาบ้านคลองสำโรง ได้ตั้งค่ายล้อมบ้านไว้ มีคนรักษาอยู่ ๒๐๐ คน รับสั่งว่า อ้ายนี่มันพูดจาอย่างไรอยู่ น่าเฆี่ยนนักหนาทีเดียว ถามอย่างนี้มันว่าวุ่นไขว่ไปเสียสิ้น ดูไม่หายตกตื่นใจเลย แล้วตรัสถามว่า ที่ท่างบ้านเมืองนั้นเปนอย่างไรอยู่ จึงตั้งค่ายแยกย้ายกันไป พังดูไม่เข้าใจเอาเลย ที่ค่ายเมืองมีคนรักษาอยู่สักเท่าไร เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า มีคนอยู่สองพัน ที่แผ่นดินเมืองสงขลานั้นเหมือนหนึ่งรูปลิ้น ข้างหนึ่งเปนชเลสาย ข้างหนึ่งลงชเล บ้านคลองสำโรงนั้นอยู่ฟากคลองเยื้องเมืองสงขลาข้าม เมืองสงขลานั้นอยู่เหมือนหนึ่งพระราชวังบ้านคลองสำโรงอยู่อย่างคลองยางหลวง อ้ายแขกมันเข้ามาตั้งอยู่อย่างวัดเลียบ ทรงตรัสว่า มันเปนแต่อย่างนี้ไป ทำไมจะกวาดข้ามมาไว้ในค่ายสงขลาเสียไม่ได้ฤๅ อย่างนี้แล้วก็กวาดมารวบรวมไว้ค่ายเดียวกันก็จะได้ ไม่พอที่จะตั้งค่ายแยกย้ายกันไปเปล่า ๆ ไปอยู่รักษาอะไรกับคน ๒๐๐ เท่านั้น แล้วตรัสถามว่า ได้เอาปืนใหญ่ออกไปยิงสู้รบมันที่ค่ายบ้กกาบ้างฤๅไม่ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ได้เอาไปยิงที่เขาลูกช้างยอกหนึ่ง ถูกอ้ายแขกตายหลายคน อ้ายเจ๊ะหมัดยิหวาผ่อนเร่ทัพมาช่วย อ้ายตนกูอาเกยตรวจคนอยู่ที่น้ำกระจาย รับสั่งว่าทำไมจะเอาไป

ยิงมันให้หลายยอกไม่ได้ฤๅ เข้าคุณหายนกรายทูลว่า ที่เขาลูกช้างเปนเขาเล็กมีทางจำเภาะขึ้นไป เปนที่ลาดกว้างอยู่ ๔ ศอก พอวางปืนยิงได้อยู่ยอกเดียวเท่านั้น รับสั่งว่า สติปัญญาที่จะคิดคัดศิลาฤๅทำร้าน ขัดแจงเอาปืนขึ้นไปยิงให้หลายยอกเท่านี้ก็ไม่ได้ น่าแค้นพระไทยนักหนา อ้ายแขกมันก็เปนแต่ลูกเล็กมันยังคิดการงานฉลาด ผ่อนเร่มาช่วยกันทำพรักพร้อมได้ ถูกมันวกตัดหลังเข้าครั้งไรก็หนีมันมาทุกครั้ง การที่จะคิดรบสู้กับมันก็มีแต่กลัวมันตัดหลังไปเสียหมด จะคิดแต่งกองออกซุ่มคอยตีตัดหลังเหมือนมันเข้าบ้างสักครั้งหนึ่งก็ไม่มี ถอยทัพมาก็มาเอาอย่างนั้น ทำไม่มีชั้นเชิงทัพศึกเอาเลย โสโครกสมมมนักหนา พูดถึงคนหัวไม่มีแล้วให้เจ็บแค้นไปที่เดียว ข้างนครเล่าเขายอกขอทัพมาช่วยถึง ๒ ครั้ง ก็ว่าจะคอยพระเสนานุชิตพระวิชิตสรไกรก่อน ขัดด้วยเสบียงอาหารอยู่ เปนไปแต่อย่างนี้เสียสิ้น ไม่พอที่พอทางเลย ถ้าจะคิดช่วยกันยกมาพาดหลังอ้ายแขกเข้าสักทีหนึ่ง มันจะอยู่ได้ที่ไหน มันก็จะเลิกไปสิ้น เปนแล้วกันเท่านั้น นี่ไม่คิดช่วยเหลือกันเข้าเลย มีแต่ถือเปนน่าที่กันเสีย จะคิดยกไปข้างไหนก็ไม่ยกไปข้างหนึ่ง ก็วุ่นไขว่อยู่เปล่า ๆ ทั้งนั้น แล้วทรงตรัสว่า พึ่งดูข้างเมืองสาย เมืองยะหริ่ง เมืองระแงะนั้น มูลนายเขาก็มั่นคงดีอยู่หมด ผู้คนเขาก็ขัดแจงมาช่วยกันได้ถึงสองพันสามพัน รบสู้ตีอ้ายแขกแตกไปได้ ยังกำหนดนัดกันจะติดตามตีอ้ายแขกที่ประหวันอีก พึ่งดูเขาดีกับ

พวกสงขลามาก สงขลาคิดแต่จะไปเตือนให้คนอื่นเขารบ ถึงทีตัวแล้วก็ไม่ออกไปรบเหมือนเขาได้ ให้แต่แขกออกไปรบ จะจักกรมการมีชื่อเสียงออกไปรบด้วยกับเขาก็ไม่มี เดี๋ยวนี้คิดรบสู้ประการใด ก็ได้แต่แขกทั้งนั้น ถ้ามูลนายมันมั่นคงอยู่อย่างนี้แล้ว อ้ายแขกที่เปนขบถไปข้างเล็กน้อยนั้น มันเห็นนายยกมา มันจะเปนไปที่ไหนได้ มันก็คงกลับเข้าหาสิ้น แล้วตรัสถามว่า อ้ายแขกมันยกเข้ามา มันเอาเข้าที่ไหนมากินพอกัน มันตั้งยุ้งตั้งฉางรวบรวมส่งเสียกันมาฤๅอย่างไร เจ้าคุณหาบนให้ซักถาม ขุนจิตรใจรักษ์แล้วกราบทูลว่า ไม่มียุ้งไม่มีฉางหามิได้ มีอยู่แต่เข้าที่บ้านซึ่งอ้ายแขกตีได้ ขนเอาไปแจกจ่ายกันกิน ทรงตรัสว่า ก็ว่ามันจุดเผาบ้านเรือนเสียหมดแล้ว มันเอาเข้าที่ไหนมาแจกจ่ายกันเล่า พระยาพิพัฒน์ถามมันดูหรู พระยาพิพัฒน์ถามแล้วกราบทูลว่า บ้านซึ่งอ้ายแขกตีได้นั้น อ้ายแขกให้ขนเข้าแจกจ่ายกันแล้วจึงจุดเผาเสีย ตรัสถามว่า ก็เข้าที่ในนานั้นว่ากระไร มีอยู่ฤๅไม่ คุณพิพัฒน์กราบทูลว่า ช้าง โค กระบือ กองทัพยกมาก็เหยียบยับเยินรับพระราชทานเสียหมด ทรงตรัสว่า ก็เข้าเท่านั้นพอกันกินฤๅ คนมันทั้งกองทัพจะพอเลี้ยงกันกินได้ที่ไหน จับอ้ายแขกมาถามเล่า ก็ไม่ถามถึงเข้าปลาเลย จะใครรู้ว่ามันตั้งยุ้งตั้งฉางส่งเสียกันมาฤๅอย่างไรก็ไม่รู้ แล้วเจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า เข้าที่สงขลาก็ขัดสน เข้ามาครั้งนี้ก็ให้มาขอรับพระราชทานบรรทุกออกไป ๒ ลำ ทรงตรัสว่า มาขอบรรทุกออกไป

ถึง ๒ ลำ จะเอาใส่เรือไปนอนกินอยู่ที่เกาะดอกกระมัง จึงตรัสถามเจ้าคุณหาบน ถามท้าวพระกรุณาว่า เป็นกระไร เห็นจะหนีฤาไม่หนี ถ้าหนีแล้วจะข้ามมาได้ที่ไหน เจ้าคุณหาบนท้าวพระกรุณา กราบทูลว่า เห็นจะไม่หนี รับสั่งว่าถามมันดูหรู ว่ากระไร จะหนีจึงเมืองเสียฤาไม่จึง คุณพิพัฒน์ถามแล้วกราบทูลว่า ไม่หนีหามิได้ คิดจะรบสู้เอาเมืองเป็นโลง รับสั่งว่าเออ คิดอย่างนั้นข้างแล้วก็ถูก มันจะเข้ามาทำถึงบ้านถึงเมืองที่ไหนได้ ปืนใหญ่ปืนโตก็มีอยู่มาก มันเข้ามาแล้วยิงโครมเดียวก็จะพากันวิ่งไปหมด คิดมั่นได้อย่างนี้แล้วสงขลาก็ไม่เสีย ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๔ แรมค่ำ ๑ เพลาเช้า ทรงตรัสเล่าซึ่งความเมืองสงขลาบอกเข้ามาให้เจ้าคุณผู้ใหญ่ฟัง แล้วทรงตรัสว่าไม่พอที่พอทางเอาเลย ทัพนครก็พากันนิ่งเสียไม่คิดช่วย ถ้าคิดยกมาช่วยกันทุบหลังมันเข้าสักทีหนึ่งก็จะแล้วที่เดียว นี่เป็นอย่างนี้ไปเสียหมด ข้างสงขลาเล่าจะคิดรบสู้กับมัน ถูกมันตัดหลังเข้าครั้งไรก็วิ่งมาทุกครั้ง ที่จะคิดทำตัดหลังเหมือนมันเข้าสักทีหนึ่งก็ไม่มี อ้ายคนอะไรมีรู้ มีแต่วุ่นไขว่อยู่เปล่า ๆ ทั้งนั้น แล้วรับสั่งให้ออกมาดูท้าวพระกรุณาว่า เข้ามาฤาไม่ พระยาอภัยรณฤทธิให้ออกมาดูแล้วกราบทูลว่า ยังไม่มาหามิได้ รับสั่ง ๆ เจ้าคุณหาบนว่า ท้าวพระกรุณาไม่มาแล้ว เจ้าพระยาพระคลังเป็นแทนไปที่เฉิด ว่ากระไร คนเอาออกไปแต่กรุง ฯ

หกพันเศษ คนที่นคร ที่สงขลา ก็ว่ามีอยู่ห้าพัน ออกไปถึงจะเอาได้ฤๅไม่ได้ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่าเอาได้ เอาที่นครสามพัน เอาที่สงขลาสองพันนั้นคงได้ จึงตรัสถามพระยาเพ็ชรบุรีว่า ๆ กระไร เปนผู้จะไปจะเอาได้ฤๅไม่ ถ้าไม่ได้จะว่ากระไรจะไปยอกกับนายคิดอย่างไร พระยาเพ็ชรบุรีกรายทูลว่า ออกไปแล้วเห็นจะเอาได้ ถ้าไม่ได้แล้วก็เอาตัวกรมการมาเร่งเอา ทรงตรัสว่า เร่งเอาอะไรกับอ้ายกรมการ คิดอย่างนี้ไม่เปนแก้ว เปนการได้แล้ว ๆ ตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า ออกไปเอาคนข้างนอกได้แล้ว กับคนที่ออกไปก็หมื่นเศษ เปนกระไร จะพอทำฤๅไม่พอ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่าพอ ตรัสถามว่า ก็พอแล้วจะทำไปให้สำเร็จได้ฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ฟังดูอ้ายแขกที่เข้ามาก็มีคนอยู่สามพัน ว่าอ้ายตนกูอาเกย อ้ายเจ๊ะหมัดยีหวา มา ๒ ทัพเท่านั้น ว่าข้างหลังหามีทัพอีกไม่แล้ว แต่อ้ายตนกูหมัดสอดตั้งมั่นอยู่ปากน้ำเมืองไทร ดูการก็เห็นพอจะทำแล้วได้ จึงตรัสถามพระยาเพ็ชรบุรีว่า พระยาเพ็ชรบุรีก็เปนคนเคยได้ไปรบกับแขกรู้การอยู่แล้ว ว่ากระไร คนเราเท่านี้จะพอทำแล้วได้ฤๅไม่ พระยาเพ็ชรบุรีกรายทูลว่า การข้างนอกจะเปนอย่างไรอยู่ ยังหาทราบไม่ รับสั่งว่า ๆ อย่างนั้นมันก็ไม่รู้แล้วเข้าได้ ว่าตามความที่ได้ความเข้ามาอย่างนี้แหละ กับคนเท่านี้จะพอทำเอาแล้วได้ฤๅไม่ พระยาเพ็ชรบุรีกรายทูลว่า การ

ข้างแขก ๙ หัวเมือง[๒๔] จะเปนอย่างไรอยู่ก็ไม่ทราบ ถ้าเข้าเกลี้ยกล่อมอ้ายแขกแล้ว ก็จะต้องคิดข้างทางนี้บ้าง ทรงตรัสว่า พระยาเพ็ชรบุรีพูดขายังหารู้การอย่างไรไม่ เมื่อไม่เข้ามาฟังเอาเลย เมื่อคืนนี้เขายอกเข้ามาว่า พวกเมืองสาย เมืองยะหริ่ง เมืองระแงะสามพัน ยกเข้าตีอ้ายแขกไทรแตก ไปตั้งอยู่ประหวันแขวงตานี เขากำหนดนัดทัพกันจะเข้าตีอีก ฟังดูมูลนายเขาก็มั่นคงดีอยู่หมดทั้งนั้น ก็เมื่อไม่รู้ไม่ฟังอะไรเลย พูดกันมันจะถูกฤๅ แล้วตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า ว่าเอาเปนทำแล้วไปได้เสียทีหนึ่งก่อนเถิด จะได้สั่งเสียการไปให้ตลอดทีเดียวว่ากระไร ทำเมืองไทรได้แล้วจะทำอย่างไรต่อไป จะทิ้งแผ่นดินไว้ว่างเปล่าอยู่อย่างนั้นฤๅ ฤๅจะให้เขาเช่าไหน ๆ ก็คงจะมีคนไปอยู่ แต่ที่จะให้อยู่เหมือนอย่างเดิมอย่างนั้น อย่างนี้ไม่ได้แล้ว ถ้าจะให้อยู่ก็ต้องเอาคนอื่นเข้าไปอยู่จึงจะได้ จะเอาใครไปอยู่รักษาได้ คิดไปเสียให้เสร็จทีเดียว อย่าให้ต้องทวนไปทวนมาถามเลย เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ที่เมืองไทรนั้นเปนที่อู่น้ำอู่เข้า คงจะมีคนมาอยู่ ที่จะว่างเปล่านั้นไม่ว่างหามิได้ ถ้าจะคิดให้ออกไปอยู่รักษาแล้ว เห็นด้วยเกล้า ฯ จะต้องเอาแขกไปอยู่รักษา รับสั่งว่าถูกแล้ว จะเอาแขกไปรักษา จะเอาแขกที่ไหน เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า จะต้องรับพระราชทานดู

---

๒๔ แขก ๙ หัวเมือง หมายความว่ามณฑลปัตตานี ๗ หัวเมือง กับเมืองกลันตัน เมืองตรังกานู คือหัวเมืองแขกยรรดาที่อยู่น่าใน

ไปก่อน ถ้าเห็นผู้ใดมีความชอบในราชการคราวนี้แล้ว ก็จะรับพระราชทานเอาผู้นั้น รับสั่งว่า ไม่ว่าทำเภาะแขกที่ไหนแล้ว สุดแต่เปนแขกจะเปนแขกไทรแขกอะไรของใคร ได้ใช้สอยเห็นดีมั่นคงแล้ว ก็เอามาตั้งขึ้นให้มันไปอยู่รักษาไว้ ถ้าคิดหาคนที่พวกมากอยู่ข้างในไปได้แล้วเห็นจะดี แล้วทรงตรัสว่า คิดมาได้มากเกือบจะแล้วอยู่แล้ว ว่าไปเสียให้แล้ว ได้คนไปรักษาแล้วจะให้ขึ้นกับใคร ถ้าขึ้นกับใครแล้ว มีการมาจะไปช่วยกันได้ฤๅไม่ได้ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า จะให้ขึ้นกับเมืองนคร การก็เปนถึง ๒ ครั้งมาแล้ว ครั้งนี้จะให้ไปขึ้นอีก การก็แตกร้าวกันอยู่ ใจแขกก็จะไม่ยอมไป จะให้ไปขึ้นเมืองสงขลา ก็จะคิดรักษาช่วยกันไม่ได้ ก็ให้มาขึ้นกรุง ฯ เสียทีเดียว รับสั่งว่าขึ้นนครขึ้นสงขลาไม่ได้แล้ว ให้มาขึ้นกรุง ฯ ก็ถูก แล้วทรงตรัสถึงท้าวพระกรุณาว่า ทรงคอยอยู่ก็ไม่เห็นเข้ามา จึงรับสั่ง ๆ เจ้าคุณผู้ใหญ่ สั่งเจ้าคุณหาบน่า ช่วยกันคิดปฤกษาหารือไถ่ถามเข้าเสียให้พร้อมกัน คนที่ยกออกไปกับคนข้างนอกจะพอทำฤๅไม่พอ ถ้าเห็นว่าไม่พอแล้ว จะได้คิดเพิ่มเติมให้ออกไปให้พอ ทำเสียให้แล้วทีเดียว แล้วรับสั่ง ๆ พระยาเพ็ชรบุรีว่าอย่าเพ่อออกไป คอยฟังปฤกษาหารือเสียให้ตกลงกันก่อนจึงออกไป แล้วทรงตรัสถามว่าพระยาไชยาเก่านั้นไปอยู่ข้างไหน เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ไปอยู่รักษาค่ายบ้ากา ตรัสถามว่า พระยาสงขลาออกไปอยู่ด้วยฤๅไม่ คุณพิพัฒน์กราบทูลว่า ไม่ได้

ออกไปอยู่หามิได้ เป็นแต่ไปดูแลแล้วกลับเข้ามาอยู่ที่ค่ายเมือง ทรงตรัสว่า ออกไปดูแลอะไร จะคิดเอาปืนใหญ่ออกไปยิงมันแต่สักที่หนึ่งก็ไม่ได้ คอยทัพใหญ่เขาเถิด ทัพใหญ่เขาออกไปถึงแล้วก็จะอ้อแอ้เข้ามาคิดแก้ตัวเท่านั้นเอง พระยาเพ็ชรบุรีก็เป็นพรรคพวกชอบกันอยู่แล้ว พระยาสงขลาเป็นคนมีเงินมีทองก็จะมาสู่หาเอาเงินเอาทองเป็นกำนัน ยักเยียดให้พระยาเพ็ชรบุรีช่วยว่ากล่าว พระยาเพ็ชรบุรีก็จะเอาความไปบอกกับนาย พาให้นายอ้อแอ้ตามกันอยู่แล้ว ก็เห็นจะเสียการเสียงานจริง ไม่เป็นแก้วเป็นการอะไรได้แล้ว ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า ปฤกษาหารือไถ่ถามกันตกลงอย่างไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ได้ปฤกษาเจ้าพระยาบดินทรเดชา ท้าวพระกรุณา พระยาเพ็ชรบุรี พร้อมกันเห็นว่า ที่ข้อจะตั้งเมืองไทรนั้นจะรับพระราชทานพึงดูการทำเสียให้แล้วก่อน ถ้าเห็นว่าควรจะเอาผู้ใดได้จึงจะจัดแจงตั้งขึ้นรับสั่งว่านิ่งอยู่ จะทรงตรัสกับกรมหลวงรักษ์รณเรศก่อน จึงทรงตรัสว่าไม่พอที่เอาเลย ถ้าทัพนครยกมาช่วยเหลือกันแล้ว การจะเป็นได้ที่ไหนถึงอย่างนี้ ดูแผนที่ ๆ เมืองสงขลาเล่าก็มั่นคงนักหนา อ้ายแขกจะเข้ามาทำได้ก็แต่ข้างน่าเมืองทางเดียวเท่านั้น ถ้าคิดรับรบสู้อยู่แล้ว ถึงอ้ายแขกมันจะมาสักเท่าไรก็สู้ได้ กลัวแต่มันจะไม่คิดสู้นั่นแหละเป็นอันจนใจที่เดียว แล้วรับสั่ง ๆ ให้คุณพิพัฒน์เอาแผนที่เมืองสงขลาไปถวายกรมหลวงรักษ์รณเรศ

ครั้นคุณพิพัฒน์เอาแผนที่มา รับสั่ง ๆ ว่าให้ท้าวพระกรุณา ให้เจ้าพระยายมราชดูเสียให้เข้าใจ ออกไปจะได้คิดรับรบสู้กับมัน จึงทรงตรัสว่า ดูแผนที่บ้านเมืองแล้วไม่น่ากลัวเอาเลย ถึงมันจะเข้ามาสักเท่าไรก็ทำไม่ได้ แล้วทรงตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า คิดดูให้ดี เปนผู้จะออกไปทำกับมันแล้ว เปนกระไร คนข้างนอกมีอยู่ห้าพัน ออกไปถึงแล้วจะเอาได้ฤๅไม่ได้ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า ถ้ามีแล้วก็เอาได้ รับสั่งว่า อย่าว่าอย่างนั้นว่าเอาเปนมีนั่นแหละ ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง ทั้งนครทั้งสงขลาจะเอาคนห้าพันไม่ได้เจียวฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เอาถึ่นครสามพัน ที่สงขลาสองพันนั้นคงได้ จึงตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า ๆ กระไรจะไปเอาได้ฤๅไม่ได้ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่าเอาได้ ทรงตรัสถามว่าถ้าไม่ได้จะว่ากระไร พูดกันเสียก่อน ว่าแต่เอาได้ ๆ ออกไปถึงแล้วจะไม่ได้เหมือนว่าจะทำอย่างไรจะยอกเข้ามาฤๅ ๆ จะว่ากระไร ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า ถ้าเอาไม่ได้โดยดี ก็ต้องรับพระราชทานเอาโดยร้าย ทรงตรัสว่าเออ ว่าอย่างนั้นแล้วก็คงได้ เอาได้แล้วเปนกระไรกับคนข้างนอกจะพอทำฤๅไม่พอ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่าพอ ทรงตรัสถามว่า ก็พอแล้วจะทำเอาเมืองไทรได้ฤๅไม่ได้ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า การข้างนอกยังหาเห็นว่าอย่างไรไม่ รับพระราชทานออกไปถึงเห็นการเข้าแล้วความจึงจะเปนแน่ รับสั่งว่าอย่าว่าอย่างนั้นไม่เอา ถ้าว่าอย่างนั้นแล้วก็ออกไปเปล่า ๆ หา

เปนงานเปนการอะไรไม่แล้ว ออกไปถึงก็จะต้องรอคอยฟังการก่อน ถ้าได้ความแล้วจะยอกเข้ามา กว่าข้างนี้จะยอกออกไป ทางก็ไกลถึง ๑๔ วัน ๑๕ วัน เวียนกันอยู่แต่อย่างนี้แล้วก็เต็มที่ การไกลอย่างนี้ก็ต้องว่ากล่าวสั่งเสียไปเสีย ให้เสร็จที่เดียวจึงจะได้ ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง ฉันเปนเจ้าแผ่นดินต้องว่ากล่าวอยู่เอง แม่ทัพนายกองก็เปนผู้รักษาแผ่นดินด้วยกัน ถ้าออกไปทำไม่ได้แล้วจะไปเอาแก่ใคร ฉันก็ต้องวิวาทโกรธขัดใจเอานั่นแหละ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ฟังดูคำให้การอ้ายแขกซึ่งจับได้ ถามเข้ามานั้นก็ว่าข้างหลังทัพอ้ายแขกไม่มีกองทัพหามิได้ มีอยู่ที่ปากน้ำเมืองไทร อ้ายตนกูหมัดสอัดตั้งมั่นรักษาอยู่ ทรงตรัสว่า มันจะรักษาอยู่คนสักกี่มากน้อย จะมีอยู่ก็สักพันหนึ่งสองพันเท่านั้น ว่ากระไรพระยาเพ็ชรบุรี เปนคนเคยรู้การอยู่แล้ว เปนกระไรคนถึงหมื่นเศษจะทำเอาเมืองไทรได้ฤๅไม่ได้ พระยาเพ็ชรบุรีกราบทูลว่า การข้างนอกยังหาทรายความเปนแน่ไม่ ทรงตรัสว่าแน่ไม่แน่ความก็ยอกเข้ามาอย่างนี้แหละ คิดไปตามความว่า อ้ายแขกก็เท่านั้น เราก็เท่านี้จะทำเอาได้ฤๅไม่ได้ พระยาเพ็ชรบุรีนิ่งอยู่ จึงตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า พูดกันนี้ยังหาได้ครึ่งไม่อีก เปนกระไรจะทำเอาได้ฤๅไม่ได้ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า ออกไปถึงแล้วไม่นิ่งรอคอยอยู่หามิได้ คิดจะทำลงไปให้ถึงเมืองไทรที่เดียว ทำไปพลางดูการไปพลาง ถ้าเห็นการว่าเปนอย่างไรแล้วจึงจะยอกเข้ามา

รับสั่งว่าเออ ถ้าคิดอยู่อย่างนั้นก็ถูกแล้ว ทำลงไปเห็นการว่าฝรั่งมังค่ามันเปนอย่างไรอยู่แล้ว ก็ยอกเข้ามาเถิด เอาทัพใหญ่พี่น้อง[๒๕] ยกออกไปช่วยกันทุ่มเททำเอาให้แล้วจนได้ แล้วตรัสถามว่า ถ้าทำลงไปไม่ได้จะว่ากระไร ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า จะรับพระราชทานยกเข้าประชิดคิดเคี่ยวทำกับมันไปให้สำเร็จจนได้ ทรงพระสรวลตรัสว่า สาธุ ๆ จำเริญไปเถิด คิดอย่างนี้ได้ดีแล้ว ค่อยสว่างพระไทยลงได้ แต่ทรงคิด ๆ ราชการอยู่จนประชุมไม่หลับพระเนตรได้ จะเสวยก็ไม่ลงพระสอ ทรงขัดเคืองเจ็บพระไทยนัก ออกไปถึงใช้สอยไม่ได้การแล้ว หัวยักษ์หัวมารอยู่ที่ไหนก็ตัดหัวมันเสียเถิด คิดเคี่ยวทำกับมันไปจนได้ จะส่งเข้าเอง คิดทำได้ถึงอย่างนี้แล้วก็คงได้เมืองไทรคืน แล้วกันเท่านั้น จึงทรงตรัสถามว่า ก็ได้เมืองไทรแล้วจะให้แผ่นดินว่างเปล่าอยู่ฤๅ ฤๅจะให้เขาเช่า ไหน ๆ ก็คงจะมีคนไปอยู่ จะจัดแจงไปตั้งรักษาไว้ฤๅ ฤๅจะให้ใครไปอยู่รักษา จะให้กลับไปอยู่รักษาเหมือนอย่างเดิม[๒๖] นั้นไม่เอาแล้ว คิดเสียให้เสร็จทีเดียว อย่าให้ต้องทวนกลับไปกลับมาเลย ท้าวพระ

---

๒๕ ที่ว่าทัพใหญ่พี่น้องตรงนี้ เข้าใจว่าทรงพระราชดำริห์ว่า ถ้าพระยาศรีพิพัฒน์ไปติดขัด จะให้เจ้าพระยาพระคลังยกลงไปอีกทัพ ๑ ด้วยเจ้าพระยาพระคลังเคยเปนแม่ทัพลงไปครั้งตนกู เดนดีเมืองไทร

๒๖ อย่างเดิมตรงนี้ หมายความว่าขุตรเจ้าพระยานครเปนผู้ปกครองเมืองไทร

กรุณากราบทูลว่า ที่เมืองไทรเป็นที่อู่น้ำอู่เข้า จะต้องให้ไปอยู่รักษา แต่ผู้ซึ่งจะไปรักษานั้น ต้องรับพระราชทานเอาแขกจึงจะได้ แต่จะคิดทำเสียให้แล้วก่อน หาดูคนมีความชอบที่พรรคพวกมาก จึงจะจัดแจงให้ไปอยู่รักษา รับสั่งว่าถูกแล้ว ก็ทรงคิดเห็นอยู่ว่าอย่างนั้น จะเอาแขกไทรฤๅแขกอะไรของใครที่ไหนก็เอามาเถิด สุดแต่เป็นแขกเห็นว่าควรจะตั้งให้อยู่รักษาได้แล้วก็ตั้งขึ้นไว้ ยังคิดอยู่อีกนิดหนึ่งก็จะแล้วดอก แล้วตรัสถามว่าตั้งขึ้นไว้แล้วจะให้ไปขึ้นกับใคร ถ้าขึ้นกับใครแล้ว มีการงานมาจะช่วยกันได้ฤๅไม่ได้ ที่จะให้เข้ามาขึ้นกรุง ฯ อย่าว่าไม่มีตำรามาแต่ไหนแล้ว ว่ากระไรผู้ใหญ่ ๆ นั่งอยู่ด้วยกันหมด ท่านกรมหลวงรักษ์รณเรศว่าไปก่อน กรมหลวงรักษ์รณเรศกราบทูลว่า ให้ขึ้นกับเมืองนครแขกก็แตกร้าวอยู่ จะให้ขึ้นกับเมืองสงขลาก็พอเย็น ๆ ไปได้ แต่ว่ามีการงานมาจะหาช่วยกันได้ไม่ ทรงตรัสว่า ขึ้นกับเมืองสงขลาเย็น ๆ อย่างไร มีการมามันจะช่วยใครได้กับอ้ายคนย่าโม่ขี้ขลาดอย่างนี้ แล้วตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า ๆ กระไร จะให้ไปขึ้นกับใคร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า จะให้ไปขึ้นนครการก็เป็นถึง ๒ ครั้ง แตกร้าวกันอยู่แล้ว จะให้ขึ้นกับสงขลา ๆ ก็จะหาช่วยกันรักษาได้ไม่ ตรัสถามว่า ก็ขึ้นนครขึ้นสงขลาไม่ได้แล้วจะให้ไปขึ้นที่ไหน มีอยู่ก็แต่เมืองถลาง ฤๅจะให้ไปขึ้นถลาง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เมืองถลางนั้นก็ไกล คราวมีการมีงานขึ้นเห็นจะมาช่วย

กันหาทันไม่ แล้วตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า ๆ ไปดูหรู จะให้ไปขึ้นกับใคร ท้าวพระกรุณากรายทูลว่า จะให้ไปขึ้นนครการก็เป่นมาแล้ว จะให้ไปขึ้นข้างสงขลาก็ไม่ได้ ทรงตรัสว่าขึ้นนครขึ้นสงขลาไม่ได้แล้ว จะให้ไปขึ้นกับใคร ว่ากระไรพระยาเพ็ชรบุรี ใจของตัวจะให้ไปขึ้นกับใคร พระยาเพ็ชรบุรีกรายทูลว่า จะให้ขึ้นเมืองนคร ก็ได้ขึ้นมาแล้ว การก็เป่นมาทั้ง ๒ ครั้ง จะให้ขึ้นเมืองสงขลาก็ไม่ได้ ยังมีอยู่แต่เมืองถลาง เมืองไชยา เมืองชุมพรเท่านั้น ทรงตรัสว่า ๆ อะไรอย่างนั้น เมืองชุมพร เมืองไชยา ไกลอยู่หาไหน ๆ มิรู้ มันจะช่วยกันได้ฤๅ ว่าอย่างนี้แล้วก็ให้ไปขึ้นเพ็ชรบุรีบ้านเจ้าที่เคียวเป่นไร จะได้นอนกินเล่นอุตุไป แล้วทรงตรัสว่า จะให้ขึ้นได้ก็มีอยู่แต่นคร สงขลา ๒ เมืองเท่านั้นแหละ ว่ากระไร จะให้ไปขึ้นที่ไหน เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า การอย่างนี้ก็ต้องรับพระราชทานเอาตามใจสมัค ทรงตรัสว่า ๆ กล่าวก็เพราะเขาะดีอยู่ แต่จะเอาตามสมัคนั้นไม่ได้ เป่นการของเรา ๆ ต้องยังคัยอยู่เองจึงจะดี แล้วทรงตรัสถามว่าจนอยู่หมดแล้วฤๅ จะให้ไปขึ้นกับใครได้ ขึ้นได้ก็ที่นครนั่นแหละให้มันไปขึ้นกับนครเถิด ว่าอย่างนี้เข้าใจฤๅไม่ จะว่าให้ฟังทำไมกับเมืองไทรเป่นเมืองน้อยนิดหนึ่งเท่านั้น เมืองนครเป่นเมืองใหญ่มากกว่าถึง ๒ เท่า ๓ เท่า โดยว่าจะเสียเมืองไทรไปเมืองนครดีอยู่แล้วจะคิดทำอะไรก็ได้หมด ถ้าให้ไปขึ้นอื่นเสียแล้วเมืองนครก็จะเศร้าหมองแตกร้าวอิดโรยไป ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ เพลาเช้า เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า แขกข้างเมืองกลันตันเกิดวิวาทรบพุ่งกัน แต่หาทราบว่าใครต่อใครรบกันไม่ ทรงตรัสถามว่า รบกันด้วยเหตุอะไร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ด้วยเหตุชิงกันเป็นเจ้าเมือง ทรงตรัสว่า จะว่าอ้ายพระยาโงยคิดไปรบสู้กันอีกก็เห็นจะไม่เป็นจะเป็นก็แต่อ้ายหวันพ่อตานั่นเอง อ้ายหวันพ่อตามันมีพรรคพวกมากอยู่ ถ้ามันคิดจะรบสู้แล้วมันก็รบสู้กันได้ แล้วทรงตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า เข้ามาทำไม ดูจัดแจงทำเรือเสียให้แล้วเถิดอย่าลนลานออกไป คอยกันให้พร้อมเสียก่อนจึงค่อยไป ถ้าเห็นว่าจะไปวันเดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ ยังไม่พร้อมทันกันได้ก็เหลือมไปอีกสัก ๒ วัน ๓ วันจะเป็นไร สุดแต่ให้พร้อมกันไปนั่นแหละดี ไปอย่างนี้ไม่เอาริ้พลไปให้พร้อมแล้ว จะไปแต่ตัวจะไปทำอะไรได้ จะทำได้ก็อาไศรยเพราะริ้พลพร้อมก่อนจึงจะทำได้ ถ้าออกไปเห็นว่าจะชิงที่สงขลาไม่ได้ ก็ไปชิงที่นครชิงนครไม่ได้ก็ไปชิงเอาไชยา สุดแต่คิดอย่าให้เสียท่วงทีกับอ้ายแขกได้ ถ้าออกไปถึงแล้วการจะเป็นอย่างไรก็ตริตรองไปตามการ อย่าไปเห็นแก่การอื่น พระยาสงขลาเป็นคนสิ้นคิดมีอยู่ก็แต่เงินแต่ทอง อย่าเชื่อถือเอาโดยง่าย ถ้าจะคิดหาเอาอย่างนั้นแล้ว มาเอาข้างแขกดีกว่า แล้วรับสั่งว่า ดูทำเรือเสียให้แล้วก่อนเถิด จึงจะทรงตรัสสั่งสอนออกไป แล้วพระยาเทพกราบทูลลาให้พระยาเพ็ชรบุรีกลับไปเมืองเพ็ชรบุรี รับสั่ง

ว่าเออ ออกไปให้ไปดีมาดีเถิด ออกไปแล้วจะให้คนเข้ามาลงเรือณกรุง ฯ ๕๐๐ ก็ไล่ให้เข้ามา ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำ หาได้ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรไม่ ฯ

◎ ณวันเดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ เพลาเช้า ตรัสถามพระสิงหบุรี พระสรรคบุรีว่า เคยไปนครไปสงขลาอยู่ฤๅไม่ พระสิงหบุรี พระสรรคบุรี กราบทูลว่ายังไม่เคยไป จึงทรงตรัสกับเจ้าคุณหายนว่า ไม่เคยไปอย่างนี้แล้วก็คงเมา (คลื่น) หาฟังไม่ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ถ้าลมจัด ๆ แล้ว ถึงเคยก็ไม่ฟังหามิได้ ทรงตรัสว่า จะพากันเมาคลื่นเมาลมไปกว่าจะถึงก็หลายวันอยู่ ไม่พอที่พอทางจะพากันยากลำบากในกลางชเลเลย อ้ายแขกมันก็มาสองพันสามพันเท่านั้น จะคิดช่วยเหลือกันทำเสียก็จะแล้วนี่ไม่ช่วยกันเอาเลย ปล่อยให้อ้ายแขกมันเข้ามาจนในเขตรในแดน ต้องให้ร้อนถึงทัพใหญ่ยกออกไป พากันลำบากไปเสียหมด แล้วรับสั่ง ๆ ว่า ออกไปช่วยกันทำร่ำเอาอ้ายแขกเสียให้ยับเยินสักทีเถิด กลับเข้ามาก็หาผลประโยชน์เข้ามากวาดโคกวาดกระบือเอาขี่มาเสียทางยกก็ได้[๒๗] แล้วรับสั่ง ๆ เจ้าพระยายมราชว่า บอกท้าวพระกรุณาหาเรือให้ขี่ออกไป อย่าให้เบียดเสียดเยียดยัดกันนัก ดูแต่พอสมควร เขายังไม่เคยทางชเล อุส่าห์ถนอมกันไปให้ดี ให้มีจิตรรักใคร่ไพร่พลเหมือนหนึ่งรักแก้ว ถ้าใช้สอยไม่ได้การแล้วก็ตัดหัวมันเสีย

---

๒๗ เรื่องกวาดครัว จะอธิบายข้างท้ายหนังสือนี้

ดูคิดจัดแจงไปให้ดี รี้พลก็เปนพาหนะแห่งแม่ทัพนายกอง ถ้าทำไม่ดี เบียดเสียดเยียดยัดกันไปแล้ว ออกไปถึงจะใช้สอยก็ไม่ได้ จะพากันจับไข้งัก ๆ บอกป่วยเสียหมดสิอยู่ที่เดียว เจ้าพระยามราชก็เปนผู้จะไปแล้ว คิดถนอมเอาใจไพร่พลให้พรักพร้อมไปให้ดีด้วยกันให้สิ้น ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ขุนไกรตรีเพ็ชรซึ่งเจ้าพระยานครราชสีมา[๒๘] ให้เอาของไปทำหน่ายณเมืองถลาง มีหนังสือบอกเข้ามาว่า ขุนไกรตรีเพ็ชรไปทวงเงินที่หลวงวังเมืองตะกั่วป่ายังหาได้ไม่ พระตะกั่วป่าว่าคอยพระยาไชยาออกมาถึงก่อนจะชำระให้ ขุนไกรตรีเพ็ชรคอยพระยาไชยาอยู่จนเดือน ๓ ก็ยังหาเห็นพระยาไชยาออกไปไม่ เมื่อขุนไกรตรีเพ็ชรมา เห็นเรืออ้ายแขกทอดอยู่ที่เกาะยาว ๓๐ ลำ ครั้นกลับมาขุนไกรตรีเพ็ชรพบเรืออ้ายแขก ๓๐ ลำ ถามว่าจะไปไหน อ้ายแขกว่าจะไปเมืองถลาง แต่เห็นเรืออ้ายแขกไปข้างเกาะยาว ขุนไกรตรีเพ็ชรได้ยินเสียงปืนอยู่ ๒ นัด ๓ นัด ไพร่บ้านพลเมืองตื่น นายทัพนายกองข้าหลวงกรมการลงไปคอยอ้ายแขกอยู่ที่ปากน้ำกับได้ความว่า พระยาไชยาออกไปถึงเมืองถลางณวันเดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ทรงตรัสถามว่า ที่ว่าได้ยินเสียงปืน ๒ นัด ๓ นัด ไพร่บ้านพลเมืองตื่นนั้น จะเปนไพร่บ้านพลเมืองที่ไหน เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ในหนังสือไม่ว่า ๆ ไพร่บ้านพลเมืองไหนหามิได้

---

๒๘ เจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอิน)

ว่าอยู่แต่เท่านั้น ทรงตรัสว่า ทำหนังสืออะไรเช่นนี้ จะเอาความให้ชัดว่า ไพร่บ้านพลเมือง ๆ ไหนก็ไม่ได้ จะเป็นอย่างไรอยู่หนอ มันจะเข้ามาทำเมืองไหนเข้าฤๅอย่างไร พึ่งดูมันว่าก็ว่านายทัพนายกองข้าหลวงกรมการลงไปอยู่ที่ปากน้ำ จะเป็นเมืองฉลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เมืองพังงา ฤๅอย่างไรก็ไม่รู้ พระยาไชยาเล่า เขาก็ออกไปนานแล้ว ที่จะไม่ถึงก็หาเป็นไม่ คงถึงเสียแล้ว มันก็ว่าอยู่ว่า นายทัพนายกองลงไปอยู่ที่ปากน้ำแล้ว เห็นจะเป็นนายทัพนายกองเราที่ออกไปนั่นเอง จึงตรัสถามพระยาไกร (โกษา) ว่า ปากน้ำเมืองฉลาง เมืองพังงา เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เหล่านี้ จะมีเรือเข้ามาทำยิงเอาบ้านเอาเมืองถึงเพียวฤๅ พระยาไกรกราบทูลว่า ยิงไม่ถึงหามิได้ บ้านเมืองห่างปากน้ำภูกไกลเข้าไปมาก แต่ปากน้ำจะเข้าไปในลำคลองน้ำก็ภูกเป็นห้วง ๆ ไป จึงตรัสถามว่า เรืออ้ายแขกที่อยู่เกาะยาวนั้น จะเป็นเรืออะไร พระยาไกรกราบทูลว่าเป็นเรือระยับ ทรงตรัสว่า เรือ ๓๐ ลำ มันจะมาทำเอาบ้านเมืองได้ที่ไหน กองทัพเราก็จัดแจงไปไว้แล้วถึงพันเศษสองพัน อ้ายแขกจะมีคนมาได้สักเท่าไรกับเรือระยับ ๓๐ ลำเท่านั้น เมื่อคิดสู้รบกับมันไม่ได้ก็เป็นคราวเคราะห์กรรมของเราเป็นอันจนพระไทยอยู่แล้ว แล้วทรงตรัสว่า ฤๅกองทัพไชยาจะยกมาช่วยกันเสียข้างนี้ อ้ายแขกจะไปข้างโน้น จะแคล้วกันเสียฤๅอย่างไร ว่ากระไรท่านกรมหลวงรักษ์รณเรศ ๆ กราบ

ทูลว่า ถ้ายกไปก็เห็นจะไม่แคล้วกัน รับสั่งว่า ๆ แต่ที่จะแคล้วกันฤๅไม่แคล้วนั้นเถิด ถ้าแคล้วกันเสียสิไม่เปนการที่เดียว จึงตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า เปนกระไรจะแคล้วกันฤๅไม่แคล้ว ท้าวพระกรุณากราบทูลว่ากองทัพจะยกมา เรือก็จะมีมาหลายลำคงพบไม่แคล้วกันหามิได้ รับสั่งว่า ถ้ามาไม่แคล้วกันแล้วจะเปนไร การจะรบสู้กับมันก็คิดขัดแขงไว้พอทำอยู่แล้ว ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามขุนจิตรใจรักษ์ว่า เมื่อรบกับอ้ายแขกที่ปลักแรกนั้น มันยกเข้ามาทำอย่างไรก่อน ได้สู้รบกับมันอย่างไร ได้อะไรมาบ้างฤๅไม่ พระยาเทพกราบทูลว่า อ้ายแขกยกแยกกันตรงเข้ามาเปน ๓ สาย กองทัพหลวงไชยสุรินทร์ยกแผ่รายกันดาหน้าเข้าไปยิง เอาอ้ายแขก ๆ ก็ยิงสู้รบอยู่สักครู่หนึ่ง อ้ายแขกยกเข้าตี ได้สู้รบกันถึงอาวุธสั้น อ้ายแขกแตกถอยไปตั้งอยู่แหลมเกวียนห่างกันประมาณเส้นเศษ[๒๙] กองทัพได้ยึนหลักอ้ายแขกมา ๒ บอก รับสั่งว่าเปนไรจึงไม่ตามตี ให้มันตั้งค่ายลงได้ ว่ากระไร คุณเทพกราบทูลว่า ผู้คนมีน้อยตัวอยู่ จึงตั้งรับอยู่ที่ปลักแรก ตรัสถามว่า พระยาสงขลาเขาเกณฑ์เติมไปให้อีก ๕๐๐ นั้น ว่ากระไรเล่า คุณเทพกราบทูลว่า ออกไปก็คิดตั้งมั่นรับอยู่ที่ปลักแรก ยังหาได้ยกไปตีต่อไปไม่ ทรงตรัสว่า มันมีแต่อย่างนั้นไปเสียหมด มันไม่ได้ยินเขาพูดจาเล่าการทัพการศึกข้างเลย เขาว่ารบกับแขกนั้น

---

๒๙ ตรงนี้ตกตัวเลข ไม่ใช่เส้นเดียว

มิแต่ยืนเตรียมคอยยิงไว้สัก ๒ คราว ๓ คราวเท่านั้นก็จะได้ เขาเล่าว่าอ้ายแขกจะเข้ามารบแล้ว มันยกรออยู่ให้ยิงพอสิ้นทางยืนคายศิลา ถ้ายิงมันออกไปคราวหนึ่งแล้ว มันก็ลงนอนหลบลูกยืนเสีย พอสิ้นคราวยืนคราวหนึ่งแล้ว ก็พากันวิ่งเข้ามาทีเดียว ถ้าไม่เตรียมคอยยิงมันอยู่อีกสัก ๒ คราว ๓ คราวแล้ว มันก็วิ่งเข้ามาถึงตัวเอาจนได้ ที่คนเขาเข้าใจรู้การแล้ว เขาจัดเอายืนหลักไว้ข้างน่ายิงเสียก่อน มันวิ่งเข้ามาใกล้แล้วก็เอายืนคายศิลาใส่มันเข้า ถูกเข้าสัก ๒ คราว ๓ คราวเท่านั้นอ้ายแขกก็เข็ดลง หาอาจจะเข้ามาไม่ นี่มันทำเอาตามใจมัน มิแต่คิดหยอนกลัวมันไปเสียหมดทั้งนั้น ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า หาฤกษ์หาพาจะไปได้เมื่อไร ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า จะกราบถวายบังคมลาณวันเดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ เพลาเช้า ๓ โมง ๗ บาท ตรัสถามพระยาพิพัฒน์ พระยาโชฎึกว่า ๗ ค่ำน้ำกลางวันจะลงเมื่อไร พระยาพิพัฒน์ พระยาโชฎึก กราบทูลว่า น้ำจะลงก็ราวเพลาเช้า ๔ โมงเศษ รับสั่งว่า ก็ราว ๕ โมงนั่นแหละ ให้ท้าวพระกรุณาลงนั่งคอยอยู่ในเรือก่อนเถิด ๕ โมงแล้วจึงจะเสด็จพระราชดำเนินลงไปส่ง แล้วทรงตรัสถามว่า จัดแจงเรือเอาไปได้กี่ลำ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า จำนวนเรือนั้นยังหาเป่นแน่ลงได้ไม่ เรือยืมก็ยังไม่พอ รับสั่งว่าดูจัดแจงหาเสียให้พอ อย่าให้เบียดเสียดเยียดยัดกันไป ไพร่พลจะอิดโรยเสียหมด

สั่งเจ้าพระยายมราชไปยอกแล้วฤๅ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่าทรายแล้ว พวกหัวเมืองฝ่ายเหนือนั้นจัดให้ลงเรือใหญ่ออกไปหมด ลงเรือกำปั่นแปลงเรืออย่างนครบ้าง รับสั่งว่าเออดีแล้ว อุส่าห์ถนอม ๆ ไป เขายังไม่เคยการชเล แล้วตรัสถามว่าผู้คนมาถึงพรักพร้อมกันหมดแล้วฤๅ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่ายังอยู่แต่พวกราชบุรี ยังหามาถึงไม่ ตรัสถามว่า พระยาภักดีณรงค์เอามันไปด้วยฤๅไม่ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า ไม่ได้เอาไปหามิได้ เอาไปแต่นายกอง รับสั่งว่า เอามันไปจะได้เคย ๆ การเข้าย้าง ดูจัดแจงหาเรือเสียให้พอเถิด มันเข้ามาจะได้ลงเรือไปให้พรักพร้อมกัน ถ้ายังไม่พรักพร้อมก็รออยู่ให้พรักพร้อมก่อนจึงค่อยไป ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ เพลาเช้า เจ้าคุณหายนกราบทูลลา ให้ท้าวพระกรุณากับนายทัพนายกองกราบถวายบังคมลาออกไป ทรงตรัสว่า เออ ออกไปให้จำเริญ ๆ ไปหมดด้วยกันเถิด ให้มิไชยชำนะแก่ข้าศึกศัตรูโดยง่าย ออกไปแล้วอย่าให้มีความประมาทแก่การ คิดดูให้รอบคอบ จะบัญชาว่ากล่าวการสิ่งไรก็ให้เด็ดขาด คิดทำให้เหมือนอย่างเจ้าพระยาดินทรเดชาได้ จึงจะดี แล้วรับสั่ง ๆ กรมหลวงรักษ์รณเรศ ให้พระราชทานเครื่องยศสำหรับศึกกับท้าวพระกรุณาแลนายทัพนายกองทั้งปวง แล้วเจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ยายหนูซึ่งโดยสานเรือขนจีตรใจรักษ์เข้ามานั้นเล่าว่า เมื่อกองทัพสงขลาถอยเข้ามา

อยู่ที่ค่ายปลักแรดรบสู้กับอ้ายแขกนั้น พวกไพร่บ้านพลเมือง ๆ สงขลาพากันตกตื่นใจมาก ยายหนูคนนี้เปนลูกค้ากรุง ๆ ออกไปค้างอยู่สงขลา จัดแจงเก็บของลงเรือจะเข้ามา พระยาสงขลาห้ามไว้หาให้มาไม่ ยายหนูจึงได้โดยสานขุนจิตรใจรักษ์เข้ามา ว่าที่บ้านพระยาสงขลาพากันร้องไห้แซ่ไป มอญ ๓ คน บ่าวพระยาราชสุภาวดีคน ๑ บ่าวพระยานครเชื้อนขันธ์ ๒ คน มาขออาสาออกไปตีอ้ายแขก พระยาสงขลาจัดคนให้ไป ๕๐ ออกไปได้สู้รบกับอ้ายแขก พวกสงขลาแตกหนีมา อ้ายแขกล้อมมอญ ๓ คนไว้ อ้ายมอญ ๓ คนแหกออกมาได้ ขอกองทัพพระยาสงขลา ๑๐๐ กับเงิน ๕๐ ชั่ง จะไปซื้อเสบียงยกไปตีกับอ้ายแขกอีก พระยาสงขลาหาให้ไม่ แล้วว่าพระยาสงขลาสิ้นสติสมปฤดีไป หาเปนอันที่จะคิดออกไปสู้รบกับอ้ายแขกไม่ รับสั่งว่าเชื่ออะไรกับยายแก่ยายเถ้า เขาไม่ให้เรือเข้ามาก็โกรธเขา ว่าเขาโดยขัดใจนั่นเอง ถ้าจริงเหมือนว่าแล้วสงขลาจะอยู่ได้ที่ไหน ก็เสียมัน ปานนี้ข่าวก็เลื่องฦๅเข้ามาถึงเสียแล้ว ถ้าจะเปนเหมือนว่าข้าง ก็เปนแต่พากันตกตื่นใจนั่นเห็นจะจริง ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำทรงตรัสว่า เรือพระยาวิชิตณรงค์ออกไปก็เปนรูปเรือกำปั่นอยู่ ถ้าออกไปถึงก่อนได้แล้ว พวกสงขลาจะแลเห็นเข้าพากันตกตื่นใจไปว่า เปนกำปั่นพวกคนขาวมาช่วยอ้ายแขกเสียดอกกระมัง ถ้าแม้นว่าเรือขุนพัฒน์ไปถึงก่อน ก็จะได้รู้ว่าเปนกำปั่นกองทัพของเราออกไป ถ้ายังไม่มีใครไป

ถึงก่อนให้รู้แล้ว พากันตกตื่นใจไปเสียว่าเป็นกำปั่นอ้ายคนขาวเข้ามารบ คิดทิ้งบ้านเมืองไปเสียก็เป็นอันจนใจอยู่แล้ว พึ่งดูมิแต่ตกตื่นใจกลัวมันไปเสียหมด ไม่คิดรบสู้กับมันให้มิไชยชำนะบ้างเลย ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามเจ้าคุณหาบนว่า ที่เมืองสงขลานั้นมีเรืออยู่เท่าไร คิดกักเรืออะไรไว้บ้าง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่าคิดกักไว้ เรือมาแต่เมืองใหม่ ๒ ลำ มาขายขึ้นที่กระสุนดินดำที่สงขลา พระยาสงขลาให้ซื้อขึ้นไป ยังหาให้เรือไปไม่ แต่เรือลูกค้านอกนั้นก็กักไว้หมด เรือรบที่สงขลาก็มีอยู่ ๒ ลำ นอกจากนั้นชำรุดใช้หาได้ไม่ เรือสำปั้นท้ายตัดต่อขึ้นบรรทุกศิลาครั้งนี้ก็มีอยู่อีก ๑๐ ลำ ทรงตรัสถามว่า ก็จัดแจงเรือไว้อย่างไรบ้างฤๅไม่ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า แต่เรือสำปั้นท้ายตัดนั้น จัดแจงผูกขึ้นน่าเรือไว้คิดคอยจะรบสู้กับอ้ายแขก กลัวจะข้ามมาเผาบ้านคลองสำโรง แต่เรือใหญ่สองลำนั้นก็ให้จัดแจงเครื่องเรืออยู่ยังหาแล้วไม่ ทรงตรัสถามว่า จัดแจงผูกใบด้วยฤๅไม่ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่าจัดแจงผูกใบไว้ด้วย ทรงตรัสว่าจัดแจงอย่างนั้น ก็จะคิดหนีทิ้งบ้านทิ้งเมืองไปอยู่เกาะนั้นเอง ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลังเห็นจะหนีฤๅไม่หนี เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า เห็นจะไม่หนี รับพระราชทานไล่เลียงถามยายหนูดู ยายหนูว่าพระสงฆ์ที่สงขลาพร้อมกันมาหาพระยาสงขลาว่า จะลึกรับอาสาขอออกไปช่วยรบ

สู้กับอ้ายแขก พระยาสงขลาห้ามไว้ว่าอย่าเพ่อสึก คอยรอฟังการดูก่อน กองทัพกรุง ฯ ก็จะออกมาเร็วอยู่แล้ว ถ้าเห็นว่าการกวดขันมากมายแล้ว จึงจะบอกให้สึกออกมาช่วยกัน รับสั่งว่ากระนั้นสิ การมีเข้ามาจนถึงบ้านถึงเมืองแล้ว จะไม่สึกออกมาช่วยกันอย่างไร ก็ต้องสึกออกมาช่วยกันรบสู้มันให้จงได้ แล้วตรัสถามว่า เรือซึ่งให้เข้ามาบรรทุกเข้านั้น ได้เข้าลงเรือบ้างแล้วฤๅไม่ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ได้ซื้อบรรทุกเรือลงแล้ว รับสั่ง ๆ เจ้าคุณหาบนว่า ให้สั่งท้าวพระกรุณาออกไปว่า ซึ่งให้เรือเข้ามาขอบรรทุกเข้าออกไปนั้น จะโปรดพระราชทานให้ออกไปก็เปนคราวกำลังวุ่นจัดแจงส่งกองทัพใหญ่อยู่ จัดแจงหาทันไม่ ต่อคราวหลังเรือเข้าออกไปเถิดจึงจะพระราชทานให้ออกไป แต่จัดหาปลาใบไม้พริกเกลือฝากท้าวพระกรุณาออกไปให้แจกจ่ายให้ทั่วกันกินไปพลาง พวกนายทัพนายกองข้างนอกก็ขัดสนอดอยากอยู่ จะได้มีใจเปนกำลังสู้รบกับอ้ายแขกต่อไป ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำทรงตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า จัดแจงเรือจะเอาออกไป คิดหมดด้วยกันสักกี่ลำ ผู้คนมาถึงพร้อมกันหมดแล้วฤๅ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า ยังอยู่แต่คนเพ็ชรบุรี ๕๐๐ คน ราชบุรี ๕๐๐ ยังหามาถึงไม่ เรือที่ได้ออกไปเปนเรือยิม ๒๐ ลำ คิดทั้งเรือรบใหญ่เรือรบน้อยจะได้ออกไปหมดด้วยกันเปนเรือ ๔๑ ลำ ทรงตรัสถามว่า คนก็ยังอยู่ถึง ๙๐๐ พันหนึ่งยังมากนักหนา คิด

ไว้ว่ากระไร จะให้ลงเรือที่ไหน จะให้ใครจัดแจงส่งเสียไป ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า คิดด้วยเกล้า ฯ จะกราบถวายบังคม ลาลงไปรออยู่ที่น่าวัดสำเพ็งสัก ๒ วัน ๓ วัน ถ้าคนยังเข้ามาไม่ทันแล้ว เจ้าพระยาพระคลังจะจัดแจงส่งเสียออกไป รับสั่ง ๆ ว่า ๆ กล่าวดูจัดแจงกันเสียให้ดี จะส่ง ๆ กันไปแต่พอพ้นปากน้ำแล้ว ต่างคนต่างก็จะไปเที่ยวหาหอยหาปูกินเสียสิ เสียการเสียงานที่เดียว การที่จะจัดแจงผู้คนไปอย่างนี้ รักให้คลุกปะปนกันเข้าเสียนั่นแหละดี เอาคนเราใส่ลงกับคนนอก เป็นนายบังคับกันไปได้ จึงจะได้ ถ้าไม่คิดอย่างนี้แล้ว มันก็เที่ยวเชื่อนแชไปเที่ยวกินหอยกินปูอยู่ตามขอบฝั่งหมดนั่นเอง คิดดูจัดแจงกำชับสั่งเสียกันไว้ให้ดี แล้วรับสั่ง ๆ ท้าวพระกรุณาว่า จะเล่าความให้ฟัง เมื่อครั้งพม่ายกมาล้อมเมืองเชียงใหม่นั้น ล้นเกล้า ฯ กรมพระราชวังบวร ฯ[๓๐] ยกกองทัพหลวงขึ้นไปถึงก็ยั้งทัพรออยู่ ยังหาเข้าตีไม่ อ้ายพม่ารู้ข่าวว่ากองทัพหลวงยกขึ้นไป ก็พากันตื่นแตกถอยออกจากที่ล้อมเมืองเชียงใหม่ ยังเหลือค่ายพม่าอยู่ลูกหนึ่ง จึงแต่งให้อุยากองเป็นนายทัพยกลงมา ล้นเกล้า ฯ กรมพระราชวังบวร ฯ ให้หม่อมลำดวน[๓๑] ให้กลาโหม (ราชเสนา) ทองอิน ยกขึ้นไปตีทัพอ้ายอุยากอง[๓๒] ทัพหลวง

---

๓๐ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ในรัชกาลที่ ๑

๓๑ ลูกเธอกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

๓๒ อุยากองคนนี้ กองทัพไทยจับตัวได้ในคราวนั้น

ก็ยกหนุนขึ้นไป ทัพอ้ายอุยากองพากันแตกกระจัดกระจาย จับนายทัพนายกองอ้ายพม่าได้หลายคน อ้ายพม่าจึงได้เลิกถอยแตกไปจากเชียงใหม่ ความเปนอย่างนี้ ฟังแล้วจำไว้ เมื่อครั้งอ้ายพม่ายกมาตีเมืองถลางนั้นก็ครั้งหนึ่ง ว่าอ้ายพม่ายกมาล้อมเมืองถลางไว้ กองทัพกรุง ฯ ยกไปถึงเมืองตะกั่วทุ่งก็พากันยั้งอยู่ พวกอ้ายพม่าได้ยินเสียงคลื่น คิดว่าเสียงปืนใหญ่ก็พากันแตกไปจากเมืองถลาง กองทัพเรือเมืองไทรยกมาทันก็ได้ช่วยกันกับกองทัพกรุง ฯ ออกไล่จับนายทัพนายกองอ้ายพม่าได้ กองทัพกรุง ฯ ยกไปตั้งอยู่เมืองถลาง เรือเสบียงอ้ายพม่า ๔ ลำ ตามมาส่งเสบียงกัน คิดว่าอ้ายพม่ายังอยู่เมืองถลางก็ตรงเข้ามาใกล้ กองทัพฝ่ายเราให้ล่ามพม่าเรียกเรือ ๔ ลำ พวกพม่าคิดว่ากองทัพพม่าด้วยกันเรียกก็ตรงเข้ามา กองทัพเราออกไล่จับได้สิ้นทั้ง ๔ ลำ ฟังแล้วอุส่าห์จำเอาไว้ นี่ว่าด้วยความที่ข้อจะตกตื่นใจ พากันหลงเข้าไปจะเสียที ประเพณีจะทำทัพทำศึกแล้วอย่าให้มีความประมาท อุส่าห์ตริตรองการให้รอบคอบจงมาก แลเรือนายทัพนายกองซึ่งจะข้ามไปแต่ฝั่งตวันออกนั้น ก็ให้ระวังกำชับกันเสีย อย่าให้พลัดแพลงล่วงเกินหลงเปลี่ยวไปแต่ลำหนึ่งสองลำได้ คอยสับสาวคิดดูลงไปให้พรักพร้อมกันให้ดี ถ้าแม้นว่ากองทัพราชรินทร์ไปถึงก่อนแล้ว พวกอ้ายแขกมันรู้เข้าว่ากองทัพกรุง ฯ ออกมา มันก็จะพากันแตกหนีไปสิ้น มันจะอยู่สู้รบที่ไหน แขกเมืองจนะ เมือง

หนองจิก เมืองยะลา ซึ่งไปเข้าด้วยกับอ้ายแขกไทรนั้น ก็จะพากันกลับใจมาเข้าหาสิ้น พวกแขก ๙ หัวเมืองก็จะมิใจช่วยรบสู้แขงแรงเข้าหมดด้วยกัน ถ้าออกไปไม่ทันเมืองสงขลาเสียหายเสียจะเอาผู้คนไม่ได้ การเปนประการใดแล้วก็ดี เร่งบอกเข้ามาจะได้จัดคนเพิ่มเติมยกออกไปให้พอทำเอาให้แล้วจนได้ ถ้าออกไปถึงแล้ว ให้กำชับนายทัพนายกองเสียงทั่ว อย่าให้มีความประมาททำหูไวใจเบาแก่การ หลงยกล่วงถลำเข้าไปให้เสียที เหมือนหนึ่งเอาพิมเสนไปแลกเกลือไม่ต้องการ ให้คิดตริตรองการให้รอบคอบหนักแน่นเสียก่อน จึงจะทำเอาไชยชำนะแก่มันได้ ถ้าจับมันได้จะซักถามข้อราชการกับมันแล้วอย่าเชื่อฟังคำมันเอาโดยง่าย เฒ่ยนซักถามมันไปกว่าจะได้ความ ถ้าได้ความแล้วอย่าเพ่อเชื่อมันก่อน คิดประกอบความใคร่ครวญดูให้เห็นจริง ถ้ายังไม่เห็นจริงแล้วก็เฒ่ยนมันซักถามร่ำไปเอาความจริงให้จงได้ แล้วทรงตรัสว่า ยังคราวนี้เปนความสำคัญ จะว่าให้ฟัง การที่จะคิดตริรบสู้ทำกับมันนั้น จะคิดตีไปพลาง กวาดต้อนไปพลางอย่างนั้นหาได้ไม่ จะหนักแรงไพร่พลนัก ฉวยอ้ายแขกมันกำเริบลุกขึ้นแล้ว ที่พวกไม่สนิทจะพลอยพากันกำเริบขึ้นสิ การจะใหญ่โตเสียท่วงทีไปเปล่า ๆ คิดตริรบสู้ทำกับมันเสียให้แล้วเมืองไทรก่อน ควรจะจัดแขงใครตั้งขึ้นไว้รักษาเมืองไทรได้ก็ให้จัดแขงตั้งขึ้นไว้ แลการซึ่งจะคิดกวาดต้อนครอบครัวนั้นคิดทำเอาภายหลัง ลูบไล้ผ่อนปรนมาโดย

เย็นก่อน ควรจะจัดแจงตั้งไว้คงบ้านคงเมืองแห่งใด ๆ ก็ตั้งขึ้นไว้ ถ้าเห็นว่าอ้ายแขกไม่สู้สนิทตั้งไว้ไม่ได้แล้ว ก็กวาดต้อนเอามาเสียให้สิ้น ทำเอาให้จนใบไม้เส้นหญ้าก็อย่าให้หลงเหลือติดแผ่นดินให้มันมาตั้งติดเป่นบ้านเป่นเมืองสืบต่อไปได้ แลการซึ่งจะคิดตีรบสู้นั้น คิดทำข่าวให้ดังกะเกณฑ์ผู้คนเมืองแขกทั้งปวงลงไปให้ถึงกลันตันยกมาช่วยเข้ากองทัพกรุง ฯ ไปทุ่มเททำเอาอ้ายแขกเมืองไทรเสียให้ยับเยินจงได้ ถึงโดยว่าจะได้ ๑๐๐ ก็ดี ๒๐๐ ก็ดี ก็คงเป่นเชื้อมิข่าว ชื่อว่าเกณฑ์กองทัพเมืองนั้นยกมาช่วยกันมาก คิดแต่รบสู้ไล่ตีเอามันให้มันแตกวิ่งหนีไปให้พ้นเท่านั้นเถิด จะไปคิดล้อมเมืองไทรเหมือนอย่างเจ้าพระยานครทำกับอ้ายตนกูเดนครั้งนั้นแล้ว ไพร่พลก็จะยอยซ้ำอิดโรยไปช้านาน เห็นจะหาสำเร็จการโดยเร็วไม่ คิดตีเปิดไล่ให้มันออกไปนั่นแหละดี มันจะหนีไปไหนก็ช่างมัน การก็เห็นจะแล้วลงโดยเร็วได้ แล้วทรงตรัสว่า เมืองสงขลาจะเป่นอย่างไรอยู่หนอ จะเสียฤๅไม่เสียอย่างไรก็ไม่รู้ ข้างเมืองถลางอ้ายหวันมาลีจะคิดไปทำอย่างไรก็ไม่ได้ความเป่นแน่ คอยพวกนครก็หายไปเสียหมด เห็นอ้ายแขกที่สตูลจะเลิกถอนขึ้นมาช่วยปิดทางกันทัพนครจะมาช่วยสงขลานั่นเอง ทัพนครจะยกมาช่วยไม่ได้ การข้างสตูลมันก็เลิกไปแล้วไม่มีความอะไรยอกเข้ามาได้ก็พากันนิ่งอยู่เท่านั้นเอง เห็นจะเป่นความอย่างนี้เสียแล้ว ฯ

๏ แลกระแสพระราชดำริห์กับข้อความในบอก ซึ่งข้าพเจ้ารับพระราชทานจดหมายมานั้น ตามได้รับพระราชทานฟัง ข้อความจะขาดผิดเพี้ยน ควรมิควรประการใด รับพระราชทานพระเดชพระคุณสุดแล้วแต่จะโปรด จดหมายสิ้นข้อความ มาแต่ณวันเดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ ปีขอสัมฤทธิศก (จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑) ฯ

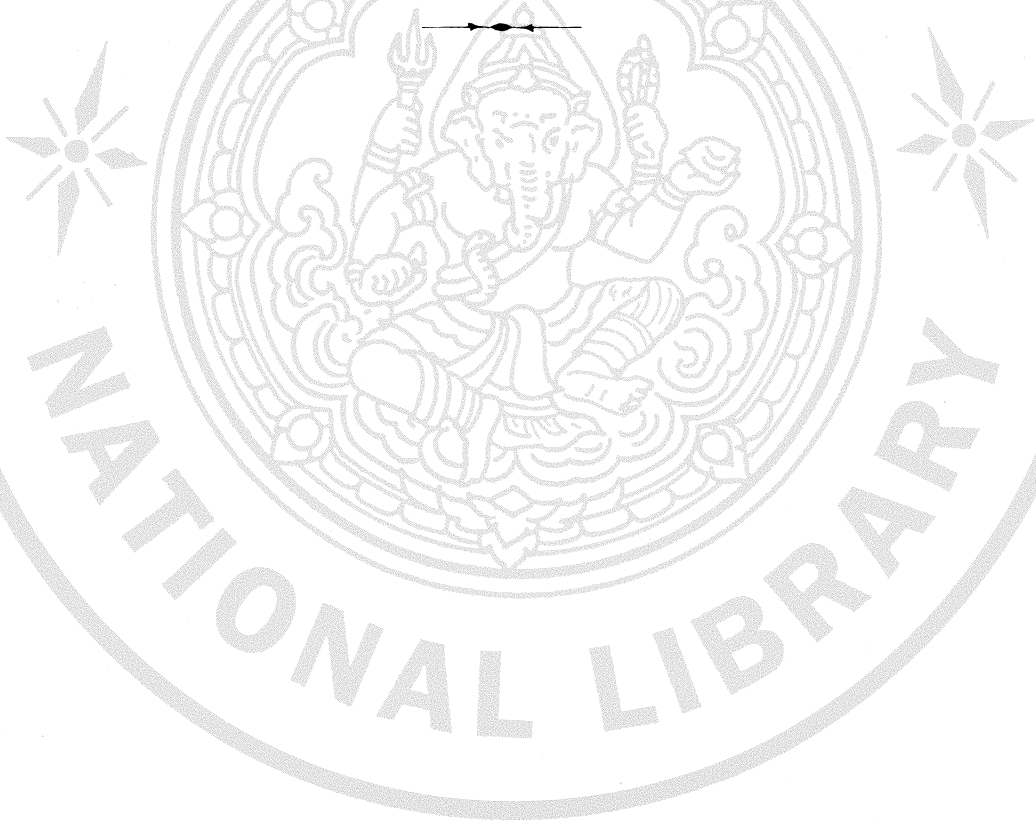

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

ฉบับที่ ๒

๏ ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ จดหมายมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ได้นำขึ้นกราบเรียนแต่ท้าวพระกรุณาเจ้าให้ทราบด้วยข้าพเจ้าจดหมายมาณวันเดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ ปีขอสัมฤทธิศกแต่ก่อนนั้น ข้อความแจ้งอยู่ในจดหมายนั้นแล้ว แลเมื่อณวันเดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ เพลาเช้า เสด็จพระราชดำเนินลงณพระตำหนักน้ำ ส่งกองทัพท้าวพระกรุณานั้น ทรงตรัสว่าจัดแจงเรือก็งามดีอยู่ การจะจัดแจงเรือแล้วท้าวพระกรุณาเข้าใจอยู่มาก แลเมื่อท้าวพระกรุณาล่องลงมาถึงน่าพระที่นั่งกราบถวายบังคมลานั้น ทรงพระสรวลตรัสว่า ทอดพระเนตรดูเปนสง่าผ่าเผยนักหนา ออกไปเถิด มันรู้เข้าว่าออกไปถึงแล้วมันก็คงพากันเลิกไปหมดนั่นแหละ ถ้าเห็นการจะเอาผู้คนข้างนอกไม่ได้แล้ว ก็บอกเข้ามาจะจัดแจงเพิ่มเติมออกไปให้ ทำเอาให้แล้วจงได้ แล้วรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายน่า ดูคิดจัดแจงเตรียมทัพคอยไว้อีกสักสี่พันเถิด เอาพระยาราชวังสรรค์กับมอญออกไป ถ้ากระไรจะได้ยกเพิ่มเติมไปช่วยกันทันท่วงทีราชการ ๗

๏ ครั้นเพลาค่ำทรงตรัสถามขมิ้นไชยภูษาว่า เป็นกระไรเอาส้มจิ้นไปพระราชทานให้ท้าวพระกรุณากินฤาไม่กิน ขมิ้นไชยภูษากราบทูลว่า รับพระราชทาน ทรงตรัสถามว่า เมื่อล่องเรือลงไปนั้นดีอยู่ดอกฤา ถูกกระทบพ่วงแพข้างฤาไม่ ขมิ้นไชยภูษากราบทูลว่า ล่องลงไปดีอยู่ หาถูกพ่วงแพใครไม่ ทรงตรัสถามว่าลงไปทอดอยู่ที่ไหน ดูจัดแจงทำอะไรอยู่ ขมิ้นไชยภูษากราบทูลว่าลงไปทอดอยู่น่าโรงฝางข้าม จัดแจงการบรรทุกอยู่ ยังหาเรียบร้อยไม่ ทรงตรัสถามว่า จะนอนอยู่ที่เรือฤา ๆ จะขึ้นมาบ้าน ขมิ้นไชยภูษากราบทูลว่า ไม่กลับขึ้นมาบ้านหามิได้ รับพระราชทานนอนอยู่ที่เรือทีเดียว ทรงตรัสว่านอนอยู่ที่เรือทำไม กลับมานอนเสียที่บ้านให้สบายก่อน[๑] เมื่อจะไปจึงลงไปก็จะได้ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามถึงท้าวพระกรุณาว่า เมื่อคืนนี้ใครลงไปเยี่ยมที่เรือบ้างฤาไม่ พระศรียภักดีกราบทูลว่า ได้รับพระราชทานลงไป ทรงตรัสถามว่าเป็นกระไรสบายอยู่ดอกฤา ลงไปนั่งทำอะไรอยู่ พระศรียภักดีกราบทูลว่าสบายอยู่ การที่บรรทุกเรือยังหาเรียบร้อยไม่ ก็ดูแลจัดแจงบรรทุกอยู่ ทรงตรัสว่า ไปนั่งอดอยู่กันอยู่ที่เรือเห็นจะร้อนนักหนาแล้ว ฯ

---

๑ ประเพณีแต่ก่อน การยกทัพที่เสด็จไปส่ง ยกตามกำหนดฤกษ์ บางทียังต้องไปจัดเรือออก แม่ทัพจึงมีเวลามาบ้าน แลถึงมาเผ้า ฯ ได้

๏ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามคุณพระนาย[๒] ข้างมหาดเล็กถึงท้าวพระกรุณาว่า ได้ยินว่าเข้ามาฤๅ คุณพระนายกรายทูลว่า ท้าวพระกรุณาขึ้นมาอยู่ที่บ้านเจ้าพระยาพระคลัง ทรงตรัสว่า จะไปพูดจากับเจ้าพระยาพระคลังเสียก่อน แล้วจึงจะเข้ามาดอกกระมัง แล้วเสด็จขึ้นพระแท่นทรงฟังคำให้การอ้ายญวนซึ่งจับได้มาแต่ทางนครเสียมรายอยู่ พอท้าวพระกรุณาเข้าไปเฝ้า รับสั่งว่าเออ ถามถึงอยู่เมื่อตะกี้ เข้ามาแล้ว ทรงฟังคำให้การเสียสักคำหนึ่งเถิด จะได้พูดจากับท้าวพระกรุณา ครั้นอ่านคำให้การเสร็จแล้ว ทรงตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า ผู้คนมาถึงพร้อมกันหมดแล้วฤๅ ท้าวพระกรุณากรายทูลว่า พวกเพชรบุรีมาถึงแล้ว ยังแต่ราชบุรียังหามาถึงไม่ ทรงตรัสถามว่า พระยาราชบุรีเขาจัดแจงให้ใครเป็นนายออกไป ท้าวพระกรุณากรายทูลว่า จัดแจงผู้ช่วยคุมออกไป แต่ผู้ช่วยนั้นมาถึงแล้ว ให้กลับออกไปเร่งคนให้เข้ามาอยู่ ทรงตรัสถามว่า ก็เรือแพนั้นว่ากระไรจัดแจงกันไว้พอแล้วฤๅ หมดด้วยกันจะได้เรือออกไปเท่าไร ท้าวพระกรุณากรายทูลว่า จะได้ออกไปเป็นเรือรบ ๑๕ ลำ เรือยิม ๒๑ ลำ เรือยังหาพอคนไม่ ทรงตรัสถามว่า ก็คิดจัดแจง

---

๒ คือจมื่นไวยวรนารถ ชื่อ ช่วง เป็นบุตรเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ภายหลังเป็นพระยาศรีสุริยวงษ์ ข้างวางมหาดเล็ก ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ ที่สมุหพระกลาโหม ในรัชกาลที่ ๕ เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ ฯ

กันไว้อย่างไร จะได้ล่องลงไปเมื่อไร ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า จะกรายถวายบังคมลาล่องลงไปณวันเดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ การที่จะจัดเรือส่งลงไปครั้งหลังนั้น เจ้าพระยาพระคลัง พระยาโชฎึกจะจัดแจงส่งลงไป รับสั่งว่า คิดจัดแจงเอาคนเราใส่ลงด้วยให้เปนนายบังคับกันออกไปเห็นจะดี ถ้าไม่มีคนเราไปด้วยแล้วมันก็จะพากันไปแชเชือนเสียหมดนั่นเอง แล้วทรงตรัสว่า คอย ๆ นคร คอย ๆ สงขลา ก็เงียบหายไปหมด จะทรงฟังความอีกสักทีหนึ่งเท่านี้แหละไม่มีใครบอกเข้ามาเลย จะเปนอย่างไรหนอ สงขลาจะเสียฤๅไม่เสียอย่างไรก็ไม่รู้ ถ้าการดีแล้วก็คงบอกเข้ามา ถ้าการร้ายแล้วก็ไม่บอกเข้ามานั่นเอง ข้างไชยาเล่าก็ไม่บอกเข้ามา อ้ายหวันมาลีมันจะคิดไปทำข้างโน้นเข้าฤๅอย่างไรก็ไม่รู้ ได้ความก็ว่าพบเรืออ้ายแขกอยู่ที่เกาะยาว ๓๐ ลำ คอยฟังความอยู่ก็พากันเงียบไปเสียหมด ไม่บอกเข้ามาให้รู้บ้างเลย เปนกระไรอยู่หนอ อ้ายแขกมันจะเลิกจากสตูลลงไปข้างโน้น ทำเอาเมืองถลางฤๅอย่างไร ฤๅมันจะแย่งคนลงไปบ้าง ขึ้นมาตั้งปิดทางกันทัพนครซึ่งจะมาช่วยสงขลาไว้บ้าง จะเปนอย่างนี้ฤๅอย่างไรหนอ ทัพนครจึงเงียบไปทีเดียว ไม่บอกเข้ามาเอาเลย ฯ

๏ แลเมื่อณวันเดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ ซึ่งจดหมายออกมาแต่ก่อนนั้นตกความอยู่ ๒ ข้อ ข้อหนึ่ง ตรัสถามท้าวพระกรุณาว่าเปนกระไรออกไปถึงแล้วจะคิดเอาทัพนครลงไปช่วยกันทำ เจ้าพระยานคร

จะไปด้วยฤๅไม่ไป ฤๅจะบอกป่วยเสีย จะให้แต่ลูกเต้าลงไป ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า ถ้าไม่ป่วยเจ็บแล้วเห็นจะไป แต่เจ้าพระยานครนั้นรักเดินข้างหลัง ถ้ามิใครเดินน่าแล้วเห็นจะไป ทรงพระสรวลตรัสว่า ๆ กล่าวก็ถูก เห็นจะรักให้มีคนเดินน่าก่อนจึงจะไป แลซึ่งขอกองทัพเข้ามาสามพันนั้นก็จะเอาออกไปให้เดินข้างน่า คิดจะยังคับขัญชาว่ากล่าวให้เด็ดขาดทำเอาเองจึงยอกขอเข้ามา ครั้นไม่ได้สมคิด ทัพใหญ่ยกออกไปอย่างนี้แล้วก็จะนอนยอกป่วยเจ็บเสียเท่านั้นกันเอง แล้วรับสั่งว่าถึงโดยเจ้าพระยานครไม่ไป ลูกเต้าก็มีอยู่หลายคน คิดเอาลูกเต้าให้คุมทัพลงไปช่วยกันทำให้พรักพร้อมกันจงได้ เปนกระไร ยังจะสงไสยอยู่ที่ไหนบ้างก็ว่ามาเถิด ท้าวพระกรุณากราบทูลว่าการที่จะทำเมืองไทรก็พอจะจัดแจงทำแล้วไปได้ กลัวแต่ที่จะกวาดครอยครัวมานั้น จะมีผู้มาห้ามปราม [๓] ไม่ให้กวาดเข้ามา รับสั่งว่ากลัวมันทำไม มันจะมาว่ากล่าวห้ามปรามก็อย่าฟังมัน จะมาเอาจมูกเขามาหายใจนั้นไม่ชอบ ถ้ามันมาว่ากล่าวโดยจะเห็นกับไมตรีกัน ก็จัดแจงเอาไว้บ้างแต่เล็กน้อยพอสมควร อย่าให้เสียแก่ไมตรีที่ว่ากล่าว อย่าให้เปนมันมาร่วมคิดจัดแจงได้ มันจะเคลือบเอาเปนของ ๆ มันเสีย ถ้าเห็นการว่าจะเอาไว้ไม่ได้แล้วก็กวาดต้อนเอามาเสียให้สิ้น แลข้อความที่ตกอยู่ ๒ ข้อนั้นสิ้นความแต่เท่านี้ ฯ

---

๓ ที่ว่า ผู้ห้ามปราม ตรงนี้ หมายความว่าอังกฤษ

◎ แลเมื่อณวันเดือน ๔ แรม ๘ ค่ำนั้น รับสั่ง ๆ ท้าวพระกรุณาว่าความอะไรก็เปนหมด สั่งเสร็จสิ้นอยู่เท่านั้นแล้ว ออกไปเฉิด อุส่าห์หมั่นคิดตริตรองการไปให้เนือง ๆ อย่าให้มีความประมาทจึงจะมีไชยชำนะแก่ข้าศึกศัตรูได้ แล้วท้าวพระกรุณากราบทูลว่า จะขอรับพระราชทานเอาพม่าเก่าพม่าใหม่ออกไปด้วยสักยี่สิบสองคน รับสั่งว่า ทำไม จะเอามันไปเห่ฤๅ เอาไปเฉิดเอาไปให้มันเห่อ้ายแขกเล่นก็เอาไป แต่เอามันกลับมาให้ได้ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๔ แรม ๙ ค่ำ ทรงตรัสราชการอื่นไป หาได้ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนถึงท้าวพระกรุณาว่า จะล่องเรือลงไปวันนี้ฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า จะกราบถวายบังคมลาล่องลงไปเพลาเย็นวันนี้ แต่พระยาสมุทปราการบอกเข้ามาว่าลมขัดนัก ว่ามีแต่กราดเข้ามาอย่างเดียว ทรงตรัสว่า มีฝนลงมาเสียสักทีหนึ่งก็จะค่อยยังชั่วลง ตกไปจนแรมสิ้นเดือน เข้าเดือน ๕ แล้วก็จะออกไปได้ แล้วทรงตรัสว่า คอยฟังนคร คอยฟังสงขลา ก็หายเงียบไปหมด ข้างไชยาก็ออกไปถึงนานแล้วก็ไม่ยอกเข้ามา การจะเปนอย่างไรอยู่หนอ ที่สตูลนั้นมันจะเลิกไปเล่นข้างถลางฤๅจะยังไม่เลิกไปอย่างไร ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ที่สตูลนั้นเห็นจะเลิกไปแล้ว จะไปข้างถลางก็คงจะไป ด้วยแขกที่ถลางนั้น อ้ายหวันมาลีรู้เขาะแสอยู่มาก คงจะให้ไปคิดชัก

ชวนกันรีบเอาไป ทรงตรัสว่ากองทัพเราก็ยกออกไปอยู่แล้ว จะไม่คิดรักษาไว้ให้มั่นคงได้เจียวฤๅ การอย่างนี้ก็ต้องคิดระวังอยู่ด้วยกันหมดนั่นแหละ แล้วทรงตรัสถามพระยาไกรว่า อ้ายแขกเหล่านี้มันมีเครื่องอัยมุนีมากน้อยเป่นอย่างไร ช้าง โค กระบือ มันมีฤๅไม่ พระยาไกรกราบทูลว่า หาสู้มีมากมายนักไม่ มีอยู่ก็แต่พอรับพระราชทาน ช้าง โค กระบือ นั้นก็ไม่มี มีอยู่ก็แต่เรือเที่ยวหาผักหาปลากินตามอ่าวทุ่งชเล ทรงตรัสว่า มันไม่มีอะไรอย่างนี้แล้วมันก็คงคิดไปหมด ถ้ามันมีช้าง มีโค มีกระบือได้ทำไร่นาอยู่บ้างแล้ว มันก็คงจะรักภูมิลำเนา หาคิดทิ้งบ้านทิ้งเรือนไปไม่ เป่นกระไรอยู่หนอ กองทัพจะคิดตัดรอนข้องกันมันอย่าให้ไปได้เท่านี้ จะไม่ได้ฤๅอย่างไร อย่างนี้แล้วก็พากันยึดเอาเรือมันไว้เสียให้หมดก็จะแล้ว มันจะพากันไปที่ไหนได้ มันจะไปก็ไปด้วยเรือ จะไปบกไปฝั่งนั้นก็เห็นจะไปไม่ได้ ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำทรงตรัสแต่ว่า พากันเงียบหายไปหมด ทั้งนครทั้งสงขลาทีเดียว ทรงคอยจะใคร่ฟังความอีกสักทีหนึ่งก็ไม่ได้ฟัง ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามพระนรินทร์ว่า เป่นกระไรเรือแพเขาก็ล่องลงไปแล้ว ยาญชีจำนวนเรือคิดได้ลงไปเท่าไร พระนรินทร์กราบทูลว่า เป่นจำนวนเรือรบ ๑๖ ลำ เรือยิ้ม ๒๑ ลำ ทรงตรัสถามว่า ก็ว่าเรือยังไม่พอนั้น เขาจัดหาได้เรือแล้วฤๅยัง พระนรินทร์กราบทูลว่า

ยังหาทรายไม่ ทรงตรัสว่านั่นเปนไรเล่า มันก็มีแต่ไม่ทราย แล้วกันอยู่เท่านั้นเอง ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามว่า พระยาเทพหายไปเสียข้างไหน พระนรินทร์กราบทูลว่า ลงไปขุดแจงให้พวกเขมรราชบุรีลงเรืออยู่ ทรงตรัสถามว่ารู้ฤๅไม่ เจ้าพระยาพระคลังจะลงไปส่งเสียกันเมื่อไร พระนรินทร์กราบทูลว่า จะกรายถวายบังคมลาลงไปเพลาพรุ่งนี้ รับสั่ง ๆ พระนรินทร์ว่า ไปบอกเจ้าพระยาพระคลังให้คิดอ่านขุดแจงหาเรือน้ำลงไปส่งเสียด้วย น้ำก็จะเค็มขึ้นทุกวันแล้ว ลงไปทอดอยู่ยังไม่ได้ไป กินน้ำไปทุกวัน น้ำก็จะหมดน้อยลง ครั้นออกไปน้ำไม่พอกินแล้ว จะต้องไปแวะหยุดตักน้ำกลางทางอยู่ การที่จะไปให้เร็วก็จะหาเร็วได้ไม่ จะช้าวันจะช้าคืนลงทุกวันไป บอกเจ้าพระยาพระคลังคิดขุดแจงส่งน้ำลงไปเสียให้ได้ ออกไปจะได้ไปทีเดียว ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามพระนรินทร์ว่า ได้พบเจ้าพระยาพระคลังบอกให้ขุดแจงเอาน้ำไปส่งแล้วฤๅ พระนรินทร์กราบทูลว่า รับพระราชทานบอกแล้ว ทรงตรัสถามว่า คิดจะขุดแจงเอาเรือใส่น้ำลงไปส่ง ทำอย่างไรลงไป รู้ฤๅไม่ พระนรินทร์กราบทูลว่าไม่ทราบ ทรงตรัสว่า มันก็มีแต่ไม่รู้อะไรทั้งนั้น แล้วตรัสถามว่า ก็กองทัพเหล่านั้นเขาล่องเรือลงไปหมดแล้วฤๅ พระนรินทร์กราบทูลว่า ล่องลงไปหมดแล้ว ทรงตรัสถามว่า ก็เรือพวกเพชรบุรีราชบุรีนั้นว่า

กระไร จะได้ลงไปเมื่อไร พระนรินทร์กราบทูลว่า พระยาเทพยังจัดแจงให้ลงเรืออยู่ รับสั่งว่าดูยอกพระยาเทพเขาเร่งจัดแจงให้มันออกไปเสียในเร็ว ๆ มันจะได้ออกไปทันพรักพร้อมกันไป ถ้าออกไปไม่ทันกัน มันจะไปเที่ยวเชื้อนแซเสียหมด ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามพระยาเทพว่า หายไปข้างไหน พระยาเทพกราบทูลว่า ลงไปจัดให้เขมรลงเรืออยู่ ทรงตรัสถามว่า ได้เรือให้มันไปกี่ลำ พระยาเทพกราบทูลว่าได้ ๘ ลำ จัดแจงให้ลงทั้งคนเพชรบุรีคนราชบุรี ยังไม่พออยู่อีกสักลำหนึ่ง ทรงตรัสถามว่า ยังไม่พออีกลำหนึ่งจะได้เรือที่ไหน พระยาเทพกราบทูลว่า พระยาโชฎึกจะหาส่งไปให้พอ รับสั่งว่าดูเร่งจัดแจงส่งให้มันได้ออกไปเสียเร็ว ๆ มันจะได้ไปทันพรักพร้อมกัน แล้วตรัสถามว่า เรือที่พวกไปวันเดือน ๔ แรม ๗ ค่ำนั้นล่องลงไปหมดแล้วฤๅ พระยาเทพกราบทูลว่า ล่องตามกันไปหมดแล้ว รับสั่งว่า มันยังเหลืออยู่ที่ไหนบ้าง ก็ดูไล่ส่งลงไปให้หมด ลงไปถึงแล้วจะต้องไปคอยมันอยู่ ก็จะกินน้ำหมดลงทุกวัน แล้วทรงตรัสว่า จะคอยฟังข่าวคราวเข้ามาอีกสักที่หนึ่งก็ไม่มีใครเข้ามาถึงเลย เงียบสูญไปเสียสิ้นทีเดียว ครั้นเพลา ๒ ยามเศษ *จวนจะเสด็จขึ้น ทรงทอดพระเนตรเห็นเจ้าคุณหายนซึ่งกลับขึ้นมา* แต่ปากน้ำ ทรงตรัสถามว่า ไปข้างไหนมาจนเพลาป่านนี้ มีอะไรใครเข้ามาถึงฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ไม่มีใครเข้ามาหามิได้ ทรงตรัสถามว่า ก็เข้ามาทำไม จะว่าอะไร เจ้าคุณ

หาบนกรายทูลว่า เรือเจ้าพระยายมราชใช้ใบล่องลงไปถึงยางนา ลมติดใบเข้าพอใบดึงเสากลางหักลงน้ำไปทั้งใบ หักที่ปากกระบอกลงไปทีเดียว ทรงตรัสว่า เปนไรจึงเปนเหตุเช่นผลไปอย่างนี้ เมื่อลงไปขัดแจงนั้นหาได้ดูแลเสาไม่ดอกฤๅ พระยาโชฎึกกราบทูลว่าได้ดูแล้ว เอาขวานเข้าถากเคาะดูก็หาเห็นพิรุธอยู่ที่ไหนไม่ ทรงตรัสว่า ก็หักได้อย่างไร ลมในคลองมันจะแรงนักหนาที่ไหน มันก็ติดใบพออ่อน ๆ เท่านั้นยังหักได้ เหตุผลอย่างไรหนอ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า รับพระราชทานดูไม้เสา ผิวข้างนอกดีอยู่หนาสัก ๒ นิ้วเท่านั้น ข้างในไปจนไส้ ผุไปเสียหมดทั้งนั้น ทรงตรัสว่า ไม่มีใครดูแลให้ดีถ้วนเลย จะต้องการใช้แล้วก็เอาไปอย่างนั้น ประเดี๋ยวก็รั่วประเดี๋ยวก็เสาหักย่อยไปนั่นเอง เปนกระไรหักลงถูกผู้คนบ้างฤๅไม่ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ไม่ถูกใครหามิได้ หักเอาต้นเสาขวิดขึ้นไปทีเดียว ท่อนเสาที่หักกับใบนั้นตกลงอยู่ในน้ำสิ้น ทรงตรัสว่า คิดทำเรือใบใหญ่น้อยขึ้นไว้คราวต้องการเอาไปใช้แล้วก็ใช้ไม่ได้ โตก็โตนักไป เล็กก็เล็กนักไป ทำเก็บรักษาไว้ก็มีแต่ผุไปเสียหมด คราวนี้คิดอ่านเอาออกใช้เสียบ้างเถิด จะทิ้งไว้กับอู่ก็จะผุเสียเปล่า ๆ นั่นเอง แล้วรับสั่งว่า จะคิดว่ากระไรเล่า จะคิดเอาเสาลงไปเปลี่ยนฤๅ ฤๅจะคิดอย่างไร เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า คิดจะหาเสากล่อมส่งลงไปให้ ทรงตรัสว่า คิดดูให้ดี จะเอาเสาลงไปเปลี่ยนฤๅ ฤๅจะหาเรือไปเปลี่ยนทีเดียว เปลี่ยนเสากับเปลี่ยนเรือไหนจะช้าจะเร็วกว่ากัน

เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า คิดเปลี่ยนเรือเสียได้เห็นจะเร็วกว่าเปลี่ยนเสา รับสั่งว่า ถ้าอย่างนั้นแล้วก็เอาเรือง่วนเสงไปเปลี่ยนเถิดเขาจะได้ไปเร็ว ๆ ทันกัน เปนกระไรเรือง่วนเสงเห็นจะเอาไปได้ฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า เอาไปได้ รับสั่งว่า ถ้าเอาไปได้แล้วก็เร่งขัดแจงเอะอะช่วยส่งเสียลงไปเสียน่อยเถิด จะขัดสนลูกเรือไต้ก๋งอย่างไร ก็ให้พระยาโชฎึกขัดแจงหาใส่ลงไปเสียสินโหลให้แก่มัน คือเอาตัวหลวงพิมลพานิชมาให้มันช่วยขัดแจงเข้าด้วย ให้ได้ส่งลงไปเปลี่ยนเสียเร็ว ๆ ถ้าช้าไปการจะหาพรักพร้อมทันกันไม่ แล้วทรงตรัสถามถึงท้าวพระกรุณาว่า ล่องลงไปถึงไหนแล้ว เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า เมื่อขึ้นมานั้นล่องลงไปถึงย้อมตรีเพ็ชรแล้ว ทรงตรัสถามว่า ก็คิดกันว่ากระไรเล่า เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ท้าวพระกรุณาไม่รอคอยอยู่หามิได้ แต่เรืออมรแมนสรรค์นั้น จะเปนด้วยปั๊กเสาฤๅฤๅจะเปนด้วยเรือหาทรายไม่ ใช้ใบก้าวลงไปคราวหนึ่งแล้วก็ตรงเข้าไปฝั่งเสีย หากลับใบได้คล่องไม่ ต้องเอาสมอกะออกมาจึงกลับใบใช้ไปได้ ท้าวพระกรุณากับพระยาสุรเสนา คิดจะแก้เสาเสียให้เอนมาข้างท้าย ทรงตรัสถามว่า จะแก้ได้ฤๅ จะคิดแก้อย่างไร เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า จะคิดเอาไม้เสียดแก๊ลงไป ทรงตรัสถามว่า ต้นเสานั้นหลวมพอเสียดลงไปได้ฤๅ จะเสียดลงไปจะเปนที่มั่นคงไว้ใจได้ฤๅอย่างไร เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ตัวเสานั้นปั๊กแหวะช่องดาดฟ้าลงไป แล้วมีตัวเต่ารับต้นเสาอยู่

ใต้ตาดฟ้าลงไปตามช่องก็มีอาชารกันไว้ เสียดไม้ลงไปแล้ว เอาเหล็กตียึดเข้าเสีย ก็เห็นจะอยู่มั่นคงได้ แล้วทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า เรือล่องลงไปถึงปากน้ำกี่ลำแล้ว เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ล่องลงไปถึงแล้ว ๕ ลำ นอกจากนั้นก็ล่องราย ๆ ตามกันลงไปอยู่แล้ว แล้วรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายนว่า เพลาพรุ่งนี้คิดไปดูเรื่องว่นเสงเสียให้เห็นทีเดียว ถ้าได้แล้วจะได้จัดแจงหาคนใส่ลง ล่องไปเปลี่ยนให้แล้วเสียเร็ว ๆ จะได้ออกไปทันพรักพร้อมกัน ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๔ แรม ๑๓ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามว่า ใครรู้บ้างฤาไม่ จะจัดแจงเรือว่นเสงลงไปเปลี่ยนนั้น คิดจัดแจงกันอย่างไร จะเอาไปได้ฤาไม่ได้ พระยาเทพ คุณพิพัฒน์ นั่งอยู่ทรงตรัสถามพระนรินทร์ว่า เป็นกระไร รู้บ้างฤาไม่ พระนรินทร์กราบทูลว่าไม่ทราบ ทรงตรัสว่า มีแต่ไม่รู้อะไรไปเสียหมดทั้งนั้น ชั่วเต็มที ๆ เดียว แล้วทรงตรัสถามหลวงอนุรักษ์ว่า เป็นกระไร รู้บ้างฤาไม่ หลวงอนุรักษ์กราบทูลว่า เจ้าพระยาพระคลังกับพระยาโชฎึกเอาตัวหลวงพิมลพานิชมา พากันลงไปดูจัดแจงคิดจะให้ล่องลงไปอยู่แล้ว ทรงตรัสว่า หลวงอนุรักษ์มันดีกว่าคนนั่งอยู่ที่เหล่านี้ด้วยกันหมดนั่นแหละ ถามอะไรมันก็รู้อยู่บ้าง แล้วตรัสถามว่า ทำไมจึงรู้ว่าจัดแจงให้ล่องลงไป หลวงอนุรักษ์กราบทูลว่า หลวงอนุรักษ์ไปที่บ้านเจ้าพระยาพระคลัง เห็นพากันลงไป ว่าจะไปจัดแจงเรือว่นเสงส่งลงไป ทรงตรัสถามว่า

เขาจัดแจงหาเอาลูกเรือที่ไหน จะให้ใครส่งลงไป หลวงอนุรักษ์กราบทูลว่า พระยาโชฎึกยังจัดแจงหาอยู่ ทรงตรัสถามว่าก็คิดกันจะให้ล่องส่งลงไปเมื่อไร หลวงอนุรักษ์กราบทูลว่า ยังหาทราบไม่ ทรงตรัสว่า เปนคนรู้อยู่แล้ว ถามยังจนอยู่อีกเล่า แล้วทรงตรัสถึงเมืองสงขลาว่า จะเสียบ้านเสียเมืองฤๅไม่เสียอย่างไร คอยฟังก็ไม่ได้ความเอาเลย ปล่าดพระไทยนักหนา พากันเงียบไปเสียหมด ทั้งนครทั้งไชยาก็หายไปทีเดียว ไม่บอกกล่าวเข้ามาให้รู้การบ้างเลย แล้วพระยาเทพกราบทูลว่า หมื่นชมพูนุทจัดได้ทองคำก้อนหนึ่งหนักตำลึงหนึ่ง เข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวาย ทรงตรัสถามถึงกองทัพเพ็ชรบุรีว่า เปนกระไรมันเข้ามาพบเรือกองทัพเขาออกไปข้างแล้วฤๅยัง คุณเทพกราบทูลว่า หมื่นชมพูนุทมาถึงเมืองเพ็ชรบุรีเห็นจัดแจงกันลงเรืออยู่แล้ว ว่าจะออกไปณวันเดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ ทรงตรัสว่าเออออกไปจะได้ไปทันกัน แต่ทรงคอย ๆ อยู่จะใคร่รู้อีกสักทีหนึ่งก็ไม่ได้ความเอาเลย ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามพระยาโชฎึกว่า ลงไปจัดแจงเรื่องง่วนเสงนั้นเปนกระไร จะเอาไปได้ฤๅไม่ พระยาโชฎึกกราบทูลว่า เห็นจะเอาไปได้ แต่เสากลางนั้นเปนไม้ชำฉาใช้มา ๔ ปี ๕ ปีแล้ว จะไว้ใจยังไม่ได้ คิดด้วยเกล้า ฯ จะตามเสียด้วย ทรงตรัสถามว่า เสาเรืออย่างนี้เขาใช้ไปกี่ปีเขาจึงเปลี่ยน พระยาโชฎึกกราบทูลว่า ใช้ไป ๖ ปีแล้วก็เปลี่ยนเสียทีหนึ่ง รับสั่งว่า

เสาเรือลำนี้ก็ใช้มาได้ ๕ ปีแล้ว ยังอีกปีหนึ่งจึงจะครบ ๖ ปี ถ้าไม่ไว้ใจก็คิดตามช่วยเข้าก็ดี ตามเปนเปลาะ ๆ ขึ้นไปก็เห็นจะมั่นคงใช้ไปได้ แล้วตรัสถามว่า ลูกเรือไต้ก๋งนั้นหาได้แล้วฤๅ พระยาโชฎึกกราบทูลว่า ยังขัดแคลนหาอยู่ ลูกเรือเดิมนั้นขึ้นจากเรือไปเสียหมด เหลืออยู่ ๔ คน จะต้องขัดหาอีกสัก ๑๐ คน ๑๑ คน จึงจะล่องลงไปได้ รับสั่งว่า เสียสินโหลให้มันเถิด จะได้ขัดแคลงส่งเสียลงไปเร็ว ๆ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ เพลาเช้า เข้าคุณหาบนกราบทูลว่า พระยาไชยา พระตะกั่วทุ่ง ยอกให้หมื่นภักดีถือเข้ามา ใจความว่า พระยาไชยา พระตะกั่วทุ่ง แต่งให้ขุนสุดินทร์ลงไปสืบราชการเมืองไทร ได้ความว่า อ้ายหวันมาลิจัดให้อ้ายหวันจิกะหนำน้องเขยกับอ้ายเจ๊ะสมันเปนนายทัพเรือ คุมเรือรบใหญ่น้อย ๓๕ ลำ มีปืนปเหรี่ยมน่าเรือ มีปืนรายแคมทุกลำ แต่ลำอ้ายหวันจิกะหนำนายทัพนั้น มีปืนปเหรี่ยมน่าเรือ ๒ บอก นอกจากนั้นมีปืนน่าเรือลำละบอก อ้ายหวันจิกะหนำกับอ้ายเจ๊ะสมันมาถึงอ่าวกระบี่แขวงเมืองนคร ณวันเดือน ๓ ขึ้นค่ำ ๑ อ้ายหวันจิกะหนำให้เรือเข้าไปที่บ้านอ่าวกระบี่ ๒ ลำ ขึ้นไปหานายแขกซึ่งอยู่ณบ้านอ่าวกระบี่บอกว่า อ้ายหวันจิกะหนำให้หาลงไป จะให้ไปเปนเจ้าเมืองละงู นายแขกซึ่งอยู่บ้านอ่าวกระบี่ว่าจึงจะค่อยไป พวกอ้ายหวันจิกะหนำก็พากันขึ้นกวาดครอยครัวแขกบ้านอ่าวกระบี่ไป เปนชายหญิงใหญ่น้อย ๑๒ คน

กับเรือ ๑๓ ลำ แต่นายแขกบ้านอ่าวกระบี่นั้น พาครอบครัวหนีไปได้ อ้ายหวันจิกะหนำให้เอาครัวซึ่งกวาดได้ไปนั้น ผ่อนไปไว้เกาะนางกาวี แล้วอ้ายหวันจิกะหนำพากันมาทอดอยู่ที่เกาะยาว เรือพวกอ้ายหวันจิกะหนำกับเรือซึ่งกวาดไปได้มากขึ้นประมาณ ๔๐ ลำ ๕๐ ลำ อ้ายหวันจิกะหนำให้เที่ยวสกัดเรือไปมาอยู่ พวกอ้ายหวันจิกะหนำพบเรือแขกลำหนึ่ง คนในลำเรือประมาณ ๖ คน ๗ คน ก็เข้าสกัดจับเอาไป พวกอ้ายหวันจิกะหนำมาจนถึงเกาะชนัก ถึงเกาะโยย แลเมื่อณวันเดือน ๓ แรม ๗ ค่ำนั้น ขุนสุดินทร์กลับมาถึงเกาะโยยน่าเมืองตะกั่วทุ่ง พบแขกลาคนหนึ่ง ขุนสุดินทร์เอาตัวแขกลามาณเมืองตะกั่วทุ่ง ถามได้ความว่า แขกลาอยู่ณบ้านแขวงเมืองตะกั่วทุ่ง แขกลาลงไปต่อเรืออยู่ณบ้านอ่าวกระบี่แขวงเมืองนคร พวกอ้ายหวันจิกะหนำกวาดมาได้ แขกลาได้ยินพวกอ้ายหวันจิกะหนำพูดกันว่าอ้ายหวันมาลี่อยู่เมืองปลิศสั่งมาว่า ถ้าขัดสนเสบียงอาหารยาฝิ่นแล้ว ให้เข้ามาขอพระยาถลางเอาไปกิน พวกอ้ายหวันจิกะหนำถือหนังสือเข้าไปขอเสบียงยาฝิ่นที่เมืองถลาง พระยาถลางจะให้ไปฤาไม่ได้ให้ไปอย่างไรแขกลาหารู้ไม่ พวกอ้ายหวันจิกะหนำแวะเข้าทำเรือที่เกาะโยย เพลาค่ำพากันนอนหลับอยู่ แขกลาจึงลงเรือเล็กหนีเข้ามา กับว่าได้ให้ไปสืบความที่เกาะหมาก พระสาครพานิชมีหนังสือบอกมาว่า พระยาสิงห

โยรา[๓] ให้กำปั่นมาช่วยยึดปากน้ำเมืองไทรอยู่ ๔ ลำ แล้วเขียนหนังสือไปชักไว้ว่า ให้พวกแขกเมืองไทรกลับมาเสีย ถ้าไม่กลับมาแล้วจะยกไปตี พวกแขกเมืองไทรก็หากลับไปไม่ ตีเข้าไปจนถึง เมืองสตูล เมืองตรัง กองทัพไทยตีอ้ายแขกแตกฉอยไปได้ แต่ข้างสงขลานั้น อ้ายแขกตีเผาบ้านเมือง ๆ จนะลงไปถึงแดนเมืองไทร กองทัพไทยเอากระบือเอาเข้าไปให้อ้ายแขก ว่าตีเมืองไทรได้แล้วก็ให้หยุดยั้งอยู่ก่อนเถิด อ้ายแขกก็ยั้งอยู่คิดกันกับพวกแขกเมืองตานีว่า ข้างนคร ข้างพัทลุง ข้างสงขลา นั้นพวกแขกเมืองตานีจะรบตีเอง แต่พวกแขกเมืองไทรนั้นให้คอยรบสู้รบกับทัพกรุง ฯ ทางเมืองไทร เมืองปลิศ เมืองสตูลเถิด ข้างพวกอังกฤษก็หาเห็นไปตีแขกเมืองไทรเหมือนหนังสือบอกไม่ อ้ายหวันมาลีตั้งค่ายรบอยู่ที่เมืองปลิศว่าถ้าการเขาบางแล้ว อ้ายหวันมาลีลงไปเยี่ยมครัวที่เกาะนางกาวีอยู่ ๒ วัน ๓ วันแล้วกลับขึ้นมาค่าย แต่กระสุนดินดำเสบียงอาหารนั้น อ้ายแขกให้ลงไปซื้อที่พวกแขกอยู่ณเมืองเกาะหมาก ว่าอ้ายตนกูอัปดลลา อ้ายตนกูหมัดสอัด อ้ายตนกูอาเกบ วิวาทชิงกันจะเปนใหญ่ ยังหาตกลงกันไม่ กับว่าหลวงนเรนทรวังษา ขุนสุรินทร์ หมื่นศักดา ซึ่งพระยาถลางคนเก่าตั้งให้เปนนายแขกนั้น รู้ว่าอ้ายแขกเข้ามาก็พากันกำเริบ ยกครอบครัวหนีลงเรือไปหาอ้ายหวันจีกะหนำ พระตะกั่วทุ่งจัดกองทัพไป

---

๓ คือมิสเตอร์ยอนฮัมอังกฤษ เจ้าเมืองสิงคโปร์

ตามทัน พยหลวงนเรนทรกับบุตรภรรยาหลวงนเรนทร แต่ขุนสุรินทร์หมื่นศักดานั้นพาครอบครัวหนีไปได้ พระตะกั่วทุ่งเอาตัวหลวงนเรนทรมาจำไว้ ขุนสุรินทร์ หมื่นศักดา รู้ว่าโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาไชยายกกองทัพออกไปอยู่รักษาเมืองพังงา ขุนสุรินทร์ หมื่นศักดา พาครอบครัวไปอยู่กับอ้ายหวันจีกะหน่ำ กลัวจะไม่พ้นกองทัพไทย ขุนสุรินทร์ หมื่นศักดา พาครอบครัวหนีกลับมาอยู่ณเมืองถลาง พระยาไชยาได้จัดคนแบ่งให้ไปช่วยรักษาเมืองถลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า อยู่เมืองละ ๑๐๐ คน ๒๐๐ คน พระยาไชยารักษาอยู่เมืองพังงา แล้วพระยาไชยาเกณฑ์คน เมืองถลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เมืองพังงา ๓๐๐ คน ให้หลวงพิพิธภักดีคุมเรือรบใหญ่น้อย ๓๐ ลำ ลงไปลาดตระเวนตามท้องชเล คอยสกัดสืบสาวราชการอยู่ ทรงตรัสว่า มันว่าเพ้อไปเปล่า ๆ ทั้งนั้น ที่พระยาถลางจะคิดไปเข้ากับอ้ายแขกให้เสบียงอาหารไป ว่าไม่เห็นด้วยเลย พระยาถลางก็เป็นไทย เป็นพี่น้องกับเจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งจะไปเข้ากับอ้ายแขกนั้นเห็นจะไม่เป็น ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง จะเป็นไปได้เหมือนว่าฤๅ เจ้าพระยาพระคลังกราบทูลว่า เห็นจะไม่เป็นหามิได้ ทรงตรัสว่า มันว่ากระเดียดกล่าวโทษเอาเขาเปล่า ๆ พระยาไชยาก็ได้จัดคนให้ไปช่วยรักษาเมืองถลางอยู่ก็ ๑๐๐ คน ถ้าโดยพระยาถลางจะเป็นไปเหมือนว่าแล้ว คนซึ่งไปช่วยรักษานั้นมันจะเป็นไปได้ด้วย

ฤๅ มันจะอยู่อย่างไรได้ มันก็คงกลับมา ว่าอะไรเอาง่าย ๆ อย่างนี้ ผิดนักหนาทีเดียว ฟังดูความมันไม่สมเข้าที่ไหนเลย ปลาดนักหนา มันมีแต่เป่นไปเสียอย่างนี้สิ้น แล้วทรงตรัสถามเจ้าพระยาธรรมา ถามเจ้าพระยาพลเทพว่า ฟังดูเป่นกระไร พระยาถลางจะเป่นไปได้ฤๅไม่เป่น เจ้าพระยาธรรมา เจ้าพระยาพลเทพ กราบทูลว่า ไม่เป่นไปได้หามิได้ ทรงตรัส่ว่า เป่นไปได้ที่ไหน ว่าไปเปล่า ๆ นั่นเอง คอยฟังข้างพระยาถลางยอกเข้ามาก่อนเถิด การเป่นอย่างไรจึงจะได้ความเป่นแน่ แล้วทรงตรัสถามเจ้าคุณหาบนว่า เป่นกระไร จัดแจงเรื่องว่นเสงล่องไปแล้วฤๅ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า จัดแจงแล้วจะให้ล่องลงไปเพลาวันนี้ ทรงตรัสถามว่า ก็จัดแจงให้ใครล่องลงไปส่ง ได้ใส่ลูกเรือไต้ก๋งลงแล้วฤๅ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า พระยาโชฎึกจัดลูกเรือไต้ก๋งใส่ลงให้ขุนบวรวานิชแล้ว ให้ขุนบวรวานิชออกไปส่งถึงสงขลาทีเดียว รับสั่งว่า ให้ขุนบวรวานิชออกไปนั้นดีแล้ว มันเคยเป่นคนเข้าใจมาก จะได้ไปมาสดวกโดยง่าย ทรงตรัสถามว่า ล่องลงไปถึงกว่าจะถ่ายเรือเสร็จจะได้ออกไปเมื่อไร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ล่องลงไปเพลาวันนี้ก็ถึงพรุ่งนี้ จะไปหยุดถ่ายเรือจัดแจงใบก็ราวสัก ๒ วันจึงจะแล้ว จะได้ใช้ใบออกไปก็ราวเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ ทรงตรัสถามว่า เจ้าพระยาพระคลังจะลงไปส่งเมื่อไร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า จะกราบถวายบังคมลาลงไปเพลาวันนี้ รับสั่งว่า

ริบลงไปทำไม ยังอยู่ ๒ วัน ๓ วันจึงจะได้ออกไป ลงไปจะไปนั่งคอยบ่วยการอยู่ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ท้าวพระกรุณาจะออกใช้ใยไปเพลาวันนี้คอยอยู่ จะต้องรับพระราชทานลงไปรับสั่งว่าอย่างนั้นก็ลงไปส่งเสียเถิด ไปจำเริญ ๆ ให้มีไชยชำนะแก่ข้าศึกศัตรูเถิด ลงไปแล้วดูไล่เรือเร่งขัดแจงให้ตามออกไปทันกันให้ได้ อย่าให้มันเที่ยวรั้งรออยู่ ออกไปถึงจะได้พร้อมกัน ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ อ่านบอกพระยาไชยา บอกพระตะกั่วทุ่งกับคำให้การแล้ว ทรงตรัสกับพระยามหาอำมาตย์ กับพระยาพิพัฒน์ว่า พึ่งดูด้วยกันให้หมดเถิด บอกพระตะกั่วทุ่งมันว่ากล่าวเข้ามาทำนองกระเดียดกล่าวโทษพระยาถลางทั้งนั้น พึ่งดูมันไม่ได้ถ้อยได้ความอะไรเข้าเลย ได้ความอยู่นิดหนึ่งแต่ว่าพระยาไชยาจัดคนให้ไปช่วยรักษาอยู่ กับได้จัดเรือ ๓๐ ลำลงไปลาดตระเวน มีใจความเข้ามาเท่านั้นเอง นอกจากนั้นก็เพ้อเปนเปลือกไปเสียหมด แล้วทรงตรัสถามว่า พระยาไชยาออกไปถึงเมืองพังงาเมื่อไร ไปขัดแขงทำอะไรอยู่ พระยาเทพกราบทูลว่า พระยาไชยาออกไปถึงเมืองพังงาเมื่อเดือนยี่ข้างขึ้นขัดแขงทำค่ายรักษาเมืองพังงาอยู่ ทรงตรัสถามว่า ได้พบพระยาถลางคิดกันได้ความอย่างไรบ้าง พระยาเทพกราบทูลว่าพระยาไชยาให้ไปหาพระยาถลางก็หามาไม่ ให้แต่ปลัดลงมารับสั่งว่าพึ่งดูเถิด มันว่ากระเดียดไปข้างจะกล่าวโทษกันอยู่นั่น

แหละ พระยาถลางเขาจะทิ้งเมืองเสียอย่างไร เขารักษาเมืองอยู่ เขาก็ให้แต่ปลัดลงมา ทรงตรัสถามว่า ก็ปลัดลงมาหาแล้ว พระยาไชยาเขาพูดจาคิดกันว่ากระไร ครอบครัวเราที่อยู่ตามเกาะน่าเมืองถลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองพังงา แลปลายเขตรแดนนั้น เขาให้รวบรวมเข้ามาไว้บ้างฤๅไม่ พระนรินทร์กราบทูลว่า เมื่อปลัดเมืองถลางลงไปหาพระยาไชยานั้น หมื่นภักดีไม่ทรายความว่าคิดกันอย่างไร แต่ครอบครัวซึ่งอยู่ตามเกาะน่าเมืองนั้น หาเห็นกวาดรวบรวมเข้ามาไม่ ทรงตรัสว่าไม่เปนอะไรได้ทั้งนั้น อย่างนี้แล้วก็กวาดรวบรวมมันเข้ามาเสียจึงจะชอบ ทรงตรัสถามว่า ก็เรืออ้ายแขกมันเที่ยวมาคอยสกัดจับผู้คนนั้น มันไม่ตีทำกวาดเอาไปดอกฤๅ พระนรินทร์กราบทูลว่า ไม่ทำกันหามิได้ ทรงตรัสว่าถ้ามันไม่ทำกันแล้ว อ้ายแขกเหล่านั้นก็เข้าด้วยหมดนั่นแหละ มันจึงไม่ทำกัน ถ้าไม่เข้าแล้วมันก็คงตีเอาหาพ้นไม่ แล้วทรงตรัสถามว่า ไพร่บ้านพลเมือง ๆ เหล่านั้นเปนกระไร พากันตกตื่นใจไปหมดฤๅ พระนรินทร์กราบทูลว่า เมื่อก่อนกองทัพพระยาไชยายังไม่ไปถึงนั้น พากันสดุ้งตกใจอยู่ ครั้นกองทัพพระยาไชยาออกไปถึงแล้วก็หายตกตื่นใจสงบลง ซื้อขายหากินเปนปรกติอยู่เหมือนอย่างเดิม ทรงตรัสว่า มันมีแต่กลัวแขกไปเสียหมดทีเดียว พระยาไชยาออกไปถึงแล้วเปนกระไร เขาคิดรวบรวมเรือเตรียมไว้บ้างฤๅไม่ พระนรินทร์กราบทูลว่า เก็บรวบรวมไว้ได้ ๑๔ ลำ

๑๕ ลำ ทรงตรัสถามว่า รวบรวมไว้ได้แล้ว คิดจัดแจงการจะรบสู้ต่อไปอย่างไร ได้คิดต่อเรือทำเรือขึ้นบ้างฤๅไม่ พระนรินทร์กราบทูลว่า ยังไม่ได้จัดแจงต่อเรือขึ้นหามิได้ เรือที่เก็บรวบรวมไว้ก็ยังไม่ได้จัดแจง ทรงตรัสว่า การที่จะรบสู้กับมันอย่างไร ก็ไม่คิดจัดแจงกันเข้าเลย มิแต่เพ้อไปเสียเปล่า ๆ ทั้งนั้น ความที่ว่าหลวงนเรนทร ขุนสุรินทร์ หมื่นศักดา นายกองแขกพาครอบครัวหนีไปนั้น ความก็เปล่า ๆ นั่นเองหาจริงไม่ มันจะหนีไปไหน ไปกวนมันเข้า มันก็ไปหาพระยาถลางเสีย จะคิดเอามันมาไม่ได้ ก็แก้ตัวกล่าวโทษมันว่าหนีไปเท่านั้นกันเอง ทำนองพระตะกั่วทุ่งมันจะคิดเอาแขกพวกนี้ไว้ แขกพวกนี้มันอยู่ข้างถลาง พระยาถลางคนเก่าเขาจัดแจงตั้งไว้ ครั้นพระยาถลางตายแล้วก็คิดจะเอา ครั้นเอาไม่ได้แล้วก็กล่าวโทษเข้ามา ความเห็นจะเปนอย่างนี้แน่แล้ว แลคำให้การอ้ายแขกลาซึ่งหนีพวกอ้ายหวันจิกะหนำมาได้นั้น ก็เสียมสอนกันให้ว่าทั้งนั้น อ้ายแขกลาก็เปนคนของพระตะกั่วทุ่งอยู่แล้ว จะให้มันว่าอย่างไรมันก็ว่าหมดนั่นแหละ ฟังดูยอกข้างไซยาเขาก็ไม่ว่าเข้ามาว่าพระยาถลางจะให้เสบียงยาผิ่นไปอย่างนั้นอย่างนี้ แลอ้ายหลวงนเรนทรพาครอบครัวหนีไปอย่างไรก็ไม่มีว่าเข้ามา ว่าแต่ยอกพระตะกั่วทุ่งข้างเดียว ฟังดูเปล่าเสียแล้ว ไม่เปนแก้วเปนการอะไรได้เลย มิแต่คิดเบียดเสียดกล่าวโทษกันทั้งนั้น ไม่เปนอันสามัคคีรศกันเข้าได้ เสียพระไทยนักหนา น่าทรงขัดแค้น

ที่เดียว การที่จะช่วยกันคิดสู้รบกับมัน ก็ไม่เป็นอันคิดเข้าได้แล้ว พระยาไชยาเล่าก็นิ่งเฉยเสียหมด ออกไปถึงก็นานอยู่แล้ว ความข้างถลางจะเป็นอย่างไรก็ไม่บอกเข้ามา ให้แต่พระตะกั่วทุ่งมันบอกเข้ามาพูดจ้ออยู่คนเดียว แล้วตรัสถามพระยามหาอำมาตย์ว่า ได้เคยไปเป็นแม่ทัพแม่ศึกเล็ก ๆ น้อย ๆ อยู่บ้าง อย่างธรรมเนียมเป็นกระไร แม่ทัพบอกเข้ามาแล้ว ลูกทัพบอกเข้ามาได้อยู่ฤๅ พระยามหาอำมาตย์กราบทูลว่า ลูกทัพบอกเข้ามาไม่ได้ห้ามิได้ ทรงตรัสว่า ฟังดูมันเหลวไปเสียหมด ไม่ถูกอย่างธรรมเนียมเลย มีแต่ตามใจกันพากันเป็นไปอย่างนี้เสียหมดสิ้น การที่จะคิดป้องกันรักษาบ้านรักษาเมือง กวาดรวบรวมคนมาคิดสู้รบกับมันก็ไม่มี ทำอย่างนี้ก็เห็นจะเสียการเสียงานไม่เป็นอะไรได้แล้ว จึงรับสั่ง ๆ พระยาเทพว่า จำเอาความกระแสพระราชดำริห์ซึ่งทรงเห็นเหตุผลดังนี้ไว้คอยบอกกับเจ้าพระยาพระคลัง ๆ ยังหาได้ทันตริตรองเห็นการถี่ถ้วนไม่ ถ้าเจ้าพระยาพระคลังกลับขึ้นมาจากปากน้ำแล้ว ให้ตูคิดตริตรองการเสียให้เห็นความ ยึดเอาตัวหมื่นภักดีซึ่งถือบอกเข้ามาไว้ก่อน อย่าเพ่อให้มันกลับออกไป คอยฟังบอกข้างเมืองถลางเขาดูก็จะได้เห็นปดเอาเท็จจริงกันได้ แล้วทรงตรัสว่า ไม่พอที่พอทางเอาเลยมาเป็นไปได้ จะมากล่าวความวิวาทกันเมื่อเพลาน่าเหล้าน่าเข้าอย่างนี้หาควรไม่ ชอบแต่

จะช่วยกันคิดให้พรักพร้อมจัดแจงการรักษาบ้านรักษาเมือง สู้รบกับมันให้มีไชยชำนะจึงจะชอบ ฯ

๏ แลกระแสพระราชดำริห์ที่ทรงตรัสกับข้อความในบอก ซึ่งข้าพเจ้าจดหมายออกมานี้ ข้าพเจ้าจดหมายมาตามได้รับพระราชทานฟัง ข้อความจะขาดผิดเพี้ยนควรมิควรประการใด รับพระราชทานพระเดชพระคุณสุดแล้วแต่จะโปรด จดหมายมาณวันพฤหัศบดีเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำปีจอนักษัตรสัมฤทธิศก (จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑) ฯ

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

ฉบับที่ ๓

◎ ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ จดหมายมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ได้นำขึ้นกราบเรียนแต่ท้าวพระกรุณาเจ้าให้ทราบด้วยณวันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ข้าพเจ้าได้จดหมายฝากหมื่นอินทรเสนาออกมาฉบับหนึ่ง ข้อความแจ้งอยู่ในจดหมายซึ่งฝากออกมาแต่ก่อนนั้นแล้ว ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์[๑] ว่า มีอะไรฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ไม่มีเรื่ออะไรเข้ามาหามิได้ แต่พระยาสุรเสนา พระยาสมุทปราการ บอกเข้ามาว่า ณวันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ เรือท้าว

---

๑ พระยาพิพัฒน์โกษา ที่ปรากฏในจดหมายหลวงอุดมสมบัติเข้าใจว่า พระยาพิพัฒน์ (บุญศรี) ถึงรัชกาลที่ ๔ ได้เป็นพระยามหาอำมาตย์ สร้างวัดบุรณะศิริ ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาธรรมา ฯ ถึงรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี เป็นต้นสกูลบุรณะศิริ

พระกรุณา กับเรือนายทัพนายกองได้ใช้ใบออกจากปากน้ำเปนเรือรบ ๑๔ ลำ เรือยิม ๙ ลำ เข้ากัน ๒๓ ลำ เปนคนสองพันเศษ ทรงตรัสถามว่า ได้ยินว่าคอยเจ้าพระยาพระคลังอยู่ เจ้าพระยาพระคลังลงไปส่งทันฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า เจ้าพระยาพระคลังลงเรือใบตามออกไปทันที่ชายชำแระนอก แล้วลงเรือท้าวพระกรุณาแล่นไปส่งถึงเกาะสีชัง ทรงตรัสถามว่า เปนกระไร เรือแล่นดีอยู่ฤๅ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า แล่นดีอยู่ ทรงตรัสว่า เมื่ออยู่ในคลองฟังข่าวดูว่าหาสู้ดีไม่ จะต้องแก้เสานั้นเปนกระไร ได้แก้แล้วฤๅ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่าแก้แล้ว ทรงตรัสว่าขัดแข็งแก้ไขอยู่แล้วก็คงดีขึ้น แล้วตรัสถามว่า เรือกองทัพเหล่านั้นล่องลงไปถึงปากน้ำหมดแล้วฤๅยัง พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ลงไปถึง ๑๑ ลำ ๑๒ ลำแล้ว ยังแต่เรือเพ็ชรบุรี เรือราชบุรี อีก ๕ ลำ จึงรับสั่ง ๆ พระยาเทพว่า ดูไล่ขับต้อนให้มันล่องลงไปเร็ว ๆ อย่าให้มันเชื่อนแชเสียได้ ให้ได้ใช้ใบติด ๆ กันไปนั่นแหละดี ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุญเอกศก เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า พระยาสุรเสนา พระยาสมุทปราการยอกเข้ามาว่า ณวันเดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ เรือนายทัพนายกองได้ใช้ใบจากปากน้ำ เปนเรือยิม ๔ ลำ กับว่าเห็นกำปั่น ๒ เสามาทอดฤกอยู่ลำหนึ่ง ยังหาทราบว่ากำปั่นมาแต่ไหนไม่ ทรง

ตรัสว่าแล้วก็เป่นกำปั่นแกล้วกลางสมุทกลับมาถึงดอกกระมัง คิดดูวันคืนเข้าก็เห็นงามนักหนา เป่นกระไรไปแต่วันเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำมาจนเดี๋ยวนี้ กี่วันมาแล้ว พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่าได้ ๒๗ วันแล้ว ทรงตรัสว่า ก็เป่นมรสุมกำปั่นแกล้วกลางสมุทกลับมาถึงอยู่แล้ว เป่นกระไรหนอ เจ้าพระยาพระคลังก็อยู่นอกแล้ว จะเอาความยอกเข้ามาให้ทันอยากสักน่อยก็ไม่ได้เอาเลย ทรงคอยฟังจะใคร่รู้ข่าวสงขลาอยู่ ถ้าเป่นกำปั่นแกล้วกลางสมุทกลับมาถึงแล้ว ก็เห็นบ้านเห็นเมืองสงขลาจะยังไม่เป่นไร ถ้าจะเสียสงขลาเสียแล้ว จะกลับมาถึงก็จะช้าลงกว่านี้สักน่อย ด้วยไปจะไปเข้าสงขลาไม่ได้ จะเข้านครก็จะต้องรอลงไป กว่าจะกลับมาก็จะช้าอยู่อีกสัก ๙ วัน ๑๐ วันจึงจะมาถึงได้ ปานนี้เจ้าพระยาพระคลังก็รู้แน่เสียแล้ว ฟังดูเย็นค่ำวันนี้ก็คงจะได้ความขึ้นมาถึง แล้วพระยาโชฎึกกราบทูลลาให้ขุนยวรวานิช ซึ่งจะลงเรือง่วนเสงออกไปส่งเจ้าพระยายมราชณเมืองสงขลา รับสั่งว่าออกไปเถิด ออกไปส่งให้ถึงสงขลา แล้วพาเรือรีบกลับเข้ามาเร็ว ๆ เองเป่นคนทหารเอกรู้ลู่ทางอยู่แล้ว ออกไปก็ข้ามติดสงขลาทีเดียว ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ คุณพระนายไวยวรนารถกลับเข้าไปแต่ปากน้ำ ทรงตรัสถามถึงไปส่งท้าวพระกรุณาว่าเป่นกระไร เจ้าพระยาพระคลังลงไปส่งทันที่ไหน คุณพระนายไวยวรนารถกราบทูลว่าออกไปทันที่น้ำเชี่ยวชายชำแระนอก ทรงตรัสถามถึงท้าวพระ

กรุณาว่า ดูสบายอยู่ดอกฤๅ คุณพระนายไวยวรนารถกรายทูลว่า สบายดีอยู่ ทรงตรัสถามว่า เปนกระไร เรื่ออมรแมนสรรค์ออกไปถึงนอกแล่นดีอยู่ฤๅ คุณพระนายไวยวรนารถกรายทูลว่า แล่นคล่องดีอยู่ ทรงตรัสถามว่า ตามส่งออกไปถึงไหน มีเรือกองทัพติดไปด้วยกี่ลำ คุณพระนายไวยวรนารถกรายทูลว่า มีเรือติดไปได้ ๕ ลำ ตามส่งออกไปถึงเกาะสีชัง แล้วเจ้าพระยาพระคลังลงเรือใบไปเมืองชลบุรี ทรงตรัสถามว่า ไปเมืองชลทำไม คุณพระนายไวยวรนารถกรายทูลว่า เมื่อออกไปส่งท้าวพระกรุณานั้น เห็นกำปั่น ๒ เสาใช้ใบตั้งหน้ามาข้างเมืองชลบุรี เจ้าพระยาพระคลังไปถามหลวงปลัดเมืองชลบุรีได้ความว่า กำปั่นมาเที่ยวขายฝิ่น พวกจีนเมืองชลบุรีลงไปซื้อว่าราคากันไม่ตกลง ก็หาได้ซื้อไว้ไม่ ทรงตรัสว่า คิดว่าจะเปนกำปั่นแกล้วกลางสมุทกลับมาเล่า มิรู้เปนกำปั่นมาเที่ยวขายฝิ่นเล่นที่เดียว เปนเหตุด้วยอ้ายเจ๊กอ้ายแช๊ะของเรานั่นเอง ถ้ามันไม่มีใครซื้อแล้วมันจะมาขายกับใครได้ที่ไหน แล้วเสด็จขึ้นพระแท่น ทรงตรัสกับพระยาพิพัฒน์ว่า หาเปนกำปั่นแกล้วกลางสมุทไม่แล้ว เปนกำปั่นมาเที่ยวขายฝิ่นกับอ้ายเจ๊กอ้ายแช๊ะเราที่เมืองชล แล้วทรงตรัสไปด้วยเรื่องฝิ่น ให้คอยจับตัวจีนซึ่งจะรับเอาฝิ่นขึ้นมาขาย ไปจนเพลา ๒ ยามเศษจึงเสด็จขึ้น ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่าเรือนายทัพนายกองได้ใช้ใบไปอีก ๕ ลำ กับว่าเข้าคุณหาบนบอกเข้ามาว่า ได้ออกไปส่งท้าวพระกรุณาถึงเกาะสีชัง ท้าวพระกรุณาคิดไว้ว่าไปเมืองจันทบุรีแล้ว จะรอเรือกองทัพให้พร้อมกันจึงจะข้ามไปตีเอาเมืองชุมพร ออกจากเมืองชุมพรแล้วจะจัดให้เรือรบล่วงลงไปข้างน่า จะเอาไว้ข้างหลังแต่เรือยืมลูกค้า กับว่าออกไปเห็นกำปั่น ๒ เสา สืบได้ความว่าเปนกำปั่นขายฝิ่น เข้าคุณหาบนกลับเข้ามาจัดให้พระยาณรงค์ฤทธิโกษา ให้พระยาวิเศษศักดา คุมเรือออกไป ๖ ลำ คน ๑๗๐ คน ออกไปคอยก้าวสกัดจับจีนซึ่งจะลงไปรับซื้อฝิ่นขึ้นมาขายอยู่ตามอ่าวทุ้งชเล ทรงตรัสไปด้วยเรื่องฝิ่นว่า คิดอ่านจับเข้ามาให้ได้เสียสักคนหนึ่งเถิด จะได้ดูจำหน้ามันไว้ มันโหยกเหยกนักหนา จะทำให้บ้านเมืองจมเสียหมดแล้ว แล้วทรงตรัสถึงท้าวพระกรุณาว่า จัดแจงไปให้พรักพร้อมกันได้นั่นแหละดี อย่าให้มีความประมาทเสียท่วงทีแก่มันได้ แล้วทรงตรัสถามว่า เรือเจ้าพระยามราชนั้นเปนกระไร ได้จัดแจงขนถ่ายแล้วฤายัง ขุนบวรวานิชจะลงไปเมื่อไร คุณพิพัฒน์กราบทูลว่า ขนถ่ายเรือเสร็จอยู่แล้ว ขุนบวรวานิชจะลงไปปากน้ำค่ำวันนี้ ทรงทราบว่า คิดว่ามันไปเสียแต่วันลานั้นเล่ามันยังไม่ไปก็ดูเร่งให้เอาลูกเรือไต้ก๋งลงไปเร็ว ๆ เขาจะคอย ๒

◎ ครั้นเพลาค่ำ เจ้าคุณหายนกลับเข้าไปแต่ปากน้ำ ทรงตรัสถามถึงท้าวพระกรุณาว่า เปนกระไรออกไปดูชื่นมื่นดีอยู่ฤๅ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ชื่นมื่นดีอยู่ แล้วทรงพระสรวล ตรัสถามว่า ก็เมาคลื่นฤๅไม่เมา เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ไม่เมาหามิได้ ทรงตรัสว่า เมื่อวันแรม ๑๕ ค่ำ ขึ้นค่ำ ๑ ขึ้น ๒ ค่ำนั้น ลมก็แปรให้ดีนักหนา เปนลมอุตราส่งออกไปทีเดียว เห็นจะแล่นโร่เล่นสบายใจแล้ว ๆ ทรงตรัสถามไปด้วยเรื่องขับฝั่น ทรงขัดเคืองให้คอยขับเอาตัวจันซึ่งรับเอาฝั่นขึ้นมาขายนั้นให้จงได้ ทรงตรัสไปจนเพลาเสด็จขึ้น ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ เพลาเช้า คุณพิพัฒน์กรายทูลว่า พระยาสมุทยอกเข้ามาว่า เรือนายทัพนายกองใช้ใบไปจากปากน้ำอีก ๒ ลำ เข้ากันแต่ได้ใช้ใบไปแล้วเปนเรือ ๓๔ ลำ คน ๓๙๐๐ เศษ ทรงตรัสถามว่า จำนวนเรือหมดด้วยกันกี่ลำ พระนรินทร์กรายทูลว่า ๔๘ ลำ ทรงตรัสว่า ก็ใช้ใบออกไปเสียเท่านั้นแล้วยังอยู่เปนเรือกี่ลำเล่า พระนรินทร์กรายทูลว่า ยังอยู่ ๑๔ ลำ รับสั่งว่าจดหมายจำลงไว้ คอยคิดหักออกไปกว่าจะครบจำนวนเรือ แล้วตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า เรือเจ้าพระยายมราชนั้นจะได้ล่องออกไปเมื่อไร เจ้าคุณหายนกรายทูลว่าจะล่องลงไปเมืองสมุทเพลาวันนี้ พระยาโชฎึกจะกรายถวายบังคมลาลงไปจัดแจงส่งออกไป รับสั่งว่าเออดูลงไปส่งเสียออกไปเถิด กว่าจะล่องลงไปถึงราวพรุ่งนี้นั่นแหละ ลงไปแล้ว

เรือใครยังตกค้างอยู่ก็ขับไล่ให้มันออกไป อย่าให้มันเที่ยวโอ้เอ้อยู่ได้ ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำ พระยาเทพกราบทูลว่า หลวงปลัดเมืองเพ็ชรบุรีบอกเข้ามาว่า พระยาเพ็ชรบุรีกับนายทัพนายกองพร้อมกันได้ยกออกจากเมืองเพ็ชรบุรีแต่ณวันเดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ ครั้นณวันเดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ ได้ใช้ใบออกจากปากน้ำเปนเรืออย่าง ๖ ลำ เรือญวนลำ ๑ เรือยิม ๒ ลำ เข้ากัน ๙ ลำ เปนคนนายไพร่ ๕๙๙ คน กับจัดให้คุมม้าไปทางบก ๓ ม้า คน ๑๒ คน เข้ากันทั้งบกทั้งเรือเปนคน ๖๑๑ คน ยืนน่าเรือ ยืนท้ายเรือ ยืนรายแคม ยืนหลัก ๔๘ บอก ยืนคายศิลา ๒๗๐ บอก ดินดำหนัก ๑๐ หาบ ทรงตรัสว่า ออกไปให้ไปคิมาคิด้วยกันหมดทุกคนเถิด กำลังศิลพรให้ออกไปก็ขอให้สงบคลื่นลมราบรื่น พากันแล่นโร่ไปทีเดียว แล้วทรงตรัสถามว่า อ้ายคนที่เข้ามานั้น มันได้ออกไปเห็นเขาใช้ใบฤาไม่ลมเปนลมอะไรอยู่ พระยาเทพกราบทูลว่า ได้ออกไป วันใช้ใบนั้นเปนลมสำเภาอ่อน ๆ ก้าวอยู่ ๒ วัน ๓ วัน พอมีลมอุตรามาก็ใช้ใบหายลำไปหมดด้วยกันแล้ว ทรงตรัสว่า ป่านนี้ก็จะมิถึงชุมพรแล้วฤา ถ้าได้ลมคิเข้าแล้วเห็นพระยาเพ็ชรบุรีจะไปถึงสงขลาก่อนกองทัพข้างนี้เสียอีก แล้วทรงตรัสถามว่า ยืนใหญ่ยืนน้อยดินดำนั้น มาเอาไปแต่กรุง ฯ ฤา ๆ เอาไปแต่ยืน ดินดำที่มีอยู่คงเมือง พระยาเทพกราบทูลว่า เอาไปแต่

ปืน ดินดำที่คงเมือง ทรงตรัสถามว่า ก็ยังมีปืนมีเรือ แลคนอยู่รักษาบ้านเมืองสักเท่าไร ยอกจำนวนคนซึ่งยังเหลืออยู่กับบ้านเมืองเข้ามาฤๅไม่ พระยาเทพกราบทูลว่า ไม่ได้บอกจำนวนคนเข้ามาหามิได้ ถามได้ความว่า ยังมีเรือสำปั้นไล่สลัดอยู่ ๕ ลำ กับเรืออย่างชำรุดใช้ไม่ได้อยู่ลำหนึ่ง มีปืนน่าเรือ ๕ บอก ปืนคาบศิลาคงโรงอยู่ ๒๐ บอก ทรงตรัสว่า มีคงโรงอะไร จะว่าคงเมืองไม่ได้เล่า ก็มีอยู่ ๕ บอกนั้นเปนปืนอะไรบ้าง พระยาเทพกราบทูลว่า เปนปืนทองกระสุน ๓ นิ้ว รับสั่งว่าผิดไปดอกกระมัง ให้ใครออกไปดูตรวจตราเสียให้แน่ ปืนทองนั้นเปนของหายากมีราคาอยู่ จะเอาไปไว้ใช้สำหรับบ้านเมืองไล่สลัดศัตรูอย่างนั้นเอาปืนเหล็กไปดีกว่า แล้วพระยาเทพกราบทูลว่า เรืออย่างที่ชำรุดอยู่นั้น หลวงปลัดยอกขอเหล็กตะปูออกไป ๓๐๐๐ ตัว จะคิดขัดแซงเปลี่ยนกระดานทำซ่อมแซมขึ้นใหม่ ได้ให้คนไปซื้อกระดานที่เมืองชลอยู่แล้ว รับสั่งว่า ดูสั่งเสียขอออกไปให้เฉิด ผู้คนเหลืออยู่เท่าใดก็ให้ช่วยกันทำเสียให้แล้วโดยเร็ว จะได้เอาไว้ใช้สอยทันการงาน ฯ

๑๐ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ หาได้ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรไม่ ทรงตรัสไปด้วยเรื่องมิศริจซอนขุนนางอังกฤษ กับเรื่องซึ่งโปรดให้คอยจับจีนขายยาฝิ่นตามท้องชเล แต่มิศริจซอนนั้นได้ออกจากกรุง ฯ ไปทางนครไชยศรี ขึ้นไปเมืองเชียงใหม่แต่ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำนั้นแล้ว ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ เพลาค่ำ ทรงทรายความเมืองนครซึ่งบอกให้หมื่นพิทักษ์นาวาถือเข้ามาแต่ฝ่ายมหาดเล็ก ครั้นเสด็จขึ้นพระแท่น ทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า บอกเมืองนครเข้ามาว่ากระไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เจ้าพระยานครบอกเข้ามาว่าได้จัดให้พระยาไทร พระเสนานุชิต พระวิชิตสรไกร พระณรงค์ชลธีปลัดเมืองไทร คุมกองทัพยกลงไปทางบ้านสเดา ๓๙๕ คน ว่าให้รีบยกเข้าไปทุ่งโพ ให้ล่วงเข้าไปให้ถึงกบังปาสูในแดนเมืองไทรให้ได้ ว่าอ้ายตนกูอัปดลลา อ้ายตนกูอาเกบ ตั้งอยู่ที่ตพานช้าง คนประมาณ ๕๐๐ คน ๖๐๐ คน ให้คิดตีทำลงไปให้ถึงเมืองไทร พวกอ้ายแขกที่มาตีเมืองสงขลารู้ความก็คงพากันหนีสิ้น ครั้นณวันเดือน ๔ แรมค่ำ ๑ กองทัพพระยาไทรยกไปถึงสเดา แขกหลังพาครอบครัวเข้าหากองทัพพระยาไทร ๑๒ ครัว บอกว่าอ้ายตนกูหมัดสอัดมาตั้งอยู่ที่บ้านสเดา รู้ว่ากองทัพพระยาไทรยกมา อ้ายตนกูหมัดสอัดมีคนอยู่ประมาณ ๕๐๐ พากันหนีกลับไปถึงแดนเมืองไทร คน ๕๐๐ พากันแตกพ่านเข้าป่าไป มีคนติดตัวอ้ายตนกูหมัดสอัดอยู่ ๕๐ คน หารู้ว่าอ้ายตนกูหมัดสอัดไปข้างไหนไม่ จึงทรงตรัสกับเจ้าคุณหายนว่า ๆ กล่าวเข้ามา พึ่งดูคิดจะไปทำเอาเมืองไทรทีเดียว ที่สงขลานั้นเปนเฉยหลีกไปไม่ช่วยเหลือกันแล้ว คิดทำฉีกกันไปคนละทาง ราวกับสัตวจำพวกหนึ่งอยู่อุดรถาโร สัตวจำพวกหนึ่งก็อยู่อมรโคยาเน คนละทวีป ไม่เข้ากันเข้าได้

เลย ผินหลังให้กันไปเสียหมด เหตุผลอย่างไรอยู่หนอ จึงไม่คิดช่วยที่สงขลา กองทัพพระยาไทรยกไปก็หามาเข้าหาดใหญ่ทางสงขลาไม่ฤๅ ว่ากระไร เจ้าพระยาพระคลัง เข้าคุณหาบนกรายทูลว่า ต้องมาเข้าหาดใหญ่ก่อนจึงยกไปทางสเดา ทรงตรัสว่า ก็มาเข้าหาดใหญ่แดนสงขลาแล้วยังหลีกเลยไปสเดาเสียได้ ที่ทางเปนอย่างไรอยู่ไม่เข้าพระไทยเอาเลย เจ้าพระยาพระคลังวิสัชนาไปดูหรู เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า เมืองสงขลานั้นอยู่เหมือนอย่างที่กรุง ฯ เมืองไทรอยู่อย่างปากน้ำ ที่สเดานั้นอยู่อย่างเมืองนครเขื่อนขันธ์ จึงทรงตรัสว่า กองทัพพระยาไทรยกไปก็พาดหลังอยู่แล้ว จะยกกระทบเข้ามาช่วยกันเสียสักทีหนึ่งก็จะได้แล้วกันเท่านั้น นี่ไม่คิดช่วยเหลือกันเลย เปนอย่างไรหนอ จึงคิดฉีกไปเสียอย่างนี้ จะมีความโกรธแค้นกันด้วยอย่างไรฤๅ จึงไม่คิดช่วยเหลือกัน เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า จะมีความโกรธแค้นอยู่แต่ก่อนก็จะหาเปนไม่ จะเปนอยู่บ้างก็เปนแต่ด้วยพระยาสงขลาคิดเกลี้ยกล่อมอ้ายแขกคราวนี้ ทรงตรัสว่า ไม่พอที่พอทางจะคิดอย่างนี้เลย จะทรงฟังหนังสือยอกก็จะช่วยงานตวันเสียเปล่า คิดอย่างนี้จะไปทำอะไรกับใครสำเร็จได้ที่ไหนกับคนสามพันสี่พันเท่านั้น ถ้าอ้ายแขกมันเลิกถอยจากสงขลา ถอยออกไปเปนชั้นเปนเชิงแล้ว มันพากันกระหนาบเข้าก็จะตึงตัวหลวมแขวนอยู่กลางเสียทีแก่มันเปล่า ๆ มันจะร่ำเอายับเยินเสียนั่นเอง แล้วรับสั่งว่า จะอ่านหนังสือยอก

ก็อ่านไปเฉิด ครั้นอ่านจบแล้ว ทรงตรัสว่า เจ้าพระยาพระคลัง พระยามหาอำมาตย์ ฟังดูเฉิด ความที่ว่ายกไปถึงทุ่งโพแล้ว ให้ยกเข้าไปถึงกยังป่าสูเข้าไปในแดนไทรนั้น เป็นความคิดล่วงน่าไปทั้งนั้น เห็นจะเป็นความว่าไปเปล่า ๆ เสียแล้วจะได้ยกไปเมื่อไรฤๅไม่ได้ยกไปก็ไม่รู้ ยกไปอยู่ที่สเดานั่นเอง จะทรงตรัสไถ่ถามอะไรต่อไปก็จะเปล่า ๆ เสียหมด พระยาเทพถามมันดูสักคำหนึ่งเฉิด เป็นกระไร มันเข้ามาแต่เมื่อไร เมืองสงขลาเสียหายแล้วฤๅยัง พระยาเทพถามหมื่นพิทักษ์นาวาแล้วกราบทูลว่า หมื่นพิทักษ์นาวาเอาเข้าไปส่งที่ปากน้ำเมืองพัทลุง ได้ยินพูดกันว่า ณวันเดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำเมืองสงขลายังสู้รบกับอ้ายแขกอยู่ ว่ากองทัพกรุง ฯ ก็จะยกมาช่วยเมืองสงขลา หมื่นพิทักษ์นาวาเข้ามาแต่ณวันเดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ทรงตรัสถามว่า มันเข้ามาแต่วันเดือน ๔ แรม ๘ ค่ำนั้น กองทัพพระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ ออกไปแต่วันเดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ ขึ้น ๕ ค่ำ นับวันดูก็ได้ ๑๘ วัน ๒๐ วัน ถึงสงขลาเสียแล้วมันก็รู้อยู่ด้วยกันหมดนั่นแหละ กองทัพกรุง ฯ จะถึงแล้วฤๅยังสงขลาจะเสียฤๅไม่เสียมันก็คงรู้ ถามมันดูหรู กองทัพกรุง ฯ ไปถึงแล้วฤๅยัง พวกสงขลารบสู้กับอ้ายแขกอยู่นั้นเป็นกระไร อ้ายแขกมันติรุกรันเอาแตกเข้าไป รับรบสู้อยู่กับข้านเมืองฤๅอย่างไร พระยาเทพเหลียวมาถามพระนรินทร์ ทรงตรัสว่า กลับผินหน้าไปถามหาเอาเลือดกับปูทำไม จะถามเอามันเอง

ไม่ได้ฤๅ พระยาเทพถามแล้วกราบทูลว่า กองทัพสงขลาสู้รบกับอ้ายแขกอยู่ที่วังกระดาน ที่เขาลูกช้าง ทรงตรัสว่าเออน่ะ รบกันที่วังกระดานเขาลูกช้างนั้นก็รู้อยู่แล้ว ว่าที่มันตีเอาแตกรุกรันต่อเข้ามาอีกฤๅไม่นั่นสิ พระยาเทพแล้วก็เปนอย่างนี้ไปได้ พระยาพิพัฒน์ผินหน้าลงไปถามมันดูน่อยเถิด พระยาพิพัฒน์ซักถามอยู่นาน ทรงตรัสว่า จะดึกเสียแล้ว จะได้ทรงฟังเรื่องฝั่นข้าง ถามได้ความอย่างไรเล่า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า หมื่นพิทักษ์นาวาได้ยินแต่ว่า กองทัพสงขลาสู้รบกันอยู่กับอ้ายแขกที่วังกระดานที่เขาลูกช้าง อ้ายแขกจะตีแตกต่อเข้ามา ฤๅไม่ได้ตีเข้ามาอย่างไร กองทัพกรุง ฯ จะออกไปถึงแล้วฤๅประการใด หมื่นพิทักษ์นาวาหาได้ยินพูดกันไม่ ทรงตรัสว่า เปนไรมันจะไม่รู้ กับเมืองนครเมืองสงขลาเท่านั้น การรบพุ่งกันแลกองทัพกรุง ฯ ออกไปอย่างนี้ข่าวจะไม่เลื่องฦๅข้างเลยฤๅ ว่าอะไรอย่างนี้ มันก็คงรู้อยู่ด้วยกันหมด พูดกันหนักเสียอีก มันก็ว่าเข้ามาแต่วันเดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ คิดดูหรูกี่วันจึงมาถึงกรุง ฯ พระยาเทพกราบทูลว่า เข้ามา ๑๒ วัน ทรงตรัสว่า มามากวันนัก เทศกาลนี้เปนลมคล่องมาแต่ไหนที่ไหนที่เดียว ถึง ๑๒ วัน ๑๓ วัน เปล่า ๆ ทั้งนั้น เข้ามาเมื่อเร็ว ๆ ราว ๑๑ ค่ำ ๑๒ ค่ำนั่นเอง แต่คิดใส่บวกให้แก่วันลงไว้อย่างนั้น จะได้แก้ความไปข้างน่าว่าเมื่อเข้ามายังไม่รู้อะไร ที่จริงก็รู้อยู่หมดแล้ว แต่ห้ามปรามเข้ามาว่าไม่ให้พูดมันก็ไม่พูด

มันจะพูดก็กลัวเกินนายสั่งเท่านั้นกันเอง[๒] ว่ากระไร ถามมันดูให้มันว่าไปตามจริง พระยาเทพถามแล้วกรายทูลว่า หมื่นพิทักษ์นาวาว่า อยู่ที่บ้านดอน ลงไปส่งเข้าที่ปากน้ำเมืองพัทลุง ได้ยินพูดกันก็แต่ความเท่านั้น ความนอกนั้นจะเปนอย่างไร ว่าหาทรายไม่ ทรงตรัสว่า ทำไมจะไม่ทราบ สั่งมันมาไม่ให้บอกมันก็ไม่บอกนั่นเอง จะใคร่ทรงทรายความว่ากองทัพกรุง ฯ ไปถึงแล้วฤๅยัง ไม่บอกออกมาได้เลย กวนพระไทยทีเดียว เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า หมื่นพิทักษ์นาวาคนนี้ เจ้าพระยานครใช้สอยสำหรับเปนแต่นายท้าย ให้บรรทุกเข้าไปส่งที่ปากน้ำเมืองพัทลุงกลับมา แล้วก็ให้ถือหนังสือเข้ามาทีเดียว คนที่สำหรับเคยใช้นั้นให้ลงไปคอยเอารายงานกองทัพพระยาไทรเสียหมด ไม่มีใครจะให้เข้ามา จึงให้หมื่นพิทักษ์นาวาเข้ามา ทรงตรัสว่า จะให้ใครเข้ามาก็มีแต่ไม่รู้ เปนอย่างนี้ไปเสียหมด คอยพึ่งเอากองทัพใหญ่เถิด กองทัพใหญ่ออกไปถึงแล้วก็จะบอกเข้ามา การเปนอย่างไร ๆ ก็คงจะได้ทรงทรายหมดนั่นแหละ ซึ่งคิดจะทำให้ถึงเมืองไทรจริง ๆ นั้น ทำลงไปได้ดีอีก จะได้เบาแรงกองทัพใหญ่ลง กลัวจะลงไปทำไม่ได้ จะไปแขวนอยู่กลางทาง มันจะร่ำเอายับเยินเสียเปล่า ๆ การซึ่งคิดจะให้ลงไปทำถึงเมืองไทรนั้น ทำนองจะคิดว่า ถึง

---

๒ พระราชดำริห์ตรงนี้ ถูกตรงกับวิไสยชาวนคร ฯ ถึงชั้นหลังมาก็เปนเช่นนั้น

เมืองสงขลาจะเสียหายก็ช่างเถิด[๓] จะไปทำเอาเมืองไทรให้ได้ เห็นว่าผู้คนอ้ายแขกมันยกมาติดเมืองสงขลามาก อยู่ที่เมืองไทรน้อยพอจะทำได้ จึงคิดหลีกไปไม่ช่วยสงขลา หมายจะทำแลกเปลี่ยนเอาให้ได้ จึงคิดไปทำเอาเมืองไทร ความจะเป็นอย่างนี้ฤๅอย่างไร ฤๅจะรู้ว่ากองทัพกรุง ฯ ออกไปถึงแล้ว อ้ายแขกมันพากันเลิกถอนกลับไปเสียหมด เมืองสงขลาก็ยังไม่เสีย ดีอยู่ เห็นการได้ทีแล้วก็ยกมาประจบหลีกเลยประสมมือชิงทำเอาเป็นไม่รู้เสียทีเดียว ครั้นจะยอกว่ารู้อยู่ว่ากองทัพกรุง ฯ ออกไปถึงช่วยเมืองสงขลาอย่างนั้นอย่างนี้แล้ว ก็จะเห็นว่านิ่งคอยพลอยทำประสมมือเอาเปล่า ๆ ความเห็นจะเป็นอย่างนี้เสียแล้ว จึงไม่คิดช่วยเหลือกัน แล้วทรงตรัสถามว่า เป็นกระไรกองทัพกรุง ฯ ออกไปช่วยเมืองสงขลานั้นพากันเสียใจย้างฤๅไม่ ถามมันดูหรู พระยาเทพกรายทูลว่า ไม่ได้ยินใครว่าหามิได้ ทรงตรัสว่า คิดการมีแต่เป็นไปอย่างนี้เสียสิ้น ผินหลังให้กันไปทีเดียว ทำไปคนละทางไม่ช่วยเหลือกันเอาเลย เหตุผลอะไรนักหนาจึงเป็นไปอย่างนี้ได้ ถ้าเป็นไปอย่างนี้ กองทัพใหญ่ออกไปทำสำเร็จราชการแล้ว จะมีตราออกไปให้รบกันให้เข็ดเสียสักทีหนึ่ง แล้วทรงตรัสถามว่า เรือเจ้าพระยา

---

๓ เจ้าพระยานคร ฯ กับพระยาสงขลาทุกคน ไม่เคยถูกกันมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ทรงระแวงข้อนี้ว่าจะเป็นเหตุไม่ให้เจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) ตั้งใจช่วยพระยาสงขลา (เซ่ง)

ยมราชนั้นล่องออกไปแล้วฤๅยัง จะได้ใช้ใยเมื่อไร คุณพิพัฒน์กราบทูลว่า ล่องออกไปจากเมืองสมุทเพลาวันนี้แล้ว เพลาพรุ่งนี้จะได้เดินสายออกไป ทรงตรัสว่า พระยาโชฎึกก็อยู่ที่ล่างคอยส่งอยู่แล้ว ดูสั่งเสียลงไปให้เร่งช่วยกันส่งออกไปเสียน่อยเถิด จะได้ไปทันกัน ทรงตรัสถึงท้าวพระกรุณาว่า ป่านนี้จะมิถึงจันทบุรีแล้วฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เห็นจะถึงจันทบุรีแล้ว แล้วทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า เป่นกระไร พระยาณรงค์ฤทธิโกษาออกไปจับอ้ายพวกเรือขายฝิ่นได้กี่คน เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า จับได้ที่อ่าวบางเหี้ยทั้งคนทั้งเรือเป่นจีน ๒๕ คน ได้ฝิ่น ๒๓ ปั๊ก เงินสี่พันบาท กับสินค้าในลำเรือ ผ้าขาว ผ้าแดง เหล็กฝากหนักสัก ๓๐ หาบ ถามได้ความว่า จีนเจ๊สัวเมืองใหม่แต่งให้มาเที่ยวขาย เป่นจีนมาด้วยกัน ๓๑ คน เรือพระยาณรงค์ เรือพระยาวิเศษศักดา เรือหลวงฤทธิคำรณ เรือหลวงอาจ ๔ ลำ พบเข้าที่อ่าวบางเหี้ยก้าวสกัดไล่ยิงเอา ๒ นัด แล้วเอาเรือแล่นเกยเรือจีนขึ้นไปไล่จับเอาบนเรือ จีนในลำเรือถืออาวุธเข้าสู้รบ หลวงอาจพลัดถูกจีนตายด้วยอาวุธสั้นข้างด้วยปืนข้าง เป่นจีนตาย ๗ คน จับเป่นได้ ๒๕ คน ทั้งจีนก๊อบ้านแหลมผู้นำซื้อขาย ทรงตรัสถามว่า มันได้ขายที่บ้านแหลมบ้างแล้วฤๅยัง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เดิมเอามามากถึง ๓๒ ปั๊ก มาขายที่กลันตันได้ปั๊กหนึ่ง พวกกลันตันยอกว่าบ้านเมืองเป่นศึกกันอยู่ ว่าบุตรพระยาบ้านทเล

๓ คนพี่น้องจะรบกันกับตุวันสนิชิงกันเป็นเจ้าบ้านเมือง ตั้งค่ายอยู่คนละฟากน้ำ จีนนายเรือเห็นจะขายไม่ได้จึงมาเข้าที่เมืองสงขลา ได้ความว่า อ้ายแขกยกเข้าตีจนกระทั่งกำแพงเมืองสงขลา จีนกับพวกสงขลาช่วยกันตีอ้ายแขกแตกถอยไปตั้งอยู่เมืองตานี จีนนายเรือเห็นบ้านเมืองวุ่นวาย ก็พากันเลยมาขายที่บ้านแหลมไปได้ ๘ ปั๊ก ทรงตรัสว่า มันเอามามากนักหนาทีเดียว มันถูกเข้าอย่างนี้มันจะไม่เข็ดลงบ้างฤๅอย่างไร จะหาสินค้าอื่น ๆ มาซื้อขายโดยดีไม่ได้เล่า ก็รู้อยู่ด้วยกันแล้วว่าของอันนี้ห้ามปรามมาแต่ไหน ๆ ยังลอบมาซื้อขายเอาได้ จึงรับสั่ง ๆ เข้าคุณหาบนว่า ให้พระมหาเทพ[๔]รีบออกไปเพ็ชรบุรีคิดจับเอาตัวที่มันรับซื้อรับขายไว้ ๘ ปั๊กนั้นมาให้หมดจงได้ แต่คำซึ่งมันว่าเมืองกลันตันเมืองสงขลารบสู้กันนั้น มันได้ความเข้ามายังห่างอยู่ จะฟังเอาเป็นแน่นอนยังไม่ได้ แล้วทรงตรัสถามไปด้วยเรื่องฝิ่นจนเพลา ๗ ทุ่มเศษจึงเสด็จขึ้น ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า เรือเจ้าพระยายมราชได้จัดแจงวางสาย ๗ สาย เดินสายออกไปได้สายหนึ่งแล้ว ยังอีก ๖ สาย แต่เรือนายทัพนายกองเหล่านั้นล่องลงไปถึงเมืองสมุทแล้ว ๘ ลำ ทรงตรัสถามพระยาเทพว่า ก็ยังเรืออยู่ที่ไหนอีกบ้างฤๅไม่ พระยาเทพกราบทูลว่า ยังอยู่อีก ๒ ลำ ทรงตรัสว่า มันรออยู่ทำไมจึงไม่

---

๔ ชื่อ ทองปาน ภายหลังได้เลื่อนเป็นพระยา

ล่องลงไป พระยาเทพกราบทูลว่า ยังคอยเอาไต้ก๋งอยู่ เสมียนพระยาโชฎึกจะจัดหาส่งให้ ทรงตรัสว่า พระยาโชฎึกลงไปเสียปากน้ำแล้ว มันก็ไม่มีใครจะจัดแจงเท่านั้นเอง พระศิริสมบัติเล่าก็เปล่า ๆ ทั้งนั้น จะช่วยกันจัดแจงเข้าบ้างก็ไม่มี จึงรับสั่ง ๆ พระยาเทพว่า ให้ใครมันคอยดูแลตักเตือนขับไล่ให้มันล่องลงไปให้หมดเร็ว ๆ จะได้ออกไปทันกัน ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรไม่ ทรงตรัสถามแต่เรือเจ้าพระยายมราช กับเรือนายทัพนายกองซึ่งยังมิได้ออกไป ให้เร่งตักเตือนขับไล่ส่งเสียออกไปให้ทันท้าวพระกรุณา แล้วทรงตรัสไปด้วยเรื่องฝิ่น รับสั่งให้เอาตัวจีนนายเรือลูกเรือที่ขายฝิ่นซึ่งจับได้มานั้น แยกย้ายกันไล่เลียงซักถามเอาพรรคพวกต่อไป แล้วให้พระยาณรงค์ ให้พระยาวิเศษศักดา กลับออกไปเที่ยวค้นคว้าคอยสกัดจับพวกเรือจีนขายฝิ่นตามอ่าวทุ้งชเลอิก ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถึงกองทัพพระยาวิชิตณรงค์ ทัพพระราชรินทร์ว่า ปานนี้ก็เห็นจะถึงสงขลาแล้ว จะไปถึงก่อนน่าหมื่นพิทักษ์นาวา ซึ่งเข้ามาแต่นครสัก ๒ วัน ๓ วันฤๅอย่างไรนั่นแหละ ความก็คงรู้อยู่หมดด้วยกันว่าทัพกรุง ฯ ออกไปถึงแล้วแต่ปิดความเสียไม่บอกเข้ามาเอง ห้ามมันไม่ให้พูดมันก็ไม่พูดจะทรงตรัสถามเอาความว่า กองทัพกรุง ฯ ออกไปถึงแล้วฤๅยังเท่านี้ไม่บอกเอาเลย แล้วทรงตรัสถามว่า เมื่อมันเข้ามามันรู้

ฤาไม่ กองทัพพระยาไทรเขายกไปจากสเดาแล้วฤายัง พระยาเทพกรายทูลว่าไม่ทราย รับสั่งว่า มันก็มีแต่ไม่ทรายเสียหมดทั้งนั้น อย่าถามมันต่อไปเลย แล้วทรงตรัสถามไปด้วยเรื่องฝั่นจนเพลาเสด็จขึ้น ฯ

◎ แลเมื่อเพลาค่ำ ๘ ทุ่มเศษ วันเดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำนั้น แผ่นดินไหวสเทือน บ้านเรือนไกวโยนมากกว่าครั้งก่อน เปนอยู่ประมาณยาทนาฬิกาหนึ่ง เปนทั่วไปด้วยกันสิ้น ไหวโยนไปข้างเหนือมาข้างใต้ จนคนซวนไปตั้งตัวไม่ตรง ลางบ้านตกใจว่าผู้ร้ายขึ้นบ้านเรือนบ้าง ว่าเกิดไฟบ้าง เปนเหมือนกันหมดทุกบ้านทุกเรือน ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่า เพลาเช้า ทรงพระสรวลทรงตรัสกับเจ้าคุณหายนว่า เพลาคืนนี้แผ่นดินไหวนักหนาทีเดียว ไหวมากกว่าครั้งก่อนจนคนซวนเซตั้งตัวไม่ตรงเลย ทรงทอดดิ่งทอดพระเนตรดู เห็นโยนไกวไปข้างเหนือมาข้างใต้ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ไหวครั้งนี้ไหวมาก เจ้าคุณหายนออกมาจากในเรือนซวนออกมาทีเดียว ออกมาเห็นอิฐกลับที่แซวนไว้ไกวโยนลอดตวันไป ทรงตรัสว่า เปนไรจึงไม่ทอดดิ่งดูบ้างเล่า แล้วทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า มีอะไรบ้างฤาไม่ พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า พระยาสมุทยอกเข้ามาว่า เรือศีศะญวนใช้ใบมาถึงลำหนึ่ง จีนขุนายเรือแจ้งว่า นายหลงชางวางแต่งให้ไปค้าขายเมืองนคร กลับเข้ามาแต่เมืองนครณวันเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ

มา ๕ วันถึงปากน้ำเจ้าพระยา ทรงตรัสถามว่า ได้ความอย่างไรเข้ามาบ้าง เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า รับพระราชทานไล่เลียงถามจีนจูได้ความว่า จีนจูไปที่ตลาดเมืองนคร ได้ยินพูดกันว่าพระณรงค์ชลธีกองทัพเมืองนคร ยกไปตีอ้ายแขกซึ่งตั้งอยู่ที่ตพานช้าง อ้ายแขกพากันแตกหนีไป จะลงเรือที่ปากน้ำเมืองไทรไม่ได้ ว่ากำปั่นมายืดปากน้ำเมืองไทรอยู่ อ้ายแขกพากันกวาดต้อนครอบครัวหนีไปทางยก ทรงตรัสถามว่า มันพากันหนีไปทางยกนั้น มันจะพากันไปข้างไหน เจ้าคุณหายนกรายทูลว่าจะไปข้างเมืองแป๋ไหร[๕] ทรงตรัสว่า มันจะพาครอบครัวไปได้หมดที่ไหนนักหนากับไปทางยกอย่างนี้ มันจะเอาไปได้ก็เปนแต่เล็กน้อยนั่นแหละ แล้วทรงตรัสถามว่า อย่างไรต่อไปอีกข้างเล่า เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า กองทัพพระณรงค์ชลธีก็ยกเข้าไปในเมืองไทรได้แล้ว ทรงตรัสว่า ได้แล้วได้แผ่นดินเปล่านั้นฤๅก็ข้างสงขลานั้นว่ากระไร เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า จีนจูไปหาจีนมีเพื่อนกันอยู่ที่ตลาดเมืองนครเล่าให้ฟังว่า เมื่อวันเดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ (ฤๅ) แรม ๕ ค่ำ พวกกองทัพกรุง ฯ มาซื้อฝิ่นสูบที่โรงจีนมี ๓ คน จีนมีถามว่ามาแต่ไหน พวกกองทัพกรุง ฯ บอกว่า มาแต่กำปั่นพระยาวิชิตณรงค์แม่กองทัพกรุง ฯ กำปั่นทอดอยู่ที่ปากน้ำเมืองนคร เจ้าพระยานครให้เอาช้างมารับพระยา

---

๕ ที่เรียกว่าเมืองแป๋ไหร ตรงนี้ คือที่แผ่นดินที่ฝั่งซึ่งอังกฤษเช่าพระยาไทรแยกไป อังกฤษเรียกปรอวินสเวลเลสลี

วิชิตณรงค์ขึ้นไปเมืองนคร พระยาวิชิตณรงค์กับเจ้าพระยานคร จะพูดจากันประการใดหารู้ไม่ จีนมิ่เห็นกำปั่นมาทอดอยู่ที่ปากน้ำเมืองนครได้ ๒ วัน ๓ วัน พระยาวิชิตณรงค์ก็ใช้ใบกำปั่นไปเมืองสงขลา พวกอ้ายแขกรู้ว่า กองทัพกรุง ฯ ยกออกมา ก็พากันแตกหนีไปสิ้น แต่เมื่ออ้ายแขกยังสู้รบอยู่กับพวกสงขลานั้น จีนมิ่ได้ยินพูดกันว่าพระยาสงขลามีหนังสือมาถึงเจ้าพระยานคร ขอกองทัพให้ยกไปช่วยเมืองสงขลา เจ้าพระยานครจะให้ก็ไม่ว่า จะไม่ให้ก็ไม่ว่า นิ่งยิ้มหัวเราะอยู่ แลเมื่อวันเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำนั้น จีนขุลองเรืออออกมาพบเรือขุนพลพิฆาฏที่ปากน้ำเมืองนครอีกลำหนึ่ง จีนขุถามได้ความว่า ขุนพลพิฆาฏจะขึ้นที่เมืองนครเดินบกไปเมืองสงขลา ทรงตรัสว่า ไม่ควรจะไปริรอถือเปรียบแก่งแย่งกันให้ช้าเลย ถ้าช่วยกันทำให้พร้อมมือเข้าก็จะสำเร็จแต่ไหน ๆ เสียแล้ว ไม่พอที่จะให้มาข่วยงานรัพลเปล่า ๆ ว่ากระไร หมื่นพิทักษ์นาวามันเข้ามาถามถึงกองทัพกรุง ฯ ก็ไม่บอกความเอาเลย ยิ่งความเสียที่เดียว มันกลัวนายมันนักหนา เดี๋ยวนี้ว่ากระไรเล่า ตัวมันอยู่ที่ไหนถามมันดูหรู อ้ายจีนขุมันก็ว่ากำปั่นพระยาวิชิตณรงค์ถึงปากน้ำนคร แต่วันเดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ๕ ค่ำ หมื่นพิทักษ์นาวาเข้ามาแต่ณวันเดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ เป่นกระไรรู้ฤาไม่รู้ พระยาเทพกราบทูลว่า ตัวหมื่นพิทักษ์นาวาหาได้เข้ามาไม่ ทรงตรัสกับเจ้าคุณหาบนว่า ติดพระไทยอยู่แต่แรกมาถึงแล้วว่ากองทัพกรุง ฯ ออกไปถึงนั้นก็คงรู้อยู่ด้วยกันสิ้น แต่คิดยิ่ด

ความห้ามมันเสียไม่ให้ยอกนั่นเอง ไม่พอที่จะทำกาลเม็ดเปล่า ๆ จะมายืดปกไปทำไมกับความอย่างนี้ แล้วรับสั่ง ๆ พระยาเทพว่าเอาตัวหมื่นพิทักษ์นาวามาถาม ให้มันยอกความจริงสักน่อยเถิด พระนรินทร์ก็ช่วยถาม ไปไหว้กรายมันเอาความมาให้ได้ ว่ากำชั่นพระยาวิชิตณรงค์ไปทอดอยู่ที่ปากน้ำเมืองนครนั้น มันรู้ฤาไม่ ยังเรือพระราชรินทร์กับเรือกองทัพอีก ๒ ลำนั้น เปนกระไร ไปถึงแล้วฤายัง ถามมันดูให้ได้ความจงได้ แล้วให้เอาตัวอ้ายจีนขูมาไล่เลียงถามต่อไปอีกด้วย อ้ายจีนขูมันสิมาทีหลัง มันจะรู้ความต่อไปอย่างไรบ้าง อ้ายจีนขูมันก็เปนลูกค้าเที่ยวซื้อขาย เจ้าพระยานครจะคิดยืดความสั่งเสียมากับลูกค้า จะเปนไปจนถึงอย่างนี้ฤาอย่างไรเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า เห็นจะไม่เปน ทรงตรัสว่า จะคิดยืดห้ามปรามเปนไปจนลูกค้าแล้ว จะยืดไปได้ที่ไหน ไถ่ถามมันเข้าดูเถิด มันก็คงยอกจริงหมดนั่นแหละ ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามพระยาเทพว่า เปนกระไร ถามมันได้ความอย่างไรบ้าง พระยาเทพกรายทูลว่า พระยาไกรถามแล้ว ๆ พระยาเทพคลานเข้าไปหยิบเทียน ทรงตรัสถามว่าได้ความอย่างไรไม่เห็นทูลเลย คลานเข้ามาหยิบเอาเทียนที่เดียวอย่างนี้ก็เปนด้วยเล่า ว่ากระไร พระยาไกรว่าไปเถิด พระยาไกรกรายทูลว่า คำให้การจีนขูว่า จีนขูได้ใช้ใบไปค้าเมืองนครณวันเดือน ๘ ยี่ขอสัมฤทธิศก รับสั่งว่าอย่าเล่าเลย ว่าเอาที่เรือ

กองทัพกรุง ฯ ออกไปถึงนั้นเถิด พระยาไกรกรายทูลว่า จีนมิเล่าให้จีนฟังนั้น เหมือนกับคำเจ้าคุณหาบนกรายทูลเมื่อเพลาเช้า จึงทรงตรัสถามว่า ก็ที่เรือพระราชรินทร์นั้นมันว่ากระไร พระยาเทพกรายทูลว่า ถามจีนว่าหาได้ยินใครพูดจาถึงไม่ รับสั่งว่าจะพูดกับใครก็ไม่มีใครเข้าใจทางซเล จะเข้าใจอยู่ก็แต่เจ้าพระยาพระคลัง พระยาเทพ พระยาพิพัฒน์ก็ไม่เข้าใจทางซเล ความแต่ก่อนเข้าพระยาพระคลังว่าเขาพบที่ช่องเสม็ด เป็นเรือขุนพัฒน์ลำ ๑ เรือพระราชรินทร์ลำ ๑ เรือนายฤทธินายเวรลำ ๑ แต่เรือขุนพัฒน์นั้นหางเสือหัก ทำหางเสือแล้ว แล้วกำหนดกันว่า จะข้ามไปทั้ง ๓ ลำ แต่ณวันเดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำ แต่ระยะทางซึ่งจะข้ามมาถึงก็ราวสัก ๒ คืน ๓ คืนเท่านั้น จะผิดวันกันกับเรือพระยาวิชิตณรงค์กระไรนักหนา นับวันเข้าดูก็ถึงแล้ว มันว่ามันไม่รู้อย่างไร (ถึง) มันจะ (ไม่) เห็นแต่ตา หูมันไม่รู้บ้างที่เดียวฤๅ ผู้ถามได้ถามมันเข้าอย่างนี้ฤๅไม่ พระยาเทพกรายทูลว่าไม่ได้ถาม ทรงตรัสถามว่า ก็ถามมันอย่างไรเล่า พระยาเทพกรายทูลว่า ถามว่าพบปะเรือพระราชรินทร์บ้างฤๅไม่ ก็ว่าไม่พบหามิได้ ทรงตรัสว่าพระยาเทพกับพระนรินทร์ มาอยู่กรมเดียวกันช่างถูกกันดีที่เดียว พูดอะไรก็สั้น ๆ คิแต่คลานกุยกับเข้ามาหยิบเทียนเปล่า ๆ นั่นเองอสำหรับทำอย่างนี้ไปเถิด นานไปก็จะเสียคน แล้วทรงตรัสถามพระศิริสมบัติว่า เป็นกระไร ไล่เลียงถามมัน มันว่าไม่รู้ที่เดียวฤๅ

อย่างไร พระศิริสมบัติกราบทูลว่า ถามได้ความแต่ว่ารู้ว่ามาถึงเมืองนคร ๒ ลำเท่านั้น ยังอีก ๓ ลำนั้นว่าจะตามมาข้างหลัง ทรงตรัสว่า จะเอาความที่พระราชรินทร์เท่านี้แหละ ไม่ได้ความเอาเลย มันจะไปถึงสงขลาแล้วฤาอย่างไรก็ไม่รู้ แล้วทรงตรัสถามว่า ก็ถามหมื่นพิทักษ์นาวามันว่าอย่างไรเล่า พระยาเทพกราบทูลว่า หมื่นพิทักษ์นาวาว่าล่องออกมาจากปากน้ำเมืองนครณวันเดือน ๔ แรม ๙ ค่ำ เห็นกำปั่นมาทอดอยู่ที่ปากน้ำลำหนึ่ง หารู้ว่ากำปั่นมาแต่ไหนไม่ หมื่นพิทักษ์นาวาใช้ใบมาจากปากน้ำเมืองนครวันเดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ ทรงตรัสถามว่า ก็ถามมันแต่แรกทำไมมันจึงไม่บอกว่าพบกำปั่นเล่า พระยาเทพกราบทูลว่า หมื่นพิทักษ์นาวาสำคัญว่าถามถึงกำปั่นฝรั่งซึ่งเข้ามาช่วยปิดปากน้ำเมืองไทรนั้น จึงว่าไม่ทราบ ทรงตรัสว่า ได้ถามเมื่อไรถึงกำปั่นถามแต่ว่าเรือกองทัพกรุง ฯ ไปถึงแล้วฤายัง ถามอย่างนี้ต่างหากมันว่าเป็นถามหากำปั่นฝรั่งไปได้ ว่าเอาเปล่า ๆ ทีเดียว ที่จริงความที่สงขลากับนครนั้น ก็รู้อยู่ถึงกันหมดนั่นแหละ รายงานก็มีเดินสืบสาวอยู่อย่างนี้ทำไมจะไม่รู้ กองทัพกรุง ฯ จะออกไปถึงแล้วฤายังก็รู้ สงขลาจะคิดอ่านทำอย่างไรก็รู้ แต่ไม่บอกเข้ามาให้รู้ ปิดความห้ามปรามเสียไม่ให้มันบอก มันก็ไม่บอกนั่นเอง แล้วทรงตรัสเล่าความบอกเจ้าพระยานคร ให้กรมหลวงรักษ์รณเรศฟังตามซึ่งเจ้าพระยานครบอกเข้ามา แล้วทรงตรัสว่า

น้อยพระไทยแค้นพระไทยเจ้าพระยานครนักหนา ไม่พอที่จะมายึดบังไว้เลยกับความอย่างนี้ จะยอกเข้ามาให้รู้ว่ากองทัพกรุง ๆ ออกไปถึงแล้วนั้นจะเปนอะไรนักหนา จึงต้องมายึดบังไว้ด้วยเล่าจะใคร่ทรงทราบว่า พระราชรินทร์ออกไปถึงแล้วฤายังเท่านี้แหละไม่ยอกเอาเลย คิดดูแต่วันพระราชรินทร์ใช้ใบไปวันเดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ จนเดี๋ยวนี้นั้นก็ถึงเมืองสงขลาเสียแล้ว ฤาว่ากระไร ท่านกรมหลวงรักษ์รณเรศ ๆ กราบทูลว่า ถึงเสียแล้ว ทรงตรัสว่า ที่พระราชรินทร์จะไปยึนเมืองนครนั้นหาไปไม่ พระราชรินทร์ยังเข้าพระยานครอยู่ จะไปก็ไปยึนเอาเมืองสงขลาที่เดียว จะถามเอาความกับหมื่นพิทักษ์นาวา จนให้พระนรินทร์ไหว้กรายถามแล้ว มันก็ไม่ยอก ยึดความเสียหมด กองทัพจะถึงก็ดี ไม่ถึงจะเสียหายก็ดี จะยอกเข้ามาให้ทรงทรายนั้นจะเหลือเกินอะไรที่ไหน เปล่า ๆ ทั้งนั้น ไม่พอที่จะมายึดบังเอาเลย ทำไมจะไม่ให้ถามข้างฤา พระราชรินทร์มันก็เปนข้า ก็ต้องมีความทรงพระวิตกถึงข้าง เปนข้าแล้วก็รักอยู่ด้วยกันหมดนั่นแหละ จะออกไปถึงแล้วฤายัง ฤาจะเปนอย่างไรก็ไม่รู้ นายฤทธิ์ก็ทรงชุบเลี้ยงเปนถึงนายเวร ทรงถามก็ไม่ยอก เล่นเอาพระไทยร้อนหวิว ๆ อยู่ที่เดียว แล้วทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า เรื่อพระราชรินทร์ที่จะซัดออกไปข้างญวนก็เห็นจะไม่เปน ด้วยเทศกาลเปนลมสำเภาพัดเข้าอยู่ ถ้าจะซัดก็ซัดเข้ามาข้างเราอย่างเดียว ฤาว่า

กระไรพระยาพิพัฒน์ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ที่จะซัดไปข้างญวนนั้นไม่เป็นหามิได้ ทรงตรัสว่า จะซัดไปอย่างไรได้ ลมพัดเข้าอยู่อย่างนี้ จะซัดไปที่ไหน ปลาดนักหนาหนอ จะถามใครเอาความว่าไปถึงแล้วฤๅยังเท่านี้แหละ ไม่ได้ความให้ทรงทรายเอาเลย จะเป็นอย่างไรอยู่หนอ จะว่าเสียหายเล่า เรือก็ยังอยู่ถึง ๓ ลำด้วยกัน จะเสียหายไปที่ไหนได้ทั้ง ๓ ลำทีเดียว เห็นก็จะไปถึงสงขลาเสียแล้วนั่นเอง ฤๅว่ากระไรท่านกรมหลวงรักษ์รณเรศ กรมหลวงรักษ์รณเรศกราบทูลว่า ที่จะเสียหายนั้นไม่เป็นหามิได้ เห็นจะไปถึงสงขลาเสียแล้ว ทรงตรัสว่า ก็ว่าอยู่อย่างนั้นแหละ แต่จะเอาความให้ทรงทรายเสียให้แน่ ให้สิ้นทรงพระวิตกเท่านี้แหละ ไม่ได้เอาเลย กองทัพพระยาวิชิตณรงค์ซึ่งออกไปถึงเมืองสงขลาก่อน ก็ไม่ยอกเข้ามา เห็นจะคอยท่าพระราชรินทร์ก่อนจึงจะยอกเข้ามา ซึ่งจะคอยยอกต่อกองทัพใหญ่ออกไปถึงพร้อมทีเดียวจึงจะยอกเข้ามาเห็นจะไม่เป็น ทำอย่างไรหนอ ใครจะช่วยสืบสาวเอาความมาให้ทรงทรายได้ ว่าเรือพระราชรินทร์ออกไปถึงแล้วฤๅยังไม่ถึง ฤๅเป็นอย่างไรให้ได้ความจริงเป็นแน่ได้ จะสว่างพระไทยสิ้นทรงพระวิตกลงนักหนา เหมือนกับยกภูเขาทีเดียว แล้วรับสั่ง ๆ พระศิริสมบัติว่า ดูเอาลูกเรืออ้ายจีนขมันขึ้นมาไล่เลียงถามดูให้หมดด้วยกันทุกคน มันจะรู้ความอย่างไรต่อไปบ้าง ถามมันดูให้ถี่ถ้วนเลียดสักน่อยเถิด ฯ

◎ แลกระแสพระราชดำริห์ซึ่งทรงตรัสกับข้อความในบอก ซึ่งข้าพเจ้ารับพระราชทานจดหมายออกมานี้ ตามได้รับพระราชทานฟังข้อความจะขาดผิดเพี้ยนประการใด ควรมิควรขอพระเดชพระคุณสุดแล้วแต่จะโปรด จดหมายมาณวัน ๗ เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุญเอกศก (จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑)

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

ฉบับที่ ๔

◎ ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ จดหมายมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ได้นำขึ้นกรายเรียนแต่ท้าวพระกรุณาเข้าให้ทราย ด้วยณวันเดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ข้าพเจ้าได้จดหมายฝากรองศุภมาตราเมืองเพ็ชรบุรีออกมาฉบับหนึ่ง ความแจ้งอยู่ในจดหมายซึ่งฝากออกมานั้นแล้ว ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ เพลาเช้า เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า เจ้าพระยานครยอกให้นายดวงนายแพถือเข้ามา ใจความว่า ณวันเดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ กองทัพพระยาไทร พระเสนานุชิต พระวิชิตสรไกร พระณรงค์ชลธี ยกเข้าตีอ้ายแขกที่กบังปาสูยิงยืนสู้รบกันจนถึงตาย พวกกองทัพพระยาไทรยิงถูกอ้ายตนกูเสคอุเซน บุตรพระยาอาแจซึ่งเปนนายทัพตายคน ๑ กับแขกตัวนายตาย ๗ คน เข้ากันเปนคนอ้ายแขกตายนาย ๘ ไพร่ ๗ (รวม) ๑๕ คน กองทัพเมืองนครไพร่ถูกยืนปเหรี่ยมตายคนหนึ่ง อ้ายแขกพากันแตกหนีไป กองทัพยกติดตามเข้าไปถึงตพานช้าง ณวันเดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ กองทัพพระยาไทรยกแยกกันเข้า

ประชิดจะตีค่ายอ้ายแขก ซึ่งตั้งอยู่ที่ตพานช้างเปนหลายกอง พวกอ้ายแขกรู้ว่าอ้ายตนกูเสศอุเซน ซึ่งอ้ายตนกูหมัดสอัดให้เปนนายทัพตั้งรับอยู่ที่กบังปาสูนั้นถูกปืนตายแล้ว พวกอ้ายแขกซึ่งตั้งอยู่ณค่ายตพานช้าง เสียใจก็พากันแตกหนีพ่านไป หวันเจ๊ะลามุดาแขกซึ่งอยู่ทุ่งบ้านนอกออกหากองทัพพระยาไทร บอกว่าอ้ายตนกูอัปดลลารู้ว่ากองทัพพระยาไทรยกมาตีอ้ายแขกที่กบังปาสูแตกหนีไป อ้ายตนกูอัปดลลาหนีไปบก จะไปทางกลามุดาลงเรือที่โลสตา[๑] ข้างปากน้ำเมืองไทรนั้นว่าฝรั่งเอากำปั่นปิดปากน้ำไว้ พระยาไทรจัดให้กองทัพลงไปติดตามอ้ายตนกูอัปดลลาอยู่ จึงทรงตรัสว่า การไม่พอที่จะให้ป่วยงานรี้พลมากมายจนถึงอย่างนี้เลย ถ้าช่วยกันทำเสียแต่ทีแรกก็จะแล้วเสียแล้ว นี่คอยถือเปรียบรีรอกันวุ่นวายไขว่อยู่เปล่า ๆ จนอ้ายแขกมันทำเอาข้างสงขลายับเยิน แล้วก็ยังไม่ช่วยกัน ต้องให้ร้อนถึงทัพใหญ่ยกออกมา เอาให้ป่วยงานรี้พลเสบียงอาหารจนได้ แต่แรกก็ทรงคิดรีรออยู่แล้วว่า จะหาใคร่ให้ยกทัพใหญ่ออกมาไม่ ครั้นเห็นการทรงคิดไปตามการแต่ก่อนว่า จะต้องให้ทัพใหญ่ยกออกมา ครั้นยกออกมา การก็เปนไปเสียอย่างนี้ ครั้นจะให้หาเจ้าพระยายมราชกลับเข้าไปเสียเล่า กองทัพใหญ่ก็ได้ยกออกมาแล้วจะเสียใจ ไหน ๆ ก็ได้ยกกองทัพใหญ่เกินออกมาแล้ว

---

๑ ที่อโลสะตา คือที่ตั้งเมืองไทรอยู่ทุกวันนี้ เมืองไทรครั้งนั้นตั้งอยู่ที่ปากน้ำ

ทรงตรัสถึงท้าวพระกรุณาว่า ยังไม่ได้เคยออกมาเห็นแผ่นดินบ้านเมืองปากใต้ ก็ให้ออกมาดูบ้านเมืองเสียให้เห็นสักทีเถิด แล้วทรงตรัสถามว่าเป็นกระไร มันรู้ฤาไม่ เรื่อกองทัพพระยาวิชิตณรงค์ทัพพระราชรินทร์ไปถึงเมืองสงขลาแล้วฤายัง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เรื่อพระยาวิชิตณรงค์ ไปถึงปากน้ำเมืองนครณวันเดือน ๔ แรม ๙ ค่ำ พระยาวิชิตณรงค์ขึ้นไปหาเจ้าพระยานคร ๆ ได้จัดแจงส่งให้ไปเมืองสงขลาแล้ว แต่เรื่อพระราชรินทร์นั้น นายควง นายแพ พยที่ปากน้ำเมืองนครณวันเดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ เห็นใช้ใบไปเมืองสงขลาแล้ว ทรงตรัสถามว่า จะเอาความเท่านี้แหละ ถามหมื่นพิทักษ์นาวาแต่แรกมันก็ไม่บอกเอาเลย ครั้นอ้ายจีนขูมันเข้ามาว่า เรื่อพระยาวิชิตณรงค์แวะเข้าไปหาเจ้าพระยานคร หมื่นพิทักษ์นาวาจึงแก้ตัวว่า เมื่อออกมาเห็นกำปั่นทอดอยู่ที่ปากน้ำเมืองนคร แต่หารู้ว่ากำปั่นใครไม่ ทรงตรัสถามจนนายฤทธินายเวร ก็ไม่บอกความ ครั้นนายควงนายแพเข้าไป จึงบอกความว่า กำปั่นพระยาวิชิตณรงค์ไปถึงปากน้ำเมืองนครณวันเดือน ๔ แรม ๙ ค่ำ เปล่า ๆ ทั้งนั้นทีเดียว รู้อยู่แต่ไหน ๆ แล้ว พากันขืดบังเสียไม่บอกนั่นเอง อนิจา ๆ เอ๋ย ทำราวกับว่าชีวิตรจะอยู่ไปได้กี่มากน้อยนักหนาทีเดียว ความตายเร็วจะตาย ๒ วัน ๓ วันก็จะตาย เท่านี้แหละยังคิดเป็นไปได้ แล้วทรงตรัสว่า ก็เพราะอ้ายคนหัวด้วนหัวขาดนั่นเอง การจึงเป็นไปอย่างนี้ เป็นกระไรถามมันดูหรู เขาว่าพระยาสงขลาตาย

เสียแล้ว ดีใจฤาไม่ พระยาเทพถามแล้วกราบทูลว่าไม่ทราย รับสั่งว่าไม่ทรายทำไม ดีใจเสียนักอีก แล้วรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายนว่าให้จดหมายข้อความฝากเจ้าพระยายมราชออกมาให้ท้าว พระกรุณาทรายความว่าเมืองไทรนั้น พวกนครว่าได้เมืองแล้ว แต่จะฟั่งเอาเป่นแน่นั้นอย่าเพ่อฟั่งเอาเป่นแน่ก่อน ให้ฟั่งหูหนึ่งไว้หูหนึ่ง ตริตรองการให้รอบคอบจงมาก แลกระแสพระราชดำริห์ซึ่งโปรดสั่งนั้น แจ้งมาในจดหมายเจ้าคุณหายนซึ่งมีออกมานั้นแล้ว ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า มีอะไรฤาไม่ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ไม่มีอะไรเข้ามาหามิได้ ทรงตรัสถามว่า เป่นกระไร เรือเจ้าพระยายมราชออกไปได้แล้วฤายัง พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ยังไม่ตกหามิได้ ว่าเพลาพรุ่งนี้จึงจะตกออกไปได้ ทรงตรัสว่า จะใคร่ให้ได้ออกไปเสียเร็ว ๆ น่อยก็ไม่ใครออกไปได้เลย แล้วรับสั่ง ๆ พระยาเทพว่า ถามพวกนครดูน่อยฤา ว่ากระไร กองทัพพระยาไทรไปได้เมืองไทรแล้ว ถ้าเมืองสงขลาเสียหายบ้านเมืองกับอ้ายแขกเสีย จะได้ผลประโยชน์ที่เมืองไทรอย่างไร พระยาเทพถามนายดวง นายแพแล้ว กราบทูลว่าไม่ทราย ทรงตรัสถามว่า ก็มันรู้บ้างฤาไม่ ว่าเมืองสงขลานั้นยังสู้รบกับอ้ายแขกอยู่ฤา ฤาว่าเสียบ้านเสียเมือง ๆ สงขลาเสียแล้วอย่างไร พระยาเทพถามแล้วกราบทูลว่าไม่ทราย ทรง

ตรัสว่า นั่นเปนไรเล่า มันก็มีแต่ไม่ทรายเสียหมดทั้งนั้น ยังขัดปกติอยู่นั่นเอง ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า เรือเข้าพระยายมราชนั้น เปนอย่างไรอยู่ จึงไม่ใคร่ได้ออกไปเลย พระยาโชฎึกก็ลงไปช่วยจัดแจงส่งแต่ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำหลายวันมาแล้ว เล่นเอาจนป่วยงานป่วยการหาได้ใช้สอยไม่ ไปเดินสายอย่างไรที่เดียวกับสำเภาเล็ก ๆ เท่านั้น จนป่านนี้แล้วยังหาได้ออกไปไม่ ว่ากระไรพระยาพิพัฒน์ ๆ กราบทูลว่า เมื่อณวันเดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ขึ้น ๗ ค่ำ ขึ้น ๘ ค่ำนั้น ลมเปนลมสำเภาจัดนัก ตกลงเพลาบ่ายแล้วกล้าขึ้นทุกที่ เดินสายออกไปหาได้ไม่ ต้องงดเสียบ้าง เดินออกไปได้ที่ละเส้น ๑ บ้าง ๒ เส้นบ้าง ว่ายังอยู่อีกเส้นหนึ่ง เพลาวันนั้นจะตกหลังเต่าออกไปได้ แล้วทรงตรัสว่า เดินสายอะไรอย่างนี้ทำราวกับไม่ใช่ลักเลงสำเภาที่เดียว แต่ก่อนก็ได้ทรงทอดพระเนตรเล่นอยู่ เขาเดินสายเขาก็เดินแต่เพลาเช้ามืดลมสงบหมดนั่นแหละ เดินคราวหนึ่งก็ไปได้ ๒ เส้น ๓ เส้น เดิน ๓ วัน ๔ วันก็ตกแล้วกันเท่านั้น นี่อะไรเดินอยู่จนป่านนี้แล้วยังไม่ตกออกไปได้นั้น แล้วทรงตรัสถามว่า เรือนายทัพนายกองซึ่งยังค้างอยู่แต่ก่อน ๆ นั้น ล่องลงไปหมดแล้วฤๅยัง พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ล่องลงไปอยู่ณเมืองสมุท ๙ ลำแล้ว เข้ากันทั้งเรือแลคนซึ่งอยู่ณเมืองสมุท กับได้ใช้ใบออกไปแล้วนั้น เปนเรือ

๔๔ ลำ คนสี่พันเศษ ทรงตรัสถามพระยาเทพว่า ก็ยังอยู่อีกกี่ลำเล่า พระยาเทพกราบทูลว่ายังอยู่อีก ๓ ลำ ทรงตรัสว่า ทำไมจึงให้มันโอ้เอ้อยู่ได้ ไม่ดูขับไล่ให้ลงไปให้พรักพร้อมกันเล่า เป็นเรือใครที่ไหน จึงโต้เต้อยู่จนป่านนี้ พระนรินทร์กราบทูลว่า เป็นเรือหลวงปลัดเมืองอ่างทองลำ ๑ เรือพระชัญญายริยาลลำ ๑ เรือหลวงอินทรสมบัติลำ ๑ ทรงตรัสว่า ดูเร่งขับไล่ให้มันรีบล่องไปเสียเร็ว ๆ มันจะได้ออกไปทันพรักพร้อมกัน แล้วทรงตรัสกับเจ้าคุณหายบนว่า ป่านนี้พระราชรินทร์ถึงสงขลาเสียแล้ว ไม่พอที่จะมายึดยังให้ทรงพระวิตกเลย ถ้ายอกเข้ามาเสียแต่แรกแล้วก็จะสิ้นทรงพระวิตกที่เดียว ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถึงท้าวพระกรุณาว่า ป่านนี้ก็เห็นจะพากันข้ามไปจากเมืองจันทบุรีแล้ว แล้วทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า มีอะไรบ้างฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า พระยาสมุทปราการยอกเข้ามาว่า ท้าวพระกรุณาให้ขุนฤทธิรณไกรปลัดกองญวนถือหนังสือคุมเรือไล่สลัดเข้ามาเร่งเรือกองทัพออกไป ว่าเรือท้าวพระกรุณาใช้ใบไปถึงเมืองจันทบุรีแต่ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ เรือท้าวพระกรุณากับเรือนายทัพนายกองได้ใช้ใบข้ามไปจากเมืองจันทบุรีแล้ว เป็นเรือรบ ๑๔ ลำ เรือยิม ๔ ลำ เข้ากัน ๑๘ ลำ ทรงตรัสถามว่า คนที่ให้เข้ามาเร่งเรือกองทัพนั้น เป็นคนอยู่ในจำนวนเกณฑ์ออกไปฤๅ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า เป็นคนอยู่ในจำนวนเกณฑ์ออกไป ทรงตรัสถามว่า

มันกลับออกไปจะข้ามฤๅไม่ข้าม พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า ตัวขุนฤทธิรณไกรจะข้ามมาณกรุง ฯ แต่พระยาสมุทยอกเข้ามาก่อน ขุนฤทธิรณไกรนั้นยังไม่มาถึงหามิได้ รับสั่งว่า ถามที่ว่ามันกลับไปจะข้ามฤๅไม่ข้าม พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า ขุนฤทธิรณไกรคนนี้ท้าวพระกรุณาให้ถือหนังสือเข้ามากรุง ฯ ตัวขุนฤทธิรณไกรจะเข้ามาก็มายังไม่ถึง พระยาสมุทยอกนำเข้ามาก่อน ทรงตรัสว่า ใครว่าไรมิ มันก็เข้ามากรุงก่อน ว่าแต่ที่มันจะกลับออกไปจากกรุง ฯ นั้น มันจะข้ามฤๅไม่ ถามอย่างนี้สิ พูดไม่เข้าใจเอาเลย พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า ยังไม่ได้พบขุนฤทธิรณไกรหามิได้ ทรงตรัสว่าเออ ว่าอย่างนี้ก็จะแล้วเท่านั้น ต้องถามอยู่เปนนักเปนหนาที่เดียว แล้วรับสั่งว่า เอาหนังสือยอกมาอ่านไปเถิด พระยาพิพัฒน์ให้อ่านหนังสือยอกปากน้ำขยลงแล้ว ทรงตรัสว่า หนังสือยอกปากน้ำคอกฤๅ ทรงคิดว่าหนังสือซึ่งขุนฤทธิรณไกร (ถือมา) พระยาสมุทส่งขึ้นมาเล่า พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า หนังสือยอกท้าวพระกรุณาอยู่กับขุนฤทธิรณไกร ฯ ยังไม่มาถึงหามิได้ ทรงตรัสว่า มันยังไปอยู่ที่ไหนจึงไม่ขึ้นมาถึง จะได้ทรงฟังหนังสือยอกให้สบายพระไทยก็ยังไม่ขึ้นมา แล้วทรงตรัสถึงท้าวพระกรุณาว่า ได้พากันข้ามจากเมืองจันทบุรีไปแต่วันเดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำแล้ว ป่านนี้ก็เห็นจะถึงเมืองนครเสียแล้ว เปนกรรมเปนเวรทรงรำคาญด้วยเรือเข้าพระยายมราชขึ้นนักหนาที่

เดียว ไปติดอยู่เปนอย่างไรที่ไหน จึงไม่ใคร่ตกออกไปได้เลย เขาก็พากันไปถึงเสียหมดแล้ว ยังหาออกไปได้ด้วยเขาไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่ามีอะไรมาฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ไม่มีเรืออะไรเข้ามาหามิได้ แต่ขุนฤทธิรณไกรปลัดกองญวน ซึ่งถือหนังสือบอกท้าวพระกรุณานั้นเข้ามาถึงแล้ว ทรงพระสรวลรับสั่งว่าเออ เอาเข้ามาอ่านไปเถิด ทรงคอยจะฟังอยู่ จะได้ทรงฟังให้สบายพระไทย พระยาพิพัฒน์ให้นายเนียมมหาดเล็กซึ่งยกมากับพระยาพิพัฒน์อ่านขึ้นต้นหนังสือบอกว่า ข้าพระพุทธเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาบอกมา ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบใต้ฝ่าลอองฯ ทรงพระสรวลตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า ในหนังสือบอกมีเข้ามาถึงใครฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า มีเข้ามาถึงพระยาพิพัฒน์ แล้วรับสั่งว่าอ่านไปเถิด ครั้นอ่านไปถึงที่ข้อว่าท้าวพระกรุณาให้ทอดเรือลงหยุดนอนพักไพร่พลให้รื่นเริงนั้น ทรงพระสรวลตรัสว่า ได้ยินเขาว่าอยู่ ก็แต่เพียงทอดเรือลงอยู่ที่นั่นเท่านั้น นี่ว่าทอดเรือลงแล้วก็นอนทีเดียว เมื่อทอดเรือแล้วจะไม่นอน จะไปนั่งอยู่ที่ไหนก็ช่างเปนไร ทอดเรือลงแล้วพากันนอนหลับเสียหมด ฉวยอ้ายสลัดศัตรูมันรู้ว่านอนหลับ มันแอบเข้ามาร่ำเอาเข้าเอาปลาไปกินเสีย ก็จะพากันอดอยู่กลางชเล แล้วรับสั่งว่า ทรงฟังหนังสือบอกก็ค่อยสบายพระไทย อ่านต่อไปเถิด ครั้นอ่านไปถึงที่ข้อว่า เรือ

พระยาวิชิตณรงค์ เรือพระราชรินทร์ เรือขุนพัฒน์สงขลา จัดแจงทำปลอกเสาทำหางเสือเสร็จแล้ว พากันข้ามไปพร้อมกันทั้ง ๕ ลำนั้น ทรงตรัสว่า ทรงคิดอยู่แต่แรกว่ากำปั่นแกล้วกลางสมุทพระยาวิชิตณรงค์ชี้ กับเรือยี่มกองพระยาวิชิตณรงค์นั้นจะข้ามไปก่อนเรือยี่กหลั่นพระราชรินทร์เล่า เล่นเอาทรงพระวิตก ทรงตรัสถามถึงเรือพระราชรินทร์อยู่เป็นนักเป็นหนา ก็ไม่มีใครกราบทูลให้ทรงทราบเลย มิรู้ก็ได้ข้ามไปทั้ง ๕ ลำพร้อมกันไปดีทีเดียว แล้วทรงตรัสถึงท้าวพระกรุณาว่า ได้ทรงทราบก็เพราะยอกให้ขุนฤทธิรณไกรถือเข้ามา จึงได้ทรงทราบความเป็นแน่ พระยาจันทบุรีก็อยู่กับที่นั่น เรือเขาขึ้นไปทำปลอกเสาทำหางเสืออยู่ก็รู้ เขาพากันข้ามไปเมื่อไรก็ไม่ยอกเข้ามาให้ทรงทราบ พากันนิ่งเฉยได้เสียหมด อ้ายคนหัวล้านหัวเหลืองอะไรมิรู้ แล้วรับสั่งว่าอ่านไปเถิด ครั้นอ่านหนังสือยอกจบแล้ว ทรงตรัสว่า ทรงฟังหนังสือยอกก็ค่อยสบายหายทรงพระวิตกไปเป็นแล้ว เรืออมรแมนสรรค์ใช้ใบไปแต่ปากน้ำเข้าพระยาณวันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ไปถึงเมืองจันทบุรีวันเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำนั้น ก็ไปเร็วนักหนา ไปได้ ๔ วัน ๕ วันเท่านั้นก็ถึงทีเดียว ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ก็ได้พานายทัพนายกองข้ามไปจากเมืองจันทบุรี ดูแคล่วคล่องดีนักหนา ปานนี้ก็เห็นจะถึงเมืองนครเสียแล้ว แล้วทรงตรัสถามขุนฤทธิรณไกรว่า ตัวมันเข้ามาฤๅไม่ ให้มันขยับเข้ามาให้เห็นหน้าจะทรงรู้จักมันบ้างกระมัง พวกญวนนี้แต่ก่อนก็ได้ทรงใช้สอยอยู่

มันจะเปนคนใหม่ฤๅคนเก่า ข้าพเจ้าไปเฝ้าคอยฟังอยู่กับขุนฤทธิรณไกร ยอกให้ขุนฤทธิรณไกรขยับขึ้นไป ทรงทอดพระเนตรเห็นขุนฤทธิรณไกร ทรงตรัสว่าหารู้จักไม่ แล้วทรงตรัสถามว่าเองเปนคนใหม่ฤๅคนเก่า ขุนฤทธิรณไกรกราบทูลว่า เดิมขุนฤทธิรณไกรเปนข้าอยู่ในกรมขุนอิศรานุรักษ์ ครั้นกรมขุนอิศรานุรักษ์สิ้นพระชนม์แล้ว ขุนฤทธิรณไกรจึงเข้ามาอยู่ในกองญวน ทรงตรัสว่า อย่างนั้นมันก็เปนคนใหม่หาทรงรู้จักไม่ คนเก่า ๆ แล้วทรงรู้จักอยู่มาก แล้วทรงพระสรวลตรัสถามถึงท้าวพระกรุณาว่าเปนกระไรนายเองเมื่อใช้ใบไปจากปากน้ำเจ้าพระยา แล่นไปในชเลนั้นเมาคลื่นฤๅไม่เมา ขุนฤทธิรณไกรกราบทูลว่าไม่เมา ทรงตรัสว่า ๆ ไม่เมา ๆ ข้ามไปจะพากันไปเมางัวเงียไม่เปนอันกินเข้ากินปลาอยู่ในกลางชเลสิสนุกที่เดียว เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ถ้าได้ไปไม่เมาแล้ว ถึงจะข้ามไปถูกคลื่นใหญ่ก็ไม่เปนไรไม่เมาหามิได้ จึงทรงตรัสถามขุนฤทธิรณไกร ถึงท้าวพระกรุณาว่าเมื่อไปในท้องชเลนั้นกินเข้ากินปลาได้ดีอยู่ฤๅ ขุนฤทธิรณไกรกราบทูลว่า รับพระราชทานได้ดีอยู่ ทรงตรัสว่า เขาว่าอยู่ว่าไปอย่างนี้ ถ้าไม่เมาคลื่นแล้วกินเข้าได้นักหนา แล้วทรงตรัสว่านายทัพนายกองที่พวกไม่เคยไปนั้น เองรู้บ้างฤๅไม่ เปนกระไรมันพากันเมางัวเงียไปหมดฤๅอย่างไร ขุนฤทธิรณไกรกราบทูลว่าไม่สู้มีใครเมาหามิได้ จึงทรงตรัสถามถึงท้าวพระกรุณาว่าออกไปถึงจันทบุรีเข้าแล้ว เปนกระไร ไม่ไข้เจ็บสิ่งใดดูเปนศุข

สบายอยู่ดอกฤๅ ขุนฤทธิรณไกรกราบทูลว่า ดูเปนศุขสบายดีอยู่ ทรงตรัสว่าเออให้ไปเปนศุข ๆ จำเริญสบายไปเถิด จะทรงพระราชทานศีลพระราชทานพรให้ออกมาทุกวัน ๆ แล้วจะทรงสร้างบำเพ็ญพระราชกุศลทรงพระราชอุทิศช่วยส่งมาให้ แล้วทรงตรัสถามขุนฤทธิรณไกรว่า ไพร่พลนายทัพนายกองทั้งปวงนั้นเปนกระไร เปนศุขสบายรื่นเริงดีอยู่ด้วยกันหมดดอกฤๅ ขุนฤทธิรณไกรกราบทูลว่า สบายรื่นเริงดีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ทรงตรัสถามขุนฤทธิรณไกรว่า เองจะกลับออกไปจะไปข้ามฤๅไม่ ขุนฤทธิรณไกรกราบทูลว่าจะข้าม ทรงตรัสถามว่า จะไปข้ามได้ฤๅ จะไปข้ามที่ไหน ขุนฤทธิรณไกรกราบทูลว่าข้ามได้ จะไปข้ามที่เมืองจันทบุรี ทรงตรัสกับเจ้าคุณหายนว่า เรือไล่สลัดนั้นก็เปนเรือเล็ก มันจะออกไปข้ามที่จันทบุรีได้ฤๅอย่างไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เรือไล่สลัดนั้นพอข้ามไปได้ ไม่เปนไรหามิได้ ทรงตรัสถามว่า ก็เรือไล่สลัดนั้นว่าเอาไปด้วย ๒ ลำ ขุนฤทธิรณไกรเอาเข้ามานี่ลำ ๑ ยังอยู่อีกลำ ๑ นั้นให้กลับเข้ามาเสียฤๅ ฤๅเอาข้ามติดไปด้วย เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เอาข้ามติดไปด้วย ทรงตรัสว่า อย่างนั้นก็เห็นพอจะข้ามไปได้แล้ว จึงเอาข้ามไปด้วย จึงรับสั่ง ๆ ขุนฤทธิรณไกรว่า เองเข้ามาอย่าอยู่ให้ช้านัก รีบจัดแจงออกไปเสียเร็ว ๆ นายเองจะได้ใช้สอยการข้างนอก เองเปนคนแขงแรงอยู่ เองออกไปให้ใช้สอยคราวนี้ ก็เหมือนหนึ่งได้ใช้สอยทำบุญคุณไว้ต่อแผ่นดินเถิด แล้วทรง

พระสรวลตรัสกับเจ้าคุณหายนว่า เมื่อวันเดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ แผ่นดินไหวนั้น พวกเรือซึ่งอยู่ที่ชเลก็ว่าหาสู้กระไรนักไม่ เปนแต่ไหวเรือเยือกอยู่ประเดี๋ยวหนึ่งก็แล้วกันเท่านั้น ด้วยที่น้ำชเลนั้นเปนที่กว้าง เห็นจะหาไหวแรงเหมือนข้างบกไม่ แล้วทรงตรัสถึงเรือท้าวพระกรุณาว่า เมื่อวันเดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำพากันข้ามไปแล้วนั้น จะไปไหวเล่นเรือที่ข้ามไปอย่างไร จะไหวไปเพียงไหนก็ยังไม่ทรงทราบ แต่ว่าข้ามไปถึงกลางชเลแล้ว เห็นจะไหวเยาลงมาก ด้วยว่าเปนที่กว้างห่างแผ่นดินฝั่งออกไป จะหาไหวแรงเหมือนหนึ่งเรือริมฝั่งไม่ แล้วทรงตรัสว่า ป่านนี้ก็จะพากันข้ามไปถึงเมืองนครเสียแล้ว ฤๅว่ากระไร เจ้าพระยาพระคลัง เมื่อแรกจะไปก็ว่าอยู่ว่า ระยะทางที่จะข้ามไปติดนครนั้น กำหนดก็ ๒ คืน ๓ วันเท่านั้น จะยังไม่ถึงที่เดียวฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ถึงเมืองนครเสียแล้ว ทรงตรัสว่าจะไม่ถึงไปไหน เรือก็แคล่วคล่องนักหนาอยู่ เห็นจะถึงเสียแล้ว ตกไปกลางเดือน ๕ แรมค่ำหนึ่งสองค่ำก็คงจะได้ฟังหนังสือบอกเข้ามา ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามพระยาโชฎึกว่า เปนกระไรเรือเจ้าพระยายมราชออกตกฤกได้แล้วฤๅ พระยาโชฎึกกราบทูลว่า ออกตกฤกได้แล้ว ทรงตรัสถามว่า เมื่อไรจะได้ใช้ใบไปเล่า พระยาโชฎึกกราบทูลว่า คอยเรือลำเลียงน้ำอยู่อีกคราวเดียวแล้วก็จะใช้ใบออกไป ทรงตรัสว่า มิแต่ติดโน่นติดนี่ไปเสียหมด ไม่ใคร่จะรู้แล้วออกไปได้เลย เล่นเอาช้าวัน

ช้าคืนไปทีเดียว แล้วรับสั่ง ๆ พระยาพิพัฒน์ว่า ดูจดหมายเอากำหนดวันคืนจำนวนเรือจำนวนคน ตามหนังสือยอกขุนฤทธิรณไกรถือเข้าไปไว้ให้ดีอย่าลืมเสีย จะทรงตรัสถามเมื่อไรจะได้ทรงทราบความโดยง่าย แล้วทรงตรัสถามไปด้วยเรื่องฝีนจนเสด็จขึ้น ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่าเป็นกระไร เรือเจ้าพระยายมราชนั้นได้ลำเลียงน้ำแล้วฤๅยัง พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ยังไม่มีใครขึ้นมาหามิได้ ทรงตรัสถามว่า ก็จำนวนเรือนายทัพนายกองนั้นล่องออกไปครบจำนวนหมดแล้วฤๅยัง พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่าล่องออกไปหมดแล้ว พระยาสมุทยอกขึ้นมาเป็นจำนวนเรือได้ออกไป ๔๔ ลำ ยังขาดอยู่ ๓ ลำ ทรงตรัสถามว่า มันยังขาดใครอยู่ที่ไหนเล่า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ที่ในก็พากันล่องลงไปหมดแล้ว ไม่มีเรือใครเหลืออยู่หามิได้ เห็นจะออกไปหมดสิ้นแล้ว รับสั่ง ๆ ว่า ให้ใครมันลงไปไล่ตรวจตราดูขัยออกไปเสียให้สิ้น อย่าให้หลงเหลือโต้เต้อยู่ได้ ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า มีอะไรมาบ้างฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ไม่มีเรืออะไรเข้ามาหามิได้ แต่พระยาสมุทยอกเข้ามาว่าณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำเพลาเช้า ๓ โมง เรือกองทัพซึ่งใช้ใบออกไป เป็นเรือยืมกลับเข้ามาถึงเมืองสมุทลำหนึ่ง หลวงวิเศษสงครามขางวางพวกทรง

ตำเปนนายเรือ แจ้งว่าได้ใช้ใบออกไปถูกคลื่นใหญ่เข้า เรือรั่วจึงกลับเข้ามา คนในลำเรือนั้นเปนไทยราชบุรี ๒๐ คน เปนพวกทรงคำ ๑๐๐ คน เข้ากัน ๑๒๐ คน ว่าบรรทุกเข้าหลวงออกไปด้วย ๑๕ เกวียน เข้าเปียกไป ๕ เกวียน ทรงตรัสถามว่า ก็คิดกันว่ากระไรเล่า จะเอาเรืออะไรลงไปเปลี่ยน พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า เจ้าพระยาพระคลังสั่งให้พระยาโชฎึกยืมเรือลูกค้าลงไปเปลี่ยน จึงรับสั่ง ๆ พระยาโชฎึกว่า ดูขัดแขงยืมลงไปเปลี่ยนถ่ายเข้าขึ้นเสียให้แล้วเร็ว ๆ มันจะได้กลับออกไปได้ ออกไปแล้วก็เปนเรือรั่วกลับเข้ามา เล่นเอาช้าวันช้าคืนโต้เต้อยู่นั่นเอง กว่าจะได้ออกไปก็เห็นจะหลายวันอยู่ แล้วรับสั่ง ๆ พระยาเทพว่า ให้ขุนหมื่นมันลงไปคอยดูกำกับขนถ่ายให้มันได้ออกไปเสียในเร็ว ๆ อย่าให้มันช้าวันช้าคืนไปได้ แล้วทรงตรัสถึงท้าวพระกรุณาว่า ปานนี้ก็เห็นจะไปถึงเสียแล้ว ช้ามไปแต่วันเดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำนั้น นับวันดูก็ได้ ๖ วัน ๗ วัน เปนกะไรจะถึงฤาไม่ถึง พระยาโชฎึกกราบทูลว่า เห็นจะถึงเพียงเมืองนคร ยังหาไปถึงสงขลาไม่ รับสั่งว่าไปถึงเมืองนครนั่นสิ ใครว่าไรมิ เหมือนหนึ่งถึงเหมือนกัน กลัวว่าข้ามไปลมจะจัดจะตกเข้ามาเสียข้างใน ยังไม่ออกไปถึง จะช้าอยู่สักวันหนึ่งสองวันจะเปนฤาไม่เปน พระยาโชฎึกกราบทูลว่า ข้ามที่เมืองขันทบุรีแล้วก็เห็นจะติดเมืองนคร ที่จะตกเข้ามาข้างในช้าไปจนวันหนึ่งสองวันเห็นจะไม่เปนหามิได้ ทรงตรัสว่า อย่าง

นั้นย่านนี้ก็ถึงนคร ได้พูดจากันอยู่เสียแล้ว เจ้าพระยานครลงมาหาข้าง ขึ้นไปหาข้าง จะพูดจาคิดอ่านกัน หยุดอยู่ที่เมืองนครก็ราวสัก ๔ วัน ๕ วันจึงจะได้ล่องไปเมืองสงขลา เป็นกระไรหนอ ข้างเมืองสงขลาก็เงียบไปทีเดียว จะบอกเข้ามาให้ได้ทรงทราบเสียก่อนสักทีหนึ่งนั้น จะไม่บอกเข้ามาเสียแล้วฤๅอย่างไร ฤๅจะได้ทรงฟังเอาหนังสือบอกกองทัพใหญ่เข้ามาทีเดียว จึงเงียบไปเสียหมด ทรงฟังดูหนังสือบอก ซึ่งให้ขุนฤทธิรณไกรถือเข้ามานั้น ก็ว่าชัดแน่นอนนักหนาว่า พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ ได้ข้ามพร้อมกันไปทั้ง ๕ ลำ เป็นกระไร ป่านนี้จะยังไม่ถึงเมืองสงขลาทีเดียวฤๅ จึงเงียบไปเสียหมด ไม่บอกเข้ามาให้ทรงทราบบ้างเลย จึงทรงตรัสถามว่า หนังสือบอกขุนฤทธิรณไกรถือเข้ามานั้นว่า เรือพระยาวิชิตณรงค์ เรือพระราชรินทร์ ข้ามพร้อมกันไปเมื่อวันไร พระยาพิพัฒน์ พระยาเทพ นิ่งพลิกหาสมุดจดหมายอยู่ ทรงตรัสว่า มีแต่พากันลืมไปเสียหมด ไม่จำไว้บ้างเลย ได้ทรงสั่งให้จดหมายไว้แล้วทีเดียว ยังทรงตรัสถามไม่ได้ความ จะหาใครที่เป็นคนจำไว้ ตั้งเป็นขุนจำ เป็นหมื่นจอง ให้มันเข้ามาคอยจำอยู่สักคนหนึ่งก็ไม่มีใคร แล้วทรงตรัสถามว่า ๆ กระไร พลิกสมุดดูได้จดหมายไว้ฤๅ ว่าข้ามไปวันไร พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า เรือพระยาวิชิตณรงค์ เรือพระราชรินทร์ ข้ามไปวันเดือน ๔ แรมค่ำ ๑ ทรงตรัสว่า ข้ามไปแต่วันเดือน ๔

แรมค่ำ ๑ นั้น ข้างนครจดหมายเข้ามาว่า เรือพระยาวิชิตณรงค์ออกไปถึงเมืองนครณวันเดือน ๔ แรม ๙ ค่ำ ถามนายดวง นายแพ ด้วยเรือพระราชรินทร์นั้น ก็ว่าพบที่ปากน้ำเมืองนครณวันเดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ทรงฟังกุคลาศกันกับพระยาวิชิตณรงค์ถึง ๖ วัน ๗ วัน เปนกระไรพระยาโชฎึก เห็นจะข้ามตกเข้ามาข้างในเสียฤๅจึงคลาศกันไป พระยาโชฎึกกราบทูลว่า เห็นจะข้ามตกเข้ามา กำปั่นแกลวกลางสมุทกับเรือปักหลั่นนั้น ถึงจะข้ามพร้อมกัน กำปั่นแกลวกลางสมุทแล่นดีกว่า เห็นจะหาทันกันไม่ ทรงตรัสถามว่า ในหนังสือยอกนั้นว่าข้ามที่ไหน พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ข้ามที่เกาะช้าง ทรงตรัสว่า นับแต่วันเรือพระราชรินทร์ข้ามมาจนวันเดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๓ ได้ ๑๕ วัน ป่านนี้จะถึงเมืองสงขลาแล้วฤๅอย่างไรก็ไม่รู้ พากันเงียบไปเสียหมด จะทรงคอยฟังยอกข้างสงขลาสักที่หนึ่งเท่านี้แหละหายไปทีเดียว ว่ากระไรพระยาโชฎึก ๆ กราบทูลว่า เห็นจะไปถึงเมืองสงขลาแล้ว ถ้าได้ลงไปข้ามที่เกาะกงแต่แรกก็จะติดเอาเมืองสงขลาได้ แล้วทรงตรัสถามว่า พวกนครใครเข้ามาฤๅไม่ พระยาเทพกราบทูลว่า ไม่มีใครเข้ามาหามิได้ ทรงตรัสถามว่า เรือขุนพลพิฆาฎนั้น จดหมายเข้ามาว่าไปถึงนครเมื่อไร พระยาเทพนิ่งอยู่ ทรงตรัสว่า ช่างกระไรไม่จำไว้บ้างเลย เขาจดหมายมาว่าพระยาวิชิตณรงค์ไปถึงวันเดือน ๔ แรม ๙ ค่ำ ขุนพลพิฆาฎก็ไปถึงวันนั้น คืนนี้ มีมาในจดหมายหมด ก็ไม่

จำเอาเลย ทรงฟังก็จำได้ตามราวความอยู่ว่าอย่างนั้นอย่างนี้ แต่พระราชธุระนั้นมีมาก หาได้ทรงกำหนดวันคืนไว้ไม่ แต่เห็นจะเป็นวันเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำฤๅกระไรนั่นเอง เมื่อนายดวงนายแพ มันเข้ามาครั้งหลังนั้น มันก็ว่าพยอยู่ มันเข้ามาก็ว่ามาแต่นครวันเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ แต่คำอ้ายจีนขลุกค้านั้น มันว่ามันเข้ามาแต่นครณวันเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ว่าเจ้าพระยานครยังจัดแจงทำหนังสือบอกอยู่ จะให้ตามเข้ามาข้างหลัง มันว่าอยู่อย่างนี้ ครั้นทรงฟังคำนายดวง นายแพเข้า มันไม่ถูกจริงเข้าเลย เป็นแต่ปดไปเสียหมดทั้งนั้น จะทรงตรัสไถ่ถามก็มีแต่ขัดยังเสีย หาความจริงไม่ เล่นเอาพระไทยร้อนวับ ๆ หวิว ๆ อยู่ด้วยเรือแพไพร่พลจะถึงฤๅยังไม่ถึงนั้นนักหนาทีเดียว เป็นเคราะห์เป็นกรรมอะไรอย่างนี้ ไม่พอที่จะมาถือเปรียบท้องที่กันคิดขัดยังเปล่า ๆ ถ้าช่วยเหลือกันทำให้พร้อมแล้ว ปานนี้ก็จะแล้วเสียแต่ไหน ๆ แล้ว ทำไมกับอ้ายแขกมันมาเท่านั้นคนนครยอกเข้ามาคราวนี้ ก็ยกไปถึงสี่พันหย่อน ๕ คน คนที่สงขลาก็สองพัน จะรวบรวมควบกันเข้าช่วยกันทำเอาจริง ๆ แล้วมันจะอยู่สู้รบทำเอาจนถึงอย่างนี้ได้ที่ไหน นี่มานิ่งให้อ้ายแขกมันทำเอาจนยับเยินไปได้ การทั้งนี้ก็เป็นเพราะอ้ายคนหัวขาดคนเดียวนั่นเอง จะสู้รบแต่อ้ายแขกชั่วนิดหนึ่งเท่านั้นก็สู้มันไม่ได้ แล้วทรงตรัสว่า ประชุมคิด ๆ อยู่ถึงอ้ายมิศยอนำแล้วให้สังไสยพระไทยไปทีเดียว มันจะทำเป็นสองหน้าสองตาเสียฤๅ

อย่างไร พวกนายกำปั่นราชฤทธิ์ก็ยอกเข้ามาว่า กำปั่นซึ่งมาช่วยปิดปากน้ำเมืองไทรนั้น รู้ว่ากองทัพกรุง ฯ ยกออกไปถึงก็ถอยไป ว่าอ้ายมิศขอนำลงไปเมืองเกาะหมาก มันจะลงไปด้วยเหตุผลอย่างไรหนอ ฤๅครอบครัว เมืองตรัง เมืองสตูล ซึ่งอ้ายแขกมันกวาดผ่อนลงเรือไปไว้ที่เกาะนางกาวันนั้น อ้ายมิศขอนำจะลงไปคิดขัดแขงแข่งขั่นกันดอกกระมัง ทรงฟังดูปลาดพระไทยนักหนา ข้างพวกนครเล่า ยอกเข้ามาก็ว่าให้กำปั่นมาช่วยปิดปากน้ำเมืองไทรไว้ถึงเดือนหนึ่ง ๒ เดือน ข้างอ้ายแขกซึ่งยกมาติสงขลาเล่าก็ติกันติดติ้วอยู่นั่น ข้างพวกนครเล่าก็ว่ายกลงไปตีอ้ายแขกแตกไปที่นั้น ๆ ได้เมืองไทรทีเดียว ทรงฟังดูทำได้ง่ายดายนักหนา ขึ้นใหญ่ขึ้นน้อยมันเก็บไปเสียหมดฤๅอย่างไร มันจึงไม่สู้รบเปนที่มั่นคงเลย ดูประหนึ่งว่ายกลงไปก็ได้เอาเมืองไทรทีเดียว ปลาดนักหนา ถ้าข้างนครได้เมืองไทรแล้ว อ้ายแขกมันจะสู้รบกับพวกสงขลาที่ไหน มันก็คงพากันเลิกหนีไปหมด ถ้ามันยังไม่เลิกหนีไป มันติสงขลาติดติ้วอยู่อย่างนั้นแล้ว ก็เห็นเปนอ้ายมิศขอนำมันคิดให้มาติเมืองสงขลา แล้วสั่งกันไว้ว่า ถ้ากองทัพกรุง ฯ ยกออกมาก็ให้กวาดผ่อนเอาครอบครัวช้างม้าโคกระบือหนีไปทางบก ทางเมืองรามันห์ไปกลามุกดาเข้าแปไหรทีเดียว ข้างทางปากน้ำเมืองไทรนั้น เห็นจะหาให้ไปไม่ มันจึงให้กำปั่นมาคอยระวังดูอยู่ที่ปากน้ำ ด้วยจะผ่อนครอบครัวเอาช้างม้าโคกระบือไปยาก

ไม่เหมือนหนึ่งไปทางยก ไปทางนั้น คิดกวาดต้อนผ่อนปรน เอาไปจนหมดได้ ความเห็นจะเป็นอย่างนี้ ฤๅอย่างไร แล้ว ทรงตรัสถามว่า พระยาไกรเข้ามาฤๅไม่ พระยาเทพกราย ทูลว่า ไม่ได้เข้ามา ทรงตรัสถามพระยาโชฎึกว่า รู้บ้างฤๅไม่ แต่กลามุกดาไปแปไหรนั้นทางกี่วัน พระยาโชฎึกกราย ทูลว่า ไปแต่กลามุกดาทางวันหนึ่งก็เข้าแดนแปไหร ถ้าจะข้ามไปเกาะหมาก ก็ข้ามที่เมืองแปไหรได้ ทรงตรัสว่า ปานนี้มันก็กวาดครอยครัวผ่อนเข้าไปเสียหมดแล้ว มันจะอยู่สู้รบก็แต่พวกสกรรจ์ ๆ ที่จะคอยกันครอยครัวซึ่งเลื่อยล้าก็จะมีบ้างเล็กน้อย ถ้าเห็นสู้ไม่ได้แล้วก็จะพากันหนีไปทางรามันห์ ลงกลามุกดาหมดนั่นเอง ถึงไปได้เมืองไทรแล้วก็ได้แต่เมืองเปล่า จะไปเอาอะไรที่ไหนได้ คำอ้ายจันทูก็ว่ามันจุดเผาบ้านเมือง ๆ ไทรเสียหมดแล้ว มันจึงหนีไปทางยก การไม่พอที่จะพากันให้ลำบากไพร่พลมากมายถึงอย่างนี้เลย เสียทีที่กองทัพใหญ่ยกออกมาเปล่า ๆ ดูน่าขวยใจอดสูเขา ถึงกระไรจะรอให้แต่พอทันทัพใหญ่ลงมือทำสักทีหนึ่งก็ไม่ได้ ถ้าได้ลงมือทำทันแล้ว ถึงอ้ายแขกจะแตกหนีไปพ้นได้ ก็ยับเยินกระจัดกระจายกันเต็มที คงจะได้ตัวรู้จักว่าแขกพวกนั้นพวกนี้หมดนั่นแหละ นี่ยกออกไปเสียทีเสียแล้ว ย่วยงานไพร่พลเสียของอาหารเล่นทีเดียว แล้ว ทรงตรัสถึงท้าวพระกรุณาว่า ครั้นออกไปถึงแล้ว พวกเมืองไทรมันไปเสียหมด จะคิดตามไปกวาดต้อนเอามันมาไม่ได้แล้ว

ก็จะกวาดต้อนเอาคนเหล่าจนะ เหล่าเทพา เหล่าหนองจิก ที่กะตงกะหร่ำ ที่สตูล ที่ละงู เหล่านี้นั่นเอง ฤๅอย่างไร ข้างกองทัพนครเล่าก็บอกมาว่า เมื่อพระยาไทรยกไปถึงมุเกมสเดานั้น อ้ายแขกหลังพากันเข้าหากองทัพพระยาไทร ๑๒ ครัว อ้ายแขกหลังก็บอกออกความกับพระยาไทรว่า เมื่ออ้ายตนกูหมัดสอัดมารบสงขลานั้น อ้ายแขกหลังก็มารบด้วย ครั้นอ้ายตนกูหมัดสอัดหนีไป ว่าเดิมมีคนติดตัวอ้ายตนกูหมัดสอัดไปถึง ๔๐๐ คน ๕๐๐ คน ครั้นมาเหลือติดตัวอยู่แต่ ๕๐ คน นอกจากนั้นว่าแตกพ่านไปหมด ครั้นกองทัพพระยาไทรที่ได้กบังปาสูแล้ว ก็ว่าอ้ายหวันเจ๊ะลามุดาออกหาพระยาไทรอีก แต่หาบอกจำนวนคนไม่ กองทัพพระยาไทรก็เข้าใจเสียว่า ถึงจะมารบสงขลาก็ช่างเปนไร ไม่ได้มารบเมืองนครแล้ว ข้าก็คงจะยกความชอบเอาไว้ว่าเปนแขกเข้าหา เลี้ยงเข้าเลี้ยงปลาให้มันกินสนุกไป ถึงอ้ายแขกพวกไทรที่หนีไปไม่ทันจะมาเข้าหากองทัพเมืองนคร ๆ กับพระยาไทรก็จะเอาไว้ว่าเปนแขกเข้าหา จะเปล่าไปเสียหมดทั้งนั้นนั่นเอง จะหาได้ตัวอ้ายพวกเมืองไทรคนร้ายแต่สักคนหนึ่งไม่ จะได้ก็แต่คนเหล่าที่ว่าฤๅอย่างไรนั่นแหละ ข้างสงขลาเล่าทรงคอยฟังความอยู่ การจะเปนอย่างไรก็ยังไม่ทราบ พากันเงียบหายไปหมด จะยกเข้าไปให้ทรงทราบก่อนสักที่หนึ่งก็ไม่ยกเข้าไป ไหน ๆ คอยทรงฟังเอาหนังสือบอกกองทัพใหญ่เถิด การจะเปนอย่างไรอยู่ที่ไหน ออก

ไปถึงแล้วก็คงจะรู้บอกเข้ามา แล้วทรงตรัสถามถึงเรือเจ้าพระยายมราชว่า มีใครขึ้นมาบอกอย่างไรบ้างฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ยังไม่มีใครขึ้นมาหามิได้ ทรงตรัสว่า เรือน้ำจะออกไปส่งถึงแล้วฤายังหนอ ออกไปส่งให้ถึงได้น้ำเสียน่อยจะได้ออกไป ฯ

๑ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า มีอะไรเข้ามาฤๅ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ไม่มีเรืออะไรเข้ามาถึงหามิได้ แล้วรับสั่ง ๆ เข้าคุณหายน่าดูจัดแจงช่วยถ่ายเรือรั่วส่งเสียออกไปเสียน่อยหนึ่งมันจะได้ออกไปว่าเข้าในลำเรือก็เบียกน้ำเสีย ๕ เกวียน ดูจัดให้ใครมันลงไปดูแลเร่งรัดเข้าด้วย ขนถ่ายเสียให้แล้ว ให้มันได้ออกไปในเร็ว ๆ อย่าให้มันโต้เต้อยู่ได้ เมื่อแรกมันจะไปมันก็ไม่ดูแลเสียให้ดีเลย ออกไปแล้วก็ไปเกิดรั่วเข้าอย่างนี้ก็พากันกลับเข้ามา จึงตรัสถามพระยาโชฎึกว่า จะเอาเรืออะไรลงไปให้เปลี่ยน พระยาโชฎึกกราบทูลว่า จะหาเรือยืมลงไปให้เปลี่ยนสัก ๒ ลำ เรือลำนี้เปนเรือใหญ่อยู่ เมื่อแรกยืมมาได้เอาไปส่งให้ท้าวพระกรุณา ๆ ก็ได้ดูแลสั่งให้ทำหมันเสียใหม่ให้ดีอยู่แล้ว เห็นจะรั่วก็รั่วอยู่ตามรอยเพรียงกิน รับสั่งว่า ก็ดูเร่งหาส่งไปให้ได้เปลี่ยนเสียในเร็ว ๆ น่อยเถิด ครั้นจะไม่ให้มันออกไปจะชักเอาไว้เล่า จำนวนคนซึ่งออกไปก็จะขาดจะว่าได้ ครั้นมีการงานจะใช้ให้พระยาเพ็ชรบุรีไปข้างไหน พระยาเพ็ชรบุรียังไม่รู้

ก็จะคอยกันอยู่ ถ้ารู้เข้าว่าชักเอาไว้ก็จะเสียใจ ว่าใช้นายไปแล้วมาชักเอาย่าวไว้ ดูเร่งขัดแจงส่งให้มันออกไปได้เร็ว ๆ เถิด แล้วทรงตรัสถามเจ้าคุณหาบนว่า เรือเจ้าพระยายมราชนั้นเปนกระไร จะได้ใช้ใบไปแล้วฤๅยัง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ๆ ได้รับพระราชทานลำเลียงน้ำอีกคราวนี้แล้วก็จะใช้ใบไป ๚

๏ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ถึงเรือเจ้าพระยายมราชอีก พระยาพิพัฒน์กราบทูลเหมือนหนึ่งเจ้าคุณหาบนกราบทูลเมื่อเพลาเช้า ทรงตรัสว่า ลมจะจัดหนักฤๅอย่างไรก็ไม่รู้ ได้ลำเลียงน้ำแล้วจะใช้ใบไป ถ้าลมจัดหนักเข้า ใช้ออกไปก็จะเอาถอยหลังกรูด ๆ เข้ามาติดอยู่ที่นั่นเอง ถ้าถูกเปนลมสลาตันเข้าแล้ว ก็จะโต้น่าเข้ามาเอาออกไปหาได้ไม่ โดยว่าออกไปได้ จะไปถูกลมสลาตันอย่างว่าเข้า ก้าวออกไปก็เต็มทีนักหนา ก้าวอยู่สัก ๗ วัน ๘ วันก็จะหาได้สักรอยหนึ่งไม่ มันจะเล่นเอาถอยหลังเข้ามาเสียอีก แต่มรสุมลมสลาตันจะกล้านั้นก็ตกลงไปต่อเดือน ๗ เดือน ๘ จึงจะกล้า ถ้าไปในเดือน ๕ เดือน ๖ นี้ก็ยังเปนลมสำเภาอยู่ พอจะก้าวหารอยลงไปได้ ๚

๏ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า มีอะไรเข้ามาข้างฤๅ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า พระยาสมุทยอกเข้ามาว่า สำเภาง่วนเสงซึ่งเจ้าพระยายมราชชื่ออกไปนั้นได้รับพระราชทานลำเลียงน้ำแล้ว ใช้ใบไปจากชายชำแระนอกณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ก้าวลงไปข้างสาม

ร้อยยอด ขุนศรีกรมการได้ตามดูอยู่จนแล่นหายลำมาแล้ว ทรงตรัสว่าเออ ออกไปได้ พ้นทุกข์พ้นร้อนทีเดียว ทรงคิดอยู่ว่า ยังจะไปติดลมอยู่ ออกไปไม่ได้เล่า ออกไปได้นั้นดีแล้ว ให้ไปดีมาดีเถิด แล้วทรงตรัสถึงท้าวพระกรุณาว่า ป่านนี้ก็เห็นจะคอยถามข่าวหาเจ้าพระยายมราชอยู่แล้ว ออกไปจะได้ไปถึงช่วยคิดการงานกันให้พร้อมพรัก มีการมาประการใดจะได้ไปทำทันท่วงทีราชการ ฯ

◎ แลกระแสพระราชดำริห์กับข้อความบอกราชการนั้น ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานคอยฟังเสมออยู่เปนนิจทุกวัน แต่ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำขึ้น ๑๔ ค่ำนั้นมีความอยู่แต่เท่านี้ ข้าพเจ้ารับพระราชทานจดหมายออกมาตามได้รับพระราชทานฟัง ข้อความจะขาดผิดเพี้ยนประการใด ควรมิควรรับพระราชทาน พระเดชพระคุณสุดแล้วแต่จะโปรด จดหมายมาณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีกุญเอกศก (จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑) ฯ

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ
ฉบับที่ ๕

◎ ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ จดหมายมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ได้นำขึ้นกราบเรียนแต่ท้าวพระกรุณาเจ้าให้ทราบด้วยณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ข้าพเจ้าได้จดหมายฝากออกมากับขุนฤทธิรณไกรฉบับหนึ่ง ข้อความแจ้งอยู่ในจดหมายซึ่งฝากออกมากับขุนฤทธิรณไกรนั้นแล้ว ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำเพลาเช้า เจ้าคุณหาญนกราบทูลว่า เรือขุนรามภักดีกองส่วยดีบุกเมืองไชยามาแต่เมืองหลังสวนเข้ามาทางปากน้ำเมืองสาครบุรีลำ ๑ ถามได้ความว่า เมื่อณวันเดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ ขุนรามภักดีใช้ใบเรือเข้ามา พบเรือกองทัพที่เกลียวอ่าวเขาแดง[๑]เปนเรือรบ ๖ ลำ พวกมอญที่ไปตัดฝางอยู่ที่เขาแดงเข็นฝางลงมาพบกับขุนรามภักดี ชี้ให้ขุนรามภักดีดู ว่าเรือรบใหญ่ซึ่งแล่นใบผ้าไปนั้น เปนเรือท้าว

---

๑ เขาแดงอยู่แขวงเมืองกุย ใต้สามร้อยยอด

พระกรุณาแม่ทัพใหญ่จะยกกองทัพไปเมืองสงขลา แล้วขุนรามภักดีก็ใช้ใบเรือเข้ามา ว่าหาได้พบปะเรือกองทัพต่อไปอีกไม่ ทรงตรัสว่า มันว่าผิดไป ที่จะเป็นเหมือนอย่างว่านั้นไม่เป็น จะเป็นก็เป็นเรือกองทัพพระยาเพ็ชรบุรีเขาออกไปนั่นเอง เห็นมันจะพบปะเรือพวกนี้เสียแล้ว เรือข้างโน้นพากันข้ามมาแต่ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ว่าข้ามที่จันทบุรีแล้วก็ได้เมืองนครทีเดียว จะข้ามตกเข้ามาจนถึงเกลียวนี้เห็นจะไม่เป็น ฤๅว่ากระไร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ที่จะข้ามตกเข้ามาจนถึงเกลียว ไม่เป็นหามิได้ จะเป็นก็เป็นพบเรือกองทัพพระยาเพ็ชรบุรี ทรงตรัสว่า มันพบเรือพระยาเพ็ชรบุรีนั่นเอง มันว่าผิดไปเสียแล้ว ๆ ทรงตรัสถามว่า เรือกองพระยาเพ็ชรบุรีเขาออกไปกี่ลำ พระนรินทร์กราบทูลว่าออกไปเป็นเรือรบ ๖ ลำ เรือญวนลำ ๑ เรือยิ่ม ๒ ลำ เข้ากัน ๙ ลำ ทรงตรัสว่า มันก็พบเรือรบ ๖ ลำนี้เอง มันว่าเอาเป็นเรือแม่ทัพใหญ่ไปได้ อ้ายโหยกเหยกทีเดียว ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๕ แรมค่ำ ๑ เพลาค่ำ ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า มีอะไรเข้ามาฤๅ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ไม่มีเรือจีนเข้ามาหามิได้ ทรงตรัสถามเจ้าคุณหาบนว่า เข้ามาทำไม เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า เข้ามารับพระราชทานถวายร่างตราตอบเมืองนคร รับสั่งว่า เอามาว่าไปเถิด เจ้าคุณหาบนให้อ่านถวายใจความว่าด้วยเจ้าพระยานคร ให้หมื่นพิทักษ์นาวา ให้นายดวงนายแพ ถือออกเข้าไปว่า ได้จัดให้พระยาไทรยกกองทัพลงไป

๓๙๙๕ คน ตีอ้ายแขกที่กบังปาสู ที่ตพานช้าง แตกหนีไป ได้เมืองไทรโดยง่ายนั้น ก็ชอบด้วยราชการอยู่แล้ว แต่ทรงพระราชดำริห์เห็นว่า ถึงจะได้เมืองไทร ก็หาเท่าที่เสียเขตรแดนบ้านเมืองสงขลากับอ้ายแขกไม่ อ้ายแขกมันก็มีคนมาสักกี่มากน้อยนักหนา เมืองนครก็มีคนอยู่ห้าพัน เมืองสงขลาก็มีอยู่สามพัน พอที่จะสู้รบกับอ้ายแขกได้ ก็หาคิดช่วยกันทำเสียให้แล้วโดยเร็วไม่ อ้ายแขกมันยกเข้ามาก็ว่าได้สู้รบกันแต่ณวันเดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำมา อยู่ถึง ๔ เดือน การก็หาเป็นอันสำเร็จได้ไม่ ทำให้จนอ้ายแขกมันยกตีเข้ามาจนถึงชานบ้านเมือง ๆ สงขลา ให้เสียพระเกียรติยศอับอายแก่แขกแก่ฝรั่งนานาประเทศเป็นล่า ๆ ข้างเจ้าพระยานครขอกองทัพออกมาสามพันนั้น จะโปรดให้ออกมาเล่าก็หาเป็นที่ไว้วางพระไทยไม่ ด้วยเมืองสงขลาก็ขอกองทัพเข้าไปให้ยกออกมาช่วย ครั้นจะให้ยกออกมาแต่สามพันก็เกลือกเมืองสงขลาจะเสียท่วงที (เสีย) บ้านเมืองกับอ้ายแขกไปได้ จะยิ่งซ้ำเสียพระเกียรติยศไปอีก แต่ทรงรั้งรอฟังดูการมาก็ช้านาน ข้างเมืองนครก็หาบอกเข้าไปว่าการเป็นอย่างไรไม่ จึงโปรดให้ยกกองทัพใหญ่ออกมาทำเสียให้แล้วทีเดียว ครั้นยกทัพใหญ่ออกมา เจ้าพระยานครก็บอกเข้าไปว่า ทำเอาเมืองไทรได้แล้ว การซึ่งทรงคิดไว้แต่ก่อนก็ผิดไป หาพอที่จะให้ช่วยงานลำยากไพร่พลเสบียงอาหารไม่ กองทัพใหญ่ออกไปถึงแล้ว การซึ่งจะรบสู้กับอ้ายแขกก็จะไม่มี จะมีอยู่ก็แต่การจะจัดแจง

ตั้งบ้านเมือง ให้เจ้าพระยานครมาคิดราชการปฤกษาหาเรือต่อกองทัพใหญ่เถิด ครั้นอ่านจบแล้ว รับสั่งว่าเออ ดีอยู่แล้ว แล้วเจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ท้าวพระกรุณามีหนังสือฝากข่าวพระยาเสนาภูเบศร์เข้าไปแต่ (ตำบล) กระโหลกศีศะผี[๒] ถึงเจ้าคุณหายนฉบับหนึ่ง ข้อความแจ้งอยู่ในหนังสือซึ่งฝากเข้าไปนั้นแล้ว ครั้นเจ้าคุณหายนกรายทูลไปถึงที่ข้อว่า เรือท้าวพระกรุณาแล่นข้ามมาจนรุ่งพอสว่างก็พอเห็นสามร้อยยอดนั้น ทรงตรัสถามว่า ก็เรือเข้ามาอยู่ที่ไหน เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า เข้ามาทอดอยู่ที่กระโหลกศีศะผีเมื่อณวันเดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ทรงตรัสว่า ทรงฟังแล้วเล่นเอาไม่สบายพระไทยไปทีเดียว ที่เรือเข้ามาแต่หลังสวนมันว่าพบเรือแล่นไปที่เกลียวแต่ก่อนนั้น เห็นจะมิใช่เรือลำนี้ เห็นจะเปนเรือพวกเพ็ชรบุรี เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ไม่ใช่เรือลำนี้หามิได้ เรือเข้ามาแต่หลังสวนว่าพบแต่ก่อนนั้น พบเรือถึง ๖ ลำด้วยกัน แล้วทรงตรัสถามว่าเปนกระไร ดีอยู่ด้วยกันหมดฤๅ มีเรืออะไรติดเข้ามาด้วยฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ดีอยู่ด้วยกันสิ้น เมื่อข้ามมานั้น ครั้นลมจัดหนักเข้าเรือพลัดกันไปหมด มาถึงกระโหลกศีศะผีลำเดียวแต่เรือท้าวพระกรุณา แล้วพบเรือกิมไตลำ ๑ กับเรือไล่สลัดลำ ๑ ว่าแลเห็นเรือครุยแปลงอยู่ที่อ่าวปากน้ำปราณ ๒ ลำ ทรงตรัสว่า เปนอย่างไร

---

๒ ตำบลกระโหลกศีศะผี อยู่ในแขวงเมืองปราณ เหนือเขาสามร้อยยอดน่อยหนึ่ง

หนอจึงตกเข้ามาถึงอย่างนี้ เปนลมสลาตันฤๅอย่างไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เปนลมสลาตัน แต่ข้างนอกเรียกว่าลมพัทยา ทรงนิ่งอยู่ แล้วเจ้าคุณหายนกราบทูลไปตามความในหนังสือ ซึ่งท้าวพระกรุณามีเข้าไปจนสิ้นข้อความ รับสั่งว่า เอาหนังสือมาอ่านไปเถิด ครั้นอ่านหนังสือจบลงแล้ว ทรงนิ่งอยู่นาน แล้วทรงตรัสว่า ไม่พอที่พอทางจะลำยากยากเย็นเอาเลย ราวกับใครมาควักเอาพระไทยไป หาให้ทรงสบายไม่ เพราะอ้ายคนหัวยักษ์หัวมารที่เดียว จึงได้พากันลำยากยากเย็นออกไป การไม่พอที่เอาเลย มาถือชั้นถือเชิงกันเปล่า ๆ จะช่วยกันทำเสียให้พรักพร้อมกัน ก็จะแล้วเสียแต่ไหน ๆ แล้ว ไม่ต้องลำยากยากเย็นจนถึงอย่างนี้เลย แล้วรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายนว่า หนังสือซึ่งจะตอยเจ้าพระยานครนั้น ขอเติมความลงอีกสักน่อยเถิด ครั้นจะไม่ว่าออกไป ก็จะเห็นว่าเมืองไทรก็ตีได้แล้ว ให้ยกกองทัพใหญ่ออกมาเปล่า ๆ แต่ก่อนขอทัพกรุง ฯ สามทัพ ก็ขอมาตามกระแสพระราชดำริห์โปรดให้ขอ จึงได้ขอเข้าไป ความจะเปนไปเสียอย่างนี้ ว่าเติมความลงเสียให้ดี ให้ชิดเข้ากว่าแต่ก่อนสักน่อย อย่าให้เห็นไปโดยอย่างนี้ได้ ว่าลงว่า เติมความก็จะโปรดให้ยกทัพใหญ่ออกมา เมื่อแรกเจ้าพระยานครจะออกมาก็ได้โปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง พาพระยาสงขลา พาพระยาไชยาไปพบเจ้าพระยานครให้คิดปฤกษาหารือช่วยกันทำ อย่าให้มีความรังเกียจแก่กัน ถ้าเห็นว่าผู้คนข้างนอกน้อยไม่พอทำ จะ

เอาทัพกรุง ฯ ไปกองละ ๕๐๐ สัก ๓๐๐๐ ก็จะโปรดให้ออกมาเจ้าพระยานครก็ได้รับถ้อยคำออกมาแล้ว ครั้นออกมา ทรงฟังดูการก็เป็นไปเสียอย่างหนึ่ง หาคิดช่วยเหลือกันให้ทันท่วงทีไม่ เจ้าพระยานครยอกขอกองทัพ สามพัน เข้าไป ข้างเมืองสงขลาก็ยอกขอกองทัพ ว่าอ้ายแขกยกตีเข้ามาประชิดอยู่ริมบ้านเมือง ๆ สงขลาแล้ว ทรงฟังข้างนครเล่า ก็ทรงทราบแต่ที่ยอกตามใจเจ้าพระยานคร ๆ จะให้ทรงทราบเพียงไร ก็ทรงทราบอยู่เพียงนั้น จะยอกการข้างเมืองไทรเมืองสงขลาเข้าไปให้ทรงพระราชดำริห์ข้างก็ไม่มี ครั้นจะโปรดให้กองทัพสามพันยกออกมาช่วยเมืองนครเล่า สงขลาก็ยอกขอกองทัพเข้าไป เป็น ๒ ขอ ๓ ขออยู่อย่างนี้ ครั้นจะไม่ให้ออกมาข้างเจ้าพระยานครก็จะคอยกองทัพอยู่ ข้างเมืองสงขลาเล่า ถ้าฉวยว่าเสียหายไปกับอ้ายแขกแล้ว ก็จะยิ่งซ้ำเสียพระเกียรติยศไปอีก จึงโปรดให้กองทัพใหญ่ยกออกมา ครั้นกองทัพใหญ่ยกออกมาแล้ว เจ้าพระยานครก็ยอกเข้าไปว่า ยกลงไปตีเอาเมืองไทรได้แล้ว การซึ่งคิดไว้แต่ก่อนก็ผิดไป เจ้าพระยาพระคลังดูเติมความว่ากระไร ๆ ลงอีกให้ดี อย่าให้เห็นเป็นไปอย่างว่าได้ แล้วทรงตรัสว่า การซึ่งเจ้าพระยานครไปตีเมืองไทรได้นั้น ทำนองจะเห็นว่า อ้ายแขกมันยกกันมาทุ่มเทเสียข้างเมืองสงขลาเสียมากแล้ว ข้างเมืองไทรอยู่น้อยพอทำได้ จึงให้ยกกองทัพล่วงลัดลงไปชิงตีเอาเมืองไทรทีเดียว หมายว่าได้เมืองไทรแล้ว อ้าย

แขกซึ่งยกมาทำเมืองสงขลาก็จะแตกฉอยไป ความเห็นจะเป็นอย่างนี้ จึงคิดไปทำเอาเมืองไทร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่าในหนังสือบอกเข้ามาก็ว่าความอย่างนั้น เข้าใจเสียว่าทำเมืองไทรได้แล้ว ก็เหมือนหนึ่งช่วยสงขลาเหมือนกัน ทรงตรัสว่า มีแต่คิดอ่านการงานเป็นไปเสียอย่างนี้ ทำไมจะยกมาช่วยกันทำที่สงขลาเสียแต่แรกนั้น อ้ายแขกมันจะไม่แตกฉอยไปฤๅ ไม่พอที่จะนิ่งให้มันทำเอาบ้านเมืองเขตรแดนยับเยินเสียเปล่า ๆ เป็นเหตุก็เพราะคิดฉ้อเบียดบังกันนั่นเอง การไม่ควรจะยึดบังอ้อยความก็ยึดบังเอาไว้ จะทรงไถ่ถามเอาความว่า ทัพกรุง ๆ ออกไปถึงแล้วฤๅยังเท่านี้ ก็ไม่บอกความจริงเข้ามา โกรธฉ้อท่วงทีกันกับเมืองสงขลาแล้ว ไม่คิดฉ้อกันแต่ที่โกรธ เที่ยวคิดยึดบังฉ้อชั้นเชิงโกรธเอาผู้อื่นด้วยทั่วไปเปล่า ๆ ทำไมเห็นว่าเมืองสงขลาทำไม่ดี มีความผิดแล้วจะบอกกล่าวโทษเข้ามา จะไม่ดีกว่าทำอย่างนี้ฤๅ ไม่พอที่พอทางเอาเลย การไม่ควรเป็นก็มาเป็นไปได้ น้อยพระไทยนักหนาทีเดียว ฯ

๑ ครั้นณวันเดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ เพลาเช้า เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า พระยาสงขลา พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ บอกให้หมื่นจงสรสิทธิตำรวจ ขุนพิทักษ์สงครามกรมการ ถือเข้ามา ใจความว่าณวันเดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ พระยาสงขลาได้ยกกองทัพออกไป จัดกองให้พระยาไชยา พระยาสาย พระยายะหริ่ง หลวงไชยสุรินทร์ หลวงรายามุดา ขุนต่างตา

นายช้างมหาดเล็ก แยกกันเข้าตีค่ายอ้ายแขกซึ่งตั้งประชิดอยู่ที่ยางกระดานเขาเก้าเซ่ง เขาลูกช้าง ที่ปลักแรดที่น้ำกระจาย กองทัพได้เอาปืนจ่ารงค์ออกไป ๕ บอกรายกันยิงค่ายอ้ายแขก ถูกหอรยทลายลง ๕ หอ อ้ายแขกในค่ายตายประมาณ ๕ คน ๖ คน แล้วกองทัพเอาไฟจุดค่ายอ้ายแขก เอาหม้อดินทิ้งเข้าไปในค่าย พากันแหกค่ายตีอ้ายแขกแตกหนีไปทั้ง ๔ ค่าย แต่ณวันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำแล้ว อ้ายแขกที่ตั้งอยู่ยางกระดานเขาลูกช้างที่น้ำกระจายนั้น พากันแตกหนีไปทางกหร่ำลงไปเมืองไทร ข้างทางเขาเก้าเซ่งปลักแรดนั้น แตกหนีไปทางเมืองจนะ แต่ทางกหร่ำนั้น พระยาสงขลาให้ขุนต่างตากรมการยกติดตามลงไปจับอ้ายแขกได้ ๒ คน ชื่ออ้ายส่าหล่ำคน ๑ อ้ายส่าแหละคน ๑ ถามให้การว่าอ้ายแขกส่าหล่ำ, อ้ายแขกส่าแหละ ได้มารบเมืองสงขลากับอ้ายตนกูอาเกบที่หินเหล็กไฟ กองทัพเมืองสงขลาแตกถอยเข้ามา อ้ายตนกูอาเกบยกติดตามเข้ามารบอยู่ที่เขาลูกช้างที่น้ำกระจายนั้น อ้ายแขกส่าหล่ำ, อ้ายแขกส่าแหละ, ก็เข้ามารบอยู่ด้วย แต่ก่อนกระสุนดินดำนั้น อ้ายตนกูหมัดสอัดจัดแจงซื้อมาจากกำปั่น ซึ่งเข้ามาทอดอยู่ที่ปากน้ำเมืองไทร ๓ ลำ ครั้นพวกกำปั่นรู้เข้าว่ากองทัพอ้ายแขกยกเข้ามาตีเมืองไทร กำปั่น ๓ ลำก็หาขายกระสุนดินดำให้ไม่ แลเมื่อพระยาสงขลายกกองทัพออกไปรบนั้น กระสุนดินดำ (ฝ่ายพวกแขก) มีน้อย อ้ายตนกูอาเกบลงไปเอากระสุนดินดำที่เมืองไทร ว่าสัก ๔ วัน ๕ วันจะจัด

หาส่งขึ้นมาให้ ก็หาเห็นส่งขึ้นมาให้ได้ไม่ รบสู้กันอยู่ประมาณ ๒ วัน ๓ วัน ได้ยินว่าข้างเมืองไทรมีหนังสือขึ้นมาว่า กองทัพพระยาไทรยกไปตีกบังปาสูได้แล้ว ให้ถอยทัพกลับไปเมืองไทรเถิด กองทัพพระยาสงขลาได้เอาปืนจ่ารงค์ยิงค่ายอ้ายแขกถูกหอรบทลาย อ้ายแขกตายหลายคน พวกอ้ายแขกก็พากันแตกหนีไป แต่ทางซึ่งอ้ายแขกหนีไปทางจะนะนั้น พระยาสงขลาจัดให้หลวงไชยสุรินทร์ นายช้างมหาดเล็กยกติดตามไป จับไทยชาวเมืองพัทลุงได้คน ๑ ชาวเมืองจะนะได้คน ๓ พระยาสงขลาขอรับพระราชทานเอาไว้ซักถามราชการก่อน แต่ตัวอ้ายแขกส่าหล่า อ้ายแขกส่าแหละนั้น ได้มอบตัวให้หมื่นจงสรสิทธิขุนพิทักษ์สงคราม คุมเข้ามาณกรุง ฯ แล้ว แลกองทัพพระยาสาย พระยายะหริ่งนั้น ให้ยกออกไปตีอ้ายแขกซึ่งมาตั้งอยู่เมืองตานีแต่ก่อน พระยาสาย พระยายะหริ่ง ยังหาบอกความเข้ามาไม่ แต่พระยาวิชิตณรงค์นั้น ไปถึงปากน้ำเมืองสงขลาแต่ณวันเดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ ลมกล้าคลื่นใหญ่นักเข้าไปเมืองสงขลายังหาได้ไม่ ครั้นณวันเดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ คลื่นลมสงบ พระยาสงขลาจึงจัดเรือลงมารับพระยาวิชิตณรงค์ขึ้นไปเมืองสงขลา แต่เรือพระราชรินทร์นั้นมาถึงปากมะยิงแขวงเมืองนคร พระราชรินทร์เกณฑ์เอาเรือเล็กที่ปากมะยิงได้ ๒ ลำ พระราชรินทร์ลงเรือเล็กมาคน ๓๕ คน ถึงด่านปากน้ำเมืองสงขลาณวันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ พระยาสงขลาจัดช้างลงไปรับ ๑๐ ช้าง

พระราชรินทร์ไปถึงเมืองสงขลา แต่ณวันเดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ พระยาวิชิตณรงค์กับพระราชรินทร์ คิดกันจะยกติดตามอ้ายแขกลงไปทางเมืองนะเมืองเทพาณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ทรงตรัสว่าเออ ค่อยสบายพระไทยลงได้แล้ว พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ ออกไปถึงก็คลาศกันอยู่วันเดียวเท่านั้น หวุดหวิดกันทีเดียว เสียดายนักหนาหนอ หาไม่พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ ก็จะได้สู้รบกับอ้ายแขกทันกันได้ แล้วทรงตรัสว่า พระยาสงขลาบอกเข้ามาว่า ได้สู้รบตีค่ายอ้ายแขกนั้นก็เปล่า ๆ ทั้งนั้น จะได้สู้รบตีกับใครที่ไหนกับหน้าย่าโม่อย่างนี้ อ้ายแขกมันพากันหนีไปเสียเองนั่นเอง แต่ก่อนทำไมจึงไม่จัดแจงสู้รบบอกกล่าวเข้ามาอย่างนี้เล่า แล้วทรงตรัสถามว่า ก็ได้สู้รบตีอ้ายแขกแตกไปแล้ว ได้อะไรมาเป็นสำคัญบ้าง หมื่นจงสรสิทธิกรายทูลว่า ได้ปืนคาบศิลา ๒ บอก ปืนมเลลา ๒ บอก หอกแขก ๑๐ เล่ม ทรงตรัสว่า ได้นักหนาทีเดียว ได้แต่ของมันทิ้งลืมอยู่ที่ไหนนั่นเอง เป็นกระไร ได้อะไรอีกบ้างฤๅไม่ หมื่นจงสรสิทธิกรายทูลว่า จับคนได้ไทย ๒ คน แขก ๒ คน ทรงตรัสว่า จับได้คนป่วยคนง่อยที่มันทิ้งอยู่กลางทางหนีไม่ทันนั่นฤๅ เปล่า ๆ ทั้งนั้นนั่นเอง คนโสโครกอะไรที่ไหนมีรู้ดูไม่มีมือ เลวเต็มที ๆ เดียว แล้วทรงตรัสถามว่าเป็นกระไร ดีอยู่ด้วยกันหมดดอกฤๅ หมื่นจงสรสิทธิกรายทูลว่า เมื่อมาถึงเกาะหนูถูกลมจัดหนัก ต้องทอดเรืออยู่ถึง ๒ วัน ทรงตรัสว่า

อ้ายนี่เลอะเทอะเสียแล้ว ถามว่าดีอยู่หมดด้วยกันฤๅอย่างไร เอาลมเอาแล้งที่ไหนมาว่าวุ่นไปทีเดียว พระยาเทพถามแล้วกราบทูลว่า อยู่ดีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ทรงตรัสถามว่าไปถึงเมืองสงขลาพร้อมกันหมดทั้ง ๕ ลำแล้วฤๅยัง หมื่นจงสรสิทธิกราบทูลว่า ยังแต่เรือขุนพลพิฆาฏลำเดียว ยังไม่ถึงหามิได้ ทรงตรัสถามว่า อ้ายพวกอาทมาตนั้นเปนอย่างไรบ้างฤๅไม่ หมื่นจงสรสิทธิกราบทูลว่า ดีอยู่หมดด้วยกัน ทรงตรัสว่า ๆ ที่มันไปทำอะไรกับชาวบ้านชาวเมืองเขาบ้างฤๅอย่างไร ไม่ว่าเล่า หมื่นจงสรสิทธิกราบทูลว่าพระราชรินทร์กำชับอยู่ หาเห็นไปทำอะไรที่ไหนไม่ ทรงตรัสว่าเออดีแล้ว กลัวมันจะไปทำเอาของไพร่บ้านพลเมืองเข้าสิ เปนกำลังซวดโซอดอยากอยู่จะพากันยับเยินเสียหมด แล้วทรงตรัสถามว่า เปนกระไร เองรู้บ้างฤๅไม่ อ้ายแขกมันกวาดต้อนเอาครอบครัวไปได้สักกี่มากน้อย ฤๅกวาดเอาไปหมดทีเดียว จะหลงเหลืออยู่บ้างฤๅไม่ หมื่นจงสรสิทธิกราบทูลว่า อ้ายแขกกวาดต้อนเอาไปได้น้อย ยังหลบหนีอ้ายแขกเหลืออยู่ในป่าดงมาก ทรงตรัสว่า มันจะหลบหนีอยู่ที่ไหน มันรู้ว่ากองทัพใหญ่ออกไปถึงแล้วมันก็คงเข้าหาสิ้น แล้วรับสั่ง ๆ พระยาราชวังสรรค์ว่า ให้เร่งจัดแจงทำเรือมัจฉาณุเข้าเสียให้แล้ว จะได้เอาบรรทุกเข้าออกไปส่งเสียสักทีหนึ่ง จะพากันอดเข้าเสียสิยับเยินหมดทีเดียว แล้วรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหาบนว่า เรือมันเข้ามานั้นก็ให้มันเร่งออกไปจัดแจงบรรทุกเข้าส่งออกไปให้ด้วยเถิด

เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า เรือซึ่งเข้ามานี้ ก็ให้เข้ามารับพระราชทานซื้อเข้าบรรทุกออกไป ทรงตรัสว่า จะซื้อบรรทุกออกไปก็ตามเถิด แต่สั่งเสียให้รีบซื้อหาบรรทุกลงเร็ว ๆ ถ้ามันซื้อหาได้น้อย พอจะเอาเข้าหลวงใส่ลงได้ ก็จัดแจงใส่ลงให้เต็มลำส่งออกไปด้วย ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ เจ้าคุณหายนกรายทูลถวายร่างหนังสือตอยเมืองนคร ซึ่งโปรดให้เติมความลงแต่ก่อนนั้น ครั้นอ่านไปถึงที่ข้อว่า ครั้นจะไม่ให้กองทัพสามพันออกมา เจ้าพระยานครก็จะคอยอยู่นั้น รับสั่งว่าขอเติมความใส่เข้าอีกสักน่อยเถิด ใส่ลงว่าครั้นจะไม่ให้กองทัพออกมา เจ้าพระยานครทำไปไม่ได้ ก็จะว่าคอยกองทัพอยู่ ครั้นแก้เติมความแล้วอ่านถวายจบลง ทรงตรัสว่าเออ อย่อยดีแล้ว เอาส่งให้มันออกไปเถิด แล้วพระยาศรี[๓] ถวายร่างหนังสือตอบ พระยาราชสุภาวดีอ่านไปถึงที่ข้อว่า ได้จับก่อป้อมก่อกำแพงทำเมืองนครเสียมราบได้สูง ๒ ศอกบ้าง ๓ ศอกบ้าง พระยาราชสุภาวดีคิดเร่งรีบทำจะให้แล้วในเดือน ๔ เดือน ๕ นี้จะกลับเข้ามาณกรุง ฯ ให้ทันฤดูทำไร่นา รับสั่งว่าแก้ความกำชับไปเสียสักน่อยเถิด อย่าให้มีความประมาทได้ ถ้าทำไม่แล้วถึงฤดูพากันกลับมาเสียสิ้น เสียการเสียงานที่เดียว เอาความข้างสงขลาว่าลงเป่นอย่าง กำชับออกไปให้ดี ว่าเมืองสงขลานั้นโปรดให้พระยาสงขลาทำบ้านเมือง ทำมาจน ๒ ปี ๓ ปี ก็

---

๓ พระยาศรีสหเทพ (เพ็ญ)

ยังไม่แล้วเปนบ้านเมืองเข้าได้ ครั้นอ้ายแขกมันยกมา ก็หาเปนที่มั่นไว้วางใจแก่ไพร่บ้านพลเมืองได้ไม่ พากันตื่นตกใจไปสิ้น อย่าทำให้เหมือนอย่างพระยาสงขลา ถ้าการบ้านเมืองทำยังไม่แล้วจะกลับเข้ามา บัญชาให้แต่พวกซึ่งอยู่รักษาทำต่อไปนั้น ก็จะเปนเหมือนอย่างพระยาสงขลาทำบ้านเมือง ให้ดูจัดแจงทำเสียให้แล้วที่เดียวจึงกลับเข้ามา พระยาศรีแก้หนังสือเติมความเมืองสงขลาไปจนถึงความเมืองนครว่า นี่หากกองทัพเมืองนครยกไปตีกยังปล้นสูแดนไทรได้แล้ว อ้ายแขกซึ่งมาทำเมืองสงขลาจึงพากันเลิกถอยไป หาไม่เมืองสงขลาก็จะเสียที่กับแขก ครั้นแก้หนังสือแล้วอ่านถวาย รับสั่งว่าอย่าเลย อย่าเอาข้างนครมาว่า ยกตัดเสียเถิด ว่าแต่ความสงขลาเท่านั้นแหละ แล้วรับสั่ง ๆ เข้าคุณหายนว่า มีหนังสือไปถึงท้าวพระกรุณาให้ช่วยกดขี่พวกสงขลาทำบ้านทำเมืองเสียให้แล้วน่อยเถิด แต่ทำมานั้นก็ ๒ ปี ๓ ปีช้านานนักหนาแล้ว ไม่เปนอันแล้วลงได้เอาเลย ถ้าไม่ดูแลกดขี่ให้ทำเสียคราวนี้แล้ว อีกสัก ๑๐ ปีก็เห็นจะไม่แล้ว บ้านเมืองก็จะค้างอยู่อย่างนั้นนั่นเอง ไหน ๆ ก็ได้ออกมาแล้ว ดูกดขี่ให้มันทำเสียให้แล้วน่อยเถิด แต่อย่าเอาไพร่พลกองทัพที่ออกมาไปทำ ให้คิดเอาบรรดาพวกอ้ายทัพโทษมากะการกดขี่ให้มันทำเสียให้แล้วจงได้ แล้วทรงตรัสถามหมื่นจงสรสิทธิว่าเปนกระไร เข้าปลายังมีเหลืออยู่ตามบ้านเมือง ๆ สงขลาอยู่สักเท่าไร มึงรู้บ้างฤๅไม่ หมื่นจงสรสิทธิกรายทูลว่า เข้า

ที่ตามไร่นากับเข้าที่บ้านแขวงเมืองสงขลา เหลือจากอ้ายแขกจุดเผานั้นมีอยู่บ้าง พอรับพระราชทาน ทรงตรัสว่าพออย่างไรไหนกองทัพอ้ายแขกมันขนเอาไปกินเสียบ้างเล่า มันจุดเผาเสียบ้างเล่า ยังเหลืออยู่บ้างว่าพอกินอีกเล่า มันว่าอะไรอย่างนี้ มันจะเหลืออยู่สักเท่าไรนักหนา จะพอกันกินที่ไหนกับเข้าเหลืออยู่เท่านั้น ผู้คนเมืองสงขลาก็ทั้งบ้านทั้งเมือง พวกกองทัพออกมาก็มาก ว่าครอบครัวยังอยู่ในป่าดงก็มาก มันออกมาแล้วมันจะพอกันกินฤๅกับเข้านิดหนึ่งเท่านั้น อ้ายนี่พูดจาน่าเซ่อนทีเดียว แล้วทรงตรัสถามว่า เรือที่สงขลากักเอาไว้มีเรือเข้าอยู่กี่ลำ เขาซื้อขายกันราคาอย่างไร หมื่นจงสรสิทธิกราบทูลว่า เห็นมีเรือเข้าอยู่ลำเดียว แต่ยังหาได้ซื้อขายว่าราคากันไม่ แล้วทรงตรัสถามพระยาเทพว่า กองพระยาวิชิตณรงค์ กองพระราชรินทร์นั้นมีเข้าออกไปเท่าไร พระยาเทพกราบทูลว่า ได้ออกไป ๖๐ เกวียน ทรงตรัสว่า พอกองทัพใหญ่ออกไปถึงเข้าก็เห็นจะไม่เป็นไร กว่าจะเอาออกไปส่งถึงก็พอจะเจือจานกันกินทันอยู่ได้ แล้วทรงตรัสถามหมื่นจงสรสิทธิว่าเมื่อเองเข้ามานั้น เป็นกระไรได้ใครเข้ามาข้างอีกฤๅไม่ หมื่นจงสรสิทธิกราบทูลว่า ได้ยินว่าได้คนเข้ามาอีก ๑๐ คน ว่ายกรบัตรเมืองจนะหนีอ้ายแขกมาได้คน ๑ แต่ปลัดเมืองนั้นอ้ายแขกเอาไปได้ ทรงตรัสถามว่ายกรบัตรที่หนีกลับมานั้น ครอบครัวมันอยู่ที่ไหน มันมาแต่ตัวมันฤๅ ๆ เอาครอบครัวมาด้วย หมื่นจงสรสิทธิกราบทูลว่ามา

แต่ตัว ครอบครัวนั้นยังซ่อนอ้ายแขกไว้ในป่า ทรงตรัสว่าอย่างนั้นมันก็คงพากันมาหาสิ้น มันจะไปไหน ถ้าอ้ายแขกมันไม่คิดแยกครอบครัวแล้วมันก็หาไปไม่ ที่มันจะทิ้งภูมิลำเนาตามมันไปนั้นไม่เป็น ผู้คนกองทัพซึ่งออกมาถึงก่อนก็ยังน้อยตัว ถ้ากองทัพใหญ่ออกมาถึงแล้วผู้คนมีมาก จะได้จัดแจงให้แยกย้ายกันเที่ยวสืบสาวเกลี้ยกล่อมเอาคืนเข้ามาบ้านเมืองให้สิ้น แล้วทรงตรัสซักถามไปถึงแขก ๙ หัวเมือง ซึ่งอ้ายแขกไทรมาตั้งอยู่เมืองตานีแต่ก่อนนั้น หมื่นจงสรสิทธิกรายทูลว่ายังหาทราบความว่าอย่างไรไม่ แล้วรับสั่ง ๆ ให้พระยาไกรเอาอ้ายแขก ๒ คน ซึ่งหมื่นจงสรสิทธิคุมเข้าไปนั้น ซักถามเสียใหม่ เอาความจริงให้จงได้ ฯ

๑๐ ครั้นณวันเดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า มีอะไรข้างฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่าเรือนายมากย่าวเข้าคุณหาบนมาแต่ท่าทอง[๔] เข้ามาถึงลำ ๑ ถามถึงเรือกองทัพ ได้ความว่า เมื่อณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ นายมากพบเรือท้าวพระกรุณาที่แหลมทองหลาง[๕] ท้าวพระกรุณาได้ถามนายมาก ๆ ว่าจะเข้ามาณกรุง ฯ แล้วนายมากมาพบเรืออย่างที่สามร้อยยอดอีกลำ ๑ แต่จะเป็นเรือใครนั้น ว่าหาทรายไม่

---

๔ ท่าทองอยู่ปากอ่าวแม่น้ำหลวง แขวงเมืองนคร ภายหลังยกขึ้นเป็นเมืองกาญจนดิษฐ์

๕ ใกล้บางสพาน

ทรงตรัสถามว่า พยที่แหลมทองหลางแต่ก่อนนั้นกี่ลำด้วยกัน พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า พย ๖ ลำด้วยกัน ทรงตรัสกับเจ้าคุณหายนถึงเรือท้าวพระกรุณาว่าเห็นคลื่นลมจะค่อยสงบลง ออกไปจากสามร้อยยอดได้แล้วอย่างไร ๆ ก็ขอให้ถึงเสียน่อยเถิด จะมาทนคลื่นลมลำยากอยู่ในชเลนั้น ทรงรำคาญพระไทยนักหนาทีเดียว ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ เพลาค่ำ พระยาไกรเอาคำให้การอ้ายแขกซึ่งโปรดให้ถามใหม่นั้น อ่านถวายจบลง ทรงตรัสว่ามันกวาดเอาครอบครัวไปนั้น มันก็เอาไปแย่ไหรนั่นเอง มันจะกวาดเอาไปหมดได้ที่ไหน ก็คงหลบหนีอยู่ในป่าดง บางทีครอบครัวมันจะยอมพร้อมใจกันไปด้วยกับมันหมดเห็นจะไม่เป็น จะเป็นก็แต่ที่มันติดด้วยครอบครัว มันเอาครอบครัวไปแล้วมันทิ้งครัวไม่ได้ มันก็ต้องไปอยู่เอง แต่ที่มันเต็มใจไปก็คงมีอยู่บ้าง ด้วยเป็นเชื้อสายเชื่อถือกันอยู่แล้วมันก็คงตามกันไป แล้วรับสั่ง ๆ พระยาไกรว่า ถามได้ความยังน้อยนัก ครอบครัวซึ่งมันกวาดเอาไปได้นั้น ก็เห็นมันจะกวาดเอาไปเสียแต่ก่อน แลครอบครัวจะได้ไปมากน้อยนั้น อ้ายนี่ก็เห็นจะรู้ การกวาดครอบครัวอย่างนี้พวกมันพูดกันนักเสียอีก ว่าได้เท่านั้นเท่านี้ นี่มันให้ความยังน้อยนักหนา ซักถามมันต่อไปอีก เอาความให้มาก ๆ กว่านี้สักน่อยเถิด ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๕ แรม ๕ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า มีอะไรเข้ามาฤๅ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า

เรือนายแก้วมาแต่เมืองชุมพรเข้ามาถึงลำ ๑ ถามได้ความว่า เมื่อ
ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ นายแก้วพบเรือกองทัพที่สามร้อยยอด
แล่นก้าวเยื้องออกไปข้างเมืองชุมพร ๑๐ ลำ แล้วพบที่ในสาม
ร้อยยอดเข้ามาอีก ๘ ลำ เป็นเรือรบบ้างเรือยิมบ้าง แต่หา
ทราบว่าเป็นเรือใครไม่ ทรงตรัสว่า จะเป็นเรืออมรแมนสรรค์
อยู่ที่สามร้อยยอดนั้นก็ผิดไป ข่าวเข้าพระยาพระคลังมันเข้ามาว่า
อยู่เมื่อวานซืนนี้ ว่าพบไปถึงที่แหลมทองหลางณวันเดือน ๕ ขึ้น
๑๒ ค่ำแล้ว จะมาวนอยู่ที่สามร้อยยอดทำไม จะว่าลมจัดหนัก
ก้าวลงไปเอาถอยหลังเข้ามาฤๅ ก็เห็นจะไม่เป็น จะเป็นก็เป็น
เรือกองทัพที่ตามไปข้างหลังนั่นเอง ข่านนี้เรือพวกซึ่งไปข้างน่า
ก็จะไปถึงชุมพร เกินชุมพรลงไปเสียบ้างแล้วๆ ทรงตรัสถามว่า
มันเข้ามามันรู้ว่าพระยาเสนาภูเบศร์กับพวกชุมพร เขายกไปจาก
เมืองชุมพรแล้วฤๅยัง พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ถามได้ความ
ว่าจะยกไปณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ทรงตรัสว่า อย่างนั้นข่าน
นี้ก็เห็นจะเกือบถึงเมืองนครแล้ว ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ เพลาเช้า เจ้าคุณหายน
กราบทูลว่า พระฅถั่วทุ่งยอกให้ขุนพิทักษ์โยชาถือเข้ามาว่า ได้
ให้หลวงณรงค์ไปสืบราชการที่เมืองใหม่แต่ก่อนนั้น ได้ถามจีน
ยาย่าอินได้ความว่าเมื่อเดือนอ้ายเดือนยี่ ก่อนกำปั่นฝรั่งยังไม่ไป
ปิดปากน้ำเมืองไทรนั้น จีนยาย่าอินเอา เกลือ, ยาแดง, ยาฉ่น,
ไปขายเมืองไทร เห็นอ้ายตนกูหมัดสอัด อ้ายตนกูอาเกย

เข้ามาตั้งอยู่เมืองไทร เกณฑ์ให้พวกแขกชาวบ้านตั้งโรงเหล็ก ตีหอกตีกฤชเครื่องอาวุธ แล้วอังกฤษชาวเกาะหมาก ๕ คน จีน ๗ คน แขกเทศคน ๑ มาเข้าด้วยกับแขก ให้ขึ้นกระสุนดินดำเสบียงอาหารกับแขก อ้ายตนกูหมัดสอัดตั้งอยู่ในกำแพงปากน้ำเมืองไทร ให้อ้ายตนกูอาเกยน้องตั้งอยู่ที่ตะพานช้าง แล้วยอกหนังสือไปถึงอ้ายตนกูอัปดลลาว่าได้เมืองไทรแล้ว อ้ายตนกูอัปดลลาก็ยกมาตั้งอยู่ที่โลสตา ที่เมืองไทรนั้นไทย (ถูก) จำตรวนอยู่ ๔๐ เศษ ไทยไม่ (ถูก) จำตรวน ๒๐ เศษ ว่าเปนคนเมืองนคร, เมืองพัทลุง, เมืองไทร, อ้ายแขกจับได้ แต่ไม่จำตรวนนั้นเปนชาวเมืองตรังตามอ้ายแขก[๖]ไป อ้ายแขกให้แย่งเอาเข้าพวกแขกชาวบ้านครึ่งหนึ่ง แล้วเก็บเอาโคเอากระบือส่งไปณเกาะหมาก แต่ที่เมืองปลิศนั้น อ้ายหวันมาลิ อ้ายหวันมามุดเปนนายทัพ ตีกวาดเอาครัวสตูลไปไว้เกาะนางกาวี ๑๐๐ เศษ แต่อ้ายตนกูอัปดลลา อ้ายตนกูหมัดสอัด อ้ายตนกูอาเกยตั้งอยู่โลสตา ตั้งอยู่ตะพานช้างนั้น คนประมาณสี่พัน อ้ายตนกูหมัดสอัดมีหนังสือมาถึงพระยาสงขลา ว่าจะขอถวายดอกไม้เงินทอง พระยาสงขลาให้แขกลงไปพูดกับอ้ายตนกูหมัดสอัดที่

---

๖ ไทยพวกนี้คน ๑ ชื่อแท่น ภายหลังกลับมาได้เปนหลวงแพ่งกรมการเมืองตรัง สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ลงไปชำระผู้ร้ายเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ได้ความว่าสมคบผู้ร้าย แลสืบรู้เรื่องเก่า ให้ประหารชีวิตรเสีย

ตะพานช้าง รับว่าจะช่วยเปนธุระได้ แต่ให้อ้ายตนกูหมัดสอดัชนมาพบพระยาสงขลาเถิด อ้ายตนกูหมัดสอดัไม่ขึ้นมา กลัวพระยาสงขลาจะลวงจับเอาตัวไว้ แล้วหลวงณรงค์ถามเจ๊สัวลิมหัวที่เมืองใหม่ ได้ความว่า ยี่ที่เมืองไทรอ้ายแขกได้ไว้ ยี่ปเหรี่ยม ยี่นมเลลา ๔๐ ยอก ยี่นคายศิลา ๒๐ ยอก อ้ายแขกเอาไปรบที่ทุ่งโพ แต่ยี่นมเลลา ยี่นคายศิลา ยี่นปเหรี่ยมนั้นเอาไว้รักษาค่ายตะพานช้าง แต่ทางปากน้ำเมืองไทรนั้น อังกฤษให้กำปั่นมายึดปากน้ำเมืองไทรไว้ ๓ ลำ แล้วพระยาสิงหโยราไปอยู่เมืองเกาะหมาก ว่าอ้ายแขกตีเมืองไทรได้แล้วกลับจะกำเริบไปตีเอาเมืองแปหระเมืองแป่ไหรต่อไป อย่างหนึ่งอ้ายแขกจะสู้กองทัพไทยไม่ได้จะหนีไป ทัพไทยจะยกติดตามไปทำเอาเขตรแดนอังกฤษ พระยาสิงหโยราได้ข่าวร้องแต่บรรดาแขกลูกค้าพวกอังกฤษว่า ไม่ให้ไปเข้ากับอ้ายแขกไทร แล้วเจ๊สัวลิมหัวพูดว่า เจ๊สัวลิมหัวจะเจรจามากไปไม่ได้ ธรรมเนียมอย่างอังกฤษนี้คิดตีบ้านตีเมืองไม่รู้สิ้นรู้สุดลงที่ไหนได้ จึงทรงตรัสว่า มันว่าเปนความเก่าไปเสียหมดทั้งนั้น ความใหม่ไม่มีเลย ไม่น่าจะเชื่อถือเอาอย่างไรได้ พระยาไชยาก็ออกไปถึงแล้วจะยอกกล่าวกับเขาก็ไม่มี ยอกเข้ามาตามใจเล่นทีเดียว อ้ายนี่มันเซอะเชิงหากลัวนายเสียไม่แล้ว ข้างพระยาไชยาเล่าออกไปแล้วก็ไปนอนนิ่งเสีย ไม่รู้อะไรเลย ข้างฉลางเปนอย่างไร จะยอกกล่าวเข้ามาข้างก็ไม่มี ทรงฟังดูมันเปนแต่แก่งแย่ง

ไม่เข้ากันไปอย่างนี้เสียหมด ครั้งก่อนก็ทีหนึ่งแล้ว เขาจะทรงฟังเสียแล้วๆ ทรงตรัสกับเจ้าคุณหายนว่า มันได้ความเข้ามานี้จะเอาอะไรก็ไม่ได้ จะได้ก็แต่เป่นพยานความเท่านั้นนั่นเอง แต่ความที่มันว่าพระยาสิงหโยราไปเกาะหมากระวังข้าง อ้ายแขกว่ากลัวจะกำเริบทำไปในเขตรแดนของมันนั้นเห็นจะไม่เป่น ถ้ามันระวังข้างกองทัพเรา กลัวจะติดตามเข้าไปนั่นแหละ ทรงเห็นจริงด้วย ว่าถูกอยู่แล้ว แลซึ่งครอยครัว, โคกระบือ, ที่เมืองไทรมันกวาดต้อนเอาไปแต่ก่อนอย่างไรๆ ก็เห็นเจ้าพระยานครจะรู้หมดนั่นแหละ แต่ไม่บอกเข้ามาให้ทรงทรายนั่นเอง ฤๅว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่าเห็นจะทรายความอยู่หมด ทรงตรัสว่า เมื่อรู้อะไรแล้วไม่บอกให้ทรงทราบเลย ปิดบังเสียอย่างนี้ ก็เป่นอันจนพระไทยไปทีเดียว แล้วทรงตรัสถามว่า มันเข้ามามันพบเรืออมรแมนสรรค์ที่ไหนบ้างฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า มาพบแล่นไปถึงที่กรูต[๗] ณวันเดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ทรงตรัสว่า ตกลงไปถึงที่กรูตแล้วลมคลื่นก็จะค่อยเบาลงไปทุกที เห็นจะค่อยมีความศุขได้บ้างแล้ว อย่างไรก็ขอให้คลื่นลมสงบ ได้ไปสดวกถึงเสียน่อยเถิด ฯ

๑ ครั้นเพลาค่ำ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เจ้าพระยานครบอกให้นายช่วยถือเข้ามา ใจความว่า กองทัพพระยาไทรได้ตะพานช้างแล้วนั้น อ้ายตนกูหมัดสอัดยังตั้งอยู่ในกำแพงเมือง

---

๗ ที่กรูตอยู่เหนือยางสพาน

ไทรที่ปากน้ำ อ้ายตนกูหมัดสอัดให้อ้ายแขกตั้งรับอยู่ที่บ้านขวาง พระยาไทรจัดให้หลวงภักดีสงคราม หลวงชาญพลรบ หลวงเดชนาวา ยกไปตีค่ายอ้ายแขกยิงอ้ายแขกฟันอ้ายแขกตาย ๒๙ คน อ้ายแขกแตกหนีไป เจ๊ะหลังพาครอบครัวออกหาพระยาไทร ๓๒ คน แล้วพระยาไทรให้ยกกองทัพลงไปล้อมกำแพงเมืองไทรไว้ ทำเหมือนเมื่อครั้งทำกับอ้ายตนกูเดน จึงทรงตรัสว่า ทำเหมือนเมื่อครั้งตนกูเดนทำไม มันจะอยู่ให้ทำมันที่ไหน กลัวจะทำมันไม่ทันเสียอีก มันรู้ว่ากองทัพใหญ่ออกมาแล้วมันก็คงหนีไปหมด ถ้ามันยังอยู่จริงเหมือนว่าแล้ว รอแต่พอให้ทัพใหญ่ออกไปถึงเถิด ก็คงจะได้ลงมือทำเป็นบำเหน็จมือ ทำเอาให้ถึงใจอ้ายแขกยับเยินไปได้ ถึงอ้ายแขกจะหนีไป ก็คงพากันยับเยินไปเต็มที แล้วทรงตรัสถึงเรือท้าวพระกรุณาว่า มันเข้ามาพบที่ไหนบ้างฤๅไม่ นายช่วยกราบทูลว่า มาพบเรือใบผ้าแล่นลงไปที่อ่าวแม่รำพึง[๗] ณวันเดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ๔ ลำ ถูกลมพยุฝนอยู่ หาทราบว่าเรือใครไม่ แต่แลเห็นเป็นเสาชี้อยู่ลำ ๑ ทรงนิ่งอยู่นาน แล้วจึงทรงตรัสว่า เห็นเป็นเสาชี้แล้วก็เป็นเรืออมรแมนสรรค์ ทรงตรัสถามว่า เมื่อกำลังพยุนั้นเป็นกระไร เห็นแล่นลงไปดีอยู่ฤๅ ๆ ทอดสู้อยู่ เป็นอย่างไรบ้าง นายช่วยกราบทูลว่า เห็นแล่นลงไปดีอยู่ จึงทรงตรัสถึงท้าวพระกรุณาว่า ไม่พอที่พอทางเอาเลย มาลำบากอยู่ในชเลหลายวันทีเดียว ให้

---

๗ อ่าวแม่รำพึง อยู่เหนือบางสพาน

ไปถึงเข้าเสียน่อยหนึ่งเถิด จะได้สิ้นทรงพระวิตกสบายพระไทยลงบ้าง ยังอยู่ในท้องชเลอย่างนี้แล้ว ทรงฟังไม่สบายพระไทยเอาเลย ทรงพระวิตกอยู่ด้วยนี้นักหนาทีเดียว แล้วทรงตรัสถามนายช่วยว่า เมื่อเองเข้ามานั้นมาแต่วันไร นายช่วยกรายทูลว่า มาแต่นครวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แล้วทรงตรัสว่า ทรงตรัสถึงเรืออมรแมนสรรค์เล่นเอาพระไทยวุบวับอยู่ทีเดียว ทรงคอยถามข่าวอยู่ทุกวันก็ว่าพบอยู่แต่ในท้องชเล ได้ทรงทรายแน่อยู่ก็คราวเดียวเมื่อมีหนังสือเข้าไป ว่าตกไปถึงสามร้อยยอดเท่านั้น เดี๋ยวนี้จะถูกคลื่นลมต่อไปเปนอย่างไรก็ไม่มีหนังสือเข้าไปให้ทรงทรายบ้างเลย ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่าเรือในกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์มาแต่เมืองจันทบุรีลำ ๑ ถามได้ความว่าเมื่อวันเดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ พยุเรือเข้าพระยายมราชแล่นก้าวลงไปถึงน่าอ่าวบางลมุง ลมจัดหนักก้าวไปไม่ได้ ก็ทอดเรือหยุดอยู่ที่อ่าวบางลมุง ทรงตรัสว่า ไปไม่ได้ก็พากันนอนอยู่นั่นเอง กว่าจะข้ามไปได้ก็พอเขากลับมาเสียหมดนั่นแหละ แล้วทรงตรัสถามว่า เรือเพ็ชรบุรีที่รั่วกลับเข้ามาถ่ายเข้าที่ปากน้ำแต่ก่อนนั้น มันได้ไปแล้วฤๅยัง พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่ายังไม่ได้ไปหามิได้ ว่าออกไปทีหนึ่งแล้ว ปลอกหางเสือหักไปกลับเข้ามา พระยาโชฎึกให้ตีปลอกหางเสือส่งลงไปให้แล้ว ทรงตรัสว่า เปนเหตุเปนผลอะไรหนอ มีแต่ตีดแต่ขัดไปอย่างนี้

ประเดี๋ยวก็เรือรั่ว ประเดี๋ยวก็เสาหักหางเสือหัก ไม่ใคร่จะไปได้เอาเลย กว่าจะได้ไปก็พอเขากลับมาถึงบ้านเสียหมดนั่นเอง จึงรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหาบนว่า ให้ใครมันลงไปไล่ให้มันเร่งออกไปเสียให้ได้ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ได้ให้หลวงเทพเสนลงไปแล้ว ๆ พระยาเทพกราบทูลว่า พระมหาเทพยอกเข้ามาแต่เมืองสมุทสงครามว่า ได้ชำระจับคนชายผีนได้ ๓๐ คน ได้ตัวผีนดิบ ๓๑๕ ก้อน ผีนสุกหนัก ๔ ชั่งเศษ พระมหาเทพยังชำระต่อไปอยู่ รับสั่งว่า มีหนังสือออกไปให้เร่งชำระจับเอาตัวเอาผีนเสียให้หมดจงได้ แล้วให้รีบกลับเข้ามาชำระที่กรุง ๆ โดยเร็ว แล้วรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหาบนให้มีหนังสือออกมาถึงท้าวพระกรุณาว่า ให้ช่วยชำระคนชายผีนที่เมืองสงขลาเสียให้สิ้นด้วย แล้วให้ซักถามพระยาสงขลาว่า ได้ชายผีนแลรู้แลเห็นว่าผู้ใดซื้อขายบ้าง พระยาสงขลาก็ทรงชุบเลี้ยงเป็นถึงเจ้าเมืองสงขลารู้อย่างธรรมเนียมอยู่แล้ว ให้บอกความแต่ตามจริงไปจงได้ แล้วให้ทำคำสายาลส่งออกมา ให้เอาตัวพระยาสงขลา แลผู้ซื้อผีนชายผีนมาสายาลเสียให้เข็ดหลาบ อย่าให้ทำต่อไปได้ บ้านเมืองสงขลาก็กำลังเป็นบ้านแตกสาแหรกขาดอยู่ ให้ชำระจับเอาแต่ตัวผีนส่งเข้าไปเสียให้สิ้นเชิด ที่โทษจะปรับนั้นจะทรงพระราชทานโปรดยกให้ แต่ให้เรียกเอาทานยนไว้อย่าให้ซื้อให้ขาย ทำต่อไปได้เป็นอันขาดทีเดียว ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ หาได้ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรไม่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามว่ามีอะไรบ้างฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า เรือจีนแซยรรทุกพริกไทยมาแต่เมืองตราดลำ ๑ ถามได้ความว่า เมื่อณวันเดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ พบเรือกองทัพแวะเข้าตักน้ำที่ท้ายเกาะช้าง ๑๑ ลำทั้งเรือพระรัตนโกษา จีนแซได้พูดจากับพระรัตนโกษา ๆ ว่าจะข้ามไปณวันเดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ แล้วจีนแซมาพยเรือเข้าพระยายมราชที่เกาะเสือ ณวันเดือน ๕ แรม ๓ ค่ำอีกลำ ๑ ทรงตรัสถามว่า ที่เกาะเสือนั้นอยู่ที่ไหน เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า อยู่ในเกาะครามเข้ามา เกาะครามอยู่ที่ช่องแสมสารออกไป เกือบจะถึงช่องแสมสารอยู่แล้ว แล้วทรงตรัสถามว่า เรือพระรัตนโกษานั้น ว่าข้ามไปวันไร พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า ข้ามไปวันเดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ ทรงตรัสว่า ข้ามคลาศกันกับเรืออมรแมนสรรค์หลายวันนักหนา เรือลูกค้ากับเรือรบนั้นเห็นจะแล่นหาสู้คล่องเหมือนเรือรบไม่ ฤๅอย่างไร เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า เรือลูกค้าไม่สู้คล่องเหมือนเรือรบหามิได้ แล้วทรงตรัสถึงเรือท้าวพระกรุณาว่า ป่านนี้จะถึงนครแล้วฤๅอย่างไรหนอ ขอให้ไปถึงพ้นคลื่นลมในท้องชเลเสียน่อยเถิด ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ เจ้าคุณหายนกรายทูลถวายร่างหนังสือตอบพระยาสงขลา ครั้นอ่านจบแล้ว ทรงตรัสว่า ทรงคิดว่าจะใส่

ลงที่ข้ออ้ายแขกมันแตกหนีไปเปล่า ๆ นั้น ไม่ใส่ดอกฤๅ เอาอย่างนั้นก็ตามเถิด ดีอยู่แล้ว แล้วอ่านหนังสือแลคำสายาลซึ่งมีมาถึงท้าวพระกรุณาโปรดให้ชำระฝั่นนั้นถวายจบลง ทรงตรัสว่าดีแล้วเอาเถิด แต่ความยังขาดอยู่ที่ข้อว่าให้ทำบ้านทำเมืองนั้น เจ้าพระยาพระคลังเอาไปลืมเสียหมดแล้ว ว่าเติมความลงเสียให้ได้ ให้ดูกดขี่เอาพวกสงขลาทำบ้านทำเมืองเสียให้แล้ว จะได้เปนที่มั่นไว้วางใจได้ แลแขกข้าง ๙ หัวเมืองนั้น ใครจะเปนอย่างไรบ้างก็ยังไม่ทรงทราย ถามหมื่นจงสรสิทธิที่เข้ามาก็ไม่ได้ความ ข้างจนะ, เทพา, ตานี, นั้น แต่ก่อนก็ว่าไพร่เข้าด้วยกับอ้ายแขกไทรไปเสียบ้าง ตัวนายนั้นดีอยู่ ความจะเปนอย่างไรอยู่หนอ จึงไปเข้าแต่อ้ายไพร่ คำอ้ายแขกที่จับได้ส่งเข้าไปว่าเปนแขกยะลานั้น พระยาสงขลาถามแต่ก่อนก็ว่าไปเข้าด้วยกับอ้ายแขกไทรมารบ พระยาไกรถามที่กรุง ๆ ว่าแขกตัวนายที่ยะลาเกณฑ์มาเข้ากองไปรบกับพระยาสาย ๆ แตกมา อ้ายแขกไทรจับไปได้จึงใช้ให้มารบ มันว่าอยู่อย่างนี้ ความจะเปนขัดไม่ได้จำใจไปเข้าด้วยกับอ้ายแขกไทรฤๅ ฤๅจะมีความเจ็บร้อนแก่นาย เต็มใจพากันเข้าด้วยกับอ้ายแขกไทรแต่ก่อน เมืองไรบ้างมากมายอย่างไรก็ไม่ทรงทราย เอาเปนที่ไว้วางใจลงก็ไม่ได้ ถ้าว่ามันเปนนก ๒ หัวอยู่แล้ว เกิดการเสียท่วงทีเข้าคราวไรมันก็คงพลอยซ้ำเอาอีกเปนแน่ ครอบครัวเมืองไทรเล่ามันกวาดต้อนเอาไป ก็ว่าเอาไปไว้ที่แห่งไหน ผู้คนก็จะคับคั่งมาก

ขึ้นทุกที่ เมืองแปไหรกับเมืองราห์มันของเรา ทางก็ตรงใกล้กันนิดเดียว แลครอยครัวข้างเมืองตรังเมืองสตูลนั้น อ้ายหวันมาลิก็กวาดเอาไปตั้งไว้ที่เกาะนางกาวี จ่อร่อกันอยู่เท่านั้น ราวกับเกาะนางกาวีอยู่ปลายช่องจมูกข้างซ้าย แปไหรอยู่ปลายช่องจมูกข้างขวาที่เดียว ดูราวกับมันจะคอยที่อยู่ ไม่ให้หายใจข้างเลย ถ้าการเราทำไปไม่เรียบร้อยสนิทลงได้ กลับมาเสียแล้วก็เห็นมันจะทำเอาอีก ไม่ให้เราเย่นศุขลงได้ดอกกระมัง แล้วทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า ตั้งแต่เมื่อครั้งอ้ายตนกูเดนทำมาจนเดี๋ยวนี้ได้กี่ปีมาแล้ว เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า อ้ายตนกูเดนมาทำแต่ปีขาลปีเถาะต่อกันมาจนครั้งนี้ คิดเปนปีได้ ๗ ปี ๘ ปี ทรงตรัสว่า ก็เร็วๆ อยู่ใน ๗ ปี ๘ ปี ประเดี๋ยวหนึ่งเท่านั้น มันก็เปนมาอีกได้ ความซึ่งทรงคิดมานี้เปนความสำคัญอยู่ เจ้าพระยาพระคลังตรีตรองมีจดหมายว่าออกไปถึงอีกสักฉบับหนึ่ง ให้มากๆ สักน่อยเถิด ว่าไหนๆ ก็ได้ยกกองทัพใหญ่ออกมา คิดจะทำกับเมืองไทรก็ไม่ทัน เจ้าพระยานครก็ทำเอาเมืองไทรได้เสียแล้ว ยังก็แต่การจะจัดแจงครอยครัวแลตั้งบ้านเมืองเท่านั้น ให้ตรีตรองการดูให้รอบคอบจงมาก ข้างแขก ๙ หัวเมืองนั้น ถ้าเห็นว่าเมืองไรจะไม่สู้สนิทแล้ว คิดหาเอาคนที่สนิทไว้ใจได้ ไปตั้งเข้าไว้ที่เมืองราห์มันสักคนหนึ่ง คิดเกลี้ยกล่อมชักชวนเอาครอยครัวซึ่งมันกวาดเอาไปไว้ที่แปไหรคืนมาได้เห็นจะดี เมืองแปไหรกับเมืองราห์มันทางก็ใกล้ตรงกัน

อยู่ ถ้าไม่คิดเอาคืนมาได้ มันกวาดไป ๆ ผู้คนคับคั่งมากขึ้นแล้ว มันก็คงคิดมาเล่นเราวันหนึ่งนั่นแหละ ฤๅว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า แผ่นดินเมืองแปไหรนั้น เปนที่แคบไม่กว้างนักหามิได้ ครอยครัวจะไปอยู่มากนั้นก็เห็นจะอยู่ไม่ได้ ถ้าโดยจะคิดมาทำอีก ทางแปไหรกับราห์มันก็ใกล้กันอยู่ ไว้ใจไม่ได้หามิได้ ข้างเกาะนางกาวีนั้นอ้ายหวันมาลีก็กวาดเอาครอยครัวไปตั้งไว้ ทางก็ใกล้กันกับเมืองไทร ถ้าคิดเอาครอยครัวเกาะนางกาวีมาเสียให้หมด อย่าให้ตั้งได้แล้ว จึงจัดแจงตั้งเมืองไทร ทรงตรัสว่า ตั้งไม่ตั้งก็แล้วไปเถิด คิดทำเอาแต่พออย่าให้มันเปนครุน ๆ ไปได้อย่างนอกนั่นเลย ถึงจะเปนก็ให้มันนาน ๆ เปนลงกว่านี้สักน่อยเถิด คนที่ไหนมันไม่สนิทก็จัดแจงเสียให้ดี ทำให้เรียบร้อยให้เปนที่ไว้วางใจได้ แลครอยครัวที่เกาะนางกาวีนั้นควรจะให้ไปตามตีเอามา การไม่ลุกลามต่อไปได้แล้วก็ไปตามตีเอามาเสียให้สิ้น ถ้าเห็นการว่าจะลุกลามต่อไป ก็คิดให้ไปเกลี้ยกล่อมชักชวนเอามา สุดแต่ให้คิดตริตรองดูเอาตามควรให้ดี การข้างเมืองไทรนั้น พระยาไทรก็ลงไปทำได้เมืองไทรแล้ว กองทัพใหญ่จะจัดแจงครอยครัวเข้ามาไว้ที่นั้นที่นี้ พระยาไทรก็จะว่าขอให้อยู่ข้างโน้น ครั้นกองทัพใหญ่ไม่เห็นด้วย เจ้าพระยานครก็จะมีหนังสือมาว่ากล่าวปฤกษาหารือตามชอบใจเจ้าพระยานคร กองทัพใหญ่ก็จะมีหนังสือบอกความไปว่าอย่างนั้นอย่างนี้ ถ้ามี

หนังสือยอกลงเวียนปฤกษาหารือกันอยู่อย่างนี้ดูเต็มที เห็นไม่เป็นแก้วเป็นการแล้ว ถ้าเจ้าพระยานครว่ากล่าวเห็นจะขัดขืนกองทัพใหญ่ไปไม่ได้ ไม่ชอบใจเจ้าพระยานคร ๆ ก็จะนอนยอกย้วยเสียไม่มาช่วยคิดราชการ จะคิดให้แต่ฝรั่งมาขัดไว้ กองทัพใหญ่เห็นฝรั่งมาขัด จะจัดแจงไปไม่ได้ก็จะติดขัดอยู่นั่น ถ้ากองทัพใหญ่จัดแจงไปให้ชอบใจเจ้าพระยานคร ๆ ก็จะมาช่วยคิดปฤกษาหารือพร้อมมูลกันได้ ความซึ่งทรงตรัสมานี้สำคัญนักหนาอยู่ เจ้าพระยาพระคลังมีจดหมายออกไปให้ตริตรองการให้มาก ๆ เถิด การจะผันแปรประการใด ก็สุดแต่ใจจะเห็นดีเห็นควร คิดทำไปตามการ อย่าให้ลุกลามต่อไปได้ ทำให้เด็ดขาดเป็นที่มั่นคงไว้วางใจได้ ถึงจะเป็นไปอีกก็ให้นาน ๆ เป็นลงกว่านี้สักน่อยเถิด อย่าให้ประเดี๋ยวเป็นประเดี๋ยวเป็นเหมือนอย่างนี้เลย ไหน ๆ ก็ได้ยกทัพใหญ่ออกมาแล้ว คิดทำเสียให้สำเร็จเด็ดขาด ให้เป็นที่มั่นไว้วางใจได้ บ้านเมืองจะได้อยู่เย็นเป็นศุขสืบไปนาน ๆ ถ้าไม่เป็นที่มั่นไว้วางใจได้ พอกองทัพกลับเข้าไป พากันเป็นขึ้นอีกได้แล้ว น่าอายเขานักหนาทีเดียว ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๕ แรม ๑๐ ค่ำ เพลาค่ำ เจ้าคุณหายนกราบทูลถวายร่างจดหมายซึ่งโปรดให้มีออกมาถึงท้าวพระกรุณานั้น ครั้นอ่านถวายจบลง รับสั่งว่า ขอเติมลงอีกน่อยเถิด ว่าลงว่าการเมืองไทรนั้น ข้างเจ้าพระยานครรู้ว่ากองทัพใหญ่ยกออกมา

เจ้าพระยานครก็ยกออกไป ทำเอาได้เมืองไทรเสียก่อนแล้ว กองทัพใหญ่ยกออกมาทำก็ไม่ทัน ก็ออกมาเก้อ ๆ อยู่ จะจัดแจงการบ้านเมือง ๆ ไทรเล่า ถ้าจัดแจงชอบใจเจ้าพระยานคร ๆ ก็จะมาปฤกษาหารือกับกองทัพใหญ่ ถ้าจัดแจงไม่ชอบใจเจ้าพระยานครแล้ว เจ้าพระยานครก็จะยกข่วยเจ็บเสีย การก็จะไม่ติดต่อกันเข้าได้ จะให้ก็แต่ลูกเต้ามาช่วยเท่านั้นกันเอง ว่าใส่ลงอย่างนี้อีกน่อยเถิด เจ้าคุณหาบนจึงสั่งให้เติมความลงในจดหมายแล้วอ่านถวายขบลง ทรงตรัสว่าดีแล้ว เอาส่งให้ริยออกไปเถิด จะให้ใครมันถือออกไปฤาจะฝากใครไปอย่างไร เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า จะให้หมื่นจงสรสิทธิตำรวจที่มาแต่เมืองสงขลาถือออกไป ทรงตรัสว่าดีแล้ว มันเป็นคนเราอยู่ มันจะได้ถือออกไปเร็ว ๆ แล้วทรงตรัสถามนายช่วยว่า เป็นกระไร เห็นเจ้าพระยานครจะมาหากองทัพใหญ่ฤาไม่มา นายช่วยกรายทูลว่าไม่ได้ยินว่าหามิได้ ทรงตรัสถามว่า การเมืองไทร พระยาไทรก็ยกลงไปได้เมืองไทรแล้ว เจ้าพระยานครให้พระยาไทรกลับไปอยู่เมืองไทรตามเดิมฤาอย่างไร นายช่วยกรายทูลว่าหาได้ยินว่าไม่ ทรงตรัสว่า มันมีแต่ไม่ได้ยินไปเสียหมดอย่างนี้ เล่นเอาจนไปทีเดียว ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๕ แรม ๑๑ ค่ำ เพลาเช้า เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า เรือพวกเมืองชุมพรเข้ามาแต่เมืองชุมพรลำ ๑ ถามได้ความว่ามาแต่เมืองชุมพรณวันเดือน ๕ แรมค่ำ ๑ พบเรือกอง

ทัพที่อ่าวเมืองชุมพร ๑๐ ลำ ว่าเป่นเรือท้าวพระกรุณา ครั้น
ณวันเดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ พบพ้นอ่าวเมืองชุมพรเข้ามาอีก ๖ ลำ
แล้วมาพบเรือเจ้าพระยายมราชที่เจ้าลาย[๙] ณวันเดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ
อีกลำ ๑ ทรงตรัสว่า ๆ เปนเรืออมรแมนสรรค์ไปถึงอ่าวชุมพร
ณวันเดือน ๕ แรมค่ำ ๑ นั้น นายช่วยมันมาแต่เมืองนครก็ว่าพบ
เปนเรือเสาชื้อยู่ที่อ่าวแม่รำพึงณวันเดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ว่าถูก
พยุฝนอยู่ที่นี่ อย่างไรมันจึงว่าพบที่อ่าวเมืองชุมพรณวันเดือน ๕
แรมค่ำ ๑ เล่า เจ้าพระยาบดินทรเดชาช่วยตัดสินที่หนึ่งเถิด เปน
กระไร จะว่าถึงอ่าวแม่รำพึงฤๅจะว่าถึงอ่าวเมืองชุมพรอย่างไร
เจ้าพระยาบดินทรเดชานิ่งอยู่ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า พวก
ชุมพรเข้ามาว่าพบที่อ่าวเมืองชุมพร ก็พบเรือมากถึง ๑๐ ลำ
แล้วว่าพบอีกคราวหลังก็ ๖ ลำ พวกเรือที่ไปข้างน่า ๑๐ ลำนั้น
เห็นจะเปนเรือท้าวพระกรุณา รับสั่งว่าเอาเถิด อย่างไร ๆ ก็ตัด
สินเอาเปนถึงอ่าวชุมพรเถิด เปนกระไร แต่วันว่าพบที่อ่าว
ชุมพรวันเดือน ๕ แรมค่ำ ๑ มาจนวันนี้นั้น ป่านนี้จะถึงเมืองนคร
แล้วฤๅยัง เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า เห็นจะถึงเมืองนครแล้ว
ทรงตรัสว่า ไปถึงเข้าเสียน่อยเถิด จะได้สายสินทรงพระวิตก
ลง อยู่ในกลางชล่ำชเลอย่างนี้ ทรงฟังแล้วเล่นเอาพระไทยวับ
หวิวไปทีเดียว ให้ทรงพระวิตกไม่สบายพระไทยเอาเลย แล้ว
เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ข้างเมืองสงขลาได้ความว่า ปล่อย

---

๙ เจ้าลายแขวงเพ็ชรบุรี อยู่เหนือหัวหิน

เรือขุนธนเข้ามาลำ ๑ มาแต่เมืองสงขลาแล่นออกฦกมา หาพบปะเรือกองทัพไม่ เข้ามาถึงสามร้อยยอด ว่าพบเรืออย่างแล่นอยู่ในสามร้อยยอดลำ ๑ ทรงตรัสว่าทำไมกับพบเรืออื่น ๆ ไม่สำคัญเหมือนพบเรืออมรแมนสรรค์หมดนั่นแหละ ทรงตรัสถามจะใคร่พบเรือแม่ทัพอยู่เท่านี้ ไม่ใคร่ได้ความเปนแน่เลย แล้วเจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ถามเรือขุนธนที่เข้ามาแต่สงขลาว่าอ้ายแขก ซึ่งมารบอยู่ที่ค่ายเขาลูกช้าง เมื่อวันจะแตกหนีไปนั้น อ้ายแขกขึ้นอยู่บนหอรบเห็นเสาเรือกำปั่นทอดอยู่ที่เกาะหนู ร้องบอกพวกกองทัพเมืองสงขลาว่า กำปั่นพวกอ้ายแขกมาช่วยรบนั้นมาถึงแล้ว ทอดอยู่ที่เกาะหนูแลเห็นเสาอยู่ ให้พากันไปจากบ้านเมืองเสียเถิด พวกกองทัพเมืองสงขลาร้องตอบออกไปว่า มิใช่กำปั่นอ้ายแขก กำปั่นกองทัพกรุง ฯ ยกมาช่วยเมืองสงขลารบอ้ายแขก ๆ รู้ความเข้า ค่ำลงอ้ายแขกก็พากันแตกหนีไป แล้วว่าข้าง ๙ หัวเมืองนั้น อ้ายแขกไทรซึ่งมาตั้งอยู่แต่ก่อนนั้นก็แตกหนีไป พระยาสงขลาให้พระยาสาย พระยายะหริ่งยกติดตามไปแล้ว แต่พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ กำหนดจะยกลงไปทางจะนะ ทางเทพา ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ แต่ก่อนนั้น ยังหาได้ยกลงไปไม่ ได้ยกไปแต่ณวันเดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ทรงตรัสว่า จะเอาความข้างพวก ๙ หัวเมืองว่ามันสนิทดีอยู่หมดฤๅ ๆ มันจะเปนไปเหมือนว่าอย่างไร ก็ยังไม่ได้ความ ทรงตรัสถามว่า เรือขุนธนที่ปล่อยมานั้น ขุนธน

คนนี้ว่าเป่นพ่อตานายจันมีชื่อนั้นฤา เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ชุนชนคนนี้ ทรงตรัสว่า เป่นพ่อตาลูกเขยกันอยู่แล้วก็ปล่อยกันเข้ามา ถ้าเป่นเรือฉิ่นแล้วจะปล่อยมาที่ไหน แล้วเจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ถามดูเข้าที่สงขลาก็ว่าไม่สู้ขัดสนนักหามิได้ ว่าเข้าที่ในนาก็ยังเหลืออยู่บ้าง ครอบครัวซึ่งหลบหนีอยู่ในป่า ออกมาก็รับพระราชทานเข้าที่ในนา ว่าเข้าที่แหลมสนนั้นก็มีอยู่มาก อ้ายแขกหาได้ยกไปถึงไม่ เข้ายังบริบูรณ์คิอยู่หมด ทรงตรัสว่า ทรงพระวิตกอยู่ด้วยเข้า กลัวจะขัดสนไม่มีกิน จะพากันซวดโซยับเยินไปเสียหมด ถ้ามีพอแจกจ่ายกันกินอยู่แล้ว เห็นจะหาเป่นไรไม่ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ที่เมืองสงขลาเล่า ก็ว่าผู้ช่วยจะจัดเรือให้ตามเข้ามาซื้อเข้ายรรทุกออกไปอีกลำ ๑ ว่ายังจัดแจงเรือจะตามเข้ามาข้างหลัง ทรงตรัสว่า มันเข้ามาจะได้ถามความข้าง ๆ หัวเมืองให้ทรงทรายเสียน่อยหนึ่ง ยังหาทรงทรายว่าความจะเป่นอย่างไรแน่ไม่เลย ฯ

◎ ณวันเดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ หาได้ทรงตรัสราชการเมืองไทรไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ เพลาเช้า เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ท้าวพระกรุณามีหนังสือยอกฝากหลวงลักษณมานาเข้าไปว่า ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำได้ใช้ใบออกจากสามร้อยยอด ก้าวเรือลงไปเป่นลมสำเภาข้างลมสลาตันข้าง ก้าวลงไปถึงเขาเวียง แล้วเสียรอยกลับมาที่เขาเวียงอีก หาพ้นแหลม

ปะทิว[๑๐]ได้ไม่ ครั้นณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำเพลาเช้ามืด เปนลมพัทยาพัดอ่อน ๆ แล่นก้าวลงไปพอแลเห็นอ่าวปากน้ำเมืองชุมพร เพลาเช้า ๓ โมง ลมเปนลมสลาตันจัดหนักถูกพยุฝน ทอดสมอยู่ ๒ วัน ก้าวเรืออยู่หลายวัน ณวันเดือน ๕ แรม ๕ ค่ำ จึงเข้าปากน้ำเมืองชุมพรได้ ทรงตรัสว่า ลำยากนักหนาทีเดียว เปนกระไร ดีอยู่ดอกฤๅ เรือแพเปนอย่างไรบ้างฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่าดีอยู่ เรือท้าวพระกรุณาไม่เปนไรหามิได้ แต่เรือหลวงพิทักษ์ชิ่ลำ ๑ เรือพระอินทรรักษาชิ่ลำ ๑ นั้น เหล็กพิดหางเสือหักไป ๒ ลำ ท้าวพระกรุณาให้จัดแจงทำขึ้นแล้ว ท้าวพระกรุณาพบเรือพระยาเพ็ชรบุรีที่แหลมปะทิว ๕ ลำไปถึงก่อนอยู่ ๒ วัน เรือท้าวพระกรุณาไปถึง ๗ ลำ เข้ากัน ๑๒ ลำ ว่าได้ออกไปจากเมืองชุมพรแต่ณวันเดือน ๕ แรม ๘ ค่ำแล้ว ทรงพระสรวลตรัสว่า เออไปถึงเสียน่อยเถิด ป่านนี้เปนกระไร จะไปถึงเมืองนครเมืองสงขลาได้แล้วฤๅยัง เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า จะไปถึงเมืองสงขลานั้นเห็นยังไม่ถึง จะไปถึงเมืองนครนั้นเห็นจะถึงแล้ว ทรงตรัสว่าถึงเมืองนครก็เอาเถิด แต่จากเมืองชุมพรไปได้แล้ว ลงไปก็เห็นคลื่นลมจะค่อยยังชั่วเบาลงทุกที ว่ากระไรเล่าเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า พ้นเมืองชุมพรตกลงไปข้างนอกแล้ว คลื่นลมก็จะเบาลงไม่เปนไรนักหามิได้ ทรงตรัสถามว่า ก็

---

๑๐ แหลมปะทิว อยู่เหนือชุมพร

พวกพระยาเสนาภูเบศร์ พวกชุมพรนั้น เขาไปแล้วฤๅยังเจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า พระยาเสนาภูเบศร์ยกออกจากเมืองชุมพรไปแต่ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำแล้ว แล้วทรงตรัสถามหลวงลักษณมานาถึงท้าวพระกรุณาว่า เปนกระไร พระยาศรีพิพัฒน์สขายอยู่ฤๅ หลวงลักษณมานากรายทูลว่าสขายดีอยู่ ทรงพระสรวลตรัสถามว่า เมาคลื่นฤๅไม่เมา หลวงลักษณมานากรายทูลว่า ไม่เมาหามิได้ ทรงตรัสถามว่า ดูซูบผอมไปบ้างฤๅไม่ หลวงลักษณมานากรายทูลว่า ไม่ซูบผอมหามิได้ ดูเสมอ ๆ อยู่ ทรงตรัสถามว่า ดูรูปกายคล้ำดำไปฤๅไม่ดำ หลวงลักษณมานากรายทูลว่า ไม่สู้คล้ำดำนักหามิได้ ทรงพระสรวลตรัสว่า ไม่สู้คล้ำดำจะให้ดำไปถึงไหนเล่า ออกไปกลางแจ้งเลอย่างนี้แล้ว ก็คงคล้ำดำเข้าบ้างนั่นแหละ แล้วทรงตรัสว่าอย่างไร ๆ ก็ไปถึงเสียน่อยหนึ่งเถิด จึงรับสั่งว่าเอาหนังสือมาอ่านไปเถิด ครั้นอ่านหนังสือยอกถวายจบแล้ว ทรงพระสรวลที่ข้อท้ายหนังสือยอก ซึ่งว่าท้าวพระกรุณาถามได้ความว่าเปนพวกเกาะรังนกขัญวนได้ ๑๐ คน เมืองพงัน[๑๓] ยอกว่าจับได้ จะเอาเปนความชอบของตัวนั้น ทรงตรัสว่านั่นเปนไรเล่า เข้าพระยาพระคลัง ดูตัดสินกันเองเถิดสิ แล้วทรงตรัสไปด้วยเรื่องฝั่นจนเสด็จขึ้น ฃ

---

๑๓ คือเกาะพงันนั่นเอง แต่ในครั้งนั้นจัดเปนเมืองขึ้นไชยา

๑ ครั้นณวันเดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ หาได้ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรไม่ ฯ

๑ ครั้นณวันเดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ เพลาค่ำ พระนรินทร์กรายทูลว่าพระยาสงขลามีหนังสือบอกฝากจีนมั่นเข้ามาว่า หลวงพลพิฆาฎเดินบกมาถึงสงขลาณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ แต่เรือชุนอาจณรงค์ยังหามาถึงไม่ ทรงตรัสว่า มันไปอยู่ที่ไหนเล่าจึงไม่ไปถึง ได้ซักถามบ้างฤๅไม่ พระนรินทร์เหลียวลงไปถาม ทรงตรัสว่าเปล่า ๆ ทั้งนั้น เมื่อไม่ซักถามมันเข้ามาบ้างเลย จะทรงถามแล้วก็มาถามเอาที่นี่ ทรงตรัสกับพระนรินทร์แล้ว ป่วยงานตวันที่เดียว พระนรินทร์กรายทูลว่า เรือชุนอาจณรงค์มาถึงเกาะหนูแล้วจีนมั่นว่าได้เอาน้ำพันไปส่ง ทรงตรัสว่า นั่นมิใช่ฤๅ มันก็อยู่ที่เกาะหนูนั่นเอง ก็เมื่อไม่ถามเขาเสียก่อนบ้างเลย ได้ความอย่างไรก็เข้ามาทูลเอาอย่างนั้น ว่าเอาให้ตกพระไทยไปทีเดียว แล้วรับสั่ง ๆ พระยาพิพัฒน์ว่า เปนคนช่างซักถามดีถามมันดูหรู ว่าที่เมืองจนะ เมืองเทพา เมืองหนองจิก เมืองตานี เหล่านั้น เปนกระไร มันเข้าไปด้วยกับอ้ายแขกเท่าไร เหลืออยู่สักเท่าไร มันเอามารยที่เขาลูกช้างที่บางกระดานด้วยแต่ก่อนนั้น มากฤๅน้อย อ้ายแขกไทรซึ่งมันมาตั้งอยู่ที่ประหวันแขวงตานีนั้น แตกหนีไปสิ้นแล้วฤๅยัง ข้างกตงกหร่านั้น อ้ายแขกเอาครอบครัวไปได้สักเท่าไร เหลืออยู่บ้างฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์ถามแล้วกรายทูลว่า ที่เมืองจนะ เมืองเทพา เมือง

หนองจิก เมืองตานีนั้น ครอยครัวไปกับอ้ายแขกเสียส่วนหนึ่ง หลบหนีอยู่ในป่าสัก ๒ ส่วน ๓ ส่วน ที่ไปด้วยกับอ้ายแขกนั้นว่าติดครัวไป ที่ไม่ติดด้วยครัวแล้ว พากันหลบหนีอยู่ในป่าสิ้น เมื่อมารยเมืองสงขลานั้น อ้ายแขกเอาแขกเมืองจนะเมืองตานีมารยด้วยมาก เมืองเทพา เมืองหนองจิก มาด้วยสัก ๓๐ คน ๒๐ คน เข้ากันได้มารยเมืองสงขลาสัก ๕๐๐ คน ว่าแขกไทรซึ่งมาตั้งอยู่แขวงตานีก็พากันแตกหนีไปแล้ว ข้างกตงกหร่านั้นว่า อ้ายแขกกวาดเอาไปได้น้อย ยังหลบหนีเหลืออยู่ในป่ามาก ทรงตรัสว่า ที่มันไปด้วยกับอ้ายแขกนั้น มันก็ติดครัวตามครัวไปนั่นเอง ถ้าอ้ายแขกไม่ได้ครัวมันไปแล้วมันจะไปที่ไหน มันหลบหนีอยู่ในป่าก็คงจะเข้าหาหมดนั่นแหละ แต่ที่ว่ามันมารยด้วยกับอ้ายแขกไทรถึง ๔๐๐ ถึง ๕๐๐ นั้น มันจะมาถึง ๔๐๐ ถึง ๕๐๐ ที่ไหน เปล่า ๆ ทั้งนั้น มันจะมารยด้วยก็แต่ ๒๐ คน ๓๐ คน ที่มันเอาครัวไปไว้ได้เท่านั้นเอง มันว่าตื่นไปเปล่า ๆ แล้ว ทรงตรัสถามว่า ข่าวดอกไม้เงินทองเมืองตรังกานู แลข่าวข้างเมืองกลันตันนั้นเปนอย่างไร มันรู้ข่าวอย่างไรบ้างฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ดอกไม้เงินทองเมืองตรังกานูนั้น ว่าเอามาไว้ที่สงขลาแล้ว ยังแต่เครื่องราชบรรณาการ ว่าพระยาสงขลาให้คนลงไปเตือน ยังหากลับมาถึงไม่ แต่เมืองกลันตันนั้น ได้ความว่า พี่น้องจะรบกันด้วยเหตุจะชิงกันเปนเจ้าเมือง แต่หาทรายว่าจะเปนผู้ใดกับผู้ใครบกันแลรบกันเมื่อไรไม่ ทรง

ตรัสถามว่า มันได้ข่าวกลันตันมาแต่ข้างไหน ฤๅมาแต่พวกเรือพายมันเข้ามาสงขลาบ้างฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่าได้ข่าวมาแต่ข้างตานี ว่าพวกเรือพายหาได้เข้ามาสงขลาไม่ ทรงตรัสถามว่า พระยาสงขลาซื้อกระสุนดินดำอยู่ที่สงขลาเมื่อวานซืนนั้น เรืออะไรเล่า พระยาพิพัฒน์ซักถามแล้วกราบทูลว่าจีนมั่นว่าเข้ามาจริง ทรงตรัสว่านั่นเป็นไรเล่า ให้มันสบถเสีย ให้ว่าไปตามจริง ถ้าไม่จริงแล้ว ให้อ้ายแขกมันตัดหัวมันไปในเร็ว ๆ นี้ฤๅ ว่ากระไรพระยาสงขลาซื้อผิ่นไว้บ้างฤๅไม่ มันเข้ามานี่มีผิ่นเข้ามาด้วยฤๅไม่มี พระยาพิพัฒน์ให้สาบานแล้วกราบทูลว่า ไม่มีเข้ามาหามิได้ พระยาสงขลาจะซื้อไว้ฤๅไม่ ซื้อนั้นหาทรายไม่ ทรงตรัสว่า มันว่าเปล่า ๆ ไม่จริงทั้งนั้น อ้ายโหยกเหยกที่เดียว นิ่งอยู่เถิด คงจะได้เล่นกับมันวันหนึ่ง เฆี่ยนเอาลายไปฝากนายมันให้จงได้ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๖ ขึ้น ๒ ค่ำ เพลาค่ำ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า พระยาไชยายอกให้หลวงราชยริรักษ์ถือเข้ามา ใจความว่า อ้ายตนกูหมัดสอัด อ้ายหวันมาลี ให้แขกมาหาพระยาถลางที่เมืองถลาง แล้วกราบทูลไปตามความซึ่งมีเข้าไป ข้าพเจ้าถามหลวงราชยริรักษ์ ๆ บอกว่า ข้อราชการซึ่งพระยาไชยายอกเข้าไปนั้น ได้กราบเรียนท้าวพระกรุณาทรายแล้ว สั่งให้คัดเอาข้อความไว้ แลเมื่อเจ้าคุณหายนกราบทูลอ่านถวายหนังสือบอกแล้วนั้น ทรงตรัสว่า อ้ายตนกูหมัดสอัดคนนี้ ทรงพึงดูท่วงทีกิริด

การงานนั้นเปนคนฉลาดอยู่ มันคิดให้ไปหาพระยาถลาง มันก็จะทำถลางเหมือนอย่างคิดทำเมืองสงขลานั่นเอง จะพูดจาเกลี้ยกล่อมมันว่ากระไร คอยแต่คิดอย่าให้มันทำเอาไปได้นั้นเถิด ข้างพระยาไชยาเล่าก็เปนคนฉลาดคิด ยอกกล่าวเข้ามาก็ว่า ครั้นจะยกกองทัพเรือลงไปช่วยทำเมืองไทร ก็เกลือกอ้ายแขกจะยกขู่โจมเข้ามาทำกับเมืองถลาง เมืองพังงา เมืองตกั่วทุ่ง เมืองตกั่วป่า ข้างภายหลัง จะไว้ใจยังมิได้ พระยาไชยาจัดแจงให้ตั้งค่าย แลจัดเรือให้ลาดตระเวนคอยฟังอยู่ มิแต่บอกแก้ตัวออกตัวไปเสียอย่างนี้ ดูทำนองก็เห็นจะหากล้าแข็งไม่ เปนคนขลาดไปเสียแล้ว การอะไรนักหนา เมืองไทรเขาก็ได้แล้ว อ้ายแขกมันจะมาแต่ข้างไหนทิเดียว จะคิดจัดแจงเรือลงไปช่วยตีที่เกาะนางกาวีข้างก็ไม่มี นอนเล่นอยู่เปล่า ๆ นั่นเอง แล้วทรงตรัสถามหลวงราชบริรักษ์ถึงท้าวพระกรุณาว่า มาพบที่ไหนบ้างฤๅไม่ หลวงราชบริรักษ์กราบทูลว่า มาพบที่ชุมพรณวันเดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ ทรงตรัสถามว่า จะออกไปจากชุมพรเมื่อไร รู้ข่าวสงขลาแล้วฤๅยัง หลวงราชบริรักษ์กราบทูลว่า รู้ข่าวว่าอ้ายแขกแตกจากสงขลาไปแล้ว จะออกไปณวันเดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ ทรงตรัสว่า ออกไปถึงเสียน่อยเถิด จะได้บอกกล่าวราชการเข้าไปให้ทรงทราย ฯ

๏ ณวันเดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ หาได้ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรไม่ ทรงตรัสไปด้วยเรื่องผี้น หลวงอนุรักษ์ว่า หลวงบำรุงให้

จีน ออกไปซื้อที่กำปั่นซึ่งมาเที่ยวขายฝั่นอยู่ตามท้องชเลได้ ๑๕ ปีก ถามหลวงบำรุงรับเปนสัตย์จำหน่ายต่อไป ทรงขัดเคืองว่า โปรดแต่แรกให้เอาฝั่นมาลุแก่โทษเสียก็ไม่มา กลับขืดยังเอาฝั่นไว้ ทรงตรัสไปจนเสด็จขึ้น ฯ

◎ ครั้นเดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ เพลาเช้า เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เจ้าพระยานครบอกให้นายสิงถือเข้ามา ใจความว่า กองทัพพระยาไทรตีค่ายปากน้ำแตกได้เมืองไทรแล้ว ว่าอ้ายตนกูหมัดสอัดหนีไป แล้วว่าอ้ายแขกซึ่งแตกหนีไปจากสงขลานั้น ลงไปรบกับทัพพระยาไทรอยู่ ๗ วัน เจ้าพระยานครมีหนังสือมาให้กองทัพพระยาสงขลา พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ ยกลงไปช่วย ข้อความแจ้งอยู่ในสำเนาซึ่งคัดส่งออกมานั้นแล้ว ครั้นกราบทูลแล้ว ทรงตรัสว่า มันจะอยู่ที่ไหน มันก็คงพากันหนีไปหมด ถึงไปได้เมืองไทรก็ได้แต่แผ่นดินเมืองเปล่า จะไปทำเอาแต่อะไรของมันก็ไม่ได้ แล้วทรงตรัสกับเจ้าคุณหายนว่า คราวทำได้อย่างนี้แล้ว ก็ยอกถี่เข้าไปทีเดียว แต่ก่อนเปนไรจึงไม่ยอกให้ถี่ ๆ เข้าไปเหมือนอย่างนี้เล่า แล้วทรงพระสรวลตรัสว่า มาขอกองทัพพระยาสงขลาให้ไปช่วยตีกองหลังทัพพระยาไทรนั้น มาขอทำไม แต่ก่อนสิโกรธไม่เข้ากัน ไม่ช่วยเขาแล้ว ถึงทีตัวเข้าย้างสีมาขอกองทัพเขาไปช่วย ทำเปนสามัคคีรศกันเมื่อประเดี๋ยวนี้เล่า น่าหัวเราะนักหนาทีเดียว แล้วทรงตรัสถามถึงเรื่องท้าวพระกรุณาว่า พยปะย้างฤๅไม่ พระ

นรินทร์กราบทูลว่า นายสิงพบที่ซ่องอ่างทองณวันเดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ ๙ ลำ เห็นเป็นเรือเสาชั้อยู่ลำ ๑ ณวันเดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ พบเรือเจ้าพระยามราช เรือพระยาภัยพิพิธ ที่แหลมปะทิว ๒ ลำ ทรงตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า ป่านนี้ถึงนคร ได้แวะหยุดพูดจากับเจ้าพระยานครเสียแล้ว ฯ

๏ ณวันเดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ ขึ้น ๖ ค่ำ หาได้ทรงตรัสราชการเมืองไทรไม่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ เพลาค่ำ ทรงตรัสถามท้าวพระกรุณาแต่ว่า ทรงคอยฟังอยู่ก็ไม่มีใครไปถึงบ้างเลย ป่านนี้จะถึงสงขลาแล้วฤๅอย่างไรก็ไม่ทรงทราบ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ เพลาเช้า เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า พระยาเสนาภูเบศร์ พระยาชุมพร ยกเข้ามาว่าได้ยกกองทัพออกไปจากเมืองชุมพรณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เป็นคน ๑๒๑๖ คน ว่าท้าวพระกรุณายกไปแต่ณวันเดือน ๕ แรม ๘ ค่ำแล้ว ทรงตรัสว่าออกไปถึงเสียน่อยเถิด จะได้ทรงทราบข้อราชการเลยคดีถ้วนข้าง ทรงคอยฟังข้าง ๘ หัวเมืองก็ไม่ได้ความ ครอบครัวข้างเมืองไทรจะไปกับอ้ายแขกเท่าไร เหลืออยู่เท่าไร ก็ยังไม่ได้ความเป็นแน่เลย ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ หาได้ทรงตรัสราชการเมืองไทรไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เพลาค่ำ ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า มีอะไรเข้ามาฤๅ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า เรือนายพูนเข้าไปแต่เมืองสงขลาถึงลำ ๑ นายพูนแจ้งว่า เป็นข่าวพระยาไชยานอกราชการ ๆ ให้เอานายน้อยบุตรพระยาไชยากับข่าวที่ป่วยเจ็บเข้าไปส่งณกรุง ฯ ถามได้ความว่า อ้ายแขกซึ่งมารบเมืองสงขลานั้น พากันแตกหนีไปหมดแต่ณวันเดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำแล้ว ว่าพระยาสงขลากับพระราชรินทร์ยกติดตามออกไปข้างเมืองตานี แต่พระยาวิชิตณรงค์นั้นยกลงไปทางเมืองจนะ แลเมื่อนายพูนเข้ามานั้น พยเรือท้าวพระกรุณากับเรือนายทัพนายกองที่ช่องอ่างทองณวันเดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ แล้วมาพยเรือเจ้าพระยายมราชที่สมุยอีก ๒ ลำ ทรงตรัสว่า อย่างไรเรือเจ้าพระยายมราชจึงกลับไปถึงสมุยก่อน ไปอยู่ข้างน่าอีกเล่า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า กราบทูลพระกรุณาผิดไป นายพูนพยเรือเจ้าพระยายมราชนั้น พยที่พงัน ทรงตรัสว่า เรือเจ้าพระยายมราชก็ไปเร็วอยู่ ไปเอาทันกันเข้าได้ ทำนองเป็นเรือใหญ่อยู่แล้ว ก็แล่นออกภูกตัดแหลมทุ้งอ่าวไปทีเดียวจึงไปทันกันได้ แล้วทรงตรัสถามเจ้าคุณหาบนถึงท้าวพระกรุณาว่าเป็นกระไร ป่านนี้เห็นจะถึงแล้วฤๅยัง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่าจะถึงเมืองสงขลานั้นเห็นยังไม่ถึง ป่านนี้เห็นจะถึงเมืองนครแล้วรับสั่งว่า ถึงเมืองนครก็เหมือนหนึ่งถึงสงขลาเหมือนกัน คงจะแวะพูดจากับเจ้าพระยานครอยู่สัก ๒ วัน ๓ วันก่อนจึงจะไป อย่าง

ไรๆ ก็คอยฟังเอาขอกกองทัพใหญ่เถิด กองทัพใหญ่ออกไปถึงแล้ว ก็คงจะรู้การถี่ถ้วน ขอกเข้ามาหมดนั่นแหละ ฯ

๏ ณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ หาได้ทรงตรัสราชการเมืองไทรไม่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เพลาเช้า พระนรินทร์กรายทูลลาให้หมื่นจงสรสิทธิ ขุนพิทักษ์สงคราม กลับออกมา ทรงตรัสว่า คิดว่าไปแล้ว ยังไม่ได้ไปดอกฤๅ เออริบออกไปเถิด ถ้อยความสั่งเสียไปอย่างไร ก็มีอยู่ในหนังสือซึ่งให้ออกมาหมดสิ้นอยู่แล้ว เจ้าพระยาพระคลังดูสั่งเสียนอกหนังสือไปอีกสักเล็กสักน้อยเถิด แล้วรับสั่งๆ หมื่นจงสรสิทธิ ขุนพิทักษ์สงคราม ว่า ออกมาถึงแล้วการงานก็จะไม่มีอะไรนักหนา ถ้าไม่มีการแล้ว คิดเล่นเอาฝิ่นเสียให้หมดจงได้ ชำระเอาที่คนซื้อฝิ่นขายฝิ่นแลพวกสูบฝิ่น เก็บเอาฝิ่นเอากระทะเอากล้องเอาเหล็กเครื่องมือส่งเข้าไปเสียให้สิ้น อย่าให้มีต่อไปได้ เห็นจะดีนักหนาทีเดียว ถ้าคิดจัดแจงให้เรือออกคอยขับเอาอ้ายพวกเรือพายซึ่งมาขายยาฝิ่นตามแขวงจังหวัดบ้านเมือง ได้สักลำหนึ่งสองลำส่งเข้าไปแล้ว จะวิเศษนักหนา คิดทำให้ข่าวคราวเลื่องฦๅลงไปถึงเมืองใหม่ เมืองเกาะหมาก ก็คงจะเข็ดหลายหยุดลงหมดได้ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า เรือขุนจีนายเรือพระประเสริฐวานิช ซึ่งไปส่งกองทัพพระราชรินทร์กลับเข้าไปถึงลำ ๑ ถามได้ความว่า พระราช

รินทร์ออกมาถึงเมืองสงขลาณวันเดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ อ้ายแขกซึ่งมาตีเมืองสงขลานั้นพากันแตกหนีไปแต่ณวันเดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ พระยาสงขลากับพระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ ยกติดตามอ้ายแขกไปเมืองตานี จุ้นจู๋ยี่ไปจากเมืองสงขลาณวันเดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ ไปพบเรือท้าวพระกรุณา กับเรือนายทัพนายกองที่ทุ่งระโนดณวันเดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ท้าวพระกรุณาฝากจดหมายเข้าไปว่า ออกมาอยู่ดีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น แต่ออกมาจากปากน้ำเข้าพระยามาตามทางนั้น หาทรายข่าวข้อราชการเมืองสงขลาไม่เลย ต่อมาถึงทุ่งระโนดแดนเมืองพัทลุงณวันเดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ พบเรือจุ้นจู๋ยี่จึงได้ทราบความว่าอ้ายแขกซึ่งมาตีเมืองสงขลา พากันเลิกแตกหนีกลับไปแล้ว ๆ จุ้นจู๋ยี่พบเรือกองทัพที่น่าเมืองนครอีก ๒ ลำ ทรงตรัสว่า ไปถึงเสียน่อยเถิด จะได้ขึ้นยกขึ้นผึ่งหยุดยั้งเสียให้สบายบ้าง กระตรกกระตรำลำยากมาก็หลายวันนักหนาแล้ว หลวงลักษณมานา หลวงราชบริรักษ์เข้าไปก็ได้ทรงตรัสถาม กราบทูลว่า ความอ้ายแขกแตกไปจากสงขลานั้น ก็ว่ารู้แต่เมื่อพบหลวงลักษณมานา หลวงราชบริรักษ์ที่ชุมพรนั้นแล้ว พึ่งรู้ความที่ทุ่งระโนดดอกฤๅ เห็นจะหาได้แวะที่นครไม่ เลยไปทีเดียว แล้วจึงไปรู้เอาที่ทุ่งระโนดเจ้าคุณหาขนกราบทูลว่า เห็นจะไม่แวะเมืองนครหามิได้ ทรงตรัสว่า อ่านนี่ก็ถึงสงขลาได้หยุดยั้งสบายแล้ว ๆ อ่านจดหมายถวายขบลง ทรงตรัสว่า ใครมีรู้มันเข้ามาว่า รู้ความสงขลา

แต่ที่ชุมพรนั้นแล้ว แต่ทรงจำชื่อไม่ได้เอง แล้วทรงตรัสถามว่า กำปั่นแกล้วกลางสมุทจะเข้าไปเมื่อไร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า พระยาสงขลาให้รอท้าวพระกรุณาอยู่ จะให้บรรทุกเอาครัวโทษเข้ามา ว่ารวบรวมครัวคอยไว้แล้ว รับสั่งว่า คิดจัดแจงเอาเข้าออกไปส่งเสียในเร็ว ๆ สักทีเถิด ดูแย่งเอาคนสงขลาที่ให้เข้ามา ๒ ลำนั้น ใส่ลงกับคนเราออกไปส่งก็จะได้ ฯ

๏ แลการที่บ้านนั้น ข้าพเจ้ารับพระราชทานไปถามพ่อคงได้ความว่าอยู่จำเริญเย่นศุขปรกติอยู่ทั้งสิ้น หามีอันตรายไข้เจ็บสิ่งใดไม่ แต่สำเนาหนังสือตอบเมืองนครกับยอกเมืองนคร นายช่วยถือเข้าไปนั้น เจ้าคุณหาบนสั่งให้คัดส่งออกมากับตราตอบเมืองสงขลา แลยอกเมืองนครซึ่งนายสิคงถือเข้าไปครั้งหลัง ๒ ฉบับนั้น คุณพระนายศรีเสารักษ์สั่งให้คัดส่งออกมาด้วยแล้ว แต่คำให้การอ้ายแขกซึ่งหมื่นจงสรสิทธิคุมเข้าไป โปรดให้ถามใหม่นั้น หลวงราชเศรษฐีได้คัดส่งออกมากับหมื่นจงสรสิทธิขุนพิทักษ์สงคราม แลกระแสพระราชดำริห์กับข้อความในยอกซึ่งข้าพเจ้าจดหมายมานี้ ได้ฝากออกมากับหมื่นอินทรเสนาครั้ง ๑ รองศุภมาตราเพ็ชรบุรีครั้ง ๑ ขุนฤทธิรณไกรญวนครั้ง ๑ หมื่นจงสรสิทธิ,ขุนพิทักษ์สงครามครั้ง ๑ เข้ากัน ๔ ครั้ง แต่ครั้งก่อนจะได้ออกมาถึงนำขึ้นกราบเรียนทั้ง ๓ ครั้งฤาประการใด ข้าพเจ้าถามเรือซึ่งเข้าไปก็หาได้ความไม่ ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานเข้าไปคอยฟังเสมออยู่ทุกเพลา ข้อความซึ่งจดหมายออกมา จะ

ขาดผิดเพี้ยนควรมิควรประการใด รับพระราชทานพระเดชพระคุณสุดแล้วแต่จะโปรด จดหมายมาณวัน ๖ เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีกุญ เอกศก (จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒) ฯ

ห้องสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

ฉบับที่ ๖

◎ ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ จดหมายมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ได้นำขึ้นกราบเรียนแต่ท้าวพระกรุณาเจ้าให้ทราบ ด้วยณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ข้าพเจ้าได้จดหมายออกมากับหมื่นจงสรสิทธิตำรวจนอกขวา กับขุนพิทักษ์สงครามกรมการสงขลา ฉบับ ๑ เข้ากันเก่าใหม่ ทั้งฝากหมื่นอินทรเสนา ฝากรองศุภมาตราเพ็ชรบุรี ฝากขุนฤทธิรณไกรญวนออกมาเปน ๔ ฉบับ[๑] แจ้งอยู่แต่ก่อนนั้นแล้ว ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรมค่ำ ๑ หาได้ทรงตรัสราชการเมืองไทรไม่ ทรงตรัสไปด้วยเรื่องชำระฝิ่น โปรดให้เจ้าคุณหาบนเปนแม่กองชำระอยู่ที่ทิมสงฆ์ ได้ตัวฝิ่นรายหลวงบำรุงซึ่งซื้อมาจากกำปั่น ๓๕ ชั่กนั้นมาส่งได้ ๗ ชั่ก หลวงบำรุง

---

๑ ที่จริง ๕ ฉบับ แต่จดให้แต่ก่อนออกไปฉบับ ๑ นับแต่ที่ฝากใคร ๆ ไปจึงเปน ๔ ฉบับ

ให้จีนเหลียนเที่ยวขายอยู่ตามท้องชเล ๒๒ ปี่ก โปรดให้ขุนญาณติดตามอยู่ ยังค้างขุนบำรุงเร่งอยู่ ๖ ปี่ก กับเจ้าภาษีทั้งปวงได้เอาฝิ่นมาลุแก่โทษเสมออยู่ทุกวัน แต่ที่เมืองฉะเชิงเทรา เมืองนครนายก เมืองปราจีน เมืองชลบุรี เมืองลมุง เมืองระยองนั้น โปรดให้พระยามหาอำมาตย์ พระยาวิสูตรออกไปชำระที่เมืองสาครบุรี เมืองสมุทสงคราม เมืองเพ็ชรบุรี เมืองนครไชยศรีนั้น เจ้าพระยาพลเทพ พระมหาเทพ ออกไปชำระที่เมืองชุมพรนั้น จมื่นราชามาตย์ หลวงเทพเสนี ออกมาชำระแต่ที่เมืองถลาง เมืองตกั่วทุ่ง เมืองตกั่วป่า เมืองพังงานั้น มีหนังสือออกมาให้พระยาไชยาชำระ แต่ได้ตัวฝิ่นส่งแล้วทั้งในกรุง ฯ ทั้งหัวเมือง เข้ากันเก่าใหม่ เปนฝิ่น ๗๒ ปี่กเศษ โปรดให้ตั้งเตาเก็บเอาฝิ่นออกเผาเสียที่ทุ่งพระเมรุ ณวันเดือน ๖ แรม ๒ ค่ำ มีต้นกัลปพฤกษ์ต้นหนึ่ง ทิ้งเปนฉลากชื่อจีนเจ๊สัว ซึ่งขายฝิ่นบ้างซึ่งซื้อฝิ่นบ้าง เปนเงินปลีก ๑๐ ตำลึงบ้าง พระราชทานให้ตามฉลากชื่อจีนเจ๊สัว หลวงบำรุงตำลึง ๑ ขุนญาณ ๒ บาท จางวางหลง ๒ บาท แล้วโปรดให้เจ้าพนักงานกรมท่าคอยค้นฝิ่นตามเรือใหญ่เรือน้อยของเจ้าภาษีทั้งปวงซึ่งเข้าไปณกรุง ฯ แต่กำปั่นฝรั่งกำปั่นแขกนั้นโปรดให้ยกไว้ ครั้นจะโปรดให้ค้นถ้าได้ฝิ่นก็จะดี ถ้าไม่ได้ฝิ่นจะเสียท่วงทีอายแก่แขกแก่ฝรั่ง ด้วยเปนเรือมาแต่นานาประเทศ ให้คอยจับเอาเมื่อซื้อขาย ถ้าจับได้เมื่อซื้อขายแล้วให้เอาฝิ่นเผาเสียตามหนังสือสัญญา แล้วให้ชำระ

เอาตัวเจ้าภาษีทั้งปวงมาสาบาลเสีย อย่าให้คิดซื้อฝิ่นขายฝิ่นต่อไป แลรู้ว่าผู้ใดซื้อผู้ใดขาย ก็ให้มายอกกับกองชำระโดยสัตย์โดยจริง มิให้ปิดบังไว้ แล้วให้คิดจัดเจ้าภาษีทั้งปวงคอยช่วยระวังดูแลไว้ให้เป็นน่าที่กัน ผู้ใดจะรับข้างเมืองฉะเชิงเทรา ข้างปากน้ำเจ้าพระยา ข้างเมืองสมุทสงคราม ก็ให้จัดขึ้นเป็นหมู่เป็นพวกเป็นน่าที่ไว้ ถ้ามีเหตุการขึ้นน่าที่ผู้ใดจะได้ชำระเอาตัวคนซื้อฝิ่นขายฝิ่นโดยง่าย แลการโปรดให้ชำระฝิ่นครั้งนี้ชำระกวดขันอยู่ ทรงตรัสไล่เลียงไถ่ถามอยู่เสมอทุกวัน ว่าข้างเมืองสงขลานั้น ก็โปรดให้มีหนังสือออกมาชำระแล้ว แต่เมืองนครนั้นเห็นจะหามีใครซื้อฝิ่นขายฝิ่นเหมือนเมืองสงขลาไม่ อย่างไร ๆ ก็คิดชำระเก็บเอาฝิ่นส่งเข้าไปเสียให้หมด อย่าให้มีขึ้นต่อไปได้นั่นแหละดี ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๖ แรม ๒ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ท้าวพระกรุณามีหนังสือยอกให้หมื่นนิกรบัญวนเมืองจันทบุรีถือเข้ามาถึงฉบับ ๑ ใจความว่า เมื่อท้าวพระกรุณายกออกมาถึงทอดเรืออยู่ที่เกาะนางประสงค์[๒]นั้น ให้ขึ้นไปหาตัวปลัดเมืองไชยาลงมา ให้จัดเอาเรือน้ำออกมาส่งด้วย ปลัดเมืองไชยาก็หาลงมาไม่ ทอดเรือคอยช้าอยู่ถึง ๓ วัน ๔ วัน ปลัดเมืองไชยาก็ไม่ลงมา ต้องให้หลวงทิพอักษรเสมียนตรา

---

๒ ที่เรียกเกาะนางประสงค์ตรงนี้ สืบได้ความว่ามีแต่เขาประสงค์ อยู่ฝั่งข้างเหนือเมืองไชยา

ขึ้นไปหาตัวย่ลัดเมืองไชยาจึงลงมา ได้เรือน้ำออกมาส่ง ที่เมืองท่าทองนั้นให้พระปราณขึ้นไปหาตัวหลวงไชยบัญญาลงมา ให้จัดเอาเรือน้ำมาส่ง หลวงไชยบัญญาก็หาลงมาไม่ เรือน้ำก็ไม่จัดส่งออกมา แต่ทอดเรือคอยช้าอยู่ถึง ๔ วัน ๕ วัน น้ำก็น้อยลงทุกที ต้องรับพระราชทานเอาน้ำออกเฉลี่ยให้แจกจ่ายกันกิน ผู้คนในลำเรือได้ความลำยากป่วยเจ็บลงก็ ๒ คน ๓ คน กับส่งต้นหนังสือซึ่งมีไปถึงเจ้าพระยานครฉบับ ๑ มีไปถึงพระยาไชยา ฉบับ ๑ เข้ามาด้วย ทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า ทำไมอ้ายเหล่านี้มันจึงโหยกเหยกไปเสียอย่างนี้ มันจะไม่เอาแก้วเอาการแล้วฤๅอย่างไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เมื่อครั้งเจ้าคุณหายนออกมา[๓]ก็เป่นเหมือนกันอย่างเช่นนี้ จะเรียกหาตัวเรียกเอาอะไรก็ไม่ใคร่ได้ ไม่ใคร่มาหามิได้ ทรงตรัสว่า ทำไมกระนั้น ทำนองมันจะกลัวหลบหลีกไปรีรอเสียฤๅอย่างไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ทำนองจะกลัวหลบหลีกไปเสีย ไม่ใคร่มาหามิได้ รับสั่งว่า อ้ายข่าวไพร่เจ้าพระยานครแล้วมันสุดใจนักหนาทีเดียว มันฟังก็แต่คำนายมันเท่านั้น ถ้านายไม่บอกไม่สั่งไว้แล้วมันไม่ทำไม่พูดเอาเลย มันกลัวอยู่ก็แต่นายของมันคนเดียว แล้วทรงตรัสถามว่า พระยาศรีพิพัฒน์อยู่เย็นเป่นศุขดีอยู่ดอกฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่าอยู่ดีอยู่ รับสั่งว่า ป่านนี้ก็จะขึ้นยกขึ้นฝั่งไปนอนอยู่ที่สงขลาสบายเสียแล้ว ๆ รับสั่งว่า เอา

---

๓ ออกไปเมื่อคราวกู๊เดนดีเมืองไทร

หนังสือมาอ่านไปเถิด แลเมื่อหมื่นนราอ่านหนังสือยอกถวายนั้น ทรงนิ่งฟังไปจนจบ หาได้ทรงตรัสประการใดไม่ ครั้นอ่านหนังสือยอกจบแล้ว ทรงตรัสว่าได้ตัวปลัดเมืองไชยาลงมาถึงเรือแล้ว ทำไมไม่เฆี่ยนมันเสียสัก ๑๐ ที ๒๐ ทีเล่า มันลงมาถึงเรือแล้วก็หายโกรธเสียเท่านั้นกันเอง แล้วอ่านต้นหนังสือซึ่งท้าวพระกรุณามีไปถึงพระยาไชยานั้น ถวายจบลง ทรงตรัสว่า ปานนี้อ้ายแขกมันก็พากันไปเสียหมด กองทัพพระยาไทรเขาก็เข้าไปอยู่ในเมืองไทรได้เสียแล้ว จะได้ไปรบไปรื้อที่ไหน แต่ซึ่งมีหนังสือว่ากล่าวไปดังนี้ดีแล้ว เปนการไม่ประมาท ถ้ามีการมาจะได้ให้ยกลงไปช่วยกันทันท่วงที คิดให้หนังสือไปกำชับกำชาตระเตรียมไว้นั้น ก็ถูกต้องชอบด้วยราชการอยู่แล้ว แล้วอ่านหนังสือซึ่งมีไปถึงเจ้าพระยานครนั้นถวายจบลง ทรงพระสรวลตรัสว่า คิดว่าจะว่าอย่างไรไป มีรู้เห่ล่าที่เดียว ซึ่งโกรธอยู่แล้วจะว่ากล่าว ยอกกล่าวโทษหลวงไชยบัญญาไปตามโกรธบ้างอย่างไรก็ไม่ว่าเล่า กลับว่ากล่าวเปนดีไปเสียอีก ทรงตรัสถามเจ้าคุณหาบนว่า ก็ให้ใครถือหนังสือไปถึงเจ้าพระยานคร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ให้พระปราณที่เปนหลวงชาญชลมารดอยู่ก่อนนั้นถือไป ทรงตรัสว่าเออ คิดว่าจะว่าโกรธไปอย่างไรบ้างฤๅ มีรู้กลับว่าไปเสียอย่างนี้อีก ทำนองโกรธปลัดเมืองไชยาแล้ว ได้โกรธก็โกรธเลยไปกระนั้นเอง ฤๅอย่างไร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ว่ากล่าวยอกเข้ามานั้นทำนองโกรธ

เจ้าพระยานครว่าการข้างเมืองไทร เจ้าพระยานครให้ลงไปทำก็ได้เมืองไทรแล้ว ท้าวพระกรุณาออกมาจนถึงเมืองชุมพรถึงท่าทอง เจ้าพระยานครจะบอกกล่าวให้รู้การข้างก็ไม่มี การข้างเมืองสงขลาก็ยังไม่ทราย จึงรีบเลยไม่แวะเข้าเมืองนคร ไปเมืองสงขลาทีเดียว ทรงพระสรวลตรัสว่าเออ จะว่าไปตามโกรธอย่างไรบ้างให้รู้ว่าโกรธสิไม่ว่าเล่า กลับให้พระปราณฉือหนังสือไปเยี่ยมเยือนเปนดีไปได้ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า พระปราณไปกับเรือท้าวพระกรุณา ๆ โกรธอยู่อย่างไร พระปราณได้ยินทรายอยู่หมด พระปราณไปถึง เจ้าพระยานครก็คงจะทราบความโกรธสิ้น ทรงตรัสว่า การข้างเมืองนครแล้วหาใคร่จะบอกจะเล่าอะไรให้รู้ไม่เลย จนชั้นข่าวไพร่ก็เปนไปด้วยกันเสียหมด ถ้านายไม่สั่งให้บอกแล้ว ให้ถามเอาเถิด ไม่พูดไม่บอกเอาเลยทีเดียว มันกลัวนายนักสุดใจนักหนาแล้ว ๆ ทรงพระสรวลตรัสว่าเออ โกรธเขาแล้วจะว่ากะไรก็ไม่ว่า กลับไปบอกกล่าวโทษเอาว่า ให้ขี่เรือใหญ่ออกมาจะแวะชิ้นยกชิ้นผู้งก็ไม่ได้ ผู้คนอยไอกันอยู่จนป่วยไข้ลง กลับเปนอย่างนี้ไปเสียอีกเล่า แล้วทรงพระสรวล ทรงตรัสกับเจ้าคุณหายนว่า ว่าไม่ได้แล้ว นานไปก็จะกล่าวโทษเจ้าพระยาพระคลังเข้าบ้าง คิดระวังตัวไว้ให้ดีเถิด แล้วทรงตรัสถึงท้าวพระกรุณาว่า หายชิงหายโกรธเสียบ้างเถิด ออกไปถึงก็จะเปนแต่การจะจัดแจงตั้งบ้านตั้งเมืองแลผ่อนปรนครอบครัวเท่านั้น ไปวิวาทเอาเมื่อจัดแจงการบ้านเมืองผ่อน

ครอบครัวนั้นเถิด การจะจัดแจงตั้งบ้านเมืองอย่างไรก็ได้สั่งเสียออกมาแล้ว สุดแต่ใจจัดแจงเอาตามสั่งออกมาแต่ก่อนให้ดีแล้วทรงตรัสว่า ขึ้นยกขึ้นฝั่งได้แล้ว ป่านนี้เห็นจะหายโกรธซึ่งเสียแล้ว ๆ รับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายนว่า คิดมีหนังสือว่ากล่าวออกไปเสียอีกสักทีหนึ่งเถิด ให้มากับเรือหมื่นนิกรซึ่งเข้าไปออกมาทีเดียว พวกเรือสงขลาซึ่งให้เข้าไปนั้น อย่ายึดมันไว้เลย ให้มันรีบออกมาเถิด หนังสือมีมาถึงเจ้าพระยานคร, พระยาสงขลา,อย่างไรจะได้รู้ความ คิดราชการไปพลางก่อนครั้นจะไม่มีหนังสือให้ออกมาอีกก็จะว่าเอา หน่อยก็จะกล่าวโทษเอาเจ้าพระยาพระคลังเข้าว่าไม่จัดแจงมีหนังสือว่ากล่าวออกมา คิดคัดเอาร่างหนังสือซึ่งตอบนครครั้งก่อนใส่ลงบ้าง ว่าเติมลงใหม่บ้าง ส่งให้หมื่นนิกรมันออกมาทีเดียวเถิด ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า พระยากลันตันตนกูปสามีหนังสือยอถ ฝากนายกำปั่นวิทยาคมเข้ามาถึงคนละฉบับ ใจความในหนังสือพระยากลันตันว่า ตนกูปสาบุตรพระยาบ้านชเลให้คนมายอกกับพระยากลันตันว่า คนขาวให้แขกไทรมาตีเอาเมืองไทรได้แล้ว พวกอ้ายแขกไทรยกมาล้อมเมืองสงขลาไว้ ข้างเมืองนครพวกอ้ายแขกไทรก็ยกเข้าล้อมไว้แล้วว่าคนขาวเข้าไปณกรุง ฯ วุ่นวายอยู่ กองทัพกรุง ฯ ยกออกมาช่วยเมืองนครเมืองสงขลาไม่ได้ ตนกูปสาจะขอทำรั้วบ้านกันคนร้ายทั้งไฟ แล้วตนกูปสาตั้งทำค่ายขึ้นในเพลากลางคืน พระยา

ยาโงยกับหวันหลงมหมัด ตั้งค่ายอยู่ที่ปลายน้ำกอง ๓ บุตร ตนกูสิยัตหรามหารายาตั้งค่ายอยู่ที่มุเก็ตกอง ๑ เปน ๓ กอง ด้วยกัน พระยากลันตันให้ไปตั้งค่ายรับ ได้ยกเข้าติรบสู้กัน แลหนังสือตนกูปสานั้นว่า หวันก่ากับไปเก็บเอาแผ่นดินที่ไร่นา ของตนกูปสาไป ตนกูปสาให้คนมาร้องต่อพระยากลันตัน ๆ ว่า จะชำระให้ก็หาชำระให้ไม่ แล้วว่าเมื่อเดือนยี่ อ้ายแขกพวก ไทรมีหนังสือมาชักชวนพระยากลันตันให้ไปเข้าด้วย พระยา กลันตันก็รับว่าจะเข้าด้วย พระยากลันตันมีหนังสือไปถึงตนกูโอ๊ะ ให้ไปช่วยพูดจากับคนขาว ว่าพระยากลันตันจะขอเอาคนขาวเปนนาย ข้อความหนังสือทั้ง ๒ ฉบับแจ้งอยู่ในสำเนาซึ่งคัดส่งออกมาด้วยกับ หนังสือซึ่งโปรดให้มีออกมานั้นแล้ว ครั้นกราบทูลแล้ว ทรง ตรัสว่า เปนเหตุด้วยเจ้าพระยานครปล่อยอ้ายพระยาโงยไป ทีเดียว การจึงเปนขึ้นได้ มันออกไปถึงกันเข้าแล้ว มันก็ คิดชักชวนกันเปนไปอีกนั่นเอง แล้วทรงตรัสถามว่า ลูกอ้าย ตนกูสิยัตหรามหารายา ซึ่งตั้งอยู่ที่มุเก็ตนั้นพ่อมันเปนคนอยู่ที่ไหน ก่อน เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เปนบุตรพระยาสายคนเก่าบ้าน อยู่ที่มุเก็ต ทรงตรัสว่า มันชักชวนกันเปนขึ้นทั้ง ๓ กอง ๔ กองทีเดียว มันตั้งค่ายก็ตั้งขึ้นที่บ้านของมันนั่นเอง มันคิดการ ดูเห็นจะมากมายอยู่ ไม่พอที่เอาเลย เพราะเชื่อเจ้าพระยา นครทีเดียว แต่แรกก็ไม่ไว้พระไทยอยู่แล้ว ทรงคิดจะหาให้ อ้ายพระยาโงยออกมาไม่ คิดยึดผูกพันเอาตัวมันไว้ที่กรุง ฯ

เสียแล้ว การจะเป่นไปได้ที่ไหนถึงอย่างนั้น แต่ก่อนก็ได้ทรงตรัสถามเจ้าพระยานคร ๆ ก็รับว่าไม่เป่นไร ๆ จึงได้ให้ออกมาครั้นให้ออกมาแล้วกลับปล่อยไป ให้มันเป่นขึ้นได้อย่างนี้ เสียทีนักหนาทีเดียว ครั้นอ่านหนังสือพระยากลันตันถวายจบแล้วทรงตรัสถามว่า อย่างไรมหาราชาสิว่าลูกมันตั้งอยู่ที่มุเก็ตแล้วทำไม พระยากลันตันจึงมาปฤกษาหารือกันอยู่เป่นพวก ข้างกลันตันเล่า เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า มหาราชาคนที่พระยากลันตันปฤกษาหารือนั้น มิใช่ตนกูสุบัตหรามหาราชาที่บุตรมาตั้งค่ายอยู่ที่มุเก็ตหามิได้ มหาราชาคนนี้ พระยากลันตันขอตั้งเป่นที่ตนกูวันบัตหรามหาราชา ให้เป่นที่จางวางขึ้นในเมืองกลันตันครั้งนี้ ทรงตรัสว่า ทรงคิดว่าจะเป่นมหาราชาที่ลูกมันตั้งค่ายอยู่ที่มุเก็ตเล่า แล้วอ่านหนังสือตนกูปสาถวายจบลง ทรงตรัสว่า มันว่ากล่าวของมันก็พิศดารอยู่ แต่หนังสือพระยากลันตันนั้น ว่ากล่าวสั้นนักหนาทีเดียว จะว่าสั่งเสียเข้ามาให้ช่วยเหลือบ้างอย่างไรก็ไม่ว่าเอาเลย เป่นกระไร ได้ไล่เลียงถามนายกำปั่นล้าต้าดูบ้างฤาไม่ ได้พูดจากับพระยากลันตัน ๆ สั่งเสียมาว่าอย่างไรบ้างฤา เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า รับพระราชทานถามดูแล้วว่าพระยากลันตันหาได้สั่งเสียเข้ามาว่าอย่างไรไม่ แต่ตนกูปสามีหนังสือฝากแหวน ๒ วงเข้ามาให้ถึงหลวงโกชาอิศหาก ว่าให้หลวงโกชาอิศหากช่วยทำนุบำรุงเอาหนังสือขึ้นว่ากล่าวต่อท่านเสนาบดี ให้ได้ที่แผ่นดินไร่นาคืนมาแล้ว จะขอบยุญขอบคุณนักหนา

ที่เดียว ทรงตรัสว่า บ้านเมืองกลันตันวุ่นวายจนถึงอย่างนี้ จะสั่งเสียเข้ามาว่ากระไรก็ไม่ว่า นายเรือล้าต้าก็ไปพูดจากันอยู่ มันได้ยินเขาคิดรบสู้พูดจากันอย่างไรบ้างฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ยังไม่ได้ถามหามิได้ รับสั่งว่าเอาตัวมันมาไล่เลียงไถ่ถามเข้าดู มันจะรู้ความอย่างไรไปบ้าง ความในหนังสือซึ่งว่ากล่าวเข้ามาทั้ง ๒ ฉบับนั้น จะฟังเอาเปนจริงแน่นอนข้างใครก็ยังหาได้ไม่ เปนต่างคนต่างกล่าวโทษกันอยู่ จะทรงตัดสินว่ากล่าวออกมาอย่างไร ความก็ยังไม่แน่นอน หารู้ที่จะทรงตัดสินไปอย่างไรได้ไม่ จะทรงฟังให้แน่นอนเล่าทางก็ไกล จึงรับสั่งๆ เจ้าคุณหายนว่า มีหนังสือออกมาถึงพระยาศรีพิพัฒน์เถิด ให้คิดจัดแจงรงับว่ากล่าวเสียให้เรียบร้อยด้วย ออกมาอยู่ที่สงขลาก็ใกล้กันกับเมืองกลันตันอยู่แล้ว ดูไถ่ถามข่าวราชการหารือกับเจ้าพระยานคร ช่วยกันคิดจับเอาตัวอ้ายพระยาขาโจยเสียให้จงได้ ถ้าไม่ได้ตัวมันแล้ว มันก็คงจะออกไปเมืองใหม่หาอังกฤษคิดเข้ามาทำเอาเมืองกลันตันเหมือนอย่างเมืองไทร จึ่งคิดตัดรอนรงับเสียนหนามเสี้ยน อย่าให้เมืองกลันตันยับเยินไปได้ แลการซึ่งวิวาทกันนั้น ก็ได้รบสู้กันจนถึงฆ่าฟันกันแล้ว อย่างธรรมเนียมข้างแขกจะคิดว่ากล่าวรงับให้คืนดีอยู่ไปด้วยกันได้อย่างไรก็ไม่ทรงทราบ ถ้าเปนอย่างธรรมเนียมไทยทำจนถึงอย่างนี้แล้วซึ่งจะรงับให้อยู่ไปด้วยกันอีกนั้นหาได้ไม่ ถ้าอยู่ได้แล้ว การเจ้าลำดวน,

เจ้าอินทย์[๔] ครั้งนั้น จะมีโปรดชุบเลี้ยงให้อยู่ฤๅ ต้องทำเอาเสียให้ยับเยินเด็ดขาดไปข้างหนึ่งนั่นแหละจึงจะอยู่ไปได้ แลอ้ายตนกูปสาคนนี้ก็เป็นญาติเชื้อสายเกี่ยวพันกันกับพระยากลันตันอยู่อย่างธรรมเนียมแขกจะรังบ่ว่ากล่าวให้คืนดีอยู่ไปด้วยกันฉันญาติได้อย่างไร ก็สุดแต่คิดจัดแจงรังบทำเสียให้เรียบร้อยให้ดี อย่าให้มีเสี้ยนหนามให้เมืองกลันตันยับเยินต่อไปได้ แต่อ้ายพระยาโงยนั้นจะจัดแจงว่ากล่าวให้ปรกติอยู่ไปด้วยกันต่อไปหาได้ไม่ ให้คิดจับเอาตัวมันเสียให้จงได้ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ เพลาเช้า รับสั่งๆ พระยาพิพัฒน์ว่า ให้ออกกับเจ้าพระยาพระคลัง ให้เอาตัวนายเรือล้าต้ากำปั่นวิทยาคมส่งให้พระยาไกรไล่เลียงไถ่ถามเอาความที่เมืองกลันตันต่อไปอีกสักน่อยเถิด พระยากลันตันมีหนังสือเข้ามาความก็สั้นนักหนา การจะคิดมากมายรบสู้กันอย่างไร ทรงฟังก็ยังหาได้จริงข้างใครเป็นแน่นอนไม่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ เพลาค่ำ เจ้าคุณหาบนกรายทูลถวายร่างหนังสือ ซึ่งโปรดให้มีออกมาถึงท้าวพระกรุณาด้วยการเมืองกลันตันนั้น ข้อความแลกระแสพระราชดำริห์แจ้งอยู่ในหนังสือซึ่งโปรดให้ออกมาทุกประการแล้ว ครั้นอ่านถวายจบแล้ว รับสั่งว่าความที่ข้อว่าให้คิดจัดแจงทำอย่าให้เมืองกลันตันยับเยินต่อไปได้นั้น ขอเติมความลงอีกสักนิดหนึ่งเถิด ที่ความ

---

๔ ลูกเธอกรมพระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๓

อื่นก็คิดอยู่หมดสิ้นแล้ว ว่าลงว่าคิดทำอย่าให้เมืองกลันตันแหลกเหลวหลุดถอนไปเป็นของผู้อื่นเสียได้ เจ้าคุณหาบนสั่งให้แก้หนังสือแล้วอ่านถวายจบลง ทรงพระสรวลตรัสว่าเออ ดีแล้ว เอาเถิด เอาส่งให้กับมันรีบออกมาโดยเร็ว จะได้รู้คิดราชการตัดรอนจับเอาตัวอ้ายพระยาบาโงยเสีย จัดแจงรงับว่ากล่าวให้แล้วทันท่วงที แล้วพระยาไกรโกษากราบทูลถวายคำให้การหลวงสุนทรวาริ นายแก้วมหาดเล็ก นายเรือล้าต้ากำปั่นวิทยาคม ตามข้อความซึ่งคัดคำให้การส่งออกมาด้วย กับต้นหนังสือพระยากลันตัน หนังสือตนกูปสา แจ้งอยู่ในคำให้การนั้นแล้ว ครั้นอ่านถวายจบแล้วทรงตรัสว่า ทรงฟังดูคำให้การเห็นจะจริงของพระยากลันตันมาก พูดจากันกับนายเรือล้าต้าก็เป็นข้อเป็นงอได้เรื่องราวอยู่ แต่ข้างตนกูปสานั้น ว่ากล่าวไม่เป็นข้อเป็นงออะไรเลย เลื่อนลอยไปเสียหมด เห็นจะเป็ล่า ๆ ทั้งนั้น ไม่จริงเลยแล้ว คิดโกงว่ากล่าวเอากระนั้นเอง แล้วทรงตรัสถามว่า เป็นกระไร ดูทำนองพระยากลันตันกับตนกูปสาพูดจากับนายเรือล้าต้านั้น ท่วงทีใครจะนับถือต้อนรับมากกว่ากัน เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า นายเรือล้าต้าไปหาพระยากลันตัน ๆ เรียกให้ขึ้นนั่งเสมอกันกับพระยากลันตัน แล้วให้เลี้ยงดูนายเรือล้าต้า พูดจาต้อนรับดูนับถือมากกว่าตนกูปสา แต่ข้างตนกูปสานั้น นายเรือล้าต้าไปหาหาได้เรียกขึ้นไปนั่งเสมอกันไม่ นายเรือล้าต้านั่งอยู่ชั้นกลาง ตนกูปสานั่งอยู่ชั้นบน แล้วไม่ได้เลี้ยง

ดูเหมือนพระยากลันตัน แลเมื่อนายเรือล้าต้าพูดจาอยู่กับตนกู ปสานั้น ตนกูปสาถือพร้ายาวพาดตักอยู่เล่ม ๑ พูดไปพลางเอาพร้าขึ้นแกว่งดูไปพลางแล้วพาดตักไว้ แต่เมื่อนายเรือล้าต้ากลับมานั้น ตนกูปสาได้ให้ของกินมาครั้ง ๑ ทรงตรัสว่า อ้ายนี่ดูทำนองก็หาสู้นับถือไม่ ท่วงทีเห็นจะคิดโกงเสียแล้ว พูดจากับนายเรือล้าต้าเล่า ก็เอาพร้ามาถือพาดตักไว้ได้ พวกกรุง ฯ ไปมาหาอย่างนี้ จะเอาพร้ามาถือพาดตักพูดจาอยู่ด้วยนั้นถูกอยู่ฤๅ ดูกิริยาก็พลุ่มพล่าม แล้วจะเป็นข้าไปเสียฤๅอย่างไร เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ฟังดูนายเรือล้าต้าว่า ทำนองจะเป็นคนเสียจริตพลุ่มพล่ามอยู่ หาใคร่จะปรกติไม่ จึงรับสั่ง ฯ เจ้าคุณหายนถึงท้าวพระกรุณาว่า ให้หมื่นนิกรมันถือหนังสือริบออกมาเถิด จะได้รู้ราชการคิดขับเอาตัวอ้ายพระยาโงยเสียให้ได้ จัดแจงรงับว่ากล่าวเสียให้เรียบร้อยให้แล้วทันท่วงที ๚

๏ ณวันเดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ แรม ๖ ค่ำ แรม ๗ ค่ำ หาได้ทรงตรัสถึงราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ทรงตรัสไปด้วยเรื่องฝิ่น พระมหาเทพยอกเข้ามาว่า มีผู้จับฝิ่นได้ที่เรือจีนเหมาที่บ้านปากน้ำสาครบุรี ซึ่งหลวงจำเริญซื้อจากเรือพาย ให้จีนเหมาคุมเข้าไปณกรุง ฯ ๑๓ ปั๊ก รับสั่งให้ไล่เลียงชำระถามหาเอาตัวฝิ่นต่อไปอีกอยู่ ๚

๏ แลกระแสรับสั่งซึ่งทรงตรัสตั้งแต่ท้าวพระกรุณายกกองทัพใหญ่ออกมาจากกรุง ฯ แล้วนั้น โปรดสั่งราชการมากขึ้น

กว่าแต่ก่อน ข้าพเจ้ารับพระราชทานฟังดู ถ้าเป็นราชการข้างแผ่นดินเมืองปากใต้มีประการใดแล้ว ก็โปรดสั่งตั้งพระไทยทรงคอยฟังอยู่ในนั้นทั้งสิ้น ข้าพเจ้าได้จดหมายฝากออกมากับหมื่นนิกรญวนเมืองจันทบุรีครั้งนี้อีกฉบับ ๑ เข้ากันทั้งฝากออกมาแต่ก่อนเป็น ๕ ฉบับ ฯ

๏ กระแสพระราชดำริห์กับข้อความในบอกจะขาดผิดเพี้ยนประการใด ขอพระราชทานพระเดชพระคุณควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรด ฯ

จดหมายมาณวัน ๑ เดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ ปีกุญเอกศก (จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒) ฯ

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

ฉบับที่ ๗

◎ ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ จดหมายมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ได้นำขึ้นกรายเรียนแต่ท้าวพระกรุณาเจ้าให้ทรายด้วยข้าพเจ้าได้จดหมายฝากออกมากับขุนอินทรเสนา ณวันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ครั้ง ๑ รองศุภมาตราเพ็ชรบุรี ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ครั้ง ๑ ขุนฤทธิรณไกรญวน ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ครั้ง ๑ หมื่นจงสวัสดิ์ตำรวจ ขุนพิทักษ์สงครามสงขลา ณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ครั้ง ๑ หมื่นนิกรญวนเมืองจันทบุรี ณวันเดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ ครั้ง ๑ เข้ากัน ๕ ครั้ง แจ้งอยู่ในจดหมายแต่ก่อนนั้นแล้ว ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ หาได้ทรงตรัสราชการเมืองไทร,เมืองกลันตันไม่ ฯ

◎ ณวันเดือน ๖ แรม ๙ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า เรือจินเผือกเข้าไปถึงลำ ๑ ท้าวพระกรุณาให้ถือหนังสือเข้าไปว่า ท้าวพระกรุณามาถึงเมืองสงขลาณวันเดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ

ครั้นณวันเดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เรือนายทัพนายกองมาถึงอีก เข้ากัน ๑๕ ลำ เปนคน ๑๕๕๗ คน ณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ท้าวพระกรุณาให้จีนเผือกถือหนังสือไปจากเมืองสงขลา จีนเผือกไปพบเรือเจ้าพระยามราชที่ปากน้ำเมืองชุมพรณวันเดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ เจ้าพระยามราชฝากจดหมายเข้าไปถึงเจ้าพระยาพระคลังฉบับ ๑ จึงทรงตรัสว่าเออ ไปถึงสงขลาเสียได้แล้ว ค่อยสบายพระไทย สิ้นทรงพระวิตกลงทีเดียว เปนกระไรพระยาศรีพิพัฒน์อยู่ดีอยู่สอกฤๅ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่าอยู่ดีอยู่ ทรงพระสรวลตรัสว่า เปนกระไร ไปถึงสงขลาแล้วหายร้อนหายรนที่อยู่ไอหายขึ้งโกรธสบายบ้างแล้วฤๅยัง เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า จีนเผือกว่าดูสบายดีอยู่ ทรงพระสรวลตรัสว่ามาถึงสงขลาสบายแล้วก็หายขึ้งโกรธลงนั่นสิ แล้วทรงตรัสถามว่า ๆ ความอะไรเข้าไปข้างฤๅ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ไม่มีความอะไรเข้าไปหามิได้ มีแต่ความยอกว่าเรือนายทัพนายกองออกมาถึงแล้ว ๑๕ ลำ ทรงตรัสถามว่า มันเข้าไปแต่วันไรเมื่อวันมันเข้าไปนั้น เรือกองทัพใครไปถึงอีกข้างฤๅไม่ พระนรินทร์ผินหน้าลงมาเรียกเอาหนังสือยอกขึ้นไปดู รับสั่งว่า พระนรินทร์จะรู้อะไร แต่จะจดลงไว้ว่า เข้าไปวันนั้น เรือคนนั้นมาถึงวันนั้น ข้างก็ไม่มี พระยาพิพัฒน์ช่วยไถ่ถามมันดูที่เถิด พระยาพิพัฒน์ถามจีนเผือกแล้วกรายทูลว่า จีนเผือกเข้าไปแต่เมืองสงขลาณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ว่าหาเห็นเรือกองทัพออกมา

ถึงอีกไม่ ทรงตรัสว่า ทำไมจึงเรี่ยราดอยู่ ไม่ใคร่จะมาถึงเข้าเลย อย่างนี้แล้วก็ชอบแต่จะถึงติด ๆ กันมาทุกวันจึงจะชอบ แล้วรับสั่งว่า เอาหนังสือมาอ่านไปเถิด ครั้นนายบริบาลอ่านหนังสือบอกถวายขึ้นว่า ข้าพระพุทธเจ้า พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาบอกมา ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบใต้ฝ่าลอง ๆ นั้น ทรงพระสรวลตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า บอกเข้ามาคราวนี้ให้กราบทูลทีเดียวฤา เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า บอกเข้ามาให้กราบบังคมทูลพระกรุณาทีเดียว แล้วอ่านหนังสือต่อไปถึงที่ข้อว่าเรือพระยาเพ็ชรบุรีออกมาถึงเมืองสงขลา ทรงตรัสถามว่า อย่างไรเรือพระยาเพ็ชรบุรีออกมาก่อนแล้ว คิดว่าจะถึงสงขลาเสียก่อน มิรู้กลับมาถึงทีหลังเสียอีก เรือกองทัพที่จะล่วงมาข้างน่าถึงก่อนนั้นมีบ้างฤาไม่ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ไม่มีเรือใครล่วงมาถึงก่อนหามิได้ มาถึงก่อนก็เรือออมรแมนสรรค์ที่เดียว เรือนายทัพนายกองซึ่งล่วงมาก่อน ๒ วัน ๓ วันนั้น เรือออมรแมนสรรค์ตามทันเลยมาเสียหมด ทรงพระสรวลตรัสว่า เรือก็คล่องรวดเร็วนักหนา เป็นไรจึงไม่ชมเรือบ้างเลย กลับมาติเตียนว่าเรือใหญ่ผู้คนร้อนอยู่เสียอีก แล้วรับสั่ง ๆ ให้อ่านหนังสือถวายต่อไป ครั้นอ่านจบแล้ว ทรงตรัสที่ข้อว่า แล้วท้าวพระกรุณาจะยกลงไปจัดแจงการเมืองไทรนั้นรับสั่งว่า อย่าเพ่อไปก่อน จะไปข้างไหน ยังไม่ได้พบเจ้าพระยานคร ต้องพบพูดจากับเจ้าพระยานครเสียก่อน ฤาว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าคุณ

หายนกรายทูลว่า เมื่อจันเผือกไปจากเมืองสงขลาณวันเดือน ๖ ขึ้น ๓๓ ค่ำนั้น จันเผือกไปพบเรือพวกรังนก ซึ่งไปส่งพระปราณกลับมาถึงที่ปากน้ำเมืองสงขลา บอกว่าพระปราณมาทางบกกับเจ้าพระยานครจะมาเมืองสงขลา ว่าเจ้าพระยานครกับพระปราณได้ยกออกจากเมืองนครมาได้ ๔ วันแล้ว ทรงพระสรวลตรัสว่า เจ้าพระยานครมาหาสิน่ะ เป็นไรจะไม่มาหา ถึงเจ็บไข้อยู่บ้างอย่างไรก็คงมาหาให้พบนั่นแหละ ถ้าให้มาหาพระยาสงขลาแล้วเห็นเจ้าพระยานครจะไม่มาหาจริง แล้วอ่านจดหมายเจ้าพระยายมราชถวาย ในจดหมายนั้นว่า ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เจ้าพระยายมราชได้ใช้ใบจากปากน้ำเจ้าพระยาถึงเกาะสีชัง ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ครั้นณวันเดือน ๕ แรมค่ำ ๑ แรม ๒ ค่ำ ได้ใช้ใบไปจากเกาะสีชัง ลมเป็นลมสำเภาบ้างลมพัทยาบ้าง ก้าวลงไปเกาะครามหาได้ไม่ กลับมาทอดอยู่ที่เกาะสีชังอีก ณวันเดือน ๕ แรม ๓ ค่ำฝนตกหนัก ครั้นเพลาบ่ายลมเป็นลมว่าว ใช้ใบออกจากเกาะสีชัง แล่นก้าวข้ามมา ๒ วัน ณวันเดือน ๕ แรม ๕ ค่ำถึงเจ้าลาย แล้วใช้ใบมาถึงปราณแวะเรือเข้าตักน้ำที่ปราณครั้งหนึ่ง ที่แม่รำพึงครั้ง ๑ ณวันเดือน ๖ แรมค่ำ ๑ มาถึงชุมพร ได้ใช้ใบออกจากชุมพรมาเมืองสงขลา ณวันเดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ครั้นอ่านจดหมายถวายจบแล้ว ทรงตรัสว่า พึ่งมาถึงชุมพรณวันเดือน ๖ แรมค่ำ ๑ เมื่อไรจะมาถึงเมืองสงขลา เรือจันซึ่งพวกสงขลาให้เข้าไปซื้อเข้าที่กรุง ฯ ก็ว่า

พบอยู่ที่พงนั พบไล่กันคนละวันกับเรืออมรแมนสรรค์ คิดว่าจะมาถึงติด ๆ ตามกันมาทันเล่า มิรู้ยังห่างไกลกันนักหนาที่เดียว แล้วทรงตรัสถามว่า มันเข้าไปพบเรือเจ้าพระยามราชที่ชุมพรลำเดียวเท่านั้นดอกฤๅ ต่อเข้าไปมันพบที่ไหนบ้างอีกฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า พบเรือเจ้าพระยามราชที่ชุมพรนั้นลำเดียว เข้าไปพบเรืออย่างที่ปทิวอีก ๒ ลำ แต่หาทราบว่าเรือใครไม่ ทรงตรัสว่า ยังพากันเรี่ยราดอยู่ที่เดียว หาใคร่จะมาถึงได้ไม่เลย สิ้นทรงพระวิตกไปแล้ว ยังจะมาทรงพระวิตกอยู่ด้วยเรือเจ้าพระยามราชอีกเล่า แล้วทรงตรัสถามจีนเผือกว่า เปนกระไร พระยาศรีพิพัฒน์อยู่สบายอยู่ฤๅ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า อยู่สบายอยู่ ทรงตรัสถามว่า ดูซูบผอมลงบ้างฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ไม่ซูบผอมหามิได้ คงอยู่อย่างเดิม ทรงตรัสถามว่า ผักปลามีกินอยู่ฤๅ ๆ อดอยากอะไรบ้าง พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ไม่สู้อดอยากหามิได้ ทรงตรัสถามว่า กินเข้าได้อยู่ฤๅ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า รับพระราชทานได้อยู่ ทรงพระสรวลตรัสว่า ไปชลำชเลอย่างนี้ไม่เมามายแล้วกินเข้าได้นักหนา ถึงจะมีไม่มีอะไรก็กินเอร็ดอร่อยไปทีเดียว เมื่อครั้งแต่ก่อนนั้น ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินออกมาชเล ทรงเสวยได้มากเอร็ดอร่อยมิรศนักหนา แล้วทรงตรัสถามว่า มาถึงสงขลาแล้ว ขึ้นมาตั้งอยู่ที่ไหน ทำเรือนทำระเนียดอยู่แล้วฤๅยัง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า

ขึ้นมาตั้งอยู่ที่ริมชเลข้างทางจะไปเขาเก้าเซ่ง ปลูกเรือนขึ้นอยู่ ๓ หลัง ได้ขึ้นอยู่เรือนแล้ว ทรงตรัสว่า ได้ขึ้นอยู่เย่าอยู่เรือนก็เห็นจะค่อยสบายใจแล้ว ๆ ทรงตรัสถามว่า เรือนายทัพนายกองซึ่งมาถึงแล้วนั้น ดีอยู่ด้วยกันหมดดอกฤๅ พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า อยู่ดีอยู่ด้วยกันหมด ทรงตรัสว่า มาถึงเสียได้แล้วค่อยสบายพระไทยลงที่เดียว แล้วทรงตรัสถามว่า กำปั่นแกล้วกลางสมุทนั้น เมื่อไรจะให้เข้าไป เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า จัดแจงจะให้เข้าไปอยู่แล้ว ยังหาพระยาสงขลา พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ กลับมาจะไล่เลียงถามดูที่ครัวโทษซึ่งจะให้เข้าไปกับกำปั่นแกล้วกลางสมุทอยู่ ทรงพระสรวลตรัสว่าเออ ควรอยู่แล้ว แล้วทรงตรัสถามจีนเผือกว่า เป่นกระไร เองมาถึงสงขลาแล้วได้เที่ยวมาตามบ้านตามเมืองรู้ราคาฝิ่นซื้อขายกันเท่าไรอย่างไร พระนรินทร์ถามแล้วกรายทูลว่า ราคาฝิ่นที่เมืองสงขลาซื้อขายกันนั้น ฝิ่นดิบชั่งละตำลึง ๑ ยาทฝิ่นสุกตำลึงละ ๓ สลึง ทรงตรัสกับเจ้าคุณหายนว่า ถูกนักหนาที่เดียว เป่นกระไรพระยาพิพัฒน์ไล่เลียงถามมันดูหรู มันเอาเข้าไปข้างฤๅไม่ ให้มันว่าไปตาม ๆ จริงอย่าปด พระยาพิพัฒน์ซักถามแล้วกรายทูลว่า ไม่มีเข้าไปหามิได้ ทรงตรัสถามว่า ก็ลูกเรือลูกแพมันไม่มีเข้าไปข้างฤๅ มันก็คงมีเข้าไปสูบข้างนั่นแหละ พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า จีนลูกเรือมีเข้าไปสูบเป่นฝิ่นสุกหนักตำลึง ๑ ก็ว่าสูบเสียหมดสิ้นแล้ว จึงรับสั่ง ๆ

พระนรินทร์ว่า แล้วดูไล่เลียงถามมันต่อไปอีกสักน่อย ว่ามันมีมาสูบแต่ตำลึง ๑ เท่านั้นฤๅ ๆ มันมีมามากอย่างไร ถ้ามันมีมามากก็ให้จัดแจงเอามาส่งเสียให้สิ้น ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ หาได้ทรงตรัสราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ทรงตรัสไปด้วยเรื่องชำระฝิ่น ว่าฝิ่นที่สงขลานั้นราคาถูก เห็นจะมีมากนักหนาแล้ว ที่กรุง ฯ ก็พอจะชำระให้เด็ดขาดไปได้ แต่ที่สงขลานั้นยังไม่เด็ดขาด อย่างไร ๆ ก็คิดชำระเสียให้เด็ดขาดของได้ ถึงจะกลับเข้าไปณกรุง ฯ ได้อะไรเข้าไปก็ไม่เหมือนหนึ่งได้ฝิ่นเข้าไปหมดนั่นแหละ ถ้าได้ฝิ่นเอาใส่เรืออมรแมนสรรค์เข้าไปให้กยลำได้แล้ว คืนักหนาทีเดียว ฯ

◎ ณวันเดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ แรม ๑๒ ค่ำ หาได้ทรงตรัสราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า มีอะไรบ้างฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า เรือขุนฤทธิรณไกรเข้าไปแต่เมืองสงขลาไปถึงลำ ๑ ขุนฤทธิรณไกรแจ้งว่าท้าวพระกรุณาให้ถือหนังสือยอกเข้าไป ทรงพระสรวลตรัสถามว่า ถือหนังสือยอกอะไรเข้าไปประเดี๋ยว ๆ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ยอกเข้าไปด้วยความเมืองกลันตัน ว่าพระยากลันตันมีหนังสือมาขอกองทัพให้ยกไปช่วย ว่าตนกูปสาพระยายาโงย กับพรรคพวกคิดตั้งค่ายล้อมเมืองกลันตันไว้ ให้

ยกไปช่วยแต่ในเดือน ๖ นี้ให้ทัน ถ้าไม่ทันแล้ว เมืองกลันตันจะยับเยินเสีย ทรงตรัสถามว่า หนังสือพระยากลันตันให้มาขอกองทัพคราวนี้ กับให้มากับกำปั่นวิทยาคมนั้น ใครจะมาก่อนมาหลังแก่กัน เปนกระไรพระนรินทร์จำได้ฤๅไม่ พระนรินทร์นิ่งอยู่ ทรงตรัสว่า ไม่จดหมายจำไว้ข้างเลย ลืมไปเสียหมดทีเดียว พระนรินทร์กราบทูลว่า หนังสือพระยากลันตันอยู่ข้างกรมท่า ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ ๆ กราบทูลว่า แคลงใจ จำไม่ได้หามิได้ ทรงตรัสว่า มิแต่ลืมไปเสียหมดคำให้การนายกำปั่น ข้างกลาโหมก็มิ ได้จดหมายจำลงไว้ข้างก็ไม่จด พากันลืมไปเสียสิ้นทั้งนั้น แล้วทรงตรัสว่า หนังสือพระยากลันตันให้มากับกำปั่นนั้น ก็ราวเดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ขึ้น ๙ ค่ำ ฤๅกระไรนั่นแหละ กับให้มาขอกองทัพนั้น จะให้มาพร้อมกันฤๅ ๆ จะมาก่อนมาหลังกันอย่างไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า หนังสือพระยากลันตันให้มากับกำปั่นนั้นแคลงอยู่ ถ้าไม่เปนให้มาวันเดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ก็เห็นจะเปนวันขึ้น ๙ ค่ำ แต่หนังสือซึ่งให้มาขอกองทัพนั้น ให้มาณวันเดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ แต่ได้มาจากกลันตันวัน ๙ ค่ำ ทรงตรัสว่า ให้มาก็ราวคราวให้มากับกำปั่น ฤๅอย่างไรนั่นแหละ จะก่อนจะหลังกันก็ราวสักวันหนึ่งสองวันเท่านั้น แต่ซึ่งให้มาขอกองทัพนั้น ฟังดูว่าเปนร้อนกว่ากำปั่นนักหนาทีเดียว ไม่พอที่เอาเลย เปนเหตุด้วยเจ้าพระยานครปล่อยอ้ายพระยาบาโงยไปทีเดียว การจึงเปน

ขึ้นได้ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า พระยากลันตันมีหนังสือมาคราวนี้ก็มีไปถึงเจ้าพระยานครด้วยฉบับ ๑ ว่าแต่ก่อนก็ได้มีหนังสือไปถึงเจ้าพระยานครทรายอยู่แล้ว พระยากลันตันคอยฟังเจ้าพระยานครอยู่ก็เงียบหายไป ท้าวพระกรุณาเห็นการเมืองกลันตันมากมายอยู่ จะไว้ใจมิได้ จึงจัดให้หลวงสรเสนีกับขุนวิจิตรวาทีล่าม คุมไพร่ ๘๐ คนขึ้นกำปั่นแกลบวกลางสมุทลงไปฟังราชการก่อน ครั้นจะให้กองทัพยกลงไป ก็ยังไม่ทราบกระแสพระราชดำริห์ประการใด จึงบอกให้ขุนฤทธิรณไกรถือเข้าไปกับจดหมาย เข้าไปขอรับพระราชทานฟังกระแสพระราชดำริห์ ทรงตรัสว่า บอกไปปฤกษาหารือจะไรเมื่อขวนคำปาน้ำนี้ จะโปรดพระราชทานกระแสพระราชดำริห์ออกมาจะทันฤๅ ทางก็ไกล การอย่างนี้อย่างไร ๆ ก็สุดแต่ปัญญาแม่ทัพคิดจัดแจงไปให้ทันท่วงที อย่าให้เสียราชการได้จึงจะดี แล้วทรงตรัสถามว่า หลวงสรเสนีซึ่งให้ลงไปเมืองกลันตันนั้น ที่ว่าเป็นบุตรพระยาราชวังสรรค์เป็นหลวงณรงค์อยู่วังน่าก่อนนั้นฤๅ เป็นกระไร มันลงไป พวกอ้ายตนกูปสาจะกล้าเข้าทำเอาไทยที่เดียวฤๅ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า แต่ตนกูปสานั้นไม่ทำหามิได้ ถ้าพบปะพระยายาโงยเข้าเห็นจะไม่ฟัง หลวงสรเสนีคนนี้เป็นบุตรเลี้ยงพระยาราชวังสรรค์ที่เป็นหลวงณรงค์อยู่วังน่าก่อน ลงไปแล้วกลัวจะไปหยอนเสียเห็นว่าน้อยตัวอยู่แล้วจะหาใครเข้าไปไม่ ทรงตรัสว่า จัดให้ลงไปนั้นน้อยนักหนา ถ้าได้ให้ลงไปเรือสัก ๓ ลำ คนสัก ๓๐๐ แล้ว

ก็ที่เดียว ซึ่งจัดให้หลวงสรเสนีลงไปก็ดี ถูกอยู่แล้ว หลวงสรเสนีก็เป็นลูกเลี้ยงพระยาราชวังสรรค์อยู่ แขกเหลือเหล่านั้นที่มันจะรู้จักนับถือบ้างก็จะมี ถ้าตนกูปล่าไม่คิดทำหลวงสรเสนีแล้ว อ้ายพระยาขาโงยมันจะกล้าทำแต่มันคนเดียวได้ที่ไหน อ้ายตนกูปล่าไม่ทำแล้ว อ้ายพระยาขาโงยก็ไม่ทำ ที่มันจะทำเอาจนพวกไทยที่เดียวนั้นก็เห็นจะไม่เป็น ถ้าจะเป็นขึ้นแล้ว กองทัพกรุง ฯ ก็ยกออกมาอยู่กับนั่นมันจะไม่กลัวฤๅ มันจะมารบกับทัพไทยอย่างไร เห็นจะหาอาจมาทำไม่ แล้วรับสั่งว่า อ่านหนังสือยอกไปเถิด ครั้นอ่านหนังสือยอกไปถึงที่ข้อว่า ท้าวพระกรุณาสั่งพระเสนหามนตรี[๑]ไปถึงเจ้าพระยานครนั้น ทรงตรัสว่า คิดว่าจะใส่ถามไปด้วยการเมืองกลันตัน ที่ว่าพระยากลันตันมีหนังสือไปถึงเจ้าพระยานคร ฯ คิดอ่านว่ากระไรอย่างไรรู้ฤๅไม่ ก็ไม่ถามเล่า กลับสั่งไปว่าให้จดหมายให้พระพรหมธิบาลถือมาเสียอีก มีแต่เป็นอย่างนี้ไปเสีย การควรที่จะถามยอกเข้าไปให้ทรงทรายก็ไม่ถาม แล้วรับสั่งให้อ่านหนังสือยอกต่อไป ครั้นอ่านจบแล้ว ทรงตรัสว่า ไม่พอที่พอทางเอาเลย น้อยพระไทยด้วยเจ้าพระยานครนักหนา ราวกับเป็นแม่ซื้อมารับเอาไปทีเดียว แต่แรกก็จะไม่โปรดให้เจ้าพระยานครเอาตัวอ้ายพระยาขาโงยออกมาแล้ว เพราะเจ้าพระยานครรับว่า ไม่เป็นไร ๆ

๑ ชื่อน้อยกลาง เป็นบุตรเจ้าพระยานคร (น้อย) ได้เป็นพระยานคร ฯ ต่อมา ถึงรัชกาลที่ ๔ เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยา

จะขอรับออกมาช่วยรบกับอ้ายแขกเมืองไทร จึงโปรดให้ออกมาครั้นให้ออกมาก็ปล่อยให้มันหนีไปรับเอาลูกเมียไป คิดการทำเมืองกลันตันขึ้นอีกได้ พระยากลันตันมีหนังสือไปถึงเจ้าพระยานคร จะว่ากล่าวจัดแจงระงับให้ไปช่วยเหลืออย่างไรก็ไม่มี กลับนิ่งหายไปเสียอีก เหตุผลอย่างไรอยู่หนอจึงเป็นอย่างนี้ไปได้ แล้วรับสั่งให้อ่านหนังสือพระยากลันตันถวาย ครั้นอ่านจบแล้วทรงตรัสว่า ๆ กล่าวคร้อนรนนบนอบเข้ามานักหนา แลเมื่อพระยากลันตันให้หนังสือไปกับกำปั่นวิทยาคมนั้น ว่ากล่าวก็ยังเฉย ๆ อยู่ นี่เห็นจะเป็นเพราะมันตีเอาแตกล่าถอยเข้าไป ไม่ไว้ใจจึงให้มาขอกองทัพ แล้วอ่านต้นหนังสือซึ่งให้หลวงสรเสนีถือไปถึงพระยากลันตันถวาย ครั้นอ่านไปถึงที่ข้อว่า พระยายาโงยไม่รับเป็นที่เมืองกลันตัน จะขอไปเมืองกบิลพัดถุ์ทำบุญให้ทานนั้น ทรงตรัสว่า ไยว่าเอาแต่ความปลายเสียหมดทั้งนั้น ความที่เกิดรบวิวาทกันครั้งก่อน ควรที่จะว่าปรำพระยายาโงยให้เห็นผิดแลชอบนั้นก็ไม่ว่า แล้วรับสั่งว่าอ่านต่อไปเถิด ครั้นอ่านจบแล้วทรงตรัสว่า เปล่าที่เดียว ว่าไยเท่านั้นกันเอง แล้วอ่านจดหมายซึ่งให้ไปพูดว่ากล่าวการเมืองกลันตันถวาย ครั้นอ่านไปถึงที่ข้อว่า พระยายาโงยจะขอไปแต่เมืองกบิลพัดถุ์ทำบุญให้ทานนั้น ทรงตรัสว่า มีแต่ว่าไปเมืองกบิลพัดถุ์ทำบุญให้ทาน กับออกชื่อบรหุ่มเท่านั้นเอง เป็นไรหลวงทิพอักษรเสมียนตราจึงนิ่งเสีย ไม่บอกความเมืองกลันตันให้รู้บ้างเลย ความต้นความปลายอย่าง

ไร หลวงทิพอักษรเสมียนตราก็รู้อยู่แล้ว จะยอกกล่าวให้เข้าใจ เขียนใส่ลงว่าไปให้ดีบ้างก็ไม่มี ครั้นอ่านจดหมายถวายจบแล้ว ทรงตรัสว่า จะว่าออกชื่อถึงยรหุ่มเข้าเมืองกลันตันคนเก่าไปทำไมนักหนา ถ้ามันนับถือคิดถึงยรหุ่มแล้ว มันจะเป่นอย่างนี้ได้ฤๅ นี่มันไม่นับถือคิดกันแล้ว การจึงเป่นไปได้จะว่าเป่นทำนองชู่ไปข้าง เป่นทางระงับถามไปข้าง ว่าวิวาทกันพี่น้องด้วยเหตุอะไร ใครจะผิดจะชอบอย่างไร ก็ว่าไปให้เห็นผิดแลชอบ ว่าแต่ก่อนพระยายาโงยก็คิดรบพุ่งกันครั้งหนึ่งแล้ว โปรดภาคทัณฑ์โทษไว้ให้ออกมาทำราชการก็กลับมาคิดเป่นขึ้นอย่างนี้อีก พระยายาโงยจะหาพ้นความผิดไม่ จะวิวาทกันด้วยเหตุอย่างไร ก็ชอบแต่จะบอกกล่าวโทษกันเข้าไปให้ทรงทรายก่อน จะว่าไปอย่างนี้บ้างก็จะดีทีเดียว แล้วอ่านจำนวนแขก ๙ หัวเมือง ซึ่งไปเข้าด้วยกับพวกแขกขบถถวายจบลง ทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า ทำไมเมืองราห์มันนั้น จะเป่นไปเสียทั้งบ้านทั้งเมืองทีเดียวฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า พระยาสงขลาว่าเป่นไปทั้งเมือง ทรงตรัสว่า มันจะเป่นไปหมดที่ไหน มันจะเป่นก็แต่ไม่ได้ยกมาช่วยเมืองสงขลา พากันนิ่งอยู่กับบ้านกับเมืองนั่นเอง ก็เมืองจนะ เมืองเทพา เมืองหนองจิก เมืองตานีเหล่านั้น เป่นกระไร เรียบร้อยดีอยู่หมดแล้วฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เรียบร้อยดีอยู่ ครอบครัวก็มาอยู่ตามบ้านเมืองข้างแล้ว แต่เมืองตานีนั้น พระยาสงขลาว่า กองอาท

มาตขับเอาหญิงแขกมายอกแขกแล้วเก็บริบเอาสิ่งของไว้ ครอบครัวพากันแตกตื่นหนีไปเสียบ้าง ทรงตรัสว่า มันจะเป่นก็เป่นแต่เหตุผลเล็กน้อย ตัวมันก็อยู่กับที่นั่นแล้ว มันผิดอย่างไรจะเฆี่ยนจะฆ่าเสียก็ได้ จะว่าหาเหตุหาผลไปทำไมกับเล็กน้อยอย่างนั้น แล้วทรงตรัสถามเจ้าคุณหายน่าว่า ก็คิดจะให้ใครออกไปอยู่จัดแจงการข้าง ๙ หัวเมืองบ้างฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ท้าวพระกรุณาคิดจะให้พระยาเพ็ชรบุรีออกไปอยู่ที่เมืองสาย ครอยเกลี้ยกล่อมครอบครัวให้คืนเข้ามาบ้านเมือง แต่พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ พระยาไชยานั้น ให้กลับเข้ามา ว่าจะเอาลงไปเมืองไทรด้วย รับสั่งว่า ซึ่งคิดจัดให้พระยาเพ็ชรบุรีออกไปอยู่ที่เมืองสายนั้นถูกดีอยู่แล้ว ข้างเมืองกลันตันจะได้ร้อน ๆ เข้าบ้าง แต่การซึ่งจะจัดแจงผ่อนปรนครอยครัวเมืองไทรแลข้าง ๙ หัวเมืองนั้น อย่าเพ่อทำให้วุ่นวายไปก่อน คิดการข้างเมืองกลันตันเสียให้เรียบร้อย แล้วจึงจัดแจงทำต่อภายหลัง ถ้าเมืองกลันตันยังไม่เรียบร้อย ไปจัดแจงครอยครัวเข้าการจะสเทือนวุ่นเป่นมากไปสิเสียการที่เดียว แล้วทรงตรัสถามเจ้าคุณหายน่าว่า หนังสือซึ่งพระยากลันตันมีไปถึงเจ้าพระยานครแต่ก่อนนั้น เจ้าพระยานครจะจัดแจงว่าอย่างไรก็ไม่ว่า นิ่งอั้นไปเสียทีเดียวนั้น จะเป่นเหตุผลอย่างไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เห็นจะเป่นด้วยคิดไว้แต่ก่อนผิดเสียแล้ว ครั้นจะคิดต่อไปยังไม่ได้ ก็จะนิ่งรอฟังไปก่อน ทรงตรัสว่า ทำนองได้ผิดไป

เสียแล้ว จะคิดคอยเข้าความใหม่ ชนะไหนจะเล่นด้วยนั่นเอง เจ้าพระยาพระคลังคิดมีหนังสือว่าออกไป ให้จูงเอาเจ้าพระยานครมาคิดราชการที่สงขลาด้วยให้ได้ เจ้าพระยานครเป็นเจ้าของอยู่ จะมานิ่งเสียไม่มานั้นไม่ชอบ ข้อความจะคิดระงับจัดแจงเมืองกลันตันอย่างไร ก็แจ้งอยู่ในหนังสือซึ่งหมื่นนิกรญวนจันทบุรีถือออกมานั้นแล้ว ว่าลงอย่าให้เสียเค้าหนังสือเดิม กับเติมความลงอย่างไรอีกสักเล็กน้อย ส่งให้มันเร่งกลับออกไปโดยเร็วเถิด แล้วทรงตรัสถามขุนฤทธิรณไกรว่า เองออกมาครั้งก่อนกี่วันจึงถึงสงขลา ขุนฤทธิรณไกรกราบทูลว่า ออกมา ๒๔ วัน ทรงตรัสว่า ออกมาเร็วนักหนา เป็นกระไร กลับออกมาครั้งนี้จะมาให้เร็วกว่าครั้งก่อน กี่วันจะมาถึงสงขลา ลมเป็นลมอะไรอยู่ ขุนฤทธิรณไกรกราบทูลว่า เป็นลมตวันตก จะออกมา ๑๗ วันให้ถึงเมืองสงขลา จึงรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหาบนว่า ทำหนังสือให้มันเร่งกลับออกมาโดยเร็วเถิด ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสกับเจ้าคุณหาบนว่า ทรงคิด ๆ ดูการที่จัดให้คนลงไปเมืองกลันตันนั้น เห็นจะยังหามีคนใช้ไม่ จึงให้แต่หลวงสรเสนีลงไป ความที่จะถามพระเสนหามนตรีด้วยหนังสือกลันตันครั้งก่อนนั้น ก็เห็นจะถาม แต่ถามไม่ได้ความแล้ว ก็ไม่ยอกเข้ามานั่นเอง แล้วรับสั่งว่า เอาคำให้การมาอ่านต่อไปเถิด ครั้นอ่านคำให้การถวายแล้ว ทรงตรัสว่า เป็น

เหตุเพราะเจ้าพระยานครกับนายฤทธิ์[๒]ทีเดียว ทรงคิด ๆ ว่าจะหา ทรงตรัสกับนายฤทธิเสียไม่แล้ว แต่แรกก็ได้ทรงตรัสถามนายฤทธิ ๆ ก็รับว่าไม่เป็นไร ครั้นเป็นขึ้นแล้วก็มานิ่งเสีย เจ้าพระยานครจะคิดไประงับว่ากล่าวอย่างไรก็ไม่มี จะนิ่งเสียไม่ลงมาช่วยกันคิดราชการอย่างนี้จะถูกอยู่ฤๅ ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เจ้าพระยานครให้พระเสนหามนตรีลงมาแล้ว เห็นเจ้าพระยานครจะหาลงมาไม่ จะบอกป่วยเสีย จะมีหนังสือออกไปให้มาช่วยคิดราชการก็คงจะมา แต่จะมาช้าวันไป ทรงตรัสว่า อย่างนั้นจะได้ฤๅ การเมืองกลันตันเป็นของเจ้าพระยานคร การจะเป็นอย่างไรเจ้าพระยานครก็รู้อยู่หมดสิ้น มีหนังสือไปว่า ถึงเจ็บไข้อย่างไรก็ให้มาช่วยกันคิดราชการให้ชิงได้ มานอนรักษาตัวอยู่ที่สงขลานั้นเถิด การควรจะคิดระงับว่ากล่าวได้ฤๅ ๆ จะคิดหันเหียนประจบทำไปตามการได้อย่างไร ก็สุดแต่คิดทำอย่าให้เมืองกลันตันหลุดลอยไปอื่น ทำเสียให้แล้วชิงได้จึงจะชอบ แล้วทรงตรัสกับกรมหลวงรักษ์รณเรศว่า การทั้งนี้อยู่ในเจ้าพระยานครทั้งนั้น เจ้าพระยานครจะไม่ลงมาช่วยกันคิดราชการนั้นชอบอยู่ฤๅ กรมหลวงรักษ์รณเรศกราบ

---

๒ หลวงฤทธินายเวรมหาดเล็กคนนี้ เป็นบุตรเจ้าพระยานคร (น้อย) น้องเจ้าพระยานคร (น้อยกลาง) ภายหลังได้เป็นพระเสนหามนตรี แล้วได้เลื่อนเป็นพระยาเสนหามนตรี เห็นจะเมื่อในรัชกาลที่ ๔

ทูลว่า ที่จะไม่ลงมานั้นไม่ควรหามิได้ ทรงตรัสว่า ถ้าไม่ลงมาช่วยกันคิดราชการแล้ว เจ้าพระยานครผิดนักหนาที่เดียว แล้วอ่านจดหมายซึ่งมีไปถึงเจ้าคุณหายนถวาย ทรงพระสรวลตรัสว่า เออ ก็รู้อยู่ที่กรุง ฯ แต่แรกแล้ว เมื่อได้ความกลันตันเข้าไปก็ยังหาชัดความไม่ จะมาโทษเอาว่าไม่ได้ฟังกระแสพระราชดำริห์ทรงสั่งเสียมาอย่างไรเล่า แล้วเจ้าคุณหายนกรายทูลถวายร่างหนังสือซึ่งจะตอบ ให้ขุนฤทธิรณไกรถือออกมา ครั้นอ่านถวายจบแล้วทรงตรัสว่า ๆ ความสั้นไปอยู่น่อยหนึ่ง ว่าต่อเข้าอีกเสียสักนิดเถิด ว่าลงว่า ซึ่งจัดให้พระยาเพ็ชรบุรีไปอยู่ที่เมืองสายนั้นก็ชอบด้วยราชการดีอยู่แล้ว พระยาเพ็ชรบุรีจะได้จัดแจงระวังราชการข้าง ๙ หัวเมืองยอกกล่าวเข้ามาให้รู้เนื่อง ๆ แต่คิดทำให้เป็นกิติศัพท์เล่องฦาไปว่า พระยาเพ็ชรบุรียกออกไปอยู่ที่เมืองสายนั้น ยกไปอยู่ด้วยราชการเมืองกลันตัน ให้เมืองกลันตันรู้จะได้ร้อนตัวกลัวลงบ้าง ครั้นแก้หนังสืออ่านถวายจบแล้ว ทรงตรัสว่า เอาเถิดดีแล้ว แต่จดหมายลงเป็นจดหมายของเจ้าพระยาพระคลังออกมาด้วยอีกฉบับเถิด ว่าออกมาว่าการซึ่งจะจัดแจงครอบครัวนั้น อย่าเพ่อเห็นแก่ผลแก่ประโยชน์ซึ่งจะให้เป็นหลวงเป็นบำเหน็จกับทแกลัวทหารก่อน อย่าเพ่อทำเข้าเป็นอันขาดที่เดียว คิดการข้างเมืองกลันตันเสียให้แล้วก่อน จึงค่อยจัดแจงครอบครัวต่อภายหลัง ข้าง ๙ หัวเมืองนั้น ก็ดูคิดแต่เกลี้ยกล่อมให้ออกมาอยู่ตามบ้านเมืองให้สิ้นเถิด นิ่วไหน

ร้ายก็ตัดเอาแต่ที่ว่าร้าย อย่าทำมูมมามให้เกิดมุงมากการต่อไปได้ ถ้าจะทำก็ทำเอาที่เมืองไทรเสียให้สิ้นจึงจะชอบ แล้วทรงตรัสกับกรมหลวงรักษ์รณเรศว่า การเมืองกลันตันนั้นไม่พอที่จะเป็นเลย เพราะเจ้าพระยานครที่เดียว รับเอาตัวอ้ายพระยาโกยออกมา แล้วกลับปล่อยมันไปให้มันเป็นขึ้นได้ ครั้นเป็นขึ้นแล้วพระยากลันตันมีหนังสือให้ไปช่วยก็นิ่งเสีย จะว่ากระไรก็ไม่ว่า เป็นอย่างนี้ไปได้ ปลาดพระไทยนักหนาที่เดียว ข้างกองทัพใหญ่มีหนังสือให้หลวงสรเสนีลงไป ก็ว่าแต่ความปลายไปทั้งนั้น จะว่าให้เป็นทำนองไล่ถามขู่รู่ลงไปบ้างก็ไม่มี คิดการหมิ่นไปเสียที่เดียว กรมหลวงรักษ์รณเรศกราบทูลว่า การซึ่งคิดให้ลงไปเมืองกลันตันนั้น เห็นจะเป็นด้วยคิดการยังไม่ถนัดด้วยไม่ได้ทรายกระแสพระราชดำริห์ ทรงพระสรวลตรัสว่า จะมาโทษว่าไม่ได้ฟังกระแสพระราชดำริห์อย่างไร เมื่อยังอยู่ณกรุง ฯ ก็ได้ความกลันตันมาแต่เท่านั้น หารู้ว่าใครต่อใครวิวาทกันไม่ เมื่อออกมาถึงสงขลาแล้วรู้การอย่างไร ก็สุดแต่คิดจัดแจงไปตามการให้ดีจึงจะชอบ แล้วทรงตรัสว่า ซึ่งให้หลวงสรเสนีลงไปนั้นก็ดีอยู่แล้ว ถ้าหลวงสรเสนีลงไปถึง การซึ่งรบวิวาทกันนั้นก็เห็นจะค่อยซาช้าวันลงได้บ้าง พอจะทันคิดจัดแจงให้ติดตามลงไปได้ การทั้งนี้ก็เป็นเหตุด้วยอ้ายพระยาโกยคนเดียว คิดจับเอาตัวอ้ายพระยาโกยเสียให้จงได้ การก็จะแล้วกันเท่านั้น แล้วรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายนว่า ดูเร่งให้มัน

ริบกลับออกมาโดยเร็ว ขอเงินให้ไปซื้อเสบียงกินเอาข้างน่าเถิด ผู้คนมันมาด้วยกันมากน้อยอย่างไร จะให้สักชั่ง ๑ สัก ๑๐ ตำลึงก็ให้เถิด มันจะได้กลับออกมาโดยเร็ว กระแสพระราชดำริห์กับข้อความจดหมายเข้าคุณหายนประการใด ก็แจ้งมาในหนังสือแลจดหมายนั้นแล้ว ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ เพลาเช้า รับสั่ง ๆ เข้าคุณหายนว่า จดหมายซึ่งจะให้ขุนฤทธิรณไกรกลับออกมานั้น คิดเอาความเมืองตรังกานูใส่ลงสักน่อย ดูกำชับออกไปให้ดี ว่าซึ่งจะคิดขัดแขงการเมืองกลันตันนั้น ให้คิดระวังการข้างเมืองตรังกานูกะมาหมันด้วย อย่าให้มีความประมาท อุส่าห์ตริตรองการให้รอบคอบจงมาก แล้วรับสั่งว่า ริบจดหมายให้มันเร่งออกมาโดยเร็วเถิด ฯ

๏ ณวันเดือน ๖ แรม ๑๕ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ทรงตรัสไปด้วยเรื่องฝิ่นที่เรือหมื่นจงสรสิทธิ ขุนพิทักษ์สงคราม ซึ่งถือออกเมืองสงขลาเข้าไปว่าจีนนายเรือเอามาลุแก่โทษแต่ ๔ ก้อน เอาไปเที่ยวซื้อขายมาก โปรดให้ถือหนังสือตอบออกมา ก็หาใคร่มาเร็วไม่ เที่ยวทวงเงินค่าฝิ่นช้าอยู่ รับสั่งให้มาตามเอาตัวที่ปากน้ำ จะให้ลงพระราชอาญาก็ไม่พบ ได้ความว่าใช้ใบมาแต่ณวันเดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๗ ขึ้นค่ำ ๑ เวลาเช้า รับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายบนว่า เรือเข้าไปแต่เมืองสงขลาแล้วคงมีผึ้นเข้าไปทุกลำ ให้คอยไล่เลี่ยงขับเอาผึ้นเสียให้หมดจงได้ เจ้าคุณหายบนกราบทูลว่า ถ้าท้าวพระกรุณายังไม่ทราบหนังสือแล้ว เรือเข้าไปจากสงขลาก็คงจะมีผึ้นเข้าไปทุกลำ ถ้าทราบหนังสือแล้ว ยังมีเรือเอาผึ้นเข้าไปจากสงขลาได้ก็ไม่พ้นผิดหามิได้ ทรงตรัสว่า ถ้าจะเอาผิดต่อรู้หนังสือแล้วจึงจะเอาผิดได้ ฯ

๏ แต่รับสั่งกรมหลวงรักษ์รณเรศ สั่งให้ข้าพเจ้าจดหมายออกมาว่า ด้วยท้าวพระกรุณามีหนังสือเข้าไปกราบทูลนั้นทรงทรายแล้ว ราชการซึ่งจะคิดจัดแจงเมืองกลันตันประการใด ก็ได้โปรดให้มีหนังสือออกมาแจ้งอยู่แล้ว แลตุวันสนิคนนี้จะดีชั่วประการใดก็ไม่แจ้ง แต่ก่อนก็เห็นว่าเปนคนดีมีพี่น้องนับถือมาก จึงโปรดให้เปนพระยากลันตัน ถ้าพระยากลันตันเปนคนดีจริงก็ต้องคิดรักษาช่วยข้างพระยากลันตัน ถ้าไม่เปนคนดีแล้ว เห็นว่าใครเปนคนดีมีพรรคพวกนับถือมาก ก็สุดแต่คิดหันเหียนไปตามควร จัดแจงให้ชอบด้วยราชการให้ดี ตริตรองเอาตามกระแสพระราชดำริห์นั้นเถิด ถ้าแลจะมีหนังสือเข้าไปกราบทูลอีกแล้ว สั่งให้แต่พระรัตนโกษามีเข้าไปถึงเจ้กรม อย่าให้ท้าวพระกรุณามีเข้าไปเลย เจ้กรมจะได้ทำหนังสือยอกออกมาให้ทราบ แลขุนฤทธิรณไกรนั้นเอาผึ้นเข้าไป ๗ ก้อน เจ้าคุณหายบนเอาตัว

ไว้ชำระไล่เลียงอยู่ ข้อความแจ้งอยู่ในหนังสือคุณพระนายซึ่งมีออกมานั้นแล้ว ฯ

๑ แลกระแสพระราชดำริห์ซึ่งข้าพเจ้าจดหมายออกมาครั้งนี้เปนการเร็ว เข้ากันเก่าใหม่ ได้จดหมายฝากมา ๖ ครั้ง ข้อความขะขาดผิดเพี้ยนประการใด รับพระราชทานพระเดชพระคุณควรมิควรสุดแล้วแต่ขะโปรด จดหมายมาณวันเดือน ๗ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุญเอกศก (จุลศักราช ๑๒๐๑ พ. ศ. ๒๓๘๒) ฯ

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

ฉบับที่ ๙

◎ ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ จดหมายมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ได้นำขึ้นกรายเรียนแต่ท้าวพระกรุณาเจ้าให้ทรายด้วยข้าพเจ้าได้จดหมายฝากออกมากับหมื่นอินทรเสนา ณวันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำครั้ง ๑ รองศุภมาตราเพ็ชรบุรี ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำครั้ง ๑ ขุนฤทธิรณไกร ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำครั้ง ๑ หมื่นจงสรสิทธิ ขุนพิทักษ์สงคราม ณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำครั้ง ๑ หมื่นนิกรญวน ณวันเดือน ๖ แรม ๗ ค่ำครั้ง ๑ นายโตนายหมวดกองญวน ณวันเดือน ๗ ขึ้น ๒ ค่ำครั้ง ๑ เข้ากัน ๖ ครั้ง แจ้งอยู่แต่ก่อนนั้นแล้ว ฯ

◎ ณวันเดือน ๗ ขึ้น ๓ ค่ำ ขึ้น ๔ ค่ำ ขึ้น ๕ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ แต่ณวันเดือน ๗ ขึ้น ๔ ค่ำ เพลาย่ำรุ่งนั้น กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ประชวรพระโรคเหมือนพระองค์ลักขณา ครั้นรุ่งขึ้นณวันเดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ เพลาบ่าย ๔ โมงก็นิพาน ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำ เพลาค่ำ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ท้าวพระกรุณามีหนังสือยอกให้สารวัดญวนเมืองจันทบุรีถือเข้าไปว่า พระยากลันตันมีหนังสือให้เจ๊ะยาปา เจ๊ะสเลหมัน ถือไปถึงเจ้าพระยานคร เจ๊ะยาปา เจ๊ะสเลหมัน มาแวะเข้าที่ปากน้ำเมืองสงขลา ท้าวพระกรุณาทรายความเข้า ให้เอาตัวเจ๊ะยาปา เจ๊ะสเลหมัน ขึ้นมาถามได้ความว่า พระยากลันตันมีหนังสือให้ไปขอกองทัพเจ้าพระยานครหกพัน ให้ยกไปช่วยในเดือน ๖ ให้ทัน ว่าซึ่งเจ้าพระยานครมีหนังสือให้เจ๊ะนุด, นายสังข์,ไปห้ามปรามแต่ก่อนนั้น ตนกูปสาหาฟังไม่ ตนกูปสาว่า อย่าว่าแต่มีหนังสือเขียนด้วยน้ำหมึกมาห้ามปรามเลย ถึงจะเขียนด้วยน้ำทองมาห้ามก็ไม่ฟัง กับว่าพระยากลันตัน ตนกูปสา มีหนังสือมาถึงพระยาสายคนละฉบับ ใจความในหนังสือพระยากลันตันนั้นว่า ตนกูปสา พระยายาโงย คิดจะให้หวันตุงาบุตรพระยายาโงยยกไปทางรแงะ ไปตีวกหลังพระยากลันตัน ว่าขอให้พระยาสายช่วยขัดขวางไว้ แต่หนังสือตนกูปสานั้น ว่ากล่าวมาเหมือนกับหนังสือเดิมที่ให้เข้ามาณกรุง ฯ จึงทรงตรัสถามว่า คนข้างตนกูปสามันมีเท่าไร จึงให้มาขอกองทัพเจ้าพระยานครหกพัน เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า คนข้างตนกูปสา, พระยายาโงย,นั้นมีเก้าพัน ทรงตรัสว่า จะเอาคนมาแต่ไหนนักหนา มันว่าเห็นมากนัก จะมีอยู่ทั้งพวกตนกูปสาหมดด้วยกันก็ราวสักสี่พันห้าพันเท่านั้น เปนกระไร มันขึ้นมา กำปั่น

หลวงสรเสนีไปถึงแล้วฤๅยัง มันรู้ข้างฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เงียบอยู่ หาได้ยินว่าลงไปถึงไม่ ทรงตรัสว่า เห็นจะลงไปยังไม่ถึง เมื่อมันขึ้นมานั้นมาพบกำปั่นที่ไหนข้างฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ไม่พบหามิได้ ทรงตรัสถามว่า ก็คิดจัดแจงกันอย่างไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ท้าวพระกรุณาจะคอยฟังความหลวงสรเสนีกลับขึ้นมาก่อน ทรงตรัสว่า จะทรงคิดสั่งเสียบัญชาการออกมาแต่กรุง ฯ เล่า ทางก็ไกลหาทันไม่ ยอกเข้าไปก็แต่พอได้ทรงฟังเล่นสบาย ๆ เท่านั้นเอง แล้วรับสั่งว่า เอาหนังสือยอกมาอ่านไปเถิด ครั้นหลวงสุรินทามาตย์อ่านขึ้นว่า ข้าพระพุทธเจ้า พระยาศรีพิพัฒน์ยอกมา ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรายใต้ฝ่าลอง ฯ นั้น ทรงตรัสถามว่า เจ้าพระยายมราชยังไม่ออกมาถึงดอกฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ยังไม่ถึงหามิได้ ทรงตรัสถามว่า มันเข้าไปพบปะอยู่ที่ไหนข้างฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เมื่อสารวัดไปจากปากน้ำสงขลา พบเรือกองทัพใช้ใบมาขวนจะถึงปากน้ำเมืองสงขลาเมื่อวันเดือน ๒ แรม ๑๐ ค่ำ ๘ ลำ ว่าเห็นเปนสำเภาอยู่ลำ ๑ ทรงตรัสว่า เห็นเปนสำเภาอยู่ลำ ๑ ก็เปนเรือเจ้าพระยายมราช ป่านนี้ก็เห็นจะถึงเสียหลายวันแล้ว เปนกระไร มันพบเรือต่อเข้าไปที่ไหนข้างอีกฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า พบที่ปราณอีกลำ ๑ เปนเรือหมื่นจงสรสิทธิที่ถือหนังสือออกมาแต่กรุง ฯ ทรงตรัสถามว่า จำนวนเรือกองทัพ

จะยังไม่ถึงอยู่สักกี่ลำ พระนรินทร์กรายทูลว่า ยังอยู่ ๓๑ ลำ ทรงตรัสว่า ไปอยู่ที่ไหนจึงไม่ใคร่ไปถึงเข้าได้เลย แล้วรับสั่งว่าอ่านต่อไปเถิด ครั้นอ่านไปถึงที่ข้อว่า หลวงวิจารณ์เดินยกมาถึง ทรงตรัสว่า นอกรีตจะเดินยกเปล่า ๆ ผู้คนจะยับเยินเสียหมด จะมาเรือไม่ได้ฤๅอย่างไร เจ้าคุณหาญนกรายทูลว่า เรือยิ่มนั้นผูไป เอาเกยขึ้นจัดแจงทำอยู่ ให้ขุนศรีสังหารคอยคุมเรือมาข้างหลัง แล้วอ่านหนังสือยอกถวายต่อไป ครั้นอ่านจบแล้ว ทรงตรัสว่า เปล่าทีเดียว จะคิดจัดแจงให้ลงไปทำเป่นขู่เข็นไว้พอให้ร้อน ๆ ข้างก็ไม่มี คิดการช้าไปเสียหมดแล้ว กว่าจะจัดแจงให้ลงไปจะไปทันการที่ไหน เจ้าคุณหาญนกรายทูลว่า เมื่อสารวัดเข้าไปนั้น ท้าวพระกรุณาจัดแจงจะให้พระยาสายยกลงไปเมืองสายก่อน ให้คิดระวังการข้างเมืองกลันตัน แลชำระครอบครัวที่เข้าด้วยกับพวกขบถเมืองไทร แล้วจะให้พระยาเพ็ชรบุรียกตามลงไป ทรงตรัสว่า ถ้าคิดจัดแจงให้ลงไปทันการขู่ ๆ ไว้ได้ ก็จะร้อนตัวกลัวลงข้าง จะหาอาจมารบสู้กับกองทัพกรุง ฯ ไม่ แล้วทรงตรัสถามว่า เจ๊ะยาปา เจ๊ะสเลหมัน ได้ออกจากสงขลาไปเมืองนครเมื่อไร เจ้าคุณหาญนกรายทูลว่า ได้ไปก่อนน่าสารวัดเข้าไป ๕ วัน ทรงตรัสว่า การเมืองกลันตันไม่พอที่จะเป่นเลย เพราะเจ้าพระยานครทีเดียว แล้วทรงตรัสว่า เอาอะไรเข้ามาจ้องทำท่าทางอยู่ จะอ่านอะไร เจ้าคุณหาญนกรายทูลว่า คำให้การกับคำซัก รับสั่งว่า เอามาอ่านไปเถิด

ครั้นอ่านไปถึงที่ข้อว่า พระยากลันตันมีขึ้นใหญ่น้อยมีดินดำนั้น ทรงตรัสว่า มีขึ้นใหญ่น้อยดินดำก็มากอยู่ถึงเท่านั้น มันจะมาทำไมได้ เห็นจะยังหาทำเอาเมืองกลันตันยับเยินได้เร็ว ๆ ไม่ แล้วทรงตรัสถามว่า คนข้างพระยากลันตันว่ามีอยู่เท่าไร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า มีอยู่ห้าพัน ทรงตรัสว่า พระยากลันตันจะได้คนก็แต่คนอยู่ในบ้านเมืองนั้นเองจึงมีน้อย ข้างตนกูปสา, พระยายาโงย,มีมากนั้น ก็เห็นจะได้คนที่นอกเมือง ยรรดาที่อยู่นอกเมืองแล้ว มันก็คงกวาดเอามาเป่นพวกหมดนั่นแหละ แล้วทรงตรัสกับเจ้าคุณหาบว่า ไหน ๆ ก็เป่นแม่ทัพออกมาแล้ว จะถือว่าจะมาขัดแขงแต่การเมืองไทร การเมืองกลันตันจะรอฟังกระแสพระราชดำริห์ก่อนนั้น ทางก็ไกลจะทันฤๅ การอย่างนี้ก็อยู่ในแม่ทัพสิ้น อย่างไร ๆ ก็สุดแต่คิดผ่อนปรนจัดแจงไปให้ทันท่วงทีก่อนจึงจะชอบ ครั้นอ่านคำให้การคำซักถวายจบแล้ว ทรงตรัสว่า ไม่พอที่พอทางเอาเลย น้อยพระไทยเจ้าพระยานครนักหนา เพราะปล่อยอ้ายพระยายาโงยไปที่เดียว การจึงเป่นมากมายไปได้ จึงรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหาบนว่า มีหนังสือตอบออกมาให้มีหนังสือไปถึงเจ้าพระยานครว่า จะมาบอกป่วยเจ็บอยู่นั้นไม่ได้ ให้มาช่วยคิดราชการให้จงได้ การเมืองกลันตันเป่นของเจ้าพระยานครอยู่ การจะควรประการใดก็สุดแต่พระยาศรีพิพัฒน์ เจ้าพระยานคร จะคิดอ่านเฉิด สุด แต่อย่าให้เมืองกลันตันหลุดลอยไปอื่นได้ แลซึ่งจะมีหนังสือว่า

กล่าวขัญชาการออกมาให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้เล่าทางก็ไกล จะออกมาทันการได้ที่ไหน จะได้ก็แต่มีหนังสือว่ามาอย่างนั้นแหละ ถ้าโดยว่าคิดจัดแจงไปไม่ทัน ข้างฝนกูปสา,พระยาขาโงย,ทำเอาพระยากลันตันยับเยินแพ้ไป ได้เมืองกลันตันแล้ว พระยาโงยก็จะกำเริบตั้งตัวเป็นเจ้าเมืองคิดหาที่พึ่งอื่น การเป็นไปอย่างนี้แล้ว ก็ยกทัพใหญ่ออกไปปราบปรามทำเอาเสียให้รายคายที่เดียว ถ้าเห็นว่าใครควรจะจัดแจงตั้งให้รักษาเมืองกลันตันได้ ก็ให้บอกเข้าไปให้ทรงทราย สุดแต่คิดอย่าให้เมืองกลันตันหลุดลอยไปอื่นได้นั้นเถิด ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง การเป็นมากมายขนาดอย่างนี้แล้ว จะคิดยกกองทัพใหญ่ลงไปทำเอาไม่ได้ที่เดียวฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ยกลงไปทำได้ถึงการจะมากมายอย่างไร ยกคนข้างเมืองนครเสีย คิดเอาแต่คนเมืองสงขลา คนข้าง ๙ หัวเมือง กับทัพกรุง ฯ ยกลงไปก็พอทำ ทรงตรัสว่า กระนั้นสิ คนข้างนครอย่าคิดเอาเขาเลย กะให้เขาอยู่ประจำน่าที่รักษาข้างการเมืองไทรเถิด ถ้ามีการขึ้นอีกอย่างไร ก็ให้เขาคอยอยู่สู้รบรับการข้างน่าที่เมืองไทรที่เดียว คิดว่ากล่าวหารีออกไปดู ถ้าเห็นว่าผู้คนเท่านั้นจะยกลงไปทำเมืองกลันตันไม่พอฤๅอย่างไร ถ้าไม่พอแล้วก็บอกเข้าไป จะได้จัดแจงกองทัพเพิ่มเติมออกมาให้พอ แล้วทรงตรัสเล่าความเมืองกลันตันให้พระยาราชสุภาวดีฟังว่า การเมืองกลันตันครั้งนี้ เพราะทรงเชื่อเจ้าพระยานครที่เดียว เจ้า

พระยานครว่าไม่เปนไร ๆ รับเอาตัวพระยายาโงยไปแล้วปล่อยให้หนีไป การจึงเปนอย่างนี้ไปได้ เปนกระไรพระยาราชสุภาวดีรู้ความแล้วฤา พระยาราชสุภาวดีกราบทูลว่า พึ่งทราบเพลาวันนี้ รับสั่งว่า ยังไม่รู้ก็ดูไถ่ถามเสียให้รู้บ้าง แลเพลาค่ำวันนั้น อ่านหนังสือยอกกับคำให้การคำซักถวายจบลงก็พอเพลา ๒ ยาม ทรงตรัสไปจนเพลา ๗ ทุ่มเศษจึงเสด็จขึ้น หาได้อ่านต้นหนังสือพระยากลันตันแลหนังสือตนกูปสาซึ่งมีไปถึงพระยาสายนั้นถวายไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ เพลาค่ำ เจ้าคุณหาบนกราบทูลถวายร่างหนังสือซึ่งจะตอบ ให้สารวัดถืออกมา ทรงตรัสว่า ทำแล้วเร็วนักหนา เอามาว่าไปเถิด ครั้นอ่านร่างหนังสือถวายจบลง ทรงตรัสว่าเออ ดีแล้ว,เอาเถิด แต่ก่อนก็ได้มีหนังสือให้หมื่นนิกรญวนจันทบุรีถืออกมาครั้ง ๑ ให้นายโตนายหมวดกองญวนถืออกมาครั้ง ๑ ความก็แจ้งอยู่แต่ก่อนบ้างแล้ว จะว่ากล่าวทรงบัญชาการจัดแจงออกมาอย่างไรก็ไม่ได้ จะได้ก็แต่มีหนังสือว่ากล่าวออกมาอย่างนี้แหละ เอาหนังสือส่งให้รีบออกมาโดยเร็วเถิด แล้วทรงตรัสถามว่า จะให้ใครถือหนังสือออกมา เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า จะให้สารวัดญวนจันทบุรีที่เข้าไปถือหนังสือกลับออกมา ทรงตรัสว่าเออ เอาส่งให้มันเร่งออกมาเถิด ดูขอเงินให้มันไปซื้อเสบียงกินด้วย มันจะได้มีใจเร่งออกมาถึงเสียเร็ว ๆ แล้วทรงตรัสถามว่า พวกกอง

ญวนซึ่งให้ออกมาเมื่อวานซืนนี้ มันได้ออกมาเมื่อไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เดิมจะให้ออกมาณวันเดือน ๗ ขึ้นค่ำ ๑ ก็ช้าอยู่ด้วยขุนฤทธิรณไกรเอายาฝิ่นเข้าไป ได้ให้แต่นายหมวดออกเรือมาจากกรุง ฯ ณวันเดือน ๗ ขึ้น ๒ ค่ำ ขุนฤทธิรณไกรนั้น เอาตัวไว้รับพระราชทานไล่เลี่ยงต่อไปแล้ว ก็ว่าไม่มีฝิ่นอีกหามิได้ มีแต่ ๗ ก้อนเท่านั้น คิดด้วยเกล้า ฯ จะรับพระราชทานให้ออกมากับเรือสารวัดด้วยครานี้ ทรงตรัสว่าเออ ให้มันออกมาเถิด จะไปเอาโทษเอาทัณฑ์อะไรกับมันเล่า จะถามเอาแต่ฝิ่นเสียให้หมดเท่านั้น เมื่อมันว่าไม่มีจริงแล้วก็ส่งให้มันกลับออกมาจะได้ใช้สอย การข้างน่ายังมีมากอยู่ แล้วทรงตรัสถามว่า ก็เรืออ้ายสารวัดเข้าไปนี้ไล่เลี่ยงถามมันแล้วฤๅ มันเอาฝิ่นเข้าไปบ้างฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ไล่เลี่ยงถามดูแล้ว ว่าไม่มีเข้าไปหามิได้ รับสั่งว่า ดูจัดแจงให้มันเร่งออกมาเร็ว ๆ เถิด ปานนี้ก็ยังจะคอยฟังการอยู่นั่นแหละ ราชการข้างเมืองกลันตันนั้น กระแสพระราชดำริห์โปรดประการใด ก็แจ้งมาในหนังสือตอบทุกประการแล้ว ฯ

◎ แลราชการซึ่งโปรดให้ท้าวพระกรุณาเจ้ายกทัพใหญ่ออกมาปราบปรามฝ่ายหัวเมืองปากใต้ครั้งนี้ ข้าพเจ้ารับพระราชทานฟังดูถ้ามีราชการข้างปากใต้ขึ้นครั้งใด กระแสพระราชดำริห์ก็โปรดรวมราชการมากขึ้นทุกครั้ง หวังพระไทยอยู่ในนี้ทั้งสิ้น ทรงตรัสว่า ไหน ๆ ก็เป็นแม่ทัพใหญ่ออกมาแล้ว ราชการจะมีขึ้น

แห่งใดมากน้อยประการใด ก็สุดแต่คิดจัดแจงไปให้อยคอยผ่อนปรนทำให้ชอบราชการสำเร็จทันท่วงทีได้นั้นเถิด แลซึ่งท้าวพระกรุณายอกให้ขุนฤทธิรณไกร สารวัดญวนเมืองจันทบุรีถือเข้าไป ด้วยราชการเมืองกลันตัน ๒ ครั้งนั้น หาสู้ได้ทรงพระสรวลตรัสไม่ ทรงตรัสทบทวนถึงแต่เจ้าพระยานครหลายครั้ง ทรงพระวิตกไปด้วยการเมืองกลันตันว่า การจะเปนมากมายไปเสียแล้ว ถ้าท้าวพระกรุณาคิดจัดแจงลงไปทันทำเอาเรียบร้อยเสียได้แล้ว จะสิ้นทรงพระวิตกสบายพระไทยลงทีเดียว ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ ๑ ขึ้น ๙ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

๏ แลกระแสพระราชดำริห์ซึ่งข้าพเจ้าจดหมายออกมานี้ ข้าพเจ้าได้จดหมายฝากออกมา เข้ากันเก่าใหม่ ๗ ครั้ง ข้อความจะขาดผิดเพี้ยนควรมิควรประการใด รับพระราชทานพระเดชพระคุณแล้วแต่จะโปรด จดหมายมาณวัน ๔ เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุญเอกศก (จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒ ฯ

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

ฉบับที่ ๙

๏ ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ จดหมายมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ได้นำขึ้นกรายเรียนแต่ท้าวพระกรุณาเจ้าให้ทรายด้วยข้าพเจ้าได้จดหมายฝากออกมากับขุนอินทรเสนา ณวันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำครั้ง ๑ รองศุภมาตราเพ็ชรบุรี ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำครั้ง ๑ ขุนฤทธิรณไกรญวน ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำครั้ง ๑ หมื่นจงสรสิทธิตำรวจ ณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำครั้ง ๑ หมื่นนิกรญวน ณวันเดือน ๖ แรม ๗ ค่ำครั้ง ๑ นายโตนายหมวดกองญวน ณวันเดือน ๗ ขึ้น ๒ ค่ำครั้ง ๑ ขุนฤทธิรณไกรญวน ณวันเดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำครั้ง ๑ เข้ากัน ๗ ครั้ง แจ้งอยู่แต่ก่อนนั้นแล้ว ฯ

๏ ณวันเดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ขึ้น ๑๑ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า ท้าวพระกรุณามีหนังสือยอก ให้ขุนเทพอาญากรม

การเมืองสงขลาถือเข้าไปว่า เรือนายทัพนายกองออกมาถึงตั้งแต่ณวันเดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ไปจนณวันเดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ยก ๑๕ ลำ เข้ากันเก่าใหม่เปนเรือออกมาถึงแล้ว ๔๐ ลำ คน ๓๔๐๙ คน กับให้ขุนเทพอาญาคุมครัวพวกซึ่งไปเข้าด้วยกับพวกขบถเข้าไปชายหญิงใหญ่น้อย ๑๐๕ คน จึงทรงตรัสถามว่า ๆ ความอะไรเข้าไปอีกด้วยฤๅไม่ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ไม่มีความอะไรหามิได้ ทรงตรัสว่า จนปานนี้แล้วเรือกองทัพยังไม่มาถึงหมดทีเดียวหนอ เปนกระไร เรือเจ้าพระยายมราชไปถึงแล้วฤๅยัง เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ยังไปไม่ถึงหามิได้ ทรงตรัสถามว่า มันเข้าไปพบเรือที่ไหนบ้างฤๅไม่ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ขุนเทพอาญาเข้าไปนั้นไปฤก หาพบปะเรือกองทัพที่ไหนไม่ ไปถึงอ่าวเมืองชุมพรว่าพบเห็นเปนเรือยาวแล่นไปลำ ๑ เห็นจะเปนเรือจมื่นราชามาตย์ซึ่งออกมา ทรงตรัสว่า เปนอย่างไรหนอจึงไม่ใคร่จะมาถึงหมดได้เลย จะยังอยู่ที่ไหนบ้างอย่างไรก็ไม่รู้ แล้วทรงตรัสถามว่า อยู่ดีอยู่ดอกฤๅ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ท้าวพระกรุณาอยู่ดีอยู่ ทรงตรัสถามว่า ครัวซึ่งเอาเข้าไปนั้นเปนคนที่ไหน เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า เปนคนเมืองนะบ้าง เมืองเทพาบ้าง เมืองตานีบ้าง ว่าเปนคนเมืองไทรก็มีบ้าง ทรงตรัสว่า เปนคนเมืองไทรก็มีด้วยฤๅ จำนวนคนเมืองไทรได้มาเท่าไร มีเปนหางว่าวทำเปนราย ๆ ส่งเข้าไปด้วยฤๅไม่ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ไม่มีหางว่าวส่งเข้า

ไปหามิได้ ถามขุนเทพอาญาว่า คนเมืองไทรก็มีเข้าไปอยู่ข้าง แต่หาทราบว่าเท่าไรไม่ รับสั่งว่า เอาหนังสือยอกมาว่าไปเฉิด แลความข้างต้นหนังสือยอก ซึ่งยกเอากลเมืองกลันตันที่ให้ขุนสารวัดถือเข้าไปครั้งก่อนใส่ลงยอกเข้าไปนั้น เจ้าคุณหาบนสั่งไม่ให้อ่าน ให้หลวงทิพอักษรเสมียนตรากลาโหมวังน่าอ่านถวายแต่ว่า ด้วยได้บอกให้ขุนสารวัดถือเข้าไปครั้งก่อนว่า พระยากลันตันมีหนังสือให้เจ๊ะยาป่า เจ๊ะสเลหมัน มาขอกองทัพเจ้าพระยานคร กับได้ส่งคำแปลต้นหนังสือพระยากลันตัน แลต้นหนังสือซึ่งมีมาถึงพระยาสายทั้ง ๒ ฉบับแจ้งอยู่แต่ก่อนนั้นแล้ว ครั้นบอกให้ขุนสารวัดถือเข้าไปแล้ว เรือนายทัพนายกองออกมาถึงอีก แล้วอ่านตามหนังสือยอกซึ่งมีรายลำเข้าไป ครั้นอ่านไปถึงที่ข้อว่า เรือพระยาอภัยพิพิธ เรือพระรัตนโกษา ออกมาถึงทรงตรัสว่า พึ่งออกมาถึงคราวนี้ดอกฤๅ คิดว่าออกมาถึงเสียแต่ก่อนแล้วเล่า ครั้นอ่านหนังสือยอกถวายจบแล้ว ทรงตรัสถามว่า ตรอยครัวที่เอาเข้าไปนั้น มาตามทางมันดีอยู่หมดฤๅ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า เข้าไปตามทางบ้วยตายเสีย ชายสกรรจ์ ๑๙ คน ชายหญิงใหญ่น้อย ๕ คน เข้ากัน ๒๔ คน ทรงตรัสถามว่า มันบ้วยอะไร มันบ้วยอดผื้นดอกกระมัง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า บ้วยให้ลงไปด้วยอดผื้น ว่าคนที่เข้าไปรับพระราชทานผื้นเสียมาก ทรงตรัสว่า มันเปนดงผื้นอยู่แล้วมันจะพึ่งฤๅ แล้วทรงตรัสถามว่า คิดจัดแจงการอย่างไรบ้างฤๅไม่

เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ท้าวพระกรุณายังกอยเจ้าพระยายมราช
อยู่ ถ้าเจ้าพระยายมราชออกมาถึงแล้ว จะยกลงไปเมืองไทร
ทรงตรัสว่า ยกลงไปข้างไหน ต้องคิดการเมืองกลันตันเสียให้
แล้วก่อนจึงจะไปได้ จะไปทั้งการเมืองกลันตันเสียนั้นจะได้ฤๅ
แล้วทรงตรัสถามว่า คิดจัดแจงการข้างเมืองกลันตันอย่างไรบ้าง
เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ยังรอคอยพึ่งท้องตราอยู่ ทรงตรัสว่า
จะคอยพึ่งท้องตรานั้นทางใกล้อยู่ฤๅ ทางก็ไกล กว่าจะออก
มาถึงจะใคร่ทันการงานได้ที่ไหน เปนกระไร เรือที่ให้ถือ
หนังสือออกมาด้วยการเมืองกลันตันนั้น ยังไม่มีใครมาถึงบ้าง
ทีเดียวฤๅ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ถามขุนเทพอาญาว่ายัง
ไม่มีใครมาถึงหามีได้ ทรงตรัสว่า มีหนังสือให้ถือออกมา
ด้วยการเมืองกลันตันนั้น เรือหมื่นนิกรญวนก็ครั้ง ๑ เรือนาย
โตนายหมวดญวนก็ครั้ง ๑ เรือขุนสารวัดก็ครั้ง ๑ เปน ๓ ครั้ง
แล้ว เรือที่มาก่อนป่านนี้จะไม่ถึงบ้างทีเดียวฤๅอย่างไร เจ้าคุณ
หายนกรายทูลว่า ป่านนี้เห็นจะถึงบ้างแล้ว แล้วทรงตรัสถาม
ขุนเทพอาญาว่า พวกนายทัพนายกองที่ออกมาถึงแล้ว อยู่ดี
อยู่ด้วยกันหมดฤๅ พระนรินทร์กรายทูลว่า อยู่ดีอยู่ด้วยกัน
ทั้งสิ้น ทรงตรัสถามว่า เปนกระไร เข้าปลาของมีซื้อขายกัน
มีบริบูรณ์อยู่ฤๅ พระนรินทร์กรายทูลว่า เข้านั้นมีพอเจือจานกัน
รับพระราชทานได้อยู่สัก ๕ เดือน แต่พลูนั้นซื้อขายกัน ๓ กำ
สลึง ทรงพระสรวล ตรัสกับเจ้าคุณหายนว่า พลูข้างนอกก็

แพงอยู่แล้ว ยังหาพลูฝากเข้าไปถวายเป็นกำนันอีกเล่า แล้วทรงตรัสถามว่า ไพร่บ้านพลเมืองนั้นเป็นกระไร ออกมาอยู่ตามบ้านเรือนหมดแล้วฤๅยัง พระนรินทร์กรายทูลว่า ออกมาอยู่ตามบ้านเรือนแล้วสักส่วน ๑ ยังสัก ๒ ส่วน ทรงตรัสถามว่า เป็นแขกฤๅไทย พระนรินทร์กรายทูลว่า ไพร่บ้านพลเมือง ทรงตรัสว่า นอกอย่างที่เดียว ถามว่าแขกฤๅไทย เอาไพร่บ้านพลเมืองอะไรมาว่า พระนรินทร์กรายทูลว่าเป็นไทย ทรงตรัสว่า ทำไมมันจึงไม่ใคร่เข้ามาอยู่ตามบ้านเรือนหมดได้เลย เห็นมันจะกลัวเอาตัวไปทัพ มันก็เที่ยวหลบหลีกอยู่ในป่านั่นเอง เป็นกระไร ข้างแขกนั้นเข้ามาอยู่ตามบ้านเมืองหมดแล้วฤๅยัง พระนรินทร์กรายทูลว่า ยัง ๒ ส่วน เข้ามาอยู่ตามบ้านเมืองแล้วสักส่วน ๑ ทรงตรัสว่า มันยังกลัวอะไรที่ไหนอยู่อีก จนป่านนี้แล้วยังไม่ใคร่เข้ามาอยู่ตามบ้านเมืองอีกเล่า จะพากันอดอยู่ในป่ายับเยินเสียนั่นเอง แล้วทรงตรัสถามว่า เป็นกระไร ข่าวดอกไม้เงินทองเมืองตรังกานูได้ความอย่างไรบ้าง พระนรินทร์กราบทูลว่า ดอกไม้เงินทองนั้นเอาขึ้นมาไว้ที่เมืองสงขลาแล้ว แต่เครื่องราชบรรณาการนั้น ให้คนลงไปเตือนอยู่ ยังหากลับขึ้นมาไม่ ทรงตรัสว่า จนป่านนี้แล้วมันจะมาเมื่อไรอีกเล่า แล้วรับสั่งๆ พระยาราชสุภาวดีว่า ดูรับเอาจำนวนครอบครัวที่ส่งเข้าไป มอบให้พระยาราชวังสรรค์รับเอาไปพักไว้ที่ไหน แต่พอให้มันสบายก่อนเถิด จะเอาไปให้กับใครได้ จะมีเข้าไป

มากน้อยอย่างไร ก็มอบให้เป็นข่าวพระยาราชวังสรรค์หมดนั่นแหละ แล้วรับสั่ง ๆ พระยาราชวังสรรค์ว่า ที่สุเหร่ามีกว้างขวางอยู่พอจะผ่อนพักไว้ได้ ก็รับเอาพักไว้ พอให้มันสบายก่อนเถิด พระยาราชวังสรรค์กราบทูลว่า ที่สุเหร่าคลองนางหงษ์ก็กว้างขวางอยู่ พอจะพักอยู่ได้ รับสั่งว่าเออ เอาพักไว้ที่ในนี้ก่อนเถิด ที่มันไข้เจ็บอยู่ก็ดูขอหมอไปรักษาพยาบาลมันด้วย พระยาเทพกับพระยาราชวังสรรค์อุส่าห์เอาใจใส่ดูแลเบิกเข้าปลาอาหารให้มันกิน อย่าให้มันอดอยากซวดโซได้ ถ้าข้างน่ามีครอบครัวส่งเข้าไปอีกมากมายแล้ว จึงค่อยจัดแจงเอาไปตั้งที่แสนแสบข้างนอกที่เดียว ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เพลาค่ำ ทรงตรัสถามพระยาราชวังสรรค์ว่า จัดแจงรับเอาครัวขึ้นพักไว้หมดแล้วฤๅ พระยาราชวังสรรค์กราบทูลว่า รับเอาขึ้นพักไว้แล้ว เปนชายสกรรจ์ ๓๓ สัมโนครัว ๔๘ เข้ากัน ๘๑ คน ป่วยตายเสียกลางทาง ชายสกรรจ์ ๓๙ สัมโนครัว ๕ เข้ากัน ๒๔ คน ทรงตรัสถามว่า มันยังป่วยเจ็บมีอยู่อีกบ้างฤๅไม่ พระยาราชวังสรรค์กราบทูลว่า ยังมีอยู่บ้าง รับสั่งว่าดูเอาใจใส่ขอหมอไปรักษาพยาบาลอย่าให้มันตายไปเสียได้ มันเปนก็เพราะโทษมันอดผื่นนั่นแหละ ขอเอามูลผื่นไปเจือยาให้มันกินเข้าไปมันก็คงจะหายสิ้น แล้วทรงตรัสถามว่า มีเปนคนเมืองไทรเข้ามาเท่าไร พระยาราชวังสรรค์กราบทูลว่า เปนคนเมืองไทร ชายสกรรจ์

๓๕ ๔๕ คน เมืองตาน ชายสกรรจ์ ๗ สัมโนครัว ๘ ๑๖ คน เข้ากันชายสกรรจ์ ๓๓ สัมโนครัว ๔๘ ๘๓ คน รับสั่งว่าอุส่าห์กูแลรักษามันไว้ให้ดี ถ้ามีเข้าไปอีกมากมายแล้ว จึงจัดแจงให้ออกไปตั้งบ้านเรือนอยู่นอกที่เดียว ฯ

◎ ณวันเดือน ๗ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรมค่ำ ๑ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๗ แรม ๒ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ท้าวพระกรุณามีหนังสือยอกให้จีนถกถือเข้าไป ทรงตรัสถามว่า บอกเข้าไปด้วยราชการอะไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ด้วยราชการเมืองกลันตัน ทรงตรัสถามว่า เรือที่ให้ถือหนังสือออกมาด้วยการเมืองกลันตันนั้น ยังไม่มีใครถึงบ้างเลยฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ยังไม่มีใครถึงหามิได้ ทรงตรัสถามว่า บอกเข้าไปว่ากระไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า บอกเข้าไปว่า พระยากลันตันมีหนังสือให้เชะยาหลันมาขอกองทัพเจ้าพระยานครอีก ว่าตุหวันหลงอาหลีซึ่งเปนพี่น้องกับพระยากลันตันนั้น เปนบุตรเขยพระยายาโงย เมื่อครั้งพระยายาโงยวิวาทกับพระยากลันตันครั้งก่อนนั้น ตุหวันหลงอาหลีคนนี้มาเข้าเปนพวกอยู่กับพระยากลันตัน ครั้นวิวาทกันครั้งนี้ พระยากลันตันให้ไปตั้งรับอยู่ที่ปากน้ำ ก็พาแขกไพร่ไปเข้าเสียกับตนกูปสา พวกตนกูปสา,พระยายาโงยมาตั้งรักษาเอาปากน้ำไว้

ได้ เมื่อเจ๊ะยาหลันมาจากกลันตันนั้น ต้องหลีกมาลงเรือที่บางน้ำเค็ม ว่าณวันเดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำนั้น กำปั่นหลวงสรเสนีเข้าไปถึงปากน้ำ เห็นพระยากลันตันให้ลงมารับแห่เอาหนังสือขึ้นไป แต่จะพูดหาว่ากล่าวกันอย่างไรหาทรายไม่ เจ๊ะยาหลันมาแต่ณวันเดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ทรงตรัสว่า มันมาก็หวิดกันอยู่เท่านั้น หาไม่ก็จะรู้ความที่เดียว แล้วเจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า พระพรหมชิยาลซึ่งไปหาเจ้าพระยานครนั้นก็กลับมาถึงแล้ว ว่าเจ้าพระยานครว่า การข้างเมืองกลันตันนั้น ได้ไล่เลียงคนถือหนังสือพระยากลันตันแล้ว ว่ามีคนอยู่ถึงห้าพัน คำหาต้องกับหนังสือไม่ คนนครก็ลงไปอยู่แล้ว ถ้าการหนักแน่นประการใดก็คงจะมีหนังสือยอกมาถึงเจ้าพระยานคร แต่ที่พระยายาโงย ตนกูปสา กับพระยากลันตันรบสู้กันนั้น เห็นจะหาสู้พระยากลันตันได้ไม่ ครั้นจะคิดให้กองทัพไปช่วย เกลือกพระยายาโงยจะสดุ้งตกใจกลัว หลบหนีไปแดนอังกฤษเสีย ก็จะเสียท่วงทีไป จะต้องคอยฟังหลวงสรเสนีกลับมาก่อนจึงจะคิดต่อไป ท้าวพระกรุณาเห็นว่าพระยากลันตันคับแคบอยู่ จะไว้ใจแก่ราชการมิได้ จัดให้พระยาเพ็ชรบุรีคุมคน ๗๐๐ กับหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์คุมคนสงขลา ๓๐๐ ยกไปณเมืองสาย,เมืองยะหริ่ง,พังราชการเมืองกลันตัน จะได้ให้พระยาสายมีหนังสือไปว่ากล่าวห้ามปราม กับจะได้ชำระครัวซึ่งเข้ากับขบถที่เมืองจนะ เมืองเทพา เมืองตานีด้วย ทรงตรัสถามว่า กำหนดวันจะให้พระยาเพ็ชรบุรีลงไปเมื่อไร

เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ไม่ได้บอกกำหนดวันเข้าไปหามิได้ ทรงตรัสว่า จะให้ยกลงไปอยู่เมืองสาย,เมืองยะหริ่ง,นั้น ทางก็ยังไกลกันกับเมืองกลันตันอยู่ถึงวันหนึ่งคืนหนึ่งห่างนักหนา ได้ยกเข้าไปให้ใกล้เข้ากว่านี้เห็นจะดีทีเดียว กฤติศัพท์จะได้เลื่องฦๅลงไปถึงเร็วๆ ได้ ถ้าการควรประการใด จะได้จัดแจงกันทำทันท่วงที เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ถ้าพระยาเพ็ชรบุรียกลงไปถึงเมืองสายแล้ว ก็เห็นจะทรายลงไปถึงเมืองกลันตัน ผู้คนที่เมืองกลันตันไปมาไม่ขาดหามิได้ ทรงตรัสว่า ถ้าข่าวคราวมันเลื่องฦๅลงไปถึงได้ก็เห็นจะกลัว พอรั้งรอกันลงได้บ้าง แล้วเจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า การข้างเมืองไทร พระยาไทรก็บอกมาว่า ได้จัดเรือให้ลงไปที่เกาะนางกาวี กองทัพจุดเผาเรือพวกอ้ายหวันมาลี่เสีย ว่าอ้ายหวันมาลีลงเรือหนีไปที่ท้ายเกาะ ๔ ลำ แต่อ้ายตนกูหมัดสอัดหนีไปอยู่ที่เมืองแประ ทรงตรัสถามว่า ครอบครัวที่เกาะนางกาวีได้มาฤๅไม่ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ไม่ว่าเข้ามาว่าได้หามิได้ ทรงตรัสว่า ที่สำคัญสิไม่ว่าเข้าไปเล่า เป็นกระไร เจ้าพระยานครมาหาอยู่ที่สงขลาแล้วฤๅยัง เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ให้พระเสนหามนตรีมาหาท้าวพระกรุณา มาถึงแต่วันพระพรหมชิยาลมาถึง พระยาพัทลุง[๑]

---

๑ พระยาพัทลุงคนนี้ เป็นบุตรคนใหญ่ของเจ้าพระยานคร (น้อย) ภายหลังเอาเข้ามาเป็นพระยาอุไทยธรรม ถึงรัชกาลที่ ๔ ได้เป็นเจ้าพระยามหาศิริธรรม ฯ ผู้รักษากรุงเก่า

มีหนังสือยอกตามมาว่า เจ้าพระยานครป่วยมากไป ให้อาเจียนเสมหะเหนียวปะทะน่าอกให้หอบคังคริด ๆ มือเท้าเย็นไปเช่นมาแต่วันเดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ จนวันเดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ ยังไม่ถอยหามิได้ พระเสนหามนตรีกลับไปเมืองนครแล้ว ทรงตรัสว่า เห็นโรคจะมากไปเพราะโทโส โกรธด้วยหนังสือที่ว่าถึงจะเขียนด้วยน้ำทองมาห้ามก็ไม่ฟังนั่นเอง ป่วยเจ็บลงอย่างนี้แล้วจะมาได้ที่ไหน การที่พูดจามากับพระพรหมชิยาลนั้น ฟังดูก็เป็นประมาทคิดผิดไปเสียหมดทั้งนั้น เช่นเหตุด้วยปล่อยพระยาบาโงยผิดไปเสียแต่เดิมแล้ว ก็คิดผิดไปหมดทีเดียว แล้วรับสั่งว่า เอาหนังสือยอกมาอ่านไปเถิด ครั้นหลวงสุรินทามาตย์อ่านไปถึงที่ข้อว่า คิดจัดให้พระยาเพ็ชรบุรีคุมคนเพ็ชรบุรีที่มาถึงแล้ว ๗๐๐ กับหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์คุมคนสงขลา ๓๐๐ ยกไปเมืองสายนั้นทรงตรัสถามว่า เจ้าพระยายมราชออกมาถึงแล้วฤๅยังเจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ยังไม่ออกมาถึงหามิได้ ทรงตรัสว่าปลาดนักหนาทีเดียว ไปอยู่ที่ไหนจึงไม่ใคร่จะมาถึงได้เลย เรือก็ไปถึงเกือบจะหมดอยู่แล้ว ยังไม่มาถึงอีกเล่า เป็นกระไรเมื่อจีนถกมันเข้าไปนั้นพบเรือที่ไหนบ้างฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า เรือจีนถกเข้าไปนั้นไปลุก ไม่พบเรือที่ไหนหามิได้ ทรงตรัสว่า ฟังดูเป็นอัศจรรย์ไปทีเดียว แล้วทรงตรัสถามว่ายอกจำนวนเรือเข้าไปอีกฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ไม่ได้ยอกเข้าไปหามิได้ ทรงตรัสถามว่า ก่อนน่าจีนถกเข้าไปใน

วันหนึ่งสองวันนั้น มีเรือมาถึงบ้างฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ไม่มีหามิได้ ทรงตรัสว่า อย่างไรเรือเจ้าพระยายมราชจึงไม่มาถึงเข้าได้เลย เจ้าพระยานครก็ป่วยเสียแล้ว เจ้าพระยายมราชก็ไม่มาถึงเข้าได้ การข้างกลันตันก็ร้อนมากอยู่อย่างนี้ ดูเห็นจะวุ่นไขว่พะว้าพะวังอยู่นักหนาแล้ว ครั้นอ่านหนังสือยอกถวายจบแล้ว ทรงตรัสถามว่า เรือหลวงสรเสนีเข้าไปถึงแล้ว พวกตนกูบ่สา,พระยาบาโงย,จะกล้าเข้าทำเอาไทยทีเดียวฤๅ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ไม่ทำหามิได้ แต่คงจะรบสู้กับพระยากลันตัน หลวงสรเสนีจะว่ากล่าวห้ามปรามนั้นเห็นจะไม่ฟัง ทรงตรัสว่า เรือเจ๊ะยาหลันที่ถือหนังสือพระยากลันตันมานั้น มันมาก็เร็วไปเสีย ถ้ามาช้าอยู่น่อยก็คงจะรู้ความเป็นแน่ได้ เป็นกระไรหนอ ได้พูดจาว่ากล่าวกันเข้าแล้วจะรั้งรอลง แต่พอให้กองทัพพระยาเพ็ชรบุรีลงไปถึงเมืองสายได้ ก็เห็นจะไม่เป็นไรทีเดียว ครั้นอ่านต้นหนังสือหลวงราชเมืชาจบแล้ว ทรงตรัสว่า เจ้าพระยานครคิดการมาให้ประมาทช้าไปเสียแล้ว ถ้าคิดมาให้ยกกองทัพลงไปสักสี่ร้อยห้าร้อยเสียแต่แรก การก็พอจะว่ากล่าวกลัวเกรงรั้งรอลงได้บ้าง อย่างนี้จะคิดการต่อไปจะทันท่วงทีที่ไหน ถ้าหลวงสรเสนีพูดจาว่ากล่าวมันรั้งรอลงได้ ก็เห็นการจะไม่เป็นไร ถ้ามันไม่ฟังแล้ว การที่จะจัดแจงยกลงไปก็หาทันไม่ ครั้นอ่านหนังสือพระยากลันตันถวายจบลง ทรงตรัสว่า ฟังดูว่ากล่าวมานั้นดูเป็นสันสติอยู่แล้ว ครั้นอ่านคำให้การจบแล้ว

ทรงตรัสว่า คนข้างพระยากลันตันก็มีพรรคพวกพี่น้องอยู่แต่ ๔ คนเท่านั้น จะไปสู้รบกับมันได้ที่ไหน ดูคับแคบตัวเต็มทีนักหนา จะคอยให้เจ้าพระยานครมาช่วยคิดการเล่า ก็ป่วยเจ็บไปเสียแล้ว แล้วรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายนว่า เร่งมีหนังสือออกมามอบการกับกองทัพใหญ่ที่เดียวเถิด อย่างไร ๆ ก็สุดแต่กองทัพใหญ่คิดจัดแจงทำไป อย่าให้เมืองกลันตันหลุดลอยไปอื่นได้นั้นเลย ถ้าเห็นการว่าคิดไประงับว่ากล่าวไม่ทัน ตนกูปสา,พระยายาโงย, ชนะพระยากลันตันได้บ้านเมืองแล้ว ตนกูปสาจะตั้งตัวเปนใหญ่ ฤๅพี่น้องผู้ใดจะตั้งตัวเปนใหญ่มาเข้าหา ก็คิดประจบลูบไล้พาเอาตัวเข้าไป จะได้ทรงตั้งแต่งต่อไปใหม่ ถ้าพวกพี่น้องจะตั้งให้พระยายาโงยเปนใหญ่ พระยายาโงยเปนคนผิด ก็เห็นจะชักชวนกันไปอื่นไม่เข้าหา ถ้าไม่อ่อนน้อมเข้าหาแล้ว ก็ยกทัพใหญ่ลงไปตีเอาเมืองกลันตันคืนมาให้จงได้ ถึงอ้ายพวกแขกที่พิสูตร[๒]ที่เมืองตรังกานูมันจะมาช่วยกันต้านทานก็ยก กองทัพทุ่มเทตีเลยลงไปเอาเมืองตรังกานูที่เดียว คิดขอแรงเอาแขก ๙ หัวเมืองมาช่วย กับคนสงขลาบรรจบกองทัพกรุง ฯ ยกลงไปรำเอาให้ยับเยินจนได้ ถ้าเห็นว่าคนน้อยไม่พอทำ ก็ให้คิดแต่รักษาคุมท่วงทีไว้ให้มั่นคงก่อน เร่งบอกเข้าไป จะได้ให้กองทัพยกเพิ่มเติมออกมา แลการข้างเมืองไทรนั้น ก็ให้คิดจัดกองทัพเมืองนคร,เมืองพัทลุง,รักษาไว้ให้เปนที่มั่นคงได้ อย่าให้

---

๒ แขกเรียกเยสูด แขวงตรังกานู

เปนเหตุการลุกลามต่อไป กองทัพกรุง ฯ จะยกล่วงถลำลงไปข้างเมืองไทรบ้างแล้ว พระยาเสนาภูเบศร์จะมาอยู่ที่ไหน การควรจะชักถอนประการใด ก็สุดแต่คิดให้เปนที่ไชยชำนะแก่การทั้ง ๒ ข้างนั้นเถิด พระยาราชสุภาวดีกราบทูลว่า การเมืองกลันตันนั้นต้องยกกองทัพลงไป ถ้าไม่อ่อนน้อมเข้าหาแล้ว ก็ยกเข้าตีเสียทีเดียว แต่คิดด้วยเกล้า ฯ เห็นว่า ตนกูปสา, พระยาบาโงย,ได้เมืองกลันตันแล้ว ก็เห็นจะไม่ทิ้งภูมิลำเนาหามิได้ คงจะคิดเข้าหา ทรงตรัสว่า ทรงคิดก็เห็นว่ามันจะเข้าหา ถ้ามันไม่เข้าหาแล้วก็ตีเอาจนได้ ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ถ้าไม่เข้าหาแล้วก็ต้องเร่งตีเสียเมื่อยังกำลังจะตั้งตัวอย่างนี้จึงจะทำได้ง่าย แต่ตนกูปสา, พระยาบาโงย,เห็นจะคิดเข้าหา ทำนองพระยาบาโงยจะถือว่าวิวาทกันครั้งก่อนนั้นพวกพระยากลันตันมากจึงชนะ ได้เปนพระยากลันตัน ครั้งนี้พระยาบาโงยมีพวกมากกว่า ก็คงจะทำให้ชนะพระยากลันตัน ทรงตรัสว่า ถ้ามันเข้าหาก็คิดจัดแจงไปตามการ ถ้าไม่เข้าหาแล้ว ก็ยกไปตีเอาเมื่อกำลังอย่างนี้แล้วได้เร็วทีเดียว มันจะเอากระสุนดินดำที่ไหนมาสู้รบกัน มันสู้รบกันมาก็นานแล้ว จะไม่หมดลงบ้างฤา แล้วรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหาบนว่า จะทรงพระราชดำริห์ออกมาอย่างไรทางก็ไกลหาทันกับการไม่ ทำหนังสือว่าออกมาเร็ว ๆ อย่างนี้เถิด แล้วคิดปฤกษา

หารือเจ้าพระยายมราชว่าจะจัดแจงเห็นการอย่างไรบ้างก็คิดจัดแจงกันเข้า ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๗ แรม ๓ ค่ำ เพลาค่ำ เจ้าคุณหายนกราบทูลถวายร่างหนังสือซึ่งจะตอบออกมา ครั้นนายบริบาลอ่านถวายไปถึงที่ข้อว่า เจ้าพระยานครป่วยอาการโรคกำเริบกล้าขึ้นนั้น รับสั่งว่าเติมความว่าลงอีกสักน่อยเถิด ว่าลงว่า ทรงพระวิตกอยู่ด้วยอาการเจ้าพระยานครนักหนา จะเป็นมากมายประการใด เจ้าพระยานครก็ยังหาได้บอกเข้าไปให้ทรงทราบไม่ เอาพระไทยช่วยทรงคอยฟังอาการโรคเจ้าพระยานครอยู่ ครั้นแก้หนังสืออ่านถวายจบแล้ว รับสั่งให้กลับอ่านไปที่ข้อเมืองไทรอีก ครั้นอ่านไปสิ้นข้อเมืองไทรแล้ว รับสั่งกับเจ้าคุณหายนว่าความที่เมืองไทรนั้นยังไม่ได้ว่ากล่าวออกมาเลย ทรงคิด ๆ ดูการข้างเมืองไทรเล่าก็ยังไม่เรียบร้อยเป็นที่ไว้ใจได้ ตนกูหมัดสอัดก็หนีไปรวบรวมผู้คนอยู่ที่แปะ ครอบครัวที่เมืองไทรก็ยังไม่ได้จัดแจง กองทัพใหญ่ยกออกมามันก็รู้อยู่แล้วว่าจะมาจัดแจงครอบครัว ถ้ามันรู้ว่ากองทัพใหญ่ยกไปข้างเมืองกลันตันเสียแล้ว อ้ายตนกูหมัดสอัดมันรู้ มันแต่งให้มาเกลี้ยกล่อมครอบครัวกลับพากันดุร้ายกำเริบขึ้นการจะเป็นไปอีก จะประมาทไว้ใจแก่การหาได้ไม่ ถ้ามันเป็นขึ้นอย่างนี้ได้สิเสียที ๆ เดียว จะไว้ใจแต่ทัพเมืองนครนั้นก็ไม่ได้ เจ้าพระยานครก็ป่วยเจ็บลงอย่างนี้ อาการจะเป็นอย่างไรต่อไปก็ไม่ทรงทราบ ถ้าอาการ

มากมายลงแล้ว อยู่แต่พวกลูกเต้าเหล่านั้น ถ้ามีการขึ้นจะคิดกดผู้คนรักษาไว้เป็นที่มั่นได้ที่ไหน ต่างคนต่างก็จะมาเสียเท่านั้นกันเอง จะมารบวิวาทกัน ตัดสินไม่ไหวเสียอีก คิดว่ากล่าวเติมความเมืองไทรลงให้ดีอีกสักน่อยเถิด การต้องเป็นสองอย่างสองชุระอย่างนี้ เห็นจะวุ่นไขว่อยู่นักหนาทีเดียว เป็นเคราะห์เป็นกรรมแล้วจะทำอย่างไรได้ ต้องคิดให้เป็นที่มั่นไว้ไชยชำนะทั้ง ๒ อย่างให้จงได้ ว่าไปอย่างนี้แหละ ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง จะคิดเอาทัพกรุง ฯ เข้าคลุกปนเสียกับทัพนคร,ทัพพัทลุง รักษาข้างด้านเมืองไทรไว้ เห็นจะเป็นที่มั่นคงได้ดีฤๅอย่างไร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า คิดคลุกปนเข้าได้เห็นจะดี รับสั่งว่า เห็นคิดด้วยกันอย่างนั้นแล้ว ก็ว่าหารือออกไปเถิด จะเอาพระยาเสนาภูเบศร์ฤๅใครก็ตามใจ สุดแต่คิดรักษารับรองไว้ให้เป็นที่มั่นคงจงได้ แต่ข้างเมืองกลันตันนั้นจะให้เจ้าพระยายมราชกับพระยาเพ็ชรบุรีย์กลงไปทำ ก็เห็นจะได้โดยง่าย ด้วยตนกูปสา,พระยาโจย,ยังหาทันตั้งตัวได้ไม่ ผู้คนก็ยังกำลังบอยช้ำอิดโรยอยู่ รบสู้กันมาก็นาน ยี่ปุ่นใหญ่น้อย, กระสุนดินดำ,เสบียงอาหาร,จะมีอยู่ได้สักเท่าไรนักหนา ก็คงจะขัดสนลงหมด ถึงจะรวบรวมเอาคนเหล่านั้นมาสู้รบ ก็จะยังหาได้พักพร้อมไม่ ถ้ายกกองทัพรีบลงไปแล้ว ทำเอาได้โดยง่ายทีเดียว คิดว่ากล่าวอย่างไร ๆ ใส่ลงบ้าง แก้หนังสือเสียอีกสักเวลาหนึ่งเถิด แล้วทรงตรัสถามว่า ปฤกษาหารือกันกับ

เจ้าพระยาบดินทรเดชาเห็นการอย่างไรข้างเล่า เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า เจ้าพระยาบดินทรเดชาว่าการมากมายอยู่ เป็นการต้องคิดทั้ง ๒ ทาง จะไว้ใจแก่การหาได้ไม่ ทรงตรัสว่าทรงเห็นอย่างนั้น การข้างเมืองไทรนั้นสำคัญอยู่ ต้องคิดรักษาระวังให้มั่นคงจึงจะได้ ทรงคิดจะใคร่ให้กองทัพใหญ่ตั้งอยู่ที่สงขลาแต่สักสี่ร้อยห้าร้อยเท่านั้นอย่างมาก คอยพึ่งราชการอยู่ทั้ง ๒ ข้าง ถ้าข้างไหนหนักแน่นประการใด จะได้ผ่อนปรนไปช่วยกันทุ่มเททำให้ทันท่วงที อย่างนี้คิดฤๅว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลังเจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า กองทัพใหญ่ตั้งอยู่ที่เมืองสงขลานั้นดีการข้างเมืองไทรก็จะมั่นคงเป็นที่ไว้วางใจได้ รับสั่งว่า เห็นอย่างนั้นก็ว่ากล่าวเป็นหารือไปให้หมดนั่นแหละ สุดแต่ให้คิดจัดแจงไปตามการควรนั้นเถิด คิดจำนวนคนนคร คนพัทลุง คนสงขลา คน ๙ หัวเมือง มาบรรจบกับทัพกรุง ๆ รวบรวมกันเข้า แบ่งออกทำเป็น ๒ พวกจะพอทำฤๅไม่พอ ถ้าไม่พอก็เร่งยอกเข้าไป จะได้ให้กองทัพยกเพิ่มเติมออกมา แล้วรับสั่งให้พระยาพิพัฒน์ไปเฝ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์[๓] ทูลเตือนให้นายงานเร่งทำกำปั่นพุทธอำนาจ กำปั่นราชฤทธิ์ให้แล้วโดยเร็ว จะได้ให้กองทัพลงกำปั่น ยกเพิ่มเติมออกมาช่วยกันทำทั้งทัพยกทัพเรือ เอาเมืองกลันตันคืนให้จงได้ ทัพเรือเอากำปั่นลงไปขัดปากน้ำไว้ ทัพยกก็ยกลงไปกระทำให้สามารถเข้าอย่างนี้

---

๓ คือพระยาทสมเด็จพระยี่กล้าเจ้าอยู่หัว

จะมาสู้รบได้ที่ไหน คิดจับเอาตัวพระยายาโงยเสียให้จงได้ การก็จะแล้วกันเท่านั้น ฯ

๑ ครั้นณวันเดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสกับเจ้าคุณผู้ใหญ่ว่า เจ้าพระยานครว่ากล่าวมาด้วยการเมืองกลันตันกับพระพรหมธิบาลนั้น จะพาให้ประมาทเสียทีเดียว นี่ว่าคิดร้อนเร็วอยู่ไม่ประมาท ให้หลวงสรเสนีลงไป การจึงเปนท่วงทีค่อยพึ่งได้บ้าง ซึ่งจัดให้พระยาเพ็ชรบุรียกลงไป กับให้หลวงพิทักษ์นที่ตามไปทางเรือนั้นก็ชอบกลอยู่แล้ว แต่ว่าจะได้ลงไปเร็วไปช้าอย่างไรก็ไม่ทรงทราย ถ้าได้ยกลงไปเร็วแล้ว การก็เห็นจะไม่เปนไรนัก โดยจะคิดทำเอาเมืองกลันตันก็ทำง่ายกว่าข้างเมืองไทร ด้วยว่ายังกำลังจะตั้งตัวขึ้นใหม่อยู่ หายากหนักแรงไพร่พลไม่ ฤๅว่ากระไรเจ้าพระยาคลังจึงว่า เจ้าคุณผู้ใหญ่กราบทูลว่า การครั้งนี้เหมือนหนึ่งคิดรักษาผีทั้ง ๒ ศีรษะ ผีศีรษะหนึ่ง พึ่งจะตั้งขึ้นใหม่ ถ้ารักษาแต่ยังอ่อนอยู่ก็พอจะหายเร็วได้ แลผีศีรษะหนึ่งนั้นเปนผีซ้ำซอกมานาน รักษาหาใคร่จะหายไม่ ทรงพระสรวลตรัสว่า อย่างนั้นสิ การข้างเมืองไทรสำคัญมากอยู่ ต้องคิดรักษาเสมอไว้ให้มั่นคงจึงจะได้ การข้างเมืองกลันตันก็เร่งคิดรักษาทำไปให้ทันท่วงที ก็เห็นจะหายง่ายกว่าการข้างเมืองไทร ถึงตนกูปสา,พระยายาโงย,ชนะพระยากลันตันแล้วตั้งตัวเปนใหญ่ไม่เข้าหาแล้วก็ดี พวกพระยากลันตันก็ยังมีอยู่ถึง ๔ คน พระยากลันตันฤๅใครก็คงจะหนีมาได้บ้าง

สักคนหนึ่ง ถ้าพระยากลันตันหนีมาหา ได้พาเอาตัวเข้ากองทัพยกลงไป พวกสัตวันกรมการพี่น้องก็จะมาเข้าหาหมดสิ้น คิดทำเอาได้ง่ายทีเดียว แล้วทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า ได้ไปเร่งให้ทำกำปั่นแล้วฤๅ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ไปทูลแล้วว่ากำปั่นพุทธอำนาจเห็นจะทำไม่ทัน จะทันแต่กำปั่นราชฤทธิลำ ๑ รับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายนว่า ดูคิดขัดแข็งเอากำปั่นกับเรืออะไรสัก ๓ ลำ ๔ ลำ ป่ฤกษาหารือกับเจ้าพระยาคลินทรเดชา พระยาราชสุภาวดี จะเอาใคร เอาคนที่ไหนบ้างให้ออกมา ก็คิดเกณฑ์เตรียมไว้เฉิด แล้วรับสั่งว่า เอาพระยาราชวังสรรค์ให้เป็นแม่ทัพออกมาช่วยนั่นแหละ ไม่มีใครจะออกมาแล้ว หาคนอะไรใส่เข้าด้วย ดูเอาเข้าปลาลงบรรทุกออกมาส่งด้วยทีเดียว เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า รับพระราชทานคิดไว้จะเอามอญสัก ๗๐๐ อาสาหาม ๓๐๐ ลงกำปั่นราชฤทธิลำ ๑ กำปั่นวิทยาคมลำ ๑ เรือมัจฉาณุลำ ๑ สามลำด้วยกัน รับสั่งว่า ดูเร่งขัดแข็งกันเข้าเฉิด จะได้ออกมาช่วยเร็ว ๆ แล้วรับสั่งว่า เอาหลวงโกชาอิศหากให้ออกมาใช้ในเร็ว ๆ ก่อนอีกสักคน ๑ เฉิด การข้างเมืองกลันตันรู้จักแซกเหลืออยู่มาก แล้วก็เป็นที่นับถือพวกกลันตันอยู่ จะได้ใช้สอยไปพูดจาการงานต่อไป ให้ออกมาก่อนกับเรือพวกสงขลานั้นเฉิด ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ เจ้าคุณหายนกราบทูลถวายร่างหนังสือซึ่งโปรดให้แก้ ที่จะให้ขุนสารวัดถือมา ครั้นอ่านถวายไปถึงที่ข้อ

ดำเนินรับสั่งว่า เจ้าพระยานครคิดอย่างนี้ เหมือนหนึ่งจะมาให้มีความประมาท ถ้าคิดมาว่าให้ยกกองทัพลงไปบ้างอย่างนี้ก็จะดีการก็พอจะรั้งรอลงได้บ้าง ทรงพระสรวลตรัสว่า ว่ากล่าวฟั่งความดูหมดจดนักหนา ครั้นอ่านถวายต่อไป ก็เปนแต่ทรงแก้เพิ่มเติมบ้างเล็กน้อย หาได้ทรงแก้เติมความประการใดไม่ ครั้นอ่านถวายจบแล้ว รับสั่งให้อ่านอีกครั้ง ๑ ครั้นจบลงทรงตรัสว่า อร่อยนักหนา ดีแล้ว เอาส่งให้มันเร่งออกมาเถิด แลกระแสซึ่งทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันนั้น มีข้อความฉันประการใด ก็แจ้งมาในท้องตราซึ่งมีออกมาทุกประการแล้ว ครั้นถวายร่างหนังสือแล้ว ทรงตรัสถามว่า จะให้ใครถือหนังสือออกมา เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า จะให้ขุนสารวัดญวนจันทบุรีที่เข้าไป ถือหนังสือกลับออกมา แต่หลวงโกซาอิศหากนั้นจะได้ออกมากับเรือพวกสงขลาณวันเดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ รับสั่งว่าให้มันเร่งถืออกมาให้ถึงเสียเร็ว ๆ จะได้คิดการงานไปทันท่วงที แล้วรับสั่ง ๆ พระยาพิพัฒน์ว่า ดูขอเสือให้หลวงโกซาอิศหากกับขุนสารวัดคนละตัว ขุนสารวัดมันก็เปนคนเหน็ดเหนื่อยอยู่ จะได้มีใจรีบออกมาถึงโดยเร็ว ๆ

๏ ครั้นณวันเดือน ๗ แรม ๕ ค่ำ เพลาเช้า เจ้าคุณหาบนสั่งให้พระนรินทร์พาขุนสารวัดเข้าเฝ้ากราบทูลลา พระราชทานเสือแล้วรับสั่งว่า ให้มันเร่งออกมาถึงเสียเร็ว ๆ ให้จงได้ แล้วทรงตรัสถามเจ้าคุณหาบนว่า เปนกระไร มันว่าจะมาสักกี่วัน

จะให้ถึงเมืองสงขลา เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ขุนสารวัดว่าจะมา ๑๓ วันให้ถึงเมืองสงขลา รับสั่งว่าเออ ให้มันรีบไปให้ถึงใน ๑๓ วันให้จงได้ แล้วทรงตรัสถามหลวงโกชาอิศหากว่า จะได้ออกมาเมื่อไร หลวงโกชาอิศหากกรายทูลว่า จะได้กรายถวายบังคมลาออกมาณวันเดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ รับสั่งว่า เป่นคนเข้าใจการกลันตันอยู่มาก พวกกลันตันก็นับถืออยู่แล้ว ออกมาเฉิด การควรจะให้ไปพูดจาว่ากล่าวประการใด จะได้ใช้สอยให้ไปพูดจาบ้าง ฯ

◎ แลกระแสพระราชดำริห์ซึ่งทรงตรัส กับข้อความในบอกนั้น ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานจดหมายออกมาแต่ก่อน เก่าใหม่เข้ากันทั้งครั้งนี้เป่น ๔ ครั้ง ตามได้รับพระราชทานฟัง ข้อความจะขาดผิดเพี้ยนควรมิควรประการใด รับพระราชทานพระเดชพระคุณแล้วแต่จะโปรด ข้าพเจ้าเข้าไปคอยฟังเสมออยู่ทุกเพลา จดหมายมาณวันเดือน ๗ แรม ๕ ค่ำปีกุญเอกศก (จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒) ฯ

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

ฉบับที่ ๑๐

๏ ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ จดหมายมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ได้นำขึ้นกราบเรียนแต่ท้าวพระกรุณาเจ้าให้ทราบด้วยข้าพเจ้าได้จดหมายฝากออกมากับจมื่นอินทรเสนา ณวันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำครั้ง ๑ รองศุภมาตราเพ็ชรบุรี ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำครั้ง ๑ ขุนฤทธิรณไกร ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำครั้ง ๑ หมื่นองสรสิทธิ์ ณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำครั้ง ๑ หมื่นนิกรญวน ณวันเดือน ๖ แรม ๗ ค่ำครั้ง ๑ นายโตนายหมวดกองญวน ณวันเดือน ๗ ขึ้น ๒ ค่ำครั้ง ๑ ขุนฤทธิรณไกร ณวันเดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำครั้ง ๑ ขุนสารวัดญวน ณวันเดือน ๗ แรม ๕ ค่ำครั้ง ๑ เข้ากัน ๘ ครั้ง ความแจ้งอยู่แต่ก่อนนั้นแล้ว ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๗ แรม ๖ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสว่าการเมืองกลันตันไม่พอที่จะให้วิวาทขาดเทลาะกัน ใต้ต้องยกกองทัพไปจัดแจงเลย เปนเหตุด้วยเจ้าพระยานครปล่อยอ้าย

พระยายาโงยไปทีเดียว การจึงเปนไปได้ เดี๋ยวนี้ก็เจ็บป่วยไปเสียแล้ว จะมาคิดการงานได้ที่ไหน การไม่พอที่จะหนักแรงกองทัพใหญ่ต้องคิดเปน ๒ อย่าง ๓ อย่างเลย แล้วทรงตรัสถามหลวงโกชาอิศหากว่า จะได้ออกมาเมื่อไร หลวงโกชาอิศหากกราบทูลว่า จะกราบถวายบังคมลาออกมาณวันเดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ ทรงตรัสว่าเออ ออกมาช่วยไปว่ากล่าวพูดจาให้แล้วเสียสักทีเถิด เปนคนรู้จักเขาะแสภูมิลำเนาอยู่แล้ว ผู้คนแขกเหลื่อจะเปนพวกใครอยู่ที่ไหนอย่างไรก็รู้อยู่เองสิ้น จะหาใครที่รู้ขึ้นไปกว่านี้ให้ออกมา ก็ไม่มีใครจะออกมาได้ ออกมาเถิดการควรจะไปว่ากล่าวได้อย่างไร จะได้ให้ลงไปว่ากล่าวเสียให้แล้ว แล้วพระยาเทพกราบทูลว่า ขุนราชามาตย์ซึ่งออกไปชำระนั้นเมืองชุมพรนั้นบอกเข้าไปว่า ชำระนี้ได้เก่าใหม่เปนนี้ ๑๐๕๐ ก้อน ยังชำระต่อไปอยู่ ถ้าชำระได้นี้ที่ลูกค้าใหญ่หมดแล้วจึงจะกราบถวายบังคมลาลงมาชำระเมืองไชยา ทรงตรัสว่า ชำระที่เมืองชุมพรกว่าจะแล้ว ข่าวก็รู้ออกมาถึงไชยาเสียสิ้นแล้ว กว่าจะออกมาชำระที่เมืองไชยาก็พอมันซ่อนเสียหมดสิ้น ออกมาชำระอยู่ที่ชุมพรก็น้อยตัวนักหนา จะแยกย้ายให้ออกมาก็ไม่ได้ จึงรับสั่ง ๆ เข้าคุณหายนว่า ให้จัดออกมาชำระที่นครที่ท่าทองอีกสัก ๒ นาย ชำระประจายหากันเข้าไปทีเดียว เอาขุนรักษ์พิมานกับนายเสน่ห์รักษาออกมาชำระเถิด ข้างนครก็

ชำระประจบลงไปหากองทัพใหญ่ให้ถึง มันจะซ่อนเหน็บอย่างไร ๆ ก็เฆี่ยนเอาฝีนมาเสียให้หมดของได้ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสว่า เรือพวกที่ออกไปเมืองตรังกานูนั้นปลาดนักหนา อย่างไรจึงเงียบหายไปเสียหมดทีเดียว ไม่มีใครเข้าไปถึงบ้างเลย จะได้ทรงทราบข่าวคราวดอกไม้เงินทองบ้าง ว่าจะจัดแจงเข้าไปได้เมื่อไร อย่างไรก็ไม่ทรงทราย แล้วทรงตรัสถามพระยาโชฎึกว่า เรือที่ไปค้างอยู่เมืองตรังกานูนั้นยังไม่ได้ข่าวว่าจะจัดแจงเข้าไปบ้างเลยฤา พระยาโชฎึกกราบทูลว่า ถามดูได้ความว่า จัดแจงจะเข้าไปอยู่เมื่อณวันเดือน ๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำนั้นลำ ๑ แต่หาทราบว่าจะเปนเรือใครเข้าไปไม่ ทรงตรัสว่า เข้าไปจะได้รู้รั้วงานราชการบ้าง ทรงคอยฟังราชการอยู่ก็ไม่มีใครเข้าไปถึงบ้างเลย แล้วพระยาโชฎึกกราบทูลว่า เรือเมืองตรังกานูที่คุมดอกไม้เงินทองเข้าไปครั้งก่อน ยังค้างอยู่ที่กรุงลำ ๑ เกี่ยวข้องอยู่ด้วยลักเอาผู้หญิงออกมานั้น จะหาคนมารับตัวขอออกมาชำระเอาตัวผู้หญิงส่งเข้าไป ทรงตรัสว่า คอยฟังรั้วงานราชการดูก่อน อย่าเพ่อให้มันออกมา ถ้ามีใครเข้าไปรู้ราชการแล้วอย่างไรจึงให้ออกมา การข้างเมืองกลับตันก็เปนขึ้นอย่างนี้ ราชการเมืองตรังกานูจะอย่างไรก็ยังไม่ทรงทราย ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลลาให้พระอนุรักษ์โยธา นายน้อยมหาดเล็ก คุมกำปั่น

เทพโกสินทร์ บรรทุกสินค้าออกไปจำหน่ายณเมืองใหม่เมืองเกาะหมาก กับทูลลาให้หลวงโกซาอิศหากออกมากับขุนหมื่นล่าม ๔ คน รับสั่ง ๆ พระอนุรักษ์โยธาว่า ออกไปซื้อขายให้ดีมีกำไร ให้ได้กลับเข้ามาโดยเร็ว ๆ เถิด ออกไปแล้วคิดสืบลาวราชการให้รู้บ้าง มันจัดแจงกองทัพไว้จะไปข้างไหนอย่างไร ก็ให้ออกเข้าไปให้ทรงทราบ แล้วรับสั่ง ๆ หลวงโกซาอิศหากว่าออกมาดีไปดีเถิด ออกมาถึงแล้ว การควรจะจัดแจงให้ลงไปพูดจาว่ากล่าวเล้าโลมอย่างไร ก็คิดว่ากล่าวเล้าโลมเอาเสียให้แล้วจงได้ ถ้าเห็นว่าจะว่ากล่าวเล้าโลมมันไม่ได้ด้วยปากแล้วก็เอาโดยมือ ยกกองทัพลงไปตีเอามันเสียให้ยับเยินทีเดียว การซึ่งจะจัดแจงกองทัพยกลงไปประการใด ก็แจ้งอยู่ในหนังสือซึ่งขุนสารวัดถือออกมาทุกประการแล้ว แล้วรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหาบน่าว่า การยังจะมีเกี่ยวข้องสั่งเสียออกมาอย่างไรบ้าง ก็ดูสั่งเสียออกมาเถิด เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า การที่จะคิดจัดแจงแบ่งกองทัพลงไปนั้น ก็แจ้งอยู่แต่ก่อนเสร็จสิ้นอยู่แล้ว คิดด้วยเกล้า ฯ จะคัดเอาร่างหนังสือเก่าส่งให้ออกมาด้วยอีกสักฉบับ ๑ ทรงตรัสว่า ดีแล้ว เอาส่งให้ออกมาเถิด การจะคิดจัดแจงกองทัพกองค่ายลงไปอย่างไร ก็ว่ากล่าวออกมาเสร็จสิ้นอยู่แล้ว ยังความอะไรจะมีค้างเกินอยู่บ้าง ก็ดูจดหมายให้ออกมาอีกสักฉบับ ๑ ฯ

๏ แลกระแสพระราชดำริห์ซึ่งข้าพเจ้าจดหมายออกมานั้น ข้าพเจ้าจดหมายออกมาตามรับพระราชทานฟัง เข้ากันแต่ได้จดหมายออกมาเก่าใหม่เปน ๙ ครั้ง จะได้ออกมาถึงนำขึ้นกรายเรียนครบทั้ง ๙ ครั้งฤๅประการใดหาทรายไม่ ทรายแต่ครั้งให้ขุนฤทธิรณไกรออกมาครั้งก่อนนั้นครั้ง ๑ ข้อความจะขาดผิดเพี้ยนควรมิควรประการใด ขอพระเดชพระคุณสุดแล้วแต่จะโปรด จดหมายมาณวัน ๕ เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำปีกุญเอกศก (จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒) ฯ

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

ฉบับที่ ๑๑

๏ ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ จดหมายมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ได้นำขึ้นกราบเรียนแต่ท้าวพระกรุณาเจ้าให้ทราบด้วยณวันเดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ ข้าพเจ้าได้จดหมายฝากออกมากับหลวงโกชาอิศหากครั้ง ๑ ๚

๏ ครั้นณวันเดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ เพลาเช้า หลวงโกชาอิศหาก พาเจ๊ะหมัดตะผ้าลูกค้าเมืองตรังกานู กลับเข้าไป ณกรุง ฯ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า เรือเจ๊ะหมัดตะผ้าลูกค้าเมืองตรังกานูมาแต่เมืองตรังกานูณวันเดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำ มาแวะที่เมืองกลันตันณวันเดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ หยุดอยู่ที่เมืองกลันตัน ๒ วัน ออกจากเมืองกลันตันมา ๑๓ วันถึงปากน้ำเจ้าพระยา ทรงตรัสว่าเออคอยทรงฟังข่าวราชการอยู่ มันเข้ามารู้ราชการอย่างไรบ้าง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า เมื่ออยู่ที่เมืองตรังกานูนั้น ทราบว่าพระยาบาโงย ตนกูปสา กับพระยากลันตันวิวาทรบกัน พวกตนกูปสาตั้งอยู่ที่ปากน้ำ พระยาบาโงยตั้งอยู่ปลายน้ำ ว่า

พวกข่าวไพร่พระยากลันตันที่มีอยู่ข้างปลายน้ำนั้นพระยายาโงยกันไว้ มาช่วยพระยากลันตันหาได้ไม่ ที่มีอยู่ข้างปากน้ำ พวกตนกูปสาก็กันไว้ ว่าพระยากลันตันมีคนน้อย เห็นจะหาสู้พระยายาโงย,ตนกูปสาได้ไม่ แล้วเจ๊ะหมัดตะผ่าพูดแก้ความว่า พวกที่อยู่พิสูตรนั้นมาซื้อโคกระบือที่แขวงเมืองกลันตัน พระยายาโงยจับตัวไว้ให้ช่วยรบ แล้วพระยายาโงยมีหนังสือไปถึงพระยาตรังกานู ให้ยกมาช่วยรบพระยากลันตัน พระยาตรังกานูหายกมาช่วยไม่ ทรงตรัสว่า อ้ายพวกที่พิสูตรมันว่ามาซื้อโคกระบือนั้น มาซื้อโคกระบืออะไรเมื่อป่านนี้ กำลังเขารบกันวุ่นอยู่ที่เดียว มาซื้ออย่างไร เปล่า ๆ ทั้งนั้น การที่จะมาช่วยเหลือกันก็เห็นจะเป็นแต่อ้ายพวกที่พิสูตรนั่นเอง ที่พระยาตรังกานูจะยกมาช่วยนั้นเห็นจะไม่เป็น ถ้าเป็นแล้วจะให้เรือลูกค้าเข้าไปณกรุง ฯ ที่ไหน ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าคุณหายนกรายทูลว่าที่พระยาตรังกานูจะยกมาช่วยนั้นเห็นจะไม่เป็น แล้วทรงตรัสถามว่า มาแวะอยู่ที่กลันตันนั้นรู้ฤๅไม่ เรือกองทัพเขาลงไปถึงแล้วเป็นกระไร ยังรบสู้กันอยู่ฤๅ ได้ยินเสียงปืนข้างฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า เจ๊ะหมัดตะผ่ามาถึงเมืองกลันตันเห็นกำปั่นทอดอยู่ที่ปากน้ำลำ ๑ หาได้ยินเสียงปืนรบสู้กันไม่ ว่าสงบกันอยู่ ทรงตรัสถามว่า ก็ได้ยินว่าข้าหลวงกองทัพเขาไปห้ามปรามนั้น เป็นกระไร จะฟังฤๅไม่ฟัง เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ข้าหลวงกองทัพจะไปห้ามปรามอย่างไร ว่าหาทรายไม่ แต่ได้

ยินว่าจะรบกันอีก ทรงตรัสว่ามันก็พูดอวดโอ้ไปกระนั้นเอง ถ้ามันไม่กลัวเกรงแล้ว มันจะสงบลงได้ที่ไหน เห็นจะกลัวเกรงลงบ้างอยู่ จึงรั้งรอกันลงได้ ถ้ามันไม่ฟังรั้งรอลงแล้ว มันก็คงได้รบกับกองทัพใหญ่ ๆ ก็ยกออกมาอยู่ที่สงขลาแล้ว มันจะไม่กลัวฤๅ ถ้ากองทัพพระยาเพ็ชรบุรียกไปถึงเมืองสายเข้าก็เห็นจะกลัว พากันรั้งรอลงได้หมดนั่นแหละ แล้วรับสั่ง ๆ พระยาราชสุภาวดีว่า จับยามดูหรูเปนกระไร ไปห้ามปรามเห็นจะฟังฤๅไม่ฟัง พระยาราชสุภาวดีกราบทูลว่า ข้างพระยากลันตันผู้คนก็น้อยหรอลงแล้ว ถ้าพระยายาโงย,ตนกูปสาไม่ฟังคิดทำรบสู้ก็เห็นจะชนะพระยากลันตันได้เสียแล้ว นี่เห็นจะฟังห้ามปรามอยู่ จึงสงบรั้งรอกันลงได้ ทรงตรัสว่า ๆ ชอบ มันจะไม่ฟังรั้งรอลงข้างอย่างไร หนังสือกองทัพใหญ่ก็มีว่ากล่าวห้ามปรามไปเด็ดขาดดีอยู่นักหนาแล้ว ว่าถ้าไม่ฟังจะยกกองทัพใหญ่ลงไป มันจะไม่กลัวรบกับกองทัพใหญ่ฤๅ ถ้าไม่กลัวไม่ฟังแล้ว ความพินาศฉิบหายก็ถึงตัวมันหมดสิ้นนั่นเอง มันจะไม่กลัวความพินาศฉิบหายอย่างไร มันก็คงกลัวรั้งรอลงหมดนั่นแหละ ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เห็นคงจะรั้งรอลง ถ้าพระยาเพ็ชรบุรีลงไปถึงเมืองสายแล้ว ให้พระยาสายมีหนังสือไปว่ากล่าวก็เห็นความจะสงบลงได้ แลเมื่อเจ๊ะหมัดตะผ้ามานั้นก็มาพบเรือปากปลา ซึ่งท้าวพระกรุณาให้หลวงพิทักษ์นทีลงไปนั้น ก็ไปถึงที่ท้ายเมืองกลันตัน เกือบจะถึงปากน้ำ

กลันตันอยู่แล้ว ทรงตรัสว่าซึ่งคิดจัดให้เติมเรือตามลงไปอีกนั้นดีนักหนา ถ้าให้มันลงไปอยู่กับหลวงสรเสนีได้สัก ๒ ลำ ๓ ลำ แล้วดีทีเดียว ผู้คนกองทัพจะได้มากขึ้น มันจะได้กลัวเกรงลงบ้าง แล้วรับสั่ง ๆ ให้หลวงโกษาธิศหากออกไปซักถามเจ๊ะหมัดตะผ้าว่าได้ยินพูดจาเลื่องฦๅกันที่เมืองกลันตันบ้างฤๅไม่ ว่ากองทัพใหญ่ออกมาตั้งอยู่สงขลา มันกลัวจะจัดกองทัพให้ยกลงไปช่วยพระยากลันตัน มันสดุ้งตกใจกลัวพูดจาอย่างไรบ้าง หลวงโกษาธิศหากออกไปถามแล้วกราบทูลว่า เจ๊ะหมัดตะผ้าได้ยินพวกสัตวันกรมการพูดว่า ข้าหลวงกองทัพลงไปห้ามปรามก็ฟังสงบกันอยู่ หาได้รบสู้กันไม่ ทรงตรัสถามว่า ก็มันได้ยินข่าวเลื่องฦๅลงไปกลัวกองทัพกรุง ฯ จะยกไปช่วยฤๅไม่ หลวงโกษาธิศหากกราบทูลว่า ถามดูว่าไม่ได้ยินใครพูดจาหามิได้ ทรงตรัสว่ามันเร็วนัก อยู่ ๒ วันเท่านั้นจะรู้ที่ไหน แลการที่ว่ามันฟังห้ามปรามสงบกันลงได้นั้น ความก็เห็นจะกลัวเกรงนั่นเองจึงรั้งรอกันลงได้ ถ้ารั้งรอพอให้กองทัพพระยาเพ็ชรบุรีกระแทกลงไปถึงเมืองสายเข้าแล้ว การก็เห็นจะว่ากล่าวสำเร็จได้โดยง่าย อย่างไร ๆ ก็ขอให้รั้งรอพอได้ว่ากล่าวเสียให้สำเร็จน่อยเถิดจะได้เบาอกเบาใจกองทัพใหญ่ลง จะได้ก้มหน้าคิดไปข้างการเมืองไทรอย่างเดียว ถ้าเป็น ๒ อย่าง ๓ อย่างอยู่อย่างนี้ จะคิดหนักอกหนักใจอยู่นักหนา ด้วยยังไม่เคยออกมา แล้วรับสั่ง ๆ หลวงโกษาธิศหากว่า ดูไล่เลียงถามเอาความออกมาให้ทราย

ออกมา ถึงแล้วก็ยอกให้กองทัพใหญ่ คิดจัดแจง เรือกองทัพ ที่โต ๆ แลทัพยกเร่งยกลงไปโดยเร็ว การควรจะจัดแจงระงับว่ากล่าวประการใด ก็จะได้จัดแจงระงับเสียให้แล้ว การจะได้เบามือลงคิดทำแต่เมืองไทรทางเดียว แล้วเจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ถามดูที่ข่าวดอกไม้เงินทองนั้น ก็ว่าเห็นจัดแจงเครื่องราชบรรณาการลงบรรทุกเรือจะมาจากเมืองตรังกานูอยู่แล้ว แต่หาทรายว่าจะกำหนดวันมาเมื่อไรไม่ ทรงตรัสว่า อย่าเชื่อมัน ๆ ว่าเปล่า ๆ ทั้งนั้น จะมาอะไรขนมรสุมล่าไปถึงอย่างนี้แล้ว มันจะมาที่ไหน ถามเรือลูกค้าใคร ๆ ก็ว่าจะมา ๆ อยู่เหมือนกันอย่างนั้นนั่นเอง เชื่อถืออะไรมันได้ ฯ

◎ แลกระแสพระราชดำริห์ซึ่งข้าพเจ้าจดหมายมานี้ ข้าพเจ้ารับพระราชทานจดหมายออกมาเป็นการเร็ว ได้คัดคำให้การเจ๊ะหมัดตะฝ่าส่งออกมาด้วยแล้ว ข้อความจะขาดผิดเพี้ยนควรมิควรประการใด ขอพระเดชพระคุณแล้วแต่จะโปรด จดหมายมา ณวัน ๖ เดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุญเอกศก (จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒) ฯ

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

ฉบับที่ ๑๒

๏ ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ จดหมายมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ได้นำขึ้นกราบเรียนแต่ท้าวพระกรุณาเจ้าให้ทราบด้วยข้าพเจ้าได้จดหมายฝากออกมากับขุนอินทรเสนา ณวันเดือน ๕ แรม ๑๕ ค่ำครั้ง ๑ รองศุภมาตราเพ็ชรบุรี ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำครั้ง ๑ ขุนฤทธิรณไกร ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำครั้ง ๑ ณวันเดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำครั้ง ๑ หมื่นองสรสิทธิ ณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำครั้ง ๑ หมื่นนิกรญวน ณวันเดือน ๖ แรม ๗ ค่ำครั้ง ๑ นายโตนายหมวดกองญวน ณวันเดือน ๗ ขึ้น ๒ ค่ำครั้ง ๑ ขุนสารวัด ณวันเดือน ๗ แรม ๕ ค่ำครั้ง ๑ หลวงโกชาอิศหาก ณวันเดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ แรม ๑๐ ค่ำครั้ง ๑ เข้ากัน ๑๐ ครั้ง ความแจ้งอยู่แต่ก่อนนั้นแล้ว ฯ

๏ แลเมื่อณวันเดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ เพลาค่ำนั้น พระยาพิพัฒน์กราบทูลถวายคำให้การเจ๊ะหมัดตะฝ้าลูกค้าเมืองตรังกานู ทรงตรัสถามว่า ได้คัดคำให้การส่งให้หลวงโกชาอิศหากออก

มาด้วยแล้วฤๅ พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า ได้คัดส่งให้ออกมาด้วยแล้ว ทรงตรัสว่าเออ เอาส่งให้ออกมาด้วยเถิด ไหน ๆ ข้างนอกก็คงจะรู้ความมากกว่านี้เสียอีก แล้วรับสั่ง ๆ พระยาพิพัฒน์ว่า ดูไล่เลียงถามมันต่อไปอีกสักน่อย ที่บ้านพระยากลันตันกับบ้านตนกูปสานั้นตั้งค่ายรบรับรบสู้กันอยู่อย่างไร มันตั้งอยู่ที่ไหนบ้าง ผู้คนไพร่บ้านพลเมืองนั้น จะไปเข้ารักข้างใครอยู่มาก เอาตัวนายเรือลูกเรือมาไล่เข้าที มันได้มากลันตันบ้างมันก็คงจะรู้ความ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๗ แรม ๑๑ ค่ำ เพลาค่ำ ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า ไล่เลียงไถ่ถามพวกตรังกานูได้ความอย่างไรบ้าง พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า ถามได้ความแปลกออกไปแต่ว่า ไพร่บ้านพลเมืองนั้น รักข้างพระยากลันตันอยู่มาก แต่กลัวพวกข้างตนกูปสาอยู่ ก็ต้องจำใจไปเข้าด้วย ๆ พวกตนกูปสามีมาก แต่พวกพี่พวกน้องจะไปเข้ารักข้างใครมากอย่างไรหาทราบไม่ ที่ปากน้ำเมืองกลันตันนั้นว่าปากน้ำแคบ ฝั่งทั้งสองข้างเป็นหาดออกมาหากัน มีทางเรือจำเภาะเรียงลำเข้าไปตามร่องน้ำ น้ำลึกประมาณ ๓ ศอก ๔ ศอก เรือที่เคยเข้าออกก็ต้องขนถ่ายลำเลียงส่งกันเสมออยู่ทุกลำ แต่ค่ายที่บ้านพระยากลันตัน บ้านตนกูปสา จะตั้งรับรบสู้กันอยู่อย่างไรนั้นว่าไม่ทราบ เจ๊ะหมัดตะผ่าหาได้ขึ้นไปเห็นไม่ ทรงตรัสว่า มันว่าก็เห็นจะจริงของมันอยู่บ้างอยู่ พวกอ้ายตนกูปสา,พระยายาโงย

มันมาก มันอยู่ข้างนอกเมือง จะทำอย่างไรก็ทำได้ ไพร่บ้านพลเมืองก็ต้องกลัวจำมาเข้าด้วยอยู่เอง อย่างไร ๆ ก็รอกัน แต่พอให้กองทัพลงไปถึงเข้าเถิด มันรู้ว่ายกลงไปช่วยพระยากลันตัน มันก็คงพากันกลับตัวแขงขืนหมดนั่นแหละ ข้างปากน้ำก็เอาเรือโต ๆ ลงไปยึดปากน้ำไว้สัก ๓ ลำ ๔ ลำ ถึงปากน้ำจะตื้นเรือใหญ่เข้าไม่ได้ ก็ทอดรักษาปากน้ำคอยระวังการอยู่ตามท้องชเล ทัพยกก็ยกลงไปทันแล้ว การก็เห็นพอจะจัดแจงว่ากล่าวสำเร็จได้ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๗ แรม ๑๒ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ท้าวพระกรุณามีหนังสือบอกให้หมื่นพิมลญวนถือเข้าไปฉบับ ๑ กับส่งต้นหนังสือพระยากลันตันแลคำแปลหนังสือพระยากลันตัน แลคำให้การหมื่นเทพ แลจดหมายเข้าไปถึงเจ้าพระยาพระคลัง กับบอกเข้าไปว่า เจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรมแต่ณวันเดือน ๘ แรม ๑๔ ค่ำแล้ว ทรงตรัสว่า เจ้าพระยานครป่วยเจ็บเป็นไร เจ้าพระยานครจึงไม่บอกเข้าไปให้ทรงทราบข้างเลย ป่วยเจ็บเป็นอะไรจึงตาย เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่าหนังสือพระยาพัทลุงที่บอกมาถึงท้าวพระกรุณาส่งเข้าไป ก็หามีว่าป่วยเจ็บเป็นอะไรไม่ ทรงตรัสว่า ทำไมกองทัพใหญ่ไม่ได้ไล่เลียงถามคนที่มาหาข้างเลยฤๅ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่าถามหมื่นพิมลก็จริงดูก็ว่าหาทรายไม่ ทรงตรัสว่า ทรงคอยฟังอยู่ว่าจะป่วยเจ็บเป็นอย่างไร เจ้าพระยานครก็ไม่บอกเข้าไปให้

ทรงทราย แล้วทรงตรัสถามว่า ข้างกลันตันนั้นเป็นกระไร สงบกันลงบ้างฤๅไม่ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า พอหลวงสรเสนีลงไปถึงก็สงบรอกันลง ว่าตนกูปสาจะจัดให้คนขึ้นมาหาท้าวพระกรุณา ว่าที่จะให้ฟังบังคับบัญชาพระยากลันตันนั้นเหลือสติกำลังนัก แลเมื่อพระยากลันตันจะได้เป็นพระยากลันตัน ตนกูปสาก็ได้ช่วยว่ากล่าวจึงได้เป็นพระยากลันตัน ตนกูปสาก็หาได้เป็นอะไรไม่ มีความโทมนัศอยู่ ครั้นพระยากลันตันเป็นขึ้นแล้ว ก็ทำข่มเหงพี่น้องจึงได้วิวาทรบกัน การครั้งนี้จะคิดรบสู้กันอย่างไรก็สิทธิขาดอยู่ที่ตนกูปสาทั้งสิ้น ถ้าจะเมตตาโปรดแล้วก็ขอเอาแต่แผ่นดินบ้านตนกูปสาฟากหนึ่ง ตั้งแต่ปลายน้ำตลอดไปจนปากน้ำให้เป็นของตนกูปสา ทำราชการต่อไป ถ้าพระยากลันตันจะถวายอย่างไร ตนกูปสาก็จะถวายให้เหมือนอย่างพระยากลันตัน ทรงตรัสว่า อยู่บ้านเดียวเมืองเดียวใกล้กันค่าหมูกเท่านั้น จะจัดแจงขึ้นเป็น ๒ บ้าน ๒ เมืองไปอย่างไรได้ที่ไหน น่อยก็จะวิวาทกันขึ้นอีกนั่นเอง ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ท้าวพระกรุณามีพระดำหมายเข้าไปก็ว่า ความที่จะว่ากล่าวจัดแจงนั้นยากนักหนา ถ้าจัดแจงไปตามว่าแล้ว การจะสงบลงได้ก็แต่เมื่อกองทัพยังอยู่ ถ้ากลับเข้ามาเสียแล้ว การก็เห็นจะเป็นขึ้นอีก ทรงตรัสว่า มันจะพึ่งที่ไหน ถ้าเป็นขึ้น ๒ ก็ก ๓ ก็กอย่างนั้นแล้วก็คงจะเล่นกันอีก อย่างนี้แล้วก็ต้องเอาให้ลงกันเสียข้างหนึ่งจึงจะได้ บ้าน

เดียวเมืองเดียวจะให้เปนสองเจ้าบ้านเจ้าเมืองไปอย่างไร แล้ว ทรงตรัสถามว่า ตนกูปสาจะจัดให้คนขึ้นมาหาเมื่อไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า อีกสัก ๔ วัน ๕ วันจึงจะจัดให้ตามขึ้นมา ทรงตรัสถามว่า เรือปากปลาที่ให้หลวงพิทักษ์นที่ลงไปนั้นมันพบที่ไหน ลงไปถึงแล้วฤๅยัง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ยังไม่ลงไปถึง หมื่นเทพขึ้นมาก็ไม่พบหามิได้ ทรงตรัสว่า พอให้เรือปากปลากับพระยาเพ็ชรบุรีลงไปถึงเข้า ก็จะกลัวตัวสงบลงหมดได้ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ที่คิดไว้จะให้พระยาเพ็ชรบุรียกลงไปนั้น ท้าวพระกรุณายังให้รอฟังความที่ตนกูปสาจะให้ขึ้นมาอยู่ก่อน ครั้นจะให้รีบยกลงไป ก็กลัวจะพากันสดุ้งตกใจผ่อนครอบครัวหนีไปเสีย เดี๋ยวนี้ก็ได้ความว่า ผ่อนครอบครัวไปอยู่ที่พิสูตรบ้างแล้ว ทรงตรัสว่า กระนั้นสิ ก็ต้องรอฟังดูก่อน แล้วรับสั่งว่า เอาหนังสือยอกมาว่าไปเถิด ครั้นหลวงสุรินทามาตย์อ่านถวายไปถึงที่ข้อว่า หลวงสรเสนีให้ขุนอินทร์หมื่นเทพ หมื่นสัจจา ขึ้นไปหาพระยากลันตันได้พูดจายอกให้ลงมารับหนังสือนั้น ทรงพระสรวลตรัสว่า พระยากลันตันรู้ว่าลงไปถึงเข้า ความจะดีใจนักหนาที่เดียว ราวกับเทวดามาโปรดฤๅอย่างไรนั่นแหละ ครั้นอ่านไปถึงที่ข้อว่า พระยากลันตัน, ตนกูปสา ขอเอาขุนอินทร์,หมื่นเทพข้าหลวงไว้นอนที่บ้านพระยากลันตันบ้านตนกูปสานั้น ทรงตรัสว่า ทำนองจะเอาไว้ให้คอยฟังเปนพยานความด้วยยังไม่ไว้ใจกัน ครั้นอ่านไปถึงที่ข้อว่า

พระยากลันตันพูดกับหลวงสรเสนีว่า ท่านข้าหลวงออกมาถึงแล้ว ก็คิดรักษาบ้านเมืองเขตรแดนของสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเถิด ยกกองทัพลงไปสักสามพันก็จะได้กวาดเอาพวกขบถมาเสียให้สิ้น พระยากลันตันจะขอไว้แต่พวกพ้องพระยากลันตันกับว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็โปรดให้เปนพระยากลันตันแล้ว พระยากลันตันจะคิดรบสู้กับพวกพี่น้องไปเอาอะไร ทรงพระสรวลตรัสว่า พระยากลันตันพูดจาเปนคนฉลาดหลักแหลมนักหนา ว่ากล่าวกลับจะเอาข้าหลวงไว้ช่วยรักษาเขตรแดนบ้านเมืองเสียอีก ว่าให้ยกกองทัพลงไปกวาดเอาพวกขบถมาเสียให้สิ้น ดูทำนองพูดจาก็เปนคนสิ้นคิดอยู่แล้ว จึงให้ยกกองทัพลงไป ครั้นอ่านไปถึงที่ข้อว่าตนกูปสาจะขอดูหนังสือซึ่งมิได้ถึงพระยากลันตัน จะให้ดูแต่สำเนาตนกูปสาไม่ดูนั้น ทรงตรัสว่า อ้ายนี่พูดจาเปนคนรังแกงุงะไปทีเดียว ท่วงทีไม่สุจริตเอาเลย กลับว่าใส่เอาด้วยเสียอีก ว่าไม่ตั้งเปนที่ทางอะไร แลการจะตั้งแต่งพวกพี่น้องอย่างนี้ ก็ชอบแต่พระยากลันตันจะยอกกล่าวขอตั้งเข้าไปก่อน จึงจะได้ทรงตั้งแต่งออกมา นี่ไม่อ่อนน้อมต่อเขาแล้วจะมาว่าๆ ไม่ตั้งแต่งเปนอะไร อย่างนี้จะถูกฤๅ มันพูดจาแก้ตัวขวางๆ ไปเปล่าๆ ครั้นอ่านจบแล้ว ทรงตรัสถามว่า เรื่อที่ให้ถือหนังสือออกมาด้วยความกลันตันนั้น ยังไม่มีใครถึงข้างเลยฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ยังไม่ถึงหามิได้ ทรงตรัสว่า เปนอย่างไรอยู่ มันจึงไม่มาถึงข้างเลย มีหนังสือ

ให้ติด ๆ กันออกมาก็หลายคราวแล้ว มันไปอยู่ที่ไหน มันไปเที่ยวเชื่อนแชเสียคงกกระมัง เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ไม่เชื่อนแชหามิได้ ป่านนี้เรือที่มาก่อนก็เห็นจะถึงข้างแล้ว ทรงตรัสว่า ถ้าออกมาถึงเข้า การที่มีหนังสือว่ากล่าวออกมาแต่ก่อนนั้นก็หาผิดไปนักไม่ การจะจัดแจงอย่างไรก็แจ้งอยู่ในหนังสือแต่ก่อนนั้นแล้ว แล้วทรงตรัสถามว่า เรือกองทัพที่ยังค้างออกมาไม่ถึงอยู่อีกกี่ลำ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ยังอยู่อีก ๙ ลำ ทรงตรัสว่า ขนป่านนี้แล้วยังเที่ยวเร่ยราดอยู่ที่ไหน จึงไม่ใคร่มาถึงเข้าหมดได้เลย แล้วอ่านคำให้การถวายไปถึงที่ข้อว่า พระยากลันตัน,ตนกูปสาขอเอาขุนอินทร์,หมื่นเทพไว้ข้างละคน แลพระยากลันตันว่า ให้ยกกองทัพลงไปกวาดเอาพวกขบถนั้น ทรงพระสรวลตรัสว่า พระยากลันตันว่ากล่าวก็เป็นความจริง เป็นคนสิ้นคิดด้วยคับแคบกลัวตัวอยู่แล้ว ซึ่งขอเอาข้าหลวงไว้ข้างละคนนั้นก็เพราะยังไม่ไว้ใจกัน กลัวจะเกิดรบสู้กันขึ้นอีก ครั้นอ่านจบแล้ว ทรงตรัสถึงตนกูปสาว่า จะซุยเลี้ยงมันไปได้ที่ไหน มันเป็นคนมุงง่ายข้าหลังอะไรมีรู้ พูดจาก็ไม่สุภริตเรียบร้อยเอาเลย ทรงฟังพระยากลันตันพูดจาเพราะเจาะเรียบร้อยนักหนา เป็นคนฉลาดมากสมควรที่เป็นเจ้าบ้านเจ้าเมืองอยู่แล้ว แล้วอ่านจดหมายถวายจบลง ทรงตรัสว่า จะคอยฟังกระแสพระราชดำริห์ให้ออกมาเร็วนั้นทางก็ไกล จะใคร่ออกมาถึงได้เร็ว ๆ ทันที่ไหน ถ้าจะคิดยกกองทัพลงไปตามพระยา

กลันตันว่าก็จะได้ ถึงโดยมันจะพากันหนีไป จะทันเอาครอบครัวไปมากได้ที่ไหน จะเอาไปได้ก็แต่ครอบครัวของมันเท่านั้น ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ที่จะเอาไปมากไม่ได้ห้ามิได้ ไพร่บ้านพลเมืองที่เป็นพวกก็คงจะรักภูมิลำเนาอยู่ ทรงตรัสว่า มันจะไปที่ไหน มันรู้ว่ากองทัพยกลงไปช่วยพระยากลันตัน มันก็คงพากันเข้าหาพระยากลันตันหมดนั่นแหละ แล้วอ่านหนังสือยอกอาการเจ้าพระยานครซึ่งถึงแก่อสัญกรรมถวายจบลง ทรงตรัสว่า เป็นกาลมรณะมาถึงแล้วจะทำอย่างไรได้ ทรงพระอาไลยอาวรณ์อยู่นักหนา เจ็บป่วยสิ่งไรเจ้าพระยานครก็ไม่บอกเข้าไปให้ทรงทราบเลย ครานี้จะได้ใครมาปกครองเมืองนครต่อไปอีกเล่า แล้วทรงตรัสถึงการเมืองกลันตันว่า จะจัดแจงเอาตามตนกูปสาว่ามานั้นยากนักหนา จะจัดแจงไปอย่างไรได้ โดยว่าเสียพระยากลันตันเสียแล้ว จะตั้งตนกูปสาขึ้น พระยายาโงย,หวันมุดาจะยอมฤๅต่างคนต่างก็จะเป็นหมดด้วยกัน ก็คงจะวิวาทกันอีก ถ้าพระยากลันตันยังไม่เสียหาย ไหน ๆ ก็ได้ตั้งออกมาแล้ว ก็ต้องคิดทำนุบำรุงพระยากลันตันไว้ก่อน ถ้ามันไม่เข้าหา มันจะพากันหนีไปจะเอาคนไปมากมายได้ที่ไหน จะได้ก็แต่ครอบครัวของมันไปเท่านั้น โดยมันจะคิดกลับมาตีเมืองกลันตัน ผู้คนมันก็น้อย ถึงมันจะไปชักชวนพวกตรังกานูมาช่วย พระยากลันตันก็คงจะสู้ได้ ถ้ามันหนีไปแดนอังกฤษ ๆ จะคิดมาว่ากล่าวก็เป็นแต่พี่น้อง

รยกัน กองทัพยกไปรบชัยอยู่ไม่ได้ก็หนีไปเอง ถ้ามันเข้าหาอย่างว่าแล้ว ก็พูดจาเล้าโลมคิดพาตัวมันเข้าไป อย่างไรก็สุดแต่คิดเอาตัวมันไว้ให้ได้ก่อนนั่นแหละดี การที่จะคิดจัดแจงประการใด ก็แจ้งมาในหนังสือซึ่งมีมาแต่ก่อน ๆ นั้นข้างแล้ว คิดข้อความที่ว่ากล่าวออกมาก็หาผิดไปกระไรนักไม่ จะเปนก็แต่คลาศเคลื่อนบ้างเล็กน้อย มีกาลเม็ดสำคัญอยู่ก็แต่ว่า สุดแต่คิดอย่าให้เมืองกลันตันหลุดลอยไปอื่นได้ ถ้าคิดเอาตามความที่ว่าออกมาแล้ว ถึงจะคิดไปอย่างไรก็เลี่ยวเข้าหาถูกหมดนั่นแหละ การเดี๋ยวนี้ก็เปนจะอ่อนน้อมเข้าหาแล้ว จะคิดจัดแจงตามตนกูปสาว่านั้น จะจัดแจงเปน ๒ บ้าน ๒ เมืองไปอย่างไรได้ยากนักหนา ถ้าจัดแจงเปนขึ้นแล้ว ข้างโน้นข้างนี้ก็จะเปนข้างมีเปน ๒ ก๊ก ๓ ก๊กไปฤๅ ว่ากระไรเจ้าพระยาคินทรเดชา เจ้าคุณผู้ใหญ่กราบทูลว่า จะจัดแจงตามตนกูปสาว่านั้นไม่ได้หามีได้ ถ้าจัดแจงขึ้นแล้วก็คงวิวาทกันอีก ทรงตรัสว่า ก็จะคิดว่ากล่าวอย่างไรเล่า เจ้าคุณผู้ใหญ่กราบทูลว่า คิดให้หาตัวขึ้นมาว่ากล่าวให้พร้อมกันให้หมด แล้วก็พาตัวเข้าไปณกรุง ฯ ถ้าเห็นว่าจะให้หาไม่มา ก็คิดล่อลวงให้ขึ้นมา ผ่อนกองทัพลงไปทีละเล็กละน้อย คิดเอาตัวเสียให้จงได้ ทรงตรัสว่า มันจะมาก็แต่ที่คนไม่ผิด คนผิดแล้วมันจะมาที่ไหน มันจะหนีก็หนีไปเฉิด ถ้ามันไม่มาหาแล้ว ก็คิดยกกองทัพลงไปตามพระยากลันตันว่า จัดแจงทำเอาให้เรียบร้อยจงได้ เจ้าพระยาคินทร

เดชา เจ้าพระยาพระคลัง ดูปฤกษาหาริอกันเข้าเถิด จะเห็นความอย่างไรบ้างก็กรายทูลทักท้วงเข้ามา ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสไปถึงเจ้าพระยานครว่า เจ้าพระยานครคิดฉลองพระเดชพระคุณ ทำไมตรีมีความชอบมาแต่ก่อนก็ช้านานนักหนา ที่จะเข้าออกไปมาก็ดี มิไมตรีเสมอหาขาดไม่ สู้ทรงสนอมไว้ว่าเปนคนฉลาด หาได้ทรงขัดเคืองเจ้าพระยานครแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่ ผู้ใดจะก้าเกินก็ทรงกดขี่มิให้ก้าเกินไปได้ ตั้งพระไทยจะทรงชุบเลี้ยงไปกว่าจะแก่เถ้าชรา ครั้นถึงไภยพระยามัจจุราชเข้าแล้วก็ต้องขาดไมตรีอยู่เอง ทรงพระอาไลยเจ้าพระยานครนักหนา ด้วยยังไม่แก่เถ้าชราเลย มาเด็ดขาดจากไมตรีไปได้ แล้วทรงตรัสถามเจ้าคุณหาบนว่า เปนกระไรปฤกษาหาริอกันเข้า เห็นความข้างกลันตันอย่างไรบ้าง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ได้ปฤกษาเจ้าพระยาบดินทรเดชา พระยาราชสุภาวดีแล้ว ว่าการที่เมืองกลันตันนั้นถ้าไม่เข้าหาแล้ว ก็ต้องยกกองทัพลงไปจึงจะสำเร็จได้ ทรงตรัสว่า เห็นพร้อมด้วยกันอย่างนั้นแล้ว เจ้าพระยาพระคลังทำหนังสือให้ออกมาเถิด การเมืองกลันตันก็ว่าออกมาเหมือนเห็นความอย่างนี้ แต่ก่อน ๆ ก็ได้มีว่าออกมาหลายฉบับแจ้งอยู่แล้ว ถ้ามาถึงเข้าก็คงเห็นความ คิดขัดแขงถูกไปได้หมด แต่การข้างเมืองไทรนั้นจะได้ใครไปตั้งแต่งอย่างไร ก็ยังไม่ได้บอกแยบคายเข้าไปให้ทรงทรายเลย การสำคัญนักอยู่ เจ้าพระยานครก็หาบุญไม่

ลงอย่างนี้ จะต้องคิดจัดแจงเสียให้เป็นที่มั่นคงจึงจะได้ ว่ากระไร เจ้าพระยาพระคลัง ที่เมืองนครนั้นจะเห็นใครก็ว่ามา เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เห็นอยู่ในบุตรเจ้าพระยานคร ๓ คน พระยาพัทลุง พระเสนหามนตรี นายฤทธิ แต่พระยาพัทลุงนั้นสูยผี[๑] พระวิชิตสรไกรข่าวก็ว่าสูย แต่หาทรายแน่นอนไม่ ทรงตรัสว่าไม่ทรงทรายเลยว่าสูยผี แล้วทรงไล่เลียงถามนายฤทธิว่า เจ้าพระยานครรู้ว่ากระไรบ้าง นายฤทธิกราบทูลว่า หาได้ยินว่าอย่างไรไม่ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า พระยาพัทลุงนั้นเจ้าพระยานครรักมาก รับสั่งว่า พระยาพัทลุงก็เป็นพี่ผู้ใหญ่ จะโปรดให้ว่าที่เจ้าพระยานครเล่าก็เป็นคนง่อยเพลีย มีราชการมาจะไปก็ไม่ได้ ให้พระเสนหามนตรีนั้นว่าที่เจ้าพระยานคร เอาพระยาพัทลุงยกมาว่าที่จางวาง เอานายฤทธิมาว่าที่ผู้ช่วย อยู่เมืองนคร ๓ คนด้วยกันเถิด ถึงพระยาพัทลุงจะยึดเอาอย่างไร พระเสนหามนตรีกับนายฤทธิก็เป็น ๒ เกลี้ยวด้วยกันแล้วก็คงสู้ได้ ที่เมืองพัทลุงนั้น เอาพระวิชิตสรไกรมาใส่ที่พัทลุง แต่เมืองไทรนั้นให้ว่าหารออกมา ให้คิดจัดแจงให้ตลอดไปถึงเมืองถลาง, เมืองพังงาทีเดียว บุตรเจ้าพระยานครก็มีอยู่หลายคน จะทรงชุบเลี้ยงให้เป็นลำดับกัน ถ้าจะเอาแขกตั้งไว้ที่เมืองไทรแล้ว

---

๑ ได้ทรายว่า พระยาพัทลุง กับพระเสนหามนตรีไม่ปรองดองกัน จึงโปรดให้ย้ายพระยาพัทลุงเข้ามาเป็นพระยาอุไทยธรรมรับราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ แต่ในรัชกาลที่ ๓

ก็ถอนเอาพระยาไทร พระเสนานุชิต มาใส่ที่เมืองพังงา จะยกเมืองพังงาเปนเมืองใหญ่ ให้เมืองถลาง เมืองตกั่วทุ่ง เมืองตกั่วป่ามาขึ้นให้สิ้น ด้วยเมืองพังงาเปนที่มั่น ถ้าจะให้พระยาไทรคงอยู่บ้านเมืองตามเดิมแล้ว ก็ให้ถามพระยาไชยานอกราชการดูถ้ารับจะไปอยู่เมืองพังงา ก็จัดแจงส่งให้ไป ดูว่ากล่าวหนังสือออกมาให้ดี การครั้งนี้สิ้นเจ้าพระยานครลงแล้ว ยังอยู่แต่ลูกเต้าทั้งปวง ต่างคนต่างก็จะเปนก๊ก ๆ กันไป จะเหมือนหนึ่งเจ้าพระยานครยังอยู่ฤๅ ถ้าฉวยว่ามีการขึ้นมันรู้ว่าเจ้าพระยานครหาบุญไม่แล้ว มันกลับมาทำอีก จะคิดช่วยเหลือกันเหมือนอย่างเจ้าพระยานครอยู่ที่ไหน ต่างคนต่างก็จะวิ่งโร่มาเสียหมด อายเขาเล่นี่เดียว ให้คิดตริตรองการดูให้รอบคอบจงมาก จัดแจงให้เปนสามัคคิรศกันตามฉันพี่ฉันน้องให้ดี อย่าให้มีความรังเกียจกัน ให้เปนที่มั่นคงไว้วางใจให้จงได้ ฯ

๏ ณวันเดือน ๗ แรม ๑๓ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๗ แรม ๑๕ ค่ำ เพลาค่ำ เจ้าคุณหายนกราบทูลฉวายร่างหนังสือซึ่งจะตอบ ให้หมื่นพิมลกำจรถือออกมานายบริบาลอ่านฉวายไปถึงที่ข้อยกความในยอกสิ้นข้อลงเพียง เจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรม แล้วดำเนินกระแสรับสั่งด้วยการเมืองกลันตันนั้น รับสั่งว่าว่าความตายลงมาแล้ว จะเอากระแสรับสั่งความกลันตันมาติดเข้านั้นไม่ควร แยกเปนคนละฉบับเสีย

จึงจะดี อ่านไปฟังเล่นก่อนเถิด ครั้นอ่านถวายจบแล้ว ทรงตรัสว่า ว่ากล่าวก็หมดจดดีอยู่แล้ว แต่ความยังขาดอยู่น่อยหนึ่ง เติมใส่ลงเสียว่า จัดแจงตั้งเมืองไทรแล้ว ก็ให้ขึ้นอยู่กับเมืองนครตามเดิม ให้จัดแจงว่ากล่าวกำชับกำชาพระยาสงขลา แลพวกพี่น้องบุตรเจ้าพระยานครให้สมัคสมานกลมเกลียวกันให้จงได้ อย่าให้มีความวิวาทระงับเกี่ยงกัน มีราชการมาข้างใครอย่างไร ก็ให้ผ่อนเร่มาช่วยกันให้ทันท่วงที ให้มีจิตรคิดรักใคร่กันเหมือนพี่น้อง คิดจัดแจงทำให้ได้อย่างนี้จึงจะดี แยกหนังสือทำเปนคนละฉบับ ขออีกสักเวลาหนึ่งเถิด ๚

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้นค่ำ ๑ เพลาเช้า รับสั่ง ๆ พระนรินทร์ว่าไปบอกเจ้าพระยาพระคลังให้คิดทำหนังสือว่า ที่จะจัดแจงตั้งเมืองไทรนั้นให้ว่าเอียง ๆ ไปข้างแขก แล้วรับสั่ง ๆ พระยาราชสุภาวดีว่า ออกไปจากนี่ไปแวะบอกความเจ้าพระยาพระคลังที่เถิด จะให้แต่พระนรินทร์ไปก็จะเอาไปลืมเสียหมด เอาพระนรินทร์ไปด้วย เจ้าคุณผู้ใหญ่กราบทูลว่า เจ้าคุณผู้ใหญ่ก็จะรับพระราชทานลงไป ทรงตรัสว่า ดีแล้ว แวะลงไปบอกว่า ถ้าจะตั้งให้แขกอยู่เมืองไทรแล้ว ให้ผ่อนเอาขันใหญ่ขันน้อย เครื่องสาตราวุธที่เมืองไทรมาเสียให้มาก เอาไว้ให้แต่เล็กน้อย เอามาเฉลี่ยใส่เมืองตรังเมืองสตูลไว้ให้เปนที่มั่นคง ดูหาเอาแขกที่เปนชาติสกุลตั้งขึ้นไว้ ยื่นหูยื่นเหิงมันเข้า มันก็จะถือยศถาศักดิ์ขึ้น มันรู้จักกับแขกเก่าเคยเชื่อถือกันอยู่แล้ว ให้มัน

คิดเกลี้ยกล่อมเข้าก็คงจะมาได้มาก ถ้ามันมาแขงเมืองตั้งตัวเปนใหญ่ แขกฝ่ายเราก็ยอมนับถือไปกับมัน แลยกเข้ามาตีเมืองไทรอีก ก็ยกกองทัพลงไปช่วยกันทั้ง ๓ เมือง ๔ เมือง ตีกวาดเอาให้เปนจุณวิจุณไป ถ้ามันเข้ามาไม่กระด้างกระเดื่องอ่อนน้อมจะขอเปนใหญ่ส่งดอกไม้ทองเงินแล้ว ก็จะลองประจบตั้งดูทีหนึ่ง ว่ากระไรเจ้าพระยาคินทรเดชา น้ำใจของเรามันจะยอมให้มันตั้งตัวเปนใหญ่ที่บ้านเมืองที่เดียวฤๅ เจ้าคุณผู้ใหญ่กราบทูลว่า ตั้งแต่งเปนเจ้าบ้านเมืองออกไปแล้ว ก็คงรักษาศักดิ์ที่ทางอยู่ ที่จะยอมให้มาตั้งตัวเปนใหญ่ในบ้านเมืองนั้นเห็นไม่เปนหามิได้ (รัชสั่งว่า) ถ้าจัดแจงได้แขกไปตั้งเปนที่เมืองไทรแล้ว ก็ต้องถอนเอาพระยาไทร พระเสนานุชิต มาใส่ที่เมืองพังงา ถ้าที่เมืองไทรหาแขกตั้งไม่ได้ จะให้ไทยไปตั้งอยู่ผู้อื่นก็หาดีเหมือนพระยาไทรไม่ ด้วยพระยาไทรเปนคนเคยเข้าใจรู้จักชั้นเชิงทำนองอ้ายแขก ถ้าจะให้พระยาไทรคงบ้านเมืองอยู่ตามเดิมแล้ว ก็ต้องคิดจัดแจงให้มั่นคงทีเดียวจึงจะได้ ถ้าไม่มั่นคงวิ่งโร่มาอีกแล้วอายเขาทีเดียว ต้องคิดหาเอาคนไปใส่ให้ได้สักพันหนึ่งสองพันนั่นแหละจึงจะรับรองเปนที่มั่นคงไว้วางใจได้ จะคิดเอาคนที่ปลายแดนเมืองสงขลา, เมืองพัทลุง,แลบ้านใกเมืองใดบ้าง ซึ่งต่อแดนกับเมืองไทรไปขึ้นกับเมืองไทรได้ ก็ยกเอาครอบครัวไปตั้งอยู่ในเขตรแดนเมืองไทรทีเดียว มีราชการมาก็จะได้ช่วยกันทันท่วงที แลพวกกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อย

ที่เมืองนครนั้นเมื่อเจ้าพระยานครยังอยู่ จะใช้สอยไปตกค้างอยู่เมืองพัทลุงบ้าง เมืองไทรบ้าง เมืองตรังบ้าง จะสมัคอยู่ตามพี่น้องอย่างไรก็ให้ไถ่ถามดู จัดแจงให้ตามสมัค อย่าให้มีความวิวาทรังเกียจแก่กัน ถ้าจะให้พระยาไทรคงอยู่บ้านเมืองตามเดิมแล้ว ก็ให้ถามพระยาไชยาดู ถ้าพระยาไชยาจะรับรักษาอยู่เมืองพังงาได้ ก็ให้จัดแจงส่งไปเมืองพังงา แล้วให้คิดตริตรองการไปทั้งเมืองถลาง,เมืองพังงา,เมืองไทร,แลข้าง ๙ หัวเมืองให้รอบคอบ ทำให้เป็นที่มั่นไว้วางใจไปให้หมดได้จึงจะดี ฯ

◎ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามเจ้าคุณหาบนว่า ทำหนังสือแล้วฤๅ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ทำแล้ว รับสั่งว่า ทำเร็วนักหนา เอาเข้ามาว่าไปเถิด จะทรงฟังเล่นให้สบายพระไทย ครั้นนายยริยาลอ่านถวายฉบับที่จัดแจงเมืองนครเมืองไทรไปถึงข้อว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ทรงชุบเลี้ยงเจ้าพระยานครนั้น รับสั่งว่าขอเติมใส่พระนามในสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงลงด้วยเถิด ว่าลงว่าก็ทรงพระเมตตาเจ้าพระยานครอยู่ จะได้เป็นเกียรติยศไปกับลูกเต้าทั้งปวง ครั้นแก้หนังสืออ่านถวายไปถึงที่ว่า จะให้พระวิชิตสรไกรอยู่รักษาเมืองพัทลุง รับสั่งว่า ยังตกความอยู่ที่จะให้มาขึ้นแก่กรุง ฯ ตามเคยนั้นน่อยหนึ่ง ว่าออกมาให้ดีว่าแต่ก่อนเมืองพัทลุงนับถือเมืองนครอยู่โดยฉันพ่อลูกกัน จึงได้ยอกกล่าวการงานมาที่นคร ครั้งนี้ถ้าจะมีการงานสิ่งไรก็ให้ยอกเข้าไปณกรุง ฯ ทีเดียว ถ้าเป็นแต่ความเกี่ยวข้องเล็กน้อย

ก็ให้บอกไปเมืองนครตามฉันพี่น้องกัน ว่าสมานออกมาให้ดี ครั้นแก้หนังสืออ่านถวายจบแล้ว ทรงตรัสว่า ฟังดูว่ากล่าวก็ถี่ถ้วนหมดถ้อยความเพราะเจาะนักหนาดีอยู่แล้ว หนังสือข้างหลวงศรีเสนาจะว่ากล่าวอะไรก็เท่อ ๆ หาเพราะเจาะไม่ นานไปจะสู้หลวงทิพอักษรเสมียนตรากลาโหมไม่ได้เสียอีก แล้วรับสั่งว่า ความที่ทรงสั่งไปเมื่อเช้าด้วยข้อจะเอาแขกตั้งไว้เมืองไทรนั้น ยังตกความอยู่ จะเติมแก้ลงในหนังสือฤๅจะมีจดหมายของเจ้าพระยาพระคลังออกมาก็ตามเถิด คิดว่าเติมใส่ลงเสียให้ได้ ว่าที่จะตั้งให้แขกอยู่เมืองไทรนั้น ให้ผ่อนเอาปืนใหญ่ปืนน้อยเครื่องสาตราวุธมาเสียให้มาก เอาไว้แต่เล็กน้อย ดูจัดหาเอาแขกที่มีชาติสกูลมายีหูยีเหืองมันเข้าตั้งแต่งออกไป มันก็คงจะรักที่ทางยศถาศักดิขึ้น มันรู้จักอยู่กับแขกเก่าเคยนับถือกันมาแต่ก่อนอยู่แล้ว มันคิดเกลี้ยกล่อมพูดจาชักชวนกันเข้าก็คงจะเชื่อถือพากันกลับเข้ามาได้มาก ถ้ามันเข้ามามากคิดแขงเมืองจะตั้งตัวเปนใหญ่ขึ้นแล้วก็ให้บอกเข้ามาช่วยกันยกออกไปร่ำเอาให้ยับเยิน ถ้าแขกของเรามันกลับไปนับถือเชื้อสายเจ้านายเก่ามันยอมให้เปนใหญ่ ไม่อ่อนน้อมเข้าหาโดยดี แลมันคิดยกกลับมาตีอีก ก็ยกกองทัพลงไปช่วยกันทั้ง ๓ เมือง ๔ เมือง ตีกวาดเอามาให้เปนจุณวิจุณไป ถ้ามันเข้ามาพากันอ่อนน้อมจะยอมส่งดอกไม้ทองเงินเหมือนแต่ก่อนแล้วก็จะลองประจบตั้งดูสักทีหนึ่ง ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง ว่าออกมาอย่างนี้ก็ดีอยู่แล้ว จะว่าให้จัดแจงไปอย่างไรก็ยังไม่ทรง

ทรายเห็นการข้างนอก เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า โปรดเกล้า ฯ อย่างนี้ ท้าวพระกรุณาคิดขัดแขงการได้ง่าย ทรงตรัสว่า ๆ ออกมาให้ส่วางแล้วก็เขาอกเขาใจคิดขัดแขงไปได้ง่าย ความอันนี้ก็ได้ทรงสั่งไปยอกแล้วถึง ๒ คน ๓ คน ยังเอาไปลืมเสียได้ แล้วรับสั่งว่า ดูเติมลงเสียให้ได้ จะแก้หนังสือฤๅจะจดหมายออกมาอีกฉบับ ๑ ก็ตามเถิด ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้น ๒ ค่ำ เพลาค่ำ ทรงตรัสกับเจ้าคุณหายนว่า ตั้งแขกไปอยู่เมืองไทรแล้ว ที่ตัวอ้ายพระยาไทรจะกลับเข้ามาเองนั้นไม่มา ถ้าจะมาก็มาแต่อ้ายตนกูหมัดสอัดแลลูกหลานเหล่านั้นนั่นเอง ถ้าโดยมันเข้ามา แขกของเราที่ตั้งออกไปไว้ มันจะไม่รักที่ทางยศถาศักดิจะยอมให้ไปที่เดียวฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ที่จะยอมให้เห็นจะไม่เป่น ทรงตรัสว่า ถ้ามันไม่ยอมให้ รักที่ทางยศถาศักดิอยู่แล้วก็คงเป่นการ ได้แขกเก่า ๆ ที่หลบหนีไปอยู่ในแดนอังกฤษมันชักชวนเข้าก็คงจะกลับมา แล้วทรงตรัสเล่าความที่ขัดแขงเมืองนครเมืองไทรให้กรมหลวงรักษ์รณเรศฟังว่า การเมืองไทรสำคัญนัก เจ้าพระยานครก็หาบุญไม่แล้ว ถ้ามันรู้เข้ามันกลับเข้ามาทำอีก ลูกเต้าเหล่านั้นมันจะทำได้เหมือนตัวเจ้าพระยานครอยู่ฤๅ ต้องคิดขัดแขงตั้งกำซับกำชาให้ช่วยกันรักษาเขตรแดนเข้าให้มั่นคงจึงจะได้ เป่นกระไรเอาแขกไปตั้งไว้ที่เมืองไทร เอาพระยาไทรมาใส่ที่พังงา อย่างนี้ดีฤๅไม่ดี กรมหลวงรักษ์รณเรศกราบทูลว่า ควรด้วยเกล้า ฯ

ดีอยู่แล้ว แล้วรับสั่งว่า จะเอาอะไรมาว่าก็เอามา เจ้าคุณหาขนกรายทูลถวายจดหมาย นายยริยาลอ่านไปถึงที่ข้อจะจัดแจงตั้งแขกไว้เมืองไทรนั้น รับสั่งว่า แทรกความลงอีกสักน่อย ว่าเมืองไทรกี้นเมืองนครแล้วก็ใกล้กับเมืองสงขลา ให้พระเสนหามนตรี พระยาสงขลา คอยระไวระวังดูการเมืองไทร ให้รู้เท่าทันท่วงทีอย่าแขกจงได้ ครั้นแก้จดหมายอ่านถวายไปถึงข้อให้กองทัพเมืองนคร เมืองพัทลุง เมืองสงขลา ยกไปช่วยกันนั้น รับสั่งว่า ให้เติมเอาเมืองถลางใส่เข้าอีกเมืองหนึ่ง ครั้นเติมเมืองถลางแล้วอ่านถวายจบลง ทรงตรัสว่า ถูกถ้วนดีเต็มที่อยู่แล้ว แต่ยังขาดความอยู่อีกนิดหนึ่ง ขอเติมใส่ลงเสียสักน่อยเถิด ว่าซึ่งตั้งแขกให้อยู่เมืองไทรได้แล้ว จะถอนเอาพระยาไทรมาอยู่ที่เมืองพังงานั้น ผู้คนแขกเก่าที่ไว้ใจได้สนิทเคยรับใช้สอยอยู่กับพระยาไทรนั้น ก็ดูจัดแจงให้พระยาไทรมาบ้าง จะได้เป็นกำลังราชการมากขึ้นข้างเมืองพังงา ถ้ามันเป็นคนผิดแลจะไว้ใจมิได้ ก็ผ่อนเอาเข้ามาเสีย ให้มีกำลังเมืองไทรอยู่แต่น้อย แลกำชับ เรือรบ, เรือไล่, ปืนใหญ่ ,ปืนน้อย, เครื่องสาตราวุธของพระยาไทรมีอยู่เท่าไรก็ผ่อนจัดแจงให้พระยาไทรมาเสียให้สิ้น ครั้นจะทิ้งแผ่นดินเมืองไทรเสียเล่า เมืองไทรก็เป็นที่ภูมิทำมาหากินอยู่ อังกฤษก็จะคิดมาสวมเก็บกันเอาเป็นของอังกฤษต่อไป จะไว้ใจแก่การนั้นไม่ได้ ว่าใส่ลงอย่างนี้อีกน่อยเถิด ครั้นแก้จดหมาย

อ่านจบลงแล้ว รับสั่งว่าอ่านกลับไปอีกสักที่หนึ่ง ครั้นอ่านถวายจบแล้ว รับสั่งว่าเออ ดีแล้ว เอาเถิด แล้วรับสั่งให้อ่านหนังสือฉบับที่จัดแจง เมืองนคร เมืองไทร ถวายกรมหลวงรักษ์รณเรศ ครั้นอ่านจบแล้ว ทรงตรัสถามว่า ฟังความเป็นกระไร ดีฤๅไม่ดี กรมหลวงรักษ์รณเรศกราบทูลว่า ข้อความชัดถูกถ้วนดีอยู่แล้ว ทรงตรัสว่า ๆ แจ่มสว่างออกมาอย่างนี้ จะได้ค่อยเบาอกเบาใจคิดจัดแจงการได้ง่าย ๆ การครั้งนี้จะหนักอกหนักใจอยู่นักหนา ด้วยการนั้นหลายอย่าง ต้องคิดไปรอบคอบที่เดียวจึงจะได้ แล้วทรงตรัสถามว่า จะให้คนที่เข้าไปมันถือหนังสือกลับออกมาฤๅ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า จะให้หมื่นพิมลกำรที่ถือหนังสือออกเข้าไปนั้นถือกลับออกมา รับสั่งว่า เอาส่งให้มันเร่งออกมาโดยเร็วเถิด ออกมาถึงรู้ความในหนังสือเข้าแล้ว จะได้ค่อยสบายคลายใจลงบ้าง แลกระแสพระราชดำริห์ราชการเมืองกลันตันเมืองไทร แลโปรดให้จัดแจงเมืองนครประการใดก็แจ้ง มาในหนังสือแลจดหมาย ซึ่งหมื่นพิมลกำรถือออกมาทุกประการแล้ว ฯ

◎ แลซึ่งข้าพเจ้ารับพระราชทานจดหมายกระแสพระราชดำริห์ออกมานี้ ตามได้รับพระราชทานฟังเข้ากันแต่ได้จดหมายออกมาเก่าใหม่เปน ๑๓ ครั้ง ข้อความจะขาดผิดเพี้ยนควรมิควร

ประการใด รับพระราชทานพระเดชพระคุณสุดแล้วแต่จะโปรด

จดหมายมาณวัน ๖ เดือน ๘ ปฐมาสาฒ์ ๓ ค่ำ ปีกุญเอกศก (จุล

ศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒) ฯ

ห้องสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

ฉบับที่ ๑๓

◎ ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ จดหมายมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ได้นำขึ้นกราบเรียนแต่ท้าวพระกรุณาเจ้าให้ทราบ ด้วยแต่ก่อนข้าพเจ้าได้จดหมายฝากออกมากับหมื่นอินทรเสนา ณวันเดือน ๕ แรม ๑๕ ค่ำครั้ง ๑ รองศุภมาตราเพ็ชรบุรี ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำครั้ง ๑ ขุนฤทธิรณไกร ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำครั้ง ๑ ณวันเดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำครั้ง ๑ หมื่นนิกรญวน ณวันเดือน ๖ แรม ๗ ค่ำครั้ง ๑ นายโตนายหมวดกองญวน ณวันเดือน ๗ ขึ้น ๒ ค่ำครั้ง ๑ ขุนสารวัด ณวันเดือน ๗ แรม ๕ ค่ำครั้ง ๑ หลวงโกชาอิศหาก ณวันเดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ แรม ๑๐ ค่ำครั้ง ๑ หมื่นพิมลกำจรญวน ณวันเดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำครั้ง ๑ เข้ากัน ๑๑ ครั้ง ความแจ้งอยู่แต่ก่อนนั้นแล้ว ฯ

◎ แลเมื่อณวันเดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ เพลาค่ำนั้น พระนรินทร์กราบทูลว่า พระยาพัทลุงยอกให้ขุนจำนงถือเข้าไปว่า เข้าพระยา

นครป่วยเปนโรคลม ให้อาเจียนน้ำลายเหนียวเสมหะปะทะน่าอก ป่วยมาแต่ณวันเดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ครั้นณวันเดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ โรคเข้าพระยานครมากขึ้น ให้หอยเสมหะดังครอก ๆ ให้มือเท้าเย็นนิ่งแน่ไป ครั้นเพลา ๕ ทุ่มเศษ เจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรม กับว่าพระยาไทรยกเข้ามาว่า ได้จัดให้กองเรือ ๑๙ ลำกับกำปั่นรบอังกฤษลงไปที่เกาะนางกาว์ ครั้นกองเรือลงไปถึง อ้ายหวันมาลีหนีไปทางปตูยาหรา ว่าจะไปอยู่เกาะน่าเมืองมฤท แต่ที่เมืองไทรนั้น พระยาไทรเกลี้ยกล่อมให้แขกกลับเข้ามาอยู่บ้านเรือนแล้ว ๑๕๐๐ คน กับจับได้ ๖๐๐ คน กับส่งต้นหนังสือพระยากลันตันแลคำแปลหนังสือพระยากลันตันที่เจ๊ะยาป่า เจ๊ะสเลหมัน ถือมาถึงเจ้าพระยานคร ๒ ฉบับ กับคำให้การเจ๊ะยาป่า เจ๊ะสเลหมันเข้าไป ใจความเหมือนกันกับที่ท้าวพระกรุณายกส่งเข้าไปครั้งก่อน ทรงตรัสว่า ยกส่งเข้ามาทำไมป่านนี้ ความเหมือนกันแล้วก็เอายกอาการเจ้าพระยานครมาว่าไปเฉิด หลวงสุรินทามาตย์เอายกฉบับที่ยกส่งต้นหนังสือพระยากลันตันแลคำให้การขึ้นอ่านถวาย ทรงตรัสว่าเปนไรหลวงสุรินทามาตย์จึงเปนอย่างนี้ไปได้ ให้เอายกอาการเจ้าพระยานครมาว่า กลับเอาความกลันตันเข้ามาว่าอีกเล่า ดูหลงใหลเลอะเทอะไปทีเดียว ครั้นหลวงสุรินทามาตย์อ่านยกอาการเจ้าพระยานครถวายจบแล้ว ทรงตรัสว่า เปนโรคลมดอกฤๅ ทรงคิดว่าจะเปนโรคอะไรเล่า ป่วยเจ็บอย่างไรเจ้าพระยา

นครก็ไม่ยอกเข้าไปให้ทรงทราย ทรงตรัสถามอยู่ก็ไม่ได้ความว่าเปนโรคอะไร ไม่พอที่เอาเลย เสียดายนักหนาที่เดียว แล้วทรงตรัสถามขุนจำนงว่า จัดแจงเอาศพไว้ที่ไหน พระยาพัทลุงพระเสนหามนตรี ยังอยู่ที่เมืองนครฤๅลงไปเมืองสงขลาแล้ว ขุนจำนงกรายทูลว่า พระยาพัทลุงกับพระเสนหามนตรีลงไปอยู่เมืองสงขลาแล้ว แต่ศพเจ้าพระยานครนั้น จัดแจงเอาไว้ในเรือนข้างในที่เจ้าพระยานครนอน ทรงตรัสถามว่า พวกนครที่ให้ถือหนังสือออกมาด้วยความกลันตันนั้น มันออกมาถึงทันฤๅไม่ ขุนจำนงกรายทูลว่า ยังหาเห็นออกมาถึงไม่ ทรงตรัสถามพระนรินทร์ว่า หนังสือความกลันตันนั้น ให้นายควงนายแพ ถืออกมา ฤๅให้นายสีคงถืออกมา พระนรินทร์กรายทูลว่า ให้นายควงถืออกมา ทรงตรัสถามว่า ให้ถืออกมาเมื่อไร พระนรินทร์นิ่งพลิกสมุดอยู่ ทรงตรัสถามว่า ๆ กระไร พระยาพิพัฒน์รู้ฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่าทรายแต่ว่าให้นายควงนายแพถืออกมา ทรงตรัสถามพระนรินทร์ว่า ให้ถืออกมาเมื่อไร ให้นายควงนายแพถืออกมาแน่แล้ว ฤๅ ๆ ให้ใครถืออกมา พระนรินทร์กรายทูลว่า ให้นายสีคงถืออกมา ทรงตรัสว่า อย่างไร ประเดี๋ยวว่าให้คนนั้นคนนี้ถือออกมา ว่าอย่างไรไม่แน่ลงได้เอาเลย ให้ถืออกมาเมื่อไร พระนรินทร์นิ่งอยู่ ทรงตรัสว่า เปล่า ๆ ทั้งนั้น เมื่อไม่จดหมายจำลงไว้บ้างเลย พูดเอากระนั้นนั่นเอง แล้วทรงตรัสถามว่า

แต่มีหนังสือความกลันตันให้ถือออกมานั้น ให้ออกมากับใครบ้าง หมื่นพิมลกำจรเข้าไปถึงเมื่อไร พระนรินทร์กรายทูลว่า หมื่นพิมลกำจรเข้าไปถึงณวันเดือน ๗ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ทรงตรัสว่า นั่นมิใช่ฤา เปล่า ๆ ทีเดียว แต่หมื่นพิมลกำจรมาถึงเมื่อวานซืนเท่านี้จำก็ไม่ได้ พูดจาเลอะเทอะไปเสียหมดแล้ว จะทรงไถ่ถามอะไรก็ไม่ได้ความ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้น ๔ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสกับเจ้าคุณหายนว่า อาการเจ้าพระยานครนั้น ทรงคิดว่าจะเป็นโรคอะไร มีรู้เป็นโรคลมทีเดียว ไม่พอที่จะตายเลย เสียดายนักหนา เมื่อคืนนี้ให้เอายอกอาการเจ้าพระยานครมาว่า กลับเอาความกลันตันเข้ามาว่าเสียอีก ทรงตรัสถามพระนรินทร์ว่า หนังสือความกลันตันให้ใครถือออกมาก่อน ออกมาแต่เมื่อไร ได้ให้ใครออกมาข้างก็ไม่ได้ความ ว่าแต่ว่า ให้นายดวงถืออกมาก่อน พระยาพิพัฒน์ก็ว่าให้นายดวง,นายแพ,ออกมาก่อน ถามว่าแน่แล้วฤา พระนรินทร์ว่าให้นายสิงออกมาก่อน ถามว่าให้ออกมาเมื่อไร ก็ไม่ได้ความ เลื่อนเปื่อนไปเสียหมด เป็นอย่างนี้ไปได้ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ได้ให้นายดวงนายแพฤานายสิงถืออกมาก่อนแต่แรกนั้นคราว ๑ ให้พวกสงขลาถืออกมาก็คราว ๑ แต่ได้ให้ถืออกมานั้นหลายครั้งแล้ว ยังให้ค้นจดหมายอยู่ ว่าใครจะถืออกมาข้าง แล้วรับสั่งว่า เอาหนังสือที่ค้างเก่านอยู่เมื่อคืนนี้เข้ามาว่าไปเถิด ครั้นหลวงสุรินทา

มาตย์อ่านยอกพระยาพัทลุงถวายไปถึงที่ข้อว่า พระยากลันตันให้เจ๊ะยาปาถือหนังสือมาถึงเจ้าพระยานคร ทรงตรัสถามว่า เจ้าพระยานครได้ดูหนังสือเจ๊ะยาปาทันฤๅไม่ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่าไม่ทันหามิได้ เดิมเจ้าพระยานครคิดว่า พระยากลันตันจะสู้ตนกูปสาได้ ครั้นทราบว่าสู้ไม่ได้ก็เสียใจหนักลง ทรงตรัสว่าว่าแล้วสิ เหตุด้วยความกลันตันนั่นเอง โรคจึงกำเริบกล้าขึ้น ครั้นอ่านจบแล้ว อ่านคำให้การเจ๊ะยาปาถวายไปถึงที่ว่า บุตรหวันมุดากับบุตรหวันมุเก็ดหาไปฟังท้องตราตั้งพระยากลันตันไม่ แลกับว่าคิดกันให้ไปรับพระยาโงยมาจากปากน้ำมะนรา[๑]นั้น ทรงตรัสว่า รับไปที่ไหน อ้ายพระยาโงยมันหนีเจ้าพระยานครไปเอง แลซึ่งมันไม่มาฟังท้องตรานั้น เดิมหวันมุดาก็คิดจะเป็นพระยากลันตัน ครั้นไม่ได้เป็นแล้ว มันก็ไม่มาฟังท้องตรานั่นเอง ครั้นอ่านจบแล้ว อ่านคำให้การเจ๊ะสเลหมันถวายไปถึงที่ข้อว่า รายามุดาห้ามมิให้ไพร่พลเมืองไปซื้อเข้าสารตนกูปสา ๆ ขัดใจจึงได้วิวาทรบสู้กันนั้น ทรงตรัสว่า รังแกที่เดียว เหตุนิดหนึ่งเท่านั้นมันเอาเป็นใหญ่เป็นโต วิวาทบาดเทลาะกันไปได้ ก็เป็นพี่เมียน้องเมียกันอยู่แล้ว ยังหานับถือกันไม่ ครั้นอ่านต้นหนังสือพระยากลันตันจบแล้ว ทรงตรัสว่า ฟังหนังสือพระยากลันตันว่าดูยับเยินเต็มทีที่เดียว เห็นจะแคยใจตกใจอยู่นักหนาแล้วจึงว่ากล่าวร้อนเร็วมาให้ยกกองทัพลงไป แล้วทรงตรัสกับเจ้าคุณ

---

๑ คือเมืองนราธิวาส ในมณฑลปัตตานีทุกวันนี้

หายน่า ความอันนี้ก็เปนความเก่าทั้งนั้น เปนกระไร หนังสือที่ให้ออกมาด้วยความกลันตันนั้น ป่านนี้ยังจะไม่ออกมาถึงบ้างที่เดียวฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ที่ให้ออกมาก่อนนั้นเห็นจะมาถึงบ้างแล้ว ทรงตรัสว่า ถ้าหนังสือมาถึงเข้าแล้ว การจะคิดจัดแจงอย่างไรก็จะค่อยสว่างง่ายเข้า คิดถูกไปหมดได้ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ เพลาค่ำ ทรงตรัสถามขุนจำนงว่า เปนกระไร รู้ฤๅไม่ พระยาพัทลุงสูบฝิ่นมานานแล้วฤๅ ขุนจำนงกราบทูลว่า ได้ยินแต่พูดกันว่าสูบ แต่จะสูบมานานอย่างไรหาได้ทราบได้เห็นไม่ ทรงตรัสถามว่า ไพร่บ้านพลเมือง ๆ นครนั้น รักพระยาพัทลุงมากฤๅ ๆ รักพระเสนหามนตรีมาก พระยาพัทลุงกับพระเสนหามนตรีใครจะดุร้ายกว่ากัน ขุนจำนงกราบทูลว่า พระเสนหามนตรีหาสู้ดุร้ายไม่ ไพร่บ้านพลเมืองรักพระเสนหามนตรีมาก แต่พระยาพัทลุงนั้นดุร้ายกว่าพระเสนหามนตรี ทรงตรัสว่า ดูท่วงทีพระยาพัทลุงก็เห็นจะดุร้ายอยู่ แต่ซึ่งสูบฝิ่นนั้นก็ไม่ทรงทราบว่าสูบเลย พระยาพัทลุงก็เปนบุตรผู้ใหญ่ เจ้าพระยานครก็รักมากกว่าทุกคนยังสูบฝิ่นไปเสียได้ แล้วทรงตรัสถามว่า พระยาเสนาภูเบศร์ยกไปอยู่ที่ไหน ได้คนออกมามากน้อยเท่าใด ขุนจำนงกราบทูลว่า เห็นได้คนยกออกมาสัก ๖๐๐ คน ๗๐๐ คน ยกลงไปอยู่เมืองสงขลาแล้ว ทรงตรัสว่าเออ ยกลงไปหาแม่ทัพใหญ่จะได้คิดจัดแจงให้ลงไปช่วยกันที่เมืองไทรบ้าง เจ้าพระยานครก็หาบุญไม่

แล้ว อยู่แต่ลูกเต้าเหล่านั้น ถ้าการมันรู้เข้ามันกลับเป็นขึ้นมาอีก จะคิดกดขี่ผู้คนให้กลัว อยู่รับรองแขงแรงได้เหมือนเจ้าพระยานครอยู่ที่ไหน ต่างคนต่างก็จะวิ่งกลับมาเสียหมด เปนกระไรรู้ฤาไม่ การที่เมืองไทรนั้นแม่ทัพใหญ่คิดจัดแจงอย่างไรบ้าง ขุนจำนงกราบทูลว่า ทรายอยู่ว่าจัดแจงให้พระยาชุมพรยกลงไปเมืองไทรแล้ว แต่พระยาเสนาภูเบศร์นั้นว่าจะให้ยกตามลงไปครั้งหลัง รับสั่งว่า จัดแจงให้ลงไปช่วยกันเข้าจะได้เปนที่ไว้วางใจลงได้ ๆ

๏ ครั้นณวันเดือน ๙ ขึ้น ๖ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒนกราบทูลว่า พระยาสมุทปราการยอกเข้ามาว่า เรือนะกุดาสหะลูกค้าเมืองตรังกานูเข้ามาถึงลำ ๑ แจ้งว่ามาแต่เมืองตรังกานูณวันเดือน ๗ แรม ๖ ค่ำ มา ๑๓ วันถึงปากน้ำเจ้าพระยา กับพระสาครบุรียอกเข้าไปว่า พระยาถลางยอกส่งเงินส่วยดีบุกแลส่งผึ้นให้หลวงนรินทร์ หลวงรัตนพิมล คุมเข้าไปฉบับ ๑ กับยอกด้วยราชการเมืองไทรเข้าไปฉบับ ๑ ทรงตรัสถามว่า ยอกราชการอะไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ยอกเข้าไปว่าเมื่อณเดือน ๓ ปีขอสัมฤทธิศก อ้ายตนกูหมัดสอดีมีหนังสือให้แขกกรหมาดแลแขกมลายู ๙ คน ถือหนังสือขึ้นมาขอซื้อดีบุกกับพระยาถลาง ๑๐ ภารา กับเอานกเขาชวา,มะพร้าว,ขึ้นมาให้พระยาถลาง ว่าซึ่งพระยาถลางสั่งไปแต่ก่อนว่า จะต้องการนกเขาชวาเผือกสังข์ทักขิณาวัฏ กับขึ้นปะเหรียมท้ายสังข์ให้จัดหา

นั้น จัดหายังหาได้ทันไม่ ขอให้ท่านรับเอาของซึ่งให้มานั้นไว้ก่อนเถิด แล้วให้ท่านช่วยทนุบำรุงด้วย ตนกูหมัดสอัดจะขอถวายดอกไม้ทองเงิน แขกกรหมาดแลแขกมิซื่อ ๔ คนมาถึงเมืองถลางเมื่อเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ พระยาถลางเห็นว่า อ้ายตนกูหมัดสอัดใช้ให้แขกมิซื่อมาว่ากล่าวจะขอถวายดอกไม้ทองเงินก็หลายครั้งแล้ว ก็หาเห็นจัดแจงมาตามว่าไม่ เห็นจะเปนความล่อลวง พระยาถลางให้ยึดแขกกรหมาดแขกมิซื่อ ๔ คนไว้ส่งตัวไปให้พระยาไชยา ทรงตรัสว่า มันมาแต่เมื่อไหน ๆ มิรู้พึ่งบอกเข้ามาถึงเดี๋ยวนี้ ความเก่าทั้งนั้นนั่นเอง แล้วทรงตรัสถามว่า แขกเหลือในท้องชเลนั้นมันสงบดีอยู่ดอกฤๅ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า พระยาไชยาจัดให้เรือเมืองพังงา เมืองตกั่วทุ่ง เมืองถลาง ออกลาดตระเวนท้องชเลก็สงบดีอยู่ ทรงตรัสถามว่า ทัพเมืองนครเขาไปได้เมืองไทรแล้ว เขาจัดเรือให้ตามอ้ายหวันมาลิลงไปที่เกาะนางกาวี อ้ายหวันมาลิหนีไปว่าจะไปอยู่เกาะน่าเมืองมฤทนั้น เปนกระไร ได้จัดเรือออกช่วยเขาติดตามบ้างฤๅรู้ฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ทราบอยู่แต่ว่าทัพเมืองนครลงไปได้เมืองไทรแล้ว แต่ที่จัดเรือให้ตามอ้ายหวันมาลิลงไปว่าอ้ายหวันมาลิหนีไปอยู่เกาะน่าเมืองมฤทนั้นหาทรายไม่ ทรงตรัสว่า ดีแต่เอาความอะไรมีรู้เข้ามาว่าเปล่า ๆ จะคิดคอยสืบสาวให้รู้ราชการ ช่วยกันสกัดจับเอาตัวอ้ายหวันมาลิเสียให้ได้ก็จะดีทีเดียว ครั้นอ่านหนังสือยอกจบแล้ว ทรงตรัสว่า ยอก

เพ้อไปเปล่า ๆ ที่จะคิดสืบสาวราชการให้แยบคายถูกต้องกับการงานก็ไม่มี ทรงฟังดูท่วงทีพูดจานั้น หาเปนทำนองสืบสาวราชการไม่ เปนทีเล่นไปเสียหมด มีแต่นกเขาเผือก สังข์ ทักขิณาวัฏไปเสียทั้งนั้น ไม่เปนแก่วเปนการอะไรได้เลย แล้วทรงตรัสถามว่า พระยาไชยาจะยอกเข้าไปเมื่อไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า พระยาไชยายอกให้ถือเข้าไป ๆ ถึงเมืองไชยาแล้วว่าแขกมีชื่อ ๙ คนนั้น พระยาไชยาก็ยอกส่งเข้าไปด้วย ทรงตรัสว่า ส่งเข้าไปจะได้ไล่เลียงซักถามราชการให้รู้ความบ้านเมืองอื่น ๆ บ้าง แล้วทรงตรัสถามว่า เรื่อเมืองตรังกานูเข้าไปได้ความที่กลันตันอย่างไรบ้าง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า รับพระราชทานถามดูว่ามาถึงเมืองกลันตันนั้นเปนเพลาค่ำ หาได้แวะที่เมืองกลันตันไม่ เลยเข้าไปกรุง ฯ ทีเดียว แต่เมื่อยังอยู่ที่เมืองตรังกานูนั้นทราบอยู่ว่า พระยากลันตันรบสู้กันกับตนกูปสา พระยาบาโงย แต่เมื่อเดือน ๔ ข้างขึ้น ตนกูปสา พระยาบาโงย มีหนังสือลงไปถึงตนกูตะเระที่พิสูตรขอคนให้ยกมาช่วย ตนกูตะเระหาให้ยกมาช่วยไม่ ว่าพี่น้องวิวาทรบกันจะไปช่วยอย่างไรได้ ครั้นต่อมาได้ยินว่า ที่พิสูตรนั้นก็ยกมาช่วยตนกูปสา พระยาบาโงย แลเมื่อในเดือน ๖ ข้างขึ้นนั้น พระยากลันตันมีหนังสือไปถึงตนกูโอ๊ะ เมืองกมาหมัน ขอซื้อกระสุนดินดำ ตนกูโอ๊ะให้ดินดำหนัก ๑๐ หายกับกระสุนขึ้นมา ทรงตรัสว่าให้กระสุนดินดำขึ้นมามีทุนเท่านั้นแล้วก็เห็นจะไม่เปนไร พอรับ

รองเล่นกันไปนานได้อยู่ ทรงตรัสถามว่า ความที่แม่ทัพใหญ่จัดให้ข้าหลวงลงไปห้ามปราม มันรู้ฤาไม่ ยังรบสู้กันอยู่ฤา ๆ หยุดกันไปแล้ว เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ถามดูก็ว่าหาทราบไม่ ว่าทราบความอยู่แต่เท่านั้น แต่เครื่องราชบรรณาการนั้น จัดแจงได้พร้อมเสร็จอยู่แล้ว จะให้เรือบรรทุกขึ้นมาในเร็ว ๆ นี้ ทรงตรัสว่า มันก็ว่าอยู่อย่างนั้นนั่นเอง มันจะมาก็มามรสุมน่านั่นแหละ แล้วรับสั่งว่า มันมาแต่เมืองตรังกานูที่หลังอ้ายเจ๊ะหมัดตะผ่าซึ่งมาครั้งก่อนก็หลายวันอยู่ เอาตัวมันไล่เลียงถามดูแต่เมื่อในระยะเจ๊ะหมัดตะผ่ามาแล้ว ก่อนน่ามันมาใน ๗ วัน ๘ วันนั้นเถิด มันก็คงจะรู้ความต่อไปอีกบ้าง ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า พระยาสมุทยอกเข้าไปว่า เรือสำปั้นไล่สลัดเข้ามาถึงลำ ๑ ขุนฤทธิชลชาญแจ้งว่า ท้าวพระกรุณาให้ถือหนังสือเข้าไปฉบับ ๑ กับส่งต้นหนังสือแลคำให้การกับจดหมายเข้าไปด้วย ขุนฤทธิชลชาญมาจากเมืองสงขลา ณวันเดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ มา ๑๑ วันถึงปากน้ำเจ้าพระยา ทรงตรัสถามว่า ยอกเข้าไปว่ากระไร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ยอกเข้าไปว่า หลวงพิทักษ์นทีที่ให้ตามหลวงสรเสนีลงไปนั้น กลับขึ้นมาถึงแล้วว่าตนกูปสาแต่งให้เจ๊ะยิด เจ๊ะศรีปาน ถือหนังสือขึ้นมาหาท้าวพระกรุณา ทรงตรัสถามว่า ในหนังสือมีขึ้นมาว่ากระไร ที่รบสู้กันนั้นสงบหยุดกันลงได้แล้วฤายัง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า

กันประการใด ก็ให้แต่งคนขึ้นมาว่ากล่าวที่เมืองสงขลาให้พร้อมกัน ให้ตนกูปสา พระยาบาโงยเลิกถอนยกพรรคพวกข้ามฟากหลวงสรเสนีไปห้ามปรามก็สงบหยุดรอกันลงได้แล้ว แต่หาหยุดกันทีเดียวไม่ เพลาค่ำยังยิงสู้รบกันอยู่ ครั้นหลวงสรเสนีให้คนไปต่อว่ากับตนกูปสาๆ ว่าพระยากลันตันยิงมาก่อน จึงได้ยิงตอบสู้รบไป ครั้นให้ไปว่าพระยากลันตันๆ ก็ว่าตนกูปสายิงไปก่อน แต่หนังสือตนกูปสามิมาถึงท้าวพระกรุณานั้น ว่ากล่าวโทษพระยากลันตันกับหวันกากับรายามุดา ว่าไปรื้อเรือนน้องสาวเสีย เก็บเอาสิ่งของมาสิ้น แล้วเกี่ยเอาที่ไร่นาของตนกูปสาๆ ให้มาว่ากับพระยากลันตันๆ ก็หาว่ากล่าวให้ไม่ แลเมื่อตนกูปสาจะเข้ามากรุงฯ นั้น พระยากลันตันได้ว่ากับตนกูปสาให้ช่วยเข้ามาว่ากล่าว ว่าถ้าพระยากลันตันได้ดีแล้ว จะให้ตนกูปสาได้ดีด้วย ครั้นพระยากลันตันได้ดีแล้ว ตนกูปสาก็หาได้เป็นอะไรไม่ แลซึ่งให้หลวงสรเสนีลงไปห้ามปรามนั้น ตนกูปสาก็รับว่าไม่คิดรบสู้กันต่อไปแล้ว ตนกูปสาจะขอถวายดอกไม้ทองเงิน พระยากลันตันถวายอย่างไรก็จะถวายให้เหมือนพระยากลันตัน ทรงตรัสถามว่า รู้ความเข้าแล้วก็คิดจัดแจงว่ากระไรเล่า เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ท้าวพระกรุณามีหนังสือให้ขุนสมุท ขุนรายา ปลัดกรมอาสาจามถือลงไปอีก ๓ ฉบับ ให้ไปถึงพระยากลันตันฉบับ ๑ ตนกูปสาฉบับ ๑ พระยาบาโงยฉบับ ๑ ว่าอย่าให้วิวาทรบสู้กันต่อไป ถ้าความจะมีเกี่ยวข้อง

มาอยู่ข้างฟากบ้านตนกูปสาเสียให้สิ้น ถ้าพวกตนกูปสา พระยา
ยาโงยจะยกเลิกถอนข้ามฟากไปแล้ว ก็อย่าให้พระยากลันตันยก
ติดตามทำร้ายกับพวกตนกูปสา พระยายาโงยต่อไป ถ้าไม่
ฟังหนังสือซึ่งมีมาว่ากล่าวดังนี้แล้ว ก็จะให้ยกกองทัพเร่งลงไปเอา
โทษตามคนผิด รับสั่งว่า เออ เอามันลงไปอย่างนั้นข้างเถิด
ว่ากล่าวด้วยผีป่ากมันไม่ฟังโดยเขาแล้วก็ต้องเอาด้วยมือให้หนักมือ
จะทำอย่างไรได้ ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าคุณหายน
กราบทูลว่า เห็นจะต้องยกกองทัพลงไปจึงจะสำเร็จ เดี๋ยวนี้
ท้าวพระกรุณาก็ให้พระยาเพ็ชรบุรี กับพระสุนทรนุรักษ์ยกลงไป
อยู่เมืองสายแล้ว รับสั่งว่า ก็ต้องยกลงไป ถ้าเห็นการมัน
ไม่หยุดรั้งรอแล้ว ก็เร่งผ่อนกันยกเลยลงไปเมืองกลันตันที่เดียว
คิดสกัดลูบไล้จับเอาตัวมันเสียให้ได้ การก็จะแล้วกันเท่านั้น
แล้วทรงตรัสถามขุนฤทธิชลชาว่า เป็นกระไร พระยาศรี
พิพัฒน์อยู่สบายดีอยู่ดอกฤๅ ขุนฤทธิชลชารกราบทูลว่า อยู่ดี
ไม่ได้เป็นอะไรมิได้ ดูแข็งแรงอยู่ ทรงพระสรวลตรัสว่า แข็งแรง
อยู่ไม่ได้เป็นอะไร ไม่ไข้เจ็บสิ่งใดดอกฤๅ ขุนฤทธิชลชาร
กราบทูลว่า ไม่ได้ไข้เจ็บ อยู่เป็นศุขแข็งแรงดีอยู่ ทรง
พระสรวลตรัสถามว่า ก็หาเมียได้แล้วฤๅยัง ขุนฤทธิชลชาร
กราบทูลว่า ไม่ได้หามิได้ ทรงตรัสว่า คิดว่าหาแล้วเล่า
แล้วทรงตรัสถามว่า เป็นกระไร เรือที่ถือหนังสือความกลันตัน
ออกมาแต่กรุง ฯ นั้น ใครมาถึงแล้วบ้างฤๅไม่ เจ้าคุณหายน

กราบทูลว่า ขุนฤทธิชลธารพยเรือหมื่นนิกร ที่ให้ถือหนังสือออกมาที่ปากน้ำเมืองสงขลา ณวันเดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ ว่าออกมาถึงแล้วลำ ๑ ว่าเรือตำรวจกับพวกสงขลาที่ให้ออกมาก่อนก็มาถึงแล้ว ทรงตรัสว่า เรือตำรวจกับพวกสงขลากับเรือหมื่นนิกรซึ่งมาถึงนั้น ที่ให้ถืออกมาว่าครั้งแรกเมื่อได้ความมาจากกำปั่นวิทยาคมนั้นฤๅ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ให้ออกมาเมื่อคราวได้ความมาจากกำปั่นวิทยาคมครั้งแรก ทรงตรัสว่า ความที่ว่ากล่าวให้ออกมาครั้งแรกนั้น รู้ความเข้าแล้วจะคิดจัดแจงไปก็ไม่คลาศเคลื่อนผิดกับการนัก ในหนังสือก็ว่าออกมา การควรจะไประงับฤๅจะต้องให้ยกกองทัพลงไปก็ยกลงไป สุดแต่คิดอย่าให้เมืองกลันตันหลุดลอยไปอื่นได้ ถ้ารู้ความเข้าก็พอจะคิดจัดแจงเขาอกเขาใจสบายไปได้ เป่นกระไร ป่านนี้เรือจะไม่มาถึงอีกข้างที่เดียวฤๅ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ป่านนี้เห็นจะมาถึงเสียสัก ๓ ลำแล้ว รับสั่งว่า ไปถึงเข้าเสียน่อยเถิด จะได้สว่างใจคิดจัดแจงสบายลงได้ แล้วทรงตรัสถามว่า เรือกองทัพมาถึงหมดแล้วฤๅ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ยังไม่ถึงหมดหามิได้ บอกเข้าไปว่า เรือขุนรองศุภมาตราออกมาถึงอีกลำ ๑ เข้ากันเป่นเรือออกมาถึงแล้ว ๔๙ ลำ ยังไม่ออกมาถึงอีก ๗ ลำ ทรงตรัสว่า มันไปอยู่ที่ไหน จนป่านนี้แล้วยังไม่มาถึงหมดได้เลย เรือยี่มที่พวกออกมาถึงก่อนนั้น เป่นกระไร จึงไม่ผ่อนให้มันกลับเข้าไปณกรุง ฯ จะได้ส่งเสียเข้าของเขาเสียบ้าง ขุนฤทธิ

ชลธารกราบทูลขึ้นว่า ท้าวพระกรุณายังให้รอคอย จะให้รับบรรทุกครัวเข้ามาส่งด้วยทีเดียว ทรงตรัสถามว่า จะให้บรรทุกครัวอะไร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ครัวเมืองไทร ทรงตรัสถามว่า ครัวที่พระยาไทรว่าเข้าหานั่นฤๅ มันจะเป็นครัวโทษฤๅ ครัวเข้าหาอย่างไร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ครัวเข้าหาที่พระยาไทรบอกมาว่าเข้าหา ๑๖๐๐ เศษ ท้าวพระกรุณาเห็นว่าที่เมืองไทรจะต้องผ่อนเอาครอบครัวเข้ามาเสียให้มาก จะให้อยู่แต่น้อย ได้ให้พระยาชุมพรกับพระประทิวยกลงไปก่อนแล้วจะให้พระยาเสนาภูเบศร์ยกตามลงไปอีก ให้คิดซำระผ่อนเข้ามาเสียให้มาก ทรงตรัสว่า จะไปเอาครัวโทษจะไม่ใคร่ได้ จะว่าเป็นครัวเข้าหาไปเสียหมดฤๅอย่างไร ซึ่งจะให้พระยาเสนาภูเบศร์ยกตามพระยาชุมพร พระประทิวลงไปนั้น ทรงตรัสถามขุนจำนงก็ว่าจะให้ยกตามลงไป ปานนี้ก็เห็นพระยาเสนาภูเบศร์จะยกตามลงไปแล้ว แล้วรับสั่งว่า เอาหนังสือมาว่าไปเถิด ครั้นนายบริบาลอ่านหนังสือบอกถวายไปถึงที่ข้อว่า เพลาค่ำยังยิงสู้รบกันอยู่ กับที่มะก็ยังรบสู้กันอยู่เสมอนั้น ทรงตรัสว่า ดูทำนองความเห็นจะไม่หยุดกันลงได้ฤๅอย่างไร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่าที่จะหยุดกันลงทีเดียวเห็นจะไม่หยุด จะเป็นก็แต่จะรั้งรอคอยฟังความที่ให้ขึ้นมาเท่านั้น ถ้าทราบว่ากองทัพยกลงไปแล้วก็จะคิดพากันหนีไป ทรงตรัสว่า หนีไปก็หนีไป ถ้าไม่พังหยุดกันลงได้ก็ยกกองทัพลงไปรำเอามัน ครั้นอ่านหนังสือบอกจบแล้ว

เอาคำให้การขึ้นอ่านถวาย รับสั่งว่า เอาหนังสือซึ่งมีมาถึงแม่ทัพใหญ่เข้ามาว่าไปให้เป่นเรื่องไปก่อน ครั้นอ่านต้นหนังสือตนกูปสาถวายไปถึงที่ข้อว่า รายามุดาไปรอเรือนน้องสาวตนกูปสาไปนั้น ทรงตรัสถามว่า รอเอาเรือนไปแล้ว เมียรายามุดาจะอยู่กับพี่ฤๅจะไปอยู่กับผัวอย่างไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่าในหนังสือมีขึ้นมาก็หาว่ามาว่าอยู่ข้างไหนไม่ ทรงตรัสว่า ถ้ามาอยู่กับผัวแล้ว ตนกูปสาจะมีว่า ๆ เอาตัวน้องสาวไปด้วยฤๅว่าขึ้นมาก็ว่ารอเอาเรือนเก็บเอาสิ่งของไป ว่าแต่อย่างนี้ ทำนองเห็นจะอยู่กับพี่ ถ้าไปอยู่กับผัวแล้วมันจะนิ่งที่ไหน มันเป่นคนกอแกที่เดียว มันก็คงว่าขึ้นมา ครั้นอ่านจบแล้ว ทรงตรัสว่าพึ่งดูพูดจาเป่นคนเก็บถ้อยหาความที่เดียว แล้วอ่านสำเนาหนังสือซึ่งมีไปถึงพระยากลันตัน ถึงตนกูปสา ถึงพระยาบาโงย ไปถึงที่ข้อว่า ให้ตนกูปสา ให้พระยาบาโงยยกเลิกถอนข้ามฟากมาเสีย อย่าให้พระยากลันตันทำร้ายนั้น ทรงพระสรวลตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า เป่นกระไร พึ่งดูขัดแข้งว่ากล่าวจะเอียงไปข้างใคร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า พึ่งดูก็ยังเป่นกลางอยู่ ครั้นอ่านจบแล้ว ทรงตรัสว่า ทรงคิดว่าจะว่าลงไปอย่างไรบ้างเล่า มิรู้เป่ล่าที่เดียว ว่าลงไปหมดความอยู่เท่านั้นนั่นเอง จะเอาความเก่าความก่อนว่าไปอีกอย่างไรบ้างก็หาว่าไม่เลย อย่างนี้แล้วชอบแต่ว่า ๆ ลงไปให้มันขนลุกบ้าง ให้มันอายบ้างก็จะดีที่เดียว ครั้นอ่านจดหมายถวายจบแล้ว ทรงพระสรวลตรัสว่า

เป็นไรเจ้าพระยาพระคลังจึงไม่ให้มันเหาะมายอกเล่า จะให้มันเหาะมายอกเร็ว ๆ น่อยก็ไม่ได้ แล้วทรงตรัสว่า เรือที่ถือหนังสือก็ให้ออกมาถึงหลายลำแล้ว ถ้ามันออกมาถึงเข้า การที่จะจัดแจงอย่างไร ก็ว่ากล่าวออกมาจะแจ้งสิ้นเสร็จถ้อยความอยู่แล้ว เป็นกระไร การที่กลันตันนั้น ฟังดูทำนองความมันจะคอยที่ชิงคมกัน เห็นข้างไหนหยุดลงเสียที่แล้ว จะยกเข้าร่ำเอาอย่างนั้นฤๅอย่างไร มันจึงไม่หยุดกันลงที่เดียวได้ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า เห็นจะคอยที่ชิงคมกันอยู่ ที่จะฟังห้ามปรามหยุดกันลงที่เดียวเห็นไม่ฟังห้ามมิได้ คงจะรบกันอีก ทรงตรัสว่า ถ้ามันไม่ฟังแล้วจะมิเสียหลวงสรเสนีฤๅ เป็นกระไรหนอ แม่ทัพใหญ่จะไม่คิดเสียวใจถึงหลวงสรเสนีบ้างฤๅอย่างไร เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า หลวงสรเสนีหาได้อยู่ที่เมืองกลันตันไม่ ลงไปนอนอยู่ที่กำปั่น ทรงตรัสว่า ถ้ามันตามลงมาที่กำปั่นก็คงได้ยิงสู้รบกัน มันก็คงได้รบกับไทย ครั้นจะเอาคำให้การขึ้นอ่านถวายรับสั่งว่า เอาไว้ว่าต่อค่ำเถิด แล้วเสด็จขึ้น ฯ

๏ ข้าพเจ้ากลับออกมาจากพระราชวัง คิดเขียนจดหมายไปถึงเพลาย่าย ๔ โมงเศษ ให้ป่วดศีศะหนาวครั่นตัวไปหาหายไม่ ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าอยู่กับขุนฤทธิชลธาร ทรงตรัสถามพระนรินทร์ว่า มันว่าพยเรือหมื่นนิกรที่ปากน้ำเมืองสงขลานั้น หมื่นนิกรคนนี้ให้ถือหนังสือไปด้วยความอะไร ให้เข้าไปแต่เมื่อไร พระนรินทร์กรายทูลว่า ท้าวพระกรุณาให้เข้าไป

เมื่อยอกกองทัพออกมาถึงเมืองสงขลาแล้ว ทรงตรัสว่า ที่ไหนว่าเปล่า ๆ ยอกกองทัพถึงสงขลาแล้วให้จีนเผือกเข้าไปต่างหากหมื่นนิกรนั้น ยอกเข้าไป ด้วยให้ปลัดไชยาส่งเรือน้ำ ฤๅกระไรนั่นเอง จะทรงไถ่ถามอะไรก็ไม่ได้ถ้อยได้ความอะไรเลย ทรงตรัสย่นไปจนเพลา ๒ ยาม ฯ

◎ อาการข้าพเจ้าที่ป่วดศีศะที่หนาวครั่นตัวนั้นกล้าขึ้น ให้จับสยับร้อนสท้านหนาวอยากน้ำเปนกำลัง ข้าพเจ้าคลานถอยออกมาจับสั่นสท้านมาตามทางจนถึงบ้าน จับสยับร้อนสท้านหนาวให้มัวมืนมากขึ้น ให้ร้อนในอกอยากน้ำเปนกำลัง รับพระราชทานยาก็หาพึ่งไม่ จับไปจนเพลา ๑๑ ทุ่มเศษจึงสร่างจับคลายลง ฯ

◎ ครั้นรุ่งขึ้นเพลาเช้า เปนแต่ตึงศีศะหนาวมืนมัวอยู่หาจับไม่ จนเพลาค่ำข้าพเจ้าเข้าไปในพระราชวัง ได้ถามหลวงราชเศรษฐี ด้วย กระแสพระราชดำรัห์เมื่อ เพลาค่ำ วัน ข้าพเจ้าป่วยกลับออกมานั้น หลวงราชเศรษฐีว่าแต่ว่า ครั้นทรงย่นด้วยเรื่องหมื่นนิกรแล้ว ก็รับสั่งให้เอาคำให้การขึ้นอ่านถวายจบแล้ว ทรงตรัสว่าคำให้การมันว่ากล่าวถึงค่ายคูก็มากมายนักหนา แขกข้างพวกพระยากลันตันก็ว่ามากกว่าพวกตนกูปะสา พระยายาโงย รับสั่งให้พระยาไกรคัดเก็บเอายาญชีรายชื่อแขกกับจำนวนค่ายไว้ถวาย ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ เพลาค่ำ รับสั่งให้เอายาญชีที่คัดรายชื่อแขกกับจำนวนค่ายขึ้นอ่านถวาย ครั้นหลวงสุรินทามาตย์อ่านถวายจบแล้ว ทรงตรัสว่า มันกลับว่าแขกข้างพวก

พระยากลันตันนั้นเปนมีมากกว่ามันเสียอีก พวกมันมีน้อยไปเสียหมดทั้งนั้น ค่ายคูก็ว่าเอามากมายเปนนักหนา ว่ากล่าวไม่สมกับการ ทรงฟังดูไม่เห็นจริงเลย มันปดไปเสียหมดทีเดียว ให้ใครเปนผู้ซักถามอย่างไรจึงนิ่งให้ปดไปได้ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้น ๙ ค่ำ ขึ้น ๑๐ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า พระยาสมุทปราการบอกเข้าไปว่า ท้าวพระกรุณาให้ขุนบวรวานิชคุมครัวบรรทุกสำเภาง่วนเสงเข้าไป ๘๔ คน ขุนบวรวานิชแจ้งว่า มาจากเมืองสงขลาเดือน ๘ ขึ้นค่ำ ๑ มา ๑๐ วันถึงปากน้ำเข้าพระยา ทรงตรัสถามว่า ได้ความกลันตันเข้าไปอีกฤๅไม่ เข้าคุณหายนกราบทูลว่า ที่มีหนังสือให้ลงไป ๓ ฉบับนั้น ยังไม่ได้ความกลับขึ้นมาหามิได้ ทรงตรัสว่า ซึ่งมีหนังสือลงไปอีกนั้น มันจะหยุดกันลงฤๅไม่หยุด เข้าคุณหายนกราบทูลว่า ท้าวพระกรุณายังรอคอยฟังอยู่ คิดจะให้เจ้าพระยายมราชยกตามลงไปอีก ทรงตรัสถามว่า ว่าอะไรเข้าไปข้างฤๅ เข้าคุณหายนกราบทูลว่า บอกส่งครัวเข้าไปฉบับ ๑ กับบอกความข้างเมืองฉลางเข้าไปว่า แขกปูลูเซ็นซึ่งอ้ายหวันมาลิกวาดเอาไปไว้ที่เกาะนางกาวินั้น พาครอบครัวลงเรือคิดะเขียวเข้ามาที่ปากน้ำเปนครัว ๑๕๓ คน ถามได้ความว่า แขกปูลูเซ็นคนนี้อยู่ที่เกาะน่าเมืองตรัง อ้ายหวันมาลิกวาดเอาไปไว้ที่เกาะนางกาวิ ครั้นกอง

ทัพตามลงไป อ้ายหวันมาลีให้พาครอบครัวลงเรือหนีจะไปเมืองปตูยาหราล้มตายลง แขกปูลูเซ็นก็พาเรือเข้ามาที่ปากน้ำ ท้าวพระกรุณามีหนังสือตอบไปถึงพระยาไชยา ให้ส่งครัวเข้าไปณกรุง ฯ ทรงตรัสว่า เห็นจะเปนเรือมันชักเข้ามานั่นเอง แล้วเจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า พระยาสงขลาบอกส่งญวนซึ่งอ้ายสลัดจับไปได้เข้าไป ๔ คน กับพระยาไชยา พระตกั่วทุ่ง บอกมาถึงท้าวพระกรุณาคนละฉบับ ใจความว่าหลวงพิพิธภักดี ลักพาเอาจีนหลานสาวพระตกั่วทุ่งไป พระยาไชยาให้หลวงพิพิธภักดีมาษมาพระตกั่วทุ่ง ๆ ให้ยึดประตูบ้าน จับเอาหลวงพิพิธภักดีจำตรวนใส่คาไว้ ท้าวพระกรุณาส่งตั้นหนังสือพระยาไชยา พระตกั่วทุ่ง แลคำให้การแขกปูลูเซ็น คำให้การญวน กับสำเนาหนังสือตอบพระยาไชยาเข้าไป ทรงตรัสว่า ว่าแล้วสิ อ้ายคนนี้มันก่อเหตุก่อผลอยู่แต่แรก เมื่อคราวนำเอาหนังสือบอกกล่าวโทษพระยาถลางไปให้พระยาไชยาบอกเข้าไป จะชักให้วิวาทกันทีหนึ่งแล้ว มันทำการอาสาพระตกั่วทุ่งมาแต่ครั้งนั้นทีเดียว มันจึงคิดเปนขึ้นได้ แล้วทรงตรัสถามว่า เรือศีคะเขียวนั้นเปนเรือที่ไหน เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า เรือทำขึ้นที่เมืองตรัง เอาไปไว้ให้รักษาอยู่ที่ปลิศ แต่อ้ายหวันมาลีมาทำเมืองตรังได้ก็เก็บเอาไปไว้ที่เกาะนางกาว์ ทรงตรัสถามว่า ก็เรือกองทัพเรายกไปถึงไหนมันจึงหนีไป เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ยกลงไปเกือบจะถึงเกาะนางกาว์ อ้ายหวันมาลีกับพวกที่รักษาข้อมอยู่บนเกาะก็พา

กันทิ้งข้อมเสียหนีลงเรือไป ว่ากำชั้นอังกฤษลงไปถึงเข้า พบเรือที่เหลืออยู่ก็จุดเผาเสีย แล้วขึ้นไปดูบนข้อมพบปืนปะเหรียมอยู่ ๒ บอก อังกฤษคัดปืนทิ้งลงน้ำเสีย แล้วพากันลงกำชั้นแล่นไปเมืองเกาะหมาก ทรงตรัสว่า คัดปืนทิ้งน้ำเสียทำไม จะให้กับไทยก็จะดี อังกฤษที่ไปก็เห็นจะเปนอังกฤษที่ว่าลงไปกับกองทัพนั่นเอง แล้วทรงพระสรวลตรัสถามว่า เปนกระไร เจ้าพระยายมราชมาถึงแล้ว ยอกกล่าวโทษเข้าไปว่ากระไรฤาไม่ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ไม่ได้ยอกเข้าไปหามิได้ ว่าอยู่แต่พวกอาสาขามที่มากับเรือเจ้าพระยายมราช แล้วทรงตรัสถามขุนบวรวานิชว่า เมื่อเจ้าพระยายมราชมาตามทางนั้นคืออยู่คอกฤา ขุนบวรวานิชกรายทูลว่าดีอยู่ ทรงตรัสถามว่ามาถึงสงขลาเข้าแล้วอยู่ดีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้นฤา ขุนบวรวานิชกรายทูลว่า อยู่ดีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น แล้วทรงตรัสถามพระยาโชฎึกว่าเปนกระไร จะขัดแจงเรือง่วนเสงแต่งไปจะทันฤาไม่ทัน พระยาโชฎึกกรายทูลว่าไปทัน รับสั่งว่า จะรั่วร้ำอยู่ที่ไหนบ้างก็ดูยอกเจ้าของเขาขัดแจงให้ออกไปเสียสักเที่ยวเถิด ครั้นจะอ่านหนังสือยอกขึ้นถวาย รับสั่งให้เอาไว้อ่านต่อเพลาค่ำ ฯ

◎ ครั้นเพลากลางวัน รับสั่งให้พระนรินทร์เอาหนังสือยอกเข้าไปอ่านถวาย ครั้นนายบริบาลอ่านหนังสือยอกส่งครั้วถวายจบแล้ว รับสั่ง ๆ พระนรินทร์ว่า เอามอบให้กับพระยาราชวังสรรค์ไว้เถิด เมื่อเช้าพระยาราชวังสรรค์ก็ไม่เข้ามา การของตัว

แล้วไม่คอยฟังเอาเลย เพลาค่ำวันนี้ยอกให้พระยาราชวังสรรค์เข้ามาเฝ้า แล้วอ่านหนังสือยอกพระยาสงขลากับคำให้การญวนถวายจบแล้ว รับสั่งว่า ทรงฟังดูคำให้การก็ไม่เป็นต้นเป็นปลายเข้าได้ พระนรินทร์รับรองเอามันจำไว้อย่าให้หนีไปได้ แล้วอ่านยอกส่งต้นหนังสือพระยาไชยาถวายจบแล้ว ทรงตรัสว่า ไม่น่าจะมีหนังสือตอบว่ากล่าวลงไปถึงเลย เอาหลวงพิพิธภักดีคนอะไรมีรู้ออกไปแล้วให้เป็นเหตุเป็นการขึ้นได้ ครั้นอ่านคำให้การแขกปู่ลูเซ็นถวายจบแล้ว ทรงตรัสถึงพระยาไชยาว่า ดีแต่เอาความอะไรมีรู้เข้ามาว่า ที่จะซักถามราชการมันให้รู้จำนวนครอบครัวถี่ถ้วนบ้างก็ไม่มี เป็นอย่างนี้ไปเสียได้ คนอะไรที่ไหนมีรู้ ครั้นอ่านต้นหนังสือพระตกั่วทุ่งถวายจบแล้ว อ่านต้นหนังสือพระยาไชยาไปถึงที่ข้อว่า หลวงพิพิธภักดีพาเอาจีนหลานสาวพระตกั่วทุ่งไปนั้น รับสั่งว่า อ่านเท่านั้นเถิด เป็นเหตุเป็นผลขึ้นก็เพราะอ้ายนี่ที่เดียว จะทรงฟังก็ป่วยการตวันเสียเปล่า ไม่เป็นแก่วเป็นการทั้งนั้น โปรดให้พระยาไชยาเป็นผู้ใหญ่ออกมาก็ไม่จัดแจงกำชับกันให้ดี ปล่อยให้เป็นอย่างนี้ไปได้ ดูโสโครกเต็มทีหนักหนาที่เดียว ไม่พอที่จะกวนพระไทยเอาเลย ๗

๏ ครั้นเพลาค่ำ รับสั่งว่า เอามาอ่านต่อไปให้ขุนนางฟังดูหรู เป็นกระไรพระยาราช จะเป็นแม่ทัพแม่ศึกต่อไปฟังดูเอาเถิด ครั้นอ่านต้นหนังสือพระยาไชยาไปถึงที่ข้อว่า ถามทายที่ตามจีนไปด้วย ๒ คน ว่าหาได้เป็นทายพระตกั่วทุ่งไม่นั้น

ทรงตรัสว่า พระยาราช พระมหามนตรีฟังเอาเถิด ทำนอง มันเห็นเขามีเงินมีทองอยู่ มันก็พากเพียรไปทำการอาสาเล่นเอา มาจนได้ มันมีเอาเข้าของเงินทองเขามามากอยู่ฤๅ พระตกั่วทุ่งจึงโกรธแค้นมาก ราวกับล้วงตับล้วงปอดไปฤๅกระไรนั่นเอง ว่ากระไรพระมหามนตรี ๆ กรายทูลว่า พระยาไชยาซักทายจีนดูทำนองเปนกันความเสียหมด ทรงตรัสว่า มันเห็นเขามีเงินมีทองก็เที่ยวข่มเหงเขาเอา เปนแม่ทัพแม่ศึกออกไปที่เดียวยังให้เปนได้ แล้วอ่านถวายต่อไปถึงที่ข้อว่า พระยาไชยาให้หลวงวังกรมการ พาตัวหลวงพิพิธภักดีไปยมาพระตกั่วทุ่ง ๆ จับหลวงพิพิธภักดีจำใส่คาโซ่ตรวนไว้นั้น ทรงตรัสว่า มันทำก็สมน้ำหน้ากับมัน กับอ้ายคนหลงตัณหาราคาอะไรที่ไหนมิรู้ ออกไปทำการทัพศึกที่เดียว กลับไปเที่ยวเกี้ยวผู้หญิงเล่นได้ แล้วรับสั่งว่าฟังเอาเถิด ลงไปข้างปลายหนังสือถึงยกพระยาไชยาแล้วจะหนักขึ้นยิ่งกว่านั้น ครั้นอ่านไปถึงที่ข้อว่า พระตกั่วทุ่งเอายืนปะเหริ่ยมใส่ช่องค่ายที่ย้านไว้ พระยาไชยาคิดจะยกกองทัพไปชิงเอาหลวงพิพิธภักดีนั้น รับสั่งว่า ฟังดูเอาเถิด มันเปนอย่างนี้ไปเสียหมดได้ อ้ายข้างหนึ่งเปนข้าอยู่แล้ว ยังกลับเปนข้าตามกันไป โปรดให้พระยาไชยาออกมารักษาเขตรแดนคอยสู้รบกับข้าศึก กลับจะมารบกันขึ้นเสียอีก ดูน่าเกลียดนักหนา คนอะไรที่ไหนมิรู้ ให้ออกมาทำทัพศึกที่เดียว ยังมาคิดเปนอย่างนี้ไปได้ ว่ากระไรพระยาราชนิกูล พระยา

ราชวังสรรค์ เคยเป็นแม่ทัพแม่ศึกอยู่ข้าง คิดอ่านอย่างนี้คิดได้อยู่ฤๅ พระยาราชนิกูล พระยาราชวังสรรค์ กราบทูลว่าไม่ควรด้วยเกล้า ฯ หามิได้ ทรงตรัสว่า นี่ตัวยาปชรรมยังเกิดพร้อมทั้ง ๔ ตัว คือกอบไปด้วยโลภะ โมหะ โทษะ ราคะทีเดียว สัตว์จึงจะเกิดกล้าแข็งวิวาทฆ่าฟันกันขึ้นได้ ครั้นอ่านจบแล้ว ทรงตรัสว่า ดีแต่จะเพ้อไปเปล่า ๆ เบื่อจะทรงฟังไปเสียแล้ว ทรงฟังเข้าก็รำคาญพระไทย เอาหนังสือตอบมาว่าไปเถิด ครั้นอ่านสำเนาหนังสือตอบพระตกั่วทุ่งถวายจบแล้ว หาทรงตรัสประการใดไม่ แล้วอ่านสำเนาหนังสือตอบพระยาไชยาถวายไปถึงที่ข้อว่าหาได้ขอเอาคนที่สำหรับจะตัดสินถ้อยความออกมาไม่ ยกกองทัพใหญ่ออกมาก็มีแต่เครื่องสาตราวุธออกมาสำหรับกองทัพนั้น รับสั่งว่า ๆ ขอเอาคนสำหรับจะตัดสินถ้อยความออกมาทำไม อย่างนี้แล้วตอบโต้ลงไปตามกำลัง ชกมันลงไปให้โขก ๆ นั่นแหละจึงจะได้ เมื่อว่าไม่ได้แล้วก็เอาไว้ให้เจ้าพระยาพระคลังตอบโต้เถิด ครั้นอ่านถวายจบแล้ว ทรงตรัสว่า ตอบโต้มันลงไปทำไมมาก เขียนแต่หนังสือลงไปสักสองสามตัวว่าจะตายโหง ๆ หนังสือมาถึงวันเท่านั้นก็จะแล้ว นี่ว่าอ่อนเขาลงไปเสียหมด จะถึงอกถึงใจที่ไหนกับคนอย่างนี้ แล้วทรงตรัสว่า แต่ก่อนแต่ไรก็ไม่เคยทรงได้ยินว่าเป็นเช่นนี้อย่างนี้เลย ไม่พอที่จะเป็นก็เป็นขึ้นได้ กลับจะมารบกันขึ้นเสียอีก ดูโสโครกเต็มที แล้วทรงตรัสถามพระนรินทร์ว่า เป็นกระไร เจ้าพระยาพระคลังได้

ดูหนังสือตอบรู้แล้วฤๅ ว่ากระไรบ้าง พระนรินทร์กราบทูลว่า ได้ดูทรายอยู่แล้ว ว่าความที่ตอบโต้ลงไปก็ถึงใจพระยาไชยาอยู่ แต่พระยาไชยาจะจัดแจงราชการต่อไปข้างน่านั้น เห็นจะไม่เรียบร้อย ทรงตรัสว่า ตอบโต้ถึงใจลงไปที่ไหน ว่าอ่อนเขาไปเสียหมด แล้วทรงตรัสขัดเคืองพระยาไชยาไปจนเพลาเสด็จขึ้น ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสกับเจ้าคุณหายนว่า ทรงฟังดูพระยาไชยากับพระตกั่วทุ่งนั้น พากันเป่าข้าตามกันไปเสียหมด เป่นอย่างนี้ไปได้ เอาอ้ายหลวงพิพิธภักดีคนอะไรมีรู้ออกไปแล้วยังกลับเข้าไปกับมัน จะยกกองทัพไปรบกันขึ้นเสียอีก ดูน่าเกลียดเต็มทีนักหนา เป่นผู้ใหญ่ออกมาแล้ว การมันเป่นขึ้นจะว่ากล่าวกันเสียให้ดีก็ไม่ว่า กลับเป่นข้าไปเข้าด้วยคนผิด พลอยกันผิดไปเสียหมดทั้ง ๒ คน ๓ คน ทีเดียว อ้ายข้างหนึ่งมันเป่นข้าผิดอยู่แล้ว กลับเป่นข้าผิดไปกับมันด้วย อย่างนี้แล้วจะเป่นแก้วเป่นการอะไรได้ คนอะไรที่ไหนมีรู้ทีเดียว หนังสือที่ตอบโต้ว่าลงไปนั้นก็ว่าอ่อนเขาไปเสียหมด หาถึงอกถึงใจไม่ อย่างนี้ชอบแต่จะว่าค่าลงไปให้ยับเยินจึงจะได้ ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า การเป่นขึ้นอย่างนี้แล้ว พระยาไชยาจะจัดแจงการงานต่อไปเห็นจะหาเรียบร้อยไม่ รับสั่งว่า ช่างมันเถิด คอยแต่พอหนังสือที่ว่าออกมาให้จัดแจงเมืองพังงาถึงเข้า ก็คงจะจัดแจงให้ใครออกมาอยู่เมืองพังงา ถ้อยความอย่างไรก็ค่อยเข้าไปว่าเอาที่กรุง ฯ

เถิด ก็คงจะพากันเข้ามาหมดนั่นแหละ แล้วทรงตรัสถามว่า ชำระฝิ่นไว้ได้กี่มากน้อย ได้ให้พระยาสงขลาสายาลแล้วฤๅยังเจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ได้ให้สายาลแล้ว ชำระฝิ่นได้ที่เมืองสงขลา ๑๕ ก้อน ได้ที่เรือพาย ๓ ปั๊ก ทรงตรัสถามขุนบวรวานิชว่า ทรงคิดว่าจะได้นักหนาที่เดียว มิรู้ได้ฝิ่น ๓ ปั๊ก ๑๕ ก้อนเท่านั้นดอกฤๅ ทำไมจึงได้น้อยนักหนา ขุนบวรวานิชกราบทูลว่า ให้เจ้าพระยายมราช พระอินทรรักษาชำระ ตราไปถึงแล้วถึง ๓ วันจึงได้ชำระ พวกที่ขายฝิ่นซื้อฝิ่นรู้เข้าก็พากันเอาฝิ่นหนีเข้าป่าไปเสียมาก รับสั่งว่า วุ่นไขว่ไปด้วยการทัพการศึกไม่ได้ดูแลด้วย มันก็พาเอาหนีไปได้ช่างเถิด ถ้าชำระไม่ได้หมด กองทัพกองค่ายกลับเข้าไปเสียแล้ว จะให้กองชำระฝิ่นออกมาชำระเอาให้หมดจงได้ แล้วทรงตรัสถามว่า เป็นกระไร เข้าเกลือขัดสนบ้างฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เข้าที่กองทัพรับพระราชทานยังไม่ขัดสนหามิได้ แต่ที่กะตงกะหร่ำนั้นขัดสนมาก เข้าที่เอาออกไป ทำฉางให้ขนใส่ไว้ที่สงขลา ๒ ฉาง ยังขัดแจงขนอยู่ จะเบียกน้ำเสียหายไปเท่าไรก็ยังหาทราบไม่ เข้าที่เอาออกมาก็ได้เอาเฉลี่ยแจกจ่ายให้ครอบครัวรับพระราชทานอยู่เสมอ สั่งเข้าไปว่าจะขอรับพระราชทานเข้าออกมาไว้ แต่พอจะได้แจกจ่ายครอบครัวต่อไป รับสั่ง ๆ พระยาโชฎึกว่า ให้จัดแจงเรือมัจฉาณุเข้าให้แล้วเร็ว ๆ เถิด ขอเอาบรรทุกส่งออกมาให้เต็มลำ จะบรรทุกได้ ๑๐๐ ได้ ๒๐๐

อย่างไร ก็เอาบรรทุกออกมาให้เต็มลำ ดูบอกพระยาราชมนตรี ขอพริก หอม กะเทียม ใส่ออกมาให้บ้าง เร่งจัดแจงส่งให้ออกมาน่อยเถิด แล้วทรงตรัสถามว่า เรือกองทัพนั้นเป็นกระไร ออกมาถึงอีกบ้างฤๅไม่ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ออกมาถึงครบจำนวนเรือแล้ว ๚

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เพลากลางวัน พระองค์เจ้าชุมสาย[๒] กรายทูลว่า ยอดพระเจดีย์ใหญ่วัดพระเชตุพนนั้น เอียงไปตั้งแต่ศอระฆังขึ้นไปทั้ง ๓ องค์ องค์เหนือเอียงมาข้างเหนือ องค์กลางเอียงมาข้างตวันตก องค์ใต้เอียงไปข้างใต้ เอียงไปองค์ละศอก ๑ ศอกเศษบ้าง ทรงตรัสถามว่า ทำอย่างไรจึงเอียงไปหมดทั้ง ๓ องค์ พระองค์เจ้าชุมสายกรายทูลว่า เอียงด้วยหนักขวักลุ่ม ทรงตรัสว่า พระยาศรีพิพัฒน์ยังอยู่ก็ได้อาไศรยให้ไปดูแลทำอยู่ ก็หาเป็นเหตุการสิ่งใดไม่ ครั้นออกมาเสียแล้วก็แล้วกันเท่านั้น ถ้ายังอยู่แล้วที่ไหนจะเป็นไปถึงอย่างนี้ จะหาใครช่วยดูแลเข้าบ้างก็ไม่มี พระยาเพ็ชรพิไชยก็เปล่า ๆ ทั้งนั้น ไม่เอาใจใส่ดูแลเลย ทำการใหญ่การโตที่เดียวยังเป็นไปได้ ไม่พอที่จะให้อายเขาเปล่า ๆ แล้วทรงนิ่งไปจนเสด็จขึ้น ๚

๏ ครั้นเพลาค่ำ ก็หาเสด็จออกไม่ เลยไม่เสด็จออกไป ๗ วัน จนณวันเดือน ๘ แรม ๕ ค่ำ เพลาเช้า จึงเสด็จออก

---

๒ ในรัชกาลที่ ๔ เป็นกรมหมื่น แล้วเลื่อนเป็นกรมขุนราชสีหวิกรม

แลเมื่อณวันเดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ไม่เสด็จออกนั้น รับพระราชทานพึ่งได้ความว่า เสด็จขึ้นอยู่บนพระแท่นที่ใหญ่ หาทรงตรัสกับท่านผู้ใดไม่ ทรงประชมหลับพระเนตรนิ่งอยู่ แล้วทรงแต่พระอักษรพงษาวดารบ้าง สุภาสิตบ้าง เสวยพระกระยาหารก็น้อย เสวยได้แต่พระอาหารต้มเพลาละถ้วยฝาขนาดกลาง ลางเพลาก็เสวยพระอาหารสวยได้เพลาละ ๓ องค์บ้าง ๔ องค์บ้าง ๑๐ องค์บ้าง พระสังฆราช ราชาคณะ เจ้าต่างกรม ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย พร้อมกันทำเรื่องราวว่า กรมหลวงรักษ์รณเรศ เจ้าคุณผู้ใหญ่ เจ้าคุณหายน พระยาราชสุภาวดี จะขอรับทำยอดพระเจดีย์ ๓ องค์ จัดให้พระมหาเทพทำองค์เหนือ ให้พระอินทรเดชทำองค์กลาง ให้พระยาราชรองเมืองทำองค์ใต้ ส่งเข้าไปให้เจ้าคุณปราสาท[๓] นำขึ้นกราบทูลรับสั่งว่า หาทรงสบายพระไทยไม่ ทรงวิงเวียนพระเจ้าไปพระบังคนก็ตึงเป็นก้อนเจือพระเสมหะ มิดราวละ ๒ องค์ ๓ องค์ หาสดวกไม่ จะเสด็จพระดำเนินออกมา ก็ให้งงพระองค์อยู่ยังเสด็จออกมาหาได้ไม่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ แรม ๕ ค่ำ เพลาเช้า จึงเสด็จออกเจ้าต่างกรมหากรมมิได้ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย เข้าเฝ้าพร้อมกัน แต่ยังไม่ขึ้นพระแท่น ทรงตรัสถึงยอดพระเจดีย์ว่า ช่างกระไรเลยเอียงไปหมดทั้ง ๓ องค์ทีเดียว จะเหลือให้สักองค์ ๑

---

๓ ชื่อ ต่าย เปนพี่เจ้าพระยาพระคลัง

ก็ไม่ได้ พระยาศรีพิพัฒน์ออกมาเสียแล้ว จะอาไศรยพระยาเพ็ชรพิไชยช่วยดูแลให้ดีน่อยหนึ่งก็ไม่ได้ ของทำไปจนแล้วๆ ที่เดียวยังเปนไปได้ ถึงจะเปนเมื่อกำลังยังทำอยู่ก็ไม่น้อยพระไทยเลย นี่มาเปนเอาเมื่อแล้วอย่างนี้น่าอายเขานักหนา ทรงคิดขึ้นมาแล้วเสียพระไทยไปทีเดียว พระวาโยก็กำเริบเอาวิงเวียนไปไม่สบายพระไทยเอาเลย แล้วรับสั่งๆ เข้าคุณหาบนว่า จะคิดจัดแจงแก้ไขอย่างไรก็จัดแจงทำเสียให้ดี อย่าให้เปนเหตุเปนการต่อไปได้ แล้วเสด็จขึ้นพระแท่น ทรงตรัสถามราชการเมืองกลันตันว่า จัดแจงให้ใครเข้าไปอีกบ้างฤาไม่ เข้าคุณหาบนกราบทูลว่า ยังไม่มีใครเข้าไปถึงหามิได้ ทรงตรัสว่า หนังสือที่มีออกมาด้วยความกลันตันนั้น ปานนี้ก็เห็นจะถึงรู้เสียบ้างแล้ว ถ้าเรือหมื่นพิมลออกมาถึงเข้าอีกก็คงจะรู้การจะแจ้งหมดไปได้ ฯ

๏ ณวันเดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ แรม ๗ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า เรือปากปลาเข้าไปถึงลำ ๑ นายรักนายเรือแจ้งว่าเปนลูกค้ากรุง ฯ ออกไปค้าขายณเมืองกลันตัน นายรักมาแต่เมืองกลันตัน ณวันเดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ทรงตรัสว่า ชยันทีเดียว จะได้ทรงไถ่ถามเล่นให้สบายพระไทย แล้วทรงตรัสถามว่า ได้ความอย่างไรเข้าไปบ้าง เข้าคุณหาบนกราบทูลว่า รับพระราชทานไล่เลียงถามดู ก็ว่าข้าหลวงลงไปอยู่ ๓ คน การ

ที่รบสู้กันก็รอกันอยู่ ว่าข้างพระยากลันตันนั้นแต่ก่อนคับแคบมาก เดี๋ยวนี้ค่อยกว้างออกไปแล้ว ว่าพวกข่าวพระยากลันตันที่อยู่ข้างเหนือนั้น มาเข้าหาพระยากลันตันได้บ้าง ทรงตรัสถามว่าเหตุผลอย่างไรจึงเข้ามาหาได้ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ที่กลันตันนั้นฦๅกันว่า กองทัพพระยาเพ็ชรบุรีจะยกลงไปเมืองกลันตัน ว่ายกไปถึงบ้านไพรวันเหนือเมืองสายแล้ว ยังทางอีก ๓ วันจะถึงเมืองกลันตัน พวกตนกูปสา พระยายาโงย รู้เข้าก็รอกันสงบคอยฟังอยู่ ไพร่บ้านพลเมืองพากันคิดใจเข้ามาหาพระยากลันตันได้บ้าง ทรงตรัสว่า มันเกรงกลัวกองทัพจะยกลงไปนั่นเอง มันจึงรอหยุดกันลงได้ พระยาเพ็ชรบุรีจะยกลงไปที่ไหน จะไปอยู่แต่ที่เมืองสายคอยรอฟังแม่ทัพใหญ่ก่อนจึงจะยกลงไป เปนกระไรหนอ แม่ทัพใหญ่จะรั้งรอเสียฦๅ ฦๅจะให้ยกเลยลงไปกลันตันอย่างนี้แล้วยกเลยลงไปกลันตันที่เดียว มันก็จะสงบหยุดแล้วกันลงได้ มันจะคิดสู้รบกับกองทัพกรุง ฯ ที่ไหน มันก็คงกลัวกองทัพกรุง ฯ อยู่หมด เปนกระไร ไพร่บ้านพลเมืองมันเข้ามาหาพระยากลันตันได้บ้างอย่างนั้น คนข้างใครจะมากกว่ากัน ไพร่บ้านพลเมืองจะรักข้างใครมาก พระนรินทร์เอาตัวมันมาถามดูหรู พระนรินทร์ถามแล้วกรายทูลว่า ไพร่บ้านพลเมืองรักพระยากลันตันมาก แต่คนข้างพระยากลันตันมีน้อยกว่าพวกตนกูปสา พระยายาโงย ทรงตรัสถามว่า มันรักข้างพระยากลันตันแล้ว ทำไมมันจึงไม่เข้าข้างพระยากลันตันมากเล่า

พระยาพิพัฒน์ช่วยซักถามดูน่อยเถิด ตั้งแต่วันเดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำมันเข้าไปแล้วใน ๑๐ วันนั้น เป่นกระไร พระยากลันตันจะสู้รบรับรองไว้ได้ฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์ถามแล้วกรายทูลว่า นายรักประมาณดูว่า ถึงจะช้าอยู่อีกสักเดือน ๑ ก็เห็นพระยากลันตันจะรับรองไว้ได้ แต่ไพร่บ้านพลเมืองนั้น จะมาเข้าด้วยพระยากลันตัน ตนกูปะสา พระยายาโงย ก็ยึดเอาบุตรภรรยาไว้ กลัวจะเอาไปแลกกระสุนดินดำเสีย จึงมาเข้ากับพระยากลันตันไม่ได้ ทรงตรัสว่า มันทำข่มเหงยับเยินอย่างนั้น ทำไมจึงไม่ช่วยกันรุมไล่จ้ำเอามัน แลซึ่งว่าพระยากลันตันจะรับรองไว้ได้สักเดือน ๑ นั้น แน่นอนแล้วฤๅ เห็นเหตุผลอย่างไรจึงว่าจะรับรองไว้ได้ พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า เห็นความว่า ตนกูปะสา พระยายาโงย กลัวกองทัพกรุง ฯ จะยกออกไปแล้วยึดปะเหริ่ยมข้างพระยากลันตันก็มีอยู่ถึง ๑๐ บอก หลวงสรเสนีก็ให้ดินดำกับพระยากลันตัน ๒ ถัง พวกพระยากลันตันท่วงทีจะสู้รบไม้มือก็แข็งแรงดีกว่าพวกตนกูปะสา พระยายาโงย ทรงพระสรวลตรัสว่า เออ ว่าอย่างนี้เห็นถูกอยู่ เมื่อเดิมจะวิวาทรบสู้กันนั้นเป่นเหตุผลด้วยอะไร ข้าหลวงลงไปห้ามปรามเป่นกระไร มันเกรงกลัวอยู่ฤๅ ๆ มันจะคิดทำกับข้าหลวงอย่างไร ดูพวกข้าหลวงกลัวมันอยู่บ้างฤๅไม่ มันรู้ว่ากองทัพจะยกลงไปท่วงทีตระเตรียมคอยจะสู้รบทางบกทางเรืออย่างไรบ้างฤๅ ๆ มันคิดจะพากันหนีไปหมดอย่างไร พระยาพิพัฒน์ถามแล้วกรายทูลว่า

ที่จะคิดตระเตรียมคอยสู้รบกองทัพกรุง ฯ นั้น ไม่เห็นตระเตรียมการสู้รบหามิได้ เห็นจะกลัวพากันหนีไปหมด ขุนโยธาสมุทลงไปห้ามปราม ตนกูปสาก็ว่าให้พระยากลันตันรื้อค่ายเสียก่อน ตนกูปสาจึงจะรื้อค่ายไป ว่าข้างพระยากลันตัน ๆ ก็ว่าให้ตนกูปสารื้อค่ายเสียก่อน พระยากลันตันจึงจะรื้อค่าย เมื่อนายรักเข้าไปนั้นยังหาเห็นรื้อค่ายไม่ ดูทำนองตนกูปสา พระยายาโงย แต่ก่อนกลัวเกรงนับถือข้าหลวงอยู่ เดี๋ยวนี้เฉย ๆ ไปหาสู้กลัวเกรงนับถือไม่ ว่าข้าหลวงไปเข้าเสียกับพระยากลันตันเอาดินไปให้ ดูข้าหลวงที่ลงไปอยู่ก็หากลัวเกรงไม่ เช้า ๆ ลงเรือเล็กเข้าไปว่ากล่าวทุกวัน เพลาเย็นกลับมานอนอยู่ที่กำปั่น แต่เห็นว่าข้าหลวงน้อยตัวอยู่ จะไว้ใจหาได้ไม่ แลความเดิมนั้น วิวาทกันด้วยพระยากลันตันให้ขายเข้าเก่าเสียให้หมดก่อนจึงให้ขายเข้าใหม่ ตนกูปสาโกรธว่าพระยากลันตันข่าวร้องให้รายูรมาช่อแต่เข้าพระยากลันตัน แล้วว่าตนกูปสาช่วยกราบทูลให้พระยากลันตันได้ดีแล้ว ก็หาตั้งให้ตนกูปสาเป็นอะไรไม่ ตนกูปสาขัดใจจึงได้วิวาทรบสู้กัน ทรงตรัสกับเจ้าคุณหายน่าอย่างนั้นมันก็โกรธเอาว่าไม่ตั้งแต่งมันออกไป เจ้าพระยาพระคลังมีหนังสือมาถึงแม่ทัพใหญ่เร่งคิดให้ลงไปขับตัวมันเสียให้ได้ มันจะหนีไป จะไปหมดที่ไหน จะหนีไปอยู่ที่ตรังกานูก็ให้มีหนังสือยอ ๆ ลงไป ให้ขับไล่ไปเสียให้พ้นก็จะได้ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ถ้ากองทัพพระยาเพ็ชรบุรีลงไปถึงแล้ว ความก็เห็นจะ

แล้วกันได้ ฟังว่าดูสิทธิขาดอยู่ที่ตนกูปสาสิ้น ตนกูปสาว่าถ้ากองทัพลงไปถึงว่ากล่าวแล้วก็จะยอมรื้อค่ายให้ ทรงตรัสว่าก็เปนเหตุด้วยตนกูปสา พระยาขาโงยนั่นเอง ถ้ากองทัพยกเลยลงไปถึงความก็เห็นจะแล้ว แม่ทัพใหญ่ก็มีหนังสือขู่คาดคั้นลงไปนักหนาแล้ว มันไม่กลัวจะไปไหน ที่มันจะคิดสู้รบกองทัพทำข้าหลวงนั้นเห็นจะไม่เปน จะเปนก็แต่จะพากันหนีไป แล้วรับสั่งว่า เห็นจะไม่เปนไรแล้ว ดูไล่เลียงซักถามมันต่อไปอีกสักน่อยเถิด เห็นมันจะรู้ความเข้าไปมากอยู่ ป่านนี้แม่ทัพใหญ่ก็คงรู้ความเสียมากกว่านี้อีก ฯ

๑ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า ไล่เลียงไถ่ถามต่อไปได้ความอย่างไรบ้าง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ได้ความก็เหมือนอย่างกราบทูลพระกรุณาเมื่อเพลาเช้า แต่เมื่อนายรักจะเข้าไปนั้น ขึ้นไปหาพระยากลันตันให้ชำระเงินที่ค้างลูกหนี้หามิเงินให้ไม่ พระยากลันตันมอบแขกลูกหนี้ให้เข้าไปด้วย ๓ คน รับสั่งว่า มันว่าความข้ออื่นๆ ก็จริงอยู่หมด แต่ความที่ว่าพระยากลันตันมอบแขกลูกหนี้มาให้ ๓ คนหาจริงไม่ มันเห็นว่าบ้านเมืองวุ่นวายอยู่มันจะลักเข้าไปนั่นเองฤๅกระไร พระยากลันตันเขาจะให้ไพร่บ้านพลเมืองเขามาที่ไหน เรียกเอาตัวแขกลูกหนี้มันมาซักถามดูก็คงจะรู้ความ เอาเงินถ่ายมันเอาตัวมาส่งให้หลวงราชเศรษฐีเลี้ยงคุมมันไว้พลางเถิด ให้ไล่เลียงซักถามมันดูด้วย เห็นมันจะรู้ความบ้านเมืองมากกว่านายมันเสียอีก ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ แรม ๙ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า ได้ตัวอ้ายแขกลูกหนี้มาถามแล้วฤๅยัง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เรือยังไม่ขึ้นไปถึงหามิได้ รับสั่งว่า มันขึ้นมาถึงแล้วถามมันดูก็คงจะได้ความ ที่พระยากลันตันจะให้มานั้นเห็นจะไม่เปน แล้วทรงตรัสกับเจ้าคุณหายนว่า ที่จะคิดรบสู้กันอีกนั้นก็เห็นจะไม่เปน จะเปนก็แต่จะรอกันอยู่ เห็นการจะไม่เปนไรแล้ว อ้ายตนกูปสามันโกรธก็โกรธเอาว่าไม่ตั้งแต่งมันออกไปนั่นเอง ถ้าตั้งแต่งมันออกไปแล้ว เห็นมันจะหนักขึ้นยิ่งกว่านี้ เปนเหตุด้วยเจ้าพระยานครปล่อยอ้ายพระยาโงยไป มันจึงแรงขึ้นได้ ได้ผิดเกินแล้วก็ผิดไปจนตายจากไปทีเดียว เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ความที่เจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรมนั้น ก็รู้ไปถึงกลันตันเมื่อเดือน ๗ แล้ว ทรงตรัสว่า มันก็คงรู้ไปถึง เมื่อเจ้าพระยานครยังอยู่จะคิดขัดแขงตั้งตนกูปสาอย่างไรก็ไม่ตั้ง ครั้นไม่ตั้งแล้วมันก็โกรธแค้นเอาเท่านั้นเอง แล้วพระนรินทร์กราบทูลลาให้ขุนฤทธิชลธาร หลวงนรินทร์เมืองถลาง กลับออกมาทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า จะเอาความอะไรให้ขุนฤทธิชลธารออกมาถึงข้างเล่า เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า จะว่ากำชับออกไปให้คิดเอาตัวตนกูปสา พระยาโงยเสียให้ได้ รับสั่งว่า เออ มิหนังสือว่ากำชับออกไปเถิด ถ้าให้ยกลงไปถึงกลันตันแล้วมันจะหนีไปได้ข้าง พรรคพวกมันเหลืออยู่เท่าไรก็เก็บลิดมันมาเสียให้หมด อย่าให้เปนเสี้ยนหนามเมืองกลันตันขึ้นอีกต่อไปได้

ให้จัดแจงทำเสียให้ราบคาบทีเดียว ข้างเมืองถลางก็ตอบว่าแต่กำชับออกไป อย่าให้มีความประมาทได้ ให้คอยลาดตระเวนสืบสาวระวังราชการอย่าให้ขาด มีราชการมาประการใดก็ให้บอกมาถึงแม่ทัพใหญ่ณเมืองสงขลา คอยฟังบังคับบัญชาแม่ทัพใหญ่นั้นเถิด ถ้าหมื่นพิมลกำจรออกมาถึงแล้ว แม่ทัพใหญ่ก็คงจะจัดแจงให้ลงไปอยู่เมืองพังงา ดูกำชับออกไปให้ระวังราชการไว้พลาง คอยแต่พอให้จัดแจงลงไปถึงเถิด แล้วทรงตรัสกับเจ้าคุณหาบนว่า การที่เมืองกลันตันนั้น ทรงฟังนายรักว่าเปนความจริงอยู่มาก ถ้ามันหยุดรั้งรอกันลงอย่างว่านี้ เห็นการจะไม่เปนไรแล้ว จะทรงคอยฟังหนังสือบอกแม่ทัพใหญ่เข้าไปถึงอีกสักคราวหนึ่ง ถ้าการเมืองกลันตันยังตึงอยู่ก็จะต้องให้เจ้าพระยายมราชยกลงไปช่วยพระยาเพ็ชรบุรี ถ้าเห็นการว่าเบาแล้วจะให้แต่พระยาเพ็ชรบุรีค้างอยู่จัดแจงราชการก็ได้ จะโปรดให้แม่ทัพใหญ่ยกกลับเข้าไปณกรุง ฯ เสียในเดือน ๙ เดือน ๑๐ นี้เปนกระไรเจ้าพระยาพระคลัง เรือมัจฉาณุบรรทุกเข้าเสร็จแล้วฤๅยัง จะได้ออกมาเมื่อไร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า จัดแจงบรรทุกเสร็จอยู่แล้ว จะได้ออกมาคราวน้ำเกิดสิ้นเดือนนี้ รับสั่งว่า ดูจัดแจงเร่งให้มันออกมาเถิด จะได้มารับเจ้าพระยายมราช ถ้าเห็นการว่าจะกลับเข้าไปได้แล้ว เจ้าพระยายมราชจะได้เอาขี่กลับเข้าไปณกรุง ฯ ดูขออินทผาลำบรรทุกออกมาฝากแม่ทัพใหญ่ด้วยสัก ๒๐ หาบ ข้อความที่เจ้าพระยาพระคลังจะมี

หนังสือกำชับออกมา ให้คิดว่ากล่าวขับเอาตัวตนกูปสา พระยายาโงยนั้น ก็มีหนังสือเอาส่งให้มันเร่งออกมาโดยเร็วเถิด ถ้อยความสิ่งไรก็ว่าจะแจ้งออกมาแต่ก่อนหลาย อย่างเสร็จสิ้นอยู่แล้ว การจะผันแปรประการใด หนังสือที่ว่าออกมาก็คงถูกหมดหาผิดไม่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ เพลาค่ำ เจ้าคุณหายนกรายทูลถวายร่างหนังสือ ซึ่งให้ขุนฤทธิชลธารถือออกมา ครั้นนายบริบาลอ่านถวายจบแล้ว ทรงตรัสว่า ดีแล้ว เอาส่งให้มันเร่งออกมาเถิด แต่ข้างเมืองนครนั้น พระยาพัทลุงกับพระเสนหามนตรีจะเป็นอย่างไรกันบ้างก็ยังไม่ทรงทรายเลย เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า มารดาพระยาพัทลุงมีหนังสือเข้าไปว่า พระยาพัทลุงโกรธพระเสนหามนตรี หาสู้นับถือมารดาไม่ ถ้าพระยาพัทลุงได้เป็นเจ้าพระยานครแล้ว เห็นจะอยู่ที่เมืองนครหาได้ไม่ ทรงตรัสว่าไม่ได้แล้ว หน่อยก็จะเหมือนอย่างพระยากลันตัน ตนกูปสาเข้าสิเสียการงานที่เดียว เจ้าพระยาพระคลังจดหมายเป็นของเจ้าพระยาพระคลังออกมาสัก ๒ ตัว ๓ ตัวเถิด ให้ส่งพระยาพัทลุงเข้าไปเสียณกรุง ฯ ให้จงได้ กระแสพระราชดำริห์ประการใดก็แจ้งมาในหนังสือในจดหมายทุกประการแล้ว ฯ

๏ แลความซึ่ง (ท้าวพระกรุณา) ตอบพระยาไชยาว่า ยกกองทัพใหญ่ออกมาก็มีแต่เครื่องสาตราวุธ กับว่าถ้าเป็นคนรักหน้ารักซื่ออยู่แล้ว ก็อาจสามารถจะปรายภูเขาอันใหญ่ให้รายไปหมดได้

ถ้าเปนคนไม่รักหน้ารักชื่อแล้ว จะปรารายแต่จอมปลวกอันน้อยก็หาราบได้ไม่นั้น พระยาพิพัฒน์ พระยาราช พระยาไกร พระมหามนตรี ข้าราชการผู้น้อยพากันชมว่า ฟังกระแสว่ากล่าวเพราะนักหนา ดูฤกเลือยคมอยู่ที่เดียว ข้าพเจ้ารับพระราชทานจดหมายออกมาเก่าใหม่ทั้งครั้งนี้ ๑๓ ครั้ง ข้อความจะขาดผิดเพี้ยนควรมิควรประการใด รับพระราชทานพระเดชพระคุณสุดแล้วแต่จะโปรด จดหมายมาณวัน ๑ เดือน ๘ ปฐมาสาธ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุญเอกศก (จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒) ฯ

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ
ฉบับที่ ๑๔

◎ ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ จดหมายมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ได้นำขึ้นกราบเรียนแต่ท้าวพระกรุณาเจ้าให้ทรายด้วยแต่ก่อน ข้าพเจ้าได้จดหมายออก มาเข้ากันเก่าใหม่ ทั้งฝาก ขุนฤทธิชลธารออกมาเปน ๑๓ ครั้ง แจ้งอยู่แต่ก่อนนั้นแล้ว ฯ

◎ ณวันเดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ แรม ๑๒ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า เรือศัตรูณวนเข้าไปถึงลำ ๑ จีนเต็กนายเรือแจ้งว่าเปนลูกค้ากรุง ฯ ไปค้าเมืองนคร กลับเข้าไปแต่ณวันเดือน ๘ แรม ๕ ค่ำ ไป ๗ วันถึงปากน้ำเจ้าพระยา ทรงตรัสถามว่ามันรู้ราชการอะไรเข้าไปข้าง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ถามได้ความที่เมืองนครว่า พระเสนหามนตรีกลับไปอยู่เมืองนคร ว่าท้าวพระกรุณาก็จะตามไปเมืองนครด้วย ทรงตรัสถามว่า จะไปเมืองนครทำไม จะเชื้อเชิญกันไปปลงศพเผาผีฤๅอย่างไร เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ถามดูก็ว่าหาทรายไม่ ถ้าจะไปเมือง

นครแล้วเห็นจะไปด้วยจัดแจงการศพเจ้าพระยานคร ทรงตรัสว่า จะไปจัดแจงปลงศพเผาผีจะไรเมื่อป่านนี้ จะไปก็ไปเอาเมื่อจะกลับเข้าไปณกรุง ฯ เลยไปจัดแจงด้วยทีเดียว จะกลับไปกลับมาอย่างไรได้ ถ้าจะได้ไปเมืองนครจัดแจงปลงศพเผาผีก็ราวเดือน ๑๐ เมื่อจะกลับเข้าไปณกรุง ฯ จึงจะไปได้ เปนกระไร ราชการข้างเมืองไทรเมืองกลันตันมันรู้ข้างฤาไม่ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่าที่เมืองไทรทรายอยู่แต่ว่า ครอบครัวก็เข้ามาอยู่ตามบ้านเมืองหมดแล้ว แต่ที่เมืองกลันตันนั้น ได้ยินลูกค้าพูดกันที่เมืองนครว่า ตนกูปสา พระยายาโงย พากันหนีไปเสียแล้ว พระยากลันตันขึ้นมาหาท้าวพระกรุณาที่เมืองสงขลา ทรงตรัสว่าเปนแต่ความพูดต่อ ๆ มา จะเชื่อเอาเปนจริงนั้นยังไม่ได้ แต่พระเสนหามนตรีนั้น เห็นจะให้กลับไปเมืองนครจริง เห็นหมื่นพิมลจะมาถึง รู้หนังสือที่ว่าให้ทนุบำรุงพระเสนหามนตรีเข้า ก็จะให้กลับไปอยู่จัดแจงการบ้านเมืองฤาอย่างไรนั่นเอง ที่ว่าจะไปเมืองนครแลว่าตนกูปสา พระยายาโงย หนีไปนั้นเห็นจะไม่จริง คอยฟังหนังสือออกเข้าไปอีกสักคราวหนึ่งก็คงจะรู้ความแน่นอน แล้วนายฤทธินายเรวมหาดเล็กกรายทูลลาข้างมหาดเล็กจะออกมาเมืองนคร รับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายนว่า ดูทำหนังสือส่งเสียให้ออกมาน่อยเถิด มีหนังสือว่าออกมาเยี่ยมเยียนพี่อิน[๑] มารดาพระ

---

๑ คือท่านผู้หญิงอิน ภรรยาเจ้าพระยานคร (น้อย) เปนผู้ซึ่งทรงยกย่องมากคน ๑

เสนหามนตรีด้วย ว่าเจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรมนั้น เสีย พระไทยทรงพระอาไลยมากอยู่ จะชุบเลี้ยงบุตรเจ้าพระยานคร ให้สืบสกุลวงษ์ต่อไป ให้ดูว่ากล่าวลูกเต้าทั้งปวงเปนสามัคคีรศ กันให้ดี อย่าให้มีความวิวาทบาดหมางกันได้ ดูว่ากล่าวโอด ครวญออกมาน่อยเถิด ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ เพลาค่ำ หลวงราชเศรษฐี เอาคำให้การนายรักนายเรือ คำให้การเจ๊ะปะเกลูกหนี้ ซึ่งเข้าไป แต่เมื่องกลันตันขึ้นกราบทูลฉวาย ใจความแจ้งอยู่ในคำให้การ ซึ่งส่งให้กับนายฤทธิถือออกมานั้นแล้ว ครั้นอ่านจบแล้ว ทรง ตรัสว่า ฟังมันว่ากล่าวความเรียบร้อยสมต้นสมปลายเห็นจริงอยู่ เหตุผลวิวาทกันทั้งนี้ก็เพราะอ้ายตนกูบ่สามันโกรธว่าไม่ตั้งแต่งมัน ออกไปนั่นเอง กองทัพลงไปว่ากล่าวเกลี้ยกล่อมเอาตัวมันเข้า ไปเสียได้แล้วดีทีเดียว อย่างไรๆ ก็คอยฟังหนังสือบอกอีกสัก คราวหนึ่งเถิด จึงจะเอาความเปนแน่นอนได้ แล้วรับสั่งๆ พระยา พิพัฒน์ว่า ให้เอาตัวอ้ายเจ๊ะปะเกกับบุตรหลานแขก ๓ คนส่งให้ กับนายฤทธิออกมา ให้จัดแจงส่งคืนไปเมืองกลันตันเสียด้วย มันจะได้ไปอยู่ตามภูมิลำเนาบ้านเรือนของมัน ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ แรม ๑๔ ค่ำ เพลาค่ำ เจ้าคุณหาบน กราบทูลถวายร่างหนังสือซึ่งให้นายฤทธิถือออกมา ๒ ฉบับ ฉบับ ๑ ตอยพระยาพัทลุง ใจความว่า ด้วยพระยาพัทลุงยอกเข้าไปว่า เจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรมณวันเดือน ๗ แรม ๑๔ ค่ำ พระยา

พัทลุงได้จัดแจงเอาศพเจ้าพระยานครไว้ให้อยู่รักษา แล้วพระยาพัทลุงจะลงไปรับราชการณเมืองสงขลานั้น ทรงพระกรุณาตรัสว่าจะลงไปรับราชการก็ชอบอยู่แล้ว แลซึ่งเจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรมเสียนั้น ทรงพระอาไลยนัก โปรดให้นายฤทธินายเวรมหาดเล็กคุมเอาโกษฐลายจำหลักปิดทอง กับฉัตรเบญจา ๑๒ คันเครื่องประดับศพ แลจ่าปี่ กลองชนะ ๕ คู่ ออกมาให้จัดแจงใส่ศพเจ้าพระยานคร ฉบับ ๑ ถึงท่านมารดาพระเสนหามนตรี ใจความว่า ซึ่งเจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรมนั้น ทรงพระกรุณาตรัสว่า แม่ทัพใหญ่มีหนังสือยอกเข้าไปแต่เมื่อเจ้าพระยานครยังป่วยอยู่นั้น ก็ทรงพระราชวิตกเอาพระไทยช่วยเจ้าพระยานครให้หาย คอยทรงฟังอาการอยู่ ครั้นยอกเข้าไปว่าเจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรมเสียแล้วนั้น ทรงเสียพระไทยนัก ด้วยทรงพระอาไลยในเจ้าพระยานครอยู่มาก จะโปรดชุบเลี้ยงบุตรเจ้าพระยานครให้สืบเชื้อสายสกุลวงษ์ต่อไป ให้ดูว่ากล่าวบุตรทั้งปวงให้เป่นสามัคคิรศกันให้ดี อย่าให้มีความรังเกียจแก่งแย่งวิวาทกันไปได้ ครั้นอ่านหนังสือถวายจบแล้ว รับสั่งว่าดีแล้ว เอาส่งให้ออกมาเถิด แล้วทรงตรัสว่า ความที่ว่าให้พระเสนหามนตรีกลับไปอยู่เมืองนครนั้น เหตุผลอย่างไรอยู่หนอ ทำนองจะรักเอาพระเสนหามนตรีเป่นที่นคร เห็นความเหมือนว่าออกมาฤๅอย่างไร จึงให้กลับไปเมืองนคร ฤๅจะรักเอาข้างพระยาพัทลุงเป่นที่นคร จึงเอาพระยาพัทลุงไว้อยู่ที่สงขลาด้วย

ฤๅจะเห็นว่าพระยาพัทลุงกับพระเสนหามนตรีอยู่ด้วยกันไม่ได้ รักข้างพระเสนหามนตรีอยู่ จึงให้กลับไปบ้านเมือง ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง ฟังข่าวคราวดูเห็นจะรักข้างใคร เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ฟังดูที่ท้าวพระกรุณานั้นเงียบอยู่ แต่คนข้างนอกพูดกันว่าพระยาพัทลุงจะเป็นที่นครฯ พระยาพัทลุงจัดแจงรวบรวมผู้คนไว้ให้คอยกำกับดูแลอยู่ที่เมืองนคร สิ่งของเจ้าพระยานคร ที่อยู่ในเรือนพระยาพัทลุงก็เรียกเอามาเก็บไว้สิ้น[๒] เมื่อจะลงมาเมืองสงขลานั้นว่าเก็บเอาพวกช่างทองลงมาด้วย ทรงตรัสว่าท่วงทีพระยาพัทลุงเป็นคนฉลาดช่างพูดอยู่ จะเป็นกระไรอยู่หนอจะรักข้างพระยาพัทลุงฤๅจะรักข้างพระเสนหามนตรีอย่างไรก็ยังไม่ทรงทรายเลย แล้วทรงตรัสถามเจ้าคุณหาบนว่า แต่ก่อนเคยใช้สอยรักใคร่นับถือพระยาพัทลุงมากฤๅ ฯ พระเสนหามนตรีมาก เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า การข้างบุตรเจ้าพระยานครนั้นเป็นประมาณหาสู้ได้รักใคร่ใช้สอยเป็นกระไรไม่ รับสั่งว่าพระยาพัทลุงเป็นคนสูงขึ้นง่อยเพลียอย่างนี้ จะตั้งแต่งเป็นเจ้าบ้านการเมืองอย่างไรได้ จะได้ก็พระเสนหามนตรีนั่นแหละ คอยให้หมื่นพิมลออกมาถึงเข้าก็คงจะรู้ความในหนังสือซึ่งมีออกมาทุกประการ ฯ

---

๒ เก็บไปจนตราตำแหน่ง รูปหณุมานถือของ เมื่อทรงตั้งพระเสนหามนตรีเป็นพระยานคร ฯ พระยาพัทลุงไม่คืนตราให้ ต้องจำลองใหม่ ได้กลับคืนไปต่อเมื่อถึงอสัญกรรมแล้ว เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม) เคยให้ข้าพเจ้าดูทั้ง ๒ ดวง

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ แรม ๑๕ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า เรือศีศะญวนเข้ามาถึงลำ ๑ จีนปุตนายเรือแจ้งว่าไปค้าเมืองกลันตัน กลับเข้าไปแต่ณวันเดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ มา ๑๑ วันถึงปากน้ำเจ้าพระยา ทรงตรัสถามว่า มันได้ความอย่างไรเข้าไปบ้าง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ไล่เลียงถามดูก็ว่าข้าหลวง ๓ นายลงไปห้ามปรามก็หยุดรอกันลงแล้ว แต่ยังหารือค่ายไม่ความที่จะรือค่ายนั้นว่ายังเกี่ยงกันอยู่ เหมือนหนึ่งคำนายรักลูกค้าซึ่งเข้าไปแต่เมืองกลันตันครั้งก่อน แต่เมื่อข้าหลวงยังไม่ลงไปยังรบกันอยู่นั้น รบกันมากก็ครามเดียวเมื่อพวกตนกูปสาข้ามฟากไป นอกจากนั้นนัดรบกันเปนคราว ๆ ลูกค้าก็ซื้อขายกันได้เปนปรกติดีอยู่ รับสั่งว่า อย่างไร ๆ ข้างนอกก็คงจะรู้ความแน่นอนเสียมากกว่านี้อีก คอยฟังเอาหนังสือยอกแม่ทัพใหญ่เข้าไปเถิด ๗

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธขึ้นค่ำ ๑ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า เรือศีศะญวนเข้ามาถึงลำ ๑ ขุนสมบัติภักดีแจ้งว่าท้าวพระกรุณาให้คุมครัวเข้าไป ๑๒๑ คน ไปแต่เมืองสงขลาณวันเดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ มา ๙ วันถึงปากน้ำเจ้าพระยา ทรงตรัสถามว่า ได้ราชการอะไรเข้าไปบ้าง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ตัวขุนสมบัติภักดียังป่วยอยู่ที่เรือ ยังหาขึ้นไปถึงไม่ พระยาสมุทส่งแต่ตัวนายดีบ่าวท้าวพระกรุณาขึ้นไป ถามได้ความว่า นายดีเปนคนเฝ้าเรืออยู่ ได้ยินพูดกันว่าพระยาเพ็ชรบุรียกลงไปถึงเมืองกลันตันแล้ว มีหนังสือขึ้นมาที่เมือง

สงขลาว่า ลงไปห้ามปรามตามกูปสาพระยากลันตันก็หยุดรบสู้กัน ร้อค่ายลงเสียแล้ว แต่ข้างเมืองไทรนั้น ให้พระยาวิชิตณรงค์ลงไปซำระครอบครัว ความนอกจากนี้ว่าหาทรายไม่ ทรงตรัสว่ามันจะรู้อะไรที่ไหนกับคนเผ่าเรือ ที่ว่าพระยาเพ็ชรบุรีกลงไปถึงกลันตันนั้นผิดไป จะลงไปถึงที่ไหน จะไปถึงอยู่ที่เมืองสายนั่นเอง แล้วทรงตรัสถามว่า อ้ายนี่มันเป่นข่าว ขุนหมื่นฤาเป่นไพร่เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า เป่นข่าวไพร่ให้เข้าไป ๑๐ คนด้วยกันกับขุนสมบัติภักดีขุนหมื่นคลังสินค้า ทรงตรัสว่า ทำไมกระนั้น เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า เป่นคนเผ่าเรืออยู่ หาสู้ได้ราชการไม่ จึงให้กลับเข้าไป รับสั่งว่า มันเป่นข่าวเป่นไพร่ในตัวอย่างนี้ชอบแต่จะเอามันไว้ จะไปข้างไหนอย่างไร ไปจนถึงลังกงลังกาก็เอามันไปด้วยจนสุดหล้าฟ้าเขียวด้วยกันจึงจะดี เป่นกระไร เรือที่ให้ถือหนังสือมา มันรู้ว่าใครออกมาถึงข้าง เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ทรายอยู่ว่าเรือขุนฤทธิรณไกรออกมาถึงเมื่อณวันเดือน ๘ แรม ๘ ค่ำลำ ๑ นอกจากนั้นว่ายังไม่มาถึงหามิได้ ทรงตรัสว่า อย่างไรที่ไหนจึงออกมาช้านักหนา ไม่ใคร่จะมาถึงหมดได้เลย ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า ตัวขุนสมบัติภักดีซึ่งให้คุมครัวเข้าไปนั้น เข้าไปถึงแล้วฤายัง พระนรินทร์กรายทูลว่ายังไม่ขึ้นไปถึงหามิได้ เจ้าพระยาพระคลังให้ขุนหมื่นลงไปเอาตัวได้แต่หางว่าวรายครัวขึ้นไป ขุนสมบัติภักดีว่า

ให้คุมครัวเข้าไปแต่สงขลาด้วยกัน ๓ ลำ เรือ ๒ ลำนั้นเข้าไปแต่ณวันเดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ ว่ามีหนังสือบอกไปกับเรือตำรวจที่เข้าไปก่อน ทรงตรัสถามว่า เรือตำรวจที่คุมครัวเข้าไปก่อน ๒ ลำนั้น มีครัวเข้าไปลำละเท่าไร เป็นชายสกรรจ์มากอยู่ฤๅ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า เรือที่บรรทุกครัวเข้าไปก่อน ๒ ลำนั้น ว่าเป็นครัวคู่ผัวตัวเมีย ลำละ ๘๐ เศษ มีชายสกรรจ์อยู่มาก แต่ลำขุนสมบัติภักดีที่เข้าไปถึงก่อน ๑๒๑ คนนั้นเป็นครัวหญิงหม้าย มีชายสกรรจ์อยู่ ๒ คน ๓ คน ทรงตรัสว่า เข้าไปก่อนขุนสมบัติภักดีก็ถึง ๒ วันแล้ว ทำไมจึงไปไม่ถึง มันจะพากันประมาทเกิดเหตุผลขึ้นฤๅอย่างไร ครัวที่เข้ามาถึงแล้วว่าเป็นครัวหม้าย จะเป็นครัวหลวงฤๅจะเป็นครัวนายทัพนายกองจัดแจงเข้าไปอย่างไรก็ยังไม่ทรงทราบ มันเข้าไปถึงแล้วก็ส่งมอบพระยาราชวังสรรค์ไว้ให้หมดก่อนเถิด คอยเมื่อเลิกทัพกลับเข้าไปจะจัดแจงอย่างไร จึงค่อยจัดแจงต่อไป ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้น ๒ ค่ำ เพลาเช้า เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ตัวขุนสมบัติภักดีที่ให้คุมครัวเข้าไปขึ้นไปถึงแล้ว ทรงตรัสถามว่า มันได้ราชการเข้าไปอย่างไรบ้าง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ความที่เมืองกลันตันนั้น ว่าพระยาเพ็ชรบุรียกลงไปถึงเมืองสาย มีหนังสือขึ้นมาที่เมืองสงขลาว่า ให้ลงไปห้ามปรามตนกูปสาพระยากลันตันก็หยุดรบสู้กัน ร้อค่ายลงเสียแล้ว ตนกูปสาให้คนขึ้นมาหาพระยาเพ็ชรบุรีห้ามกองทัพไว้

ไม่ให้ยกลงไปเมืองกลันตัน ว่าถ้าจะเมตตาชุบเลี้ยงตนกูปสาแล้ว อย่ายกกองทัพลงไปเมืองกลันตันเลย เดี๋ยวนี้ไพร่บ้านพลเมืองรู้เข้าว่าจะยกกองทัพลงไปก็กลัว พากันยกครอบครัวหนีไปเสียบ้าง ประมาณ ๓๐๐ เศษแล้ว ท้าวพระกรุณาเห็นว่าตนกูปสามาห้ามกองทัพไม่ให้ยกลงไปนั้น จะคิดผ่อนครอบครัวหนีไปจึงให้พระยาไชยาคุมเรือ ๔ ลำ คน ๓๐๐ คน ยกลงไปขัดปากน้ำเมืองกลันตันไว้ รับสั่งว่าคิดจัดแจงให้พระยาไชยาลงไปขัดปากน้ำไว้ ก็ถูกต้องกับกระแสพระราชดำริห์ซึ่งมีหนังสือออกมา ดูเหมือนจะรู้หนังสือแล้วจึงคิดจัดแจงถูกไปได้ แล้วทรงตรัสถามว่า การข้างเมืองไทรนั้นได้ความอย่างไรบ้าง เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า การข้างเมืองไทรนั้น ให้พระยาเสนาภูเบศร์ พระยาวิชิตณรงค์ยกลงไปชำระครอบครัว พระยาเสนาภูเบศร์ยอกขึ้นมาว่าพระยาไทรยักครัวไว้ในป่า ประมาณ ๔๐๐ คน ๕๐๐ คน ว่ายักส่งมาไว้ข้างเมืองพัทลุงก็ ๑๐๐ เศษ พระยาไทรขึ้นมาหาท้าวพระกรุณาที่เมืองสงขลา ว่าจะขอรับอยู่รักษาเมืองไทรต่อไป แต่ครอบครัวที่เข้าด้วยพวกขบถนั้น พระยาไทรรวบรวมไว้ได้ ๑๐๐๐ เศษแล้ว ท้าวพระกรุณาว่า ที่เมืองไทรจะต้องผ่อนครอบครัวเข้ามาเสียให้มาก จะไว้ให้อยู่รักษาแต่น้อย จะเอาครัวกับพระยาไทรสักพันหนึ่งสองพัน แต่ที่เมืองพัทลุงนั้นได้ยินว่า จะให้พระยาพัทลุงขึ้นมาเสีย จะเอาพวกพระยาพัทลุงคนเก่าให้อยู่รักษาเมืองพัทลุง ทรงตรัสว่าคิดจัดแจงอะไรก็ยังไม่ถูกกับความที่มีหนังสือออกมาเลย จะเอา

พวกพระยาพัทลุงคนเก่านั้นมีใครที่ไหน จะให้พระยาไทรอยู่รักษาเมืองไทรเหมือนอย่างเดิมเล่าก็จะอยู่ที่ไหนได้ หน่อยก็จะวิ่งเข้ามายึกนั่นเอง แต่เจ้าพระยานครยังอยู่แล้วยังอยู่ไม่ได้ สิ้นเจ้าพระยานครลงแล้ว จะไปอยู่อย่างไรได้ การที่จะจัดแจงบ้านเมืองก็ยังไม่จัดแจงเข้าได้เลย มัวแต่จัดแจงครอบครัวไปเสียทีเดียว คิดการจัดแจงตั้งบ้านเมืองเสียก่อน จึงค่อยจัดแจงครอบครัวต่อภายหลังจึงจะดี เปนกระไรหนอ เรือที่ให้ถือหนังสือออกมาว่าด้วยเจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรมนั้นจึงมาช้านักหนา ไม่ใคร่จะมาถึงได้เลย มันจะไปเที่ยวเชือนแชเสียที่ไหนดอกกระมัง เจ้าคุณหาขนกราบทูลว่า ไม่เชือนแชหามิได้ รับสั่งว่า คอยแต่พอให้เรือหมื่นพิมลมาถึงเข้า การที่จะจัดแจงตั้งบ้านเมืองก็คงจะรู้จะแจ้งหมดสิ้น ถ้อยความสิ่งไรก็เสร็จมาในหนังสือหมื่นพิมลทุกประการแล้ว แล้วทรงตรัสถามว่า เปนกระไร คิดกันจะกลับเข้าไปณกรุง ฯ เมื่อไร เจ้าคุณหาขนกราบทูลว่า จะเร่งจัดแจงการเสียให้แล้ว จะกลับเข้าไปให้ทันมรสุมในเดือน ๙ เดือน ๑๐ นั้น ทรงตรัสว่า แล้วจะกลับเข้าไปพบหนังสือเอาที่กลางทางเสียดอกกระมัง ข้างนี้ก็จะกลับเข้าไป ข้างโน้นก็จะออกมา ไม่ทันจะพบกันเข้าที่กลางทางสิจะมีเล่นเอาการงานค้างเกินเสียฤๅอย่างไร เจ้าคุณหาขนกราบทูลว่า เรือที่ให้ถือหนังสือออกมาก็คงจะมาถึงในเดือน ๘ ทุติยาสาธสิ้น รับสั่งว่า ถ้าออกมาถึงแล้วจะจัดแจงการบ้านเมืองเสร็จก็ราวเดือน ๑๐ จึงจะได้กลับเข้าไป แล้วเจ้าคุณหา

บนกรายทูลว่า พระยาไชยายอกส่งแขกกรหมาดซึ่งพระยาถลางส่งมา ให้หลวงสุภาแพ่งคุมเข้าไปถึง ๘ คน ข้อความในยอกซึ่งมีเข้าไปนั้นเหมือนกับพระยาถลางยอกเข้าไปครั้งก่อน ทรงตรัสถามว่า แขกที่ว่าขี่เรือศีศะเขียวเข้ามาที่เมืองถลางนั่นฤๅ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า มิใช่แขกขี่เรือเขียวหามิได้ แขกรายนี้ว่าอ้ายตนกูหมัดสอดให้ถือหนังสือมาถึงพระยาถลาง รับสั่งว่า เอาตัวมันส่งให้พระมหามนตรีไว้ แล้วให้พระยาไกรภูไล่เลียงซักถามเอาความมันให้มากๆ สักน่อย มันก็คงจะรู้ความมากอยู่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ เพลาเช้า เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ท้าวพระกรุณาเขียนอย่างตาช้างส่งให้ขุนสมบัติภักดีเข้าไป ว่าตาเดินเปนเวลาๆ สีตานั้นเหลือง ขนหูขาว ขนตามราวท้องต้นขนแดงปลายเหลือง แต่ขนหางนั้นต้นขนดำปลายเหลือง ได้ให้พระสรรค์ พระไชยนาท ดูเทียบให้ช่างเขียนๆ อย่างตาช้างส่งเข้าไป ทรงพระสรวลตรัสถามว่า ช้างที่ไหนเปนช้างพังฤๅพลาย เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ช้างพัง เปนช้างที่พัทลุง ทรงตรัสว่า ช้างข้างปากใต้แล้วหายากนักหนา ว่ามาหลายหนแล้วก็ไม่ใคร่ได้ กลัวจะเปนเหมือนช้างปทิวกลับดำเปนช้างย่อแร่ไปเสีย ข้างปากใต้แล้วเปนกระไรมิรู้เลย จะหาช้างสำคัญสักช้างหนึ่งก็ไม่ใคร่จะได้เอาเลย จะได้ก็เปนแต่สีปลาดข้างเล็กน้อย ข่าวว่ามาแต่ก่อนก็หนักหนาแล้ว ไม่ใคร่จะได้เอาเลย ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้น ๔ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า เรือศัตรูณวนเข้าไปแต่เมืองสงขลาถึงลำ ๑ หมื่นไกรตำรวจแจ้งว่าท้าวพระกรุณาให้ถือหนังสือบอกคุมครัวเข้าไป ชายหญิงใหญ่น้อย ๘๒ คน ไปแต่เมืองสงขลาณวันเดือน ๘ ปฐมาสาธแรม ๖ ค่ำ มา ๑๒ วันถึงปากน้ำเข้าพระยา ทรงตรัสถามว่าบอกเข้าไปได้ความกลันตันอย่างไรบ้าง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่าบอกเข้าไปว่าพระยาเพ็ชรบุรียกลงไปถึงเมืองสาย มีหนังสือขึ้นมาว่า ได้ให้ขุนอินทร์ลงไปว่ากล่าวห้ามปรามก็หยุดรบสู้กันลงแล้วแต่ค่ายนั้นเกี่ยงกันอยู่ยังหารือไม่ ชักแต่ขึ้นออกจากค่ายเสียตนกูปสามีหนังสือขึ้นมาถึงพระยาเพ็ชรบุรีว่า ตนกูปสาจะยอมรื้อค่าย ไม่สู้รบกันแล้ว ข้างพระยากลันตันหารื้อค่ายไม่ ขอให้พระยาเพ็ชรบุรีช่วยชุระตนกูปสาด้วย ยั้งทัพอยู่ที่เมืองสายก่อนเถิด ตนกูปสาจะขอทำราชการตามพวกพี่ๆ น้องๆ ตนกูปสาไม่ขอทำเข้ากับพวกพระยากลันตันแล้ว ทรงพระสรวลตรัสว่าบ้านเดียวเมืองเดียวกันจะแบ่งแยกย้ายไปอย่างไรได้ ทรงฟังดูมันว่ากล่าวก็เห็นจะกลัวกองทัพยกลงไปนั่นเอง จึงหยุดรั้งรอกันลงได้ อย่างนี้แล้วถ้ามีใครลงไปถึงทันเข้าอีก เห็นการจะหยุดเลิกแล้วกันไปได้ทีเดียว ดูการก็เห็นพอจะว่ากล่าวไม่เปนไรแล้ว แล้วทรงตรัสถามว่า เปนกระไร อยู่ดีอยู่หมดด้วยกันดอกฤๅ หมื่นไกรตำรวจกราบทูลว่า อยู่ดีอยู่หมด รับสั่งว่าเอาหนังสือบอกมาว่าไปเถิด ครั้นนายบริบาลอ่านหนังสือบอก

ถวายไปถึงที่ข้อว่า ตนกูปสามีหนังสือมาถึงพระยาเพ็ชรบุรี ๆ มีหนังสือตอบลงไปนั้น ทรงพระสรวลตรัสว่า หนังสือตนกูปสาว่ากล่าวขึ้นมา ดูเห็นจะกลัวกองทัพเต็มที พระยาเพ็ชรบุรีตอบโต้ลงไปก็ไม่มีอะไรเอาเลย เปล่าไปเสียหมดทั้งนั้น จะว่ากล่าวชู่เซ็นมันลงไปอีกบ้าง ว่าอย่างนั้นอย่างนี้ให้มันกลัวก็ไม่มีว่าอ้อแอ้ตามใจมันไปเสีย เห็นจะรับสินบนมันเข้าแล้วก็ว่าตอบลงไปจะเปนธุระจัดแจงให้นั่นเอง เจ้าคุณหาบนจึงกราบทูลว่าในหนังสือพระยาเพ็ชรบุรีว่าลงไปทำนองเปนเกลี้ยกล่อม ว่าแผ่นดินข้างเมืองแขกก็ใหญ่กว้างว่างเปล่ามีอยู่มาก ไม่ว่าจำเภาะแต่แผ่นดินเมืองกลันตันหามิได้ ว่าทั่วไปด้วยกันหมด รับสั่งว่าถ้าว่าอย่างนั้นก็ถูกกับความคิอยู่แล้ว จะจัดแจงแย่งแผ่นดินเมืองเดียวเปน ๒ แผ่นดิน ๓ แผ่นดินไปอย่างไรได้ ครั้นอ่านหนังสือยอถวายแล้ว ทรงตรัสถามเจ้าคุณหาบว่า ถ้ามันจะคิดพาครอบครัวหนีไปแล้ว มันจะไปทางยกฉ่าทางเรือ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า เห็นคงจะไปทางเรือ รับสั่งว่า ถ้ามันจะพากันหนีไป มันจะไปได้กี่มากน้อยนักหนา ถ้าพระยาไชยายกลงไปถึงทันเข้า การก็เห็นจะไม่เปนไรนัก พอจะว่ากล่าวเอาแล้วเลิกหยุดกันไปได้ คิดว่ากล่าวเอาตัวมันขึ้นมาได้หมดพาเข้าไปณกรุง ฯ ความก็จะแล้วกันเท่านั้น ครั้นอ่านยอกฉยับเมืองไทรถวายจบแล้ว รับสั่งว่า การที่จะจัดแจงตั้งบ้านเมืองยังไม่ใคร่จะจัดแจงเข้าได้เลย มัวแต่วุ่นไขว่อยู่ด้วยครอบครัวไปเสียทั้งนั้น

เปนกระไร ครัวที่ส่งเข้าไปเปนครัวอะไร อยู่ที่ไหน เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า เปนครัวเมืองไทรบ้าง เมืองจนะบ้าง เมืองเทพาบ้าง เมืองราห์มันบ้าง เมืองสตูลบ้าง ว่าเปนพวกเข้าด้วยขบถ ครัวหม้ายที่ส่งเข้าไปนั้นพวกขบถฆ่าผัวเสียบ้าง ผัวไปกับพวกขบถบ้าง รับสั่งว่า ครอบครัวมันก็คงจะเข้าหาหมด มันจะไปไหนได้ จัดแจงตั้งเมืองไทรเสร็จแล้วจึงค่อย จัดแจงครอบครัวต่อภายหลัง เห็นจะไม่สดุ้งสเทือน จะให้พระยาไทรไปอยู่เหมือนอย่างเดิมนั้น จะไปอยู่อย่างไรได้ จะเห็นแขกผู้ใดพอจะตั้งแต่งไปรักษาอยู่ได้ ก็จัดแจงตั้งให้ไปอยู่เสีย จะได้คิดชักชวนครอบครัวซึ่งหลบหนีเก่าใหม่เข้ามาใส่บ้านเมือง ทรงคอยฟังว่าจะจัดแจงเอาแขกผู้ใด ๆ ใส่เมืองไทร ก็ยังไม่ทรงทรายว่าจัดแจงได้ผู้ใดเลย ครั้น อ่าน ต้นหนังสือ พระยาเพ็ชรบุรี ถวาย ทั้ง ๒ ฉบับไป ถึงที่ ข้อ ว่า ตนกูปสาได้จัดเอาทองคำผูกมาให้พระยาเพ็ชรบุรี กับหลวงสรเสนีมีหนังสือขึ้นมาว่า ขุนโยธาสมุท หมื่นเทพ นายน้อย ขุนอินทร์ ขุนรายา ขึ้นไปห้ามพระยากลันตัน ตนกูปสาสัญญากันให้ร้อค่าย แล้วไปเข้าเสียด้วยพวกพระยากลันตันทำผิดสัญญาไปนั้น รับสั่งว่า มันเปนอย่างนี้ไปเสียได้ ไม่สามัคคิรศกันเอาเลย เปนข้าหลวงลงไปว่ากล่าวแล้วยังไปเข้ากับคนอื่นให้มีความวิวาทกันขึ้นเองได้ ให้อายเขาเปล่า ๆ หลวงสรเสนีก็เปนผู้ใหญ่แล้ว มันโหยกเหยกอย่างนี้เปนไรจึงไม่เอาโทษที่มันเสีย สุดแต่ว่ามันได้อะไรข้างใครบ้างเล็กน้อย มันก็เข้าไป

ด้วยข้างนั้นนั่นเอง ข้างพระยาเพ็ชรบุรีเล่าถูกทองมันเข้าคราวละตำลึงสองตำลึงแล้วก็ว่าตามใจมันไปเสียหมด ไม่เอาอะไรว่ากล่าวลงไปข้างเลย เปล่า ๆ ไปเสียหมดทั้งนั้น ครั้นอ่านต้นหนังสือพระยาเพ็ชรบุรีถวายจบแล้ว อ่านคำให้การขุนอินทร์ไปถึงที่ข้อว่าตนกูปสาให้ชักปืนออกจากค่ายเสียให้สิ้น เอามาไว้ที่บ้านตนกูปสา หวันหลงมหมัด กับว่าขุนโยชาสมุท หมื่นเทพ นายน้อยข้าหลวงซึ่งไปห้ามอยู่ข้างพระยากลันตัน ว่าชักแต่ปืนออกเสียจากค่ายแล้วไม่รื้อค่ายก็ได้นั้น รับสั่งว่า เป็นเหตุผลเพราะอ้ายนี่ที่เดียว จึงเกิดเกี่ยงแก่งแย่งกันไม่รื้อค่าย ไม่พอที่เอาเลย มันเป็นอย่างนี้ไปได้ แลความที่ตนกูปสาชักปืนออกจากค่ายมาไว้เสียนั้น ก็กลัวกองทัพจะยกลงไป จึงไม่คิดสู้รบกันหยุดลงได้ ดูทำนองต่างคนต่างก็ไม่ไว้ใจกันได้ทีเดียว ด้วยข้าหลวงลงไปห้ามปรามนั้นน้อยอยู่ ถ้าลงไปถึงมากเข้าด้วยกันก็เห็นจะรื้อค่ายลงหมดได้ มันจะไม่กลัวกองทัพจะไปไหน ซึ่งให้พระยาไชยายกลงไปนั้นก็ถูกดีอยู่แล้ว ครั้นอ่านจบแล้วทรงตรัสว่า ที่ว่าหลวงสรเสนีไปขอยืมช้างพระยากลันตันจะขี่ลงไปดูว่ากล่าวห้ามปรามเองนั้น ดูเป็นคนใจกล้าแข็งดีอยู่ หาคิดกลัวเกรงอะไรไม่ เห็นจะเป็นคนใช้ราชการทัพศึกได้อยู่คนหนึ่งแล้ว ครั้นอ่านยอกตอบด้วยรายเข้าแลขอเกลือ กับขอเรือออกมารับบรรทุกครอบครัวถวายจบแล้ว รับสั่งว่า มัวรุ่นอยู่ด้วยจัดแจงครอบครัวไปเสียทีเดียว การที่จะจัดแจงตั้งบ้านเมือง

นั้น ยังไม่ทรงทรายว่ากระไรเลย ครั้นอ่านยอกส่งครัวถวายขยแล้ว ทรงพระสรวลตรัสถามพระยาราชวังสรรค์ว่า ครัวหม้ายนั้น รับเอาไปไว้ที่นอกแล้วฤๅยัง พระยาราชวังสรรค์กราบทูลว่า รับเอาไปไว้ที่นอกแล้ว จึงรับสั่ง ๆ พระยาราชสุภาวดี พระยาราชวังสรรค์ว่า ดูจัดแจงเอาส่งให้รับรองมาไว้ข้างโรงไหมเถิด อย่าให้มันพลัดพรายกันได้ จัดแจงให้คงตามบาญชีจำนวนซึ่งส่งเข้าไปไว้ให้ดี ครั้นอ่านหางว่าวส่งครัวจำนวนรายลำหมื่นไกรถวายขยแล้ว ทรงตรัสถามว่า ครัวเข้ามาตามทางดีอยู่ด้วยกันหมดดอกฤๅ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่าดีอยู่ด้วยกันสิ้น รับสั่งว่า เอาส่งมอบให้พระยาราชวังสรรค์รับรองไว้ อย่าให้มันอดอยากได้นั้นเลย ดูแลพิทักษ์รักษาไว้ให้ดี คอยเมื่อเลิกทัพกลับเข้าไปถึงณกรุง ฯ แล้วจะจัดแจงไว้ที่ไหนอย่างไร จึงค่อยจัดแจงต่อไป แล้วทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า จัดแจงเอาเข้าบรรทุกเรือมาจัดณุเสร็จแล้วฤๅยัง ดูขอเกลือบรรทุกส่งออกมาให้ด้วย เจ้าคุณหายนกราบทูลว่าเรือมาจัดณุบรรทุกเข้าเต็มลำแล้ว ผ่อนเข้าขึ้นเสียบ้าง เอาเกลือบรรทุกใส่ลงส่งออกมาให้ก็เห็นจะได้ รับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายนพระยาโชฎึกว่า บรรทุกเข้าลงเต็มลำแล้วก็แล้วไปเถิด อย่าผ่อนขึ้นเสียเลย ดูหาเอาเรืออื่น ยอกหลวงสวัสดิวาริให้ช่วยจัดแจงบรรทุกเกลือส่งออกมาในเร็ว ๆ ก่อนก็จะได้ เรือที่จะให้ออกมาบรรทุกครอบครัว ก็ดูหาจัดแจงเอาตามเจ้าภาษีทั้งปวง

นั้นเถิด แต่จดหมายช้างสีปลาดนั้นหาได้ถวายไม่ ด้วยกรายทูลเสียแต่ก่อนแล้ว ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ ทรงตรัสถามพระยาไกรว่า ถามอ้ายแชกกรหมาดได้ความเสร็จแล้วฤๅยัง พระยาไกรกรายทูลว่า ถามอยู่ยังไม่แล้วหามิได้ ทรงตรัสถามพระนรินทร์ว่า เมื่อเพลาเช้าบอกเข้าไปถึง ว่าอ้ายตนกูหมัดสอัด อ้ายหวันมาลี หนีไปอยู่ที่ไหน พระนรินทร์กรายทูลว่า หนีไปอยู่ที่เมืองปตูยาหรา ทรงตรัสถามว่า ได้ยินว่าหนีไปอยู่ที่อาแจที่เกาะหมากนั้นใครเล่าว่ามันเอาครอบครัวไปไว้ที่ไหน พระนรินทร์นิ่งอยู่ ทรงตรัสว่าไม่คัดเอาหนังสือบอกออกจดหมายไว้บ้างเลย จะทรงถามอะไรก็ไม่ได้ความเสียหมดทั้งนั้น แล้วรับสั่งๆ พระยาไกรว่าดูซักถามอ้ายแชกกรหมาดเอาความก้าวไปไว้ข้างน่าสักน่อยเถิด แชกลูกหลานพระยาไทรก็หลายคนอยู่ มันหนีไปอยู่อย่างนั้น มันจะไปคิดเข้ากับฝรั่งมังค่ามาทำเอาเมืองไทรอีกฤๅอย่างไร เอาความตรงนี้ให้ได้สักน่อยเถิด สำคัญอยู่ก็ความเท่านั้น อ้ายนี่มันเป็นคนใช้สอยถือหนังสือไปมาอย่างนี้ มันก็คงจะรู้แยบคายการบ้านเมืองมากอยู่ มันจึงใช้ให้ถือหนังสือมาพูดจา ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ ทุติยาสาขขึ้น ๕ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามว่า หมื่นไกรตำรวจซึ่งเข้าไป มาฤๅไม่ ยังไม่ได้ทรงไถ่ถามอะไรเลย พระนรินทร์กรายทูลว่าเข้ามา ทรงตรัสถามว่า เป็นกระไร พระยาศรีพิพัฒน์เล่นอะไรอยู่บ้าง พระนรินทร์

กราบทูลว่า เห็นให้ทำกากะเบี้ย ทำหินลับมีดโกนถวายพระอยู่ รับสั่งว่า เอากากะเบี้ย หินลับมีดโกนอะไรเข้ามาว่า ว่าที่จัดแจงทำการบ้านเมืองสงขลานั่นสิไม่ว่าเล่า การทำไว้แต่ก่อนยังค้างอยู่ เดี๋ยวนี้ได้ทำอะไรเข้าบ้าง พระนรินทร์กราบทูลว่า ท้าวพระกรุณาได้ให้พวกสงขลาทำข้างด้านเหนืออยู่ ว่าได้ขุดก่อขึ้นไปบ้างแล้ว ทรงตรัสถามว่า ก็ด้านข้างอื่นทำแล้วหมดแล้วฤๅยัง พระนรินทร์กราบทูลว่า ด้านข้างใต้พวกสงขลาทำแล้วเสียแต่ก่อนนั้นแล้ว ยังค้างอยู่อีก ๒ ด้าน ทรงตรัสถามว่า ยังค้างอยู่อีก ๒ ด้านนั้น ได้ขุดทำแล้วฤๅยัง พระนรินทร์กราบทูลว่า ถามดูว่าเห็นยังทำด้านข้างเหนืออยู่ ทรงตรัสถามว่า เอาคนที่ไหนทำ พระนรินทร์กราบทูลว่า เอาคนที่สงขลากับคนกองทัพช่วยกันทำ รับสั่งว่า จะต้องเอาคนกองทัพช่วยเหลือกันทำเข้า ก็ดูจัดแจงเอามาช่วยกันทำเข้าเสียให้แล้ว จะให้ค้างไปถึงไหนอย่างไรอีกเล่า ไหน ๆ ก็ได้มีหนังสือออกมาแล้ว ผู้คนจะไม่พอทำอย่างไร จะต้องเอาคนกองทัพมาช่วยเหลือด้วย ก็ดูจัดแจงเอามาช่วยเหลือกันเข้า ทำเสียให้แล้วจึงจะได้ ถ้าทำไม่แล้วกลับเข้าไปเสีย การค้างต่อไปอีกแล้ว ใครจะทำแล้วที่ไหนก็คงจะค้างอยู่อย่างนั้นนั่นเอง ถ้าค้างอยู่อย่างนั้นได้แล้ว ทำให้ข้าศึกศัตรูมันประมาทหมิ่นเล่นเปล่า ๆ ทีเดียว ฯ

๏ ณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธขึ้น ๖ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธขึ้น ๗ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า เรือศีศะญวนเข้าไปถึง ๒ ลำ ลำ ๑ หมื่นศรีโภไคยแจ้งว่า ท้าวพระกรุณาให้ถือหนังสือบอกคุมครัวเข้าไป ๑๒๒ คน ไปแต่เมืองสงขลาณวันเดือน ๘ แรม ๑๒ ค่ำ มา ๑๐ วันถึงปากน้ำเข้าพระยาลำ ๑ ขุนสารวัดแจ้งว่า พระยาจันทบุรีบอกเข้าไปว่า เรือหมื่นอาวุธภูธรตำรวจซึ่งให้คุมครัวเข้าไปแต่เมืองสงขลา ๘๓ คน เรือชักไปถึงเมืองจันทบุรีณวันเดือน ๘ ปฐมาสาธแรม ๑๑ ค่ำ ว่าจัดแจงจะตามขุนสารวัดเข้าไปครั้งหลัง ทรงพระสรวลตรัสว่า ทรงฟังดูหมื่นศรีโภไคยซึ่งว่าเข้าไปแต่เมืองสงขลาณวันเดือน ๘ แรม ๑๒ ค่ำนั้น เล่นเอาพระไทยหายวายไปทีเดียว ทรงคิดว่าจะไม่ได้ข่าวเรือหมื่นอาวุธภูธรตำรวจเสียแล้ว มิรู้ลมมันพาไปอยู่ที่จันทบุรีนั่นดอกฤๅ แล้วทรงตรัสถามว่า เป็นกระไร ข่าวที่กลันตันนั้นใครขึ้นมาถึงได้ความเข้าไปอีกอย่างไรบ้างฤๅไม่ เข้าคุณหายนกรายทูลว่า จดหมายเข้าไปว่าเรือเมืองตรังกานูขึ้นมาถึงลำ ๑ ว่าหยุดรบสู้กันมาแต่ณวันเดือน ๘ ปฐมาสาธขึ้น ๓ ค่ำนั้นแล้ว เรือที่ให้ลงไปห้ามปรามครั้งหลังนั้น ยังหากลับขึ้นมาไม่ แต่เรือซึ่งให้ถือหนังสือออกมาด้วยความกลันตันนั้นก็ถึงหมดแล้ว ยังอยู่แต่ลำหมื่นพิมลกำจรลำเดียว ทรงตรัสว่า อย่างนั้นก็เห็นจะไม่เป็นไรแล้ว คงจะรู้การงานคิดทำไปได้ อีกฉบับเดียวก็ยังแต่จะคิดจัดแจงการเมืองนครเท่านั้นนั่นเอง แล้วทรงตรัสถามว่า เป็นกระไร อยู่ดีอยู่หมดด้วยกันดอกฤๅ มี

ใครเจ็บไข้ล้มตายบ้างฤๅไม่ หมื่นศรีโภไคยกรายทูลว่า ไม่มีใครล้มตายเจ็บไข้มิได้ อยู่ดีด้วยกันหมด แล้วหลวงสุรินทามาตย์อ่านยอกส่งครัวไปถึงที่ชื่อว่า คุณตานี๓ จดหมายออกมาขอครัวสำหรับทำสังฆทาน ได้ให้เข้าไปเป็นคนเมืองรแงะ ๑๙ คนนั้น ทรงพระสรวลตรัสว่า ให้แขกมาเป็นสังฆทานมันจะกินหมูได้ฤๅ ครั้นอ่านถวายจบแล้ว ทรงพระสรวลรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายน พระยาราชสุภาวดีว่า ดูขัดแขงส่งให้ตามหนังสือซึ่งมีเข้าไปนั้นเถิด ที่ครัวโรงไหมก็ให้หมื่นศรีสรรักษ์มารับเอาไป ครัวที่ให้เป็นสังฆทานก็เอาส่งไปให้ตามสังฆทาน เอาให้กินหมูได้สัก ๓ วันก็ดีแล้วเอาเถิด ครั้นอ่านจดหมายถวายจบแล้ว ทรงตรัสว่า เรือที่ออกมานั้นช้านักหนาทีเดียว มาจนถึง ๓๐ วัน ๔๐ วันอย่างนี้ มันเชื่อนแช่เสียดอกกระมัง เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ไม่เชื่อนแช่หามิได้ ช้าโดยขัดลม รับสั่ง ๆ หลวงสุรินทามาตย์ว่าบ่อกพระนรินทร์ดูช่วยกันคัดจดหมายกำหนดเรือไว้ ตามจดหมายรายลำซึ่งว่าเข้าไปไว้ให้ดี แล้วทรงตรัสถามหมื่นศรีโภไคยว่าเป็นกระไร อดอยากอะไรอยู่บ้าง หมื่นศรีโภไคยกรายทูลว่าผักปลาอาหารไม่ใคร่จะมี ที่พวกไพร่อดหมดอยู่ด้วยกัน ทรงพระสรวลตรัสถามว่า ๆ มาให้เป็นสิ่ง จะอดอะไร อดเข้าฤๅอดปลา ฤๅพริกเกลืออย่างไรก็ว่าเข้ามา หมื่นศรีโภไคยกราย

---

๓ เจ้าจอมมารดากรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เป็นพี่ต่างมารดากับเจ้าพระยาพระคลัง

ทูลว่า อดอยู่สารพัด ผักปลา พริกกะปิอดมาก ทรงพระสรวลตรัสว่า ผักหญ้านั้นอย่าว่าเลย ยกเสียเถิด จะให้ส่งผักออกมาด้วยมิเน่าเสียหมดฤๅ เปนกระไร อดหอมกะเทียมด้วยฤๅไม่ กะปินั้นก็อดด้วยฤๅ หมื่นศรีโภไคยกรายทูลว่า หอม กะเทียม กะปีก็อดอยู่ด้วย ทรงพระสรวลรับสั่งว่า อดอยากอยู่อย่างนั้น ก็เร่งริบขัดแขงการเสียให้แล้ว กลับเข้าไปเสียเร็ว ๆ จะได้ไม่อดอยาก แล้วรับสั่ง ๆ พระยาโชฎึกว่า ดูบอกพระยาราชมนตรีให้จัดหา ขอส่งออกมาให้ครบสิ่งตามว่าน่อยเถิด แล้วทรงตรัสถามว่า การเมืองกลันตันนั้น ได้ยินคิดอ่านอย่างไรบ้าง ให้หลวงโกชาอิศหากลงไปฤๅไม่ หมื่นศรีโภไคยกรายทูลว่า เมื่อเข้าไปยังเห็นหลวงโกชาอิศหากอยู่ที่สงขลา แต่การข้างกลันตันนั้น ได้ยินว่าคิดให้ลังไปเกลี้ยกล่อม ทรงตรัสว่า เกลี้ยกล่อมขึ้นมาจะตั้งแต่งมันแล้ว ก็ต้องให้มันเข้าหาพระยากลันตันดีกันก่อน จึงจะตั้งแต่งอยู่ด้วยกันได้ แล้วทรงพระสรวลตรัสถามว่า เปนกระไร ช้างที่ว่าสิปลาดนั้นสีอย่างไร พระยาศรีพิพัฒน์รักใคร่เอาใจใส่ดูแลมากอยู่ฤๅ หมื่นศรีโภไคยกรายทูลว่า รักใคร่เอาใจใส่ดูแลอยู่มาก มาอยู่ที่โรงช้างดูให้ขัดสีเสมออยู่ทุกวัน แต่ช้างนั้นสีตาเหลือง ขนก็เหลือง สีตัวเปนสีลูกหว้าอ่อน ทรงพระสรวลรับสั่งว่า เปนสีลูกหว้าอ่อนนั้นมากหนักไปแล้ว ก็ช้างนอกเขาเรียกว่าช้างเผือกบ้างแล้วฤๅยัง หมื่นศรีโภไคยกรายทูลว่า ยังไม่ได้ยินใคร

เรียกมิได้ ว่าแต่เปนช้างสีปลาด ทรงพระสรวลรับสั่งว่า ทรงคิดว่าเขาเรียกว่าเปนช้างเผือกบ้างแล้วเล่า ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ ทุติยาสาขขึ้น ๘ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า มันเข้าไปได้ถามถึงชำระฝิ่นข้างฤๅไม่ชำระได้ไว้เท่าไรแล้ว ได้ให้สายาลหมดแล้วฤายัง เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ถามดูแล้ว การชำระฝิ่นนั้นมอยให้เจ้าพระยายมราชชำระ ได้ไว้ ๘ ก้อน ๙ ก้อนแล้ว ว่าพวกที่ซื้อฝิ่นขายฝิ่นรู้เข้าพาเอาฝิ่นหนีเข้าป่าไปเสียบ้าง เอาลงไปข้างเมืองตรังกานูบ้าง ได้ให้พระยาสงขลากับพวกที่ซื้อฝิ่นขายฝิ่นสายาลแล้ว รับสั่งว่าชำระได้น้อยนักหนา หาได้มากไม่เลย มันพาหนีไปเสียหมดได้ให้มันหนีไปพลางก่อนเถิด ว่างการว่างงานแล้ว จะให้ออกมาเล่นมันสักทีหนึ่ง เอาให้หมดจงได้ ได้ให้สายาลแล้วอย่าให้มันซื้อกันขายกันต่อไปอีกได้ก็เอาเปนดีก่อนเถิด ฯ

◎ ณวันเดือน ๘ ทุติยาสาข ขึ้น ๙ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ ทุติยาสาขขึ้น ๑๐ ค่ำ เพลาค่ำ พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ท้าวพระกรุณายอกให้ขุนโจนใจกลับ หมื่นลยอรณี คุมครัวเข้าไปถึงลำหนึ่ง ๑๑๑ คน พันราชฤทธินายหมวดอาทมาตลำหนึ่ง ๕๔ คน เข้ากัน ๒ ลำ ทรงตรัสถามว่ามันเข้าไปเมื่อไร มียอกความกลันตันเข้าไปด้วยฤา พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า มีแต่ยอกส่งครัวว่าเข้าไปแต่สงขลาณวัน

เดือน ๗ ปฐมาสาธแรม ๑๕ ค่ำ ทรงตรัสว่า มันก็ไปติด ๆ กันไปนั่นเอง จะรู้อะไร ครั้นนายบริบาลอ่านหนังสือยอกถวายจบแล้ว รับสั่งว่า ครอยครัวก็เอามอบให้พระยาราชวังสรรค์รับไว้เถิด แล้วทรงตรัสถามขุนโจนใจกลับว่า ชำระฝิ่นไว้ได้เท่าไร หมดซื้อหมดขายสงบกันลงหมดแล้วฤๅยัง เองเป่นคนสูบฝิ่นอยู่ คงรู้อยู่หมด ว่าไปตามจริง ๆ เป่นกระไร พระยาสงขลามีฝิ่นซื้อขายบ้างฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์ถามแล้วกรายทูลว่า ที่ซื้อที่ขายนั้นหาทรายไม่ แต่มีฝิ่นอยู่ ได้ให้ฝิ่นสุกกับขุนโจนใจกลับสูบอยู่แต่ก่อนบ้าง ครั้นทรายท้องตราโปรดออกมาให้ชำระก็สงบซื้อขายกันลง ผู้ซื้อฝิ่นขายฝิ่นพาเอาฝิ่นหนีเข้าป่าไปบ้างลงเรือไปบ้าง ทรงตรัสถามว่า ก็คิดให้ออกคอยติดตามจับกุมบ้างฤๅไม่ พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า ให้ออกคอยติดตามสกัดอยู่ ทรงตรัสว่า สกัดจับอะไรกับชำระหง่อย ๆ อยู่อย่างนี้จะใคร่ได้ฝิ่นที่ไหน พระยาสงขลาก็ไม่เต็มใจช่วยชำระ คิดแต่จะปิดบังยักเสือกไสเอาไว้ให้มันหนีไปเสียนั่นเอง ถ้าเมืองสงขลายังมีคนสูบฝิ่นอยู่แล้ว อย่าว่าจะสู้รบกับแขกเลย จะสู้แต่อะไรก็ไม่ได้ จึงรับสั่ง ๆ พระนรินทร์ว่า บอกเจ้าพระยาพระคลังให้มีหนังสือออกมาว่า ถ้าจะเลิกทัพกลับเข้าไปณกรุง ฯ แล้ว ถึงจะเอาครัวเข้าไปถวายสักพันหนึ่ง ก็ไม่ทรงยินดีพระไทยเหมือนหนึ่งเอาฝิ่นเข้าไปได้มากหมดนั่นแหละ ถ้าพระยาสงขลา

ไม่เต็มใจช่วยชำระฝิ่นให้หมดได้แล้ว ก็ให้บอกกับพระยาสงขลาว่า อย่าให้เข้าไปเผ้าทูลลอง ฯ ณกรุงเทพ ฯ ต่อไปอีกเลย ฯ

๏ ณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธชั้น ๑๑ ค่ำ ชั้น ๑๒ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

๑ ครั้นณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธชั้น ๑๓ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า ท้าวพระกรุณาให้ขุนฤทธิรณไกรถือหนังสือบอกไปแต่เมืองสงขลาณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธชั้น ๔ ค่ำ ไป ๙ วันถึงปากน้ำเจ้าพระยา ทรงตรัสถามว่า เรือพิมลกำจรออกมาถึงแล้วฤา เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ออกมาถึงแล้ว บอกเข้าไปคราวนี้บอกด้วยความตอบรายพิมลกำจร ทรงตรัสถามว่า ก็เปนอย่างไรได้จัดแจงตั้งบ้านเมืองแล้วฤายัง เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า บอกเข้าไปว่าจะจัดหาเอาคนเมืองไทรตั้งเปนที่เมืองไทรนั้นไม่มีตัวหามิได้ เห็นมีอยู่ก็แต่ตนกูอสันที่อยู่เกาะหมาก เมื่อตนกูเดนมาตีเมืองไทรได้ เจ้าพระยานครยกไปรบสู้ตนกูเดนนั้น ตนกูอสันมาอยู่ที่เมืองไทรด้วย ก็หาได้ช่วยตนกูเดนสู้รบไม่ ครั้นเจ้าพระยานครได้เมืองไทรแล้ว ตนกูอสันหนีไปอยู่ที่เกาะหมาก เจ้าพระยานครให้ไปเกลี้ยกล่อมให้เข้ามาอยู่เมืองไทรก็ยังกระดากกลัวอยู่ แลเมื่ออ้ายตนกูหมัดสอดมาตีเมืองไทรครั้งนี้ก็หาได้มาช่วยตีไม่ เจ้าพระยานครใช้คนไปมาที่เกาะหมากซื้อหาของสิ่งไร ตนกูอสันก็ช่วยจัดแจงหาให้ ได้อ้าไศรยใช้สอยสนิทมากับเจ้าพระยานครแต่ก่อน ถ้า

จะเอามาอยู่เมืองไทรก็ได้ คงจะมา แต่จะไว้ใจหาได้ไม่ เห็นว่าถ้าได้มาอยู่เปนที่สิทธิขาดในเมืองไทรแล้ว ก็คงจะรับฝรั่งมาตั้งห้างตั้งร้านซื้อขายอยู่ที่เมืองไทร จะคิดทำประการใดก็จะได้นานไปเมืองไทรจะหลุดลอยไปเสีย คิดด้วยเกล้า ฯ จะให้พระยาไทรมาอยู่ที่พัทลุง ที่เมืองไทรนั้นจะตั้งแต่เปนนายมุเกม ๆ ไว้ตามมุเกม จะให้พระเสนหามนตรี พระยาไทร ผลัดเปลี่ยนกันไปคอยระวังตรวจตราดูไม่ให้ขาด ทรงตรัสถามว่า แล้วอย่างไรต่อไปอีกบ้างเล่า เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า กับว่าที่เมืองพัทลุงผู้คนหลบหนีร่วงโรยไปเสียมาก ยังอยู่น้อย หาเหมือนแต่ก่อนไม่ ท้าวพระกรุณาให้ไปทำบาญชีจำนวนคนอยู่ให้แน่นอน กับให้พระยาอภัยพิพิธไปคอยรับแขกสกรรจ์เมืองไทร ซึ่งพระยาไทรจะผ่อนให้ขึ้นมาก่อน แล้วจึงจะกวาดครอบครัวแต่พระวิชิตสรไกรนั้น จะให้เข้าไปตั้งอยู่ที่กรูด ด้วยที่กรูดเปนที่ท่าสลัดศัตรูไปมาอาไศรยมาก จะได้คอยรักษาลาดตระเวนระวังราชการต่อไปข้างน่า ว่าคนเมืองนครพัทลุงหลบหนีมาอาไศรยอยู่ตามบ้านเมืองชั้นในมาก จะให้เข้าไปคิดหารวบรวมเอาคนเหล่านั้นตั้งขึ้นไว้ รับสั่งว่า คิดจัดแจงอะไรก็ถูกต้องดีอยู่หมดแล้ว แต่จะตั้งแยกให้เปนนายมุเกม ๆ อยู่ที่เมืองไทรตามมุเกมนั้นจะได้อยู่ฤๅ มีแต่ผู้น้อยอยู่เปนก๊ก ๆ ไปเสียด้วยกันหมดอย่างนี้ ถ้ามันวิวาทกันขึ้นจะทำอย่างไร ผู้ใหญ่ก็ไม่มีอยู่สำหรับจะตัดสิน จะให้มาตัดสินถึงพัทลุงทางก็ไกลนัก จะตัดสินทันการได้ที่ไหน

โดยว่าตัดสินทัน ก็จะชอบใจมันไปหมดทั้ง ๒ ข้างฤา มันก็คงไม่ชอบใจข้างหนึ่ง มันจะหนีไปหายอกกับฝรั่งเข้า ฝรั่งเห็นว่าไม่ตั้งเป็นบ้านเมืองแล้ว มันจะให้มาว่ากล่าวขอตั้งเมืองไทรขึ้นจะมีเสียที่ไปฤา จะว่ากระไรเจ้าพระยาดินทรเดชา เจ้าพระยาพระคลัง เห็นอย่างไรคิดตั้งไว้อย่างนั้น จะมีหมิ่นเยาไปฤา ๆ จะดี ฤาจะตั้งเป็นเจ้าเมืองไว้ดี ดูปฤกษาหารือกันเข้า เห็นดีอย่างไรก็ว่าเข้ามา เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า คิดตั้งเป็นมุเกมขึ้นไว้จะคิดแยกให้เป็นหลายบ้านหลายเมือง ทำให้เหมือนอย่างเมืองตานี เมืองตานีนั้นแต่ก่อนเป็นเมืองเดียว ครั้นตั้งเป็นมุเกมไว้นานไปก็เป็นหลายบ้านหลายเมืองขึ้น จึงได้ขึ้นกับเมืองตานีมาจนทุกวันนี้ ทรงตรัสว่า แยกกันให้เป็นมุเกมคอยให้เป็นบ้านเป็นเมืองนั้นการมิใช่เร็ว เป็นการนานมากอยู่ กว่าจะได้เป็นบ้านเป็นเมืองขึ้น กลัวจะตายไปก่อนเสียอีก ว่ากระไรเจ้าพระยาดินทรเดชา จะตั้งเป็นมุเกมไว้อย่างนี้ดีฤาอย่างไร เจ้าคุณผู้ใหญ่กราบทูลว่า คิดตั้งเป็นมุเกมไว้ก็มีนายมุเกมอยู่แล้ว แต่การที่จะตัดสินนั้นทางก็ไกลกันอยู่ กลัวจะไม่ทันกับการ ทรงตรัสว่า จะทันที่ไหน ทรงคิดว่าตั้งให้เป็นเมืองไว้ที่เมืองไทรนั่นแหละดี จะได้ว่ากล่าวตัดสินการงานทันท่วงทีได้ แลเมื่อหลวงสุรินทามาตย์อ่านหนังสือยอกฉบับที่ จัดแจงตั้งบ้านตั้งเมืองถวายนั้น หาได้ทรงตรัสประการใดไม่ ทรงนิ่งฟังไปจนจบ ครั้นอ่านจบแล้ว จึงทรงตรัสว่า คิดอ่านจัดแจงอะไรก็ถูกต้องดีอยู่หมด

ซึ่งจะถอนเอาพระยาไทรมาไว้ที่พัทลุง แลจะให้พระวิชิตสรไกร เข้าไปตั้งอยู่ที่กรูดนั้น จัดแจงได้อย่างว่าแล้วก็เอาเปนเอกเทิด แต่จะตั้งเปนนายมุเกมไว้ที่เมืองไทรนั้น ยังหมิ่นอยู่นักหนาที่เดียว ถ้าฝรั่งมันรู้เข้าว่าไม่มีเจ้าบ้านเจ้าเมือง มีแต่นายมุเกมอยู่อย่างนี้ มันจะว่าเอาเปนทิ้งแผ่นดินเมืองไทรเสีย จะให้เข้ามาว่ากล่าวขอตั้งถวายดอกไม้ทองเงินอย่างนี้ จะว่าอย่างไรออกไปกับมัน ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ท้าวพระกรุณาเห็นว่า ที่จะให้ไปอยู่เมืองไทรนั้น นอกจากแขก ๙ หัวเมืองแขกเมืองไทรแล้ว อยู่ไม่ได้ห้ามิได้ จะหาแขกเมืองไทรที่เปนคนมั่งคั่งก็ไม่มี มีแต่คนกำลังน้อยพอจัดแจงเอาเปนนายมุเกม จึงคิดตั้งให้เปนมุเกมไว้ด้วยอยู่น้อย ผ่อนครอบครัวเข้ามาเสียมาก ถ้าจัดแจงหาตั้งเปนเจ้าเมืองขึ้นได้สักคนหนึ่งแล้วเห็นจะดีเหมือนอย่างโปรดเกล้า ฯ ทรงตรัสว่า เปนกระไรเจ้าพระยาบดินทรเดชา พระยาราชสุภาวดี คิดตั้งให้เปนเจ้าเมืองขึ้นได้นั้นเห็นจะดีฤๅไม่ดี เจ้าคุณผู้ใหญ่ พระยาราชสุภาวดี กราบทูลว่า จัดแจงตั้งให้เปนเจ้าเมืองขึ้นได้นั้นดีรับสั่งว่า ทรงคิดก็เห็นความอย่างนั้น ถ้าตั้งเปนเมืองขึ้นไว้แล้ว ฝรั่งจะมาว่ากล่าวสวมทำเอาอย่างไรก็ยังไม่ได้ ด้วยเรายังไม่ทิ้งแผ่นดินเมืองไทร ไม่มีที่จะว่า ถ้าไม่ตั้งเปนเมือง จะตั้งให้เปนนายมุเกมนั้นเปนที่มันว่ากล่าวได้ ซึ่งคิดตั้งให้เปนนายมุเกมไว้ จะทำให้เหมือนอย่างเมืองตานีนั้น ความมันไม่เหมือนกัน

ข้างเมืองตานี ผู้คนอยู่เสร็จสิ้นไม่ค้างเกินอยู่เหมือนอย่างนี้ ข้างเมืองไทรผู้คนเราตกค้างไปอยู่ข้างฝรั่งมากสัก ๓ ส่วน เราได้ไว้สักส่วน ๑ เท่านี้ ได้ผ่อนเอาเข้ามาเสียก็มาก มีอยู่น้อย จะตั้งแยกเป็นนายมุเกมไว้อย่างไรได้ ถ้ามันคิดพากันกลับเข้ามาทำเอาอีกจะว่ากระไร จะช่วยเหลือกันทันที่ไหน ต้องคิดหาคนตั้งเอาให้เป็นเมืองขึ้นให้จงได้นั่นแหละดี ถึงมันจะรับพากันเข้ามาอยู่บ้านอยู่เมือง ถ้ายอมถวายดอกไม้ทองเงิน ก็จะดูประสมเอาเป็นเกียรติยศไปดีกว่าที่ตั้งเป็นนายมุเกมทั้งแผ่นดินเมืองไทรไว้ ความข้อนี้ก็ได้มีหนังสือว่าออกมาให้จัดแจงตั้งเมืองไทรแจ้งอยู่แต่ก่อนแล้ว ที่ว่าออกมาด้วยให้ผ่อนปรนครอบครัวนั้น ก็ว่าเยิ่ง ๆ ไปแต่พอให้รู้กันกระนั้นนั่นเอง จะถอนพระยาไทรเข้ามาเสียแล้ว ผู้คนเครื่องสาตราวุธก็ต้องผ่อนเข้ามาตามควรบ้าง จะเอามาเสียให้หมดนั้นจะได้ฤๅ แล้วทรงตรัสถามว่า ยังมีหนังสืออะไรอยู่อีกบ้าง หลวงสุรินทามาตย์กราบทูลว่า หนังสือยอกจดหมายเข้าไปด้วยเรื่องหนังสือออกมา ถึง รับสั่งว่า เอาไว้ว่าต่อค่ำเถิด แล้วรับสั่ง ๆ เข้าคุณหายนว่า อย่างไร ๆ ก็มีหนังสือว่าออกมาให้คิดหาตั้งเป็นเจ้าเมืองขึ้นให้จงได้ จะหาคนมั่งคั่งไม่ได้ จะได้แต่คนอะไร ๆ พอจะตั้งขึ้นได้ก็ตั้งขึ้นเสีย จึงจะเป็นที่ไว้วางใจได้ เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ถามนายฤทธิภูก็ว่าตนกูอนุมก็คิดอยู่พอจะเป็นได้ รับสั่งว่า ใคร ๆ ก็เอาเถิด สุดแต่คิดตั้งขึ้นให้จงได้นั่นแหละดี ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ รับสั่งว่า ไหนหนังสือที่เหลืออยู่เมื่อเพลาเช้าเอามาว่าต่อไปเสียให้หมด หลวงสุรินทามาตย์อ่านถวายไปถึงที่ข้อว่า ขุนสารวัดกำหนดไว้ว่าจะมาให้ถึงตามกำหนดแล้วมาไม่ถึงนั้น ทรงพระสรวลตรัสว่า เออ เมื่อออกมาไม่ถึงตามกำหนดจะให้ทำอย่างไรเล่า ครั้นอ่านจบแล้ว รับสั่งว่า ดูจดหมายเอากำหนดวันคืนไว้ตามหนังสือ ว่าคนนั้นมาเท่านั้นเท่านั้นจึงถึงเก็บไว้ให้ดี จะไปมาราชการไปข้างน่าจะได้เอาเปนเยี่ยงอย่างต่อไป แล้วพระยาเทพกรายทูลถวายร่างหนังสือตอยครัว แลว่าด้วยชำระฝิ่นซึ่งโปรดให้มีออกมา ครั้นอ่านถวายไปถึงความปลายที่ว่า ถ้าพระยาสงขลาไม่ชำระฝิ่นเสียให้เสร็จสิ้น ยังมีคนสูบฝิ่นอยู่แล้ว อย่าว่าจะสู้รบกับแขกเลย จะสู้แต่อะไรก็ไม่ได้ ให้เจ้าพระยายมราช ท้าวพระกรุณา ยอกพระยาสงขลาเสียว่าถ้าไม่ชำระฝิ่นเสียให้เสร็จสิ้นแล้ว ก็อย่าให้กลับเข้าไปเฝ้าทูลลอง ฯ ต่อไปเลย จบลงนั้น รับสั่งว่า ว่าอะไรสั้นไปเสียอย่างนั้น แล้วทรงพระสรวลตรัสว่า เห็นเจ้าพระยาพระคลังจะแกล้งว่ากระทบออกมา รับสั่งว่า ดูว่าเติมลงเสียให้ดี ว่าพระยาสงขลาหาเอาใจใส่ช่วยชำระฝิ่นไม่ นิ่งเสียให้มันพากันหนีไปเสียได้ ถ้าพระยาสงขลาไม่ชำระฝิ่นให้เสร็จสิ้นแล้ว ก็ให้ยอกพระยาสงขลาว่า อย่าไปเฝ้าทูลลอง ฯ ต่อไปอีกเลย ครั้นพระยาไกรแก้หนังสืออ่านถวายจบลง รับสั่งว่า ดีแล้ว เอาส่งให้ออกมาเถิด ฯ

◎ ณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธขึ้น ๑๔ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธขึ้น ๑๕ ค่ำ เพลาค่ำ เจ้าคุณหาบนกรายทูลถวายร่างหนังสือซึ่งจะตอบ ให้ขุนฤทธิรณไกรถือออกมา ครั้นอ่านถวายไปถึงที่ขอดำเนินรับสั่งว่า เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ จะเร่งคิดจัดแจงให้เรียบร้อยแล้วจะกลับเข้าไปณกรุง ฯ ให้ทันในฤดูลมนั้น ถ้าการยังหาสู้เรียบร้อยดีไม่ ควรจะจัดให้ผู้ใดอยู่จัดแจงได้ ก็ให้อยู่จัดแจงต่อไป จบลงนั้นรับสั่งว่า ความยังสั้นอยู่ หาสู้เลอียดดีไม่ ยอกเข้าไปว่ากล่าวเลอียดลออเปนนักเปนหนา ดูว่าที่ตรงความจะคิดตั้งเมืองไทรลงอิกให้หลายอย่างให้มากจึงจะได้ ด้วยการสำคัญอยู่ ทรงคิดแล้วกลับไปที่เดียว ดูคิดว่าหนังสือออกมาให้ดีว่า ต้องคิดจัดแจงตั้งเมืองไทรเสียให้เปนที่ไว้วางใจได้ก่อน จะตั้งเปนแต่นายมุเกมไว้อย่างนั้น ผิดด้วยตำราสุภาสิต หามีอย่างมาแต่ก่อนไม่ จะตั้งบ้านตั้งเมืองไม่มีใครเปนเจ้าเมืองผู้ใหญ่บ้านแล้ว จะเปนบ้านเปนเมืองไปอย่างไรได้ ซึ่งจะคอยให้นายมุเกมทุกมุเกมหาคนที่อยู่ในแดนอังกฤษกลับมาใส่มุเกม ให้ได้มุเกมละสี่พันห้าพันนั้น กว่าจะได้มาก็พออายุล่วงไปก่อนกาลเสียอิก แลแขกที่หลบหนีไปนั้นก็อยู่ตามแป้ไหรใกล้ข่อรอกันอยู่เท่านั้น คิดผ่อนผันคนเข้ามาให้อยู่มากน้อยประการใด มันก็คงรู้อยู่หมด มันจะเชื่อถือนายมุเกมเข้ามาหา มันก็คงกลัวว่าจะตั้งคอยกวาดต้อนเอามัน มันจะมา

หาที่ไหน ด้วยไม่มีผู้ใหญ่เป็นพากภูมเหมือนแต่ก่อน แล พระยาไทรบุตรหลานทั้งปวงนั้น ก็อยู่ในแดนอังกฤษสิ้น มันรู้ว่าไม่มีผู้ใหญ่ตั้งเป็นเจ้าบ้านเจ้าเมือง มีแต่นายมุเกม ๆ อยู่อย่างนี้ ก็จะเป็นที่โอกาศกับมัน มันจะให้อังกฤษเข้ามาว่ากล่าวขอตั้งอยู่เป็นบ้านเป็นเมือง ยอมถวายดอกไม้ทองเงินเข้าอย่างนี้จะว่ากระไร จะมิเสียที่เป็นโอกาศให้มันสวมเอาแผ่นดินเมืองไทรไปเปล่า ๆ ฤๅ ถ้ามันคิดได้เมืองไทรแล้ว หัวเมืองข้างแถบปากใต้ก็จะสเทือนไหวไปสิ้น จะพากันเป็นศุขที่ไหน มันก็คงจะคิดที่เอาบ้านเอาเมืองไปหมดทุกบ้านทุกเมืองนั่นเอง ด้วยพระยาไทรบุตรหลานทั้งปวงมันยังอยู่ ถ้าคิดทำให้เป็นอย่างนี้ไปได้ เหมือนกับหักไฟหัวลมที่เดียว การอย่างนี้ก็เป็นของแม่ทัพนายกองทั้งสิ้น ถ้าจัดแจงดีก็เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศ ถ้าการเป็นไปได้แล้ว ก็อายเขาเล่นเปล่า ๆ เจ้าพระยาพระคลังว่าขู่ออกมาสักน่อยเถิด ว่าจัดแจงอย่างนี้เหตุการเกิดไปข้างน่าแล้ว กองทัพใหญ่สำรับนี้ก็ต้องโปรดให้ออกมาแก้ไข จะให้ใครออกมาแก้ไขได้ ถ้านายทัพนายกองทั้งปวงต้องกลับออกมาอีกแล้ว กว่าถั่วจะสุกงาก็ไหม้นั่นเอง ว่ากระไรพระยาราชสุภาวดี ๆ กราบทูลว่า ควรด้วยเกล้า ฯ อยู่แล้ว แล้วรับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายนว่า การก็เป็นน่าที่กลาโหมอยู่ ดูจัดแจงว่ากล่าวออกมาให้ดี ให้พิศดารไปให้มาก ให้เห็นดีด้วยกัน ถ้าไม่เห็นด้วย ถือเสียว่าหนังสือออกมาอย่างไรก็จะทำอย่างนั้น ลง

อย่างนี้แล้วสิเสียการเสียงานที่เดียว ถ้าเกิดเหตุการไปข้างน่าแล้ว จะพึ่งเจ้าพระยาพระคลังที่ไหน ก็คงจะต้องออกมาจัดแจงปรายปรามต่อไป เปนกระไรอยู่หนอ จะไม่เห็นการเหมือนอย่างนี้บ้างเลยฤๅ ทรงฟังหนังสือยอกดูเปนเชื่อถือพระยาสงขลา พระยาไทรไปเสีย ทำนองจะกวาดต้อนคนเมืองไทรทิ้งแผ่นดินมาเสียทีเดียว ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง เปนอย่างนี้ฤๅไม่ เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ทำนองจะกวาดมาเสียให้สิ้น ด้วยเดิมเมื่อแรกจะออกมาก็คิดอยู่แล้วว่าจะกวาดต้อนเข้ามา เห็นจะคิดกวาดเข้ามาเสียหมด ทรงตรัสว่า ทำไมอย่างนั้น หนังสือก็มีว่าออกมาแล้วว่าจะตั้งเมืองไทร จะมาเห็นแก่ทำให้เปนผลประโยชน์ในหลวง แลเปนบำเหน็จมือทแกล้วทหารนั้น ก็เห็นจะเชื่อคำพระยาสงขลา, พระยาไทรว่า ที่เมืองไทรไม่เปนผลประโยชน์อะไรแล้ว กองทัพยกออกมาก็เสียเข้าของหลวงมาก จะกวาดต้อนเข้ามาให้คุ้มค่าของหลวง แลบำเหน็จมือทแกล้วทหารนั่นเอง ที่เมืองไทรนั้นจะมีผลประโยชน์ฤๅไม่มีประการใดก็รู้อยู่ด้วยกันแต่ก่อนแล้ว ครั้งเจ้าพระยานครยกไปตีเมืองไทรแต่ก่อนนั้น ก็เพราะจะเอาผลประโยชน์ให้มาก. บ้านเมืองข้างปากใต้จึงยับเยินต่อมาจนทุกวันนี้ ทำอย่างไรหนอ จะหาใครที่รู้พูดการงานให้ถือหนังสือออกมาสักคน ๑ ก็ไม่ใคร่จะมีใครเอาเลย ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง ได้ให้ออกมาสักคน ๑ เห็นจะดี เจ้าคุณหาบนกรายทูลว่า ต้องรับพระราชทานให้ผู้ใหญ่

ออกมาด้วยสักคน ๑ รับสั่งว่า เอาพระนรินทร์ฤาใครให้ออกมาเถิด จะออกมาทันฤาไม่ทันอย่างไร หน่อยจะกลับเข้าไปออกมาไม่ทันดอกกระมัง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ที่จะออกมาไม่ทันจะกลับเข้าไปนั้น ยังไม่กลับเข้าไปหามิได้ จะคอยฟังเรือขุนฤทธิรณไกรกลับออกมาก่อน ได้สั่งขุนฤทธิรณไกรเข้าไปว่า ให้กลับออกมาถึงในเดือนนี้ รับสั่งว่า อย่างนั้นก็ดู เร่งทำหนังสือว่าอย่างไร ๆ ลงอีกให้มากให้ออกมาเถิด สุดแต่คิดว่าออกมาให้ตั้งเมืองไทรลงได้นั่นแหละ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธแรมค่ำ ๑ เพลาเช้า รับสั่ง ๆ พระยาเทพว่า ทรงคิดดูก็หลายอย่างนักหนาแล้ว จะให้ใครออกมาก็จะเป็น ๒ สาย ๓ สายไป ยอกเจ้าพระยาพระคลังให้เลิกเสียเถิด อย่าจัดหาให้ใครออกมาเลย ให้คิดทำแต่หนังสือว่าออกมาให้ดีเถิด ว่าซึ่งคิดจะตั้งเป็นนายมุเกมไว้ที่เมืองไทรทุกมุเกม จะทำให้เหมือนอย่างเมืองตานีนั้นความไม่เหมือนกัน ด้วยเมืองไทรเป็นเมืองใกล้กันกับเมืองเกาะหมาก เป็นเมืองล่อแหลมอยู่ บุตรหลานพระยาไทรก็อยู่ในเขตรแดนอังกฤษ มันก็คิดอยากจะมาอยู่ทุกวัน ถ้าทำให้เสียที่มีโอกาศกับมันแล้ว มันก็จะคิดกับอังกฤษ ให้อังกฤษเป็นนายหน้าเข้ามาว่ากล่าวสวมเอาเมืองไทรหลุดลอยไปเสีย สุดแต่คิดจัดแจงว่าออกมาให้ตั้งเมืองไทรจงได้นั้นเถิด ฯ

๏ ครั้นเพลาค่ำ เจ้าคุณหาบนกราบทูลถวายร่างหนังสือซึ่งตอบให้ขุนฤทธิรณไกรถือออกมา ครั้นหมื่นนราอ่านถวายไปถึงที่ข้อว่า พระวิชิตสรไกรสูยผื้นมานาน จะทรมานให้หายโดยเร็วไม่ได้เห็นจะนานหายนั้น รับสั่งว่า เติมว่าลงอีกสักน่อยเถิด ว่ากระทบไปถึงพระยาพัทลุง พระยาสงขลาไปให้หมดนั่นแหละ ว่าลงว่าชื่อชื่อว่าเปนคนสูยผื้นแล้ว จะโปรดชุบเลี้ยงเปนเจ้าบ้านภารเมืองไม่ได้ อย่าว่าแต่เปนถึงเจ้าบ้านภารเมืองเลย จะเปนแต่ขุนนางก็ไม่ได้ ครั้นแก้หนังสืออ่านถวายแล้ว อ่านต่อไปถึงที่ข้อว่าไม่คิดตั้งเปนเมือง จะตั้งแต่เปนมุเกมไว้ ให้เปนโอกาศอังกฤษจะคิดเปนนายหน้าเข้ามาว่าขอตั้งบ้านตั้งเมืองจะว่ากระไรนั้น รับสั่งว่า ความข้อนี้สั้นนัก ว่าลงว่า อังกฤษจะคิดเปนนายหน้าให้เข้ามาว่ากล่าว จะว่ากระไรไปกับเขา จะให้เขาฤๅ แผ่นดินเมืองไทรจะมิเปนของเขาไปเสียฤๅ จะไม่ให้เขาฤๅ ถ้าไม่ให้เขา ๆ ก็จะเอากระนั้นนั่นแหละ จะไปตีสู้รบเขาฤๅ ถ้าไม่ตีสู้รบกับเขามันก็จะกำเริบใจคิดตีเอาเมืองถลาง เมืองพังงา เมืองตกั่วทุ่งต่อไป ผู้คนจะมีพากันแตกตื่นนับถือมันไปเสียหมดทุกบ้านทุกเมืองฤๅ ว่ากระไรพระยาราชสุภาวดี ว่าอย่างนี้ผิดไปฤๅ พระยาราชสุภาวดีกราบทูลว่า กระแสพระราชดำริห์เปนปฤกษาไว้ออกมาทั้งนั้นควรด้วยเกล้า ฯ อยู่ รับสั่ง ๆ เจ้าคุณหายบว่า ว่าใส่ลงหารือออกมาให้เปน ๒ ฤๅ ๓ อย่างนั้นนั่นแหละ ครั้นแก้หนังสืออ่านถวายแล้ว อ่านไปถึงที่ข้อว่า ถ้าตั้งเมืองไทรขึ้นไว้แล้ว แขก

อังกฤษจะคิดกันให้เป่นนายหน้าเข้า มาว่ากล่าวก็หามีโอกาศจะว่าได้ไม่ ด้วยเราจัดแจงตั้งแต่งเปนบ้านเปนเมืองไว้แล้วนั้น รับสั่งว่าว่าให้พิศดารไปอีกน่อย ว่าลงว่า เราตั้งเปนบ้านเปนเมืองของเรามีเจ้าของไว้แล้ว อังกฤษจะเปนนายหน้าเข้ามาว่ากล่าวเอาของเขาอย่างนี้จะว่าอย่างไรได้เต็มปาก มันจะไม่ลอายแก่ผีสางเทวดาเขาบ้างฤๅ เราบ้างเขาบ้างก็เอาเถิด ของเขามีเจ้าของจะมาว่ากล่าวชิงเอาไปอย่างนั้นว่าได้อยู่ฤๅ ถ้าว่าอย่างนั้นเหมือนอย่างเมืองเชียงใหม่กระนี้ผู้คนก็มีมาก เปนเมืองขันตประเทศขึ้นอยู่อย่างนั้น ไปมาแต่จะคุ้มค่าของ ๆ เราก็ไม่ได้ ถ้าเราไม่คิดลอายแก่ผีสางเทวดาอยู่แล้ว ชวนกันขึ้นไปทุยกวาดต้อนเอาประเดี๋ยวหนึ่งก็จะได้ นี่เราตั้งของเราไว้อย่างนี้ไม่เปนที่มีโอกาศแล้วจะหาอาจกล้าคิดเข้ามาว่ากล่าวสวมเอาไม่ ว่ากระไรเจ้าพระยาพระคลัง พระยาราชสุภาวดี พระยามหาอำมาตย์ ๆ กราบทูลว่าคิดตั้งเปนเมืองขึ้นไว้แล้วที่จะกล้าเข้ามาว่าขอตั้งนั้นไม่เปนหามิได้ควรด้วยเกล้า ๆ อยู่แล้ว รับสั่งว่า มันจะเข้ามาว่าอย่างไรมันก็คงลอายอยู่บ้างนั่นแหละ ดูว่าลงให้ความแก่มไปอีกน่อยเถิด ครั้นแก้หนังสืออ่านถวายแล้วอ่านไปถึงที่ขอว่า คิดจัดแจงตั้งเมืองไทรจะเอาตนกูอนุมเปนได้ฤๅ ฤๅจะจัดหาเอาใครก็ให้จัดแจงตั้งขึ้นเสียให้จงได้นั้น รับสั่งว่า เติมความกันคนยุลงเสียสักน่อยเถิด ทั้งนี้ก็เพราะเชื่อถือพระยาสงขลา พระยาไทรนั่นเอง ว่าลงว่า ขอเสียเถิด การซึ่งจะคิดว่าที่เมืองไทรนั้น

ถึงจะตั้งขึ้น แขกอังกฤษก็คงจะคิดสวมเอาบ้านเมืองไปวันหนึ่ง นั้นอย่าว่าเลย ตั้งไม่ตั้งมันก็คงจะคิดสวมเอาวันหนึ่งนั่นแหละ ว่ากันตัดความใส่ลงออกมาอีกอย่างนี้สักน่อยเถิด ครั้นแก้หนังสือ อ่านถวายแล้ว อ่านไปถึงที่ข้อว่า จะให้พระวิชิตสรไกรเข้าไปหาคนรวบรวมตั้งอยู่ที่กรุดนั้น เห็นเป่นคนไม่ได้ราชการโหยกเหยกอยู่แล้ว ก็ให้เข้ามาอยู่เสียข้างในนั่นเอง มันจะมาหาผู้คนอะไรที่ไหนได้กับคนสูบฝิ่นอย่างนี้ ว่าเติมความลงอีกว่า คนสูบฝิ่นแล้วหาพอพระไทยจะทรงฟังชื่อเสียงให้เข้าพระกรรณเลย ครั้นแก้หนังสืออ่านถวายจบลงแล้ว รับสั่งว่า อ่านกลับขึ้นมาอีกสักทีหนึ่ง ครั้นอ่านถวายขึ้นแล้ว รับสั่งให้แทรกเติมอักษรลงอีกเล็กน้อย แห่งละตัวสองตัว หาได้ทรงเติมความอีกประการใดไม่ ครั้นจบลงแล้ว ทรงตรัสว่า ดีแล้ว เป่นกระไรเข้าพระยาพระคลัง พระยาราชสุภาวดี ฟังดูค่อยเลอียดแข่มความชัดออกมาอีกฤๅไม่ เจ้าคุณหาบน พระยาราชสุภาวดีกราบทูลว่าแข่มความออกมาก ทรงพระสรวลตรัสว่า ๆ เถียงออกมาให้แข่มอย่างนี้จะได้คิดการเห็นความต้องกัน แล้วทรงตรัสว่า ตนกูอสันนั้นจะคิดเกลี้ยกล่อมเอามันมาไว้ด้วยก็เป่นไร เกลี้ยกล่อมมันมาไว้ใส่บ้านใส่เมืองได้เห็นจะดี มันมาแล้วมันจะมาแต่คนเดียวที่ไหน มันก็คงตามกันมาหลายคน แต่อย่าคิดว่าเอาที่เข้าเมืองไปเกลี้ยกล่อม ว่าเกลี้ยกล่อมตามความไปกระนั้นนั่นแหละ ทำไมกับจะเปลืองกระดาษดินสอเท่านั้น เขียนลองไปให้มัน

ดูเห็นจะดี ถ้ามันเข้ามาอยู่เมืองไทรได้แล้ว นานไปจน ๙ เดือน ๑๐ เดือนปีหนึ่ง โดยว่าเจ้าเมืองไทรของเราซึ่งตั้งไว้จะไม่ดีประการใด จะคิดเอาตนกูอสันขึ้นตั้งแทนก็จะได้ ว่ากระไร พระยาราชสุภาวดี ดีกว่าที่ไม่เกลี้ยกล่อมฤๅไม่ พระยาราชสุภาวดี กราบทูลว่า ดีกว่าไม่เกลี้ยกล่อม ถ้าตนกูอสันเข้ามาแล้วก็คงจะได้คนมาใส่บ้านใส่เมืองมาก แล้วทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า เป็นกระไร จะคิดเกลี้ยกล่อมมันจะมาฤๅไม่มา เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า ถ้าเอาที่เจ้าเมืองไปว่าเกลี้ยกล่อมแล้วเห็นคงจะมา รับสั่งว่า อย่าเอาที่เจ้าเมืองไปว่าเลย ว่าเกลี้ยกล่อมมันไปกระนั้นนั่นแหละ แต่ก่อนก็รังเกียจเจ้าพระยานครอยู่จึงไม่มา เดี๋ยวนี้เจ้าพระยานครก็หาบุญไม่แล้ว เห็นจะสิ้นรังเกียจลงเข้ามาดอกกระมัง แก้ความว่าออกมาอย่างนี้เถิด ครั้นแก้หนังสืออ่านถวายจบลงแล้ว รับสั่งว่า อ่านทวนมาแต่ต้นอีกทีเถิด ว่ากล่าวออกมาก็ชัดความแจ่มอยู่นักหนาแล้ว เจ้าพระยาพระคลังจะจดหมายว่า กระไรกันออกมา บ้างก็จดหมายออกมาเถิด อย่าจดหมายมากมายไปเลย จดหมายออกมาสัก ๒ ตัว ๓ ตัวว่าให้หาแขกตั้งเมืองไทรขึ้นเสียให้จงได้ ๆ เท่านั้นก็แล้วเถิด ครั้นอ่านร่างหนังสือถวายจบลงแล้ว ทรงพระสรวลตรัสว่า ทรงฟังอร่อยดีแล้ว เอาเถิด ส่งให้มันถือเร่งออกมาเร็ว ๆ จะจดหมายออกมาอย่างไรก็จดหมายส่งให้มันออกมาเถิด เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า จะว่าความอะไรอีกก็ไม่มีความหามีได้แล้ว ใน

หนังสือก็ว่ามากหมดความอยู่สิ้น ทรงพระสรวลตรัสถามว่า เรือมัจฉาณุล่องไปแล้วฤๅยัง เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ล่องลงไปแต่เพลากลางวันวานนี้แล้ว รับสั่งว่า เห็นจะยังไม่ใช้ใบออกมาดอก พระยาโชฎึกก็ลงไปจัดแจงส่งอยู่ที่ปากน้ำ ให้เขียนหนังสือฝากเรือมัจฉาณุออกมาด้วย กับเรือขุนฤทธิรณไกรถือออกมาให้เปนสองฉบับเฉิด ลำไรออกมาถึงก่อนจะได้รู้การโดยเร็ว ดูให้ใครลงไปห้ามไว้ ให้คอยรับเอาหนังสือก่อนจึงออกมา ซึ่งคิดจะให้ใครถือหนังสือออกมาพูดชี้แจงด้วยนั้นก็เลิกเสียเฉิด อย่าให้ออกมาเลย มีแต่หนังสือให้ออกมาเฉิด ฯ

๏ แลทรงแก้หนังสือทรงตรัสในเพลาค่ำวันนั้นอยู่จนเพลา ๘ ทุ่มเศษจึงเสด็จขึ้น แลเรือครัวซึ่งส่งเข้าไปนั้น เข้าไปถึงแล้วเก่าใหม่ ๗ ลำ เปนคนตายเสียกลางทาง ๔๕ คน คงรับไว้ อยู่อาสาหาม ๔๐๒ คน อยู่โรงไหม ๒๑๔ คน อยู่สังฆทาน ๑๗ คน เข้ากันคงรับไว้ ๖๓๓ คน เข้ากันทั้งตายกลางทางเปนครัวถึงแล้ว ๗ ลำ คน ๖๗๘ คน แลกระแสพระราชดำริห์ซึ่งโปรดให้มีหนังสือออกมานั้น ข้อความประการใดก็แจ้งมาในหนังสือซึ่งขุนศรีสาคเรศ ขุนฤทธิรณไกรถือออกมาทั้งสองฉบับนั้นแล้ว ฯ

๏ กระแสพระราชดำริห์กับข้อความซึ่งข้าพเจ้ารับพระราชทานจดหมายออกมานี้เปนการเร็ว ด้วยรีบจะให้ทรายการตามได้รับพระราชทานฟัง เข้ากันแต่ได้จดหมายฝากออกมาแล้วเก่าใหม่ทั้งครั้งนี้เปน ๑๔ ครั้ง ข้อความจะขาดผิดเพี้ยนควรมิควรประการ

ใด รับพระราชทานพระเดชพระคุณสุดแล้วแต่จะโปรด จดหมายมาณวัน ๑ เดือน ๘ ทุติยาสาธ แรม ๒ ค่ำ ปีกุญเอกศก (จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒) ฯ

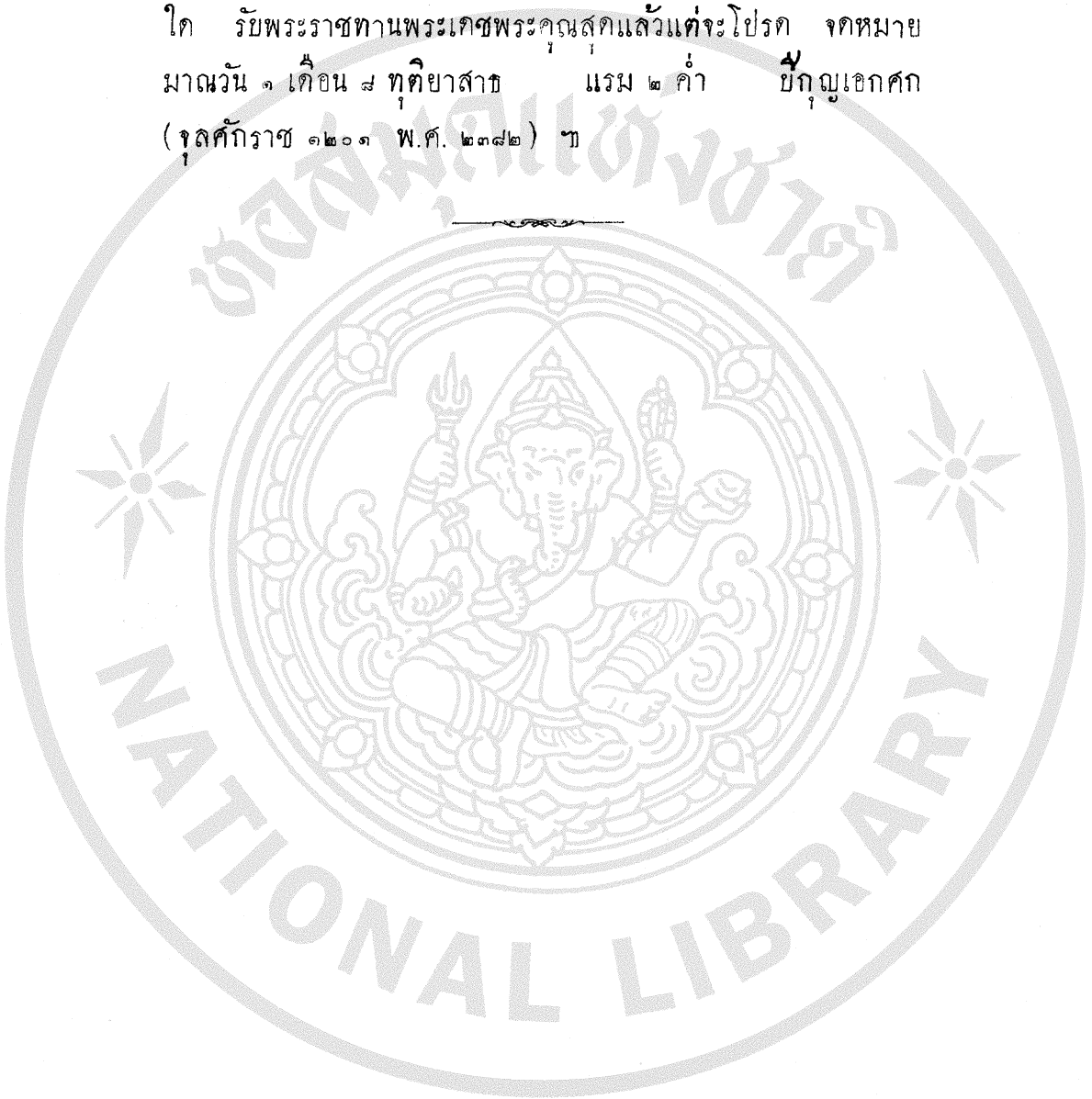

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

ฉบับที่ ๑๕

๏ ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ จดหมายมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ได้นำขึ้นกรายเรียนแต่ท้าวพระกรุณาเจ้าให้ทรายด้วย แต่ก่อนข้าพเจ้าได้จดหมายฝากออกมากับหมื่นอินทรเสนาครั้ง ๑ รองศุภมาตราเพ็ชรบุรีครั้ง ๑ ขุนฤทธิรณไกร ๓ ครั้ง หมื่นจงสรสิทธิตำรวจครั้ง ๑ หมื่นนิกรญวนครั้ง ๑ นายหมวกโตญวนครั้ง ๑ ขุนสารวัดครั้ง ๑ หลวงโกชาอิศหาก ๒ ครั้ง หมื่นพิมลญวนครั้ง ๑ ขุนฤทธิชลธารครั้ง ๑ เข้ากัน ๑๔ ครั้ง ความแจ้งอยู่แต่ก่อนนั้นแล้ว ฯ

๏ ณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธ แรม ๓ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธ แรม ๔ ค่ำ เพลาค่ำ ทรงตรัสถามเจ้าคุณหายนว่า ได้เอาหนังสือซึ่งตอยออกมาให้ตั้งเมืองไทรนั้นได้ฝากเรือมจฉาณุไปด้วยแล้วฤๅ เปนกระไร ป่านนี้จะได้ใช้ใยแล้วฤๅยัง เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า เห็นจะยังไม่

ได้ใช้ใบออกมา หนังสือก็ได้คัดให้มาฝากส่งออกมาแล้ว ทรงตรัสว่า เรือมัจฉาณุเปนเรือใหญ่อยู่ เห็นจะออกมาถึงก่อนขุนฤทธิรณไกรฤๅอย่างไร เจ้าคุณหายนกราบทูลว่า เห็นจะออกมาถึงก่อน แต่เครื่องยศซึ่งจะพระราชทานให้ตั้งพระยาไทรนั้นได้มอบมากับเรือขุนฤทธิรณไกรแล้ว เปนครอบถม[1] คนโทถมกระบี่ยั้งเงิน สัปทนคัน ๑ แต่เสื้อผ้านั้นให้จัดแจงหาเอาข้างนอกพระราชทาน ทรงพระสรวลรับสั่งว่า ทรงคิดว่าเจ้าพระยาพระคลังจะมีหนังสือออกมาให้ทุบตีทำเครื่องยศให้ข้างนอกเล่า ถ้าให้จัดแจงทำเอาข้างนอกประเดี๋ยวหนึ่งก็จะได้ ได้ให้ออกมาแล้วก็ดีแล้ว จะได้จัดแจงตั้งเมืองไทรเสียเร็วๆ สิ่งของเครื่องยศให้ออกมาอย่างนี้จะไม่ตั้งแต่งเมืองไทรขึ้นจะได้ฤๅ แล้วทรงตรัสว่าความคิดที่บอกขอเรือเข้ามาว่าจะใส่ครอบครัวนั้น ก็เห็นปัญญาจะคิดขอออกมาใส่กองทัพกลับเข้าไปนั่นเอง ด้วยเรือผ่อนส่งเข้าไปเสียหมด ไม่มีเรือจะเข้าไปก็ขอออกมา แลเรือครัวซึ่งหมื่นอาวุธภูธรคุมเข้าไป ซัดไปอยู่ที่จันทบุรีนั้น จะมาที่ไหนได้ เทศกาลนี้ขัดอยู่ มาไม่ได้แล้วก็จะพาเอาครอบครัวไปงอมเสียที่นั่นหมดฤๅกระไรนั่นเอง ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธ แรม ๕ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ท้าวพระกรุณามีหนังสือออกให้หมื่นนิกรถือ

---

๑ เครื่องยศเจ้าเมืองแขกใช้ครอบแทนพานอย่างนี้ชั้นสามัญเปนครอบถม ถ้ายศสูงขึ้นไปเปนครอบทองคำ

เข้ามา มาแต่เมืองสงขลา ณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธ ขึ้น ๗ ค่ำ มา ๑๑ วันถึงปากน้ำเข้าพระยา ทรงตรัสถามว่า ได้ความอะไรไปบ้าง เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า พระยาไชยาให้ขุนวิสูตรถือหนังสือขึ้นมาว่า ให้ลงไปว่ากล่าวให้ชักขึ้นรอค่ายเสีย ก็ยอมชักขึ้นรอค่ายลงแล้ว ตนกูปสาจัดเรือไว้ ๕ ลำว่าจะขึ้นมาหาที่เมืองสงขลา ดูทำนองตนกูปสาหาคิดหนีไปไหนไม่ ตนกูปสาว่ามีความผิดอยู่ก็ที่รบพระยากลันตัน ด้วยไม่ยอกมายังเจ้าพระยานครก่อน โทษตนกูปสาผิดก็จะรับพระราชอาญา แล้วแต่จะโปรด จะโปรดให้ดำก็ดำ จะโปรดให้ขาวก็ขาว ทรงพระสรวลรับสั่งว่า มันว่ากล่าวเห็นจะไม่หนีแล้ว ข้างพระยากลันตันนั้นว่ากระไรเล่า เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ข้างพระยากลันตันนั้นพึ่งดูยิกเยือนไปเสีย จะหาสู้ตนกูปสาได้ไม่ ทรงตรัสว่าทำไมกระนั้น เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า พระยากลันตันผัดไปว่าจะขอปฤกษาพระยาทางวางก่อนจึงจะขึ้นมา ครั้นปฤกษาพระยาทางวางแล้วผัดต่อไปอีกว่า จะปฤกษากับกุศริยะมะก่อน ท้าวพระกรุณาได้ไล่เลียงถามขุนวิสูตรว่า เห็นพระยากลันตันจะขึ้นมาฤๅไม่มา ขุนวิสูตรว่าเห็นพระยากลันตันจะไม่ขึ้นมา จะให้แต่ผู้อื่นขึ้นมา พระยากลันตันจัดเรือไว้ก็จัดแต่เรือไม่มีเสา ว่ายังหาเสาอยู่ ทรงตรัสว่า จะเป็นด้วยเหตุผลอะไรจึงไม่ขึ้นมา เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ขุนวิสูตรว่าแต่ก่อนเห็นนับถือหลวงสรเสนีข้าหลวงอยู่ เดี๋ยวนี้หาสู้นับถือไม่ ว่าข้าหลวงไปเข้าเสีย

กับตนกูปสา พระยากลันตันมีหนังสือมาถึงพระเสนหามนตรี ว่าข้าหลวงที่ ลงไปอยู่เปนหามีค่า คุณอะไร กับพระยากลันตันไม่เลย รับสั่งว่า ค้นดูหนังสือฉบับที่ว่าข้าหลวงลงไปห้าม เปนพวกอยู่กับพระยากลันตันพวกหนึ่ง ตนกูปสาพวกหนึ่งนั้น ก็จะรู้ว่าเข้ากันอย่างไร ขุนวิสูตรที่ขึ้นมาจะเปนพวกข้างใครก็จะรู้ ถ้าขุนวิสูตรเปนพวกอยู่ข้างตนกูปสาแล้ว ก็คงจะพูดเข้าด้วยตนกูปสา พระยากลันตันจะไม่ขึ้นมาด้วยเหตุอย่างนี้ฤๅอย่างไร เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า พระยากลันตันเปนคนเปรียวอยู่ ยังไม่เคยได้เข้าไปณกรุง ฯ เลย เห็นจะคิดกลัวถึงความก่อน ๆ อยู่ด้วย จึงไม่ขึ้นมา ตนกูปสาเปนคนเคยได้เข้าไปณกรง ฯ อยู่ จึงคิดขึ้นมา แต่พระยายาโงยนั้นว่าลงไปอยู่ที่ปากน้ำสำเราะต่อแดนกับพิสูตร พระยาไชยาให้ตนกูปสามีหนังสือไปให้ขึ้นมาหาตนกูปสา ๆ ว่า มีหนังสือไปครั้งหนึ่งแล้วก็ไม่ขึ้นมา จะมีหนังสือลงไปอีกจะขึ้นมาฤๅไม่มาก็ไม่รู้เลย ทรงตรัสว่า มันจะมาที่ไหน ทำนองพระยากลันตันจะคิดระวังไม่ไว้ใจพระยายาโงยอยู่ดอกกระมัง จึงไม่ขึ้นมาหาที่สงขลา จะถือว่าเปนเจ้าบ้านเจ้าเมืองจะต้องอยู่รักษาบ้านรักษาเมือง จะให้แต่พระยาจางวางฤๅรายามุดาขึ้นมานั่นเอง เห็นจะเปนอย่างนั้นเสียแล้ว แล้วทรงตรัสถามว่า ข้างเมืองไทรนั้นเปนอย่างไรบ้างเล่า เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า จดหมายเข้าไปว่าแขกสกรรจ์ที่พระยาไทรจะคิดผ่อนขึ้นมาก่อนครอยครัวนั้น พระยาไทรได้ผ่อนขึ้นมาถึงที่พังลา

เมืองพัทลุงข้างแล้ว เปนคน ๔๓๑ คน รับสั่งว่า คนมันมาก อยู่ก็ต้องผ่อนเอาเข้าไปเสียข้างอยู่เอง แล้วทรงตรัสถามว่า อยู่ดีอยู่ด้วยกันหมดดอกฤๅ พระนรินทร์กราบทูลว่า อยู่ดีอยู่ด้วยกันสิ้น ทรงตรัสถามว่า เปนกระไร เรือครอบครัวจะมิตามเข้าไปอีกข้างฤๅไม่ พระนรินทร์กราบทูลว่า หมื่นนิกรเห็นจัดแจงเรืออยู่ ว่าจะให้คุมตามเข้าไปข้างหลังอีก ๕ ลำ ทรงตรัสว่า มันคุมเข้าไปติดอยู่ที่เมืองจันทบุรีลำหนึ่งนั้นก็เห็นจะพากันงอมเสียหมดฤๅกระไรนั่นเอง แล้วรับสั่งว่า เอาหนังสือมาว่าไปเถิด ครั้นหลวงสุรินทามาตย์อ่านหนังสือยอกถวายไปถึงที่ข้อว่า ตนกูปสาจัดเรือให้ออกมารับฉุดเรือพระยาไชยาเข้าไปนั้น ทรงพระสรวลตรัสว่า ดูทำนองตนกูปสาจะคิดทำความชอบใส่ตัว กลัวข้างพระยากลันตันจะมารับเข้าไปเสียก่อน จึงมาชิงรับฉุดเรือพระยาไชยาเข้าไป ครั้นอ่านถวายจบแล้ว ทรงตรัสว่า เปนไรจะไม่ขึ้นมา พระยากลันตันจะไม่มาก็คงจะให้ใครขึ้นมาคนหนึ่งนั่นแหละ ที่จะไม่ให้ขึ้นมานั้นเห็นไม่เปน ถ้าพากันขึ้นมาได้แล้ว จะจัดแจงว่ากล่าวให้เรียบร้อย ก็ต้องให้ตนกูปสาเข้าหานับถือพระยากลันตัน ลงกันข้างหนึ่งโดยสุจริต ให้พระยากลันตันขอตั้งแต่งก่อน จึงจะจัดแจงให้อยู่ไปด้วยกันได้ ถ้าว่ากล่าวยังไม่เรียบร้อย ก็ต้องคิดพาเอาตัวตนกูปสาเข้าไปณกรุง ฯ จะควรให้ผู้ใดกลับไปอยู่รักษาเมืองกลันตัน จะเอาใครเข้าไปกับตนกูปสาประการใด ก็สุดแต่คิดว่ากล่าวพาเข้าไป จะได้จัด

แจงเสียให้แล้วทีเดียว แล้วทรงตรัสถามว่า เปนกระไร ได้ทำเมืองสงขลาไปถึงไหนบ้างแล้ว เอาผู้คนที่ไหนทำบ้าง พระนรินทร์ถามแล้วกรายทูลว่า เอาคนพวกที่เมืองสงขลาทำ ๆ แล้วด้านสกัด ๒ ด้าน ยังขัยทำด้านรีต่อไปอยู่ ทรงตรัสว่า ทำเข้าเสียจะได้เปนที่มั่นกันข้าศึกศัตรูต่อไป แล้วทรงตรัสถามว่าเห็นชำระผีนไว้ได้มากน้อยเท่าไรแล้ว พระนรินทร์ถามแล้วกรายทูลว่า ทรายอยู่ว่าชำระไว้ได้มากแล้ว แต่หาทรายว่าได้เท่าไรไม่ รับสั่งว่า อะไร ๆ ก็ไม่ดีเหมือนชำระผีนได้เข้าไปมากหมดนั่นแหละ ครั้นอ่านจดหมายรายแซกสกรรจ์ซึ่งพระยาไทรส่งขึ้นมาถวายจบแล้ว รับสั่งว่า ผู้คนมันยังมากมายอยู่ก็ต้องผ่อนปรนเอาเข้ามาเสียบ้าง แล้วทรงตรัสถามพระนรินทร์ว่าผักปลาของมือซื้อกินได้เอาใส่ส่งให้ออกมาหมดแล้วฤๅ ใส่เรือลำไรออกมาบ้าง พระนรินทร์กรายทูลว่า เอาส่งให้ออกมาหมดแล้ว บรรทุกเรือมัจฉาณุออกมาลำเดียว ทรงตรัสว่าทำไมจึงจัดแจงใส่ออกมาแต่ลำเดียวเล่า ถ้าเรือมัจฉาณุมาช้าอยู่ยังไม่ถึง จะมีพากันอดอยู่หมดฤๅ การไปชล่ำชเลอย่างนี้ก็ชอบแต่จะแจกจ่ายเฉลี่ยบรรทุกออกมาให้หลายลำจึงจะชอบ ลำไรมาถึงก่อน ก็จะได้กินลำนั้นไปพลาง จัดแจงบรรทุกลำเดียวออกมาอย่างนี้ ถ้ายังไม่มาถึงก็ต้องคอยกันอยู่นั่นนั่นเอง ทำไมจึงเปนอย่างนี้ไปเสียหมด ได้รับสั่ง ๆ เสียไว้หลายคนด้วยกันทีเดียว พากันเฉยเสียได้ ไม่มีใครจะช่วยจัดแจงให้ถูกการ

ถูกงานเข้าได้เลย เปนขุนนางอะไรเช่นนี้ ต้องให้ทรงรู้รู้ไร ไปทีเดียว ฟังดูแต่ก่อน ๆ เขาก็ไม่เปนเช่นนี้ รับสั่ง ๆ แล้วก็แล้วกันทีเดียว เปนธุระเขาคิดขัดแขงกันไปเองหมดนั่นแหละ ไม่ต้องให้รับสั่งถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้งเลย นี่กลาโหมก็อย่างนั้น กรมท่าก็อย่างนั้น ไม่เปนอะไรเข้าได้เลย แล้วรับสั่ง ๆ เข้าคุณหายบ่วา จดหมายขออะไรเข้าไปบ้าง ก็ดูขัดแขงขอเอาบรรทุกเฉลี่ยส่งออกมาให้ทุกลำน่อยเถิด ลำไรออกมาถึงก็จะได้ลำนั้นกินไปก่อน ฯ

◎ ณวันเดือน ๘ ทุติยาสาขแรม ๖ ค่ำ แรม ๗ ค่ำ แรม ๘ ค่ำ แรม ๙ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๘ ทุติยาสาขแรม ๑๐ ค่ำ เพลาเช้า พระยาเทพกรายทูลว่า หลวงปลัดกรมการเมืองเพ็ชรบุรีบอกเข้าไปว่าเรือจีนเจียก ลูกค้ากรุง ฯ มาแต่เมืองกลันตันลำ ๑ หลวงปลัดกรมการได้ถามถึงราชการเมืองกลันตัน มีหนังสือบอกส่งเข้าไปด้วย ฉบับ ๑ ทรงตรัสถามว่า ได้ความว่ากระไรบ้าง เข้าคุณหายบนกรายทูลว่า ได้ความว่าพระยากลันตัน ตนกูปสา จะขึ้นมาหาที่สงขลา ว่าที่ค่ายนั้นพระยาไชยารื้อลงเสียหมด เอาเผาไฟเสียแล้ว ทรงพระสรวลตรัสว่า รื้อค่ายลงเสียอย่างนี้ เห็นการจะไม่เปนไรแล้ว คงจะพากันขึ้นมาหาที่สงขลาหมดนั่นแหละ ที่จะไม่ขึ้นมาหาให้ว่ากล่าวนั้นเห็นจะไม่เปน เปนคราวเคราะห์ของแม่ทัพใหญ่ดีอยู่เอง จึงไม่ต้องได้ยากลำยากยกกองทัพลงไป อย่าง

ไรๆก็ขอให้เรียบร้อยแล้วกันเสียน่อยเถิด ครั้นหลวงสุรินทามาตย์อ่านหนังสือยอกถวายจบลง ทรงตรัสว่า คอยฟังหนังสือยอกแม่ทัพใหญ่เข้าไปเถิด ข้อความประการใดข้างนอกก็คงจะรู้ถี่ถ้วนมากกว่านี้เสียอีก ฯ

๏ ณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธแรม ๑๑ ค่ำ แรม ๑๒ ค่ำ แรม ๑๓ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธแรม ๑๔ ค่ำ เพลาค่ำ พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า เรือจีนเอี่ยมซึ่งออกไปส่งกองทัพแล้วเลยไปค้าเมืองกลันตันนั้น กลับเข้าไปแต่เมืองกลันตันถึงลำ ๑ ถามได้ความว่า พระยากลันตันจะให้พระยาบางวางขึ้นมาหาที่สงขลากับตนกูปสาณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธแรม ๖ ค่ำ จีนเอี่ยมไปแต่เมืองกลันตันณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธแรม ๒ ค่ำ เห็นพระยากลันตันตนกูปสาจัดแจงเรือจะให้ขึ้นมาอยู่ จีนเอี่ยมไป ๑๒ วันถึงปากน้ำเจ้าพระยา ทรงตรัสถามว่า ไพร่บ้านพลเมืองนั้นเปนกระไร ซื้อขายสงบกันเปนปรกติดีไปแล้วฤา พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า ซื้อขายกันสงบดีเปนปรกติอยู่ รับสั่งว่า ถ้าพระยากลันตันจะให้พระยาบางวางขึ้นมา ก็เห็นจะกลัวระวังข้างหลังนั่นเอง จึงให้พระยาบางวางขึ้นมา อย่างไรก็คอยฟังเอาหนังสือยอกแม่ทัพใหญ่เข้าไปถึงเถิด คงจะรู้ความเสร็จสิ้นหมดนั่นแหละ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธแรม ๑๕ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสกับเจ้าคุณหายนว่า เรือจีนเอี่ยมมาแต่เมืองกลันตันว่า

พระยากลันตันจะให้พระยาจางวางขึ้นมากัยตนกูปสา ณวันเดือน ๗ ทุติยาสาขแรม ๖ ค่ำนั้น รู้ความแล้วฤๅ เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ทรายแล้วว่า จะให้พระยาจางวางขึ้นมากัยตนกูปสา รับสั่งว่า ถ้าขึ้นมาถึงแล้ว ผีสางเทวดาช่วยคลใจแม่ทัพใหญ่ให้ คิดจัดแจงถูกไปให้เรียบร้อยลงเสียน่อยเถิด การจะควรแยกย้ายให้เปน ๒ บ้าน ๒ เมืองได้ฤๅ ฤๅจะจัดแจงให้คิกกันตามฉันผู้ใหญ่ผู้น้อยอยู่บ้านอยู่เมืองเดียวกันได้อย่างไร ก็ขอให้ คิดว่ากล่าวจัดแจงเสียให้เรียบร้อยลงให้ได้ แผ่นดินข้างเมืองแขกก็กว้างขวางใหญ่โตมีอยู่มาก ถ้าเห็นว่าตนกูปสาจะไม่ยอมฟังยังคัยอยู่ด้วยพระยากลันตัน จะขอแยกทำราชการเหมือนอย่างว่ามาแต่ก่อนแล้ว คิดจัดแจงหาที่อื่นตั้งให้เปนบ้านเปนเมือง ขึ้นได้อิกสัก เมืองหนึ่งแล้วเห็นจะดีทีเดียว จะได้มากบ้านมากเมืองขึ้น ว่ากระไร เจ้าพระยาพระคลัง ที่ทางแผ่นดินข้างเมืองแขกนั้น จะกว้างขวางอย่างไรออกมาอยู่ข้างนอกแล้วก็คงจะรู้หมด คิดจัดแจงแยกตั้งขึ้นเปน ๒ บ้าน ๒ เมืองได้เห็นจะดีอยู่ ฤๅว่ากระไร เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า ที่ดินต่อเมืองกลันตันลงไปหว่างพิสูตรกับเมืองกลันตันนั้น ปากน้ำก็มีถึง ๒ ปากน้ำ ถ้าจะคิดตั้งให้เปนบ้านเปนเมืองขึ้นก็เห็นจะได้ รับสั่งว่า คิดตั้งขึ้นเปนเมืองได้อิกเมืองหนึ่งเห็นจะดี เดชะผีสางเทวดามาคลใจคิดจัดแจงให้ถูกไปเสียน่อยเถิด จะได้กลับเข้าไปทันฤดูลม ฯ

◎ ครั้นณวันเดือน ๙ ขึ้นค่ำ ๑ เพลาค่ำ พระยาพิพัฒน์กรายทูลว่า ท้าวพระกรุณาให้หมื่นอาวุธภูธร หมื่นศรีไพโรจ คุมครัวเข้าไป ๘๓ คน หมื่นอาวุธภูธร หมื่นศรีไพโรจ เข้าไปแต่เมืองสงขลาณวันเดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ ถูกพยุซัดไปอยู่เมืองจันทบุรีแต่ณวันเดือน ๘ แรม ๑๒ ค่ำ ได้มาจากเมืองจันทบุรีณวันเดือน ๘ ทุติยาสาธแรม ๑๑ ค่ำ มา ๕ วันถึงปากน้ำเจ้าพระยา ทรงตรัสว่า เออ พันทุกข์พันร้อนที่เดียว ทรงคิดว่าจะชักลมมาไม่ได้เสียแล้ว มีรู้ลมแปรให้มาเอา ๕ วันถึงได้ เรือมันจะซัดไปที่ไหน ยายโตดได้ถึงมันพาเรือไปบ้านมันนั่นเอง ทรงคิดว่าจะให้ออกไปเอาโทษเสียข้าง มันกลับเข้าไปถึงแล้วก็แล้วไปเฉิด แล้วทรงตรัสถามว่า ครอบครัวคืออยู่หมดดอกฤๅ แต่ส่ง ๆ เข้าไปเปนเท่าไรด้วยกันแล้ว พระนรินทร์กรายทูลว่า ครัวที่หมื่นอาวุธภูธร หมื่นศรีไพโรจ คุมเข้าไป ตายเสียที่ปากน้ำสงขลา ๓ คน ที่จันทบุรี ๒ คน ยังคงอยู่ ๗๘ คน แต่ได้ส่งเข้าไปเข้ากันทั้งครั้งนี้เปนเรือ ๘ ลำ เปนคนตายกลางทาง ๕๐ เปนคนคงรับ ๗๑๖ เข้ากัน ๗๖๖ คน รับสั่งว่า ยอกพระยาราชวังสรรค์ดูรับรองเลี้ยงดูมันไว้ให้ดีเถิด แล้วทรงตรัสถามว่า ช้างสีปลาดนั้น มันได้เห็นฤๅไม่ สีเปนสีอะไร พระนรินทร์กรายทูลว่าเห็นเปนสีลูกหว้าแก่ ทรงพระสรวลตรัสว่า เปนสีลูกหว้าแก่ที่เดียวฤๅ ถ้าเปนสีลูกหว้าแก่ปลาดอยู่แล้ว จะมียอกเข้าไปย่อย ๆ ฤๅ นี่เห็นจะไม่เปนอะไรได้ จึงไม่ยอกเข้าไป แล้วทรงตรัสถามว่า

เปนกระไร ม้าเอาออกมาแต่กรุง ฯ ดีอยู่หมดฤๅ ล้มตายเสียบ้างฤๅไม่ พระนรินทร์กราบทูลว่า ดีอยู่หมด ทรงตรัสว่า ม้าที่กรุง ฯ พากันล้มไปหลายม้าจนจะหมดเสียแล้ว เอาออกมาอยู่ดีอยู่ก็แล้วไปเถิด ฯ

๏ ณวันเดือน ๙ ขึ้น ๒ ค่ำ ขึ้น ๓ ค่ำ ขึ้น ๔ ค่ำ หาได้ทรงพระราชดำริห์ราชการเมืองไทรเมืองกลันตันไม่ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์กราบทูลว่า ท้าวพระกรุณาบอกให้จีนเที่ยงคุมครัวเข้าไปถึง ๒๑ คน จีนเที่ยงไปจากเมืองสงขลาณวันเดือน ๘ ทุติยาสาขแรม ๙ ค่ำ ไป ๑๑ วันถึงปากน้ำเจ้าพระยา ทรงตรัสถามว่า เข้าไปพบปะเรืออะไรบ้างฤๅไม่ ได้ความอะไรเข้าไปบ้าง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ได้ความว่าพระยากลันตันแต่งเรือวาดเขียนอยู่ ๑๐ ลำ ว่าจะขึ้นมาที่สงขลาณวันเดือน ๘ ทุติยาสาขแรม ๖ ค่ำ แต่ตนกูปสานั้น ว่าจะขึ้นมาวันแรม ๓ ค่ำ ก่อนพระยากลันตัน ข้างเมืองไทรนั้น ท้าวพระกรุณาให้เจ้าพระยายมราชลงไปคอยรับครัวอยู่ที่หนองบัว เมื่อจีนเที่ยงไปจากสงขลานั้น พระยากลันตัน ตนกูปสา ยังหาไปถึงไม่ จีนเที่ยงเข้าไปพบเรือหน้าเขียนที่ใต้สามร้อยยอดลำ ๑ ว่าถูกพยุเพลาใบหัก เอาไม้พลองดามแล่นออกมา ทรงตรัสว่า เปนเรือมัจฉาณุนั่นเอง ให้ออกมารับเจ้าพระยายมราชขึ้นเข้าไป กลับเพลาหักจะช้าไปเสียอีก เปนกระไร เห็นพระยากลันตัน ตนกูปสา จะขึ้นมาแน่แล้วฤๅ เจ้าคุณหาบนกราบ

ทูลว่า จะขึ้นมาแน่ รับสั่งว่า ขึ้นมาจะได้ริบจัดแจงการเมืองไทรเมืองกลันตันเสียให้แล้ว จะได้กลับเข้าไปทันมรสุมลมในเดือน ๑๐ นั้น ครอบครัวจะกวาดต้อนเข้ามาก่อนอย่างไรก็เอามา เรือให้ออกมา ๑๓ ลำก็เห็นจะเอาบรรทุกครัวเข้าไปนั่นเอง เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า เรืออย่างที่นครก็เอาลงไปตกแต่งไว้ ๒ ลำ ว่าจะเอาให้เจ้าพระยายมราชขี่เข้าไป รับสั่งว่า จะเอาขี่เข้าไปให้ไปเร็วนั่นฤา ไม่ขี่เรือใหญ่แล้ว ก็เอาบรรทุกครัวบรรทุกฝั่นเข้าไป ครั้นเสมียนตราอ่านบอกถวายจบแล้ว ทรงตรัสถามว่า เป่นครัวอะไร เจ้าคุณหายนกรายทูลว่า เป่นครัวเมืองสตูล แต่บอกจำนวนเข้าไปว่าเข้ากันได้สั่งเข้าไปเป่นเรือ ๗ ลำ คน ๖๐๐ เศษนั้นผิดอยู่ รับได้เป่นเรือถึง ๙ ลำ คน ๗๐๐ เศษ รับสั่งว่า เห็นจะคิดพลั้งตกไปเสียนั่นเอง ดูเอามอบส่งให้พระยาราชวังสรรค์ไว้เถิด เลิกทัพกลับเข้าไปแล้วจะคิดจัดแจงอย่างไร จึงค่อยจัดแจงต่อไป ฯ

◎ แลกระแสพระราชดำริห์ตั้งแต่วันเดือน ๘ ทุติยาสาธ แรม ๓ ค่ำ ขุนฤทธิรณไกรออกมาแล้วนั้น หาสู้ทรงพระราชดำริห์มากไม่ ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานจดหมายออกมา เข้ากันเก่าใหม่ทั้งให้หมื่นอุดมออกมาครั้งนี้เป่น ๑๕ ครั้ง ข้อความจะขาดผิดเพี้ยนควรมีควรประการใด ขอพระราชทานพระเดชพระคุณสุดแล้วแต่จะโปรด จดหมายมาณวัน ๕ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีกุญนักษัตรเอกศก (จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒) ฯ

ประชุมความท้ายเรื่อง

เรื่องราวพงษาวดาร ครานพระยาศรีพิพัฒน์ยกกองทัพลงไปหัวเมืองปักษ์ใต้ ต่อจากความอันปรากฏในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ มีเนื้อความดังจะอธิบายไว้ในที่สุดเรื่องต่อไปนี้

ส่วนเมืองไทรบุรี

เมื่อไทยปราบปรามพวกแขกขบถ ได้เมืองไทรคืนครั้งที่ ๒ แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้แยกเขตรแขวงเมืองไทรบุรีออกเปน ๑๒ มุเกม (ทำนองอำเภอทุกวันนี้) จัดเปน ๔ เมือง คือ เมืองไทรบุรี ๑ เมืองกะยังปาสู ๑ เมืองปลิศ ๑ เมืองสตูล ๑ ต่างไม่ขึ้นแก่กัน แลฟังยังคับบัญชาตรงจากเมืองนครศรีธรรมราชทั้ง ๔ เมือง โปรดให้ย้ายพระยาไทรบุรี (แสง) มาเปนพระยาบริรักษ์ภูธร ผู้ว่าราชการเมืองพังงา พระเสนานุชิต (นุช) มาเปนปลัดเมืองพังงาอยู่ก่อน ต่อมาตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่าว่าง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เลื่อนพระเสนานุชิต ขึ้นเปนพระยาเสนานุชิต ตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า ส่วนเมืองไทรบุรีซึ่งแยกออกเปน ๔ หัวเมืองนั้น โปรดให้เลือกสรรพวกแขกซึ่งมีความสวามิภักดิ์ แลเปนผู้ที่

รายฎรนับถือ ตั้งเป็นผู้ว่าราชการเมืองทั้ง ๔ เมือง คือ ตนกู อาหนุ่ม ว่าราชการเมืองไทรบุรี ตนกูอาสัน ว่าราชการเมืองกะยังปาสู ตนกูหมัดอาเก็บ ว่าราชการเมืองสตูล ทั้ง ๓ คนนี้เป็นญาติวงษ์ของพระยาไทรแต่ก่อน ส่วนเมืองปลิศนั้นทรงตั้งเสดอุเซ็น เป็นผู้ว่าราชการเมือง (ภายหลังจึงมาเกี่ยวดองกับสกูลเจ้าพระยาไทรในทางเป็นเขย)

ต่อมา ถึงปีฉลูตรีศก จุลศักราช ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔ เจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) แต่งให้ตนกูดาอิผู้บุตร กับตนกูอาเก็บ ถือหนังสือเข้ามายังกรุงเทพ ฯ ขอให้เสนาบดีนำความขึ้นกราบบังคมทูล ขอรับพระราชทานโทษที่ได้กระทำความผิดล่วงพระราชอาญามาแต่หลัง จะขอเป็นข้าทูลละอองธุลีพระยาทรัยราชการสนองพระเดชพระคุณต่อไป เวลานั้นประจวบตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองกะยังปาสูว่าง ด้วยตนกูอาสันถึงแก่กรรม พระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ย้ายตนกูอาหนุ่มมาเป็นผู้ว่าราชการเมืองกะยังปาสู แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ยกโทษพระราชทานเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) ให้กลับมาว่าราชการเฉภาะเมืองไทรที่แบ่งใหม่

ส่วนเมืองกลันตัน

ทางเมืองกลันตันนั้น ความปรากฎต่อมาว่า เมื่อกองทัพพระยาเพ็ชรบุรีลงไปตั้งอยู่ที่เมืองสายบุรีแล้ว พระยาศรีพิพัฒน์

แต่งให้พระยาไชยานอกราชการ คุมพลลงเรือรบ (จะเป็นกี่ลำไม่ปรากฏ) ไปเมืองกลันตันอีกกอง ๑ เอาเรือรบเข้าไปทอดอยู่ในแม่น้ำเมืองกลันตัน พระยายาโงยรู้ว่าไทยยกกองทัพลงไปทั้งทัพบกทัพเรือก็หนีไป พระยาไชยานอกราชการ บังคับให้พระยากลันตันแลตนกูปสาร้อค่าย แลเลิกการตระเตรียมรบพุ่งทั้ง ๒ ฝ่าย แล้วพาตัวพระยากลันตันกับตนกูปสาขึ้นมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ณเมืองสงขลา พระยาศรีพิพัฒน์ว่ากล่าวทั้ง ๒ ฝ่าย ปรานีประนอมยอมดีกันแล้ว จึงให้กลับลงไปเมืองกลันตัน[๑] แต่การ

---

๑ ความเรื่องเมืองกลันตันตอนนี้ ข้าพเจ้ากล่าวตามพระราชพงษาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงษ์ ซึ่งเห็นว่าความสมเหตุสมผล แต่ในหนังสือพงษาวดารเมืองกลันตัน ว่าขึ้นมาแต่ตนกูปสา แลพระยาศรีพิพัฒน์ได้ส่งตนกูปสาเข้ามากรุงเทพ ฯ ว่ากล่าวยินยอมเรียบร้อยแล้วจึงปล่อยให้กลับไปเมืองกลันตัน บางทีความที่เคลื่อนคลาศกัน อาจจะจริงด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย คือเมื่อพระยากลันตัน แลตนกูปสาขึ้นมาเมืองสงขลา พระยาศรีพิพัฒน์ปล่อยพระยากลันตันให้กลับลงไปรักษาบ้านเมือง พาแต่ตนกูปสาเข้ามากรุงเทพ ฯ ด้วยปรากฏว่าพระยาศรีพิพัฒน์กลับจากเมืองสงขลา เมื่อเดือน ๑๐ แรม ๙ ค่ำ มาถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อเดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุญเอกศก จุลศักราช ๑๒๐๑ พ. ศ. ๒๓๘๒ กองทัพไทยที่ยกลงไป ก็คงจะผ่อนกันกลับขึ้นมาโดยลำดับ

ที่ตกลงปรองดองกันครั้งนั้น ไม่เรียบร้อยอยู่ได้นานเท่าใด พอรุ่งขึ้นปีชวดโทศก จุลศักราช ๑๒๐๒ พ. ศ. ๒๓๘๓ พวกเมืองกลันตันก็เกิดอริกันขึ้นอีก ความนั้นมูลเหตุเกิดด้วยพระยาบางวางกับตนกูศรีอินทราขัดขืนอำนาจพระยากลันตัน ถึงเตรียมชุดสนามเพลาะจะรบกันอีก เมื่อความทราบถึงกรุงเทพ ฯ โปรดให้พระยานคร ฯ (น้อยกลาง) แต่งกรมการถือหนังสือลงไปว่ากล่าวข่มขู่ ก็สงบกันไปได้อีกครั้ง ๑ ครั้นถึงปีฉลูตรีศก จุลศักราช ๑๒๐๓ พ. ศ. ๒๓๘๔ ตนกูปสาเข้ามากรุงเทพ ฯ ร้องทุกข์กล่าวโทษพระยาบางวาง แลตนกูศรีอินทารา (รายามุดา) ว่าเอาเรือกสวนทรัพย์สมบัติของตนไปเป็นอาณาประโยชน์ ฝ่ายข้างพระยากลันตัน ก็มีใบบอกกล่าวโทษตนกูปสาเข้ามาว่า ใช้คนไปชักชวนพระยายาโงย แลพวกเมืองตรังกานู เมืองลิงา จะให้มาทำร้ายพระยากลันตันอีก พระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์ว่า พวกญาติพี่น้องพระยากลันตันเกิดแตกร้าวกันมาหลายครั้ง ได้ว่ากล่าวเกลี้ยไกล่ให้อยู่ด้วยกัน ก็ปรองดองกันไปได้แต่ชั่วคราว ๑ แล้วก็กลับวิวาทกันอีก จะเกลี้ยไกล่ให้อยู่ด้วยกันอย่างแต่ก่อนเห็นจะไม่เรียบร้อย ในเวลานั้นประจวบตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองปัตตานีว่าง มีรับสั่งให้ย้ายพระยาหนองจิกลงไปเป็นพระยาปัตตานี แลโปรดให้ถามตนกูปสาว่าจะให้ขึ้นมาเป็นผู้ว่าราชการเมืองหนองจิกจะเต็มใจหรือไม่ ตนกูปสารับจะมา แต่จะขอลงไปรับครอบครัวบ่าวไพร่ที่เมืองกลันตัน

พามาเมืองหนองจิกด้วย จึงโปรดให้พระยาไชยานอกราชการ ซึ่งได้เลื่อนยศขึ้นเป็นพระยาท้ายน้ำ ลงไปเมืองกลันตันกับตนกูปสา เพื่อที่จะดูแลในการรวบรวมผู้คนข่าวไพร่ของตนกูปสา ที่จะพามาเมืองหนองจิก อย่าให้เกิดเหตุวิวาทขึ้นกับพระยากลันตัน ครั้นลงไปถึงเมืองกลันตันแล้ว ตนกูปสาขอหนังสือพระยาท้ายน้ำไปเกลี้ยกล่อมพระยายาโงย แลตนกูหลงอาหมัด มาจากเมืองตรังกานู พร้อมด้วยผู้คนข่าวไพร่กว่า ๒๐๐ คน มาพักอยู่ที่บ้านตนกูปสา พระยาท้ายน้ำให้พระยายาโงย ตนกูหลงอาหมัด ถือน้ำกระทำสัตย์ถวายแล้ว ว่ากล่าวชักชวนจะให้ขึ้นมาอยู่เมืองหนองจิกกับตนกูปสา พระยายาโงย ตนกูหลงอาหมัด ก็คิดเอนเอียงฝ่ายตนกูปสาก็พลอยยิดพลิ้วเชื่อนแชไปต่าง ๆ ลงปลายตนกูปสาเขียนหนังสือมายื่นต่อพระยาท้ายน้ำ ว่าถ้าได้เป็นที่พระยากลันตันจะให้สินบน ๑๐๐๐๐ เหรียญ เมื่อพระยาท้ายน้ำเห็นตนกูปสากลับใจไปเป็นอย่างอื่นเสียแล้ว ก็มิใยยอกส่งต้นหนังสือตนกูปสาเข้ามายังกรุงเทพ ฯ พระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขัดเคือง ว่าพวกเมืองกลันตันมิแต่จะคิดร้ายกันไม่รู้แล้ว จึงโปรดให้พระยานคร ฯ เกณฑ์กองทัพเมืองนครศรีธรรมราช ๒๐๐๐ คน ให้พระเสนหามนตรี คุมลงไปสมทบกับกองทัพเมืองสงขลาอีก ๒๐๐๐ คน พระสุนทรนุรักษ์ (สังข์) เป็นหัวน่า สมทบกันยกลงไปถึงเมืองกลันตัน เมื่อเดือน ๗ อุตราสาธ ปีขาลจัตวาศก เมื่อกองทัพไทยยกลงไปถึง ตนกูปสา พระยายาโงย แลตนกู

หลงอาหมัด ก็ยอมอพยพมาอยู่เมืองหนองจิกโดยดี ส่วนพระยาจางวางแลตนกูศรีอินทารา (รายามุดา) นั้น พระเสนหามนตรีเอาตัวมากักไว้ที่ค่าย ว่าจะพาเข้ามากรุงเทพ ฯ พระยากลันตันมาวิงวอนขอตนกูศรีอินทารา (รายามุดา) ไว้ พระเสนหามนตรีจึงพาแต่พระยาจางวางเข้ามากรุงเทพ ฯ พระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เอาตัวพระยาจางวางไปไว้ที่เมืองนครศรีธรรมราช

ตนกูปสามาว่าราชการเมืองหนองจิกอยู่ได้ ๓ ปี ในระหว่างนั้น พระยาบาโงย แลตนกูหลงอาหมัด ถึงแก่กรรมที่เมืองหนองจิกทั้ง ๒ คน

ถึงปีมเสงสัปตศก จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ พระยาปัตตานีถึงแก่กรรม พระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรด ตั้งให้ตนกูปสาเปนพระยาปัตตานี

ต่อมาถึงปีฉลูเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ ในรัชกาลที่ ๔ พระยายิหริ่งถึงแก่กรรม พระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดตั้งพระยาจางวาง ให้ลงไปเปนผู้ว่าราชการเมืองยิหริ่ง

การส่วนเมืองกลันตันตั้งแต่ได้แยกพวกตนกูปสา แลพระยาจางวางมาแล้ว ก็เรียบร้อยสืบมา พระยากลันตันกับตนกูปสา แลพระยาจางวางก็สิ้นอริวิวาท กลับดีกันอย่างเดิม

ส่วนเมืองนครศรีธรรมราช

เจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) มีบุตรภรรยาหลวงที่เป็นราชการ ๓ คน คนใหญ่ชื่อน้อยใหญ่ ได้เป็นที่พระยาพัทลุง แลเป็นบุตรเขยเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) คนที่ ๒ ชื่อน้อยกลาง ได้เป็นที่พระเสนหามนตรี ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช คนที่ ๓ เข้าใจว่าชื่อน้อยเล็กหรือน้อยเอียด ปรากฏในเรื่องจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ว่าเข้ามารับราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ ได้เป็นหลวงฤทธิ นายเวรมหาดเล็ก ได้คุณเสงี่ยมหลานพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นธิดาพระพงษ์นรินทร์เป็นภรรยา เมื่อเจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) ถึงอสัญกรรมแล้ว พระยาพัทลุงกับพระเสนหามนตรีไม่ปรองดองกัน พระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์เห็นว่า พระยาพัทลุงสูบฝิ่นแลเป็นคนพิการ ดังปรากฏในความที่กล่าวในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ทรงพระราชดำริห์เห็นว่า จะให้ว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราชไม่ได้ แต่จะให้คงเป็นพระยาพัทลุงอยู่ เมืองพัทลุงก็คงจะเกิดเกี่ยงแย่งกับเมืองนครศรีธรรมราช จึงโปรดให้ย้ายพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) เข้ามาเป็นพระยาอุไทยธรรม รับราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ เลื่อนพระปลัด ชื่อไรไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ว่าเป็นบุตรเจ้าพระยาสุรินทราชา ครั้งรัชกาลที่ ๓ ขึ้นเป็นพระยาพัทลุง ส่วนเมืองนครศรีธรรมราชนั้น ทรงตั้งพระเสนหามนตรี (น้อยกลาง) เป็นพระยาศรีธรรมา

โศกราช ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช แลทรงตั้งหลวงฤทธิ นายเวรมหาดเล็ก เปนพระเสนหามนตรี[๒]

ส่วนอังกฤษ

ความปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดาร ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงษ์ว่า เมื่อพระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกโทษพระราชทานเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) แล้ว โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังมีหนังสือออกไปถึงเจ้าเมืองสิงคโปร์ ขอยกเลิกสัญญาข้อ ๑๓ ในตอนที่ว่าอังกฤษรับสัญญาจะป้องกันไม่ให้พวกเจ้าพระยาไทร เข้ามาทำร้ายเมืองไทรบุรี แลอังกฤษรับจะเอาตัวเจ้าพระยาไทรไปไว้ที่อื่น หนังสือสัญญาตอนนี้ได้เลิกจริง แต่ข้าพเจ้าสงไสยว่า จะเปนด้วยอังกฤษขอเลิก มิใช่ไทยขอดังกล่าวไว้ในพระราชพงษาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงษ์

อธิบาย

ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในคำนำหนังสือเรื่องจดหมายหลวงอุดมสมบัติเล่มนี้ ว่ามีข้อความบางอย่างจะเอาไว้กล่าวข้างท้าย เมื่อท่านผู้อ่านได้อ่านจดหมายหลวงอุดมสมบัติตลอดแล้ว ข้อความที่ข้าพเจ้าประสงค์จะกล่าวนั้น คือ :—

---

๒ จะเปนปลัดหรือผู้ช่วยราชการสงไสยอยู่ ต่อมาได้เลื่อนเปนพระยาเสนหามนตรี

ท่านทั้งหลายผู้อ่านหนังสือนี้ บางทีจะประหลาดใจว่าทำไมขุนนางเพียงชั้นหลวงอุดมสมบัติจะได้ยินกระแสรับสั่งราชการบ้านเมืองเท่าถึงที่จดไว้ แลถ้าสังเกตจะเห็นได้ว่าบางทีมีกระแสรับสั่งในตอนเช้า บางทีมีกระแสรับสั่งในตอนค่ำ บางทีทรงปฤกษาหารือราชการอยู่จนถึง ๗ ทุ่ม ๘ ทุ่ม จึงเสด็จขึ้นความเหล่านี้ อาจทำให้เกิดฉงนสนเท่ห์ ในวิธีแลเวลาว่าราชการครั้งรัชกาลที่ ๓ สมควรจะอธิบายไว้ให้เข้าใจ

พระราชานุกิจ

ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ข้าพเจ้าได้เคยสดับจากคำผู้หลักผู้ใหญ่เล่าสืบกันมา ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประพฤติพระราชานุกิจโดยเวลาอันเสมอดังนี้ คือ บรรทมตื่นเวลาเช้า ๒ โมงเศษ พอเวลา ๓ โมงตรง เสด็จลงทรงบาตร มีพระสงฆ์ซึ่งอยู่พระอารามหลวง ผลัดเปลี่ยนกันเข้าไปรับบิณฑบาตประจำเวร ครั้นทรงบาตรแล้วเสด็จขึ้นหอพระสุราไลยพิมาน ทรงนมัสการพระ ในเวลานั้น เจ้านายผู้หญิงขึ้นไปคอยเฝ้าอยู่ที่ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ เสด็จลงจากหอพระสุราไลยพิมาน ผ่านพระที่นั่งไพศาลทักษิณไปยังหอพระธาตุมณเฑียร ถวายบังคมพระบรมอัฐิแล้ว เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีพระสงฆ์ฉันเวรอีกพวก ๓ ซึ่งนิมนต์มาฉันในท้องพระโรง ทรงศีล พระถวายพรพระแล้ว ทรง

ถวายเข้าสงฆ์ แลทรงประเคน พระสงฆ์ฉัน ถวายอนุโมทนา อติเรก แลถวายพระพรลากลับไปแล้ว เจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติกราบบังคมทูลรายงานจ่ายเงินพระคลัง หรือถ้ามีราชการทรงทางมหาดเล็กก็กราบทูลในเวลานี้ ดังปรากฏในจดหมายหลวงอุดมสมบัติหลายแห่ง กล่าวว่า ทรงทรายทางมหาดเล็กนั้น หมายความว่ากราบทูลในเวลานี้ เสร็จแล้วเสด็จขึ้นประทับพระแท่นออกขุนนาง พระราชวงษานุวงษ์แลข้าราชการกรมพระตำรวจเข้าเฝ้าก่อน โดยปรกติ เวลาเช้าทรงพระราชวินิจฉัย ด้วยเรื่องคดีความของราษฎร คือ เรื่องฎีกาโดยเฉภาะ อันเปนน่าที่ของเจ้ากรมปลัดกรมตำรวจที่จะกราบบังคมทูล แล้วจึงเบิกข้าราชการเข้าเฝ้า ทรงวินิจฉัยด้วยเรื่องคดีความเปนพื้น ต่อมีราชการจรจึงทรงวินิจฉัยราชการแผ่นดินตอนเช้า เสด็จขึ้นราวเวลา ๕ โมงเช้า เสวยพระกระยาหารที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ เสวยแล้วประทับพักครู่ ๑ แล้วเสด็จออกที่เฉลียงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ข้าราชการซึ่งเปนนายช่างเข้าเฝ้า ถวายแบบอย่างต่าง ๆ คือ แบบอย่างการสร้างพระอารามเปนต้น ให้ทรงแก้ไข เสด็จออกอยู่จนเวลาราวบ่ายโมงเศษ จึงเสด็จขึ้นพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานเข้าสู่ที่พระบรรทม เวลาราวบ่าย ๔ โมงเสด็จประทับสำราญพระราชอิริยาบถที่พระเฉลียง จนเวลาจวนค่ำ เสด็จลงประทับที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ประภาษราชการฝ่ายใน จนราวเวลาทุ่ม ๑ เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงสดับพระธรรมเทศนา

กัณฑ์ ๑ ก่อน แล้วมหาดเล็กกราบทูลรายงานต่าง ๆ ซึ่งโปรดให้ตรวจมากราบทูล เช่นรายงานการก่อสร้างพระอาราม และอาการประชวรของเจ้านายเป็นต้น เมื่อทรงฟังรายงานเสร็จแล้ว เสด็จขึ้นพระแท่นออกขุนนาง เบิกข้าราชการเข้าเฝ้าพร้อมกัน ตอนเสด็จออกเวลากลางคืนนี้ เป็นเวลาประภาษราชการแผ่นดิน โดยปรกติ จนเสร็จสิ้นราชการในวันนั้นแล้วจึงเสด็จขึ้นพระมหามณเฑียร พระราชานุกิจในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นดังนี้ หลวงอุดมสมบัติเข้าไปเฝ้ากับข้าราชการทั้งเช้าเย็นทุก ๆ วัน จึงได้ทราบข้อราชการและได้ยินกระแสรับสั่งในเวลาที่เสด็จออกขุนนาง แต่ผู้ใดได้อ่านจดหมายหลวงอุดมสมบัติแล้วจำต้องสรรเสริญความทรงจำของหลวงอุดมสมบัติ ว่าแม่นยำเหลือเกิน ไม่ใช่จำได้แต่เนื้อเรื่องเท่านั้น จำได้ถึงถ้อยคำที่รับสั่งทุก ๆ องค์ น่าอัศจรรย์ จะหาผู้ใดในสมัยนี้ที่จะจำได้อย่างหลวงอุดมสมบัติ ถ้าหาได้ ก็เห็นจะมีน้อยที่เดียว แต่วิธีการทรงจำอย่างหลวงอุดมสมบัตินั้น ตามที่ข้าพเจ้าได้สดับมา คนแต่ก่อนไม่สู้ถือว่าเป็นอัศจรรย์อันใดนัก เพราะวิธีราชการในครั้งนั้น นับถือความทรงจำเป็นสำคัญ ไม่ใคร่จะใช้จดลงไว้เป็นหนังสือ ต่อเมื่อมาใช้เขียนหนังสือกันมากขึ้น เห็นไม่จำเป็นจะต้องจำ เพราะใช้จดแทนจำได้ วิชาการจำจึงเสื่อมลง ข้าพเจ้าเคยได้ยินเล่ากันในกระทรวงมหาดไทยว่า เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายกคน ๑ จำแม่นยำนัก แต่ที่ข้าพเจ้าได้เคยพบปะคุ้นเคย

ด้วยตนเองนั้น คือ พระยาจ่าแสนยดี (ไทย) ซึ่งเป็นข้าราชการในกระทรวงมหาดไทยในชั้นหลังลงมา เมื่อข้าพเจ้าไปรับราชการในตำแหน่งเสนายดีกระทรวงมหาดไทย ในขี้มโรงยังเป็นตรีศก จุลศักราช ๑๒๕๓ พ. ศ. ๒๔๓๔ พระยาจ่าแสนยังเป็นพระมนตรีพจนกิจ เวลารับราชการด้วยกันต่อมา เมื่อประชุมปฤกษาราชการในกระทรวง คนชั้นข้าพเจ้าซึ่งอายุอ่อนกว่าพระยาจ่าแสนยดีตั้ง ๒๐ ปี จำข้อราชการอันใดที่มีมาแล้วสู้พระยาจ่าแสนไม่ได้สักคนเดียว มีเรื่องอะไรขึ้นพระยาจ่าแสนเป็นบอกได้ทั้งชื่อคนวันคืนแลเรื่องราว ข้าพเจ้าเองได้เคยพบข้าราชการที่ทรงจำแม่นยำอย่างวิธีเก่าคนเดียวเท่านั้น

มีความอีกข้อ ๑ ซึ่งข้าพเจ้าอยากจะกล่าวไว้ในท้ายหนังสือเรื่องนี้ คือ ด้วยเรื่องวิธีกวาดครัว ผู้อ่านจดหมายเหตุงอุดมสมบัติคงจะสังเกตเห็น ว่าวิธีราชการในครั้งนั้น ถือเอาธุระในเรื่องกวาดครัวราษฎรพลเมืองที่เข้าด้วยกับพวกผู้ประทุษร้าย เอาเข้ามากรุงเทพ ฯ เป็นการสำคัญอย่าง ๑ บางทีจะมีผู้อ่านในสมัยนี้ มีความคิดเห็นว่าวิธีราชการของไทยในครั้งนั้นเป็นการกดขี่ไพร่บ้านพลเมืองให้ได้ความเดือดร้อนเหลือเกิน ข้อที่ผู้ต้องกวาดเข้ามาได้ความเดือดร้อนนั้น ข้าพเจ้าไม่คัดค้าน ถ้าจะคิดดูถึงอกเราอกเขา การที่ต้องถูกยังคับ แม้เพียงให้ต้องละทิ้งถิ่นฐานบ้านเมือง ก็ต้องรู้สึกเดือดร้อนอยู่เป็นธรรมดา ข้าพเจ้าประสงค์จะอธิบายข้อนี้ ว่าประเพณีกวาดผู้คนพลเมืองที่ได้ไป

เปนซเลยของฝ่ายชนะ เปนประเพณีมีมาแต่ดึกดำบรรพ์ จะเห็นได้ในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อคราวตีเมืองกลิงคราฐได้ กว่า ๒๐๐๐ ปีมาแล้ว พระเจ้าอโศก ฯ กวาดครัวชาวกาลิงคราฐไปเปนซเลยในครั้งเดียวกว่า ๑๐๐๐๐๐ คน การกวาดครัว ที่ถือว่าเปนประเพณีที่ฝ่ายชนะควรทำนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ประการที่ ๑ การที่กะเกณฑ์ผู้คนยกกองทัพลงไปรบพุ่ง ถึงจะมีไชยชนะ ผู้คนพลเมืองที่ต้องกะเกณฑ์ไปนั้น ต้องมีจำนวนล้มตายหายจากมิมากก็น้อย การทำสงครามถึงชนะก็เหมือนกับขาดทุนในส่วนจำนวนผู้คนพลเมืองทุกคราว เมื่อชนะจึงหาผู้คนมาเพิ่มเติมทดแทนเพื่อมิให้กำลังเมืองลดน้อยถอยลง ประการที่ ๒ ผู้ที่ไปทำสงครามแต่ปางก่อน ตั้งแต่ตัวแม่ทัพลงไป ไม่ได้รับเงินเดือนอย่างทหารทุกวันนี้ เมื่อทำศึกชนะ ได้ครอบครัวผู้คนขึ้นมา พวกแม่ทัพนายกองได้รับส่วนแบ่งแจกไปเปนกำลัง ประการที่ ๓ ลักษณทำการสงครามกันในระหว่างประเทศ หรือระหว่างต่างชาติต่างภาษา ถึงแต่ก่อนก็เหมือนกับยุทธบันนี้ในลักษณอันหนึ่ง คือถ้าถึงต้องรบพุ่งขับเคี่ยว หรือถ้าเมืองน้อยเปนขบถประทุษร้ายต่อเมืองใหญ่ ซึ่งเคยเปนเจ้าเปนนาย ข้างฝ่ายชนะ ย่อมถือว่าต้องระวัง อย่าให้ต้อง รบพุ่ง หรือเกิดเหตุประทุษร้ายได้ดังเปนมาแล้วต่อไป การที่กวาดครัวตามประเพณีโบราณ ถือว่าเปนการทอนกำลังเมืองแพ้ไม่ให้ต่อสู้คิดร้ายได้ จึงถือกันว่า

ควรทำ ประเพณีกวาดครัวนี้ ทำกันมาแต่ดึกดำบรรพ์ เห็นจะแทบทุกประเทศ ด้วยเหตุดังแสดงมานี้ มาแก้ไขเปลี่ยนเปนอย่างอื่น ต่อเมื่อภายหลังด้วยกันทั้งนั้น เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๓ ไทยเรายังนิยมตามประเพณีที่มีมาแต่โบราณ จึงถือว่าการกวาดครอบครัวเปนการสำคัญอัน ๑ ซึ่งจำต้องทำ แต่ผู้อ่านจะแลเห็นได้ ในกระแสรับสั่ง ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่ามิได้ ทำโดย ปราศจาก ความ เมตตากรุณา แก่ ผู้ ที่ ต้องกวาด มา นั้นเลย แขกครัวที่ต้องกวาดเข้ามาครั้งนั้นได้รับความอุปถัมภ์บำรุงทุกอย่างเท่าที่จะเปนได้ แลที่สุดก็ได้ความเปนอิศรภาพเหมือนกับไทยที่เปนฝ่ายชนะ ข้อนี้มีพยาน ผู้อ่านจะเห็นได้ ในทุกวันนี้ ที่ยังมีเชื้อสายพวกแขกครัวอยู่ในกรุงเทพ ฯ แลตามหัวเมืองเปนอันมาก ฯ